

**MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA**

**BANATICA
22**

ACADEMIA ROMÂNĂ
Centrul de Studii Transilvane

2012

PROFESORUL UNIVERSITAR DR. NICOLAE BOCȘAN
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ*

1971

În periodice

1. „Un istoric uitat – Damaschin Bojincă (1802-1869)”. În: *Banatica*, 1, 1971, p. 289-299.

În volume

2. „O scrisoare inedită de la C. Diaconovici Loga”. În: *Constantin Diaconovici Loga*. Editor Ion Iliescu. Timișoara, Universitatea din Timișoara, 1971, p. 33-36.

1972

În volume

3. *Conducerea științifică a vieții sociale. Semnalări bibliografice*. Coordonatori Ștefan Pascu, Aurel Negucioiu, Constantin Negulescu, Ion Irimie. Cluj, Biblioteca Centrală Universitară, 1972, 279 p. [În colaborare cu: Adela Iurea, Vasile Nussbaum, Ana Löwenstein].

1973

În periodice

4. „Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea”. În: *Banatica*, 2, 1973, p. 345-362. [În colaborare cu: Ladislau Gyémánt].
5. „«Neci singurul Împeratulu nu au căpătat atîta onore din partea poporului»”. În: *Orizont*, 24, nr. 19, 1973, p. 5-6.
6. „Polemica lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Tököly”. În: *Banatica*, 2, 1973, p. 363-382.
7. „Receptarea lui Dimitrie Cantemir în iluminismul bănățean”. În: *Orizont*, 24, nr. 43, 1973, p. 4.
8. „Recitindu-l pe Murgu”. În: *Orizont*, 24, nr. 25, 1973, p. 4.

* Întocmită de Mihaela Bedecan

1974*În periodice*

9. „Ecoul internațional al insurecției” [23 August 1944]. În: *Echinox. Revistă studențească de cultură*, 6, nr. 8, 1974, p. 10.

10. „Societățile studenților români din Cluj (până la Unire)”. În: *Echinox. Revistă studențească de cultură*, 6, nr. 5-6-7, 1974, p. 29.

În volume

11. *Activitatea științifică a Universității din Cluj-Napoca, 1919-1973. Bibliografie selectivă. Istorie. Vol. 3.* Coordonatori Ștefan Pascu, Camil Mureșanu. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”; Biblioteca Centrală Universitară, 1974, 238 p. [În colaborare cu: Maria Tecușan, Rodica Vlassa].

12. „Date noi despre biblioteca lui Damaschin Bojincă”. În: *Sub semnul lui Clío. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*. Cluj, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1974, p. 509-517.

1975*În periodice*

13. „O nouă carte despre Supplex”. Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt. *Supplex Libellus Valachorum în variantele românești de la Șchei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, 134 p. [Recenzie]. În: *Echinox. Revistă studențească de cultură*, 7, nr. 6, 1975, p. 2.

În volume

14. *Bibliografia istorică a României. Bibliografie selectivă. Vol. 4: 1969-1974.* Redactori Ștefan Pascu, Bujor Surdu. București, Editura Academiei R.S.R., 1975, 514 p. [În colaborare cu: Gheorghe Hristodol, Marcel Știrban, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Ludovic Jordáky].

1976*În periodice*

15. *Banatica, Vol. I-III*, Reșița, Muzeul Județean Reșița, 1971-1975, 415, 466, 401 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 19, 1976, p. 408-409.

16. „Carte și cititori la începutul secolului al XIX-lea”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 21, 1976, p. 24-38.

17. „Confiscarea fabulelor lui Țichindeal”. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 19, 1976, p. 127-147.

18. Devèze, Michel. *L'Europe et le monde à la fin du XVIII-e siècle*, Paris, Editions Albin Michel, 1970, 703 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 19, 1976, p. 386-387.

19. „Ideea de independență în concepția generației pașoptiste”. În: *Almanah Tribuna* '76, 1976, p. 51-54.

20. „Răscoala țăranilor secui din 1595-1596”. În: *Tribuna*, 20, nr. 12, 1976, p. 1.

În volume

21. *Biblioteca și învățământul. Direcții de modernizare și perfecționare. Lucrările Simpozionului din 5-7 septembrie 1974. Vol. 1, 2.* Redactori Nicolae Bocșan, Adela Iurea, Ana Miha, Vasile Nussbaum. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1976, 456, 457-921 p.

22. „Bibliotecile societăților studenților români din Cluj (până la 1918)”. În: *Biblioteca și învățământul. Direcții de modernizare și perfecționare. Lucrările Simpozionului din 5-7 septembrie 1974. Vol. 2.* Coordona-tori Constantin Negulescu, Andrei Veress. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1976, p. 707-719.

23. *Indici de reviste - lucrări de diplomă. Bibliografie.* Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”; Biblioteca Centrală Universitară, 1976, 91 p. [În colaborare cu: Serviciul bibliografic al B.C.U., Biblioteca Facultății de Istorie].

24. „Introducerea studentului în munca de informare și documentare la B.C.U. Cluj-Napoca”. În: *Biblioteca și învățământul. Direcții de moder-nizare și perfecționare. Lucrările Simpozionului din 5-7 septembrie 1974. Vol. 1.* Coordona-tori Constantin Negulescu, Andrei Veress. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1976, p. 367-377. [În colaborare cu: Vasile Nussbaum, Ernest Balla].

1977

În periodice

25. „Bibliographie des Lumières roumaines. Contributions”. În: *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 2, 1977, p. 87-103.

26. „Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor”. În: *Banatica*, 4, 1977, p. 483-494.

27. *De lângă Plevna. Războiul de independență în presa transilvă-neană.* Ediție, prefață, note și glosar de Titus Moraru, Ovidiu Mureșan, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 311 p. [Recenzie]. În: *Tribuna*, 21, nr. 45, 1977, p. 6.

28. *Independența României*. Redactor Ștefan Pascu, București, Editura Academiei R.S.R., 1977, 526 p. [Recenzie]. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 22, nr. 2, 1977, p. 74-75.

29. *International Bibliography of Historical Sciences. Vol. 40/1*, Paris, Librairie Armand Colin, 1975, 397 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 20, 1977, p. 395-396.

30. *Les Pays Roumains à l'âge des Lumières (1770-1830). Structures sociales et conscience nationale. Annales historiques de la Révolution française*, Paris, 1976, nr. 3, p. 321-480. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 20, 1977, p. 412-414.

31. Popa, Mircea. *Ioan Piuaru Molnar*, Cluj-Napoca, Dacia, 1976, 221 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 20, 1977, p. 410-411.

32. „La «Revue de l'Université de Bruxelles» et les Lumières”. În: *Cahiers roumains d'études littéraires*, 3, 1977, p. 152-154.

În volume

33. *Biblioteca și învățământul. Vol. 3*. Redactori Nicolae Bocșan, Maria Albăcan, Adela Iurea, Adrian Rusu. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1977, 184 p.

34. „Cărțile populare din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare”. În: *Biblioteca și învățământul. Vol. 3*. Coordonatori Constantin Negulescu, Andrei Veress. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1977, p. 7-14.

35. „Confiscarea fabulelor lui Țichindeal”. În: *Ștefan Meteș la 85 de ani. Omagiu*. Cluj-Napoca, Arhivele Statului, 1977, p. 451-454.

36. „Forme și mijloace de informare și documentare inițiate de Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca în sprijinul activității politico-ideologice din învățământ”. În: *Biblioteca și învățământul. Vol. 3*. Coordonatori Constantin Negulescu, Andrei Veress. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1977, p. 119-128. [În colaborare cu: Constantin Negulescu, Andrei Veress].

1978

În periodice

37. Bica, Cristina Lucia; Mârza, Iacob. *Psaltirea lui David cu calendar*, București, Editura Meridiane, 1977, 103 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 502-503. [În colaborare cu: Marius Porumb].

38. „Cursul de drept a lui Damaschin Bojincă (1834)”. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 23, nr. 2, 1978, p. 23-31.

39. Edroiu, Nicolae. *Începuturile literaturii economice româneşti 1780-1810*, Cluj-Napoca, Centrul de multiplicare al Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R., 1978, 266 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 507-508.

40. „Iluminismul românesc din Banat şi idealul luminării”. În: *Studii de limbă, literatură şi folclor*, 4, 1978, p. 145-173.

41. „Începuturile mişcării naţionale româneşti în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici”. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 173-188.

42. „Manuscrise bănăţene din secolul al XVIII-lea”. În: *Studii de limbă, literatură şi folclor*, 4, 1978, p. 421-431.

43. „Marea Unire”. În: *Echinox. Revistă studenţească de cultură*, 10, nr. 10-11-12, 1978, p. 1-2.

44. Marica, George Em. *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea. Vol. 1*, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 311 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 528-531.

45. „Planul lui Grigorie Mihali pentru editarea *Calendarului băiesc*”. În: *Apulum*, 16, 1978, p. 341-344.

46. Popeangă, Vasile. *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului, 1721-1821*, Arad, 1974, 291 p.; Radu, Petru; Onciulescu, Dimitrie. *Contribuţii la istoria învăţământului din Banat până la 1800*, Bucureşti, Litera, 1977, 336 p. [Recenzii]. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 520-522.

47. *Revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania. Vol. 1: 2 martie-12 aprilie 1848*. Redactori Ştefan Pascu, Victor Cheresteşiu, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1977, LXXI, 512 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 524-526.

48. *Ţara Moşilor. Studii, articole şi comunicări. Vol. 1, 2*. Îngrijit de Romulus Felea, Abrud, Alba Iulia, 1974, 1977; 212, 272 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol Iaşi*, 15, 1978, p. 612-613.

În volume

49. *60 de ani de la desăvârşirea unităţii de stat a României*. Bucureşti, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, 1978, 104 p. [În colaborare cu: Pompiliu Teodor].

50. Bojincă, Damaschin. *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*. Editor, studiu introductiv, selecție texte, note Nicolae Bocșan. Timișoara, Facla, 1978, LXII, 163 p.

51. *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coordonator Ștefan Ștefănescu. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, 471 p. [În colaborare cu: Adolf Armbruster, Dan Berindei, Ioan Chiper, Eugen Comșa, Florin Constantiniu, Vasile Curticăpeanu, Ludovic Demény, Nicolae Edroiu, Titu Georgescu, Damaschin Mioc, Georgeta Penelea, Constantin Preda, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefănescu, Pompiliu Teodor, Traian Udrea].

52. *Îndrumări metodice pentru întocmirea bibliografiei unei lucrări*. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1978, 10 p.

53. „Proclamarea autodeterminării națiunii române în toamna anului 1918”. În: *Simpozion. 60 de ani de la făurirea statului național unitar român*. Cluj-Napoca, 1978, p. 25-30. [În colaborare cu: Grigore Marian].

1979

În periodice

54. „Bibliographie des Lumières roumaines. Nouvelles contributions”. În: *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 2, 1979, p. 76-92.

55. „Colocviul de istorie româno-olandez”. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 520.

56. *Consiliul Național Român din Blaj (noiembrie 1918-ianuarie 1919). Protocoale și acte. Vol. I*. Ediție de Viorica Lascu și Marcel Știrban, Cluj-Napoca, Dacia, 1978, 228 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 507-508.

57. „Contribuții la concepția politică a lui Vincențiu Babeș. Circulara-manifest din 1865”. În: *Tibiscus*, 5, 1979, p. 281-286.

58. Marica, George Em. *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenne din secolul al XIX-lea. Vol. 2*, Cluj-Napoca, Dacia, 1978, 336 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 499-501.

59. „Presa românească și revoluția”. În: *Almanah Tribuna '79*, 1979, p. 44-48.

60. *Romanian History, 1848-1918. Essay from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians. Utrecht, 1977*. Edited by A. P. van Goudoever, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1979, 159 p. [Recenzie]. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 24, nr. 2, 1979, p. 76-78.

61. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900). Studii*. Redactor Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, Dacia, 1978, 328 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 503-507.

62. *Școala Ardeleană. (Poezie, proză, tălmăciri)*. Ediție de Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 206 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 489-491.

63. Țârcovnicu, Victor. *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, 248 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 491-492.

64. „Un volum închinat lui Ștefan Meteș”. *Ștefan Meteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, 580 p. [Recenzie]. În: *Tribuna*, 23, nr. 26, 1979, p. 7.

În volume

65. „Contribuții la bibliografia românească veche 1770-1830”. În: *Biblioteca universitară – laborator de muncă intelectuală*. Coordonator Ion Stoica. București, Biblioteca Centrală Universitară, 1979, p. 365-373.

66. „Forme și mijloace de informare și documentare inițiate de Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca în sprijinul activității politico-ideologice din învățământ”. În: *Biblioteca universitară - laborator de muncă intelectuală*. Coordonator Ion Stoica. București, Biblioteca Centrală Universitară, 1979, p. 319-325. [În colaborare cu: Constantin Negulescu, Andrei Veress].

1980

În periodice

67. „24 ianuarie”. În: *Tribuna*, 24, nr. 4, 1980, p. 1, 7.

68. Berindei, Dan. *Epoca Unirii*, București, Editura Academiei R.S.R., 1979, 272 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 582-583.

69. Boicu, Leonid. *Diplomația europeană și cauza română (1856-1859)*, Iași, Junimea, 1978, 261 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 581-582.

70. „Conceptul de societate în literatura iluministă românească din Banat”. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 209-224.

71. „Contribuția Preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815-1817”. În: *Satu Mare. Studii și comunicări*, 4, 1980, p. 183-196. [În colaborare cu: Ladislau Gyémánt, Viorel Faur].

72. *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C: Transilvania. Vol. 2: 12-29 aprilie 1848*. Redactori Ștefan Pascu, Victor Chereșteșiu, București, Editura Academiei R.S.R., 1979, LXI, 477 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 580-581.

73. Dudaș, Florian. *Vechile tipărituri românești din bisericile Biho-rului. Sec. XVI-XVII*, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1979, 220 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 575-576.

74. „Independența României și poziția presei belgiene”. În: *Potaissa. Studii și comunicări*, 2, 1980, p. 229-238. [În colaborare cu: Nicolae Bărbuță].

75. „Interferențe culturale româno-sârbe în epoca luminilor”. În: *Echinox. Revistă studențească de cultură*, 12, nr. 8-9-10, 1980, p. 33.

76. Platon, Gheorghe. *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, Junimea, 1980, 303 p. [Recenzie]. În: *Tribuna*, 24, nr. 42, 1980, p. 4.

77. Popa, Mircea; Tașcu, Valentin. *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi până la 1918*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 284 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 579-580.

78. Pușcariu, Sextil. *Brașovul de altădată*. Ediție îngrijită de Șerban Polverejan, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 349 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 590-591.

79. Retegan, Simion. *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1979, 269 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 584-585.

80. „Silviu Dragomir”. În: *Transilvania*, 9, nr. 8, 1980, p. 37-39.

În volume

81. *Bibliografia istorică a României. Bibliografie selectivă. Vol. 5: 1974-1979*. Redactor Ștefan Pascu. București, Editura Academiei R.S.R., 1980, 454 p. [În colaborare cu: Ștefan Pascu, Gheorghe Hristodol, Marcel Știrban, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Ioan Nistor].

82. „Contributions to the Morals-Society Relation through the Romanian Enlightenment”. În: *Enlightenment and Romanian Society*. Editor Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Dacia, 1980, p. 193-206.

83. *Ghidul studentului în istorie*. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară; Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1980, 241 p. [În colaborare cu: Nicolae Edroiu, Adrian A. Rusu, Pompiliu Teodor].

84. *Independența României în opinia belgiană*. Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 324 p. [În colaborare cu: Nicolae Bărbuță].

1981

În periodice

85. Anuichi, Silviu. *Relații bisericești româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Teză de doctorat*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1980, 192 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 453-455.

86. Braniște, Valeriu. *Oameni, fapte, întâmplări*. Ediție de V. Căliman și Ș. Polverejan, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 328 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 469-470.

87. „Istorie și istorism în cultura românească din Banat în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 26, nr. 2, 1981, p. 27-45.

88. Oțetea, Andrei. *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 274 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 468-469.

89. Platon, Gheorghe. *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, Junimea, 1980, 303 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 458-459.

90. Stan, Apostol. *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, 454 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 463-464.

1982

În periodice

91. „1907. Etapă a revoluției burghezo-democratice”. În: *Steaua*, 33, nr. 2, 1982, p. 11.

92. Ciobanu, Veniamin. *Relațiile politice româno-polone între 1699-1848*, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, 239 p. [Recenzie]. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 27, 1982, p. 72-73.

93. *George Bariț și contemporanii săi. Vol. 5: Corespondența primită de la Vasile Pop, Iosif Hodoș, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelariu și Ioan Micu Moldovan.* Ediție de Ștefan Pascu, Ioan Chindriș, Gelu Neamțu, Dumitru Suciu, George Cipăianu, București, Editura Minerva, 1981, 387 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 25, 1982, p. 371-372.

94. Nistor, Ioan Silviu. *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, Dacia, 1981, 280 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 25, 1982, p. 378-379.

95. *Roman R. Ciorogariu (1852-1936). Studii și documente.* Studii de Vasile Popeangă, Gheorghe Lițiu. Documente, note și comentarii de Andrei Caciora, Vasile Popeangă, Mircea Timbuș, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1981, 472 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 25, 1982, p. 372.

96. Zub, Alexandru. *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă*, Iași, Junimea, 1981, 368 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 25, 1982, p. 370.

În volume

97. „Liberalismul timpuriu în mișcarea națională din Banat”. În: *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*. Coordonatori Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Dacia, 1982, p. 290-300.

98. „Les Lumières roumaines du Banat”. În: *La culture roumaine à l'époque des Lumières*. Coordonator Romul Munteanu. București, Univers, 1982, p. 262-289.

1983

În periodice

99. „Etapă”. În: *Steaua*, 34, nr. 11, 1983, p. 4-5.

100. „Marea Adunare Națională de la Alba Iulia”. În: *Tribuna*, 27, nr. 48, 1983, p. 6.

101. „Murgu și Savigny”. În: *Echinoc. Revistă studențească de cultură*, 15, nr. 5-6, 1983, p. 3, 5.

În volume

102. *Țara Oașului. Contribuții bibliografice*. Coordonator Ion Aluș. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”; Biblioteca Centrală Universitară, 1983, 176 p. [În colaborare cu: Ana Löwenstein].

1984*În periodice*

103. „Izvoarele răscoalei” [Răscoala lui Horea]. În: *Steaua*, 35, nr. 10, 1984, p. 10.

104. „Memorandul – semnificații istorice”. În: *Tribuna*, 28, nr. 19, 1984, p. 1.

105. Pascu, Ștefan. *Făurirea statului național unitar român. Vol. 1-2*, București, Editura Academiei R.S.R., 1983, 432, 404 p. [Recenzie]. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 29, 1984, p. 75-77.

În volume

106. „Opțiuni sociale și democratice în procesul constituirii solidarității naționale moderne. 1821- 1848”. În: *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*. Coordonator Ștefan Ștefănescu. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 338-377.

1985*În periodice*

107. „Dimensiunea fundamentală a istoriei românești”. În: *Tribuna*, 29, nr. 19, 1985, p. 1, 7.

108. „Independența României, rezultat al luptei poporului român”. În: *Steaua*, 36, nr. 4, 1985, p. 2, 25.

109. „Istoriografia Unirii”. În: *Tribuna*, 29, nr. 48, 1985, p. 1, 6.

110. *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*. Coordonatori Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Dacia, 1984, 319 p. [Recenzie]. În: *Steaua*, 36, nr. 3, 1985, p. 56.

111. „Rolul Consiliilor Naționale”. În: *Steaua*, 36, nr. 12, 1985, p. 7 8.

112. „Transilvania și Unirea Principatelor”. În: *Steaua*, 36, nr. 1, 1985, p. 14.

În volume

113. *Bibliografia istorică a României. Bibliografie selectivă. Vol. 6: 1979-1984*. Redactor Ștefan Pascu. București, Editura Academiei R.S.R., 1985, 532 p. [În colaborare cu: Marcel Știrban, Constantin Ivaneș, Gheorghe Hristodol, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Adrian A. Rusu, Nicolae Păun, Stelian Mândruț, Ioan Nistor].

114. „Cnezi bănăteni în secolul al XVIII-lea. O componentă a structurilor elitare românești”. În: *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*. Coordonatori Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Dacia, 1985, p. 141-148.

1986*În periodice*

115. „Horea în publicistică”. *Horea în publicistica românească de acum un veac*. Ediție de Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Dacia, 1985, 227 p. [Recenzie]. În: *Alba Iulia*, 3, nr. 3, 1986, p. 2.

116. „Permanența ideii de unitate la români”. În: *Tribuna*, 30, nr. 49, 1986, p. 5-6. [În colaborare cu: Camil Mureșanu, Vasile Pușcaș].

117. „Transilvania și unirea din 1859. Implicații culturale”. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 27, 1986, p. 485-504.

În volume

118. *Contribuții la istoria iluminismului românesc*. Timișoara, Facla, 1986, 427 p.

1987*În periodice*

119. „Mișcarea națională românească din Transilvania într-o nouă interpretare”. În: *Tribuna*, 31, nr. 11, 1987, p. 6.

120. „Vizită de documentare în R. P. Polonă”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 32, nr. 2, 1987, p. 92-93.

1988*În periodice*

121. *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939*. Coordonatori Vasile Pușcaș, Vasile Vesa, București, Editura Politică, 1988, 298 p. [Recenzie]. În: *Tribuna*, 32, nr. 48, 1988, p. 8.

122. Maior, Liviu. *Mișcarea națională românească din Transilvania: 1900-1914*, Cluj-Napoca, Dacia, 1986, 195 p. [Recenzie]. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 33, nr. 1, 1988, p. 101-103.

În volume

123. *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*. Editori Nicolae Bocșan, Valeriu Leu. Cluj-Napoca, Dacia, 1988, 306 p.

1989*În periodice*

124. „Ideea de națiune la Eminescu”. În: *Vatra*, 19, nr. 9, 1989, p. 222/D.

125. „Revoluția franceză și societatea românească”. În: *Tribuna*, 33, nr. 28, 1989, p. 8.

126. „Silviu Dragomir, istoric al revoluției de la 1848”. În: *Tribuna*, 33, nr. 36, 1989, p. 3.

1990

În periodice

127. „Al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorice”. În: *Tribuna*, 2, nr. 40, 1990, p. 9.

128. „Autodeterminarea și Revoluția. (Atitudini și comportamente mentale)”. În: *Tribuna*, 2, nr. 48, 1990, p. 4.

129. „Prof. Pompiliu Teodor la 60 de ani”. În: *Tribuna*, 2, nr. 33, 1990, p. 8.

130. „Revoluție și revoluționar la românii din Transilvania în 1848 (martie-august)”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 35, nr. 1, 1990, p. 26-53.

În volume

131. *Bibliografia istorică a României. Bibliografie selectivă. Vol. 7: 1984-1989*. Coordonatori Ștefan Pascu, Gheorghe Hristodol. București, Editura Academiei Române, 1990, 411 p. [În colaborare cu: Marcel Știrban, Gheorghe Hristodol, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Delia Marga, Nicolae Păun, Stelian Mândruț, Constantin Ivaneș].

132. *Cultură și societate în epoca modernă*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu. Cluj-Napoca, Dacia, 1990, 304 p.

133. „Mihai Eminescu. Concepția despre națiune”. În: *Cultură și societate în epoca modernă*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu. Cluj-Napoca, Dacia, 1990, p. 145-156.

134. „Profesorul Pompiliu Teodor la vârsta de 60 de ani”. În: *Profesorul universitar doctor Pompiliu Teodor la vârsta de 60 de ani. Bibliografia operei*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu. Cluj-Napoca, 1990, p. 1-11. [În colaborare cu: Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu].

1991

În periodice

135. „Două restituiri ale secolului XVIII românesc”. În: *Tribuna*, 3, nr. 12, 1991, p. 8.

136. „L'évolution de l'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie et du Banat (1840-1890)”. În: *Revue de Transylvanie*, 1, nr. 1, 1991, p. 60-77 (ediția revistei în limbi străine).

137. „Evoluția ideii de națiune la românii din Transilvania și Banat (1840-1860)”. În: *Revue de Transylvanie*, 1, nr. 1, 1991, p. 38-53.

138. „Georges Castellan: «Pentru a dezvolta relațiile dintre istoricii români și francezi»”. În: *Tribuna*, 3, nr. 3, 1991, p. 3.

139. Iancu, Gheorghe; Cipăianu, George. *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, București, Editura Enciclopedică, 1990, 339 p. [Recenzie]. În: *Revue de Transylvanie*, 1, nr. 1, 1991, p. 153-154.

140. „Ideea de națiune la Mihail Kogălniceanu”. În: *Tribuna*, 3, nr. 28, 1991, p. 9.

141. „Ilirski model u rumunskom nationalnom pokretu u Transilvaniji u eposi Supleksa 1790- 1792”. În: *Književni život*, 35, nr. 3, 1991, p. 72-80.

142. „Istoria și cultura sârbilor din România”. În: *Tribuna*, 3, nr. 20, 1991, p. 12. [În colaborare cu: Stelian Mândruț].

143. Miskolczy, Ambrus. *Egyház és forradalom. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat. Bevezetés és a zsinati jegyzőkönyv. Biserică și revoluție. Sinodul ortodox românesc de la Chișineu Criș, 1849. Introducere și protocolul sinodului*, Budapest, ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1991, 184 p. [Recenzie]. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 36, nr. 1-2, 1991, p. 213-214.

144. „Modelul ilir în mișcarea națională românească din Transilvania în epoca Supplexului (1790- 1792)”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 36, nr. 1-2, 1991, p. 35-43.

145. „Național și confesional în mișcarea națională din Banat în epoca Supplexului”. În: *Tribuna*, 3, nr. 14, 1991, p. 6.

146. „Silviu Dragomir - istoric al Revoluției de la 1848”. Dragomir, Silviu. *Studii privind istoria revoluției române de la 1848*. Ediție de Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Dacia, 1989, 218 p. [Recenzie]. În: *Revue de Transylvanie*, 1, nr. 1, 1991, p. 151-153.

147. „Vasile Goldiș, doctrinarul”. În : *Tribuna*, 3, nr. 49, 1991, p. 3.

În volume

148. „Intelligentsia et innovation économique en Transylvanie”. În: *Progrès technique et évolution des mentalités en Europe centrale (1750-1840). Colloque international tenu à Paris du 22 au 24 novembre 1990*. Paris, INALCO, 1991, p. 143-163.

1992*În periodice*

149. „Exemplaritatea istoricului. Aniversare Cornelia Bodea”. În: *Tribuna*, 4, nr. 14, 1992, p. 9. [În colaborare cu: Stelian Mândruț].

150. „Ideile politice ale actelor fundamentale ale Unirii Transilvaniei cu România”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 37, nr. 1-2, 1992, p. 141-158.

151. „Liberalism și individualitate națională în filosofia politică românească din Banat în secolul al XIX-lea”. În: *Altarul Banatului*, 3, nr. 4-6, 1992, p. 61-66.

152. „Memorandul”. Maior, Liviu. *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționismului românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1992, 301 p. [Recenzie]. În: *Tribuna*, 4, nr. 42, 1992, p. 2.

153. „O viziune asupra fenomenului românesc din Transilvania”. În: *Tribuna*, 4, nr. 10, 1992, p. 6-7.

154. „Preeminența politicului”. În: *Tribuna*, 4, nr. 25, 1992, p. 3.

În volume

155. „De la revoluția din 1848 la dualism”. În: *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*. Ediția 1. București, Progresul Românesc, 1992, p. 107-127.

156. *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*. Ediția 1. București, Progresul Românesc, 1992, 287 p. [În colaborare cu: Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Șerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară].

157. „Profesorul Camil Mureșanu la vârsta de 65 de ani”. În: *Profesor universitar doctor Camil Mureșanu la vârsta de 65 de ani*. Cluj-Napoca, 1992, p. 3-11. [În colaborare cu: Nicolae Edroiu, Vasile Vesa].

1993*În periodice*

158. „Actualitatea ideilor de la 1 decembrie 1918”. În: *Steaua*, 44, nr. 12, 1993, p. 1-2.

159. Adriaenssen, Christine. *Auguste de Gérando. Ein französischer Zeuge des ungarischen Reformära (1819-1849)*, Frankfurt am Main, P. Lang, 1991, 167 p. [Recenzie]. În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 1, 1993, p. 85-86.

160. Bârlea, Octavian. *Mitropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, München, 1987, 419 p. Apărută în: *Perspective*, 1987, 10, nr. 37-38. [Recenzie]. În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 1, 1993, p. 84-85.

161. „Gh. I. Brătianu - istoric al relațiilor internaționale ale României moderne”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 38, nr. 1-2, 1993, p. 59-67. [În colaborare cu: Toader Nicoară].

162. „The Habsburgs and the Orthodoxy in the Austrian Empire in the XVIII-th Century”. În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 2, 1993, p. 16-21.

163. „Ideea de națiune la români”. În: *Vatra*, 23, nr. 7, 1993, p. 11.

164. „Ideile politice ale actelor fundamentale ale Unirii Transilvaniei cu România”. În: *Pagini transilvane*, nr. 1, 1993, p. 252-263.

165. „Imaginea Europei în cultura iluministă a românilor bănățeni”. În: *Banatica*, 12, nr. 2, 1993, p. 183-188.

166. „Political Ideas in Fundamental Acts of Transylvania's Union with Romania”. În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 3, 1993, p. 5-23.

167. „Translations and Translators of American Prose in the Transylvanian Romanian Press, 1838- 1919”. În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 1, 1993, p. 34-48. [În colaborare cu: Dana Bocșan].

În volume

168. *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa. Cluj-Napoca, Dacia, 1993, 230 p.

169. „Ecourile revoluției române din 1848-1849 în presa emigrației poloneze”. În: *Convergențe europene. Istorie și societate în epoca modernă*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa. Cluj-Napoca, Dacia, 1993, p. 116-129.

1994

În periodice

170. „L'idée de Nation chez les Roumains au XIX-e siècle”. În: *Colloquia*, 1, nr. 2, 1994, p. 159-166.

171. „În marginea unor Memorii”. În: *Steaua*, 45, nr. 7-8, 1994, p. 42.

172. „Învățămintul istoric la Universitatea din Cluj (1919-1945)”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 39, nr. 1-2, 1994, p. 3-10.

173. „Legalism și revoluție în evenimentele din 1848-1849 la românii din Transilvania”. În: *Revista istorică*, 5, nr. 5-6, 1994, p. 433-451.

174. „The Revolution in March-August 1848. The Use of the Term”. În: *Colloquia*, 1, nr. 1, 1994, p. 158-172.

175. „Universitas Napocensis. Istoricul Universității”. În: *Tribuna*, 6, nr. 33-35, 1994, p. 1.

În volume

176. *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact*. Editori Nicolae Bocșan, Liviu Maior, Ioan Bolovan. Iași, Glasul Bucovinei, 1994, 120 p.

177. „De la revoluția din 1848 la dualism. 1848-1865”. În: *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*. Ediția 2. București, Progresul Românesc, 1994, p. 148-220.

178. „Discursul contrarevoluționar și antinapoleonian în Banat în perioada 1789-1815”. În: *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Coordonatori Gabriel Bădăraș, Leonid Boicu, Lucian Nastasă. Iași, Fundația Academică “A.D. Xenopol”, 1994, p. 503-513.

179. *Etnie și confesiune în Transilvania: secolele XIII-XIX*. Oradea, Cele Trei Crișuri, 1994, 188 p. [În colaborare cu: Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop].

180. *Franța și Banatul: 1789-1815*. Reșița, Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 1994, 244 p. [În colaborare cu: Mihai Duma, Petru Bona].

181. „Ideologia politică a Memorandului”. În: *Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune politică românească*. Ediția 2. București, Progresul Românesc, 1994, p. 265-287.

182. „Istoricul Universității”. În: *75 de ani de la înființarea Universității Daciei Superioare*. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1994, p. VII-XX.

183. „Le modèle de la modernisation chez les Roumains à l'époque des Lumières”. În: *Dimensiunea europeană*. Editor László Gál. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1994, p. 209-217.

184. „Modelul ilir în mișcarea națională românească din Transilvania în epoca Supplexului, 1790-1792”. În: *Temisvarski Sbornik. The Timisoara Review. Culegere de studii. Vol. I*. Editor Bojidar Kovacek. Novi Sad, Matica srpska, 1994, p. 53-62.

185. „Observateurs français sur les confins militaires autrichiens”. În: *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact*. Editori Nicolae Bocșan, Liviu Maior, Ioan Bolovan. Iași, Glasul Bucovinei, 1994, p. 9-20.

1995

În periodice

186. „Historique de l'Université de Cluj”. În: *Transylvanian Review*, 4, nr. 1, 1995, p. 3-16.

187. „Ideea de națiune la I. G. Sbiera”. În: *Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură*, 2, nr. 3, 1995, p. 19-25.

188. „Ideea de națiune la românii din Austro-Ungaria (1880-1906)”. În: *Banatica*, 13, nr. 2, 1995, p. 97-114.

189. „The Romanians from Austria - Hungary and the Idea of Nation (1880-1906)”. În: *Colloquia*, 2, nr. 1-2, 1995, p. 98-112.

În volume

190. „Cercetător al fenomenului național”. În: *D. Prodan. Puterea modelului*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 12-14.

191. „Contribuții la istoria mentalității revoluționare. Noțiunea de revoluție la românii din Transilvania (septembrie 1848-august 1849)”. În: *D. Prodan. Puterea modelului*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 190-202.

192. *D. Prodan. Puterea modelului*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, 295 p.

193. „Der konterrevolutionäre und antinapoleonische Diskurs in einem orthodoxen Donaublicum. 1789-1815”. În: *Kulturraum mittlere und untere Donau: traditionen und perspektiven des zusammenlebens. Spațiul cultural al Dunării mijlocii și inferioare: tradiții și perspective ale conviețuirii*. Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995, p. 345-353.

194. „Mesaj de salut”. În: *Institutul de Istorie Cluj-Napoca: 1920-1995. Sărbătorirea împlinirii a 75 de ani de activitate*. Redactor Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, 1995, p. 32-33.

195. „Populaționismul în politica reformistă a Habsburgilor în Banat în secolul al XVIII-lea”. În: *Manuilă, Sabin. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*. Coordonatori Sorina Bolovan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 80-90.

196. „Vorwort. Cuvânt înainte”. În: *Kulturraum mittlere und untere Donau: traditionen und perspektiven des zusammenlebens. Spațiul cultural al Dunării mijlocii și inferioare: tradiții și perspective ale conviețuirii*. Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995, p. 9-10. [În colaborare cu: Dumitru Țeicu].

1996

În periodice

197. „Altérités dans les relations inter-confessionnelles de la Transylvanie”. În: *Transylvanian Review*, 5, nr. 3, 1996, p. 84-96.

198. „Echa rewolucji rumunskiej z lat 1848-1849 w prasie emigracji polskiej”. În: *Proglas*, 2, nr. 3, 1996, p. 16-18.

199. „Imaginea bisericii romano-catolice la românii greco-catolici. (Congresul autonomiei bisericii catolice din Ungaria)”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 41, nr. 1-2, 1996, p. 49-68.

200. „Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională”. În: *Banatica*, 14, 1996, p. 265-282.

201. Mureșanu, Camil. *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1996, 308 p. [Recenzie]. În: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 35, 1996, p. 450-452.

202. Mureșanu, Camil. *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1996, 308 p. [Recenzie]. În: *Steaua*, 47, nr. 7-8, 1996, p. 15.

203. „Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților”. În: *Steaua*, 47, nr. 7-8, 1996, p. 15.

204. „Separația ierarhică a bisericii ortodoxe române de biserica ortodoxă sârbă, 1864-1868”. În: *Revista istorică*, 7, nr. 3-4, 1996, p. 155-174.

205. „Silviu Dragomir”. În: *Transylvanian Review*, 5, nr. 4, 1996, p. 46-51.

206. „Solidaritate națională și separație bisericească în Banat și Transilvania în secolul al XIX-lea”. În: *Anuar. Institutul Teologic Universitar Ortodox Cluj-Napoca*, 3, 1994-1996, p. 135-156.

În volume

207. „Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic - greco-catolic)”. În: *Identitate și alteritate. Vol. 1: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Valeriu Leu. Reșița, Banatica, 1996, p. 96-110.

208. „Contribuții la formarea elitelor economice românești”. În: *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*. Coordonator Gabriel Bădăraș. Iași, Fundația Academică “A.D. Xenopol”, 1996, p. 471-488. [În colaborare cu: Nicolae Bărbuță].

209. „Cuvânt înainte”. În: *Identitate și alteritate. Vol. 1: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Valeriu Leu. Reșița, Banatica, 1996, p. 5-6. [În colaborare cu: Valeriu Leu].

210. *Ethnie et confession en Transylvanie (du XIII-e au XIX-e siècles)*. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1996, 205 p. [În colaborare cu: Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop].

211. „Ideea de națiune la români în secolul al XIX-lea”. În: *Etnie, națiune, confesiune. Pledoarie pentru o cercetare interdisciplinară*. Editor Sorin Șipoș. Oradea, Editura Universității, 1996, p. 67-74.

212. *Identitate și alteritate. Vol. 1: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Valeriu Leu. Reșița, Banatica, 1996, 172 p.

213. *Istoria modernizării României (1800-1918). Vol. 1-5*. București, Oficiul pentru Învățământ Deschis la Distanță, 1996, 290 p. [În colaborare cu: Liviu Maior, Sorin Mitu, Toader Nicoară, Vasile Vesa].

214. „Separația ierarhică a bisericii ortodoxe române de biserica ortodoxă sârbă”. În: *Acadres 96 sau știință pentru secolul XXI*. Coordonatori Vasile Popa, Doru Silviu Luminos. Timișoara, Presa Universitară Română, 1996, p. 257-276.

1997

În periodice

215. „Contributions à la formation des élites économiques roumaines. Étudiants de Roumanie et de Transylvanie à l'Institut supérieure de commerce d'Anvers (1868-1914)”. În: *Colloquia*, 3-4, nr. 1-2, 1996-1997, p. 167-183.

216. „L'idée de nation et le principe des nationalités chez A. C. Popovici”. În: *Transylvanian Review*, 6, nr. 4, 1997, p. 62-74. [În colaborare cu: Liana Gui].

217. „The Image of the Romanian-Catholic Church with the Greek Catholic Romanians”. În: *Transylvanian Review*, 6, nr. 2, 1997, p. 155-174.

În volume

218. *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. (Secolul al XIX-lea)*. Reșița, Cluj-Napoca; Banatica, Presa Universitară Clujeană, 1997, 256 p.

219. „Ideea de națiune la românii din Transilvania. De la liberalism la principiul de naționalitate (deceniul șapte al secolului al XIX-lea)”. În: *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997, p. 135-148.

220. „Social democrați români în exil”. În: *Fenomenul muncitoresc și social-democrat din România. Secolele 18-20. Lucrări prezentate la simpozionul de la Reșița 23-25 mai 1997*. Redactori Werner Kremm, Rudolf Gräf. Reșița, InterGraf, 1997, p. 7-16.

1998

În periodice

221. „Die Regionalgeschichte in den Jahren 1990-1995 am Beispiel des Banats und Siebenbürgens. Wissenschaftsstrukturen in Rumänien vor und nach 1989. Funktionsmodelle und Entwürfe”. În: *Materialien*, 10, 1998, p. 19-37. [În colaborare cu: Stelian Mândruț].

222. „Jerarhijsko otcepljenje rumunske pravoslavne crkve od srpske pravoslavne crkve 1864-1868”. În: *Balcanica*, 29, 1998, p. 95-116.

223. „Légalisme et révolution pendant les événements de 1848-1849 chez les Roumains de Transylvanie”. În: *Transylvanian Review*, 7, nr. 2, 1998, p. 3-24.

În volume

224. „Cuvânt înainte”. În: *Identitate și alteritate. Vol. 2: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 5. [În colaborare cu: Sorin Mitu, Toader Nicoară].

225. „The Hierarchical Separation between the Romanian and the Serbian Orthodox Churches 1864-1871”. În: *Church and Society in Central and Eastern Europe*. Editori Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, European Studies Foundation Publishing House, 1998, p. 207-218.

226. „Ideea de națiune și principiul naționalităților la A. C. Popovici”. În: *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 70 de ani*. Coordonator Nicolae Edroiu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 299-314.

227. *Identitate și alteritate. Vol. 2: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, 386 p.

228. „Identitatea și alteritatea în biserica ortodoxă din Imperiul habsburgic. Separația ierarhică a bisericii românești de biserica sârbească”.

În: *Identitate și alteritate. Vol. 2: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 136-147. [În colaborare cu: Ioan Popovici].

229. *Manual multifuncțional de istorie modernă a României*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, 211 p. [În colaborare cu: Sorin Mitu, Toader Nicoară, Vasile Vesa].

1999

În periodice

230. „Istoria regională între anii 1970-1995. Cazul Transilvaniei și al Banatului”. În: *Transilvanica*, 1, nr. 1, 1999, p. 7-41. [În colaborare cu: Stelian Mândruț].

231. „L’union des Principautés et la nouvelle direction culturelle en Transylvanie”. În: *Transylvanian Review*, 8, nr. 1, 1999, p. 3-22. [În colaborare cu: Liana Gui].

În volume

232. „The “Babeș-Bolyai” University (1959-1999)”. În: *University and Society. A History of Cluj Higher Education in the 20-th Century*. Editor Vasile Pușcaș. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 312-329.

233. „From the “King Ferdinand I” University to the “Babeș” University (1945-1959)”. În: *University and Society. A History of Cluj Higher Education in the 20-th Century*. Editor Vasile Pușcaș. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 299-302.

234. „Mentalitätsstrukturen und-entwicklungen die banater Geschichtsschreibung zwischen multikulturellem Anspruch und nationalem Identitätsverständnis”. În: *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*. Editori Horst Förster, Horst Fässel. Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 1999, p. 81-100.

235. „Silviu Dragomir. Studiu introductiv”. În: Dragomir, Silviu. *Banatul românesc. Schiță istorică*. Ediție de Viorica Goicu. Timișoara, Augusta, 1999, p. 7-15.

2000

În volume

236. „Cuvânt de închidere a lucrărilor colocviului”. În: *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*. Coordo-

natori Gheorghe Gorun, Ovidiu Horea Pop. Cluj- Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 333-334.

237. „Episcopatul greco-catolic român și prerogativele Papei la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)”. În: *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*. Coordonatori Gheorghe Gorun, Ovidiu Horea Pop. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 251-286. [În colaborare cu: Ion Cârja].

238. „L'idée de Nation chez les Roumains du Banat et de la Transylvanie au XIX-e siècle”. În: *Idées politiques et mentalités entre l'Orient et l'Occident. Pologne et Pays roumains au Moyen Age et à l'époque moderne*. Editor Janusz Zarnowski. Warszawa, Instytut Historii PAN, 2000, p. 117-125.

239. *Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Camil Mureșanu, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, 470 p.

240. *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, 515 p. [În colaborare cu: Valeriu Leu].

241. „Sinodul de la Chișineu-Criș”. În: *Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Camil Mureșanu, Ioan Bolovan. Cluj- Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 359-372. [În colaborare cu: Ioan Popovici].

242. „La solidarietà nazionale e la separazione ecclesiastica nella Transilvania della seconda metà dell'Ottocento”. În: *Etnia e confessione in Transilvania (secoli XVI-XX)*. Editor Francesco Guida. Roma, Lithos, 2000, p. 61-73.

2001

În periodice

243. „Imaginea Conciliului Ecumenic Vatican I în presa românească din Transilvania (1869-1870)”. În: *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Gh. Șincai*, 3-4, 2000-2001, p. 290-324. [În colaborare cu: Ion Cârja].

244. „In Memoriam Pompiliu Teodor (1930-2001)”. În: *Transylvanian Review*, 10, nr. 4, 2001, p. 144-147. [În colaborare cu: Ioan Aurel Pop].

În volume

245. *Aspecte privind cercetarea științifică din învățământul superior*. București, RAO, 2001, 79 p. [În colaborare cu: Radu Munteanu, I. Dumitrache, A. Vădineanu].

246. *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, 695 p. [În colaborare cu: Ion Cârja].

247. *Cronologia Europei Centrale (1848-1989)*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Valeriu Leu. Iași, Polirom, 2001, 356 p.

248. *Cronologia Europei Centrale (1848-1989)*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Valeriu Leu. Iași, Polirom, 2001, 356 p. [În colaborare cu: Valeriu Leu, Stelian Mândruț, Radu Mârza, Rudolf Gräf].

249. „Gheorghe Ciuhandu (1875-1947), istoric al Bisericii Ortodoxe Române”. În: *Logos. Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Coordonatori Ștefan Iloaie, Radu Preda. Cluj-Napoca, Renașterea, 2001, p. 300-306.

250. „Mișcarea pentru restaurarea Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania, 1849-1855”. În: *Grai maramureșean și mărturie ortodoxă. Prea Sfințitului Episcop Iustinian al Maramureșului și Sătmărilor la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Coordonatori Iustin Hodea-Sigheteanul, Iustin Tira, Alexandru Moraru, Dorinel Dani. Baia Mare, Editura Episcopiei Ortodoxe, 2001, p. 181-195.

251. „Prelați români la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)”. În: *Istoria ca experiență intelectuală*. Editori Corneliu Crăciun, Antonio Faur. Oradea, Editura Universității, 2001, p. 249-268. [În colaborare cu: Ion Cârja].

2002*În periodice*

252. „David Prodan. Istoric al fenomenului românesc”. În: *Steaua*, 53, nr. 5-6, 2002, p. 49-50.

253. „Istoriografia românească în anul 1999. Direcții și tendințe”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 47, nr. 1-2, 2002, p. 81-88. [În colaborare cu: Stelian Mândruț].

254. „Les Lumières et la nation”. În: *Transylvanian Review*, 11, nr. 1, 2002, p. 83-98. [În colaborare cu: Liana Gui].

În volume

255. „Alocuțiune”. În: *Coordonatele preoției greco-catolice. Istorie și actualitate*. Coordonatori Călin Daniel Pațulea, Anton Rus, Andreea Mârza. Blaj, Buna Vestire, 2002, p. 11-12.

256. „Bisericele catolice de rit oriental și Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I. Repere ale identității spirituale și ecleziastice”. În: *Identitate și alteritate. Vol. 3: Studii de istorie politică și culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior*. Editori Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 85-103. [În colaborare cu: Ion Cârja].

257. „Contribuții la istoria social-democrației românești. Memoriile lui Eftimie Gherman”. În: *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*. Coordonatori Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc. Iași, Ed. Universității “Al. I. Cuza”, 2002, p. 247-257.

258. „Cuvânt înainte”. În: *Identitate și alteritate. Vol. 3: Studii de istorie politică și culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior*. Editori Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 7-8. [În colaborare cu: Sorin Mitu, Toader Nicoară].

259. „L’historiographie de Roumanie en 1999”. În: *Idées politiques et mentalités, en Pologne et en Roumanie entre l’Orient et l’Occident (XVIII-e-XX-e siècles)*. Redactori Gheorghe Platon, Veniamin Ciobanu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 171-174. [În colaborare cu: Stelian Mândruț].

260. „L’Hôtel Lambert et les roumains 1830-1865”. În: *Idées politiques et mentalités, en Pologne et en Roumanie entre l’Orient et l’Occident (XVIII-e-XX-e siècles)*. Redactori Gheorghe Platon, Veniamin Ciobanu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 61-85.

261. *Identitate și alteritate. Vol. 3: Studii de istorie politică și culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior*. Editori Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, 439 p.

262. „Participarea Episcopatului Român Unit și a Episcopatului Catolic Maghiar la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)”. În: *Studii de istorie modernă a Transilvaniei. Omagiu profesorului Magyari András*. Coordonatori Judit Pál, Enikő Rűsz Fogarasi. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 69-79. [În colaborare cu: Ion Cârja].

263. „Petru Maior și Moise Nicoară”. În: *Slujitor al bisericii și al neamului. Părintele prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespon-*

dent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani. Coordonatori P.S. Episcopul Calinic al Argeşului şi Muscelului, Alexandru Moraru, Vasile Raus, Vasile Coţia. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2002, p. 454-465.

264. „Profesorul Magyari Andrei”. În: *Studii de istorie modernă a Transilvaniei. Omagiu profesorului Magyari András*. Coordonatori Judit Pál, Enikő Rűsz Fogarasi. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 9-10.

265. *Şcoală şi comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele şcolare bănăţene*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, 496 p. [În colaborare cu: Valeriu Leu].

266. *Ţările Române şi Balcanii în secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX. Curs universitar*. Cluj-Napoca, Universitatea «Babeş-Bolyai», 2002, 101 p.

2003

În periodice

267. „Din memorialistica revoluţiei de la 1848”. În: *Anuarul Institutului de Istorie „George Bariţ”*, 42, 2003, p. 269-280. [În colaborare cu: Rudolf Gräf].

268. „Image de la France et des Français au Banat”. În: *Transylvanian Review*, 12, nr. 1, 2003, p. 3-19. [În colaborare cu: Liana Gui].

269. „Un izvor istoric neglijat. Circularele şcolare”. În: *Revista arhivelor*, 65, nr. 1-2, 2003, p. 48-56.

În volume

270. „Corespondenţa lui Andrei Şaguna cu arhieriei din Moldova şi Ţara Românească”. În: *In memoriam: Mitropolitul Andrei Şaguna. 1873-2003*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Mircea Păcurariu, Ioan Vasile Leb, Alexandru Moraru, Ioan Chirilă. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2003, p. 71-96. [În colaborare cu: Ioan Vasile Leb].

271. „Episcopul Alexandru Dobra”. În: *Societate şi civilizaţie în Banatul istoric. Omagiu prof. univ. dr. Ioan Munteanu din partea studenţilor, doctoranzilor, colaboratorilor la împlinirea vârstei de 65 de ani*. Coordonator Camil Petrescu. Timişoara, Mirton, 2003, p. 65-80. [În colaborare cu: Luminiţa Wallner Bărbulescu, Camelia Vulea].

272. *Episcopul Ioan Vancea. Pastorale şi circulare: 1865-1869*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 317 p. [În colaborare cu: Mirela Andrei].

273. „Hotel Lambert și românii (1830-1865)”. În: *Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 177-201.

274. „Idei și proiecte de federalizare la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea”. În: *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*. Coordonatori Ciprian Firea, Coriolan Opreanu. Cluj-Napoca, Nereamia Napocae, 2003, p. 339-353. [În colaborare cu: Stelian Mândruț].

275. „Il costituzionalismo romeno e i suoi modelli europei”. În: *Romania-Italia-Europa. Storia, politica, economia e relazioni internazionali*. Coordonator Francesco Randazzo. Roma, Periferia, 2003, p. 107-119. [În colaborare cu: Ghizela Cosma, Ioan Bolovan].

276. *In memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna. 1873-2003*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Mircea Păcurariu, Ioan Vasile Leb, Alexandru Moraru, Ioan Chirilă. Cluj-Napoca, Renașterea, 2003, 403 p.

277. „Înființarea și organizarea Mitropoliei greco-catolice românești”. În: *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică la Blaj*. Coordonatori Cristian Barta, Zaharie Pinteș. Blaj, Buna Vestire, 2003, p. 361-375. [În colaborare cu: Ana Victoria Sima].

278. *La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii și documente*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 381 p. [În colaborare cu: Camelia Vulea].

279. „Ortodocși și uniți în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”. În: *Identitate națională și spirit european. Academicianul Dan Berindei la 80 de ani*. Coordonatori Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Dorina N. Rusu. București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 597-613.

280. „Prefață”. În: Mihai Pârvulescu. *Școală și societate. Contribuție la cunoașterea formării elitelor românești din Banat în secolul al XIX-lea*. Timișoara, Excelsior Art, 2003, p. 5-6.

281. *Revoluția de la 1848 în Munții Apuseni. Memorialistică*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 209 p. [În colaborare cu: Rudolf Gräf].

282. *Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 672 p.

283. „Transilvania. Instaurarea dualismului austro-ungar și consecințele sale”. În: *Istoria românilor. Vol. 7/1: Constituirea României moderne*

(1821-1878). Coordonator Dan Berindei. București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 748-780.

284. „Transilvania. Perioada neoabsolutismului. 1849-1859”. În: *Istoria românilor. Vol. 7/1: Constituirea României moderne (1821-1878)*. Coordonator Dan Berindei. București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 709-722.

285. „Un misionar catolic în Moldova la sfârșitul secolului al XVII-lea: Luigi Bevilacqua”. În: *Studii de istorie medievală și premodernă. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*. Coordonator Avram Andea. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 323-336. [În colaborare cu: Valeriu Leu].

2004

În periodice

286. „Fondation et organisation de la Métropole gréco-catholique roumaine”. În: *Transylvanian Review*, 13, nr. 1, 2004, p. 18-33. [În colaborare cu: Ana Victoria Sima].

287. „Le implicazioni del Concordato austriaco sulla Chiesa Romana Greco-Cattolica. L’Istruzione matrimoniale Rauscher”. În: *Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice*, 1, 2004, p. 133-140. [În colaborare cu: Ana Victoria Sima].

288. „Un modèle de reconstitution historique”. În: *Transylvanian Review*, 13, nr. 4, 2004, p. 139-143.

289. „Viața religioasă în Dieceza Gherla reflectată în circularele episcopului Ioan Vancea”. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, 49, nr. 1, 2004, p. 145-152. [În colaborare cu: Mirela Andrei].

În volume

290. „Alocuțiune oficială”. În: *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică. Istorie și spiritualitate. Școlile greco-catolice ale Blajului - 250 de ani de credință și cultură*. Coordonatori Delia Aldea, William Alexandru Bleiziffer, Marcela Ciorte. Blaj, Buna Vestire, 2004, p. 17.

291. *Călători români în Occident: secolele XVII-XX*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2004, 307 p.

292. „Cuvânt înainte”. În: *Călători români în Occident: secolele XVII-XX*. Coordonatori Nicolae Bocșan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2004, p. 7-8. [În colaborare cu: Ioan Bolovan].

293. „Idées et projets de fédéralisation chez les Roumains de Transylvanie au XIX-e siècle”. În: *Pologne - Roumanie - Intégration Européenne XVIII-e-XX-e siècles*. Editor Janusz Zarnowski. Warszawa, Instytut Historii PAN, 2004, p. 63-89. [În colaborare cu: Stelian Mândruț].

294. „Il metropolita Victor Mihály de Apșa e i rapporti tra la Chiesa Greco-Cattolica romena di Transilvania e l'”Autonomia Cattolica” ungherese”. În: *I romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*. Editor Ion Cârja. Bucurest, Casa Editrice Scriptorium, 2004, p. 162-188. [În colaborare cu: Ion Cârja].

295. „La partecipazione del vescovato greco-cattolico romeno al Concilio Ecumenico Vaticano I (1869-1870)”. În: *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*. Editori Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Piccardi. Brăila, Istros, 2004, p. 405-427. [În colaborare cu: Ion Cârja].

2005

În periodice

296. „Eftimie Murgu ideológiája és politikája (1842-1845)”. În: *Korunk*, 16, nr. 9, 2005, p. 70-81.

În volume

297. *Andrei Șaguna. Corespondență. Vol. I/1*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, 568 p. [În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov].

298. „Andrei Șaguna și Episcopia Aradului în lumina corespondenței (1846-1865)”. În: *Arhid. prof. univ. dr. Constantin Voicu Dr. H. C. Universitatea Oradea - o viață în slujba bisericii și a școlii românești*. Coordonator Nicu Dumitrașcu. București, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005, p. 65-72.

299. „Andrei Șaguna și Iosif Raiacici 1849-1861”. În: *Actele simpozionului Banatul – trecut istoric și cultural. Radovi Simpozijuma Banat – istorijska i kulturna prošlost. Novi Sad – 2004. Vol. 7*. Coordonatori Costa Roșu, Valeriu Leu. Novi Sad, Panciova; Editura Fundației Române de Etnografie și Folclor, Editura Libertatea, 2005, p. 25-38.

300. „À la recherche de l'identité. L'Église gréco-catholique roumaine au premier Concile du Vatican (1869-1870)”. În: *Nouvelles études d'histoire. Vol. 11*. Coordonator Dan Berindei. București, Editura Academiei Române, 2005, p. 191-205. [În colaborare cu: Ion Cârja].

301. „Statul austriac și bisericile românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea”. În: *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca-Klausenburg-Kolozsvár*. Coordonatori Rudolf Gräf, Varga Lenke, Lukas Marcel Vosicky. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, p. 135-157. [În colaborare cu: Ana Victoria Sima].

2006

În periodice

302. „Eftimie Murgu's Political Ideology and Initiatives, 1842-1845”. În: *Transylvanian Review*, 15, nr. 2, 2006, p. 100-117.

303. „Ideologie și acțiune politică la Eftimie Murgu 1842-1845”. În: *Conviețuirea. Együttélés. Revista românilor din Seghedin*, 10, nr. 1-4, 2006, p. 39-54.

În volume

304. „Eftimie Murgu și mișcarea românilor din Banat (1843-1845)”. În: *Națiunea română – idealuri și realități istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*. Coordonatori Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru. București, Editura Academiei Române, 2006, p. 260-269.

305. *Universitate și cultură. Volum dedicat profesorului Andrei Marga cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani*. Editori Nicolae Bocșan, Wolfgang W. Breckner, Ladislau Gyémánt, István Szamosközi. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, 424 p.

2007

În volume

306. *Andrei Șaguna. Corespondență. Vol. I/2*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, 308 p. [În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Bogdan Ivanov, Vasa Lupulovici, Ioan Herbil].

307. „Andrei Șaguna și Iosif Raiacici, 1849-1861”. În: *Omagiu părintelui profesor universitar dr. Ioan I. Ică la împlinirea vârstei de 75 de ani: 1932-2007. 40 de ani de teologhisire*. Coordonatori Valer Bel, Dacian But-Căpușan. Cluj-Napoca, Renașterea, 2007, p. 389-403.

308. „Cultura europeană a intelectualității românești din Banat și Transilvania (Epoca Romantică)”. În: *Națiune și europenitate. Studii istorice. In honorem magistri Camilii Mureșanu*. Editori Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș. București, Editura Academiei Române, 2007, p. 209-221.

309. „Gândirea politică românească din Transilvania și Banat (1849-1914)”. În: *Spiritualitate și cultură europeană. Volum dedicat profesorului Ladislau Gyémánt la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Coordonatori Alina Branda, Ion Cuceu, Claudia Ursuțiu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 207-217.

310. „Korespondencija Iosif Rajaciča i Andrei Šaguna”. În: *Srpsko-rumunske studije*. Coordonator Costa Roșu. Novi Sad, 2007, p. 108-122.

311. „Nachwort”. În: *Klausenburg-Wege einer Stadt und ihrer Menschen in Europa*. Editori Ulrich Burger, Rudolf Gräf. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 247-248.

2008

În periodice

312. „Din trecutul relațiilor interconfesionale românești. Andrei Șaguna și Alexandru Sterca Șuluțiu”. În: *Revista teologică*, 18, 2008, nr. 4, p. 25-40. [În colaborare cu: Gabriel Viorel Gârdan].

313. „Préliminaires doctrinaires de l'autodétermination des Roumains en 1918”. În: *Transylvanian Review*, 17, 2008, nr. 4, p. 41-53. [În colaborare cu: Liana Lăpădatu].

314. „Preliminarii doctrinare ale autodeterminării românilor în 1918”. În: *Tribuna. Săptămânal de cultură*, 7, 2008, nr. 150, p. 14-17.

În volume

315. *Andrei Șaguna. Corespondență. Vol. II*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 609 p. [În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Gabriel Viorel Gârdan, Beatrice Dobozi].

316. „Biserică și stat la români (1711-1847)”. În: *Istoria Transilvaniei. Vol. 3: De la 1711 până la 1918*. Coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, András Magyar. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 95-103.

317. „Biserică și stat la români (1850-1918)”. În: *Istoria Transilvaniei. Vol. 3: De la 1711 până la 1918*. Coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, András Magyar. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 531-545.

318. „L'épiscopat gréco-catholique roumain au premier Concile de Vatican (1869-1870)”. În: *Vivere il regno di Dio al servizio degli altri: miscellanea in onore del P. Oliver Raquez OSB*. Coord. Mihai Frățilă. Roma, Lipa Edizioni, 2008, p. 41-64.

319. „Luminile și pașoptismul”. În: *Istoria Transilvaniei. Vol. 3: De la 1711 până la 1918*. Coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, András Magyari. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 119-157.

320. „Protopopiatul Târgu-Mureș (1849-1873): parohiile și preoții”. În: *Un neobosit slujitor al bisericii: preasfințitul episcop-vicar Vasile Someșanul*. Coord. Ioan Chirilă. Cristian Bârsu. Cluj-Napoca, Renașterea, 2008, p. 67-80.

321. „Regimul neoabsolutist”. În: *Istoria Transilvaniei. Vol. 3: De la 1711 până la 1918*. Coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, András Magyari. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 385-402. [În colaborare cu: Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Thomas Năgler].

2009

În periodice

322. „Andrei Șaguna și Episcopia Caransebeșului (1865-1873)”. În: *Banatica*, 19, 2009, p. 159-172. [În colaborare cu: Daniel Alic].

323. „Andrei Șaguna și tipărirea Bibliei”. În: *Tabor*, 2, 2009, nr. 11, p. 13-21. [În colaborare cu: Gabriel Gârdan].

324. „In memoriam Valeriu Leu”. În: *Reflex. Artă, cultură, civilizație*, 10, 2009, nr. 7-12, p. 45.

325. „La reconnaissance de l'indépendance de la Roumanie par l'Italie”. În: *Transylvanian Review*, 18, 2009, nr. 2, p. 51-69. [În colaborare cu: Raluca Ilioni].

326. „Români și polonezi în timpul revoluției de la 1848”. În: *Academica*, 19, 2009, nr. 5-6, p. 46-48.

327. Lupulovici, Vasa. *Viața bisericească a sârbilor din Banat între 1865-1918*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 522 p. [Recenzie]. În: *Banatica*, 19, 2009, p. 391-393.

În volume

328. *Andrei Șaguna. Corespondență. Vol. III*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 360 p. [În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Gabriel Gârdan].

329. „Austro-Ungaria și independența României”. În: *Relații internaționale și studii de istorie. Omagiu profesorului Constantin Bușe*. Coord. Constantin Hlihor. București, Editura Universității, 2009, p. 49-54.

330. „Bibliotecile societăților studenților români din Cluj”. În: *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*. Coord. Susana

Andea, Ioan Aurel Pop. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 491-498.

331. „Concluzii. Lucrările colocviului internațional din 14-17 noiembrie 2007, Cluj-Napoca”. În: *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*. Coord. Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 603-614.

332. „Ecoul războaielor cu Franța revoluționară și napoleoniană în satul bănățean”. În: *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub*. Editori Victor Spinei, Gheorghe Cliveti. București, Editura Academiei Române, 2009, p. 399-412. [În colaborare cu: Valeriu Leu].

333. *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*. Coord. Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 617 p.

334. *Instituțiile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania (1850-1918). Studii*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 414 p. [În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Marius Eppel, Gabriel Gârdan].

335. „Interesul pentru etnografie și folclor la ilumiști români din Banat”. În: *Romania Occidentalis. Romania Orientalis. Volum omagial dedicat prof.univ.dr. Ion Taloș*. Editori Alina Branda, Ion Cuceu. Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2009, p. 67-74.

336. *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihályi de Apșa (1841-1918)*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 360 p. [În colaborare cu: Ion Cârja, Luminița Wallner Bărbulescu].

337. „Modele constituționale în Biserica greco-catolică din Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)”. În: *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*. Coord. Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 393-404.

2010

În periodice

338. „Andrei Șaguna and Bishop Calinic of Râmnic”. În: *Transylvanian Review*, 19, 2010, Supliment, nr. 3, p. 151-158.

339. „Un istoric luptător: Valeriu Leu”. În: *Cronos. Revista Societății de Științe Istorice. Filiala Caraș-Severin*, 3, 2010, nr. 5, p. 6-7.

340. „Un misionar bănățean controversat: Samuil Draxin”. În: *Anuar. Institutul de cultură al românilor din Voivodina*, 2010, p. 125-147. [În colaborare cu: Ion Cârja].

În volume

341. „Andrei Șaguna și protopopiatul ortodox al Bistriței”. În: *Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*. Coord. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2010, p. 289-304.

342. „Bevezető”. În: *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig. Vol. I*. Editor Nicolae Bocșan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 11.

343. „Biserica română unită și Congresul autonomiei catolice din Ungaria: 1869-1871”. În: *Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum. A 60 éves Marton József köszöntése*. Coord. Mózes Nóda. Budapest, Szent István Társulat. Verbum, 2010, p. 190-198.

344. „Contribuții la doctrina națională românească din Transilvania (secolul al XIX-lea)”. În: *Istoria culturii. Cultura istoriei. Omagiu profesorului Doru Radosav la vârsta de 60 de ani*. Coord. Ionuț Costea, Ovidiu Ghitta, Valentin Orga, Iulia Pop. Cluj-Napoca, Argonaut, 2010, p. 152-162.

345. „Cuvânt înainte”. În: *Evoluția instituțiilor episcopale în bisericile din Transilvania. Vol. I: De la începuturi până la 1740*. Editor Nicolae Bocșan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 9-10.

346. „Előszó”. În: *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig. Vol. I*. Editor Nicolae Bocșan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 9-10.

347. *Evoluția instituțiilor episcopale în bisericile din Transilvania. Vol. I: De la începuturi până la 1740*. Editor Nicolae Bocșan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 219 p.

348. „Introducere”. În: *Evoluția instituțiilor episcopale în bisericile din Transilvania. Vol. I: De la începuturi până la 1740*. Editor Nicolae Bocșan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 11.

349. „La propagande contra-révolutionnaire et anti-napoléonienne de l'église orthodoxe du Banat”. În: *Kuppeln Korn Kanonen. Unerkannte und unbekannte Spuren in Südosteuropa von der Aufklärung bis in die Gegenwart. Für Harald Heppner*. Edit. Ulrike Tischler-Hofer, Renate Zedinger. Innsbruck, Studien Verlag, 2010, p. 97-112.

350. *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig. Vol. 1.* Editor Nicolae Bocșan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 226 p.

351. „Un model de cooperare româno-maghiară în timpul revoluției de la 1848-1849”. În: *Studii istorice privind relațiile româno-ungare*. Editor Nicolae Edroiu. Cluj-Napoca, Mega, 2010, p. 141-154.

2011

În periodice

352. „Andrei Șaguna și episcopul Calinic de la Râmnic”. În: *Buridava. Studii și materiale*, 9, 2011, p. 229-235.

353. „L’education et les sciences dans la région de Banat à l’époque des Lumières. Le cas des Roumains”. În: *Transylvanian Review*, 20, 2011, nr. 1, p. 63-76.

354. „Un arhieru și epoca sa: Andrei Șaguna”. În: *Telegraful român*, 159, 2011, nr. 33-36, p. 9.

În volume

355. „Andrei Șaguna și intelectualii bănățeni”. În: *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*. Coord. Dumitru Țicu, Rudolf Gräf. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2011, p. 355-376.

356. *Contribuții la istoria ecleziastică a Banatului*. Coord. Nicolae Bocșan, Crișu Dascălu. Timișoara, David Press Print, 2011, 347 p.

357. „Ideologie și acțiune politică la Eftimie Murgu (1842-1845)”. În: *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală. Vol. 5*. Editori Constantin Bărbulescu, Ioana Bonda, Cecilia Cârja, Ion Cârja, Ana Sima. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 9-22.

358. „Iluminismul politic și liberalismul timpuriu în Banat în secolul al XVIII-lea”. În: *Continuitate istorică în spațiu și timp. Profesorul Vladimir Osiac la 70 de ani*. Coord. Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea. Craiova, Universitaria, 2011, p. 202-213.

359. „Influences italiennes dans la pensée politique des Roumains de Banat et de Transylvanie”. În: *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno. Atti del convegno internazionale in occasione dei 150 anni dell’Unità d’Italia. (Bistrița, 10-12 dicembre 2010)*. A cura di Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 55-64.

360. „Pompiliu Teodor – istoric al iluminismului românesc”. În: *In memoriam Pompiliu Teodor. Simpozion internațional-Deva, 9 aprilie 2011*. Coord. Simion Molnar, Florin Ilieș. Deva, Cetate Deva, 2011, p. 10-13.

361. „Portret de protopop ortodox: Partenie Trombitaș”. În: *Omagiu Liviu Boar: arhivist, istoric, profesor la 60 de ani*. Coord. Ioan Lăcătușu. Sfântu Gheorghe, Eurocarpatica, 2011, p. 275-284.

362. „Prefață”. În: Ioan Bolovan, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român. 1863-1918. Contribuții monografice*. Ediția a 2-a. Cluj-Napoca, Dacia XXI, 2011, p. 7-9.

2012

În periodice

363. „Andrei Șaguna și episcopii sârbi”. În: *Piramida. Revistă de cultură, investigație și atitudine. /Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina. Zrenianin/*, 2012, 2, nr. 4, p. 114-123.

În volume

364. *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*. Antologie, ediție, studii și note de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, 807 p.

365. „Modelul sârbesc în cultura iluminată românească din Banat”. În: *Studii și cercetări bănățene. Actele Simpozionului internațional „Banatul, istorie și multiculturalitate”, Reșița, 2011*. Coord. Carmen Albert, Gheorghe Popovici. Reșița, Edit. Universității „Eftimie Murgu”, 2012, p. 76-86.

366. „Rațiune, luminare, cunoștere la iluminiștii români din Banat”. În: *Despre psihologie și nu numai... Dedicat profesorului Szamosközi István la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Editor Batiz Enikő. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 228-237.

CÂTEVA DOCUMENTE PRIVIND COMITATUL TORONTAL ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

Adrian Magina *

Cuvinte cheie: Regatul Ungar, comitatul Torontal, secolul XV, documente

Keywords: Hungarian Kingdom, Torontal County, 15th century, documents

Situat în teritoriul de câmpie dintre Tisa Dunăre și Mureș, comitatul Torontal, a fost una dintre cele câteva unități administrative medievale ale regatului ungar corespunzătoare actualului spațiu bănățean. Deși a intrat de timpuriu de atenția scrisului istoric, dedicându-se una din primele monografii comitatense din Ungaria¹, Torontalul a rămas în bună măsură un comitat anonim care nu a participat în mod deosebit la marea istorie a regatului. Tocmai din acest motiv nu a suscitat vreun interes deosebit în istoriografia modernă sau contemporană². Faptul se datorează și penuriei de surse căci foarte puține documente medievale au supraviețuit vicitudinilor prin care a trecut teritoriul. Nu mi-am propus o istorie a comitatului în prima jumătate a secolului al XV-lea ci doar punctarea unor aspecte, situație posibilă prin apelul la o serie de izvoare inedite. Cele câteva documente din anexă nu construiesc o imagine unitară sau o continuitate istorică ci redau diverse problematici care vor fi utile pentru cei care sunt interesați de abordarea istoriei comitatului în ansamblu.

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, e-mail: adimagina@gmail.com.

¹ Bárány Agoston, *Torontál vármegye hajdana* (în continuare Bárány, *Torontál*), Buda, 1845.

² Cu excepția câtorva abordări, învechite la rîndul lor: Szentkláray Jenő, *A becskereki vár, în Értekezések a történeti tudományok köréből*, Budapest, 1886 sau monografia *Torontál vármegye* coordonată de către Borovszky Samu în colecția *Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest, f.a.

Teritoriu marginal, aflat în spațiul de frontieră al regatului medieval ungar, comitatul Torontal începe să fie menționat în acte odată cu anul 1307³, mult timp după formarea celorlalte comitate bănățene. Cel mai probabil apariția acestei unități administrativ-teritoriale se încadrează în tiparul anterior folosit de către regalitatea maghiară în cazul spațiului de la sud de Mureș, și anume împărțirea vastelor comitate, create inițial, în teritorii administrative mai mici⁴. Mai exact formarea Torontalului trebuie legată de comitatul Keve, din care, cel mai probabil, s-a desprins. Supoziția pare să fie confirmată de faptul că inițial adunările comitatense ale celor două unități administrative s-au desfășurat în comun⁵ deși nu știm rațiunea care a determinat respectiva fracționare a teritoriului. Posibil ca o parte a zonei sudice a comitatului Cenad să fi fost inclusă în noua unitate administrativă pentru că Torontalul se afla situat exact între Cenad la nord și Keve la sud. Indiferent de rațiunile care au condus la constituirea sa era un comitat redus ca întindere. Conscriptorii papali găsesc aici în jur de 20 parohii catolice⁶ fără să știm exact ce procent reprezentau aceste localități din numărul total de așezări. Geografia istorică a secolului al XIX a consemnat pentru epoca Huniazilor un număr total de 52 de localități rurale, 4 târguri și o cetate, ceea ce făcea din Torontal unul dintre cele mai mici comitate ale Ungariei medievale⁷. Referințele despre funcționarea sa administrativă sunt destul de sumare pentru secolul al XIV-lea. Există unele mărturii că structura sa era deja funcțională în jurul anilor 1340-1350, când sunt menționați, fără a fi nominalizați, *iudices nobilium, iuratique assessores ac universi nobiles dicti comitatus de Torontal*⁸.

³ *Anjou-kori oklevéltár*, II (1306-1310), ed. Kristó Gyula, Budapest-Szeged, 1992, p. 101.

⁴ Zoltán Iusztin, *Pătrunderea stăpânirii maghiare în Banat. Contribuții la apariția instituțiilor de tip occidental*, în *Banatica*, 21, 2011, p. 11-34.

⁵ *universitatis nobilium de Kewe, et Torontal feria secunda proxima ante festum decollationis B. Ioannis Baptistae prope villam Olnas celebrate* (1347), Fejér Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX/1, Buda, 1833, p. 553 (în continuare CD); *congregacione nostra generali universitatis nobilium de Kewe et de Torontal comitatum, feria secunda videlicet in festo divisionis apostolorum prope villam Behekerek celebrata* (1364), Hazai okmánytár. *Codex diplomaticus patrius*, ed. Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső, VII, Budapest, 1880, p. 411.

⁶ *Monumenta Vaticana Hungariae*, I/1, Budapest, 1887, p. 153, 155, 158.

⁷ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest, 1894, p. 124-130.

⁸ CD, IX/1, p. 554.

Informații mai consistente provin în secolul al XV-lea, fără să avem de-a face cu acea explozie documentară vizibilă în cazul comitatului Timiș ori Caraș. Din cauza amenințării otomane, în primii ani ai secolului, comitatele bănățene au fost puse sub controlul lui Pipo de Ozora⁹, mai puțin Torontalul care a rămas în afara ariei sale de jurisdicție. Este exact perioada când actele epocii încep să menționeze nominal titularii funcțiilor comitatense. Primii cunoscuți, în anul 1405, au fost George fiul lui Petru și Mathias zis Zaz, vicecomiți de Beche¹⁰. Consemnarea reprezentanților comitatensi drept „comiți de Beche” nu este singulară fiind întâlnită și în cazul unui document din jurul anului 1430¹¹. Este evident că titulatura respectivă acoperea la nivel terminologic pe oficialii desemnați Torontalului prin apelul la locul de reședință, și anume cetatea Beche (Novi Beče) care era centrul de comitat. Începând cu anul 1411 zona ajunge pe mâna despotului sârb Stefan Lazarević, iar după moartea acestuia trece la ruda sa despotul George Branković, care devine astfel comite de Torontal, funcție păstrată cu intermitențe până la moartea sa în 1456¹².

În acest cadru politic și instituțional, de la începutul secolului al XV-lea și până la mijlocul său, se plasează și documentele de mai jos, în intervalul cronologic 1406-1448. Am ales perioada aceasta pentru că este destul de puțin studiată în istoriografia românească sau maghiară¹³. În plus, cu o singură excepție, este pentru prima dată când toate documentele de mai jos sunt publicate integral. Un alt argument în favoarea editării lor o constituie faptul că, în afara uneia singure, toate actele de față s-au păstrat în fondul documentar al familiei Himfy ajuns în arhiva familiei Kállay și, în mare, surprind aceleași tip de problematici. Dintre cele 17 documente 4 provin din mediul ecleziastic al Capitulului și Prepoziturii bisericii din

⁹ *Zsigmond-kori oklevéltár*, II/1, ed. Mályusz Elemér, Budapest, 1958, nr. 4071; 4155; 4188: *Themesiensis, Chanadiesis, Aradiensis, de Crasso et de Keve comes* (în continuare *ZsO*).

¹⁰ *Ibidem*, nr. 4155.

¹¹ Anexa VII.

¹² Pesty Frigyes, *Bránkovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországbán és a rácz despota czim*, în *Értekezések a történeti tudományok köréből*, Budapest, 1877, p. 19–27; Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, I, p. 210.

¹³ Singura contribuție în istoriografia românească îi aparține lui Costin Feneșan, *Oameni și locuri din câmpia de apus a Banatului în secolul al XV-lea*, în *Anuar. Institutul de cultură al Românilor din Voivodina*, 2010, p. 58-71. Istoriografia maghiară contemporană nu a arătat vreun interes pentru istoria arealului respectiv în Evul mediu.

Cenad, câte unul de la autoritățile comitatului Cenad, de la banul de Severin și din mediul privat iar 10 sunt emise de către oficialii comitatului Torontal. Cinci dintre ele sunt scrise în centrul de comitat de la Beche, 4 la Arača și unul de la Becicherecul Mare (Zrenjanin), posibilă indicație a transferării sediului de comitat de la Beche către Arača, cândva în deceniul al cincilea al secolului al XV-lea¹⁴. Nu știm exact ce a determinat transferul centrului de putere dintr-o parte în alta, probabil evenimentele politice și militare din acea perioadă pentru că, începând cu 1440, cetatea Beche și domeniul său de 7 localități, au fost integrate în sistemul de apărare a frontierelor sudice ale regatului fiind date ca honor lui Matko de Tallovac care a trimis acolo dregătorii proprii¹⁵.

Revenind la documente, ele surprind o serie de realități circumscrise micului comitat bănățean, în general conflicte internobiliare între familiile reprezentative ale locului. Din păcate sunt sumare fiind doar părți dispartate ale diverselor procese purtate de membrii elitei locale astfel că în mai multe cazuri nu știm cum a început conflictul ori cum s-a finalizat. Pricinile sunt de obicei mărunte dar au fost consemnate și situații mai grave. Se remarcă îndeosebi familiile Himfy, ramura stabilită la Beodra și Chep de Ghertenış, care încă din secolului al XIV-lea, deținea la rândul-i o parte din aceeași posesiune. De aceea nouă dintre acte fac într-o formă sau alta referire la moșia și așezarea Beodra (Novo Mileševo). În afara celor două familii menționate anterior mai este surprinsă implicarea în conflicte a nobililor Geke (Gyuka) de la *Bikać* și ulterior, spre mijlocul veacului, a lui Ladislau Hagymasy de Beregsău. Deși atotputernic în comitat despotul Branković nu apare prea des în conflictele amintite, cel puțin în aceste documente¹⁶. Doar o singură dată și atunci în calitate de păgubit căci iobagilor săi din *Echechyda* le-au fost arate niște pământuri de către supușii văduvei lui Emeric Himfy¹⁷. Pare o situație destul de obișnuită, de încălcări a diverselor posesiuni nobiliare. Oficialii comitatului intervin și îi cer văduvei să solu-

¹⁴ Între 1444 și anul 1451, de când provine ultimul document emis de către autoritățile comitatense ale Torontalului, toate actele sunt scrise în *Arača*– Anexele XV-XVII; Bárány, *Torontál. Oklevelek*, p. 4; Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár (DL) nr. 55491.

¹⁵ Anexa XII.

¹⁶ În 1433 el se afla implicat într-o cauză de răpire a unor iobagi de pe moșiile lui Ladislau Hagymasy. Vezi Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 58-59.

¹⁷ Anexa VIII.

ționeze problema. Dar intervenția nu se reduce la atât căci vicecomitele îi cere nobilei doamne să permită trecerea liberă a negustorilor și comercianților, semn că la un moment dat reprezentanta familiei Himfy interzisese accesul acestora pe drumurile de pe domeniul ei, fapt în măsură să le perturbe activitatea. Un alt aspect important al economiei domeniiale era dat de exploatarea resurselor piscicole. O confirmă conflictul între frații Iacob și George zis Ravaz cu cei din familia lui Benedict zis Geke. Nu cunoaștem din ce motiv, ultimii, au năruit heleșteul făcut de cei doi frați, poate din cauza disputei asupra terenului pe care era construit sau pur și simplu din invidie¹⁸. Cu toate că avem doar un singur document, care aduce în prim plan problema amenajărilor piscicole, trebuie să ne închipuim că erau suficient de numeroase, mai ales într-o zonă joasă de câmpie brăzdată de o serie de râuri importante. Dispute de acest tip nu erau deloc singulare și, în funcție de mărimea pagubei, puteau duce către procese complicate cu participarea a zeci de martori¹⁹.

Reprezentanții familiei Chep, ori familiarii lor, s-au dovedit a fi printre cei mai agresivi membri ai elitei în raport cu vecinii lor. Nu mai puțin de 8 dispute, unele dintre acestea destul de grave, stau mărturie tendințelor conflictuale ale familiei. Cum era de așteptat, la niște nobili de rangul lor, în justiție s-au folosit de serviciile lui Benedict de Bochar, în special ca reprezentant legal al Caterinei, văduva lui Iacob Chep. Dacă interdicția de a ocupa un anume pământ, impusă de către această doamnă mai multor nobili, sau cea de a ține cai de călărie în insula Beodra, îndreptată împotriva lui Ștefan²⁰, pot fi considerate minore, mult mai gravă este fapta consemnată în actul din 27 ianuarie 1421. Oficialii comitatului consemnau atunci că doi locuitori din Zemun au fost jefuiți de 200 de monede noi de către un familiar al văduvei lui Iacob Chep, faptul petrecându-se cu acordul respectivei doamne. Pentru ca făptuitorii să se poată se disculpa comitatul a hotărât stabilirea unui termen la care să vină și să depună

¹⁸ Anexa I.

¹⁹ A se vedea în acest sens procesul între canonicii bisericii Sf. Mântuitor din Cenad și familiarii familiei Csáky, Juhász Kálmán, *Die Stifte der Tschanager Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte und Kulturgeschichte des Banats*, Münster, 1927, p. 268-269.

²⁰ Anexele II-III. Ștefan cel mai probabil este membru al familiei Chep, identic cu personajul care în 1433 vindea, împreună cu fratele său Mihail, părțile de posesiune deținute în Beodra, în favoarea văduvei Anna Himfy – Dl. 54831.

jurământ²¹. Văduva Chep s-a arătat destul de fermă și cu cei apropiați căci, din cauza diverselor răutăți făcute atât nobililor cât și persoanelor nenobile, a găsit de cuvință să interzică viitorului soț să mai intre pe posesiunile sale de la Bikać și Beodra²². Faptele lui Emeric, căci așa se numea logodnicul, trebuie să fi fost deosebit de grave din moment ce s-a ajuns la acest subterfugiu legal. E de înțeles că după luarea de poziție a doamnei căsătoria nu a mai avut loc, dovadă că în actele următoare este menționată tot cu vechiul statut de văduvă, necăsătorită. Atitudinea dură adoptată de către Caterina Chep, și posibil o serie de fapte reprobabile, au determinat reacția bisericii care, la o dată neprecizată, a aruncat interdictul ecleziastic asupra părților de posesiune deținute de ea în Beodra. El a fost ridicat la începutul anului 1438 când Petru, prepozitul bisericii din Cenad, anunța pe decimatorul său din comitatele Torontal și Keve că este permisă administrarea sacramentelor pe numita moșie și cerea ca văduva să fie scutită de jumătate din decima datorată²³. Deși văduvă peste 20 de ani, Caterina a știut să își conserve patrimoniul deținut în Beodra, decedând probabil pe la mijlocul veacului²⁴.

Așa cum menționam anterior, în deceniul al 4-lea al secolului XV, un nou personaj intră în atenția izvoarelor documentare. Este vorba de Ladislau Hagymasy de Beregsău care anterior își constituise în comitat un domeniu constând din așezările *Galad*, *Wamhalom*, *Hegyes* și *Hollos*²⁵. Pe el îl găsim implicat într-o serie de pricini mai ales cu cei din familia Himfy de Beodra. Două dintre ele provin din anul 1442. În primul caz collectorul taxelor din *Wamhalom*, familiar al lui Ladislau, l-a capturat pe un iobag al familiarelor lui George Himfy și al văduvei Chep împreună cu bunurile sale, adică două care încărcate și 8 boi²⁶. Dincolo de faptul că un iobag era suficient de bogat pentru a deține un număr impresionant de boi și carele aferente, documentul aduce indicii despre drumurile medievale bănățene și

²¹ Anexa V.

²² Anexa IV.

²³ Anexa X.

²⁴ În 1418-1419 apare ca soție a lui Iacob Chep (Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 283-284; Anexa II), pentru ca în anul următor să fie menționată în postura de văduvă a acestuia (Anexa III). Ultimul act care o menționează provine din anul 1442 (Anexa XIII).

²⁵ Costin Feneșan, *op. cit.*, passim.

²⁶ Anexa XIII.

modalitatea de a eluda taxele prin folosirea unor rute ocolitoare. În acest context reprezentantul nobilului de Beregsău a fost îndreptățit să acționeze pentru că stăpânul său era prejudiciat. La doar o lună după fapta de mai sus oamenii familiei Hagymasy s-au aflat în postura de agresori punându-l pe Ladislau în situația de a se împăca cu George Himfy pentru că familiarii săi au prădat bunurile voievodului Luca din Beodra, iobag al familiei Himfy²⁷. Conflictul dintre cele două familii nu s-a aplanat în urma cazurilor de mai sus. Câțiva ani mai târziu, în 1448, Ladislau Hagymasy și George Himfy se aflau din nou în fața autorităților pe motiv că atunci când adunau paie, în câmpul dintre hotarele posesiunii Beodra, iobagii familiei Himfy au fost atacați de trimișii lui Ladislau care le-au luat un car în valoare de 5 florini de aur²⁸.

Toate aspectele de mai sus se încadrează într-un sistem de relații sociale și interumane destul de bine coagulat. Raptul, încălcările de proprietate și disputele au fost ceva obișnuit în societatea medievală. Cele mai multe cazuri, ce apar în lumina documentelor, provin din lumea elitară și doar arareori implică categoriile sociale inferioare. De obicei țăranii (iobagii) apar în postura de păgubiți, victime colaterale în conflictele dintre potențaii unei anume zone. Documentele prezentate mai sus expun tocmai astfel de situații în care relaționează câteva dintre familiile nobiliare importante ale comitatului Torontal. Cauzele aduse în discuție nu sunt specifice doar arealului respectiv ci reprezintă o constantă la nivelul întregului regat. Este de la sine înțeles că nu doar pământul a fost obiect al disputei ci orice fel de activitate care aducea venituri, de la taxe și vămi la comerț și resurse piscicole. Așa cu am specificat anterior, actele de față, vin să întregască informația despre un comitat mai puțin cunoscut al Ungariei medievale și, de ce nu, să constituie un punct de plecare pentru investigații ulterioare asupra mediului nobiliar ori a cadrului instituțional din comitatele bănățene.

²⁷ Anexa XIV.

²⁸ Anexa XVII.

I

1406, 8 martie, Novi Bečej

Original: DL. 53275, hârtie sub text urme a 3 peceti aplicate.

Oficialii comitatului Torontal dau de știre că, în urma plângerii lui Iacob și a fratelui său George zis Ravaz, s-a constatat că heleșteul făcut de ei în posesiunea *Bicach* a fost năruit de către Benedict zis Geke, soția sa și fiul Nicolae.

Nos, Sigismundus ac Andreas vicecomites et iudices nobilium comitatus de Thorontal, memorie commendamus per presentes, quod cum nos, ad legitimam petitionem Jacobi cum fratribus suis Georgium, dictum Ravaz, ad infrascriptam inquisitionem faciendam duximus destinandum, qui tandem ad nos reversus retulit, quod ab omnibus, quibus licitum fuisset, diligenter investigando talem de infrascripta scire potuisset veritatem, quod in possessione eiusdem Jacobi ac fratri sui Bicach(kus)¹ vocate, piscinam suam fecissent piscari ac eadem piscinam introfecissent, eadem uxor domina Benedicti dictus Geke, idem Benedictus, solus sua in persona, Nicolaus filius eiudem intrivisset cum potencia sua. Datum in Bechee, feria secunda post festum Gregorii pape, anno Domini M^{mo} quadringentesimo sexto.

1. *kus* scris deasupra. Bikać, azi parte a localității Bašaid, Serbia.

II

1419, 3 iulie, Cenad

Original: DL. 54098, hârtie, pe verso urme ale pecetii aplicate.

Capitulul bisericii din Cenad dă de știre că doamna Caterina, soția lui Iacob Chep și Mihail fiul lui Andrei Chep de Ghertenış, au interzis lui Ștefan, fiul lui George de Ikerhalom, Petru Zalay, soțiilor lor, văduvei Elena și lui Ladislau fiul lui Benedict de Rudna să ocupe cele 55 de iugăre regale pe care ei le-au dat anterior respectivilor în posesiunea Beodra.

Nos, Capitulum ecclesie Chanadiensis, memorie commendamus, quod nobilis domina Katherina vocata, consors Jacobi Cheph et Michael, filius Andree similiter Cheph dicti de Gyerthanus, coram nobis personaliter constituti, Stephanum filium Georgii de Ikwrhalom ac Petrum Zalay de

Zakadag et nobiles dominas consortes eorundem, necnon Elenam relictam et Ladislaum, filium Benedicti de Ruda, ab occupatione porcionum eorum possessionariorum in possessione Boldre¹ in comitatu de Torontal existencium habitatum, ultra porcionem videlicet quinquaginta quinque mensuras regales² ipsis per eosdem datam ac sibi statuifaccione et perpetuacione seque quovismodo intromissione in preiudicium eorum factis et fiendis, prohibuerunt contradicendo et interdixerunt coram nobis, harum nostrarum testimonio literarum. Datum secundo die festi visitacionis beate Marie virginis, anno Domini Millesimo quadrigentesimo decimo nono.

1. Beodra, azi Novo Mileševo, Serbia.

2. Măsura sau iugărul regal avea 8442,38 m². În total ar fi vorba de o suprafață de circa 46,5 de hectare de teren.

III

1420, mai 13, Novi Bečej

Original: DL. 54121, hârtie sub text 3 peceti aplicate

Regest: ZsO, VII, nr. 1713

Officialii comitatului Torontal dau de știre că s-a prezentat în fața lor nobilul Benedict de Bochar, ca reprezentant al văduvei lui Iacob Chep, pentru a protesta la faptul că Ștefan a ținut în insula Beodra cai de călărie. Officialii dau satisfacție lui Benedict interzicând ca pe viitor lui Ștefan și altora să le mai fie permisă păstrarea de animale în insulă.

Nos, Nicolaus, filius Benedicti de Beletinch et Gabriel, filius Pose de Zer, comites de comitatu Thorontal et iudices nobilium de eadem, memorie commendamus, quod veniens nostri in presencia nobilis vir Benedictus de Bochar, in persona nobilis domine relicte Jacobi Cheph, per modum protestacionis et prohibicionis nobis significare curavit, quomodo Stephanus equos equaciales in insula Beldure¹ conservaret, factaque huiusmodi protestacione predictus Benedictus in persona eiusdem domine, antedictum Stephanum et alios quoslibet prohibuit et interdixit ab ulteriori conservacione in insula, harum nostrarum literarum testimonio. Datum in Beche, feria secunda proxima post festum sancti Johannis ante portam Latinam, in anno Domini millesimo CCCC^{mo} vigesimo.

1. Beodra, azi Novo Mileševo, Serbia.

IV

1420, 6 august¹, Novi Bečej

Original: Dl. 54147, hârtie sub text urmele a 3 peceti aplicate

Regest: ZsO, VII, nr. 2047

Oficialii comitatului Torontal dau de știre că s-a prezentat în fața lor nobilul Benedict de Bochar, ca reprezentant al văduvei lui Iacob Chep, pentru a interzice lui Emeric, viitor soț al văduvei Chep, să mai intre pe posesiunile *Bicach* și *Beodra*, din cauza răutăților făcute de acesta persoanelor nobile și nenobile.

Nos, Gabriel, filius Pose de Zer et Nicolaus, filius Benedicti de Beletinch, comites de comitatu Thorontal et iudices nobilium de eodem, memorie commendamus per presentes, quod cum nobilis vir Benedictus de Bochar in persona nobilis domine relictę Cheph, per modum protestacionis et prohibicionis nobis significare curavit, quomodo nobilis vir Emericus sponsus suus, quidquid mali excessisset vel excederet contra aliquem nobilem vel ignobilem, extunc suam possessionem *Bikach*¹ et *Beldure*² eundem Emericum invenire iuridice possint, eundemque Emericum prohibuit et et interdixit in persona predictę nobilis domine ne et quid mali faciat et si facit intra possessionem suam non importet. Scripta in Beche, feria secunda proxima post festum Marie de Nive, in anno Domini millesimo CCCC^{mo} XX^{mo}.

1. În varianta electronică disponibilă pe internet (<http://mol.arcanum.hu/dldf>) documentul este datat 30 decembrie 1420 în vreme ce în regestul aceluiași act apare data de 1 aprilie 1420, bazată pe sărbătoarea Cinei Domnului (feria secunda proxima post festum Cene Domini), așa cum a citit în document cel care făcut regestul.

1. Bikać, azi parte a localității Bašaid, Serbia.

2. Beodra, azi Novo Mileševo, Serbia.

V

1421, ianuarie 27, Novi Bečej

Original: DL. 54149, hârtie sub text 3 peceti aplicate, din care una căzută.

Oficialii comitatului Torontal dau de știre că s-au prezentat în fața lor Martin și Mihail, oaspeți din *Zemun* și nobilul Benedict de Bochar, ca reprezentant al văduvei lui Iacob Chep. Locuitorii din *Zemun* au declarat că un familiar al familiei Chep din posesiunea Beodra, cu acordul nobilei doamne, le-a făcut o pagubă de 200 de monede noi, faptă negată de reprezentantul familiei Chep. În consecință autoritățile comitatense hotărăsc ca la un termen anume nobila doamnă poate să se disculpe de acuzele aduse.

Nos, Gabriel, filius condam Posse de Zer et Nicolaus filius Benedicti de Beletinch, comites de Thorontal et iudices nobilium de eadem, memorie commendamus significamus tenore presencium quibus expedit universis, quod cum nuper quodam hospes de Zemlen¹, qui Michael se nominabat, nunc autem se Martinum nominat, nobilem dominem relictam Jacobi dicti Cheph, in causam coram nobis attraxerat ab una, parte vero ex altera nobilis vir Benedictus de Bochar cum procuratoriis litteris ecclesie Chanadiensis, in persona nobilis domine relicte Jacobi dicti Cheph in causam attracte, tunc predictus hospes de Zemlen, qui nunc Martinum se nominat respondit, quod familiaris predictae nobilis domine in possessione Beldere², cuiusdem nobilis domine dampna ducentorum florenorum nove monete ex consensu et voluntate eiusdem nobilis domine potencia ipsorum mediante fecissent, ex adverso predictus procurator negando dixit, quod non ex voluntate nec ex consensu, sed predicti familiares, quos idem actor nominasset prius habita licentia ab eadem domina recessissent, deinde inquirendo veritatem ab actore, nec cum testibus idoneis nec cum literis verificacibus, potuit verificare suam accionem, nos auditis parcium propositiionibus iudicantes determinavimus et decrevimus, quod predicta nobilis domina mettertius sibi similibus nobilibus se teneat expurgare, termino ad id deputato, quo termino occurrente predicta nobilis domina se expurgavit et sacramentum deposuit ut debeat, igitur eandem dominam ratione huius aquisicionis commisimus fore expeditam, modisque omnibus absolutam. Datis in³ Becze feria secunda proxima post festum connversionis beati Pauli apostoli, anno Domini M^{mo} quadrigentesimo vigesimo primo.

1. Zemun, în prezent parte a orașului Beograd, Serbia.

2. Beodra, azi Novo Mileševo, Serbia.

3. Cuvânt repetat.

VI

1422, 3 ianuarie, Cenad

Original: Dl. 54180, hârtie, pecete de închidere aplicată pe verso

Regest: ZsO, IX, nr. 17.

Capitulul bisericii din Cenad transmite regelui Sigismund că la cererea judei curții, Petru de Peren, au fost trimiși omul regelui, Ioan fiul lui Paul de Tamasfalva și reprezentantul bisericii, clericul Ioan, care au anunțat la trei adunări de la Novi Bečej, *Basalhyda* și *Arača* ca în data de 13 ianuarie să se prezinte văduva lui Iacob de Ghertenis împreună cu Andrei Chep pentru a soluționa disputa cu Nicolae, fiul lui Gyuka de Bikach.

Serenissimo principi domino eorum, domino Sigismundo de gratia Romanorum regi semper augusto ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. regi, Capitulum ecclesie Chanadiensis oracionum suffragia devotarum perpetua cum fidelitate. Vestra noverit serenitas, quod nos receptis litteris viri magnifici domini comitis Petri de Peren, iudicis curie vestre, pro Nicolao, filio Gywke de Bykacz, contra nobilem dominam relictam Jacobi de Gyerthanus et Andream de Chepÿ emanatis, formam iudiciariam processus eiusdem iudicis curie vestre, in se declarantium nobisque amicabiliter directis et sub impressione capitis sigilli nostri nobis remissis amicabilem petitionem eiusdem iudicis curie vestre gratanter annuentes, ut tenemur, unacum Johanne filio Pauli de Tamasfalwa, homine vestro regio in dictis litteris, inter alios nominatim expresso, nostrum hominem videlicet Johannem chori ecclesie nostre clericum, ad infrascriptam proclamacionem faciendam nostro pro testimonio misissemus fidedignum, iidem demum exinde ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt, quod idem homo vester dicto testimonio nostro presente, feria secunda proxima ante festum Circumcisionis Domini¹ proxime venturi in Beche², demum feria tertia³ in Bassalhyda⁴, postremo vero feria quarta⁵ in Aracha⁶, in tribus foris provincialibus in eisdem dictis diebus celebratis, memoratos Andream dictus Chepy et nobilem dominam relictam Jacobi de Gyerthanus super factis in dictis litteris contentis perhemptorie responsurus rationemque efficacem reddituros ac de iudiciis triginta marcarum vobis et parti adverse satisfacturos contra annotatum Nicolaum, filium Gywke de Bykacz, ad octavas festi Epiphaniarum Domini⁷ nunc venturi publice et manifeste vestram in presenciam fecisset proclamare, insiduando ibidem, ut si venerint et in dictis factis se bono modo emendaverint, in dictis iudiciis vobis et parti

adverse satisfecerint, bene quidem alioquin non obstante ipsorum absencia et rebellione finem debitum et in dilatum facietis causa in premissa ut dictabit ordo iuris. Datum quarto die ultime diei proclamacionis prenotate, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo secundo.

Verso: Domino regi pro nobili domina relictă Jacobi de Gyarthanus et Andrea de Chepy contra Nicolaum filium Gywke de Bykacz ad octavas festi Epiphaniarum Domini proclamacionis relacionis par.

Scris de altă mână: Relatio inquisitionis pro relictă Jacobi Gyertyanos contra Nicolaum filium Gyuka de Bikacz peractae.

1. 29 decembrie 1421.

2. Novi Bečej, Serbia.

3. 30 decembrie 1421.

4. Bašaid, Serbia.

5. 31 decembrie 1421.

6. Arača, localitate dispărută, situată la nord de Novi Bečej, Serbia.

7. 13 ianuarie 1422.

VII

Circa 1430-1431¹, înainte de 26 octombrie, Remethe

Original: DL. 56632, hârtie, pecete lipsă

Emeric fiul lui Ștefan, fiul lui Petru Hym de *Remete*, solicită autorităților comitatului Torontal ca Mateo, trimisul său, să nu fie impus la taxe pentru că este în serviciul său.

Salutationem humillimam. Nobilis vir Nicolaus ac Michael frater et amice noster karissime. Vestras requirimus diligenter fraternitates, quatenus, quomodo audio, convocationem sedem fieri, ergo rogamus ac petimus, quod hodie non possimus illuc esse, quia dominus Mateo diligentissime ac firmiter precepit ac mandavit, quod sine crastinatione transire debeam cum familiaribus nostris. Ergo rogo et flagito fraternitates vestras, quod super birsagium non inponatis, quia est servitium domini super me. Datum in Remethe² feria tertia ante festum beati Demetri martiris.

Emericus filius Stephani filii

Petri Hym de Remethe.

Verso: Nobilibus viris Nicolao, filio Benedicti de Vyzkuth et Michaeli Banÿ, comitibus de Bechee.

1. Emeric Himfy este menționat ca decedat în 19 august 1433 (Dl. 54821), ceea ce arată, fără nici un dubiu, că scrisoarea aceasta a fost redactată anterior. În anul 1431 apare în funcția de vicecomite de de Keve alături de frații săi Nicolae, Ladislau și Frank (Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457* [varianta pe DVD], sub voce Ispánok – Keve). În 5 mai 1432 în funcția de vicecomiți de Keve apar pomeniți doar frații săi Ladislau, Nicolae și Frank (Dl. 43914) ceea ce duce la presupunerea că la acea dată Emeric era decedat.

2. Așezare dispărută situată în apropiere de Berzovia, jud. Caraș-Severin.

VIII

Circa 1433-1438¹, aprilie (prima sâmbătă de după octavele Paștelui), Arača
Original: Dl. 48211, hârtie, pecete de închidere aplicată pe verso

Nicolae, fiul lui Benedict, (vice)comite de Torontal, scrie văduvei lui Emeric Himfy de Beodra că iobagii despotului George Branković din *Echechyda* s-au plâns de faptul că a ocupat și arat pământurile domnului lor. Oficialul îi cere nobilei doamne să lase în pace iobagii respectivi, să nu le mai are locurile, rugând-o în același timp să permită trecerea liberă și fără prejudicii a negustorilor și comercianților.

Nicolaus, filius Benedicti comes de Thorontal

Sincere amicitie continuum incrementum. Nobilis domina, noveritis, quod dicunt nobis jobagiones domini nostri dezpoti, quo modo vos, terram ipsorum infra metas domini nostri dezpoti continentem occupare ac arare fecissetis, quam usi aliis temporibus nunquam fuistis. Igitur requirimus et rogamum vestram amicitiam per presentes diligenter, quatenus illam particulam terre quam aliis temporibus usi non fuistis, qua infra meta domini nostri dezpoti existit ac continetur, ipsis² jobagionibus de Echechyda³ pacifice ac quiete relinquere debeatis, si faceritis, bene quidem, alioquin sciatis firmiter, quod nullo modo illam particulam terre vobis frui et arare permittere nolumus. Item etiam rogamus vestram amiciciam, quod pontem, quam vos tenetis, bono modo reordinare faciatis, ut viatores et mercatores exinde quiete ac pacifice transire ac redire valeant, alioquin dampna, que nobis exinde evenerunt, super vos rehabere et recipere curabimus, aliud igitur ob rectum communis iustitie non facturi. Scripta in Aracha, sabbato die proximo post octavas Resurrectionis Domini, anno in presenti, etc.

Verso: Nobilis domine relictæ nobilis Emerici Himphi dicti de Beldre.

1. Văduva lui Emeric Himfy de Remethe, căreia îi este adresată scrisoarea de față, apare în postura respectivă începând cu anul 1433 (vezi nota 1 de la documentul VII) fiind menționată documentar până în anul 1438 (Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 366). În anii respectivi toate zilele de sâmbătă de după octavele sărbătorii pascale au fost în luna aprilie.

2. Cuvânt repetat.

3. Localitate dispărută, situată la sud de Kikinda, Serbia.

IX

1433, noiembrie 9, (Cenad)

Original: DL. 54831, hârtie, urme ale peceteii aplicate pe verso

Capitulul bisericii din Cenad adevărește că nobilii Mihail Chep de Ghertenış și fratele său Ștefan, au zălogit partea lor din posesiunea Beodra nobilei doamne Ana, văduva lui Emeric fiul lui Hym de Remethe, pentru suma de 20 de florini.

Nos, Capitulum ecclesie Chanadiensis, memorie commendamus, quod Michael dictus Chyepi de Gyrgyanus sua ac Stephani fratri sui de eadem in personis, onus eiusdem in infrascriptis in se assumptum coram nobis, constitutus confessus est in hunc modum, quod ipsi quadam inevitabili necessitatis ipsorum compulsionem coacti portionem ipsorum possessionariam in possessione Beuldere¹, in comitatu videlicet Thoronthaliensi adiecenti habitam, ipsos iure hereditario concernentem cum omnibus utilitatibus et pertinentiis, eiusdem nobili domine Anne, relictæ condam Emericii filii Hym de Remethe, pro viginti florenis auri puri ab eadem, ut dixit, receptis et habitis in pignoras et in pignoras, coram nobis eo modo, quod si quocumque temporum in processu iidem Michael et Stephanus dicti Chyepi aut ipsorum heredes eandem portionem possessionariam redimere voluerint, extunc prefata domina Anna, aut filii eiusdem, rehabitis dicti viginti florenis auri puri eandem cum dictis utilitatibus et pertinentiis eisdem Michaeli et Stephano aut ipsorum heredibus remittere et resignare teneatur difficultate sine mni. In cuius rei memoriam paria presencium litterarum nostrum pro dictis partibus fecimus emanari. Datum feria secunda proxima ante festum sancti Martini episcopi et confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo tertio.

Verso (scris de altă mână, sec. XVII-XVIII): Contractus inter Michaellem Csepi de Gyergyanos ac Annam relictam Emerici Hym de Remethe possessionem Bulde in comitatu Torontaliensi venderi in 20 aureis.

1. Beodra, azi Novo Mileševo, Serbia.

X

1438, ianuarie 15, Cenad

Original: Dl. 55124, hârtie, pecete de închidere, parțial căzută, aplicată în ceară verde pe verso

Petru, prepozitul bisericii Sf. Mântuitor din Cenad, îl anunță pe Toma de Symigio, decimator în Torontal și Keve, că interdictul bisericesc, aflat în vigoare pe părțile de posesiune ale văduvei lui Iacob Chep, a fost ridicat și este permisă administrarea sacramentelor.

Petrus prepositus ecclesie
Sanctis Salvatoris Chanadiensis

Nobis dilecte. Presentibus commitimus tibi, ut interdictum in Beldre, a porcione relicte Jacobi Chepy de dicta Beldere¹, recipere debeas et eisdem omnia sacramenta ecclesiastica ministrari permittere debeas, tamdiu quousque a nobis aliud habuitis in mandatis. Scripta Chanadini feria quarta proxima post octavam Epiphaniarum Domini, anno eiusdem millesimo quadrigentesimo tricesimo octavo.

Item, medietatem decimarum prefate domine, relaxare debeas et aliud facere non debeas.

Verso: Thome de Sýmigio decimatori nostro in comitatu Thorontaliensi et Kewy nobis dilecto.

1. Beodra, azi Novo Mileševo, Serbia.

XI

(1438)¹, decembrie 6, Becicherecul Mare (Zrenjanin)

Original: DL. 56546, hârtie, sub text pecete aplicată

Officialii comitatului Torontal dau de știre că procesul dintre văduva lui Emeric Himfy și nobilul George Geke a fost amânat la un alt termen.

Nos, Nicolaus, filius Benedicti de Vizkez, vicecomes ac iudices nobilium comitatus de Torontal, memorie commendamus, quod causam, quam relictă Emericii Hym contra nobilem Georgium Geke dictum, in qua quidem Georgius Andream², filium Clementis, nostro astare debuisset, iudicio ratione prioritatis termini ad quindenā datarum duximus prorogandam. Datum in Behekereke, sabbato scilicet in festo beati Nicolai confessoris.

1. Sărbătoarea Sfântului Nicolae a picat într-o zi de sâmbătă în anul 1438.

2. Scris deasupra peste numele Paulum care este șters prin sublinierea cu o linie punctată.

XII

1440, iulie 7, Szeged

Original: DL. 55215, hârtie, sub text pecete aplicată, cu hârtie de protecție

Frank de Tallovac, ban de Severin și căpitan de Belgrad, anunță locuitorii și iobagii din *Perlek*, *Chyktew*, Bačko Petrovo Selo, Čurug, *Wyfalw*, *Zenthkyral* și *Endrewd* că regele Vladislav a dat cetatea Novi Bečej și localitățile amintite ca honor lui Matko de Tallovac, banul Croației și Slavoniei. În consecință îi înștiințează că trebuie să se supună noilor oficiali Mihai Doczy și Ștefan Horvat, familiarii săi.

Franko de Thallowcz, banus Zewriniensis et capitaneus Nandoralbensis etc., universis et singulis populis et jobagionibus in oppidis et villis *Perlek*¹, *Chykthew*², *Azzonfalwa*³, *Chyrewg*⁴, *Wyfalw*⁵, *Zenthkyral*⁶ et porcionis *Endrewd*⁷ constitutis et commorantibus, nobis dilectis salutem cum dilectione. Cum serenissimus dominus noster Wladislaus rex castrum *Bechew*⁸ predictasque villas et oppida mediantibus suis litteris exinde confectis et cum presentibus vobis exhibendis magnifico domino Mathkoni bano et nobis pro honore duxerit conferendum, nos que nostri vice et in

persona ad castellanatum castri predicti, officiollatumque oppidorum et villarum predictarum nobiles Michaellem de Dolcz ac Stephanum Horwath, nostros familiares duximus deputandum. Idcirco vestram dominationem requirimus eisdemque committendo mandamus, quatenus habitis presentibus iuxta contenta litterarum regalium predictarum ab obedientia quorumlibet desistendo nostri in persona prefatis Michaeli Dolczi et Stephano Horwath aut ipsorum hominibus harum ostensoribus omnibus licitis et consuetis obedire et obtemperare et nemini alteri de universisque redditibus, proventibus vestri e medio provenire solitis eisdem respondere et responderi facere debeatis temporibus semper oportunis. Et aliud non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Zegedino, feria quinta proxima post festum Visitacionis Marie, anno Domini MCCCCXL^{mo}.

1. Localitate dispărută situată în apropiere de Bačko Petrovo Selo, Serbia.
2. Localitate dispărută situată la sud-vest de Bačko Petrovo Selo, Serbia.
3. Bačko Petrovo Selo, Serbia.
4. Čurug, Serbia.
5. Localitate dispărută dificil de identificat.
6. Localitate dispărută situată în apropiere de Novi Bečej, Serbia.
7. Localitate dispărută situată la nord-est de Novi Bečej, Serbia.
8. Novi Bečej, Serbia.

XIII

1442, februarie 20, Novi Bečej

Original: DL. 55247, hârtie, sub text urme a patru peceti aplicate

Ediție: Gyárfás István, *A Jász-Kunok története*, III, Szolnok, 1883, nr. 135, p. 612-613.

Oficialii comitatului Torontal dau de știre că, s-au înfățișat în fața lor familiarii lui George Himfy și ai văduvei lui Iacob Chep din Beldre, pentru că un iobag al lor din posesiunea Hegyes a fost capturat de către familiarul lui Ladislau Hagymasy din Wamhalom, împreună cu două care încărcate și opt boi ai acestuia. În urma ieșirii la fața locului s-a constatat că drumul public de la Beodra la Hegyes, care trece către Szentelt și Kanisa, este cel adevărat și că disputa a avut loc pe un drum secundar.

Nos, Nicolaus, filius Benedicti de Wyzkwz, comes comitatus Thorontaliensis, ceteri ac universi nobiles de eodem, memorie commendamus per presentes, quo modo venientes nostri in presentia familiaris nobilis viri

Georgy Hymfy ac relictia Jacobi Chepy, in possessione Beeldre¹ commorans, querimonie nobis detexerunt multum conquerendo, quo modo de possessione Hegyes² veniebat quidam jobagio ipsorum, protunc obviantes tributarii de Wamhalom³, familiares magnificii Ladislai Hagmas de Berekzo, antedictum jobagionem iidem tributarii captivando, captumque cum bonis suis quibusvis, duobus curis sarcinatis simulcum octo bobus, et quia iusta petenti est denegandus assessus, igitur nos, unacum ceteris nobilibus decrevimus et invenimus, pro ut de possessione Beldre via publica ad possessionem Heeges, qua transiret de Heeges aut Zenthwlth⁴ sew Kanyas⁵, nos unacum potioribus invenimus viam rectam et semper fuisset, sepius dictus tributarius asserit, quod de via Alwth deportasset. Datum in Beche, feria tertia ante festum Kathedra sancti Petri etc., anno Domini millesimo CCCC^o XL^{mo} II.

1. Beodra, azi Novo Mileševo, Serbia.
2. Mali Idoš, Serbia.
3. Localitate dispărută situată la nord de Bašaid, Serbia.
4. Localitate dispărută situată pe locului actualei așezări Mokrin, Serbia.
5. Kanjiža, Serbia.

XIV

1442, 24 martie, Cenad

Original: DL. 55251, hârtie pătată de apă, pe verso 3 peceti aplicate din care două căzute parțial.

Oficialii comitatului Cenad dau de știre că Ladislau Hagymasy de Beregsău și George Himfy de Beodra, în numele familiarilor lor, s-au împăcat în conflictul izbucnit din cauza prădării voievodului Luca din Beodra, iobag al lui George Himfy.

Nos, Nicolaus Anthimius de Tapson et Gregorius Orros de Seryen ac Gregorius Nicolai de Besenew, vice comites et iudices nobilium comitatus Chanadiensis, memorie commendamus, quod nostram accedens in presenciam egregius Ladislaus Hagmas de Berekzo, onera vero Stephani Bors ac aliorum familiarium suorum in se assumptens ab una, parte vero ex altera nobilis vir Georgius Himphy de Beldre, similiter onera omnium familiarium suorum super se assumptendo, quos presens tangit negocium confessi sunt eomodo, quod quamquamvis inter ipsas partes ratione cuiusdam

Luce, dicti vayda de dicta Beldre, jobagionis eiusdem Georgy, in asportacione bonorum et rerum dicti Luce litis materia excita extitisset, tamen de ordinatione et compositione nonnullorum nobilium virorum ad pacis unionem devenissent, immo coram nobis devenerunt isto modo, ut quitquit predictae partes et earundem familiares in predicta asportacione bonorum et rerum prefati Luce perpassi extitissent, super omnibus quibus suis patratibus mutuo se quitos expeditos pariter et absolutos commisissent, immo coram nobis commiserunt, harum literarumstrarum et testimonio mediante. Datum Chanadini, sabbato proximo ante dominicam Ramispalmarum, anno domini millesimo quadringentesimo quadragésimo secundo.

XV

1444, iunie 17, Arača

Original: DL. 55273, hârtie, sub text trei peceti aplicate

Oficialii comitatului Torontal dau de știre că Michael de Bochar s-a împotrivit la tranzația de vânzare sau zălogire a posesiunii *Wamhalom*, încheiată între Michael Doczy și Ladislau Hagymasy.

Nos, Nicolaus filius Benedicti de Wyzkez, comes de Thorontal et iudices nobilium de eodem, damus pro memoria, quod egregius Michael Dolchy egregium Ladislau Hagmas de Berekzo personaliter¹ repertum¹ a venditione, alienatione seu impignoratione possessionis Vanhalom² vocate, item Michaellem de Bochar similiter personaliter repertum sibi ipsi in pignoris receptione coram nobis prohibuit contradicendo et contradixit prohibendo, testimonio presentium mediante. Datum in Aracha, feria quarta proxima post festum Corporis Christi, anno Domini etc., XL quarto.

1. Cuvinte scrise deasupra.

2. Localitate dispărută situată la nord de Bašaid, Serbia.

XVI

1444 1 iulie, Arača

Original: Dl 55277, hârtie, sub text urme ale pecetei aplicate

Oficialii comitatului Torontal dau de știre că procesul dintre Michael Doczy și Ladislau Hagymasy a fost amânat la o dată anterioară.

Nos, Nicolaus, filius Benedicti de Vizkez, komes de Thorontal et iudices nobilium de eadem, memorie commendamus, quod causam quam Michael Dolch contra egregium Ladislaum Hagmas movere habebat, racione prioritatis termini ad quindenas duximus prorogandam. Datum in Aracha, feria quarta proxima post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno etc. XLIII°.

XVII

1448, 17 ianuarie, Arača

Original: Dl. 55368, hârtie, sub text urme a 3 peceti aplicate

Oficialii comitatului Torontal dau de știre că au trimis unul dintre ei pentru a verifica cererea lui George Himfy din Beldre. La întoarcere reprezentantul comitatului a relatat că atunci pe când iobagii lui George Himfy adunau paie pe câmp, familiarii trimiși de nobilul Ladislau Hagymasy, cu permisiunea acestuia, i-au atacat și le-au luat un car în valoare de 5 florini.

Nos, Dezenit et Juga, vicecomites nec non iudices nobilium comitatus de Thorontal, damus pro memoria, quod nos, ad legitimam petitionem Georgy Him de Beldre, unus ex nobis, videlicet Mathiam de Maron, ad infrascriptam inquisitionem faciendam duximus destinandum, qui quidem homo noster demum exinde ad nos reversus nobis retulit tali modo, quod ipse ab omnibus, quibus decens et opportunum fuisset, talem scire potuisset veritatem, sic fore, quod pridem dum una dierum jobagiones sui in campo inter metas prefatis possessionis sue Beldre¹ stipulas colligerent, tunc missis et destinatis familiaris egregii Ladislai Hagmas de Beldre, ex permissione et voluntate ipsius, ad eos irruendo unum currum ipsorum quinque florenos auri valentem ab ipsius abstulissent, nec reddere recusassent et nec recusarunt (!) eciam de presenti potencia ipsorum mediante. Datum in

Aracha, feria quarta proxima ante festum Fabiani et Sebastiani martirum, anno Domini etc. XL^{mo} octavo.

1. Beodra, azi Novo Mileševo, Serbia.

SOME DOCUMENTS ON THE COUNTY OF TORONTAL IN THE FISRT HALF OF THE 15th CENTURY

Abstract

The county of Torontal was one of the smallest administrative units in the southern part of the medieval Hungarian Kingdom. Even if it benefited early by a historical monograph, this area has not been yet the object of serious investigations within the contemporary historiography. The 17 documents of the present study proceed from 1407 – 1448 and provide a series of aspects on the county of Torontal history. Almost all give prominence to juridical causes generated by inter-nobiliary debates. The two families Chep and Himfy are to be noticed, both of them living on Beodra estate, a settlement belonging to Novo Miloševo from Serbia today. The family Chep represented by Caterina widow of Iacob, stands out especially due to the numerous conflicts it was involved in.

The documents totally presented in the annex with regestes into Romanian come to round the already known data on the history of the county. These data are but dissipated and do not give a general image on the medieval realities of the area. By editing the documents we wish to give an impetus to future investigations on the nobiliary or institutional milieu of the Banat today's territory.

WOHIN GEHÖRT DIE KRONSTÄDTER REFORMATION? VERSUCH EINER THEOLOGISCHEN ZUORDNUNG VON JOHANNES HONTERUS UND DER REFORMATION IN KRONSTADT

*Edit Szegedi**

Schlüsselwörter: Reformation, Reformkatholizismus, Adiaphora, Kryptocalvinismus, Humanismus, Johannes Honterus, Kronstadt

Cuvinte cheie: Reformă, reformism catolic, Adiaphora, criptocalvinism, umanism, Johannes Honterus, Braşov

1548 kam Franz Hertel aus Klausenburg an das Kronstädter Gymnasium. Nach dem Studium an der humanistisch-reformatorischen Lehranstalt fuhr er nach Wittenberg, um seine Studien an der Universität der Reformation zu vollenden. Diese Zeitspanne könnte als eine Episode eines siebenbürgischen Reformatorenlebens gelten, aus der wir über die Ausbildung eines Theologen des 16. Jhs erfahren. Es wäre auch nichts Außergewöhnliches dabei, wenn es nicht um Franz Davidis (Dávid Ferenc) ginge und wenn wir nicht wüßten, daß der spätere Klausenburger Reformator während seiner Kronstädter Schulzeit noch kein Protestant war, mehr noch, daß er auch das Studium in Wittenberg mit großer Wahrscheinlichkeit als Reformkatholik antrat¹.

Diese Episode beleuchtet die Besonderheit der Reformation in Kronstadt und in Siebenbürgen. Davidis' Aufenthalt in Kronstadt weist auf die Beziehungen zwischen den Kronstädter Reformatoren und den humanistisch gesinnten Reformkatholiken des Weißenburger Kapitels hin, die Davidis nach Kronstadt entsandten². Die Reformation verstand sich

* Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Studii Europene, e-mail: edit.corona@yahoo.com.

¹ Mihály Balzs, *Ferenc Dávid* (Bibliotheca Bibliographica Aureliana CCXXII. Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, tome XXVI), Baden-Baden & Bouxwiller 2008, S. 13.

² Ebenda, S. 12-13.

demnach in den späten 1540er Jahren, also kurz nach ihrer Institutionalisierung auf dem Königsboden, als Teil einer innerkirchlichen Reformbewegung und nicht als Ausbruchversuch aus dem historisch gewachsenen Kirchenverband der westlichen Christenheit. Die Brücken zwischen einem reformfreudigen und-fähigen Katholizismus und der Reformation standen noch und schienen sogar konsolidierungsfähig. Aus dieser Perspektive muß auch die theologische Zuordnung der Kronstädter Reformation radikal neu gestellt werden.

Die theologische Zuordnung der Kronstädter Reformation bzw. die Anfänge der reformatorischen Bewegung in Siebenbürgen, genauer: unter den Siebenbürger Sachsen wurde in der Kirchengeschichtsschreibung ausgiebig diskutiert. Karl Reinerth stellte schon 1929 fest, daß am Ursprung der siebenbürgischen Reformation nicht Wittenberg stand: „Geboren aber ist die siebenbürgisch-sächsische Reformation, insofern Honterus ihr Schöpfer ist, nicht aus dem Geist Wittenbergs, sondern des Humanismus, der Baseler Reformatoren und – des katholischen Augustin. Diese drei Grössen geben uns auch den alleinigen Schlüssel zu ihrem Verständnis“³.

Karl Kurt Klein geht in seiner Honterus-Monographie 1935 von den Vorreden zu den Augustinsentenzen und dem Ketzerkatalog von 1539 aus, die zwar nicht als eindeutig reformatorische Arbeit betrachtet werden können, jedoch für die theologische Entwicklung von Honterus aufschlußreich sind. Klein warnt davor, statisch zu urteilen, anstatt die besondere Dynamik der reformatorischen Bewegung in Siebenbürgen in Betracht zu ziehen⁴. Honterus' vorreformatorischen Arbeiten lassen sich nicht auf eine bestimmte theologische Richtung festlegen: „Die Augustin-vorreden mit ihrer so ganz eigenartig persönlich gefärbten Glaubensstellung Honters zwischen Erasmus, den Lutherischen, Schwärmern, Schweizern und Augustin tragen gleichsam an Möglichkeitskeimen verschiedenster Entwicklungen in sich“⁵.

³ Karl Reinerth, *Die reformationsgeschichtliche Stellung des Johannes Honterus in den Vorreden zu Augustins Sentenzen und Ketzerkatalog*, in: „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, 52 (1929), Heft 7-8, S. 97-114, hier S. 114.

⁴ K.K. Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte*, Hermannstadt 1935, S. 186.

⁵ Ebenda, S. 147.

Die Festlegung von Johannes Honterus und der Kronstädter Reformation auf eine ganz bestimmte theologische Linie, die schweizerische oder wittenbergisch-lutherische, so wie das Erich Roth am dezidiertesten getan hatte, indem er Honterus den „Schweizern“ zuschrieb⁶, ist aber in der Fachliteratur eher eine Ausnahme. In der Regel wird der Synthescharakter der Kronstädter Reformation hervorgehoben⁷ sowie die theologische Offenheit, die nachträglich, wie Klein das 1935 betonte, zu verschiedenartigen Entwicklungen führen konnte und die aus der konfessionell gefärbten historischen Perspektive als miteinander inkompatibel erschienen.

Wie das Kronstädter und Wittenberger Kapitel in Davidis' Lebenslauf hindeutet, muß die Frage nach der theologischen Zuordnung der Kronstädter und der frühen siebenbürgischen Reformation von ihren Wurzeln her, also im wahrsten Sinn des Wortes radikal neu gestellt werden. Es geht nicht so sehr um die Entscheidung für oder gegen eine theologische Richtung der Reformation, sondern um den Reformationsbegriff selbst, den die Kronstädter Reformatoren verwendeten. Deshalb muß der Reformationsbegriff geklärt werden, der von Johannes Honterus in seinen Schriften gebraucht wurde.

Der Budapester Theologe Zoltán Csepregi hat die Klärung des *reformatio*-Begriffes bei Honterus unternommen und somit die Frage der theologischen Zuordnung der Honterianischen Reformen von einem völlig neuen Ansatz hergestellt. Er geht von dem Verständnis der Reformation „im Hindergrund der katholischen Erneuerung und Interpretationsversuche“ aus⁸. Die Reformation in Kronstadt berief sich zwar auf Wittenberg, aber

⁶ *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und zur Schweiz*, I, Köln Graz Wien 1962, S. 31-35.

⁷ Marta Fata betrachtet die Kronstädter Reformation als gemäßigte Reformation oberdeutscher Provenienz, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500-1700*, hg. von Franz Brendle und Anton Schindling (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. Vereinsschriften der Gesellschaft zur Herausgabe der Corpus Catholicorum, herausgegeben von Heribert Smolinsky, 60), Münster 2000, S. 100, während der reformierte Kirchenhistoriker István Juhász jegliche konfessionelle Option für Honterus ausschließt, *A reformáció kora a romániai protestáns egyházak kialakulásában* in: „Református Szemle“, 61(1968), 1/2, S. 23-37, hier S. 25.

⁸ Csepregi Zoltán, *Die Auffassung der Reformation bei Honterus und seinen Zeitgenossen* in: Ulrich A. Wien, Krista Zach (Hg.), *Humanismus in Ungarn und Siebenbürgen. Politik, Religion und Kunst im 16. Jahrhundert* (Siebenbürgisches Arciv, Bd. 37), Köln Weimar Wien, 2004, S. 1-18, hier S. 2.

die Reformation wurde nicht von den Wittenberger Reformatoren initiiert. „Einführung der Reformation“ bedeutete für die Kronstädter Reformatoren „theologische und kirchenpolitische Umorientierung“⁹.

Somit steht Csepregis Deutung in der Nachfolge von Reinerth. Allerdings, führt der Budapester Theologe aus, war es auch nicht das Vorbild der oberdeutschen Städte oder die evangelisch-humanistischen Bewegungen, sondern die katholischen Reformversuche um die Mitte des 16. Jhs. „Der politische Wortschatz dieser Bewegung, der ihre Vorgeschichte in der Konzilsbewegung und in den hochmittelalterlichen Kirchenreformen hatte, wurden den aktuellen politischen Bedürfnissen und Machtverhältnissen angepaßt“¹⁰.

Aus dieser Perspektive läßt sich erklären, wieso die sächsische Geistlichkeit bis 1555 noch den Kathedralzins zahlte oder wie ein Katholik wie Franz Davidis, der von seinen reformkatholischen Gönnern aus Weißenburg empfohlen wurde, an Lehranstalten lernen konnte, die als reformatorisch galten. Reformation um die Mitte des 16. Jhs wurde von Honterus und seinen Zeitgenossen im umfassenden Sinne „katholisch“ gedeutet¹¹.

Die erste siebenbürgische reformatorische Schrift, *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae* (1543) auch als *Reformationsbüchlein* bekannt, gehört zu den ersten Schriften in Europa, die den Übergang von der technisch-juristischen zur spezifisch kirchenrechtlichen Bedeutung vorbereiten¹². Aus dieser Sicht wäre es anachronistisch, das Reformationsbüchlein für die eine oder andere spätere Konfession, sei es die lutherische oder die reformierte, zu beanspruchen¹³.

Die Korrespondenz von Honterus mit seinen reformatorischen Zeitgenossen belegen, daß die siebenbürgische Reformation sich theologisch nicht engführen wollte: am 28. August 1543 schreibt Bullinger an Honterus; am 12. Februar 1543 schreibt Melanchthon an Honterus; im Februar 1544 schreibt Honterus an die Wittenberger Reformatoren; im Mai

⁹ Ebenda, S. 7.

¹⁰ Ebenda, S. 11; vgl. den Kommentar von Mihály Balázs, *Ferenc David*, S. 12.

¹¹ Paul Philippi, *Wittenbergische Reformation und ökumenische Katholizität in Siebenbürgen* in: Georg Weber, Renate Weber (Hg.), *Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa* (Siebenbürgisches Archiv 19), Köln Wien, 1985, S. 71-78, hier 73

¹² Csepregi, *Auffassung*, S. 13.

¹³ Ebenda, S. 13.

und Juni 1544 antworten die Wittenberger Reformatoren Luther, Melanchthon und Bugenhagen¹⁴. Die Maßnahmen der Kronstädter Reformation werden von den Wittenbergern gelobt. Der Bullingerbrief, über den angenommen wird, daß er von Honterus nicht erhalten wurde¹⁵, geht auf drei Fragen ein, die die Zürcher und die Kronstädter verschiedenartig angegangen waren: die Bilderfrage, die Beichte und der Kirchenschatz.

Diese drei Fragen, die keine Bekenntnisfragen waren, sondern eher zum Bereich der Adiaphora gezählt wurden, gehörten zu den Punkten, die die reformatorischen Bewegungen voneinander trennten und sich nachträglich zu konfessionellen Identitätsmerkmalen entwickelten. Daher waren sie keine Nebensächlichkeiten, sondern grundlegende Fragen, die eine politische Dimension aufwiesen, ganz im Geist der „Verzahnung von Religion und Politik“¹⁶.

Während Bullinger von der völligen Entfernung aller Bilder aus dem Kirchenraum sprach, praktizierten die Kronstädter eine selektive Entfernung der Bilder – es gibt nämlich keine direkten Belege für einen obrigkeitlich angeordneten Bildersturm, sondern nur für die Entfernung der Seitenaltäre¹⁷; die Einzelbeichte wurde zeitweilig behalten, die

¹⁴ Die Briefe dieser Reformatoren wurden öfters ediert. Eine „klassische“ Ausgabe ist Joseph Trausch, *Beiträge und Aktenstücke zur Reformation - Geschichte von Kronstadt. Festgabe für die in Kronstadt versammelten Mitglieder des ev. Hauptvereins der Gustav-Adolf-Stiftung für Siebenbürgen*, Kronstadt, 1865 (fortan: Trausch, Beiträge), wo die Briefe auf S. 41-43 zu finden sind; eine neuere Ausgabe dieser Briefe in deutscher Übersetzung ist in Ludwig Binder, *Johannes Honterus. Schriften Briefe, Zeugnisse*, Bukarest 1996, S. 247-249 zu finden.

¹⁵ Karl Reinerth, *Die Gründung der evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*, Köln Wien, 1979, S. 156.

¹⁶ „Insofern läßt sich die Diskussion um Adiaphora auch als politische Strategie verstehen, so sehr es um religiöse Fragen geht.“, Robert von Friedeburg, Luise Schorn-Schütte, *Einleitung: Politik oder Religion: Eigenlogik oder Verzahnung?* In: Robert von Friedeburg, Luise Schorn-Schütte (Hrsg.), *Politik und Religion: Eigenlogik oder Verzahnung? Europa im 16. Jahrhundert* (Historische Zeitschrift. Beihefte (Neue Folge), Bd. 45), München 2007, S. 1-12, hier 8.

¹⁷ „sorg tragen, das sie mit fug und friden ale vnchristlich ergernis hinweg thun, als da sein, wüste und vnd unnütz Capellen, vbrig altar in den pfarrkirchen, geschnitzt vnd gemalte fabeln, Ciborien und monstrantzen, vnd dergleiche n andern getichten dingen“, Kirchenordnung in: Binder, *Johannes Honterus*, S. 229; Evelin Wetter, *Das vorreformatorische Erbe in der Ausstattung siebenbürgisch-sächsischer Kirchen in: Humanismus in Ungarn*, S. 19-57, hier 21-26, 31.

Generalbeichte hingegen, die in der Schweiz praktiziert wurde, nicht¹⁸; aus dem Kirchenschatz wurden nur jene Geräte behalten, die nach der liturgischen Neuordnung, d.h. in der evangelischen Messe, noch gebraucht werden konnten, während der Rest in den Besitz des Rates übergang und für diplomatische Zwecke verwendet wurde¹⁹.

Dieser selektive Umgang mit dem vorreformatorischen Erbe zeigte sich auch in der Liturgie, sowohl was den Ablauf betrifft als auch was die Gottesdienstsprachen anbelangt. Im Reformationsbüchlein (1543), in der Kirchenordnung (1547) wie auch in der Agende (1547) wird die liturgische Tradition weitgehend bewahrt, so daß nicht der oberdeutsche Predigtgottesdienst, sondern die evangelische Messe die neue Gottesdienstordnung bestimmte²⁰. Genauso wurde die liturgische Zweisprachigkeit bewahrt, so daß die lateinischen Gesänge, auch aus pädagogischen Überlegungen, weiterhin den evangelischen Gottesdienst prägten²¹. Gleichmaßen wurde der Heiligenkalender nicht abgeschafft, sondern vereinfacht²².

¹⁸ Klein, *Honter*, S. 256; Christoph Klein, *Die Beichte in der evangelisch-sächsischen Kirche Siebenbürgens*, (Göttingen 1980), S. 39-41, 46.

¹⁹ Wetter, *Das vorreformatorische Erbe*, S. 32-33.

²⁰ "Im übrigen gebrauchen wir bei der Abhaltung der Messe (ausgenommen den unfrommen Kanon und gewisse abergläubische Gesten) die üblichen Gesänge nach der Zeit, und wir ändern nichts an dem, was die erste Kirche gehalten hat, außer daß wir nach der Epistel zuweilen deutsche Gesänge gebrauchen, manchmal auch andere übliche, wenn sie der Schrift nicht widersprechen. An Stelle der Epistel oder des Evangeliums liest man dem Volk ein ganzes Kapitel des Neuen Testaments. Dann singt man das Glaubensbekenntnis in unserer und manchmal in lateinischer Sprache.[...] Nach der Konsekration beginnt der Chor :“Jesus Christus unser Heiland“ und ähnliche gebräuchliche Gesänge, welche er so lange fortsetzt, bis alle Teilnehmer von den Priestern versehen worden sind, von denen einer zur Rechten des Altars stehend den Leib, der andere zur Linken nach der Ordnung das Blut darreicht (abschon, wenn wenige zur Kommunion kommen, auch ein Priester ausreicht) [...]“, Reformationsbüchlein in: Binder, *Johannes Honterus*, S. 175.

²¹ Edit Szegedi, *Kein Adiaphoron? Sprache und Bekenntnis im nachreformatorischen Siebenbürgen* in: *Banatica*, 21, 2011, S. 73-87, hier 79-83.

²² Der reformatorische Festkalender enthielt folgende Feiertage: Beschneidung Christi; Heilige Drei Könige; Bekehrung Pauli; Reinigung Mariae; Matthias; Verkündigung Mariae; Ostern (3 Tage); Philipp und Jakob; Himmelfahrt; Pfingsten (3 Tage); Johannes der Täufer; Petrus und Paulus; Visitatio Mariae; Jakob der Apostel; Bartholomäus; Matthäus; Michaelis; Simon und Juda; Andreas; Thomas; Weihnachten (3 Tage), *Agende 1547*, unpaginiert.

Die Kronstädter Reformation war somit eine Stadtreformation, die sich konfessionell nicht engführen läßt. In Kronstadt wurde eine Synthese zwischen dem lutherischen Priestertum aller Laien und dem schweizerischen Verständnis der Reformation als christliche Reform des Gemeinwesens geschaffen²³. Daß die Kronstädter Reformation wie auch Honterus theologisch nicht enggeführt werden können, war kein lokaler oder regionaler, siebenbürgischer, Sonderweg, sondern die Normalität Ostmitteleuropas. Der theologische Ekklektizismus, die Vermittlungstheologie hielt sich hier länger am Leben als im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation oder in Westeuropa²⁴.

Die Institutionalisierung der Reformation²⁵ geschah ebenfalls im Sinne des katholischen Reformationsverständnisses. Selbst die Entstehung der neuen kirchlichen Organisationen, der reformatorischen Kirchen, war eher eine Notlösung. Wie es aus den theologischen und kirchenpolitischen Auseinandersetzungen in Synoden und Landtag hervorgeht, wurde die

²³ Andreas Müller, *Reformation zwischen Ost und West. Valentin Wagners Griechischer Katechismus (Kronstadt 1550)*, (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Band 23), Köln Weimar Wien, 2000, S. XVI, XXX; Ulrich Wien, *Die Humanisten Johannes Honterus und Valentin Wagner als Vertreter einer konservativen Stadtreformation in Kronstadt* in: Volker Leppin, Ulrich A. Wien (Hrsg.), *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit* (Stuttgart 2005), S. 89-105, hier 99.

²⁴ Die Einführung der Reformation in den städtischen Gemeinden wurde von den Nationsuniversität, als höchstem politischen Gremium der sächsischen Nation, auf dem Katharinakonflux 1544 beschlossen, ein Jahr später wurde sie in die Dörfer eingeführt. 1550 wurde die Kirchenordnung (1547) für den Königsboden verbindlich; zusammenfassend über Reformation und Konfessionsbildung in Ostmitteleuropa Winfried Eberhard, *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa* in: Arno Strohmeier, Joachim Bahlcke (Hrsg.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 7), (Stuttgart 1999), S. 89-103, hier 94.

²⁵ Reinert, *Gründung*, S. 170-190; Joseph Trausch, *Geschichte des Burzenländer Capituls*, (Kronstadt 1852) S. 6; Ludwig Binder, *Die Geistliche Universität* in: Wolfgang Kessler (Hg.), *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität* (Siebenbürgisches Archiv, Band 24), (Köln Wien 1990), S. 45-63, hier S. 50-51; Walter Dausch, *Die Nationsuniversität der Siebenbürger Sachsen im 16. und 17. Jahrhundert* in: *Gruppenautonomie in Siebenbürgen*, S. 179-217, hier 201; Konrad Gündisch, *Die „Geistliche Universität“ der Sächsischen Kirchengemeinden im 15. und 16. Jahrhundert* in: *Konfessionsbildung*, S. 105-115, hier S. 111, 112.

theologische Vielfalt, die schließlich das kirchliche Leben Siebenbürgens kennzeichnete, als zu überwindendes Übel betrachtet²⁶.

1553 wurde Paul Wiener von der geistlichen Universität zum ersten Superintendenten der siebenbürgisch-sächsischen reformatorischen Kirche gewählt. Für die Offenheit jener Jahre ist es bezeichnend, daß der erste Superintendent ein Nichtsiebenbürger war. Er stammte aus der Krain und kam als Glaubensflüchtling nach Siebenbürgen²⁷. Als Wiener in das Bischofsamt gewählt wurde, hatte sich die reformatorische Bewegung in Siebenbürgen noch nicht theologisch differenziert – Franz Davidis hatte die lutherische Lehre gegenüber Stancaro verteidigt, während die Entstehung der beiden Superintendenturen, mit Sitz in Hermannstadt und Klausenburg, aufgrund der unterschiedlichen Verkündigungssprachen zurückzuführen ist. Mehr noch, selbst die Entstehung einer Superintendentur hatte noch nicht den Abbruch der Beziehungen zum Weißenburger katholischen Bistum bedeutet, denn die sächsischen Geistlichen zahlten bis 1555 den Kathedralzins. Selbst der Erzbischof von Gran hielt an der Fiktion des intakten vorreformatorischen Kirchenverbandes fest und lud die sächsischen Geistlichen zur Synode ein, was diese selbstverständlich ablehnten, worauf der Erzbischof auch nicht mit geistlichen Strafen drohte²⁸.

Das theologische Erbe von Johannes Honterus wurde bis in das frühe 17. Jh von den Kryptocalvinisten weitergeführt: „mit Berufung auf Melanchthon die konservative sächsisch (lutherische) Kirche sich festigte, die teils an Messgewändern, Zehntrecht und Exorzismus unter möglichster Wahrung der überkommenen Formen des Kirchentums festhielt, und

²⁶ Am ausdrücklichsten im Landtagsartikel von 1557: [...] *quisque teneret eam fidem qua vellet cum novis et antiquis ceremonijs, permittentes in negocio fidei eorum arbitrio id fieri quod ipsis liberet, citra tamen iniuriam quorumlibet, ne nove sectatores veterem professionem lacerarent [...]* itaque domini regnicolae ob concordiam ecclesiarum conciliendam et sopiendas controversias in doctrina evangelica subortas, decreverunt seu nationalem sinodum instituire, ubi presentibus pijs ministris verbi dei, et alijs praestantibus viris nobilibus collaciones sincere doctrinae fiant et deo duce tollantur dissensiones et diversitates in religione. Landtag Thorenburg 1557, *Erdélyi Országgyűlési Emlékek = Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, hg. Von Szilgyi Sándor, II, S. 78.

²⁷ Paul Wiener in: Hermann Jekeli, *Die Bischöfe der evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen*, (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 2), Köln Wien, 1978, unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1933), S. 1-11.

²⁸ Csepregi, *Auffassung*, S. 13.

andererseits die Entwicklung zum Calvinismus hin sich ebenfalls auf Melanchthon meinte berufen zu können²⁹.

Allerdings war der Kontext ein ganz anderer und somit auch die Einstellung zur Reformation. Von der „katholischen“ Interpretation blieb nichts mehr übrig. Nicht mehr die gesamte westliche Christenheit war der Bezugsrahmen der Rechtgläubigkeit wie im Reformationsbüchlein: „[...] wir von der katholischen Kirche und dem orthodoxen Glauben und der wahren evangelischen Lehre in keiner Weise abgewichen sind“³⁰, sondern die Konfessionsgemeinschaft, die notgedrungen enger gefaßt war.

CARE-I LOCUL REFORMEI BRAȘOVENE? ÎNCERCARE DE STABILIRE A IDENTITĂȚII TEOLOGICE A LUI JOHANNES HONTERUS ȘI A REFORMEI LA BRAȘOV

Rezumat

Pornind de la un episod al vieții reformatorului Francisc David prezentul articol își propune stabilirea identității teologice a Reformei brașovene. Adoptând perspectiva lui Zoltán Csepregi, care abordează problema într-un mod radical, Reforma brașoveană este văzută în contextul reformismului catolic, ceea ce face imposibilă și inutilă încadrarea teologică strictă.

²⁹ Wien, *Humanisten*, S. 103; Edit Szegedi, *Konfessionsbildung und Konfessionalisierung im städtischen Kontext. Eine Fallstudie am Beispiel von Kronstadt in Siebenbürgen (ca. 1550-1680)* in: *Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig*, 2006, Heft 2, S. 126-297, hier 146-153, 190.

³⁰ Binder, *Johannes Honterus*, S. 185.

WOHIN GEHÖRT DIE KRONSTÄDTER REFORMATION? VERSUCH EINER THEOLOGISCHEN ZUORDNUNG VON JOHANNES HONTERUS UND DER REFORMATION IN KRONSTADT

*Edit Szegedi**

Schlüsselwörter: Reformation, Reformkatholizismus, Adiaphora, Kryptocalvinismus, Humanismus, Johannes Honterus, Kronstadt

Cuvinte cheie: Reformă, reformism catolic, Adiaphora, criptocalvinism, umanism, Johannes Honterus, Braşov

1548 kam Franz Hertel aus Klausenburg an das Kronstädter Gymnasium. Nach dem Studium an der humanistisch-reformatorischen Lehranstalt fuhr er nach Wittenberg, um seine Studien an der Universität der Reformation zu vollenden. Diese Zeitspanne könnte als eine Episode eines siebenbürgischen Reformatorenlebens gelten, aus der wir über die Ausbildung eines Theologen des 16. Jhs erfahren. Es wäre auch nichts Außergewöhnliches dabei, wenn es nicht um Franz Davidis (Dávid Ferenc) ginge und wenn wir nicht wüßten, daß der spätere Klausenburger Reformator während seiner Kronstädter Schulzeit noch kein Protestant war, mehr noch, daß er auch das Studium in Wittenberg mit großer Wahrscheinlichkeit als Reformkatholik antrat¹.

Diese Episode beleuchtet die Besonderheit der Reformation in Kronstadt und in Siebenbürgen. Davidis' Aufenthalt in Kronstadt weist auf die Beziehungen zwischen den Kronstädter Reformatoren und den humanistisch gesinnten Reformkatholiken des Weißenburger Kapitels hin, die Davidis nach Kronstadt entsandten². Die Reformation verstand sich

* Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Studii Europene, e-mail: edit.corona@yahoo.com.

¹ Mihály Balzs, *Ferenc Dávid* (Bibliotheca Bibliographica Aureliana CCXXII. Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, tome XXVI), Baden-Baden & Bouxwiller 2008, S. 13.

² Ebenda, S. 12-13.

demnach in den späten 1540er Jahren, also kurz nach ihrer Institutionalisierung auf dem Königsboden, als Teil einer innerkirchlichen Reformbewegung und nicht als Ausbruchversuch aus dem historisch gewachsenen Kirchenverband der westlichen Christenheit. Die Brücken zwischen einem reformfreudigen und-fähigen Katholizismus und der Reformation standen noch und schienen sogar konsolidierungsfähig. Aus dieser Perspektive muß auch die theologische Zuordnung der Kronstädter Reformation radikal neu gestellt werden.

Die theologische Zuordnung der Kronstädter Reformation bzw. die Anfänge der reformatorischen Bewegung in Siebenbürgen, genauer: unter den Siebenbürger Sachsen wurde in der Kirchengeschichtsschreibung ausgiebig diskutiert. Karl Reinerth stellte schon 1929 fest, daß am Ursprung der siebenbürgischen Reformation nicht Wittenberg stand: „Geboren aber ist die siebenbürgisch-sächsische Reformation, insofern Honterus ihr Schöpfer ist, nicht aus dem Geist Wittenbergs, sondern des Humanismus, der Baseler Reformatoren und – des katholischen Augustin. Diese drei Grössen geben uns auch den alleinigen Schlüssel zu ihrem Verständnis“³.

Karl Kurt Klein geht in seiner Honterus-Monographie 1935 von den Vorreden zu den Augustinsentenzen und dem Ketzerkatalog von 1539 aus, die zwar nicht als eindeutig reformatorische Arbeit betrachtet werden können, jedoch für die theologische Entwicklung von Honterus aufschlußreich sind. Klein warnt davor, statisch zu urteilen, anstatt die besondere Dynamik der reformatorischen Bewegung in Siebenbürgen in Betracht zu ziehen⁴. Honterus' vorreformatorischen Arbeiten lassen sich nicht auf eine bestimmte theologische Richtung festlegen: „Die Augustin-vorreden mit ihrer so ganz eigenartig persönlich gefärbten Glaubensstellung Honters zwischen Erasmus, den Lutherischen, Schwärmern, Schweizern und Augustin tragen gleichsam an Möglichkeitskeimen verschiedenster Entwicklungen in sich“⁵.

³ Karl Reinerth, *Die reformationsgeschichtliche Stellung des Johannes Honterus in den Vorreden zu Augustins Sentenzen und Ketzerkatalog*, in: „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, 52 (1929), Heft 7-8, S. 97-114, hier S. 114.

⁴ K.K. Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte*, Hermannstadt 1935, S. 186.

⁵ Ebenda, S. 147.

Die Festlegung von Johannes Honterus und der Kronstädter Reformation auf eine ganz bestimmte theologische Linie, die schweizerische oder wittenbergisch-lutherische, so wie das Erich Roth am dezidiertesten getan hatte, indem er Honterus den „Schweizern“ zuschrieb⁶, ist aber in der Fachliteratur eher eine Ausnahme. In der Regel wird der Synthesecharakter der Kronstädter Reformation hervorgehoben⁷ sowie die theologische Offenheit, die nachträglich, wie Klein das 1935 betonte, zu verschiedenartigen Entwicklungen führen konnte und die aus der konfessionell gefärbten historischen Perspektive als miteinander inkompatibel erschienen.

Wie das Kronstädter und Wittenberger Kapitel in Davidis' Lebenslauf hindeutet, muß die Frage nach der theologischen Zuordnung der Kronstädter und der frühen siebenbürgischen Reformation von ihren Wurzeln her, also im wahrsten Sinn des Wortes radikal neu gestellt werden. Es geht nicht so sehr um die Entscheidung für oder gegen eine theologische Richtung der Reformation, sondern um den Reformationsbegriff selbst, den die Kronstädter Reformatoren verwendeten. Deshalb muß der Reformationsbegriff geklärt werden, der von Johannes Honterus in seinen Schriften gebraucht wurde.

Der Budapester Theologe Zoltán Csepregi hat die Klärung des *reformatio*-Begriffes bei Honterus unternommen und somit die Frage der theologischen Zuordnung der Honterianischen Reformen von einem völlig neuen Ansatz hergestellt. Er geht von dem Verständnis der Reformation „im Hindergrund der katholischen Erneuerung und Interpretationsversuche“ aus⁸. Die Reformation in Kronstadt berief sich zwar auf Wittenberg, aber

⁶ *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und zur Schweiz*, I, Köln Graz Wien 1962, S. 31-35.

⁷ Marta Fata betrachtet die Kronstädter Reformation als gemäßigte Reformation oberdeutscher Provenienz, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500-1700*, hg. von Franz Brendle und Anton Schindling (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. Vereinsschriften der Gesellschaft zur Herausgabe der Corpus Catholicorum, herausgegeben von Heribert Smolinsky, 60), Münster 2000, S. 100, während der reformierte Kirchenhistoriker István Juhász jegliche konfessionelle Option für Honterus ausschließt, *A reformáció kora a romániai protestáns egyházak kialakulásában* in: „Református Szemle“, 61(1968), 1/2, S. 23-37, hier S. 25.

⁸ Csepregi Zoltán, *Die Auffassung der Reformation bei Honterus und seinen Zeitgenossen* in: Ulrich A. Wien, Krista Zach (Hg.), *Humanismus in Ungarn und Siebenbürgen. Politik, Religion und Kunst im 16. Jahrhundert* (Siebenbürgisches Arciv, Bd. 37), Köln Weimar Wien, 2004, S. 1-18, hier S. 2.

die Reformation wurde nicht von den Wittenberger Reformatoren initiiert. „Einführung der Reformation“ bedeutete für die Kronstädter Reformatoren „theologische und kirchenpolitische Umorientierung“⁹.

Somit steht Csepregis Deutung in der Nachfolge von Reinerth. Allerdings, führt der Budapester Theologe aus, war es auch nicht das Vorbild der oberdeutschen Städte oder die evangelisch-humanistischen Bewegungen, sondern die katholischen Reformversuche um die Mitte des 16. Jhs. „Der politische Wortschatz dieser Bewegung, der ihre Vorgeschichte in der Konzilsbewegung und in den hochmittelalterlichen Kirchenreformen hatte, wurden den aktuellen politischen Bedürfnissen und Machtverhältnissen angepaßt“¹⁰.

Aus dieser Perspektive läßt sich erklären, wieso die sächsische Geistlichkeit bis 1555 noch den Kathedralzins zahlte oder wie ein Katholik wie Franz Davidis, der von seinen reformkatholischen Gönnern aus Weißenburg empfohlen wurde, an Lehranstalten lernen konnte, die als reformatorisch galten. Reformation um die Mitte des 16. Jhs wurde von Honterus und seinen Zeitgenossen im umfassenden Sinne „katholisch“ gedeutet¹¹.

Die erste siebenbürgische reformatorische Schrift, *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae* (1543) auch als *Reformationsbüchlein* bekannt, gehört zu den ersten Schriften in Europa, die den Übergang von der technisch-juristischen zur spezifisch kirchenrechtlichen Bedeutung vorbereiten¹². Aus dieser Sicht wäre es anachronistisch, das Reformationsbüchlein für die eine oder andere spätere Konfession, sei es die lutherische oder die reformierte, zu beanspruchen¹³.

Die Korrespondenz von Honterus mit seinen reformatorischen Zeitgenossen belegen, daß die siebenbürgische Reformation sich theologisch nicht engführen wollte: am 28. August 1543 schreibt Bullinger an Honterus; am 12. Februar 1543 schreibt Melanchthon an Honterus; im Februar 1544 schreibt Honterus an die Wittenberger Reformatoren; im Mai

⁹ Ebenda, S. 7.

¹⁰ Ebenda, S. 11; vgl. den Kommentar von Mihály Balázs, *Ferenc David*, S. 12.

¹¹ Paul Philippi, *Wittenbergische Reformation und ökumenische Katholizität in Siebenbürgen* in: Georg Weber, Renate Weber (Hg.), *Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa* (Siebenbürgisches Archiv 19), Köln Wien, 1985, S. 71-78, hier 73

¹² Csepregi, *Auffassung*, S. 13.

¹³ Ebenda, S. 13.

und Juni 1544 antworten die Wittenberger Reformatoren Luther, Melanchthon und Bugenhagen¹⁴. Die Maßnahmen der Kronstädter Reformation werden von den Wittenbergern gelobt. Der Bullingerbrief, über den angenommen wird, daß er von Honterus nicht erhalten wurde¹⁵, geht auf drei Fragen ein, die die Zürcher und die Kronstädter verschiedenartig angegangen waren: die Bilderfrage, die Beichte und der Kirchenschatz.

Diese drei Fragen, die keine Bekenntnisfragen waren, sondern eher zum Bereich der Adiaphora gezählt wurden, gehörten zu den Punkten, die die reformatorischen Bewegungen voneinander trennten und sich nachträglich zu konfessionellen Identitätsmerkmalen entwickelten. Daher waren sie keine Nebensächlichkeiten, sondern grundlegende Fragen, die eine politische Dimension aufwiesen, ganz im Geist der „Verzahnung von Religion und Politik“¹⁶.

Während Bullinger von der völligen Entfernung aller Bilder aus dem Kirchenraum sprach, praktizierten die Kronstädter eine selektive Entfernung der Bilder – es gibt nämlich keine direkten Belege für einen obrigkeitlich angeordneten Bildersturm, sondern nur für die Entfernung der Seitenaltäre¹⁷; die Einzelbeichte wurde zeitweilig behalten, die

¹⁴ Die Briefe dieser Reformatoren wurden öfters ediert. Eine „klassische“ Ausgabe ist Joseph Trausch, *Beiträge und Aktenstücke zur Reformation - Geschichte von Kronstadt. Festgabe für die in Kronstadt versammelten Mitglieder des ev. Hauptvereins der Gustav-Adolf-Stiftung für Siebenbürgen*, Kronstadt, 1865 (fortan: Trausch, Beiträge), wo die Briefe auf S. 41-43 zu finden sind; eine neuere Ausgabe dieser Briefe in deutscher Übersetzung ist in Ludwig Binder, *Johannes Honterus. Schriften Briefe, Zeugnisse*, Bukarest 1996, S. 247-249 zu finden.

¹⁵ Karl Reinerth, *Die Gründung der evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*, Köln Wien, 1979, S. 156.

¹⁶ „Insofern läßt sich die Diskussion um Adiaphora auch als politische Strategie verstehen, so sehr es um religiöse Fragen geht.“, Robert von Friedeburg, Luise Schorn-Schütte, *Einleitung: Politik oder Religion: Eigenlogik oder Verzahnung?* In: Robert von Friedeburg, Luise Schorn-Schütte (Hrsg.), *Politik und Religion: Eigenlogik oder Verzahnung? Europa im 16. Jahrhundert* (Historische Zeitschrift. Beihefte (Neue Folge), Bd. 45), München 2007, S. 1-12, hier 8.

¹⁷ „sorg tragen, das sie mit fug und friden ale vnchristlich ergernis hinweg thun, als da sein, wüste und vnd unnütz Capellen, vbrig altar in den pfarrkirchen, geschnitzt vnd gemalte fabeln, Ciborien und monstrantzen, vnd dergleiche n andern getichten dingen“, Kirchenordnung in: Binder, *Johannes Honterus*, S. 229; Evelin Wetter, *Das vorreformatorische Erbe in der Ausstattung siebenbürgisch-sächsischer Kirchen in: Humanismus in Ungarn*, S. 19-57, hier 21-26, 31.

Generalbeichte hingegen, die in der Schweiz praktiziert wurde, nicht¹⁸; aus dem Kirchenschatz wurden nur jene Geräte behalten, die nach der liturgischen Neuordnung, d.h. in der evangelischen Messe, noch gebraucht werden konnten, während der Rest in den Besitz des Rates übergang und für diplomatische Zwecke verwendet wurde¹⁹.

Dieser selektive Umgang mit dem vorreformatorischen Erbe zeigte sich auch in der Liturgie, sowohl was den Ablauf betrifft als auch was die Gottesdienstsprachen anbelangt. Im Reformationsbüchlein (1543), in der Kirchenordnung (1547) wie auch in der Agende (1547) wird die liturgische Tradition weitgehend bewahrt, so daß nicht der oberdeutsche Predigtgottesdienst, sondern die evangelische Messe die neue Gottesdienstordnung bestimmte²⁰. Genauso wurde die liturgische Zweisprachigkeit bewahrt, so daß die lateinischen Gesänge, auch aus pädagogischen Überlegungen, weiterhin den evangelischen Gottesdienst prägten²¹. Gleichmaßen wurde der Heiligenkalender nicht abgeschafft, sondern vereinfacht²².

¹⁸ Klein, *Honter*, S. 256; Christoph Klein, *Die Beichte in der evangelisch-sächsischen Kirche Siebenbürgens*, (Göttingen 1980), S. 39-41, 46.

¹⁹ Wetter, *Das vorreformatorische Erbe*, S. 32-33.

²⁰ "Im übrigen gebrauchen wir bei der Abhaltung der Messe (ausgenommen den unfrommen Kanon und gewisse abergläubische Gesten) die üblichen Gesänge nach der Zeit, und wir ändern nichts an dem, was die erste Kirche gehalten hat, außer daß wir nach der Epistel zuweilen deutsche Gesänge gebrauchen, manchmal auch andere übliche, wenn sie der Schrift nicht widersprechen. An Stelle der Epistel oder des Evangeliums liest man dem Volk ein ganzes Kapitel des Neuen Testaments. Dann singt man das Glaubensbekenntnis in unserer und manchmal in lateinischer Sprache.[...] Nach der Konsekration beginnt der Chor :“Jesus Christus unser Heiland“ und ähnliche gebräuchliche Gesänge, welche er so lange fortsetzt, bis alle Teilnehmer von den Priestern versehen worden sind, von denen einer zur Rechten des Altars stehend den Leib, der andere zur Linken nach der Ordnung das Blut darreicht (abschon, wenn wenige zur Kommunion kommen, auch ein Priester ausreicht) [...]“, Reformationsbüchlein in: Binder, *Johannes Honterus*, S. 175.

²¹ Edit Szegedi, *Kein Adiaphoron? Sprache und Bekenntnis im nachreformatorischen Siebenbürgen* in: *Banatica*, 21, 2011, S. 73-87, hier 79-83.

²² Der reformatorische Festkalender enthielt folgende Feiertage: Beschneidung Christi; Heilige Drei Könige; Bekehrung Pauli; Reinigung Mariae; Matthias; Verkündigung Mariae; Ostern (3 Tage); Philipp und Jakob; Himmelfahrt; Pfingsten (3 Tage); Johannes der Täufer; Petrus und Paulus; Visitatio Mariae; Jakob der Apostel; Bartholomäus; Matthäus; Michaelis; Simon und Juda; Andreas; Thomas; Weihnachten (3 Tage), *Agende 1547*, unpaginiert.

Die Kronstädter Reformation war somit eine Stadtreformation, die sich konfessionell nicht engführen läßt. In Kronstadt wurde eine Synthese zwischen dem lutherischen Priestertum aller Laien und dem schweizerischen Verständnis der Reformation als christliche Reform des Gemeinwesens geschaffen²³. Daß die Kronstädter Reformation wie auch Honterus theologisch nicht enggeführt werden können, war kein lokaler oder regionaler, siebenbürgischer, Sonderweg, sondern die Normalität Ostmitteleuropas. Der theologische Ekklektizismus, die Vermittlungstheologie hielt sich hier länger am Leben als im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation oder in Westeuropa²⁴.

Die Institutionalisierung der Reformation²⁵ geschah ebenfalls im Sinne des katholischen Reformationsverständnisses. Selbst die Entstehung der neuen kirchlichen Organisationen, der reformatorischen Kirchen, war eher eine Notlösung. Wie es aus den theologischen und kirchenpolitischen Auseinandersetzungen in Synoden und Landtag hervorgeht, wurde die

²³ Andreas Müller, *Reformation zwischen Ost und West. Valentin Wagners Griechischer Katechismus (Kronstadt 1550)*, (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Band 23), Köln Weimar Wien, 2000, S. XVI, XXX; Ulrich Wien, *Die Humanisten Johannes Honterus und Valentin Wagner als Vertreter einer konservativen Stadtreformation in Kronstadt* in: Volker Leppin, Ulrich A. Wien (Hrsg.), *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit* (Stuttgart 2005), S. 89-105, hier 99.

²⁴ Die Einführung der Reformation in den städtischen Gemeinden wurde von den Nationsuniversität, als höchstem politischen Gremium der sächsischen Nation, auf dem Katharinakonflux 1544 beschlossen, ein Jahr später wurde sie in die Dörfer eingeführt. 1550 wurde die Kirchenordnung (1547) für den Königsboden verbindlich; zusammenfassend über Reformation und Konfessionsbildung in Ostmitteleuropa Winfried Eberhard, *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa* in: Arno Strohmeier, Joachim Bahlcke (Hrsg.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 7), (Stuttgart 1999), S. 89-103, hier 94.

²⁵ Reinert, *Gründung*, S. 170-190; Joseph Trausch, *Geschichte des Burzenländer Capituls*, (Kronstadt 1852) S. 6; Ludwig Binder, *Die Geistliche Universität* in: Wolfgang Kessler (Hg.), *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität* (Siebenbürgisches Archiv, Band 24), (Köln Wien 1990), S. 45-63, hier S. 50-51; Walter Dausch, *Die Nationsuniversität der Siebenbürger Sachsen im 16. und 17. Jahrhundert* in: *Gruppenautonomie in Siebenbürgen*, S. 179-217, hier 201; Konrad Gündisch, *Die „Geistliche Universität“ der Sächsischen Kirchengemeinden im 15. und 16. Jahrhundert* in: *Konfessionsbildung*, S. 105-115, hier S. 111, 112.

theologische Vielfalt, die schließlich das kirchliche Leben Siebenbürgens kennzeichnete, als zu überwindendes Übel betrachtet²⁶.

1553 wurde Paul Wiener von der geistlichen Universität zum ersten Superintendenten der siebenbürgisch-sächsischen reformatorischen Kirche gewählt. Für die Offenheit jener Jahre ist es bezeichnend, daß der erste Superintendent ein Nichtsiebenbürger war. Er stammte aus der Krain und kam als Glaubensflüchtling nach Siebenbürgen²⁷. Als Wiener in das Bischofsamt gewählt wurde, hatte sich die reformatorische Bewegung in Siebenbürgen noch nicht theologisch differenziert – Franz Davidis hatte die lutherische Lehre gegenüber Stancaro verteidigt, während die Entstehung der beiden Superintendenturen, mit Sitz in Hermannstadt und Klausenburg, aufgrund der unterschiedlichen Verkündigungssprachen zurückzuführen ist. Mehr noch, selbst die Entstehung einer Superintendentur hatte noch nicht den Abbruch der Beziehungen zum Weißenburger katholischen Bistum bedeutet, denn die sächsischen Geistlichen zahlten bis 1555 den Kathedralzins. Selbst der Erzbischof von Gran hielt an der Fiktion des intakten vorreformatorischen Kirchenverbandes fest und lud die sächsischen Geistlichen zur Synode ein, was diese selbstverständlich ablehnten, worauf der Erzbischof auch nicht mit geistlichen Strafen drohte²⁸.

Das theologische Erbe von Johannes Honterus wurde bis in das frühe 17. Jh von den Kryptocalvinisten weitergeführt: „mit Berufung auf Melanchthon die konservative sächsisch (lutherische) Kirche sich festigte, die teils an Messgewändern, Zehntrecht und Exorzismus unter möglichster Wahrung der überkommenen Formen des Kirchentums festhielt, und

²⁶ Am ausdrücklichsten im Landtagsartikel von 1557: [...] *quisque teneret eam fidem qua vellet cum novis et antiquis ceremonijs, permittentes in negocio fidei eorum arbitrio id fieri quod ipsis liberet, citra tamen iniuriam quorumlibet, ne nove sectatores veterem professionem lacerarent [...]* itaque domini regnicolae ob concordiam ecclesiarum conciliendam et sopiendas controversias in doctrina evangelica subortas, decreverunt seu nationalem sinodum instituire, ubi presentibus pijs ministris verbi dei, et alijs praestantibus viris nobilibus collaciones sincere doctrinae fiant et deo duce tollantur dissensiones et diversitates in religione. Landtag Thorenburg 1557, *Erdélyi Országgyűlési Emlékek = Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, hg. Von Szilgyi Sándor, II, S. 78.

²⁷ Paul Wiener in: Hermann Jekeli, *Die Bischöfe der evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen*, (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 2), Köln Wien, 1978, unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1933), S. 1-11.

²⁸ Csepregi, *Auffassung*, S. 13.

andererseits die Entwicklung zum Calvinismus hin sich ebenfalls auf Melanchthon meinte berufen zu können²⁹.

Allerdings war der Kontext ein ganz anderer und somit auch die Einstellung zur Reformation. Von der „katholischen“ Interpretation blieb nichts mehr übrig. Nicht mehr die gesamte westliche Christenheit war der Bezugsrahmen der Rechtgläubigkeit wie im Reformationsbüchlein: „[...] wir von der katholischen Kirche und dem orthodoxen Glauben und der wahren evangelischen Lehre in keiner Weise abgewichen sind“³⁰, sondern die Konfessionsgemeinschaft, die notgedrungen enger gefaßt war.

CARE-I LOCUL REFORMEI BRAȘOVENE? ÎNCERCARE DE STABILIRE A IDENTITĂȚII TEOLOGICE A LUI JOHANNES HONTERUS ȘI A REFORMEI LA BRAȘOV

Rezumat

Pornind de la un episod al vieții reformatorului Francisc David prezentul articol își propune stabilirea identității teologice a Reformei brașovene. Adoptând perspectiva lui Zoltán Csepregi, care abordează problema într-un mod radical, Reforma brașoveană este văzută în contextul reformismului catolic, ceea ce face imposibilă și inutilă încadrarea teologică strictă.

²⁹ Wien, *Humanisten*, S. 103; Edit Szegedi, *Konfessionsbildung und Konfessionalisierung im städtischen Kontext. Eine Fallstudie am Beispiel von Kronstadt in Siebenbürgen (ca. 1550-1680)* in: *Berichte und Beiträge des Geisteswissenschaftlichen Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig*, 2006, Heft 2, S. 126-297, hier 146-153, 190.

³⁰ Binder, *Johannes Honterus*, S. 185.

IDENTITĂȚI PREMODERNE BĂNĂȚENE: O FAMILIE DE DEMNITARI AI BANATULUI DE CARANSEBEȘ ȘI LUGOJ

Ligia Boldea*

Cuvine cheie: Caransebeș, epoca Principatului ardelean, nobili, genealogie

Keywords: Caransebeș, the Principality of Transylvania era, nobility, genealogy

Considerații preliminare. Caransebeșul, această „reședință de nobili” (*residenza de nobili*), după cum avea să caracterizeze iezuitul Antonio Possevino orașul de pe Bistra la sfârșitul secolului al XVI-lea¹, a fost în evul mediu centrul unui teritoriu predominant românesc, definit ca atare în mărturiile călătorilor și misionarilor străini care au tranzitat s-au rezidat între zidurile sale². Numărul mare de familii nobile nu trebuie să mire căci, încă din secolul al XV-lea, toate reprezentantele elitei sociale românești bănățene au ajuns să aibă proprietăți în Caransebeș, pe măsură ce rolul lor în sistemul administrativ-juridic și politico-militar local a devenit tot mai pregnant începând cu perioada Corvineștilor și continuând în următoarele două secole. Literatura istoriografică s-a îmbogățit în ultima perioadă cu tot mai multe contribuții dedicate nobilimii bănățene din perioada Principatului autonom transilvănean, ce vin să completeze ansamblul compozit al elitelor românești ale Banatului de răsărit din perioada regalității³. Evoluția

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, e-mail: ligiaboldea@yahoo.com.

¹ *Călători străini despre Țările Române*, II, București, 1970, p. 557.

² De notorietate sunt, de pildă, aserțiunile din anii 1564-1567 ale lui Giovanandrea Gromo, care folosește termenii de *Valachia citerior* sau *Valachia cisalpina* atunci când face referire la banatul de Caransebeș și Lugoj, succesor al mai vechiului banat de Severin (cf. *Călători străini*, II, p. 316 și 127). La fel de relevantă este definirea acestui banat ca o „provincie românească” (*provincia Valachica*) într-una din scrisorile pe care provincialul iezuit Giovanni Paolo Campani o trimite din Alba Iulia în Polonia, dovadă a conștientizării unei realități etnice evidente (*Ibidem*, III, p. 78).

³ Vezi în primul rând diplomatarul întocmit de Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat (secolele XVI-XVII)*, Timișoara, 2007 (în continuare Feneșan,

anterioară a elitei românești bănățene în secolele XIV-XV a conturat la nivelul banatului de Severin două tipologii nobiliare, identificate la începutul secolului al XVI-lea în planul analizei istoriografice: o „veche” nobilime patrimonială, cu statut social-juridic bine definit și cu stăpâniri recunoscute și consolidate începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea și de-a lungul secolului următor (Bizerea de Caransebeș, Mâtnic de Ohaba Mâtnic, Măciș de Tincova, Deș de Timișel, Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria), caracterizate în literatura istoriografică și ca o nobilime „a meritului”, ce și-a obținut statutul privilegiat prin credincioasele servicii aduse regalității⁴; și o „nouă” nobilime de funcție, afirmată

Diplome). Extrem de amplu și de bine documentat este și volumul lui Ionuț Costea, „*Solam virtutem et nomen bonum*”. *Nobilitate, Etnie, Regionalism în Transilvania Princiară*, Cluj-Napoca, 2005. Apoi, studiul de sinteză asupra nobilimii românești din Transilvania în perioada menționată, alcătuit de Ioan Drăgan, *Privire generală asupra nobilimii românești din Transilvania în secolele XVI-XVIII*, în *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, coord. Dumitru Țicu, Rudolf Gräf, Cluj-Napoca, 2011, p. 271-295. Lor li se adaugă o serie de monografii dedicate unor familii nobile românești ale Banatului: Ligia Boldea, *Noi considerații asupra elitelor românești bănățene: stăpânii de pe Valea Bistrei (sec. XV-XVI)*, în *AnB* (S.N.), XII-XIII, 2004-2005, p. 325-342; eadem, *Noi date asupra elitelor românești bănățene: familia Lazăr de Almăj (sec. XV-XVI)*, în *Banatica*, 17, 2005, p. 307-322; eadem, *Considerații asupra familiei unui viceban al Severinului: Mărganii*, în *AnB* (S.N.), XV, 2007, p. 167-173; eadem, *Reconstituiri documentare: familii de demnitari români ai Banatului montan medieval*, în *Studii bănățene*, coord. V. Leu, C. Albert, D. Țicu, Timișoara, 2007, p. 65-85; eadem, *O familie nobilă română a Banatului montan în epoca Principatului: Mătnicenii de Ohaba-Mătnic*, în *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, coord. D. Țicu, R. Gräf, Cluj-Napoca, 2011, p. 235-269 (în continuare Boldea, *Mătnicenii de Ohaba-Mătnic*); Dragoș-Lucian Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVIII*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 21-51; idem, *Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 15/II, 2000, p. 31-69; idem, *Familia nobililor Peica de Caransebeș în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 17, 2005, p. 323-353; idem, *Familia nobililor Vaida în secolele XVI-XVII*, în *AnB* (S.N.), XVI, 2008, p. 199-220; idem, *Familia nobililor Josika (Iojică) în secolele XVI-XVII*, în *Banatica*, 18, 2008, p. 269-295; idem, *Familia nobililor Fodor în secolele XVI-XVII*, în *Banatica*, 19, 2009, p. 77-94.

⁴ Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, București, 2000, p. 286-296 și 348-359; Viorel Achim, *Banatul în evul mediu. Studii*, București, 2000; Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa*, Cluj-Napoca, 1999, p. 197-232; *Nobilimea românească din Transilvania/Az erdélyi román nemesség*, coord. Marius Diaconescu, Satu Mare, 1997; L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studii genealogic)*, Reșița, 2002.

grație demnităților ocupate în plan local în conformitate cu politica lui Matia Corvin și a celor doi Iagelloni de încurajare a implicării elementelor locale în structurile administrative și militare ale ținutului de baștină, mici familii nobile (Marga, Lazăr de Almăj, Plugovița, Bucoșnița, Floca de Negotești, Pobora) care au deținut o bază materială mult mai redusă decât aceea a celor mai importante familii nobile bănățene⁵. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se impune în ținutul banatului de Caransebeș și Lugoj o nouă categorie nobiliară, cea a armaliștilor, posesori în cel mai bun caz al unei sesii, părți de sesie sau casă cu gospodăria aferentă. Această mică nobilime de blazon a rezultat în urma politicii princiare de acordare a diplomelor de înnobilare și blazon în primul rând localnicilor care s-au distins mai ales pentru meritele militare și, într-o măsură mai redusă, pentru cele civile, lor adăugându-li-se și oșteni fugiți din Banatul aflat sub stăpânire otomană, iobagi eliberați anterior de stăpânii lor de pământ sau chiar elemente venite în banatul de Caransebeș și Lugoj din alte comitate sau scaune ale Transilvaniei⁶.

Istoricul familiei Simon de Caransebeș, asupra căreia intenționăm să ne aplecăm în materialul de față din perspectivă genealogică, prezintă o variantă interesantă în panoplia elitelor sociale bănățene. Încercând să încadrăm familia nobililor Simon/Simion într-una din tipologiile enumerate, în urma parcurgerii informației documentare și bibliografice putem afirma încă dintru început că ea a fost mai degrabă exponenta „noii” nobilimi de funcție a Banatului de răsărit, afirmată relativ târziu, probabil la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, grație demnităților pe care începe să le ocupe la nivelul Caransebeșului. Spre deosebire de alte reprezentante ale elitei sociale bănățene, nu există nicio informație documentară care să certifice existența unui patrimoniu funciar anterior secolului al XVI-lea, în jurul căruia să se potențeze statutul privilegiat nobiliar, recunoscut sau dobândit la un moment dat din partea puterii centrale. Apelativul „de Caransebeș”, care însoțește patronimicul familial încă de la începuturile istoriei sale revelate documentar, indică cu destulă certitudine ambientul urban în care s-a constituit acest nucleu familial, fiind însă în imposibilitatea de a preciza contextul în care s-a

⁵ L. Boldea, *Aspects du „cursus honorum” dans le Banat a l’époque du roi Matthias Corvin: noblesse patrimoniale et noblesse de fonction*, în *Banatica*, 20/II, 2010, p. 82-83.

⁶ Feneșan, *Diplome*, p. 15-16.

produs afirmarea sa la nivelul elitelor sociale ale Caransebeșului. Dacă a fost vorba despre o ramură colaterală a unei familii nobile cu rădăcini în secolele anterioare, stabilită în Caransebeș unde își croiește un destin aparte, sau a fost o familie de orășeni care, într-un anumit context care ne scapă, a urcat pe scara socială prin înavuțire și înnobilare, lucrurile sunt imposibil de probat până în acest moment. Familia, al cărui nume cu rezonanță biblică⁷ se regăsește în documente într-o unică formă – *Symon*, *Simon*, a fost enumerată de Pesty Frigyes printre familiile nobile române din Caransebeș și Mehadia, alături de nobilii de Fiat, Jojica, Măciș, Gârlișteanu, Găman, Racoviță, Peica, Pribek, Vaida, Fodor, Floca, Marga sau Bobic⁸. Ezităm însă să folosim în materialul de față forma românească a numelui – Simion – preferând să utilizăm grafiera întâlnită în documente, în speranța că argumentația noastră finală va întări această încadrare a familiei în mediul nobiliar românesc bănățean.

Reconstituirea istoriei familiei din perspectivă genealogică, la care ne-am propus să ne rezumăm în materialul de față, urmând ca alte aspecte legate de dinamica patrimoniului funciar familial sau de rolul membrilor săi în administrația locală să le analizăm în alte împrejurări, a întâmpinat o serie de dificultăți generate, ca și în alte cazuri studiate, de inconsistența și inconsecvența informației documentare. Din această perspectivă am încercat să refacem, în limita datelor de care dispunem în acest moment, profilul fiecărui membru al familiei, integrat generației sale. A rezultat o construcție inegală, condiționată strict de ceea ce actele vremii au consemnat, iar timpul scurs de atunci a păstrat. Două sunt documentele cele mai elocvente pe care se poate fundamenta scheletul arborelui genealogic familial – unul datat în 18 iulie 1544⁹ și altul în 20 martie 1591¹⁰, documente la care vom

⁷ Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 415-416.

⁸ Pesty Frigyes, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 40; idem, *A Szörényi bánság és Szörényi vármegye története*, I, Budapesta, 1877, p. 455 (în continuare Pesty, *A Szörényi bánság*).

⁹ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, IV, Budapesta, 1883, p. 34 (în continuare Pesty, *Krassó*). Din punct de vedere geografic, ansamblul acestor stăpâniri poate fi localizat astăzi în nord-estul județului Caraș-Severin, pe cursul Pogănișului, ce întreține dealurile Sacoș-Zăgujeni, la cca. 25 de km de orașul Caransebeș (vezi V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 45-46). În evul mediu parte din ele au aparținut districtului privilegiat Comiat, identificat de Viorel Achim pe valea superioară a Pogănișului, din zona izvoarelor și până la ieșirea râului în câmpie. Potrivit atestărilor documentare, satele acestui district românesc au fost stăpânite în devălmășie de familii de cnezi români bănățeni, pentru ca din 1435 și până în 1457 întreg districtul

reveni în repetate rânduri datorită relevanței lor multiple. Primul act consfințește încheierea unei tranzacții de vânzare-cumpărare prin intermediul căreia aleșii Nicolae Walkay și Gașpar Menyhar au vândut pentru suma de 600 de florini posesiunea Pipirig (*Pepergyh*) din Comiat, *Barna* din Bujor (*Bosor*), precum și toate părțile de posesiuni din Gamza, *Pokolpathaka*, *Zelha*, Zorlențu Mare (*Zorylencz*), *Dragwbrathfalwa*, *Hoobycza*, *Glood*, *Mochkaan*, Măgura (*Magyra*), *Ozyey* și *Whezyowa* din districtul Caransebeș nobililor din familia Simon de Caransebeș, respectiv lui Ladislau Simon și fraților săi buni, Ioan și Ștefan, toți fii ai răposatului Gheorghe Simon, precum și urmașilor răposatului Nicolae Simon, respectiv fiii Mihail, Ioan, Gașpar și copila Elisabeta. Documentul are o relevanță deosebită, atât în ceea ce privește desenarea cu precizie a generațiilor doi și trei ale familiei, cât și din perspectivă patrimonială. Practic, prin această achiziție funciară familia Simon își consfințește statutul de nobilime posesionară, din secolul următor membrii ei apărând în documente și ca nobili de Zorlențu Mare. Se impune însă o distincție care credem că individualizează oarecum această familie. În decursul timpului, tranzacțiile funciare au constituit un aspect esențial al activității economice în care posesorii de pământuri au fost angrenați, fie pentru a-și augmenta domeniile patrimoniale, fie pentru a rezolva anumite probleme de natură financiară. Familia Simon pare că își cumpără în 1544 un întreg patrimoniu funciar; cei care vând respectivele moșii sunt nobili din afara ținutului bănățean, documentul specificând faptul că Nicolae Walkay și-a păstrat pentru sine posesiunea *Wyd* din comitatul Szabolcs și *Myhalfalwa* din comitatul Bihor. Cum au ajuns ei în stăpânirea acelor moșii și predii care au făcut cândva parte din districtul privilegiat al Comiatului nu putem preciza. Cert este că după crearea eialetului de Timișoara, zona în care au fost localizate respectivele sate s-a aflat exact în spațiul de incidență dintre acesta și viitorul banat de Caransebeș și Lugoj, conturat ca atare după anul 1552, o zonă incertă, nesigură,

să fie zălogit fraților Iancu și Ioan de Hunedoara. Vicisitudinile prin care trece Banatul în prima jumătate a secolului al XVI-lea au determinat dispariția districtului ca entitate teritorială, parte din posesiuni fiind înglobate eialetului Timișoara, parte regăsindu-se mai apoi în districtul Caransebeșului, din 1544 ele constituind, după cum vom vedea, patrimoniul funciar al familiei Simon de Caransebeș. Vezi Viorel Achim, *Districtul Comiat. Contribuție la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în *AnB* (S.N.), II, 1993, p. 245- 258.

¹⁰ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei 1582-1602*, ed. Fejér T., Rácz E., Szász A., I, Cluj/Kolozsvár, 2005, p. 394, doc. 1458.

cu limite probabil fluctuante în timp, ceea ce a vulnerabilizat cu siguranță orice formă de stăpânire existentă. Este probabil unul din motivele pentru care nobilul Walkay a renunțat la aceste stăpâniri. Nu putem decât să emitem ipoteza că familia nobililor Simon a făcut această achiziție, ce se putea dovedi cu potențial de risc, determinată de dorința de a da greutate și legitimitate statutului său social-juridic în cadrul comunității nobiliare a Caransebeșului, dincolo de evidența unei surse suplimentare de bunuri și venituri.

Cel de-al doilea document este un important act de reconfirmare princiară a dreptului de stăpânire asupra posesiunilor Zorlențu Mare și Gamza, a prediilor *Pokolpathaka*, *Zelha*, *Dragobrathfalwa*, *Ohabicza*, *Glod*, *Maczkan*, *Fratest*, *Rekettie* și a pădurii Măgura, acordat urmașilor lui Petru Simon, respectiv lui Ioan Simon senior, fiul răposatului Gheorghe Simon, fiul lui Petru, apoi lui Ioan Simon junior, fiul răposatului Nicolae Simon, fiul lui Petru și, în sfârșit, lui Petru junior, fiul lui Ștefan, fiul răposatului Gheorghe Simon, fiul aceluiași Petru Simon. Se pare că reconfirmarea a fost solicitată de familie datorită pierderii actelor originale de proprietate, ea fiind acordată pentru serviciile credincioase prestate de membrii acestei familii.

Ambele documente trasează, dincolo de orice îndoială, liniile constitutive ale primelor trei generații ale familiei, începând cu Petru Simon și continuând cu fiii și nepoții săi.

Un prim tabel genealogic a fost întocmit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de către Pesty Frigyes¹¹, asupra căruia ne-am propus să intervenim cu o serie de corecții determinate, în primul rând, de un faptul oarecum de neînțeles, acela că istoricul maghiar nu a utilizat conținutul extrem de edificator al documentului din anul 1544, cu atât mai mult cu cât acesta îi era cunoscut, el fiind introdus în cel de-al doilea volum de documente dedicat istoriei comitatului Caraș. Prin accesarea acestui document și prin coroborarea mai multor frânturi de informație documentară, am decis să propunem propria noastră versiune asupra arborelui genealogic al familiei Simon, compusă atât din ramificațiile preluate din tabelul lui Pesty, cât și din creionarea unor noi ramificații care ni se par în momentul de față mai pertinente (vezi Anexa). Deoarece, în mod interesant, am constatat o predilecție pentru anumite prenume, transmise din generație în generație, am recurs la numerotarea diferitelor personaje care populează arborele

¹¹ Pesty, *A Szörényi bántág*, I, p. 475.

genealogic familial, cu scopul de a facilita mai buna înțelegere a încrengăturilor specifice acestuia. Trebuie să remarcăm că faptul în sine a creat probleme chiar în epoca respectivă, întâlnind nu mai puțin de trei cazuri în care existența simultană a mai multor membri ai familiei, purtători ai aceluiași prenume, a determinat locurile adevărate să folosească termenii de *senior-junior/major-minor* pentru identificarea corectă a personajelor care au făcut subiectul diferitelor cauze ajunse în atenția lor. Numai că, în economia studiului de față, situația nu a avantajat întotdeauna reconstituirea genealogică de vreme ce din unele documente lipsesc asemenea precizări, astfel încât ne-a fost practic imposibil să înțelegem la care din cele două persoane purtătoare ale aceluiași prenume se făcea referire în document, după cum vom vedea la momentul oportun.

Prima generație a familiei Simon de Caransebeș. Conform schiței genealogice întocmite de Pesty cu 135 de ani în urmă, primul membru cunoscut al familiei ar fi fost Petru Simon de Caransebeș, atestat în calitate de jurat de Caransebeș în 23 septembrie 1505¹², idee preluată într-o cercetare de dată recentă dedicată nobilimii cetății Caransebeșului din secolele XV-XVI¹³. Un document anterior însă, datat în 20 ianuarie 1492¹⁴, îl amintește pe răposatul Gheorghe Simon, a cărui fiică Ecaterina (*domine Katerine filie condam Georgii Symonis*), căsătorită cu nobilul Nicolae Ciorciuc (*Charchak*) s-a împotrivit unei puneri în stăpânire a familiei răposatului Gheorghe Pâclișar de Caransebeș. Din punctul nostru de vedere, aceasta ar fi cea mai timpurie atestare documentară a unui membru al familiei, cel puțin atât cât documentele lasă să se întrevadă în momentul de față. Ca urmare, avansăm opinia că o primă generație a familiei, relevantă documentar, i-a cuprins atât pe Gheorghe Simon, cât și pe Petru Simon, fără a fi în măsură să determinăm gradul de rudenie dintre aceștia. Cu certitudine au trăit cam în aceeași perioadă de timp, circumscrisă în linii mari celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea și începutului de secol XVI. *Gheorghe I Simon* este atestat deja ca decedat în 1492, lăsând în urma lui o fiică, Ecaterina. Lipsa probabilă a unor urmași pe linie masculină a făcut ca stirpea sa să se stingă, căci cel care s-a conturat ca un adevărat

¹² Pesty, *A Szörényi bántág*, III, p. 152.

¹³ Lakatos Bálint, *Városi nemesek karánsebesen a 15-16. század fordulóján*, în *Magyar várostörténeti évkönyv*, III, Budapesta, 2008, p. 66, nota 54.

¹⁴ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 50 (în continuare Feneșan, *Documente*).

patriarh al familie a fost, fără îndoială, *Petru I Simon senior*, a cărui descendență numărând nu mai puțin de 25 de membri a scris istoria acestei familii pe parcursul secolelor XVI-XVII. Doar infime date asupra existenței sale au supraviețuit timpului, cuprinse într-un singur document, datat, după cum precizam anterior, în anul 1505. Calitatea sa de jurat al Caransebeșului în anii 1505-1506¹⁵ îl indică drept un component al sistemului judiciar local, cu o anumită avere și cunoștință de carte, precum și cu o bună reputație în fața membrilor comunității caransebeșene. A avut doi fii, Gheorghe și Nicolae, după cum reiese din documentul datat în 20 martie 1591, de fapt, singurul act cunoscut nouă în care Petru I Simon senior apare alături de fiii săi și de câțiva nepoți.

Generația a doua a familiei Simon de Caransebeș i-a cuprins pe cei doi fii ai lui Petru Simon senior, pe Gheorghe și pe Nicolae (pomeniți ca atare în acest singur document postum din anul 1591); născuți cu siguranță la sfârșitul secolului al XV-lea, și-au desfășurat viața și activitatea în prima jumătate a veacului următor, în 1544 fiind însă ambii pomeniți ca decedați. Nici asupra acestor membri ai familiei nu s-au păstrat informații foarte generoase, ceea nu implică însă și faptul că ei au jucat un rol marginal în traiectul familiei. Dimpotrivă, s-ar putea spune, de vreme ce *Gheorghe II Simon*, continuând tradiția tatălui său, se implică în conducerea urbei, fiind atestat în anii 1534-1535 în calitate de jude al Caransebeșului (*judex de Sebes*)¹⁶, poziție deosebit de onorantă și responsabilă în același timp. În această calitate, de pildă, a judecat în 8 aprilie 1535 împreună cu castelanul Caransebeșului, cu judele nobiliar și cu ceilalți jurați partajul unor moșii situate în depresiunea Mehadica între familia lui Ioan More și familia nobililor Vaida de Caransebeș¹⁷. A avut trei fii, Ladislau, Ioan și Ștefan, fapt semnalat în documentul din 18 iulie 1544, act care consemnează însă și realitatea că la acea dată el era deja decedat.

Asupra fratelui său, *Nicolae I Simon*, avem și mai puține informații (toate postume), mai precis doar ceea ce revelează sus-amintitele documente din anii 1544 (când, la fel ca și fratele său, era deja mort) și 1591. Fiu al lui Petru Simon, a lăsat în urma sa patru copii, pe Mihail, Ioan,

¹⁵ Lakatos B., *op. cit.*, p. 66.

¹⁶ Pesty, *A Szörényi bánság*, III, p. 194; D.L. Țigău, *Aspecte din activitatea prim-juzilor orașului Caransebeș în secolele XV-XVI*, în *Studii bănățene*, coord. V. Leu, C. Albert, D. Țicu, Timișoara, 2007, p. 132; Lakatos B., *op. cit.*, p. 69.

¹⁷ Pesty, *A Szörényi bánság*, III, p. 194.

Gașpar și Elisabeta, dintre care cel puțin doi au dovedit în timp o deosebită capacitate de afirmare social-economică și politico-administrativă.

A treia generație a familiei Simon este și una dintre cele mai interesante, în măsura în care informațiile documentare asupra membrilor ei au sporit exponențial în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. A fost compusă din șapte descendenți, nepoți ai lui Petru Simon, dintre care Ladislau, Ioan și Ștefan au fost fiii lui Gheorghe I Simon, iar Mihail, Ioan, Gașpar și Elisabeta au fost urmașii direcți ai lui Nicolae I Simon, conform mult-pomenitului document din 1544. De această generație se leagă faptul esențial pentru profilul și destinul viitor al familiei – achiziționarea, printr-o investiție financiară considerabilă, a celor 13 moșii și predii din districtul Caransebeș, fapt care a consolidat de bună seamă statutul nobiliar al familiei, atât de legat în acele vremuri de proprietatea asupra pământului. Un detaliu genealogic ar fi de semnalat, detaliu care a ridicat unele probleme de interpretare: în cadrul acestei generații întâlnim situația menționată anterior, a existenței simultane a două personaje purtătoare ale aceluiași prenume, veri după tată, este vorba despre Ioan, fiul lui Gheorghe Simon, cât și despre Ioan, fiul lui Nicolae Simon. În epocă, presupunem că distincția s-a făcut în conformitate cu vârsta biologică, cei care au întocmit actele doveditoare uzitând fie formula de *senior-junior*, fie pe cea de *maior-minor* în desemnarea acestor personaje. Dificultatea pentru cercetător apare datorită faptului că nu în toate documentele emise s-a operat această distincție, ceea ce a creat confuzie, cu atât mai mult cu cât ambii au ajuns să dețină funcții însemnate în plan local (castelan de Caransebeș și prim-jude/*judex primarius*); lipsa identificării exacte prin atributivul uzual ne-a determinat să optăm, mai degrabă prin deducție, la încadrarea unuia din cele două personaje în funcțiile sus-amintite, rămânând ca apariția unor posibile alte documente să arunce o lumină mai clară asupra acestei dileme. Mai trebuie adăugat faptul că, aparținând aceleiași generații, ei au trăit cam în aceeași perioadă de timp: maturi cu certitudine în anul 1544, când realizează alături de frații lor acea importantă achiziție funciară, îi regăsim în viață în anul 1591, când beneficiază de reconfirmarea princiară în stăpânirile lor, ultima știre certă asupra existenței unuia dintre cei doi datând din 1603.

Cel mai în vârstă membru al acestei a treia generații pare să fi fost *Ladislau I Simon*, cel care în 1544 opinăm că a avut inițiativa în procesul de cumpărare a moșiilor ce vor deveni nucleul patrimoniului funciar al

familiei. Nu înțelegem de ce Pesty nu l-a așezat corect în tabelul său genealogic, de vreme ce documentul respectiv specifică faptul că, împreună cu frații săi buni, Ioan și Ștefan, a fost fiul răposatului Gheorghe Simon (*Nobilibus Ladislao Symon Joanni et Stephano fratribus eiusdem germanis filijs quondam Georgy Symon de Karansebes*). S-a născut probabil în jurul anului 1520, ultima sa atestare documentară datând din 1563; la sfârșitul secolului, în 1591, era cu siguranță mort fără descendenți pe linie masculină, căci documentul de reconfirmare princiară nu îl nominalizează și pe el sau pe urmașii săi printre beneficiari, așa cum se întâmplă cu frații săi, Ioan Simon senior și Ștefan Simon. Un document datat în 20 noiembrie 1563¹⁸ îl pomeneste în rândul „aleșilor” în calitate de *egregius*, dovadă contudentă a statutului său social-juridic privilegiat și a ascensiunii familiei sale în cadrul comunității nobiliare a Caransebeșului, comunitate care se împotrivesc în acel moment înstrăinării unei importante părți din averea familiei Găman-Bizerea către un înalt demnitar al principatului, cancelarul Mihail Csáki, străin de sistemul patrimonial funciar bănățean¹⁹.

Fratele său, *Ioan I Simon senior*, a fost un personaj mult mai bine poziționat atât în structura familială, cât și în cadrul autorității locale a Caransebeșului, documentația referitoare la el fiind suficient de generoasă pentru a creiona profilul unuia dintre cei mai marcanți membri ai familiei Simon. Fiu al lui Gheorghe I Simon, s-a născut probabil în anii '20 ai secolului al XVI-lea, fiind matur atunci când în 1544 participă, alături de frații și verii săi, la acel proces de achiziționare de moșii amintit anterior. A fost căsătorit cu Ana Băcuț (*Bákóczy*) din familia Băcuț de Clopotiva, o cunoscută familie nobilă română hațegeană, cu rădăcini în comunitatea cnezială românească a Hațegului de secol XIV²⁰, cu care a avut trei fii, Ladislau, Mihail și Ștefan. Interferăm aici cu un fenomen destul de răspândit în secolele XVI-XVII, acela prin care o serie de familii nobile bănățene ajung să dețină stăpâniri în comitatul învecinat al Hunedoarei, prin donații princiare, cumpărare, zalogire sau alianțe matrimoniale (sunt de enumerat exemplele familiilor Jójica, Ivul, Bucosnița, Vaida, Măcicaș). Este și cazul lui Ioan Simon senior, pe care îl regăsim în 10 februarie 1591 apărând drepturile de moștenire ale soției sale asupra părții cuvenite din

¹⁸ Pesty, *A Szörényi bántag*, III, p. 320.

¹⁹ I. A. Pop, *op. cit.*, p. 155.

²⁰ Adrian Andrei Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 187-189.

averea familială, ce a cuprins moșiile Clopotiva, Ohabia, *Zachyalm* și Clopotiva Mare, alături de ceilalți soți ai femeilor din familia Băcuț, familie lovită la sfârșitul secolului de fenomenul de *defectum seminis*²¹. Tot despre Ioan Simon de Caransebeș știm că a avut un om (probabil iobag cu sesia lui) la Velcești, în fostul district bănățean neprivilegiat Marginea (integrat acum comitatului Hunedoara), ca martor la fața locului în procesul de punere în stăpânire a baronilor Ștefan și Valentin *Thevrevk de Enningh* asupra a 43 de moșii aparținătoare de acest district²². Importantă pentru conturarea profilului său social este mai ales responsabilitatea dată de funcția pe care a deținut-o la nivelul Caransebeșului, ca o continuare a tradiției deja înrădăcinată în familie; astfel, un document din 20 ianuarie 1586 îl amintește în calitate de *Caransebesi főbiró* (primar)²³, judecând alături de jurații și sfatul orașului un complex proces de moștenire al averii răposatei Elisabeta Pathaky, avere care s-a împărțit între Ladislau Lățug, judele nobiliar al Caransebeșului, și restul familiei Pathaky. Demnitatea deținută a fost, în primul rând, o reflecție a abilităților și meritelor sale pe plan local, căci funcția de primar al Caransebeșului a presupus o serie de obligații vitale pentru buna desfășurare a activității unui târg care s-a transformat pe parcursul secolului al XVI-lea într-un înfloritor centru de producție și comerț²⁴. În al doilea rând, demnitatea la care a ajuns lasă să se întrevadă o bunăstare materială demnă de subliniat; din cele câteva documente care ne stau la dispoziție rezultă că Ioan Simon senior a deținut, pe lângă o casă în Caransebeș (menționată în 20 decembrie 1590 ca fiind situată în vecinătatea casei înnobilate a familiei Tivadar)²⁵, părțile cuvenite din patrimoniul familial achiziționat în 1544 și reconfirmat în 1591, la care s-au adăugat moșiile din comitatul Hunedoara, obținute prin dreptul de moștenire al soției sale. A fost posesor de sigiliu propriu, cu care, de pildă, pecetluiește în 16 octombrie 1599 o ladă cu documente doveditoare a familiei Mâtniceanu, alături de cei doi castelani ai Caransebeșului²⁶. Anul 1603 este și momentul ultimei sale menționări documentare.

²¹ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei 1582-1602*, p. 382, doc. 1406.

²² Pesty, *Krassó*, IV, p. 216.

²³ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei 1582-1602*, p. 204; D.L. Țigău, *Aspecte din activitatea prim-juzilor*, p. 133.

²⁴ Samuel Goldenberg, *Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea, în Banatica*, 1, 1971, p. 163-177.

²⁵ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei 1582-1602*, p. 368.

²⁶ Feneșan, *Documente*, p. 111.

În sfârșit, despre cel de-al treilea fiu al lui Gheorghe Simon, *Ștefan I Simon*, deținem extrem de puține referințe. Atestat alături de frații săi în 1544, cu siguranță și el ajuns la maturitate în acel moment, moare înainte de anul 1591, căci în actul de reconfirmare a familiei în stăpânirile sale este menționat doar fiul său Petru ca beneficiar, alături de unchii săi, Ioan Simon senior și Ioan Simon junior.

Cealaltă ramură a generației a treia a familiei a fost compusă din fiii lui Nicolae I Simon, respectiv Mihail, Ioan junior, Gașpar și Elisabeta. *Mihail I Simon* este un personaj mai puțin reflectat documentar, deși amprenta sa asupra istoriei familiei poate fi dedusă indirect, din câteva detalii furnizate de acte care fac doar o referire incidentală la persoana sa. Bănuim că s-a născut și el în anii '20 ai veacului al XVI-lea, decedând cândva înainte de anul 1582. Ca și ceilalți membri ai familiei sale, a fost un nobil demn de a duce la îndeplinire sarcini solicitate de administrația locală a Caransebeșului, un exemplu concludent fiind furnizat de un document din 29 octombrie 1561²⁷ ce se referă la rehotărnicirea moșiei Buchin ordonată de banul de Caransebeș și Lugoj, Grigore Bethlen de Iktar, la cererea familiilor Fiat de Armeniș și Bakoczy. Mihail Simon a făcut parte din rândurile acelor *Elector homines* desemnați să asiste la fața locului, împreună cu vecinii și comitaneei moșiei, la retrasarea hotarelor acestei posesiuni. Tot el, în împrejurări care ne scapă, dar bănuim că printr-o alianță matrimonială, a ajuns să controleze părți din posesiunile Domașnea, Cornea, Cănicea, Cornereva, Bogâltin și Zăgujeni din districtul Caransebeș, pe care, printr-o înțelegere cu fratele său, Ioan junior, le lasă moștenire fiicei sale, Ana Simon, după cum vom vedea în paginile următoare. Interesant este faptul că aceste moșii au făcut obiectul unui amplu și foarte disputat proces derulat în deceniile anterioare (în anii 1539-1548 și 1561-1568) între familia Fiat de Armeniș, pe de-o parte, și familiile Moise și Fodor, pe de-altă parte, proces în urma căruia s-a realizat o împărțire cât mai echitabilă a acestor moșii. Familia Simon nu a fost menționată niciodată în această ecuație. Nu ne rămâne decât să presupunem că părți din respectivele posesiuni au ajuns în stăpânirea lui Mihail Simon fie printr-o tranzacție funciară personală, fie printr-o alianță matrimonială în cadrul uneia din cele trei familii nobile (opțiune către care înclinăm), astfel încât el a dispus de abilitatea legală de a le transmite urmașei sale. Ce se poate deduce din informația oferită de un

²⁷ Pesty, *A Szörényi bántág*, III, p. 301.

document din 27 noiembrie 1582²⁸? În primul rând, faptul că la acea dată Mihail Simon era deja decedat, luându-se în discuție o parte a moștenirii sale. În al doilea rând, certitudinea că a avut doar o fiică, Ana Simon, și niciun fiu, astfel încât încă din timpul vieții s-a înțeles cu fratele său, Ioan, să accepte ca fiica să primească anumite părți din bunurile sale funciare, cuvenite de regulă unui moștenitor pe linie masculină. În al treilea rând, nu avem de-a face cu bunuri aparținând patrimoniului funciar al familiei Simon, ci cu stăpâniri care i-au aparținut doar lui Mihail Simon, de unde și acceptul rudelor sale ca acestea să fie înstrăinate în afara familiei, căci Ana Simon a intrat prin căsătorie în familia nobilă a Mâtnicenilor. Sunt doar frânturi de informații pe care am încercat o construcție logică menită să întregască istoricul familiei sale.

O cu totul altă anvergură a avut însă fratele său, *Ioan II Simon junior*, menționat documentar între anii 1544 și 1591, a cărui existență considerăm că a fost caracterizată de un adevărat *cursus honorum*, ce a făcut din el personajul notoriu al familiei. Se cuvine însă a semnala în acest moment dilema care s-a impus cercetării noastre, determinată de lipsa atributivului *junior* tocmai în documentele care pomenesc personajul Ioan Simon în exercițiul funcțiilor deținute; acest fapt, frustrant, fără îndoială, ne-a provocat să încercăm să dăm un răspuns la întrebarea: care din cei doi Ioan Simon (veri după tată, trăitori în aceeași perioadă de timp) a ocupat acele demnități? Ne-am bazat răspunsul pornind de la o certitudine: în 1586 Ioan Simon senior a fost menționat în calitate de primar al Caransebeșului (după cum am văzut în paginile anterioare), simultan cu exercitarea de către un Ioan Simon a funcției de castelan de Caransebeș. Cum nu cunoaștem cazuri în care cele două demnități să fi fost cumulate, am decis să presupunem că Ioan Simon junior a fost cel care a deținut această din urmă funcție. Pesty însuși îl desemnează pe acesta din urmă în calitate de vicecomite (*alispán*) în anul 1590, fără a da însă și sursa informației²⁹. Considerăm că a fost vorba de o confuzie între termenii de vicecomite și castelan strecurată în tabelul genealogic al istoricului maghiar, confuzie pe care nu o mai regăsim în lista cu demnitarii Caransebeșului cuprinsă într-unul din volumele sale referitoare la istoria comitatului Severin³⁰. În consecință, propunem această interpretare, cu rezerva că apariția altor informații documentare ar putea-o

²⁸ Feneșan, *Documente*, p. 65.

²⁹ Pesty, *A Szörényi bánság*, I, p. 475.

³⁰ *Ibidem*, p. 322-328.

confirma sau, dimpotrivă, infirma. Este posibil ca ascensiunea sa să fi început în anul 1569, an în care un Ioan Simon este numit *auricampsor* (schimbător de aur) al Caransebeșului în locul diacului Gerard³¹. Existența unui asemenea *auricampsor* s-a dovedit absolut necesară unui centru urban în plină înflorire, cum s-a dovedit a fi Caransebeșul în secolele XVI-XVII, cu atât mai mult cu cât spălarea aurului de pe cursul Bistrei și al afluenților Timișului a fost o practică binecunoscută în zonă, cu care s-a ocupat și nobilimea comitatensă. Funcționar în slujba Tezaurariatului, deci a principelui, *auricampsor*-ul avea ca principală sarcină colectarea aurului de la spălători (în general români sau țigani) și plățirea acestora, după care metalul prețios era predat Cămării monetare de la Sibiu. Următoarea treaptă a carierei sale a fost aceea de *judex juratus* al Caransebeșului, calitate în care a asistat alături de primar, de ceilalți juzi-jurați și senatori ai orașului la o tranzacție funciară între nobilul Ioan Gârlișteanu și *providus* Nicolae Pancionovici³². În sfârșit, cea mai importantă demnitate deținută de Ioan Simon junior a fost aceea de castelan al Caransebeșului, documentele pomenindu-l în această calitate în repetate rânduri, începând din anul 1584 și până în 1590. Fiind o funcție colegială îndeosebi din secolul al XVI-lea (după cum semnalează documentele legate de castelanii Caransebeșului)³³, îl întâlnim pe Ioan Simon exercitând această demnitate alături de Gheorghe Dragna între 1584-1586, de Nicolae Toth în anul 1588 și parțial în 1589 și de Ioan Jojica în perioada 1589-1590³⁴. Desigur că principala atribuție a castelanului a fost cea militară, fiind nu numai comandantul cetății ca punct de apărare pasivă, ci și participant activ alături de contingentele recrutate din jurul cetății la diferitele evenimente războinice, subordonat fiind însă banului de Caransebeș și Lugoj care deținea în epocă comanda supremă a regiunii³⁵. Din documentele păstrate legate de istoria familiei Simon putem

³¹ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei 1569-1581*, ed. Fejér T., Rácz E., Szász A., I, Cluj/Kolozsvár, 2003, p. 62, doc. 16; Pesty, *A Szörényi bánság*, I, p. 446.

³² Feneșan, *Documente*, p. 64.

³³ Încă din secolul al XIV-lea asocierea a doi sau mai mulți castelani la o cetate a fost determinată de o cauzalitate diferită, fiind probabil vorba de nevoia de a echilibra conducerea cetății și a domeniului aferent, de a împărți unele atribuții precum și beneficiile la mai mulți familiari. Vezi A.A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 244.

³⁴ Pesty, *A Szörényi bánság*, I, p. 322-323.

³⁵ D.L. Țigău, *Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora (I)*, în *SMIM*, XVI, 1998, p. 235. Alături de rolul militar îi întâlnim pe castelani în cadrul scaunelor de judecată ale comitatului Severin, ca executori ai porun-

afla, de pildă, că în urma hotărârilor Dietei de la Aiud din 1-5 mai 1586³⁶, Ioan Simon și Gheorghe Dragna, în calitatea lor de castelani de Caransebeș, au fost trimiși să colecteze datoriile restante ale lui Ioan Gerendi din *Gerendre*, estimate la 200 de florini. În 23 mai 1588³⁷ același Ioan Simon, de data aceasta avându-l alături pe Nicolae Toth, dă curs poruncii princiare de a rezolva pricina ivită între Lupu Mâtniceanu și familia înrudită a Făcășeștilor referitoare la soarta a patru iobagi de casă. Tot un litigiu între ramurile familiei Mâtniceanu ajunge în atenția castelanilor Ioan Simon și Ioan Jojica în 9 iunie 1589³⁸. A fost vorba despre înțelegerea dintre Baltazar Zagyvai, Lupu Groza și rudele lor, care s-au legat să stea alături în procesul împotriva lui Lupu Mâtniceanu și, deoarece cheltuielile de judecată aveau să fie suportate de Baltazar Zagyvai și de Lupu Groza, restul pârâșilor urmau să se angajeze ca la finalul procesului, indiferent de verdict, să plătească fiecare partea cuvenită, sub garanția sumei de 200 de florini. În sfârșit, aceiași Ioan Simon și Ioan Jojica decid în 11 martie 1591 în procesul care a opus, pe de-o parte, familiile Jojica, Simon și Vaida și, pe de-altă parte, familia Măcicaș în legătură cu averea lor din comitatul Hunedoara³⁹. Credem că ultima mențiune referitoare la Ioan Simon junior datează din anul 1591, atunci când el figurează alături de vărul și nepotul său printre beneficiarii reconfirmării princiare asupra patrimoniului lor funciar familial. Bănuim că a decedat curând după această dată, spre deosebire de vărul său, Ioan Simon senior, care mai trăia încă la începutul secolului al XVII-lea, în 1603. Nu avem informații asupra mariajului său, însă Pesty îi trece printre moștenitori pe Gheorghe, Sigismund și Anuca (*Annok*).

Asupra fratelui său, *Gaspar Simon*, deținem informații minime, ceea ce ne determină să presupunem că a avut o existență scurtă, deci nesemnificativă în istoricul familiei. În fapt, doar documentul din 1544 îl pomenește

cilor princiare, cercetând alături de oamenii locurilor de adevărire pricini diverse legate de stăpânirea asupra pământului ori ca participanți la hotărniciri și introduceri în stăpânire. O paletă largă de obligații care au dat măsura importanței funcției respective și a responsabilității pe care deținătorii ei o aveau pe timpul exercitării sale.

³⁶ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, ed. Szilagyi Sándor, III, Budapesta, 1877, p. 223, art. XXXIII.

³⁷ Feneșan, *Documente*, p. 74.

³⁸ *Ibidem*, p. 76; D.L. Țigău, *Familia nobililor Josika*, p. 293; Boldea, *Mâtnicenii de Ohaba-Mâtnic*, p. 262.

³⁹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, III, București, 1931, p. 210-211 (în continuare Veress, *Documente*).

alături de frații și verii săi în procesul de achiziționare a moșiilor care vor forma mai apoi nucleul patrimoniului lor funciar. Faptul că, spre deosebire de rudele sale, el nu mai apare deloc în informația documentară ulterioară întărește opinia că a decedat de tânăr.

O personalitate extrem de interesantă a acestei a treia generații a familiei este cea a *Elisabetei Simon*, fiica lui Nicolae Simon și sora lui Ioan Simon junior. Spre deosebire de frații săi, alături de care apare pentru prima oară în documente în anul 1544, și care erau cu siguranță maturi la acea dată, Elisabeta este pomenită în acest context ca și copilă (*puella*). Trezește un dublu interes cooptarea sa în această tranzacție funciară: în primul rând, este vorba de o femeie, și încă una ce nu a atins maturitatea juridică; în al doilea rând, atât frații cât și verii săi o acceptă ca parte egală în tranzacție, fapt care ne induce părerea, confirmată de date suplimentare, că în familia Simon femeile s-au bucurat de un tratament special, aproape egal cu cel al bărbaților, fapt mai puțin întâlnit concret în documentația vremii, și care presupunem că s-a datorat mai degrabă unor afinități personale. Datorită poziției pe care familia sa a ajuns să o dețină la nivelul Caransebeșului, Elisabeta Simon a contractat o căsătorie extrem de bine poziționată cu unul din personajele de marcă ale nobilimii orașului, este vorba de Francisc Mâtniceanu, fiul lui Blasiu de Mâtnic și al doamnei *Mwssa*, atestat documentar între anii 1548 și 1585⁴⁰. A fost cel mai bine situat membru al familiei Mâtniceanu în secolul al XVI-lea, el deținând timp de mai mulți ani (între 1561-1563 și 1571-1572)⁴¹ funcția de castelan al Caransebeșului, perioadă dificilă, de reșezare a centrilor de putere în zonă după virulența conflictelor habsburgo-otomane de la mijlocul secolului și opțiunea orașelor Caransebeș și Lugoj pentru suzeranitatea otomană în cadrul principatului ardelean. Din păcate mariajul nu le-a adus și moștenitori, astfel încât în 1585, după decesul lui Francisc Mâtniceanu, în fața autorităților locale ale Caransebeșului se deschide problema dreptului de succesiune al rudelor asupra părților sale de stăpânire din cadrul patrimoniului funciar al Mâtnicenilor. Văduvia a reprezentat o situație nefericită pentru orice femeie în acele timpuri datorită precarității statutului său social-juridic și economic. Potrivit legislației vremii, văduva fără copii, al cărui soț nu și-a redactat testamentul, avea dreptul asupra întregii averi a soțului atâta timp cât nu se

⁴⁰ Pesty, *Krassó*, IV, p. 41 și 115.

⁴¹ Pesty, *A Szörényi bántag*, III, p. 298; Pesty, *Krassó*, IV, p. 90.

recăsătorea⁴². Probabil că soliditatea căsătoriei sale, cât și prestanța dată de funcțiile răposatului soț au îndreptățit-o pe Elisabeta Simon să intre în conflict cu rudele acestuia, atunci când s-a pus problema moștenirii averii răposatului, parte însemnată a averii Mâtnicenilor. Seria litigiilor debutează în 8 iunie 1585⁴³ când în fața castelanilor Gheorghe Gârlișteanu și Nicolae Florea și a judeului nobiliar Ladislau Lățug s-au înfățișat membrii tuturor celor trei ramuri ale familiei, respectiv Mâtniceanu, Fărcaș și Groza-Țeicu, pentru a solicita să fie puși în stăpânirea părților de moșii din satele Măru, Mâtnic, *Belien*, *Morencz*, *Ohaba*, *Sacu*, *Cernota*, precum și din prediile *Ozestia*, *Puztatele*, *Zederyes*, *Nalacz*, *Măgura*, *Zlawapatak* și *Zgribest* din comitatul Severin, districtul Caransebeș, stăpâniri rămase în urma morții fără urmași a lui Francisc Mâtniceanu. Acestei solicitări i s-a opus văduva răposatului, Elisabeta Simon, care a cerut ca posesiunile să îi fie lăsate atâta timp cât va purta numele soțului ei. După numai trei zile, în 11 iunie 1585⁴⁴, situația se complică atunci când, având scrisoarea princiară de punere în stăpânire, Baltazar Zagyvai, în numele său și al rudelor sale, se prezintă la fața locului în satul *Morencz* pentru a se trece la înstăpânirea lor. În primul rând, actul din 11 iunie aduce o completare celui anterior, și anume că în discuție nu au intrat doar stăpânirile răposatului Francisc Mâtniceanu, ci și cele ale lui Mihail Mâtniceanu, după câte se pare mort și el fără urmași cam în aceeași perioadă. În al doilea rând, punerea în stăpânire a generat două opreliști: una ridicată de nobilul Ladislau Bratovan, care se opune pentru părțile de moșie ale lui Mihail Mâtniceanu; cealaltă împotrivire a fost pronunțată de Lupu Mâtniceanu (care inițial a făcut parte din corpul comun al intereselor familiale) în nume propriu, atât pentru moștenirea lui Mihail Mâtniceanu, cât și pentru cea a lui Francisc Mâtniceanu. Ceea ce este demn de remarcat este faptul că acest Lupu Mâtniceanu era în acel moment căsătorit cu Ana Simon, nepoata de frate a Elisabetei Simon. Potrivit uzanțelor vremii, părțile oponente constituite acum urmau să se prezinte în fața principelui după 15 zile pentru ca acesta să decidă în pricina respectivă. Nu avem cunoștință de hotărârea luată în fața scaunului de judecată princiar în ceea ce privește împărțirea moștenirii între reprezentanții familiei Mâtniceanu. Se pare însă că acum văduvei Elisabeta

⁴² *Apud* Livia Magina, *Un destin feminin în Banatul sfârșitului de secol XVI: Barbara Moise*, în *AnB* (S.N.), XIX, 2011, p. 286.

⁴³ Pesty, *Krassó*, IV, p. 73.

⁴⁴ Feneșan, *Documente*, p. 70.

Simon i s-a permis să păstreze stăpânirea asupra posesiunilor răposatului ei soț până la sfârșitul vieții sale⁴⁵. Extrem de sugestiv pentru bunăstarea unei femei nobile a vremii și pentru dreptul de a dispune de bunurile sale este testamentul din 6 iunie 1599⁴⁶ al Elisabetei Simon, redactat în prezența mai multor nobili români caransebeșeni. Un aspect trebuie semnalat în primul rând: acela că, prin testament, nobila doamnă a dispus și de bunurile rămase de la răposatului ei soț, în egală măsură cu cele pe care le-a agonisit ea însăși în decursul vieții. Principalii beneficiari s-au dovedit a fi fost Lupu Mâtniceanu, nepoata sa de frate, Ana Simon și copiii ei rezultați din căsătoria cu Lupu Mâtniceanu, precum și fiii lui Ioan Simon (pe care îl bănuim a-i fi fost frate). Astfel, lui Lupu Mâtniceanu i-au revenit, în primul rând, părțile de moșie din satele Sacu, Mâtnic, *Morencz*, Cernota, Ohaba, Ruginos, Măru și *Zgribest* care i-au aparținut răposatului Francisc Mâtniceanu (în fond, părți ale domeniului familiei Mâtnic, care acum sunt direcționate spre un singur moștenitor, fără a se lua în calcul și celelalte ramuri ale familiei). Tot lui i-au revenit și poiana, fânașurile și ogoarele de lângă *Morencz*, cumpărate după câte se pare de autoarea testamentului, precum și suma de 6 taleri. Elisabeta Simon s-a dovedit extrem de generoasă și față de propria familie: Anei Simon și fiilor ei le lasă morile de la Măru și *Morencz*, construite pe propria ei cheltuială⁴⁷, jumătate din grădinile de zarzavaturi și o sumă de bani; lui Gabriel Mâtniceanu, fiul lui Lupu Mâtniceanu și al Anei Simon, îi revine o sabie de argint comandată de soțul ei; Magdalena Mâtniceanu, fiica lui Lupu Mâtniceanu și a Anei Simon, primește un pocal de argint aurit și un pahar de argint; iar fiii lui Ioan Simon au dobândit un fânaș la Racovița, precum și vitele, grânele și banii rămași după moartea Elisabetei. De asemenea, i se mai lasă unui Francisc Lazăr pământurile despre care se precizează că i se cuvin, iar lui Francisc Fodor i-a revenit o casă în Caransebeș aflată în imediata vecinătate a propriei sale locuințe. În felul său, Elisabeta Simon s-a dovedit o bună administratoare a averii soțului său, dar și a celei personale, pe care a sporit-o în timpul vieții și de care a dispus prin testament după moartea sa, dovedind un deosebit atașament față de propria familie, către care va direcționa cea mai mare parte a averii sale. Este un exemplu concludent al faptului că tiparele și constrângerile sociale ale epocii față de femei încep să

⁴⁵ Pesty, *A Szörényi bántag*, II, p. 4.

⁴⁶ Pesty, *Krassó*, IV, p. 224-225.

⁴⁷ Pesty, *A Szörényi bántag*, II, p. 5.

se relaxeze, femeia nobilă devine tot mai vizibilă și mai activă în economia și viața socială a familiei sale, ceea ce a atras desigur și o oarecare libertate de mișcare, aproape nerelevantă documentar în secolele anterioare.

Generația a patra a familiei Simon de Caransebeș însumează opt descendenți cunoscuți nouă, deci semnalați documentar, generație care și-a derulat existența și activitatea la sfârșitul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. O primă ramură a fost constituită din fiii lui Ioan Simon senior, respectiv Ladislau, Mihail și Ștefan, rezultați din căsătoria acestuia cu Ana Băcuț. *Ladislau II Simon* are o existență puțin reflectată documentar. Dintr-un document datat în 23 martie 1602⁴⁸ aflăm, bunăoară, că un om al său (probabil iobag, oricum nenobil) l-a reprezentat la Ezeriș în cadrul unei importante puneri în stăpânire a lui Andrei Barcsay de Bârcea Mare și a soției acestuia, Drusiana Bogáthy, asupra castelului și târgului Lugoj împreună cu alte 12 moșii din comitatul Severinului. A fost o donație princiară care a stârnit protestele autorităților locale lugojene, care se opun punerii în stăpânire până când noul posesor nu va consimți să recunoască pentru *oppidum* libertățile, scutirile și îngăduințele acordate acestuia de regi și principii în secolele XV-XVI⁴⁹. Se mai știe faptul că a fost căsătorit cu Marinca, împreună cu care a avut un fiu, pe Ladislau Simon, și o fiică, Anuca (*Annók*). În genealogia lui Pesty în anul 1620 apare ca fiind decedat.

Fratele său, *Mihail II Simon*, pare a fi fost mult mai bine poziționat în schema genealogică familială, ocupând la un moment dat funcția de jude nobiliar (*judex nobilium*) al Caransebeșului. În această calitate, în 19 aprilie 1608⁵⁰ de pildă, el a participat alături de vicecomiții Severinului la o înțelegere prin care Ana Simon și fiul ei, Gabriel Mâtniceanu (în fapt, verișoara și nepotul său), au zălogit mai multe pământuri nelucrate din satul Mâtnic lui Radu Berla. În anul următor, în 5 iunie 1609⁵¹, participă în aceeași calitate de jude nobiliar la procesul dintre ruda sa, Gabriel Mâtniceanu, și Anuța Criciovan (*Kriczouay*) privitor la plata unei datorii a văduvei față de nobilul din familia Mâtnicenilor.

În sfârșit, despre ultimul fiu al lui Ioan Simon senior, *Ștefan II Simon*, documentația vremii oferă mai multe informații relevante pentru profilul

⁴⁸ Feneșan, *Documente*, p. 123.

⁴⁹ Ibolya Šipoš, *Contribuții la istoricul nobilimii lugojene*, în *AnB* (S.N.), XV, 2007, p. 156.

⁵⁰ Pesty, *Krassó*, IV, p. 249.

⁵¹ *Ibidem*, p. 257; Feneșan, *Diplome*, p. 47, nota 157.

unui nobil bănăţean al secolului al XVII-lea. În primul rând, se poate afirma cu certitudine că el s-a născut în anul 1597, căci un document din 1635⁵² menţionează că în acel moment Ştefan Simon avea vârsta de 38 de ani. Fiu al lui Ioan Simon şi al Anei Băcuţ, el a contractat o căsătorie cu Doroteea Domşa, cu care se pare că a avut un fiu, Petru Simon. Dat fiind faptul că în aceeaşi perioadă trăia o rudă a sa, purtătoare a aceluiaşi prenume, îl întâlnim în documente ca Ştefan Simon senior, o practică curentă în această familie nobiliară, după cum am văzut în paginile anterioare. S-a numărat, la fel ca şi înaintaşii săi, printre nobilii de seamă ai Caransebeşului, purtând titlul de *egregius*, dovadă a statutului privilegiat, de reprezentant al elitei sociale comitatense, posesor de avere şi demnităţi în plan local. La mijlocul secolului al XVII-lea el s-a ridicat la demnitatea de *judex primarius* al Caransebeşului, fiind semnalat ca atare în documente din anii 1646-1647⁵³ când, alături de sfatul oraşului, asistă la o serie de tranzacţii funciare survenite între mai mulţi nobili caransebeşeni. În 1648 ocupă funcţia de *judex nobilium* al Caransebeşului⁵⁴. În planul stăpânirilor funciare, bănuim că s-a numărat printre principalii deţinători a patrimoniului familial, ca moştenitor direct al tatălui său, Ioan Simon senior. De altfel, două documente îl pomenesc indirect, ca stăpân al unor iobagi din Zorlenţu Mare care, în 1637⁵⁵ şi 1640⁵⁶ asistă la faţa locului la punerea în stăpânirea unei părţi din moşia Brebu a lui Grigore Tivadar. În 1635 îl întâlnim pe Ştefan Simon senior în două ipostaze interesante prin ineditul informaţiei furnizate, atât de focalizate în general pe problemele legate de dreptul de stăpânire sau succesiune. Astfel, în 25 mai 1635⁵⁷ el s-a numărat printre martorii adunaţi în casa misionarului iezuit Gheorghe Buitul, la cererea văduvei Adviga Torok, pentru a întări faptul că, în urmă cu câţiva ani, soţul acesteia, Gaşpar Duma, a chemat la el acasă mai mulţi nobili din Caransebeş, în prezenţa cărora şi-a redactat testamentul conform căruia întreaga sa avere a fost transmisă soţiei sale şi fiului acesteia din prima căsătorie, Nicolae Măcicaş. Ineditul informaţiei este dat de ambientul în care s-a desfăşurat această reuniune a martorilor, căci Gheorghe Buitul a fost un cunoscut misionar iezuit, originar din Caransebeş, care în deceniul al treilea

⁵² Feneşan, *Documente*, p. 163.

⁵³ *Ibidem*, p. 192-193; D.L. Țigău, *Aspecte din activitatea prim-juzilor*, p. 135.

⁵⁴ Pesty, *A Szörényi bántag*, II, p. 258.

⁵⁵ Pesty, *Krassó*, II/2, p. 299.

⁵⁶ Pesty, *Krassó*, IV, p. 318.

⁵⁷ Feneşan, *Documente*, p. 163.

al secolului al XVII-lea a făcut operă misionară printre românii din zona banatului de Caransebeș și Lugoj⁵⁸. Nu putem decât să emitem ipoteza că implicarea lui Ștefan Simon în acest context poate fi o mărturie asupra apartenenței sale confesionale la catolicism într-o vreme în care elitele bănățene oscilau între Reformă și catolicism, conform spiritului vremurilor din întreg principatul Transilvaniei. În sfârșit, în 12 septembrie 1635⁵⁹ Ștefan Simon apare în calitate de pârâș, de data aceasta într-un interesant proces de lotrie, în care aduce o serie de martori care să îi certifice atitudinea pe care a avut-o la un moment dat pe parcursul evenimentelor. Se pare că un oarecare Iani Muskali grecul a fost jefuit de patru lotri, cărora un Ioan Regaț le-ar fi vândut o pușcă, existând suspiciunea că Ștefan Simon ar fi avut cunoștință despre acest fapt. Însuși vicecomitele de Severin, Ioan Fiat, a depus mărturie în fața nobililor Nicolae Ivul și Andrei Tivadar, mărturie care suna în felul următor: „Dacă Ștefan Simon a dat de știre ori nu (despre vânzarea puștii – *n.n.*), aceasta nu o știu. Știu aceasta, că atunci când noi, comiții, am pornit să-l căutăm acasă pe acel Ioan Regaț - Ștefan Simon aflându-se printre noi – a luat-o înainte cu calul. I-am interzis să plece atunci când ne-am îndreptat spre satul numit Brebu, unde l-am găsit pe Ioan Regaț la casa sa”. La fel au mărturisit și ceilalți martori solicitați de pârâș. Documentul nu cuprinde și verdictul pricinii respective; rămâne însă de semnalat bănuiala care a planat la un moment dat asupra unui nobil al Caransebeșului de a fi fost implicat (chiar și indirect) în acțiuni mai puțin onorante, dar frecvente în acele vremuri tulburi.

A doua ramură a generației a patra a familiei îl cuprinde pe *Petru II Simon*, fiu al lui Ștefan I Simon, ce s-a numărat în anul 1591 printre beneficiarii reconfirmării familiei în stăpânirea moșiilor părintești alături de unchii săi Ioan Simon senior și Ioan Simon junior. Referitor la persoana sa se știe doar că în anii 1603-1604 a deținut funcția de jude nobiliar al Caransebeșului⁶⁰.

Cea de-a treia ramură a generației a patra este reprezentată de una din cele mai interesante prezențe feminine din cadrul familiei Simon, este vorba de *Ana Simon*, fiica lui Mihail I Simon și nepoata de frate a lui Ioan Simon junior și a Elisabetei Simon. Prin căsătoria cu Lupu Mătniceanu intră în numeroasa și influenta familie a Mătnicenilor și nu putem să nu ne

⁵⁸ V. Achim, *Banatul în evul mediu*, p. 159.

⁵⁹ Feneșan, *Documente*, p. 166.

⁶⁰ Pesty, *A Szörényi bánság*, I, p. 324; Pesty, *Krassó*, IV, p. 233.

întrebăm dacă acest mariaj nu a fost facilitat de faptul că mătușa sa după tată, Elisabeta, a fost la rândul ei căsătorită în aceeași familie. Împreună cu soțul ei au avut mai mulți fii și fiice, documentele semnalându-i nominal doar pe Gabriel, Ioan și Magdalena. Informația vremii o prezintă ca o femeie activă și tenace, care nu a ezitat să se înfățișeze în fața scaunelor de judecată atunci când s-a văzut în repetate rânduri în situația de a-și proteja atât drepturile care îi reveneau din moștenirea părintească, cât și pe cele ale copiilor săi, succesori în cadrul averii Mătniceanu. Se confruntă cu o primă problemă de moștenire încă din tinerețe, atunci când, în 27 noiembrie 1582, în urma morții tatălui ei, Mihail Simon, și ca urmare a unei tocmeli anterioare între acesta și fratele său, Ioan Simon junior, unchiul fetei, s-a convenit ca o parte din satele Domașnea, Cornea, Cănicea, Cornereva, Bogâltin și Zăgujeni din districtul Caransebeș să îi fie predate fetei, ceea ce Ioan Simon nu a făcut, păstrând bunurile în stăpânirea sa⁶¹. Am constatat în paginile anterioare faptul că aceste posesiuni nu au făcut parte din patrimoniul funciar al familiei Simon, fiind stăpânite în condvizionalitate de familiile Vaida, Moise și Fodor, care și le-au disputat timp de mai multe decenii⁶². În ce mod a intrat tatăl Anei Simon în stăpânirea unor părți din aceste moșii ne este necunoscut. Cert este faptul că ele au făcut parte din averea lui personală, drept pentru care s-a considerat îndreptățit să le lase moștenire fiicei sale, independent de bunurile care au făcut parte din patrimoniul familial, ceea ce fratele său Ioan Simon a acceptat, cel puțin în timpul vieții lui Mihail Simon. Iată că după moartea acestuia unchiul refuză să onoreze înțelegerea avută cu fratele său și reține pentru el părțile de moșii asupra cărora nu ar fi fost îndreptățit. Cauza Anei Simon, ajunsă în fața principelui în 1582, va fi reluată doi ani mai târziu, de data aceasta ea fiind susținută de soțul ei, Lupu Mătniceanu, ceea ce cu siguranță că a dat greutate argumentației juridice. Astfel, în 1 mai 1584⁶³, principele Sigismund Báthory de Somlío le va cere mai multor nobili din Caransebeș să îl caute pe Ioan Simon junior și să îl admonesteze pentru refuzul de a preda părțile din moștenirea părintească reclamantei, cerându-i totodată fie să se supună voinței princiare, fie să se prezinte la Curte pentru a lămuri lucrurile. Deși nu cunoaștem decizia finală în acest proces, bănuim că s-a ajuns la o înțelegere amiabilă între Ana Simon și unchiul său, căci în 11

⁶¹ Feneșan, *Documente*, p. 65; I. Costea, *op. cit.*, p. 106 și 111.

⁶² D.L. Țigău, *Familia nobililor Vaida*, p. 205.

⁶³ Feneșan, *Documente*, p. 66.

martie 1590⁶⁴ cei doi apar împreună, alături de Elisabeta (Ersilia) Simon și de alți reprezentanți ai familiilor Vaida și Jójica, judecându-se cu nobilii Francisc, Petru și Pavel Măcicaș pentru averea pe care o aveau în comitatul Hunedoara, fără ca documentul să consemneze posesiunile disputate. Fiind vorba, probabil, de o pricină complexă, familiile Simon, Vaida și Jójica au încredințat susținerea cauzei viteazului Ioan Boronkai, căruia se înțelege să îi cedeze, în caz de reușită, fiecare 1/3 din partea lor din moșiile câștigate, în caz contrar ei neavând nicio obligație față de acesta. O regăsim mai apoi, la sfârșitul secolului, ca principală beneficiară, alături de soțul ei, Lupu Mătniceanu, a testamentului mătușii sale, Elisabeta Simon, de la care îi rămân ei personal și copiilor ei mai multe mori la Măru și Morenț, grădini de zarzavat, obiecte prețioase și bani, cu obligația ca Ana Simon și soția lui Mihail Fodor să o întrețină pe autoarea testamentului până la sfârșitul vieții. Soțul său a primit în schimb o bună parte a averii Mătniceanu, pentru care se va judeca în repetate rânduri cu rudele sale colaterale în anii care au urmat⁶⁵. După moartea lui Lupu Mătniceanu constatăm că sarcina prezerării drepturilor de moștenire ale copiilor săi, Gabriel și Ioan, a fost asumată de mama lor, Ana Simon, care în 21 august 1624⁶⁶, prin reprezentantul ei Petru Ruda, iobag din Morenț, se opune hotărârii princiare prin care așa numitele „părți Zagyvai” din averea Mătnicenilor să fie atribuite lui Francisc Groza zis *Farkassi* de Sacu. Se pare că în acel moment împotrivirea Anei Simon nu a avut sorți de izbândă, „părțile Zagyvai” rămânând în stăpânirea lui Francisc Groza. Este ultima informație asupra acestei descendente a familiei Simon, o exponentă a femeilor nobile din Caransebeșul de la cumpăna secolelor XVI-XVII care merită reținută pentru creionarea unui portret cât mai veridic asupra rolului femeii nobile în societatea amurgului de ev mediu bănățean.

În sfârșit, cea de-a patra ramură a generației a treia a familiei Simon i-a cuprins pe urmașii lui Ioan Simon junior, pe Gheorghe, Sigismund și Anuca, preluați ca atare din schița genealogică întocmită de Pesty Frigyes. Cel mai bine poziționat a fost *Gheorghe III Simon*, întâlnit în documente cu titlul de *egregius*⁶⁷, la fel ca și alte rude ale sale. Ca nobil de vază al Caransebeșului a fost prezent în cadrul unor scaune de judecată ale orașului, ce au

⁶⁴ Veress, *Documente*, p. 210-211.

⁶⁵ Boldea, *Mătnicenii de Ohaba-Mătnic*, p. 262-264.

⁶⁶ Pesty, *Krassó*, IV, p. 280.

⁶⁷ Feneșan, *Documente*, p. 132.

dezbătut în anii 1612⁶⁸ sau 1641⁶⁹ diferite litigii funciare ale familiilor Fiat, Mâtniceanu sau Găman. Probabil că experiența dobândită cu aceste ocazii, cumulată cu tradiția deja existentă în familie de mai bine de un secol, l-au propulsat în funcția de jude nobiliar de Caransebeș, deținută temporar în anul 1643 și apoi neîntrerupt între anii 1650-1654⁷⁰. Îl regăsim astfel, alături de vicecomiții de Severin și alți jurați, punând în aplicare o executare silită în valoare de 100 de florini, aplicată în 10 iulie 1643⁷¹ lui Ioan Zgriba din Morenț la cererea lui Ioan Mâtniceanu, rezolvând în 30 iulie 1650⁷² problema moștenirii lui Ioan Mâtniceanu în favoarea văduvei acestuia, Cătălin Vaida, sau asistând în 6 martie 1652⁷³ la înnobilarea lui Dimitrie Călina, căruia principele Gheorghe Rákóczi II îi acordă diploma de înnobilare și blazon.

Despre fratele său, *Sigismund Simon* s-au păstrat informații minime. Știm doar că în anul 1626⁷⁴ Nicolae Găman i-a interzis să ia în posesie Zorlențu Mare, situație destul de contrariantă, de vremea ce satul aparținea încă din 1544 familiei Simon. Probabil a fost vorba de părțile din acea moșie care i-au revenit ca moștenire lui Sigismund Simon și pe care, într-un anumit context care ne scapă, le-a pierdut în favoarea lui Nicolae Găman.

Cât despre fiica lui Ioan Simon junior, Anuca sau Anuța (*Annók*) documentele nu pomenesc decât faptul că a fost căsătorită cu nobilul Pavel Micanda, cu care a avut o fiică, Magdalena, intrată prin căsătorie în mult mai mai cunoscuta familie nobilă a Gârliștenilor⁷⁵.

Generația a cincea a familiei Simon de Caransebeș este mult mai puțin numeroasă și relevantă în comparație cu generațiile anterioare. Trăitoare în deceniile de la mijlocul secolului al XVII-lea, ea a avut cu siguranță de suferit de pe urma vicisitudinilor politice care au lovit banatul de Caransebeș și Lugoj, cedat în 1658 în totalitate otomanilor. Însăși relațiile de rudenie pe care le-am putut reconstitui sunt relative, în lipsa unei informații documentare concludente. Astfel, acestei generații îi aparțin, în

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Pesty, *Krassó*, IV, p. 327-328.

⁷⁰ Pesty, *A Szörényi bánság*, I, p. 328.

⁷¹ Pesty, *Krassó*, IV, p. 337.

⁷² *Ibidem*, p. 347.

⁷³ Feneșan, *Diplome*, p. 195.

⁷⁴ Pesty, *Krassó*, II/2, p. 299.

⁷⁵ Pesty, *A Szörényi bánság*, I, p. 472.

primul rând, Ladislau și Ana Simon, copiii lui Ladislau II Simon și ai Marincăi, conform genealogiei lui Pesty. *Ladislau III Simon* este și el atestat în acte în calitate de *egregius*, participând ca nobil al Caransebeșului fie la înobilarea, în 20 aprilie 1628, a casei din Lugoj a lui Gheorghe Loncea⁷⁶, fie la o verificare la fața locului, în 7 iulie 1639, a dreptului de stăpânire al Anuței Criciovan, văduva lui Francisc Groza, asupra pământurilor rămase de la răposatul ei soț, verificare solicitată de Ioan Mâtniceanu, văr al lui Ladislau Simon⁷⁷. În 1642⁷⁸ asistăm la o interesantă înțelegere între Ladislau Simon, pe de-o parte, și Nicolae Măcicaș împreună cu soția sa, Sara Găman, pe de-altă parte, aceasta din urmă fiind nimeni alta decât fiica Anucăi Simon, deci nepoata sa de soră. Tocmai datorită acestei strânse rudenii, Ladislau Simon le-a dăruit pentru totdeauna un loc de vie lăsat pârlog pe dealul Teiușului, cu condiția că dacă nu vor avea urmași, respectiva vie să-i revină lui Ladislau și fiilor săi (nenominalizați, din păcate). Și mai interesant este faptul că, după un timp, deoarece Nicolae Măcicaș a reușit, probabil cu multă pricepere, să ridice o vie roditoare în acel loc, s-a produs un nou schimb: Nicolae Măcicaș îi dă lui Ladislau Simon via refăcută, primind de la acesta vechea sa vie pentru a o putea stăpâni cu drept perpetuu. Nu putem decât să bănuim că Ladislau Simon s-a folosit în beneficiul său de priceperea nepotului prin alianță de a pune pe picioare și întreține o vie roditoare, iar nobilul Măcicaș și-a uzitat această abilitate pentru a dobândi o vie în stăpânire pentru el și urmașii săi.

Sora sa, *Ana II Simon*, a fost și ea una din reprezentantele familiei ce merită menționată, la fel ca și antecesoarele sale, Elisabeta Simon și Ana I Simon. A rămas în memoria documentelor mai ales datorită căsătoriilor contractate, prima cu Ladislau Găman, membru al influentei familii Bizerea-Găman de Caransebeș, cu care a avut însă doar două fiice, Margareta și Sara⁷⁹, ultima căsătorită, după cum am văzut, în familia la fel de veche a Măcicășeștilor. În urma morții primului soț ea nu a ezitat să se judece în 30 iunie 1622⁸⁰ cu ruda sa, Nicolae Găman, care i-a solicitat să îi înapoieze suma de 60 de florini împrumutată răposatului ei bărbat. Departe de a fi intimidată, Ana Simon a dat în judecată patru iobagi ai lui Nicolae Găman, pe care îi acuză de violențe pentru care ar fi putut cere chiar și

⁷⁶ Feneșan, *Diplome*, p. 247.

⁷⁷ Pesty, *Krassó*, IV, p. 313.

⁷⁸ Feneșan, *Documente*, p. 178; D.L. Țigău, *Familia Bizere-Găman*, p. 66.

⁷⁹ D.L. Țigău, *Familia Bizere-Găman*, p. 47.

⁸⁰ Feneșan, *Documente*, p. 150.

pedeapsa cu moartea. În cele din urmă, prin mijlocirea unor oameni buni s-a ajuns la o înțelegere amiabilă, ambele părți renunțând la acuzații și la cererile de despăgubire. Rămasă văduvă în 1622, Ana Simon s-a recăsătorit cu Ștefan Lada, fost jude nobiliar în Totești, districtul Hațeg, însă peste doar câțiva ani rămâne din nou văduvă la vârsta de 68 de ani⁸¹. Alte informații asupra acestui personaj feminin al familiei nu mai posedăm.

Rămân imposibil de relaționat alți trei membri care aparțin, în opinia noastră, acestei a cincia generații a familiei: un *Nicolae II Simon*, nobil de Caransebeș, pomenit în anul 1612⁸² ca membru al scaunului de judecată ce a soluționat un litigiu între Ladislau Găman și Ștefan Lada, un *Ioan III Simon*, martor în 1635⁸³ la redactarea testamentului lui Gașpar Duma sau un *Ștefan II Simon junior*, al cărui iobag Ștefan Motoș din Zorlențu Mare a participat în 1640⁸⁴ la o punere în stăpânire în satul Brebu.

La mijlocul secolului al XVII-lea familia Simon resimte, la fel ca toate celelalte reprezentante ale elitei românești bănățene, marasmul cedării necondiționate a banatului de Caransebeș și Lugoj către otomani în anul 1658. Momentul în sine a avut efecte nefaste asupra comunității nobiliare bănățene, căci sistemul de proprietate consolidat de-a lungul secolelor s-a destrucțurat, familiile nobile luând în cea mai mare parte calea exilului. Nu știm dacă acesta a fost și cazul familiei Simon; putem doar presupune că ea s-a deplasat spre comitatul învecinat al Hunedoarei, unde știm că anumiți membri ai săi au avut proprietăți încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Atunci când în 1688, pe fundalul tratativelor dintre habsburgi și elitele conducătoare ale Transilvaniei în vederea transferării suzeranității habsburgice asupra principatului, se produce ce-a de-a doua ocupație militară a Banatului de către imperiali, are loc revenirea în provincie a unei părți a nobilimii severinene, de origine românească, retrasă în comitatele vecine cu treizeci de ani în urmă. Această revenire a fost bine motivată de intenția de a obține o *restitutio in integrum* a situației de dinainte de 1658, ceea ce presupunea atât redobândirea vechilor stăpâniri funciare, cât și exercitarea aceluiași atribuții în organizarea politico-administrativă a ținutului de baștină. Purtătorul de cuvânt al acestor interese a fost Petru Macskási de Tincova, alături de care regăsim numele multor familii nobile române de tradiție: Măcicaș, Fiat, Găman, Gârlișteanu, Ivul, Fodor, Lățug, Vaida,

⁸¹ Pesty, *A Szörényi bántág*, I, p. 475.

⁸² Feneșan, *Documente*, p. 134.

⁸³ *Ibidem*, p. 163.

⁸⁴ Pesty, *Krassó*, IV, p. 318.

Peica, Floca, Iojica, Marga, exponente ale elitei sociale a Banatului montan din secolele XIV-XVII⁸⁵. Printre ele niciun reprezentant al familiei Simon. În schimb, în conscripția imperială din 30 august 1688⁸⁶, care a dus la înregistrarea a 170 clădiri, locuri de casă și alte bunuri imobiliare (mori, vii, grădini) aflate în interiorul sau exteriorul incintei fortificate a Caransebeșului, printre cei care își reclamă și înregistrează casele regăsim numele lui Petru Simon, Gheorghe Simon, Ștefan Simon, Nicolae Simon cu fiica, Ioan Simon, Ladislau Simon și Gabriel Simon, cu siguranță reprezentanți ai generațiilor cinci și șase ale familiei. Este o dovadă contundentă asupra modului în care această familie a supraviețuit vicisitudinilor vremii, pentru a se întoarce în ținutul de baștină în speranța unei normalități politice care să îi reazeze în structurile sociale și patrimoniale cărora le-au aparținut până la fatidicul an 1658.

Un ultim reprezentant al său, Sigismund Simon, apare implicat în evenimentele turbulente ale anilor 1695-1699, generate de fricțiunile dintre comunitatea nobilimii locale și autoritățile imperiale pe tema respectării vechilor privilegii ale bănătenilor, inclusiv a dreptului de a-și alege proprii conducători. Sigismund Simon, atestat ca purtând titlul de *egregius*, la fel ca mulți dintre antecesorii săi, s-a numărat printre susținătorii vicecomitelui Petru Macskási (Măcicaș), alături de care se spune că nu a precupețit niciun efort pentru a ajuta la buna funcționare a administrației comitatense, drept pentru care ei au intrat în conflict cu haiducii sârbi din garnizoana Caransebeșului, fiind jefuiți de aceștia de cinci ori și amenințați cu moartea în mai multe rânduri, atunci când au intervenit în apărarea populației orașului⁸⁷. Tot el a depus mărturie în 1699 în favoarea aceluiași Petru Macskási, acuzat de înaltă trădare datorită presupusei sale atitudini controversate din timpul atacului otoman asupra Caransebeșului în 7 august 1697. Nobilul Simon, aflat în acel moment în afara cetății, pe Dealul Viilor, a mărturisit că vicecomitele acuzat a luptat cu curaj alături de apărători, însă trei dintre slugile sale au dezertat în tabăra curuților, luând cu ei caii și harnașamentul stăpânului, spre marea pagubă a acestuia⁸⁸. Din același

⁸⁵ C. Feneșan, *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688-1699)*, în *Banatica*, 14, p. 149-151.

⁸⁶ Idem, *Caransebeșul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice*, în *RI*, VII, 1996, 1-2, p. 77-85.

⁸⁷ *Ibidem*, Anexă, doc. III, p. 188.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 194. Documentul precizează că în acel moment Sigismund Simon avea în jur de 49 de ani.

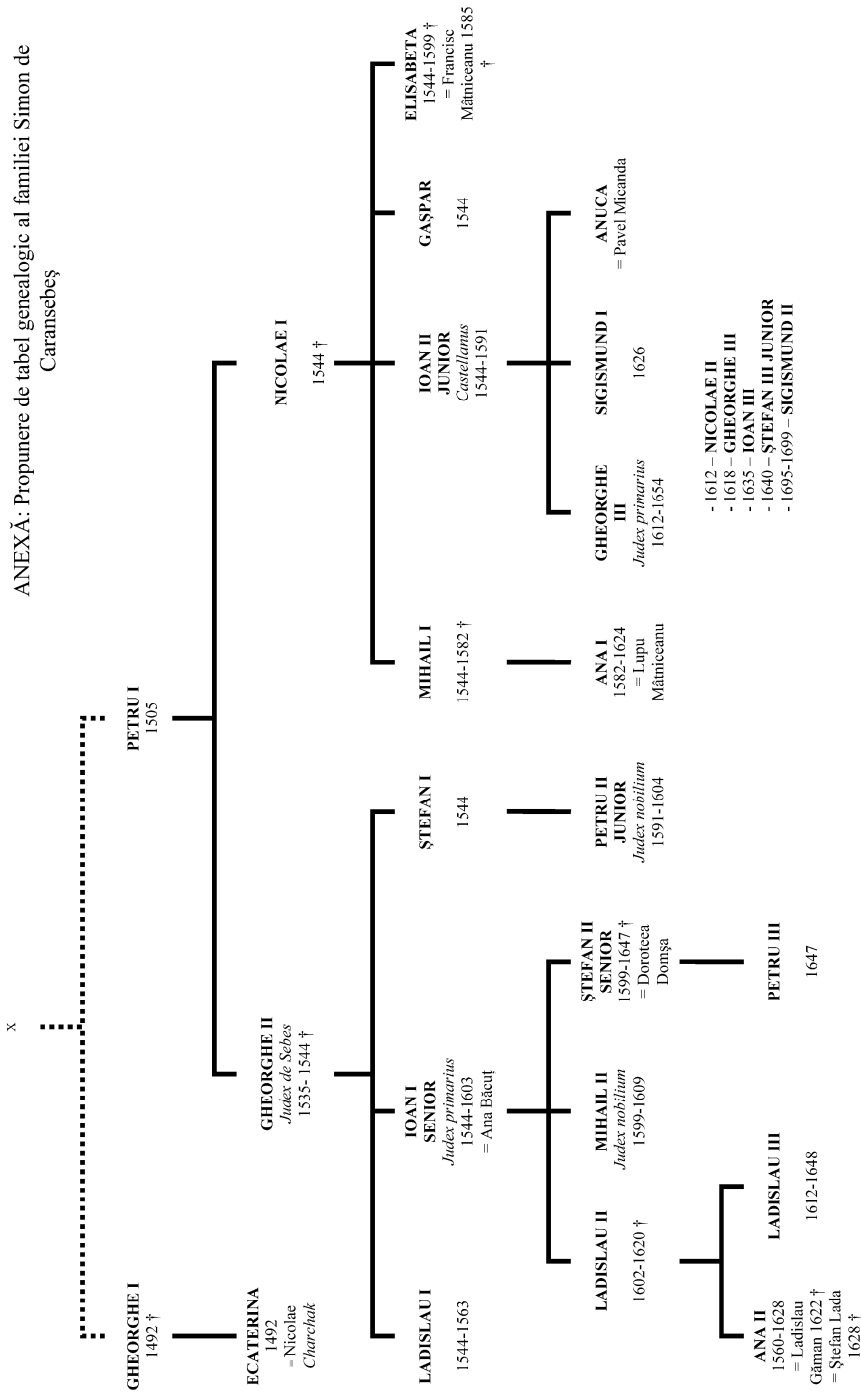
document datat în 20 ianuarie 1699 aflăm faptul că el și-a recuperat, este adevărat că doar cu drept de uzufruct, moșiile Zorlențu Mare și Vârciorova, de unde a încasat dările prestate de populație, cu plata unei cote parte către fiscul imperial. La Zorlențu Mare este amintit chiar un *judex pagi* (jude sătesc) care s-a ocupat cu strângerea dărilor. Din datele furnizate de document reiese, de pildă, că de pe moșia Zorlențu Mare fiscul imperial a colectat în 1694 suma de 440 florini renani, o sumă mare raportată la celelalte sate, iar în anii 1697-1698 același sat a dat 140 de ducăți, 140 de câble de porumb și *potkovina* (darea potcoavei) în valoare de 1 florin, în timp ce de la Vârciorova s-au colectat 30 de ducăți și 30 de câble de porumb. Acestea sunt ultimele informații asupra existenței acestei familii în perimetrul Banatului natal. Revenirea temporară a otomanilor în 1699 și, mai apoi, integrarea totală a Banatului, ca provincie de sine stătătoare, în cadrul Imperiului Habsburgic în cursul anului 1718 a marcat sfârșitul istoriei nobilei române bănățene.

Concluzii. Finalul demersului nostru presupune o serie de considerații care se degajă din prelucrarea informației documentare. O primă observație se referă la faptul că portretul genealogic schițat este cel al unei familii nobile a Caransebeșului secolelor XVI-XVII, o familie românească în opinia noastră, opinie fundamentată pe ambientul majoritar românesc în care și-a desfășurat existența, pe alianțele matrimoniale încheiate exclusiv cu alte familii nobile române bănățene sau hațegane sau pe realitatea că onomastica familială, ce denotă un anumit conservatorism prin repetarea obstinantă a unor prenume, nu trădează o înclinație spre maghiarizare, în pofida faptului că elitele românești ale Banatului au făcut în secolele anterioare tranziția de la ortodoxie la catolicism. Nu credem că familia a fost atrasă în fenomenul Reformei care a afectat o parte a populației românești a Caransebeșului; am întâlnit membri ai familiei în compania celebrului iezuit Gheorghe Buitul, o posibilă dovadă pentru a susține catolicismul acesteia. A fost, de asemenea, o exponentă a „noii” nobilei de funcție, ce a proliferat în Banatul montan încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, o serie de membri ai săi fiind atestați în repetate rânduri în calitate de castelani, primari, juzi nobiliari sau jurați ai Caransebeșului, o paletă aproape completă a demnităților exercitate în plan local. Este o dovadă elocventă a implicării active a acestei familii în cotidianul social-economic și politico-juridic al urbei, fapt care mărturisește în egală măsură asupra statutului său privilegiat, a respectabilității manifeste, a științei de carte și a

unei bunăstări materiale presupusă în mod intrinsec de ocuparea unor asemenea funcții. Din alt unghi de vedere însă, cu ale sale 13 moșii care au constituit nucelul stabil al patrimoniului său funciar (fără a lua în calcul posesiunile care au aparținut în mod temporar sau conjunctural unora din membri ei), familia nobililor Simon de Caransebeș nu s-a numărat printre marile posesoare de domenii din banatul de Caransebeș și Lugoj, fiind devansată de familii ca Fiat, Găman-Bizerea, Jojica sau Vaida, care au ajuns să dețină în timp zeci de moșii în comitatul Severinului sau în afara acestuia.

În altă ordine de idei, ceea ce a reieșit din informația documentară parcursă a fost profilul unei familii bine încheiate, cu relații și afinități evidente, cu o extensie evolutivă de două secole în care membrii săi s-au preocupat atât de propășirea familială, cât și de servirea comunității în mijlocul căreia trăiau. O atenție aparte atrage imaginea femeilor în cadrul ansamblului familial, ce au jucat un rol mult mai activ și mai bine definit în comparație cu alte nuclee familiale. Astfel, ele participă pe picior de egalitate cu bărbații familiei la tranzacții funciare, moștenesc pământuri, nu numai zestrea și bunurile dotale, redactează testamente sau se judecă pentru drepturile lor în fața forurilor competente locale sau centrale. Este o imagine vivace a unei componente a societății românești bănățene din perioada de amurg a evului mediu, un studiu de caz care a oferă cercetării istoriografice multiple fațete de analiză, care conduc la definirea unei interesante tipologii ce vine să se integreze portretului elitelor sociale bănățene.

ANEXĂ: Propunere de tabel genealogic al familiei Simon de Caransebeș

PRE-MODERN IDENTITIES IN THE BANAT: A FAMILY OF DIGNITARIES FROM THE BANAT OF CARANSEBEȘ AND LUGOJ

Abstract

The history of the family Simon of Caransebeș we plan to write on within this article from a genealogic point of view, presents an interesting variant of the Banat social elites picture. The article is meant to round the image of the Romanian social elites within the Principality of Transylvania era, an ever more abundant one in the historical literature the last years. There was a series of difficulties to reconstitute that family history on a genealogic basis – similarly to other cases we have studied –, as a result of the reference material unsubstantiality and inconsistency. Under such a perspective and within the radius of information we possess now we have tried to reconstitute the profile of each of the family's members as fitted in his generation. An unequal construction was drawn up, strictly accorded to what the acts of that time had registered and to what the passed time preserved.

The genealogic image corresponds to that of a noble family from the 16th–17th centuries Caransebeș, a Romanian family in our opinion, on the ground of a majority Romanian milieu the family lived in, of their matrimonial alliances exclusively concluded with other Romanian noble families from the Banat or Hațeg, or the fact that the family onomatology, with a certain conservative line by an obstinate reiteration of some Christian names, does not show any proclivity to Magyar language even if the Romanian elites in the Banat passed the anterior centuries from Orthodoxy to Catholicism. As a result of the reference data we have gone over, we have the profile of a well knocked together family, with obvious relations and affinities, with an evolutionary development of two centuries within which the family's members concerned themselves both with the family advancement and the community they lived in serving up.

The family was also an exponent of the “new” nobility of position which had proliferated in the eastern Banat since the end of the 15th century, a series of its members having repeatedly held for castellan (*castellanus*), mayor (*judex primarius*), nobiliary magistrate judge (*judex nobilium*) or jury man (*juratus*) in Caransebeș, so to say an almost complete palette of the local dignities. It is an eloquent proof concerning that family active involvement in the social-economic and political-juridical current life of the city, a fact that also pleads for its privileged status, its obvious honor, education, and an intrinsic assumed welfare when holding such dignities.

SEIMENI ÎN SLUJBA PRINCIPILOR TRANSILVANIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVII*

Florin Nicolae Ardelean**

Cuvinte cheie: seimeni, Transilvania, organizare militară, mercenari, arme de foc

Keywords: seimeni, Transylvania, military organization, mercenaries, fire weapons

Seimenii au constituit un element important în armatele Moldovei și a Țării Românești pe parcursul veacurilor XVII-XVIII. Organizarea și rolul acestei categorii de mercenari în oștile domnilor români au beneficiat de mai multe lucrări și studii de specialitate în istoriografia românească¹. La origine seimenii erau mercenari sud-dunăreni (sârbi, bulgari, bosniaci, greci și turci) luați în leafă de domnii țărilor române. Conform teoriei lui Nicolae Iorga, acest corp de oaste a fost inspirat de modelul *seghan*-ilor² turci, trupe de infanterie organizate de sultanul Murad al IV-lea (1623-1640) pentru campaniile sale asiatice³.

* „Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul Programe postdoctorale pentru dezvoltare durabilă într-o societate bazată pe cunoaștere, cod contract: POSDRU/89/1.5/S/60189, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013”.

** Universitatea Babeș-Bolyai/Academia Română, filiala Cluj.

¹ Dintre cele mai importante lucrări care se ocupă de acest subiect menționăm: Nicolae Iorga, *Răscoala seimenilor în potruva lui Mateiu Basarab*, extras din AARMSI, Seria II, Tom XXXIII, București, 1910; Idem, *Istoria armatei românești*, II, ed. II, București, 1930; Lidia Demény, Ludovic Demény, Nicolae Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, București, 1968; Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988; Idem, *Constantin Șerban*, București 1990; Idem, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968; Ludovic Demény, *Cu privire la caracterul răscoalei din 1655 în Țara Românească*, în *Studii*, XVI, 2, 1963; Constantin Șerban, *Vasile Lupu domn al Moldovei (1634-1653)*, București, 1989.

² *Segban* este un termen de origine persană ce însemna păzitor de câini. Această denumire o purta și un corp al ienicerilor, care se îngrijau de câinii de vânătoare ai sultanului. Vezi Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului otoman*, I, ed. I. Hodoșiu, București, 1876, p. 91; Aurel Decei, *Istoria imperiului otoman*, București, 1978, p. 217, nota 1.

³ Iorga, *Istoria armatei*, p.111; Idem, *Răscoala seimenilor*, p. 5-6; Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 195.

Segban-ii (infanterie) și *sarica* (cavalerie) intrau în categoria trupelor neregulate ale armatei otomane ce beneficiau de soldă o perioadă limitată de timp, de obicei pe durata unei campanii. Apariția lor a reprezentat un punct de cotitură în istoria militară a Imperiului otoman datorită caracterului lor distinct și chiar a opoziției față de elementele tradiționale ale armatei otomane, trupele *kapikulu* (spahii și ieniceri) și spahii timarioți⁴. *Segban*-ii erau recrutați în special din Anatolia, aveau arme de foc și erau organizați în companii de câte 100 de oameni. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea această infanterie devenise un element important în oastea otomană, fiind recrutați și în armatele private ale guvernatorilor provinciali otomani. Majoritatea erau demobilizați la finalul campaniilor, devenind în numeroase cazuri grupuri organizate de tâlhari. În primele decenii ale secolului al XVII-lea revoltele acestor grupuri militare au luat amploare, fiind cunoscute ca și mișcările *celâlî*⁵.

Seimenii din țările române au păstrat multe din caracteristicile *segban*-ilor turci, inclusiv predispoziția pentru revoltă. Pe parcursul secolului al XVII-lea seimenii apar atât în Moldova cât și în Țara Românească. În garda personală a lui Gaspar Grațiani sunt menționați 200 de arce-buzieri pedestri, numiți *segmei*, cel mai probabil trimiși de către sultan la curtea domnului Moldovei⁶. În 1632 seimenii sunt pomeniți în oastea lui Alexandru Iliăș⁷. Vasile Lupu dispunea de un număr semnificativ de seimeni, pe mulți dintre ei însă i-a scos din slujbă devenind astfel vulnerabil la uneltirile adversarilor săi⁸. Gheorghe Ștefan a angajat la rândul său un număr mare de astfel de lefegii, dintre care 400 i-au fost trimiși de aliatul său din Țara Românească, Matei Basarab⁹. În primăvara anului 1654, la curtea domnească din Iași se aflau 1.000 de seimeni care au intrat în conflict cu ceilalți mercenari ai domnului, în special cu germanii. Mișcarea seimenilor a fost reprimată de domn cu ajutorul celorlalte părți ale oștirii și,

⁴ Murphey Rhoads, *Ottoman Warfare 1500-1700*, London, 2001, p. 190.

⁵ Halil İnalcık, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București, 1996, p. 99-103.

⁶ *Călători străini despre Țările române*, IV, București, 1972, p. 543.

⁷ Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, II, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1996, p. 14-15; Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 29; Idem, *Curteni și slujitori*, p. 199.

⁸ Șerban, *Vasile Lupu*, p. 102; Conform relatării lui Paul din Alep domnul Moldovei ar fi renunțat la majoritatea seimenilor săi tocmai la sugestia logofătului Gheorghe Ștefan care mai apoi îi va lua domnia. Vezi *Călători străini*, VI, p. 76.

⁹ Iorga, *Istoria armatei*, p. 139.

pentru moment, corpul seimenilor a fost desființat¹⁰. În 1677 solul polon Ioan Gninski, ce se îndrepta spre Istanbul pentru ratificarea unui tratat de pace cu turcii, a fost întâmpinat de garda domnească, din care făceau parte și 6 steaguri de seimeni, lângă Iași. Un detaliu interesant precizat de solul polon era că acești oșteni erau înarmați cu puști lungi de ieniceri¹¹.

În Țara Românească dezvoltarea seimenilor este strâns legată de numele lui Matei Basarab. În 1636 acesta sporește numărul mercenarilor sârbi aflați în slujba sa cu noi recruți de la sud de Dunăre, alcătuind în mod oficial corpul seimenilor¹². Aceștia au jucat un rol esențial în victoria de la Finta (27 mai 1653) împotriva lui Vasile Lupu și a aliaților săi cazaci. Cu această ocazie seimenii s-au dovedit a fi o infanterie versatilă, capabilă să execute manevre ce necesitau o mare mobilitate¹³. În ziua bătăliei decisive seimenii au fost poziționați în flancul stâng și la centru unde, alături de alte trupe de lefegii și oșteni autohtoni, au rezistat asalturilor repetate ale dușmanilor¹⁴. La scurt timp după acest eveniment seimenii s-au revoltat pe motivul neplății soldelor promise de domn. Tulburările au continuat și în anul următor, grăbind moartea bătrânului domnitor¹⁵. Apogeul revoltei seimenilor a fost atins în anul 1655 când, pentru înfrângerea lor, a fost nevoie de o intervenție directă a armatei transilvănene. În bătălia de la Șoplea, seimenii și ceilalți slujitori ce li s-au alăturat, au fost înfrânți de oastea principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea. Victoria ardelenilor a fost favorizată de trădarea mai multor ofițeri din oastea lui Hrizea, dintre care o parte au trecut în oastea adversarilor. După această înfrângere corpul seimenilor a fost temporar desființat de domnul Constantin Șerban¹⁶.

¹⁰ *Ibidem*, p. 142-143.

¹¹ P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 73, 77.

¹² Iorga, *Istoria armatei*, p. 125; Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 75.

¹³ Trimiși în sprijinul avangardei lui Diicu Buicescu, seimenii au reușit să se retragă organizat, luptând cu urmăritorii lor cazaci și moldoveni fără a suferi pierderi semnificative. Vezi P.P. Panaitescu, *Miron Costin. Opere*, București, 1958, p. 151; Gen. Radu Rosetti, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 2003, p. 498.

¹⁴ Panaitescu, *Miron Costin*, p. 153-154.

¹⁵ Iorga, *Răscoala seimenilor*, passim, Stoicescu, *Matei Basarab*, p. 207-210; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum (CFLO)*, II, ed. Josephus Trausch, Brașov, 1847, p. 53.

¹⁶ Panaitescu, *Miron Costin*, p. 171-174; Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, 1965, p. 180-185; Stoicescu, *Constantin Șerban*, p. 30-42; Demény, Stoicescu, *Răscoala seimenilor*, p. 138-145.

În ultima parte a secolului al XVII-lea și în secolul următor seimenii au revenit în oștile domnilor din Moldova și Țara Românească, însă importanța și efectivele lor erau reduse. Cel mai adesea erau menționați ca și membrii ai gărzii domnești¹⁷.

În legătură cu evoluția acestei categorii de soldați, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se pot constata două tendințe interesante. Încă de la început, seimenii au fost un grup de mercenari de origini diverse, fiind astfel deschiși la adoptarea unor elemente noi, locale. Astfel, atât în Moldova cât și în Țara Românească, în rândurile seimenilor au fost primiți și români. În Țara Românească, seimenii și dărăbanii erau adesea pomeniți împreună, ca alcătuiind o singură categorie militară. Spre sfârșitul domniei lui Matei Basarab aceștia sunt „prefăcuți într-un element indigen”, mulți dintre ei întemeindu-și familii și cumpărând proprietăți în Țara Românească¹⁸. Ca o consecință directă a acestui proces s-a încercat transformarea lor într-o categorie semi-privilegiată, cu rosturi militare, asemenea celorlalte cete de slujitori¹⁹.

Prezența seimenilor în Transilvania a fost prilejuită de implicarea principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea în luptele interne din cele două țări de dincolo de Carpați. Cronicarul sighișorean Georg Kraus pomeneste primii seimeni în oastea principelui ardelean în anul 1654. Între 500 și 1.000 de astfel de oșteni au fost trimiși de Matei Basarab în Transilvania ca o precauție după primele revolte provocate de aceștia²⁰. De asemenea, este posibil ca noi contingente de seimeni să fi fost luate în slujba principelui după bătălia de la Șoplea (1655), când mai mulți ofițeri l-au trădat pe Hrizea și au trecut de partea ardelenilor. De altfel, conform tratatul încheiat între Gheorghe Rákóczi al II-lea și Constantin Șerban, participanții la răscoală ce obținuseră iertarea trebuiau să depună jurământ de credință principelui ardelean. Dintre cei care au prestat acest jurământ sunt cunoscute cazurile unui steag de călărași ai căpitanului Stan Coman²¹, un steag de păhărnicea condus de căpitanul Iane²² și două steaguri de lefegii sârbi (seimeni), unul condus de căpitanul Leca²³ și celălalt de Fiota János²⁴.

¹⁷ Iorga, *Istoria armatei*, p. 175, 182, 199.

¹⁸ *Ibidem*, p. 141-143;

¹⁹ Constantin Rezachevici, *Mercenarii în oștile românești în Evul Mediu*, în *RI*, 34, 1981, 1, p. 69-71.

²⁰ Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 172.

²¹ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, București, 1902, doc. XLIV, p. 37-39.

²² *Ibidem*, doc. XLV, p. 40-42

²³ *Ibidem*, doc. XLVI, p. 42-43.

În Transilvania seimenii au fost de la început integrați în oastea de curte a principelui (*aule militiae*), alcătuită din oșteni permanenți, mulți dintre ei străini, ce a reprezentat pe parcursul existenței principatului autonom nucleul oștirii ardelen. În 1656, George Brancovici remarcă în cronica sa existența unui număr semnificativ de seimeni la curtea de la Alba Iulia, dintre care mulți erau ortodocși²⁵. În același an, pastorul Conrad Iacob Hiltebrandt, însoțitor al solului suedez Sternbach, relatează despre câteva companii de seimeni printre oștenii de la curtea principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea. În legătură cu aceștia afirmă că erau „infanteriști viteji, dar nestatornici în credință, originari din Tracia”. Este pomenită o tentativă de dezertare a acestora, pedepsită de principe prin spânzurarea câtorva dintre cei vinovați. În continuare este descris și echipamentul acestora: „Acești seimeni poartă o pușcă lungă, sabie, căciulă roșie, rășfrântă, pantaloni largi și pășesc în marș ca ienicerii unul după altul pe două rânduri lăsând mult loc între ei”²⁶.

Seimenii din Transilvania au rămas credincioși reputației de soldați buni, dar nestatornici. Principele Gheorghe Rákóczi al II-lea a luat mulți lefegii din Țara Românească în slujba sa în vederea campaniei prin care plănuia să ocupe tronul Poloniei. Astfel, seimenii sunt pomeniți împreună cu haiduci, secui, sași și nobili, alături de principe în dieta ținută la Visk (17 ianuarie 1657), în Maramureș, pe drumul spre Polonia²⁷. Atâta timp cât a fost sprijinit de aliații săi cazaci și suedezi, principele Transilvaniei a înaintat pe teritoriul Poloniei fără a întâmpina o opoziție serioasă. În momentul în care regele Suediei s-a văzut nevoit să își retragă cea mai mare parte a trupelor ca urmare a unui atac al danezilor, iar cazacii și-au văzut teritoriile amenințate de atacurile tătarilor, oastea ardeleană a rămas izolată într-un teritoriu străin și din ce în ce mai ostil. Când eșecul acestei expediții a devenit evident, principele Rákóczi a încheiat pacea cu regele Ioan Cazimir și a revenit în Transilvania. Oastea transilvăneană, sub conducerea

²⁴ Este posibil ca acest căpitan să fi slujit și în oastea lui Gheorghe Rákóczi I. Vezi Lajos Thallóczy, *II. Rákóczy György és az olah személyek*, în *Sz.*, 1892, p. 449-456.

²⁵ Silviu Dragomir, *Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici*, în *AIIN*, II, 1923, p. 57-58.

²⁶ *Călători străini*, V, p. 553.

²⁷ István Enyedy, *II Rákóczi György veszedelméről 1657-1660*, în *Erdély történelmi adatok*, Kolozsvár, 1862, p. 226; *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae (MCRT)*, IX, ed. Sándor Szilágyi, Budapest, 1886, p. 245-248.

căpitanului general Ioan Kemény, a fost nevoită să se retragă pe un drum ocolit, spre Moldova, fiind în permanență hărțuită de tătari. Tentativa ardelenilor de a se apăra într-o tabără întărită a eșuat și cea mai mare parte au fost uciși sau luați în robie. Mai multe surse ce descriu această luptă menționează trădarea unui corp de 400-600 seimeni, ce au trecut de partea tătarilor, grăbind astfel căderea armatei ardelenilor²⁸.

Numărul seimenilor ce au participat la campania din Polonia este greu de apreciat, însă știm că o parte din ei au fost lăsați în Transilvania la curtea de la Alba Iulia, unde l-au ajutat pe Hrizea să scape din captivitate²⁹. După bătălia de la Șoplea, liderul răsculaților, boierul Hrizea din Bogdănei, a fost luat în captivitate de principele Transilvaniei³⁰. În 1657, profitând de lipsa principelui și a oștirii sale, Hrizea i-a atras de partea sa pe câțiva dintre seimenii (între 200-400 de oameni) ce se găseau în Alba Iulia în solda principelui și, alături de aceștia, s-a întors în Țara Românească cu gândul să îl alunge pe Constantin Șerban³¹. Fuga lui Hrizea este pomenită și într-o scrisoare adresată de Acațiu Barcsay principelui Rákóczi la 27 martie 1657. De asemenea, acesta amintește de sosirea a încă 4 steaguri de seimeni trimise din Moldova³².

În ciuda manifestărilor de insubordonare, principele Gheorghe Rákóczi al II-lea nu a renunțat la seimeni. În anul vara anului 1658, când Transilvania a fost devastată de expediția punitivă a Porții, expediție la care s-au alăturat și domnitorii Moldovei și a Țării Românești, seimenii s-au numărat printre oștenii mobilizați în vederea apărării. Conștient că nu poate înfrunta armatele trimise de otomani într-o bătălie în câmp deschis, principele și-a divizat trupele încercând să organizeze o apărare pe mai multe

²⁸ Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 228; *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Târgu Mureș (1580-1658)*, ed. Ștefania Gáll Mihăilescu, București, 1993, p. 218-219; Enyedy, *II Rákóczi György*, p. 246; Sándor Szilágyi, *Transsylvania et Bellum Boreo-Orientale* II, Budapest, 1891, doc. 49, p. 323.

²⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 196-197.

³⁰ A. D. Xenopol susținea că Hrizea a fost luat în slujbă de principele Transilvaniei și pus căpitan peste 500 de seimeni, împreună cu care s-a întors în Țara Românească în 1657. Această variantă nu este însă confirmată de principalele surse narative referitoare la aceste evenimente. Vezi A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, VII, ed. III îngrijită de I. Vlădescu, București, 1925-1930, p. 158.

³¹ Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 202-203; *CFL*, II, p. 61.

³² Szilágyi, *Transsylvania*, II, p. 358.

fronturi³³. O mare parte din oaste, sub conducerea sa personală, a fost dispusă în împrejurimile Ineului, Mikes Kelemen a primit ordin să apere pasul Buzăului, iar Acațiu Barcsay și fratele său Mihail au primit conducerea unui al treilea corp de oaste ce s-a adunat în tabără la Cincu Mare. Companiile de seimeni au fost puse sub comanda lui Barcsay³⁴. Acesta a evitat o confruntare directă cu adversarii și s-a retras la Deva³⁵.

Odată devenit principe, Barcsay a continuat să păstreze un număr însemnat de seimeni în oastea sa. Încă de la sfârșitul lui ianuarie 1659, noul principe a luat în soldă 600 de seimeni, veniți din Țara Românească³⁶. O lună mai târziu, principele a sosit la Bistrița, unde se întrunea dieta, împreună cu un alai de oșteni autohtoni dar și străini: 3 steaguri de soldați din oastea de câmp (*milites campestris*), 16 steaguri de curteni călăreți din Moldova și Țara Românească, 2 steaguri de tătari (un astfel de steag număra cam 100 de oameni), 4 steaguri de oșteni de curte (*militiae aulicae*), 2 steaguri de dragoni și 6 steaguri de seimeni pedestri din Țara Românească³⁷.

În toamna anului 1659, Rákóczi a revenit în Transilvania în fruntea unei armate recrutate din *Partium* și de pe domeniile sale din Ungaria, la care s-au adăugat treptat și numeroși voluntari din Ardeal. Părăsit de majoritatea trupelor turcești odată cu apropierea iernii, Barcsay s-a retras în Sibiu, unde a fost asediat din noiembrie 1659 până în mai 1660³⁸. Printre cei care au participat la asediul Sibiului, în oastea lui Rákóczi, sunt menționați și câțiva seimeni³⁹.

Transilvania a continuat să fie afectată de lupte interne și în primii ani de domnie ai principelui Mihail Apafi. Încercarea lui Ioan Kemény de a prelua puterea cu sprijinul Habsburgilor și, după moartea acestuia în bătălia de la Seleușul Mare (23 ianuarie 1662), existența unor garnizoane imperiale în țară au făcut necesară prezența unor trupe străine, mai ales turcești, care

³³ Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 262-272; Andrei Veress, *Pribegia lui Gligorașcu vodă prin Ungaria și aiurea (1664-1672)*, în *AARMSI*, seria III, II, mem. 7, București, 1924, p. 3-4; Liviu Borcea, *Contribuții la istoria campaniei militare turco-tătare în Transilvania (august-octombrie 1658)*, în *Crisia*, XV, 1985, p. 102-103.

³⁴ MCRT, XI, doc. XXXII, a, p. 415.

³⁵ *Ibidem*, d, p. 421.

³⁶ Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 288.

³⁷ MCRT, XII, doc. XXI, p. 157-158; Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, București, 1902, p. CCXCVI.

³⁸ Nicolae Bethlen, *Descrierea vieții sale de către el însuși*, Cluj-Napoca, 2004, p. 90-91.

³⁹ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București 1902, p. 66.

să asigure domnia lui Apafi. Sprijin militar a sosit și din partea celor două principate extra-carpătice: domnul Țării Românești, Grigore Ghica, trimițând 4.000 de oșteni, iar domnul Moldovei, Eustratie Dabija, 1.000⁴⁰. În câțiva ani, situația politică și militară în Transilvania s-a stabilizat și majoritatea trupelor străine (atât turcești cât și habsburgice) au fost retrase din țară. Principele a păstrat însă la curtea sa câteva trupe de mercenari străini, printre care și un steag de seimeni. În legătură cu oastea de curte a principelui Apafi s-au păstrat mai multe documente care oferă informații privind numărul soldaților, originea lor, organizarea internă și soldele plătite acestora. În continuare vom analiza câteva din evidențele nominale ale steagului de seimeni care prezintă situația acestora în Transilvania pe parcursul a aproape două decenii (1663-1681).

Primele informații referitoare la seimenii aflați în slujba lui Apafi datează din 7 ianuarie 1663, ocazie cu care s-a efectuat plata soldelor. Registrul conține numele a 53 de persoane dintre care 7 ofițeri (1 ceaș, 1 stegar, 5 decurioni) și 46 de oșteni de rând. Solda pe o lună de zile, cuvenită întregului steag, era de 271 de florini. Alcătuirea acestui steag reflectă câteva din caracteristicile specifice acestei categorii de oșteni: originea turcească indicată de funcția conducătorului (ceaș), prezența unor oșteni de la sud de Dunăre (sârbi, greci etc.), prezența elementului românesc și adoptarea unor elemente locale (maghiare sau românești din Transilvania). Dintre cei 53 de seimeni 19 poartă variații ale numelui Muntean și Moldovan (*Șmion Molduvan, Jephthen Molduvan, Iignat Molduvan, Sstan Muntan, Iuvan Molduvan, Iuvan Muntyan, Mircse Muntyan, Opra Muntyan, Fera Muntyan, Radul Muntyan, Marco Muntyan, Stoyka Muntyan, Peter Muntyan, Juvan Muntanul, Juvan Muntyanul, Dumetru Muntyan, Georgy Molduvan, Moldovan Peter, Raduly Muntyan*). În registru mai întâlnim și alte câteva nume de români, ex: *Mircse Stegar*⁴¹, *Dobre Tizedes, Wladul Kopil, Strimbul Tizedes, Wladuisa Ban, Alixander Kaluger, Juvan Kopil, Nyagul Kopil*. Un alt nume ce apare cu o frecvență ridicată este *Racz*, desemnând cel mai probabil sârbi: *Racz Raduithsa, RácZ Juvan, Racz Rhadvits, Racz Mihaly, Racz Stojan, Racz Sigmond, Giurka Racz*. Interesantă este prezența unor nume de cazaci (*Riszko Kozách, Thimos Kozako, Miklos Kozako*), ce proveneau probabil din cetele de mercenari cazaci aflați în slujba domnilor români în această perioadă. Alte nume

⁴⁰ Susana Andea, *Transilvania, Țara Românească și Moldova. Legături politice (1656-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 165-167.

⁴¹ În acest registru ofițerii apar doar cu prenumele alături de funcția pe care o ocupă.

precum *Philóp Csizmadia* sau *Kőrösi Georgy* sunt semnul acceptării unor oșteni autohtoni sau din Ungaria, în rândurile seimenilor⁴².

Un alt registru, realizat cu ocazia unei mustre din anul 1666, prezintă situația steagului de seimeni cu efective reduse la 28 de oameni și un cuantum al soldelor de 153 florini. Conducătorul acestei unități militare este *Racz Peter*⁴³, desemnat de această dată ca și hotnog (*hadnagy*), cu o soldă de 15 florini pe lună. Acesta este secondat de un alt ofițer (probabil vice-hotnog) cu o soldă de 8 florini pe lună. Restul seimenilor sunt organizați în două decurii și beneficiază de o soldă de 5 florini pe lună, inclusiv decurionii. Majoritatea numelor se regăsesc și în registrul anterior, din anul 1663, cu câteva excepții: *Aprod Marko*, *Szilagi Mihaly*, *Tergovistai Todor*⁴⁴.

De obicei, plata soldelor se făcea din veniturile fiscului. Din jurnalul Anei Bornemisza, soția principelui, reiese că în anul 1667 s-au plătit de mai multe ori soldele pedestrilor de la curte, din veniturile vămii (*tricesima*) de la Bran. Pe data de 7 iunie 1667, soldele pedestrilor germani, maghiari și seimeni au ajuns la suma de 779 florini și 50 de denari⁴⁵.

În anul 1680, în afară de seimeni, oastea de curte a principelui Apafi mai includea 6 steaguri de pedestri (2 steaguri de pedestrii germani, 1 steag de pedestrii maghiari și trei steaguri *franceze*, alcătuite de fapt din mercenari polonezi recrutați cu subsidii franceze⁴⁶). În acest an, 79 de seimeni slujeau la curtea princiară, iar soldele lor totalizau 410 florini pe lună. Trebuie menționat că seimenii primeau cele mai mari solde, 5 florini pe lună, în condițiile în care mercenarii germani primeau 4 florini, iar cei maghiari și polonezii primeau câte 3 florini⁴⁷. De această dată, steagul

⁴² Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (SJANCJ), Fond *Colecția socoteli princiare*, 46 *Evidențe nominale de efective militare*, f. 1 (vezi Anexa I).

⁴³ În primul registru, din 1663, conducătorul steagului de seimeni apare sub numele Nagy Peter.

⁴⁴ SJANCJ, Fond *Colecția socoteli princiare*, 46 *Evidențe nominale de efective militare*, f. 48 (vezi Anexa II).

⁴⁵ Béla Szádeczky, *I Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemisza Anna gazdasági naplói*, Budapest, 1911, p. 84.

⁴⁶ Steagurile *franceze* au fost aduse în Transilvania în urma tratatelor purtate de Mihail Apafi cu reprezentanții lui Ludovic al XIV-lea și ai lui Jan Sobieski, cu scopul realizării unei alianțe anti-habsburgice. Vezi Ioan Hudiță, *Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1636-1683)*, Paris, 1926, p. 18-21; Andea, *Transilvania*, p. 279; László Makkai, Zoltán Szász (coord.), *History of Transylvania*, II, New York, 2001, p. 343-344.

⁴⁷ SJANCJ, Fond *Colecția socoteli princiare*, 46 *Evidențe nominale de efective militare*, f. 43-54.

seimenilor era divizat în 6 decurii, iar cei trei ofițeri (ceaușul, vice-ceaușul și stegarul) menționați și în documentele anterioare sunt însoțiți și de un toboșar ce primea o soldă de 5 florini, la fel ca ceilalți oșteni. În privința compoziției steagului de seimeni, se constată o creștere numerică a elementului autohton față de anii anteriori (*Csizmadia Philep, Csizmadia Janos, Kövári Janos, Mezőhégi András, Lugosi István, Fejervári Gergely, Szilágyi Peter, Képiro András, Maramorosi Marton*). Seimenii cu nume de Moldovan sau Muntean rămân în continuare 19, la fel ca și în 1663. O creștere se constată și în cazul numelui Racz, ce apare de 22 de ori ⁴⁸.

O situație oarecum similară găsim și într-un registru din anul 1681. Singura diferență notabilă este faptul că decurionii apar sub numele de vătăfi (*vátas*)⁴⁹. În anii următori, prezența seimenilor în Transilvania continuă să fie atestată atât de evidențe nominale⁵⁰ cât și de alte tipuri de documente⁵¹.

În ciuda faptului că erau soldați de diverse origini etnice, seimenii au dezvoltat o puternică solidaritate și identitate de grup. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, atât în Moldova și Țara Românească, cât și în Transilvania, seimenii s-au dovedit soldați valoroși, eficienți pe câmpul de luptă, dar greu de controlat și dispuși să schimbe taberele. În privința armamentului și a tacticii de luptă, acești mercenari erau comparabili cu cele mai bune trupe de infanterie ale momentului (ienicerii), lăsând de dorit doar în ceea ce privește disciplina. În evoluția lor ca și mercenari ai principilor ardeleni putem distinge două etape. În timpul lui Gheorghe Rakoczi al II-lea și în perioadele de confruntări interne ce au urmat campaniei dezastuoase din Polonia, efectivele seimenilor din Transilvania au oscilat între câteva sute și 1.000, fiind în exclusivitate mercenari străini. În această etapă, contingentele seimenilor reprezintă de obicei o formă de sprijin militar, oferit de domni români principilor ardeleni. După alegerea lui Mihail Apafi și încheierea ostilităților pe teritoriul țării, efectivele seimenilor au fost reduse semnificativ. În această a doua etapă, seimenii devin o prezență constantă în garda principelui. Un alt proces specific acestei etape a fost diversificarea etnică a seimenilor prin includerea unor soldați autohtoni.

⁴⁸ Vezi Anexa III.

⁴⁹ Vezi Anexa IV.

⁵⁰ 70 de seimeni în anul 1683, 64 în 1684. SJANCIJ, Fond *Colecția socoteli princiare*, 46 *Evidențe nominale de efective militare*, f.132, f. 211.

⁵¹ Jurământul de credință a 10 seimeni la Sibiu în 1686. Vezi Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și scrisori*, București, 1939, doc. 154, p. 233-235.

ANEXE

I

SJANCI, Fond: *Colecția socoteli princiare*, 46 *Evidențe nominale de efective militare*, f. 1.

1663, 7 Ianuarie	Jamiski Tizedes, sol
Szeminyek Laistroma	Thimos Kozako, sol
(Csauz Svethka) ⁵² , Nagy Peter sol	Miklos Kozako, sol
Mircse Stegar, sol	Radul Muntyan, sol
	Marco Muntyan, sol
	Stoyka Muntyan, sol
Dobre Tizedes, sol	Racz Mihaly, sol
Wladul Kopil, sol	Peter Muntyan, sol
Balye Pudgurány, sol	Racz Stojan, absens
Sjmion Molduvan, sol	Juvan Muntanul, absens
Jephten Molduvan, sol	Racz Sigmond, sol
Iignat Molduvan, sol	
Philóp Csizmadia, sol	Juvan Kozak, sol
Crista Lengyel, sol	Giurka Racz, sol
Kőrösi Georgy, sol	Galoczi Vaszil, sol
Racz Raduithsa, sol	Juvan Muntyanul, sol
	Nyagul Kopil, sol
Strimbul Tizedes, sol	Dumetru Muntyan, sol
Sstan Muntan, sol	Georgy Molduvan, sol
Wladuisa Ban, sol	Moldovan Peter, sol
Iuvan Molduvan, sol	Raduly Muntyan, sol
Georgi Borcsh, sol	Illyes Ignat, sol
Georgi Grekul, sol	
Iuvan Muntyan, sol	Ember szam nro. 53
Mircse Muntyan, sol	Fizetes fl. 271.
Dobre Marcshinan, sol	
Simion Carbonal, sol	
Flora Tizedes, sol	
Alixander Kaluger, sol	
Balje Poturach, sol	
RácZ Juvan, sol	
Juvan Kopil, sol	
Racz Rhadvits, sol	
Riszko Kozách, sol	
Stamathe Szabo, sol	
Opra Muntyan, sol	
Fera Muntyan, sol	

⁵² Tăiat în original. Ulterior adăugat numele lui Nagy Peter.

II

SJANCJ, Fond: *Colecția socoteli princiare*, 46 *Evidențe nominale de efective militare*, f. 31.

Szemeniek Regestuma⁵³

Hadnagy
 Racz Peter fl. 15
 [?] Lacko Kórósi Gyorgy fl. 8
 [Tiz]edes Dobra fl. 5
 [Wl]ad Kopil fl.5
 Podgurany Balia
 Molduvai Simon
 Aprod Marko
 Molduvai Ignat
 Lengiel Kristian
 Csizmadia Filip
 Ivan Grecul
 Racz Andras
 Muntian Janos
 Racz Ivan

Tizedes Stan Muntian
 Radulj Muntian
 Vasil Muntian
 Galaczi Vasil
 Szilagi Mihaly
 Racz Gabor
 Racz Radovicza
 Molduvai Ivan
 Opra Muntian
 Simeon Muntian
 Racz Marko
 Racz Vladul
 Molduvai Opra
 Tergovistai Todor

Szemely 28
 Fizetes fl. 153

⁵³ Seimenii apar într-un registru comun din anul 1666, alături de un steag de pedestri maghiari alcătuit din 47 de oameni cu o soldă totală de 159 florini.

III

SJANCJ, Fond: *Colecția socoteli princiare*, 46 *Evidențe nominale de efective militare*, f. 48

Szemenyek⁵⁴

Feo Csauz Racz Peter f. 15
Vicze Csauz Miklos f. 7
Zászlotarto Racz Mattyas f.8
Dobos Lengyel Janczi f.5

1. Tizedes Rác Dobrin
Podguran Bálya
Moldovai Simon
Moldovai Ignat
Csizmadia Philep
Csizmadia Janos
Racz Radoszlav
Racz Mathe
Racz Marco
Kövári Janos
Sappanos Simon
Kozák Stephan
György Bukur

2. Tizedes Moldovai Simion
Galaczi Vasil
Kozák Timus
Rác Iván
Muntán Demeter
Muntán Nyágul
Racz Balut
Racz Lukacz
Moldovai Makovei
Dali Janos
Muntán Opra
Mezőhégi András

3. Tizedes Rác Radovicz
Muntan Kosztandin
Muntan Mihály
Lugosi István

4. Tizedes Vlád
Muntan Thodor
Racz Radoszlav
Muntan Musat
Racz Malkocz
Racz Gyrurka
Karadzi Görög
Muntan Komán
Racz Vucz
Szilágyi Peter
Bándi Mihok
Purmán Demeter

5. Tizedes Rác Stoján
Rác Mihul
Muntán Iuon
Racz Nedelko
Muntán Janczi
Tott Juonas
Képiro András
Görög Nikola
Racz Mihály
Pap Thodor
Racz Száva
Gywra Gabor
Racz Nede

6. Tizedes Muntán Mirtsa
Kozák Simon
Szöcs Janos
Moldovai Isák
Racz György
Timár Roman
Pap Stán
Racz Svéje
Maramorosi Marton

⁵⁴ Steagul semenilor apare într-un un registru comun al celor 7 steaguri de pedestrii de la curtea principelui Mihail Apafi I realizat la 1 ianuarie 1680.

Moldovai Farkas
Sik Iuon
Illyei János
Racz Marton
Mikle Janos
Muntan Zaharia

Muntán Nikola
Kozák Mihály f.5
Rácz Szivko
Kozák Gabor

Summa personarum. 79; fizetes f. 410

IV

SJANCJ, Fond: *Colecția socoteli princiare*, 46 *Evidențe nominale de efective militare*, f. 109

Semenyekk Laistroma és Szemelyetek
Szazma következnek ez szerint⁵⁵.

Racz Peter Fő Hadnagy fl.15
Vice hadnagy Czizmadia János fl.7
Zaszlo tarto Racz Matyas fl.8
Dobos Buday Fodor fl.5
Szálás Oszto Racz Luka fl. 5

1. Vatás⁵⁶ Racz Mihály fl.5
Racz Nicula fl.5
Maramorosi Marton fl.5
Kozak Stephan fl.5
Fejervari Gergely fl.5
Muntyan Gyorgy fl.5
Tott Jancsi fl.5
Racz Nedilk fl.5
Görög Tamas fl.5
Lengyel Mihok fl.5
Görög István fl.5
Muntyán Filep fl.5
Molduvay Ignátt fl.5

2. Vatás Galaczi Vasziy fl.5
Muntyán Nagoe fl.5
Muntyán Stancsu fl.5
Rukari Lázár fl.5
Muntyán György fl.5
Muntyán Jonaste fl.5
Muntyán Jancsi fl.5
Muntyán Pál fl.5
Pap Janos fl.5
Fejervari Miklos fl.5
Racz Iván fl.5
Muntyán Demeter fl.5
Muntyán Mán fl.5

3. Vatás Timus Janos fl.5
Muntyán Mihaly fl.5
Muntyán Kosztandin fl.5
Sijk Janos fl.5
Csizmadia Janos fl.5
Logosi István fl.5
Muntyan Zaharia fl.5
Pap Demeter fl.5
Nemes György fl.5
Molduvai Simion fl.5
Racz Gyura fl.5
Görög Szava fl.5

4. Vatás Racz Márkocs fl.5
Muntyán Musátt fl.5
Racs Radoszlav fl.5
Tott Janos fl.5
Muntyán György fl.5
Pap Fodor fl.5
Porkaz Janos fl.5
Horvát Márton fl.5
Logosi Neda fl.5
Szilagyi Peter fl.5

5. Vatás Sandor Janos fl.5
Muntyán Nicula fl.5
Kazák Mihály fl.5
Fejervari Miklos fl.5
Racz Sijk fl.5
Racz Mihály fl.5
Racz Neda fl.5
Muntyán Mán fl.5
Molduvay Vojk fl.5
Molduvai Mircse fl.5
Fejervari Demeter fl.5
Racz Mihály fl.5
Muntyán Mircse fl.5⁵⁷.

⁵⁵ Steagul seimenilor este inclus într-un registru comun al unităților pedestre de la curtea principelui din data de 16 noiembrie 1681.

SEIMENI IN THE SERVICE OF TRANSYLVANIAN RULERS IN THE
SECOND HALF OF THE SEVENTEENTH CENTURY

Abstract

Initially the *seimeni* were a group of foreign mercenaries, coming from the regions south of the Danube, in the service of Romanian rulers in the Seventeenth century. Beginning with the reign of Prince George Rákóczi the Second, the *seimeni* were also present in the Transylvanian army. They were organized as infantry troops armed with fire weapons. Their clothing and weapons were similar in many aspects to those of the Ottoman Janissary. At the court of Prince Michael Apafi the *seimeni* were a part of the permanent guard of the prince, together with other soldiers of foreign origin (Germans, Polish etc.). In time, local soldiers (Hungarians or Romanians from Transylvania) were accepted among the *seimeni* changing the ethnic composition of this group of mercenaries.

⁵⁶ vătaf.

⁵⁷ În total 66 de *seimeni*, incluzând ofițeri, iar totalul soldelor se ridică la 345 de florini.

DIE ALLGEMEINEN GRUNDZÜGE DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN POLITIK DER HABSBURGER IN SIEBENBÜRGEN (1688–1790)

Marinel Ovidiu Koch–Tufiş *

Schlüsselwörter: Landwirtschaft, Siebenbürgen, Habsburger, Merkantilismus,
Physiokratismus

Cuvinte cheie: agricultură, Transilvania, Habsburgi, mercantilism, fiziocratism

Die allgemeinen Grundzüge der landwirtschaftlichen Politik der Habsburger

Die Wirtschaftspolitik der Habsburger wurde seit der Mitte des 17. Jahrhunderts von den Theorien des Merkantilismus beeinflusst. Ein Kennzeichen der österreichischen und deutschen Variante des Merkantilismus, der Kameralismus, war ein starker Einfluss des Staates auf die Wirtschaft¹. Die österreichischen Merkantilisten Becher², Hörnigk³ und Schröder⁴, befürworteten den Interventionismus des Staates in die Wirtschaft. Selbst die Wirtschaftspolitik von Joseph II. wurde vom Merkantilismus beeinflusst, trug aber auch starke physiokratische Züge⁵. Für die

* Doctorand al Universității Karl Franzens, Graz–Austria, Institutul de Istorie, Heinrichstraße 26/III A – 8010 Graz, e-mail: marinelovidiu.kochtufis@stud.uni-graz.at.

¹ Vgl. Vöckel Karl, *Geschichte Österreichs Kultur-Gesellschaft–Politik*, München, 2003, S. 151.

² Vgl. Sandgruber Roman, *Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. In: Herwig Wolfram (Hg.), *Österreichische Geschichte*. Wien 1995, S. 227.

³ Vgl. Hörnigk Philipp v., *Österreich über alles, wenn es nur will*. Nach der Erstausgabe von 1684 in Normalorthographie übertragen und mit der Auflage von 1753 kollationiert. In: *Österreich-Reihe*, Bd. 249/251, Wien 1964, S. 61.

⁴ Vgl. Schröder Wilhelm v., *Fürstliche Schatz- und Rentkammer, nebst seinem Tractat vom Goldmachen, wie auch vom Ministrissimo oder Oberstaatsbedienten*. Königsberg und Leipzig 1752. Vaduz/Liechtenstein 1978, S. 25 (Vorrede).

⁵ Vgl. Kunisch Johannes, *Absolutismus. Europäische Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zur Krise des Ancien Régime*. Göttingen 1986, S. 34; Reinalter Helmut, *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus - ein Forschungsproblem? Gesellschaftlicher*

Lenkung und Förderung der Wirtschaft durch den Staat wurden auch entsprechende Institutionen geschaffen⁶. Die österreichischen Merkantilisten verlangten in erster Linie die Förderung der Industrie, der Bergwerke und des Außenhandels, aber auch die Landwirtschaft durfte nicht vernachlässigt werden⁷. Kaunitz sah in der Entwicklung von „Ackerbau, Viehzucht und Industrie“ – wie der Fall von England und Holland zeigte – die „drey wesentlichen Mitteln“ für die Vermehrung der Staatseinkünfte⁸.

Als Folge der vorwiegenden Agrarstruktur der deutschen Staaten setzte der Kameralismus, im Vergleich zum klassischen Merkantilismus, auch auf die Entwicklung der Landwirtschaft einen Akzent⁹. Für die Bevölkerung war sie für die Sicherung der Ernährung wichtig, für die Industrie als Rohstofflieferant. Hörnigk empfahl, jede Fläche für die Landwirtschaft zu nutzen und alle Pflanzen, die gedeihen konnten, zu kultivieren. Zudem sprach er sich für die Verbreitung neuer Kulturpflanzen aus¹⁰. Im 18. Jahrhundert sah der Staatstheoretiker und spätere Merkantilist Sonnenfels schon etwas weiter. Seiner Auffassung nach war die Sicherung des bäuerlichen Besitzes die wichtigste Voraussetzung für die Entwicklung der Landwirtschaft¹¹. Die Verbreitung neuer Kulturpflanzen wurde durch verschiedene Maßnahmen gefördert. Die ersten Tabakpflanzen wurden

Strukturwandel und thesianisch-josephinische Reformen. In: Wolfgang Schmale, u.a. (Hg.), *Josephinismus - eine Bilanz / Échecs et réussites du Joséphisme.* (= *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, Bd. 22), Bochum 2008, S. 20.

⁶ Das „Kommerzkollegium“ – auf Anregung von Becher im Jahr 1666 – und das „Wiener Hauptkommerzkollegium“ in den Jahren 1718/19. Vgl. Sandgruber Roman, (1995), S. 227; In der Zeit Maria Theresias erfolgte die Gründung des „Kommerzienrates“.

⁷ Vgl. Schröder Wilhelm v., (1978), S. 125 f., 143 f., 181 f. und 194 - 204; Hörnigk Philipp v., (1964), S. 68.

⁸ Gnant Christoph, *Der Josephinismus und das Heilige Römische Reich. „Territorialer Etatismus“ und josephinische Reichspolitik.* In: Wolfgang Schmale u.a. (Hg.), *Josephinismus - eine Bilanz/Échecs et réussites du Joséphisme.* (= *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts*, Bd. 22), Bochum 2008, S. 39.

⁹ Vgl. Hinrichs Ernst, *Merkantilismus in Europa: Konzepte, Ziele, Praxis.* In: Ernst Hinrichs (Hg.), *Absolutismus.* (= *Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft*, Bd. 535), Frankfurt am Main, 1986, S. 352 f.

¹⁰ Vgl. Hörnigk Philipp v., (1964), S. 70 und 95 ff.

¹¹ Vgl. Aretin Otmar v., *Der Aufgeklärte Absolutismus, Einleitung.* In: Otmar v. Aretin (Hg.), (= *Neue Wissenschaftliche Bibliothek* Bd. 67), Köln 1974, S. 23.

1659 nach Oberösterreich gebracht und angebaut¹², die erste Maulbeerbaumschule wurde im Jahr 1749 in Wien gegründet, nachdem die Zucht der Seidenraupen in der Monarchie schon im 17. Jahrhundert eingeführt worden war¹³. Maria Theresia und Joseph II. versuchten auch den Anbau von Kartoffeln zu verbreiten¹⁴, die für das einfache Volk während der Zeit der Franzosenkriege ein wichtiges Nahrungsmittel wurde¹⁵. Joseph II. förderte den Anbau von Tabak und Safran als wichtige Rohstoffe für die Industrie¹⁶. Für die Verbreitung und Verbesserung der Obstkulturen wurde im Jahr 1720 die erste Baumschule eingerichtet¹⁷. Als eine Folge der französischen Kontinental Sperre verbreitete sich die Kultur des Rübenzuckers für die Zuckererzeugung¹⁸. Nach 1760 setzte in der Landwirtschaft der österreichischen Länder eine Modernisierungsphase ein, die vom Anbau ertragreicher Kulturpflanzenarten, von der Verwendung von Naturaldünger sowie von der Verbesserung der Viehrassen und der Verbreitung von Futterpflanzen geprägt war¹⁹. Ein wichtiger Beitrag der Habsburger zur Entwicklung der Landwirtschaft im 18. Jahrhundert war die Urbarmachung der Gebiete Ungarns, die von den Osmanen befreit worden waren.

Die Lage der siebenbürgischen Landwirtschaft

Was die Landwirtschaft Siebenbürgens betrifft, stellen sich ein paar Fragen: 1) Waren die Umweltbedingungen des Fürstentums ein favorisierender Faktor für Entwicklung der Landwirtschaft? 2) Wie war die Lage der siebenbürgischen Landwirtschaft? 3) Wie war die Einstellung der Habsburger gegenüber der Landwirtschaft Siebenbürgens und welche Maßnahmen trafen sie für die Entwicklung dieses wirtschaftlichen Zweiges?

1) Im Vergleich zum Banat und zur Kleinen Walachei verfügte Siebenbürgen über wenig ausgedehnte Flächen, die für die Landwirtschaft

¹² Vgl. Zöllner Erich, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wien-München 1990 (8 Auflage), S. 280.

¹³ Vgl. Vöcelka Karl, *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat*. In: Herwig Wolfram (Hg.), *Österreichische Geschichte 1699-1815*. Wien 2001, 2004, S. 301.

¹⁴ Ebenda, S. 373.

¹⁵ Vgl. Zöllner Erich, (1990), S. 362.

¹⁶ Vgl. Vöcelka Karl, (2001, 2004), S. 373.

¹⁷ Ebenda, S. 301.

¹⁸ Vgl. Zöllner Erich, (1990), S. 368.

¹⁹ Ebenda, S. 362.

geeignet waren. Durch die Abtretung eines Teiles der Gebiete von Partium durch die Habsburger und deren Anschluss an Ungarn am Ende des 17. Jahrhunderts und am Anfang des 18. Jahrhunderts verlor Siebenbürgen einen Großteil seiner fruchtbaren landwirtschaftlichen Flächen, die für den Ackerbau geeignet waren. Auch die Verteilung der fruchtbaren landwirtschaftlichen Flächen zwischen den Territorien der drei ständischen Nationen war ungleich. Die meisten dieser Flächen befanden sich in den Territorien der Ungarn und der Sachsen. Das Territorium der Szekler hingegen war, mit wenigen Ausnahmen, nicht für die Kultur von Pflanzen geeignet. Dasselbe galt auch für viele fürstliche Domänen und ebenfalls für einen Großteil des Gebietes der Militärgrenze. Auch die klimatischen Bedingungen in Siebenbürgen waren für die Kultur der Pflanzen weniger geeignet als im Banat und in der Kleinen Walachei. Die widrigsten klimatischen Bedingungen herrschten in einem Großteil des Territoriums der Szekler, aber auch in vielen fürstlichen Domänen und in einem Teil des Gebietes der Grenzregimente. Als für die Entwicklung der siebenbürgischen Landwirtschaft hemmende Umweltfaktoren kamen auch Überschwemmungen sowie der Einfall der Heuschrecken und anderer Schädlinge dazu.

2) Die Lage der siebenbürgischen Landwirtschaft. Die absolute Mehrheit der Einwohner Siebenbürgens war im 18. Jahrhundert in der Landwirtschaft tätig. Die Landwirtschaft des Fürstentums war durch ein paar Charakteristika gekennzeichnet, die in der Folge näher betrachtet werden. Die siebenbürgische Landwirtschaft hatte einen extensiven Charakter, der unter anderem auch aus der Gewichtung auf Ackerbau und Viehzucht resultierte. Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts wurde in der Landwirtschaft des Fürstentums vorwiegend Viehzucht betrieben. Ein Großteil der landwirtschaftlichen Flächen wurde nicht bebaut, sondern stattdessen als Weide für das Vieh verwendet. Diese Situation änderte sich erst am Anfang des 19. Jahrhunderts mit der Steigerung der Bevölkerung, die dazu führte, dass ein Großteil des fruchtbaren Bodens kultiviert wurde. In diese Richtung gab es aber sowohl zwischen den Territorien der drei Nationen als auch zwischen den ethnischen Gruppen des Landes Unterschiede. Im Territorium der Sachsen spielte der Ackerbau eine wichtigere Rolle als im Territorium der Ungarn und insbesondere der Szekler. Was die ethnischen Gruppen betraf, war die Viehzucht besonderes bei den Rumänen und teilweise auch bei den Szeklern stärker verbreitet als der Ackerbau. Bei

den Rumänen war die Viehzucht oft auch mit dem Phänomen der Transhumanz der Viehherden verbunden.

Ein weiteres Merkmal der siebenbürgischen Landwirtschaft war der Subsistenz-Charakter, denn für den Markt wurde relativ wenig produziert. Diese Hypothese kann auch damit untermauert werden, dass das Fürstentum zahlreiche landwirtschaftliche Produkte aus der Walachei und Moldau importierte²⁰. Einzig und allein beim Vieh gab es manchmal einen Überschuss, der dann exportiert wurde. Ein Teil der exportierten Tiere, Rinder und Pferde, stammte aber aus Importen aus der Walachei und aus Moldau. Als Grund für den Subsistenz-Charakter der siebenbürgischen Landwirtschaft kann neben den schon erwähnten relativ ungünstigen Umweltbedingungen auch die feudale Agrarverfassung des Landes angeführt werden, die für die Entwicklung der Landwirtschaft nicht förderlich war. Die Grundherren selbst bewirtschafteten nur ca. ein Drittel der landwirtschaftlichen Flächen ihrer Domänen, der Rest wurde von den untertänigen Bauern bearbeitet. Die feudale Last, aber auch die rückständigen Anbaumethoden und verwendeten Techniken, weiters die verwendeten Pflanzensorten, die nicht sehr produktiv waren, und nicht zuletzt die gezüchteten Viehrassen führten dazu, dass die Produktivität der untertänigen Bauern auf den Grundstücken sehr niedrig, am Limit der Subsistenz, war. Die bezeichnende Tendenz auf den Grundherrschaften war die Steigerung des Umfanges des durch die Grundherrn bearbeiteten Teiles einer Domäne, das Allodium, was aber außerdem zu einer Zunahme der Robotpflichten der untertänigen Bauern führte²¹. Die Produktivität war aber auch auf den landwirtschaftlichen Flächen, die von den Grundherrn selbst bearbeitet wurden, nicht sehr hoch. Sie schafften es selber nicht so richtig,

²⁰ Vgl. die Import-Tabelle Siebenbürgens für das Jahr 1768 bei Jinga Victor, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, ed. II, Braşov, 1995, S. 201-202; Auch Staatsrat Borié wies im Jahr 1766 auf den Subsistenz-Charakter der siebenbürgischen Landwirtschaft hin, die aus der eigenen Produktion selbst in guten Jahren kaum einen Getreideüberschuss erzielte. Vgl. Müller Konrad, *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia*. In: Harold Steinacker (Hg.), (= *Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission*, Bd. 9), München 1961, S. 28.

²¹ Vgl. Edroiu Nicolae, *Viaţa socio-economică a Transilvaniei*. In: Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (Hg.), *Istoria Românilor. Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711-1821)*. Bucureşti 2002, Bd. 6, S. 252 f.; Răduţiu Aurel, *Populaţie şi societate în Transilvania şi Banat*. In: Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (Hg.), *Istoria Românilor. Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711 - 1821)*. Bucureşti 2002, Bd. 6, S. 85.

für den Markt zu produzieren²². Eine etwas höhere Produktivität in der Landwirtschaft gab es bei den Sachsen und auf den so genannten „Mayerhöfen“, landwirtschaftliche Güter, die sich an der Grenze der Städte befanden und auf denen für den etwas mehr entwickelten Markt der Städte produziert wurde. Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts kam es aber auch in der siebenbürgischen Landwirtschaft allmählich zu einem gewissen Progress. Durch die Generalisierung des Systems der Dreifeldkultur an Stelle der bisherigen Zweifeldkultur, aber auch durch die Rodung der Wälder stieg die Anzahl der landwirtschaftlichen Flächen, die mit dem Pflug bearbeitet werden konnten. Was die landwirtschaftliche Technik anbelangt, wurde der Holzpflug durch Pflüge aus Eisen ersetzt. Auch die Verwendung von Naturaldünger zur Verbesserung der Bodenqualität verbreitete sich²³.

Die wichtigste Kulturpflanze, die in Siebenbürgen für die Ernährung der Bevölkerung verwendet wurde, war der Mais²⁴, der die Hirse schon am Anfang des 18. Jahrhunderts aus dieser Position verdrängt hatte²⁵. Im Vergleich zu allen anderen Kulturpflanzen konnte mit dem Mais die höchste Produktivität erreicht werden, für den Export war er aber nicht sehr geeignet. Auf Basis der Konskriptionen aus den Jahren 1785-1820 resultiert aber, dass der Herbstweizen das wichtigste Getreide in Siebenbürgen war. Er erzielte eine höhere Produktivität als Frühlingskulturen wie Gerste und Hafer. Auch Roggen wurde in Siebenbürgen angebaut²⁶. Die Kartoffel, die in Siebenbürgen erst um die Mitte des 18. Jahrhunderts kultiviert wurde,

²² Ein relevantes Beispiel dafür ist der Fall der Herrschaft der Familie Bánffy in der Nähe von Cluj-Napoca (Klausenburg/Kolozsvár): Noch am Anfang der 19. Jahrhunderts waren die Einkünfte aus der Vermarktung von Getreide, Heu und Vieh niedriger als jene aus dem Verkauf von Getränken auf der Herrschaft. Vgl. Trócsányi Zsolt, Miskolczy Ambrus, *Siebenbürgen im Habsburgerreich. Das lange 18. Jahrhundert (1711-1830)*. In: Béla Köpeczi (Hg.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*. Budapest 1990, S. 413.

²³ Vgl. auch Edroiu Nicolae, (2002), S. 254 f.

²⁴ Vgl. Schuller Georg A., *Samuel von Brukenthal*. In: Theodor Mayer (Hg.), (=Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission), München 1969, Bd. II., S. 179; Bozac Ileana, Pavel Teodor, *Călătoria împăratului Josif al II-lea în Transilvania la 1773 (Die Reise Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773)*. Cluj-Napoca/Klausenburg 2006, Bd. I., S. 397.

²⁵ Vgl. Trócsányi Zsolt, Miskolczy Ambrus, (1990), S. 410.

²⁶ Ebenda; Edroiu Nicolae, (2002), S. 254 f.

verbreitete sich bis zum Ende dieses Jahrhunderts²⁷. Auch die Kultur der technischen Pflanzen für den Bedarf der Gewerbe verbreitete sich²⁸. Für die Kultur des Weines waren in Siebenbürgen nur wenig Gebiete geeignet, insbesondere die Dreiecke Alba Iulia-Aiud (Strassburg a.d. Marosch/Nagyenyed)-Mediaș (Mediasch/Medgyes). Die Qualität des Weines war aber nur mittelmäßig, weshalb große Quantitäten aus der Walachei und Moldau importiert werden mussten. Der Weinbau wurde insbesondere auf den Domänen der Grundherren praktiziert²⁹. Die Kultur der Obstbäume und des Gemüses verbreitete sich ebenfalls insbesondere auf den Domänen der Grundherren, auf den erwähnten Mayerhöfen, die richtige Farmen waren, und auf den Grundstücken vermögender Bauern. Neben der Kultur von Obstbäumen wie Apfelbäumen, Birnbäumen, Pflaumenbäumen, Nussbäumen und Kirschbäumen verbreitete sich im 18. Jahrhundert auch die Kultur neuer Obstbäume wie z.B. Maulbeerbäume, Weichselbäume, Pfirsich- und Quittenbäume. Das Monopol der Grundherren und des Fiskus auf Kommerzialisierung alkoholischer Getränke (Weinschank) war ein Hindernis für die Produktion von Schnaps und Wein durch die Bauern³⁰ und indirekt auch für die Verbreitung der Kultur von Weinstöcken und diverser Obstbäume auf ihren Grundstücken.

Die Viehzucht spielte in der siebenbürgischen Landwirtschaft eine wichtige Rolle. Trotzdem musste das Fürstentum Vieh und Tierprodukte, vorwiegend aus der Walachei und Moldau, importieren, um den eigenen Bedarf decken zu können. Die Viehzucht wurde eher auf den bearbeiteten Grundstücken der Bauern als auf dem „Allodium“ der Grundherren praktiziert. Auch der Anteil an Wiesen war auf den Grundstücken der Bauern höher als auf dem „Allodium“ der Grundherren. Im siebenbürgischen Hochland und in den Auegebieten wurden hauptsächlich Rinder, aber auch Büffel gezüchtet, in den Vorbergen und im Gebirge vorwiegend

²⁷ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 29; Göllner Carl, *Die Siebenbürgische Militärgrenze. Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762-1851*. In: Adam Wandruszka (Hg.), (=Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Bd. 28), München 1974, S. 39 f.; Andea Avram, *Absolutismul luminat în Transilvania. Politica iosefină de reforme*. In: Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (Hg.), *Istoria Românilor. Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*. București 2002, Vol. 6, S. 550.

²⁸ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 30; Andea Avram, (2002), S. 551; Edroiu Nicolae, (2002), S. 256.

²⁹ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 29 f.; Edroiu Nicolae, (2002), S. 253 - 256.

³⁰ Vgl. Edroiu Nicolae, (2002), S. 256 f.

Schafe³¹. Um 1750 bezifferte sich allein der steuerpflichtige Schafbestand des Fürstentums auf ca. 1 Million Schafe. Die rumänischen Dörfer im Süden Siebenbürgens waren auf Schafzucht spezialisiert und belieferten die Wolle für das Gewerbe. Die rumänischen Hirten pendelten im Winter mit ihren Herden in der Walachei, in die Moldau und Banat und sogar in das Osmanische Reich. Das Ausmaß der Transhumanz (Transhumance-Hirtenwirtschaft) resultiert aus den Registern der siebenbürgischen Zollämter. Die Zahl der Schafe, die insbesondere in der Walachei, aber auch in Moldau überwinterte, stieg von ca. 250.000 im Jahr 1735 auf etwa 350.000 im Jahr 1769 an. Am Ende des 18. Jahrhunderts wurde geschätzt, dass ca. 1.500.000 Schafe und ca. 80.000 Stück Großvieh und Pferde aus Siebenbürgen in die Walachei und teilweise auch nach Moldau zum Weiden gebracht wurden³². Der Schweinebestand in Siebenbürgen reichte für den eigenen Bedarf nicht aus, sodass Schweine aus der Walachei und auch aus Moldau importiert werden mussten. Die Pferde wurden größtenteils von den Grundherren gezüchtet, von den Bauern eher selten. Sie wurden auch exportiert, das war aber nur bei gleichzeitiger Einfuhr aus der Walachei und aus Moldau möglich. Auch die Bienenzucht entwickelte sich im 18. Jahrhundert in Siebenbürgen³³. Im Fürstentum wurde außerdem der Fischfang und die Jagd praktiziert. Beides war auf den Domänen aber Monopol des Fiskus oder der Grundherren. Hier wurden auch Teiche für die Fischzucht errichtet. Siebenbürgen musste aber trotzdem Fische importieren³⁴.

Insbesondere im Gebirge verfügte Siebenbürgen über große Waldflächen³⁵, die teilweise wegen der schlechten Wegverhältnisse aber nicht richtig genutzt werden konnten. Gleichzeitig gab es insbesondere in Sibiu und Alba Iulia, aber auch in anderen Städten, laut einem Bericht von siebenbürgischen Thesaurarius Leopold von Clary aus dem Jahr 1773 fast einen Holzmangel³⁶. Die siebenbürgischen Wälder bestanden aus Kameral-

³¹ Ebenda, S. 253 und 257.

³² Vgl. Trócsányi Zsolt, Miskolczy Ambrus, (1990), S. 413; Jinga Victor, (1995), S. 348; Edroiu Nicolae, (2002), S. 257 und 288; Im Jahr 1795 wurden für die Weidetaxen in der Walachei 200.000 Gulden bezahlt. Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 75.

³³ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 30 f.; Edroiu Nicolae, (2002), S. 257.

³⁴ Vgl. Edroiu Nicolae, (2002), S. 260.

³⁵ In seinem Reisejournal aus dem Jahr 1773 schrieb Kaiser Joseph II. in Zusammenhang mit Siebenbürgen von einem „... Holtzreichen Land“. Vgl. Bozac Ileana, Pavel Teodor, (2006), S. 585.

³⁶ Vgl. Bozac Ileana, Pavel Teodor, (2006), S. 331.

Wäldern, aus Wäldern in den Gebieten der Grenzregimente und aus Privatwäldungen³⁷.

Die Maßnahmen der Habsburger für die Entwicklung der Landwirtschaft Siebenbürgens

3) Die Maßnahmen der Habsburger für die Entwicklung der Landwirtschaft Siebenbürgens³⁸. Durch die Analyse der Umweltbedingungen Siebenbürgens und der Lage seiner Landwirtschaft und die zusätzliche Berücksichtigung der Machtverhältnisse zwischen den Habsburgern und den drei ständischen Nationen ergibt sich die Frage, auf welchen Territorien des Fürstentums der Wiener Hof seine landwirtschaftliche Politik am besten und effizientesten applizieren konnte? Aufgrund der relativ günstigen Umweltbedingungen wäre wohl ein Großteil der Territorien der Ungarn und Sachsen am besten geeignet gewesen. Wegen des Widerstandes dieser zwei Nationen und insbesondere der ungarischen Grundherren hatte die landwirtschaftliche Politik des Wiener Hofes aber wenig Chancen auf Erfolg. So blieben den Habsburgern für die Entwicklung der Landwirtschaft in Siebenbürgen lediglich eine Alternative: Entweder die Förderung der Landwirtschaft durch direkte Maßnahmen auf den fürstlichen Domänen und im Gebiet der Militärgrenze. (a) Die Maßnahmen in diesen Gebieten mussten nicht nur zu einer Verbesserung der Landwirtschaft beitragen, durch ihren Erfolg mussten sie auch Auswirkungen auf die drei ständischen Nationen haben. In ihrem eigenen Interesse mussten diese Maßnahmen die drei Nationen durch die Kraft des positiven Beispiels von der Notwendigkeit der Entwicklung der siebenbürgischen Landwirtschaft überzeugen. Das war nicht nur ein wichtiges Charakteristikum der landwirtschaftlichen Politik, sondern auch der gesamten wirtschaftlichen Politik der Habsburger in Siebenbürgen³⁹. Mühsame

³⁷ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 32.

³⁸ Über die landwirtschaftliche Politik der Habsburger in Siebenbürgen, vgl. auch Müller Konrad, (1961), S. 26 - 33;

Surdu B., *Situația social-economică a țărilor române în secolul al XVIII-lea. Situația social-economică a Transilvaniei până la răscola lui Horea*. In: Oțetea A. u.a. (Hg.), *Istoria României. Feudalismul dezvoltat în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea. Destrămarea feudalismului și formarea relațiilor capitaliste*. București 1964, 3, S. 403-408; Edroiu Nicolae, (2002), S. 249 - 260.

³⁹ Diese Hypothese scheint durch das Protokoll des Staatsrates aus dem Jahr 1762 bestätigt zu werden: Zwang ließ sich hier, schon wegen der Vorrechte des Adels, nicht

Arbeit also, um die Stände und die Bauern zu überzeugen, eine Arbeit, bei der in der Regel kein rascher Erfolg zu erwarten war⁴⁰. Oder das Treffen von Maßnahmen, die zur Entwicklung der siebenbürgischen Landwirtschaft indirekt beitragen sollten. (b) In erster Linie ging es dabei um die Lockerung des feudalen Zwanges für die Mehrheit der landwirtschaftlichen Produzenten (untertänige Bauern), wobei es sich aber auch um andere Maßnahmen handelte. All diese Maßnahmen der Habsburger dienten zur Steigerung des Ertrages und der Produktivität der siebenbürgischen Landwirtschaft⁴¹ und implizit auch zur Beseitigung seines Subsistenz-Charakters.

Die Grundzüge der landwirtschaftlichen Politik der Habsburger in Siebenbürgen wurden aber nicht nur von den lokalen Bedingungen beeinflusst, sondern auch von der allgemeinen wirtschaftlichen Politik des Wiener Hofes. Noch bis in die 1760er Jahren spielte die Landwirtschaft für die Wirtschaft im Zeichen des Merkantilismus als Rohstofflieferant für die Industrie und für die Versorgung der Bevölkerung und insbesondere der Manufakturarbeiten mit billigen Lebensmitteln, um die Löhne, und auf diese Weise auch die Preise der Fertigprodukte, niedrig zu halten, nur eine untergeordnete Rolle. Diese Situation änderte sich in Siebenbürgen aber mit der Verbreitung der Ideen des Physiokratismus in der Monarchie. Nun wurde die Landwirtschaft als wichtiger Zweig nicht nur für die wirtschaftliche Entwicklung der Monarchie, sondern auch für Siebenbürgen angesehen. Die Koordinierung der Maßnahmen für die Entwicklung der siebenbürgischen Landwirtschaft in Verbindung mit dem Bedarf der Industrie wurde im Jahr 1771 aber noch im Staatsrat debattiert und durch ein Reskript von Maria Theresia genehmigt⁴².

Für die Festsetzung der Grundlinien ihrer landwirtschaftlichen Politik in Siebenbürgen und der Prioritäten des Momentes verwendeten die Habsburger ein wichtiges Arbeitsinstrument, die Konskriptionen, die auch

anwenden, „weil jeder Grundherr befugt ist, seine Güter nach eigenem Gefallen zu genießen.“ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 26, Fußnote 6.

⁴⁰ Dennoch zeigte diese Arbeit aber auch Erfolge. Der Ständepräsident, Graf Lazar, berichtete im Jahr 1769 vor der Landwirtschaftlichen Gesellschaft Siebenbürgens über die Ergebnisse der landwirtschaftlichen Verbesserungen auf seiner Domäne. Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 27 und 30 f.; Auch Samuel von Brukenthal führte auf seinen Gütern Verbesserungen durch. Vgl. Schuller Georg A., (1969), Bd. II., S. 73.

⁴¹ Vgl. auch Müller Konrad, (1961), S. 28.

⁴² Vgl. Schuller Georg A., (1967), Bd. I., S. 259.

Informationen über die Lage der siebenbürgischen Landwirtschaft liefern. Auch die Erntetabellen, die infolge des Vorschlages von Staatsrat Borié im Jahr 1767 in Siebenbürgen nach preußischem Muster verfasst werden mussten⁴³, dienten dem gleichen Ziel, der Sammlung der Informationen über die wahre Lage der siebenbürgischen Landwirtschaft.

Die direkten Maßnahmen

a) Welche direkten Maßnahmen ergriffen die Habsburger für die Entwicklung der Landwirtschaft auf den fürstlichen Domänen und in der Militärgrenze, die für die siebenbürgischen Stände als Beispiel dienen sollten? Diese Maßnahmen waren sehr unterschiedlich. In erster Linie ging es um die Verbreitung neuer Kulturpflanzen in Siebenbürgen, um die Zunahme der Produktion von Kulturpflanzen, die für die Industrie als Rohstoffe notwendig waren, und um die Verbreitung besserer Tierrassen. Es ging aber auch um die Einführung moderner Anbaumethoden und Techniken. In diesem Sinn plädierte Kaunitz im Jahr 1761 dafür, in der siebenbürgischen Landwirtschaft die „deutsche Manipulation“ einzuführen⁴⁴. Ein relevantes Beispiel für die Verbreitung neuer Kulturpflanzen war die erstmalige Kultivierung der Kartoffel in Siebenbürgen um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Diese Kultur verbreitete sich trotz des Widerstandes der Bevölkerung bis zum Ende dieses Jahrhunderts, insbesondere im Grenzgebiet⁴⁵. Die Kartoffel trug sehr viel zur Bekämpfung der Hungersnöte bei⁴⁶. Die Erfolge der Kultivierung der Kartoffel in Siebenbürgen dienten auch als Muster für die Einführung dieser Pflanze in anderen Provinzen der Monarchie, wie zum Beispiel in Österreich Ober der Enns (Linz)⁴⁷. Neben den einheimischen Obstbäumen wurde im 18. Jahrhundert in Siebenbürgen auch die Kultur der Maulbeerbäume für die Seidenraupenzucht sowie der

⁴³ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 29.

⁴⁴ Ebenda, S. 28.

⁴⁵ Der Hofkriegsrat berichtete 1770 von guten Erfolgen: Aus Kartoffeln und Korn wurde Brot gebacken und der Kartoffel-Branntwein war von so einer guten Qualität wie der Kornschnaps. Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 29; Die Flächen, die im Grenzgebiet mit Kartoffeln bebaut wurden, überholten im Jahr 1820 die Flächen, die mit Weizen oder mit Mais kultiviert wurden. Vgl. Andea Avram, (2002), S. 550; Über die Erfolge der landwirtschaftlichen Politik im Gebiet der Militärgrenze, vgl. Göllner Carl, (1974), S. 36 - 46.

⁴⁶ Vgl. Surdu B., (1964), S. 404.

⁴⁷ Vgl. Otruba Gustav, *Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias*. In: *Österreich-Reihe*, Bd. 192/194, Wien 1963, S. 117 f.

Weichsel-, Pfirsich- und Quittenbäume verbreitet⁴⁸. Der Wiener Hof unternahm auch Maßnahmen zur Verbreitung der Kultur der technischen Pflanzen in Siebenbürgen. In einer Instruktion aus dem Jahr 1761 ist von der Förderung der Kultur des Hanfes in Siebenbürgen die Rede, der auch für die Produktion von Schiffssegen und Seilen für die Adriaflotte verwendet werden sollten. Im Jahr 1767 verlangte Staatsrat Borié auch die Förderung der Kultur des Flaches im Fürstentum⁴⁹. Das siebenbürgische Leinen war von guter Qualität, weshalb Kaiser Joseph II. die Einführung von Leinsamen aus der Umgebung von Hermannstadt nach der Zips und in andere Gebiete der Oberungarn zuließ; dadurch sollte die dortige Leinwandzeugung verbessert werden⁵⁰. Im Jahr 1771 wurde in Siebenbürgen auch an der Verbreitung der Kultur der Weide als Farbpflanze für die Textilindustrie gedacht, und ebenso an die Verfassung einer Beschreibung und die Verbreitung der Kenntnisse über die Heilkräuter des Fürstentums⁵¹.

Auch zur Verbesserung der Viehzucht, die in Siebenbürgen wichtige Rohstoffe für die Industrie lieferte, wurden in der Zeit von Maria Theresia verschiedene Maßnahmen getroffen. Insbesondere die Schafzucht wurde wegen ihrer Bedeutung für die Textilindustrie durch den Merkantilismus gefördert. Deshalb wurden z. B. spanische und paduanische Widder zur Verbesserung der siebenbürgischen Schafzucht ins Land gebracht, aber auch mazedonische Schafe. Auch die Verbreitung der Zucht der feineren einheimischen „Tigaia“-Schafrasse wurde gewünscht. Um die einheimischen Rinderrassen zu verbessern, wurden auch ausländische Stiere importiert, was auch manche Grundherren praktizierten. Auch erfolgreiche Gestüte wurden im Fürstentum eingerichtet⁵². Weiters wurden Maßnahmen unternommen, um die Seidenraupenzucht in Siebenbürgen zu verbreiten. Wegen der ungünstigen klimatischen Bedingungen im Fürstentum hatte sie im Vergleich zu Ungarn und dem Banat aber nur wenig Erfolg⁵³. Auch in

⁴⁸ Vgl. Edroiu Nicolae, (2002), S. 257.

⁴⁹ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 30 und 42 f.; Jinga Victor, (1995), S. 192; Andea Avram, (2002), S. 551.

⁵⁰ Vgl. Špiesz Anton, *Die Wirtschaftspolitik des Wiener Hofes gegenüber Ungarn im 18. Jahrhundert und im Vormärz*. In: Georg Stadtmüller u.a. (Hg.), (= *Ungar -Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete*, Bd. 1), Mainz 1969, S. 67.

⁵¹ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 30.

⁵² Ebenda, S. 31 ff.; Schuller Georg A., (1969), Bd. II., S. 73.

⁵³ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 31 f.; Bozac Ileana, Pavel Teodor, (2006), S. 207 und 698.

der Bienenzucht wurden in Siebenbürgen manche Neuerungen eingeführt, so zum Beispiel neue Bienenkorbmodelle, was auch für manche adeligen Grundherrschaften galt⁵⁴.

Auch auf eine bessere Organisation und eine rationalere Bewirtschaftung der siebenbürgischen Wälder richtete der Wiener Hof seine Aufmerksamkeit. In diesem Sinn erließ Maria Theresia im Jahr 1748 eine „Instrukzion und Waldordnung“ für die Bergdomäne Zalatna⁵⁵. Im Jahr 1773 entwarf Staatsrat Hatzfeld einen Plan zur Verbesserung der Forstwirtschaft im Gebiet der siebenbürgischen Kameraldomäne und an der Militärgrenze, der auch als gutes Beispiel für Privatbesitzer dienen sollte. Die Waldordnung Ungarns sollte in diesem Sinn auch für Siebenbürgen als Muster dienen⁵⁶. Die erste Waldordnung für Siebenbürgen wurde von Kaiser Joseph II. im Jahr 1781 erlassen. Sie war nicht nur die erste Reglementierung mit dem Charakter eines Forstwirtschaftsgesetzes für die gesamte Region, sondern stellte auch den Beginn der Intervention des Staates in die Verwaltung und Bewirtschaftung der Wälder dar, die sich in Privatbesitz befanden⁵⁷.

Eine direkte Maßnahme, die im Vergleich zu den schon erwähnten Maßnahmen im Fürstentum flächendeckend durchgeführt werden konnte, war auch die Bekämpfung der Schädlinge. Als im Jahr 1780 große Heuschreckenschwärme aus der Walachei und Moldau kommend in Siebenbürgen einbrachen, organisierte das Gubernium deren Bekämpfung und führte sie mit Erfolg durch. An dieser Aktion beteiligten sich auch Fachleute und Grenzsoldaten⁵⁸. Eine andere Maßnahme zur Bekämpfung der Schädlinge in der Landwirtschaft war ab 1764 auch die Einführung der Pflicht eines jeden Steuerzahlers, jährlich eine bestimmte Anzahl an Vogelköpfen abzuliefern⁵⁹.

Die indirekten Maßnahmen

b) Welche Maßnahmen der Habsburger dienten indirekt zur Entwicklung der siebenbürgischen Landwirtschaft? Es ging dabei in erster Linie um

⁵⁴ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 30 f.

⁵⁵ Vgl. Wollmann Volker, *Der siebenbürgische Bergbau im 18. Jahrhundert*. In: Rainer Slotta u.a. (Hg.), *Silber und Salz in Siebenbürgen*. Bochum 1999, Bd. 1., S. 45.

⁵⁶ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 32.

⁵⁷ Vgl. Edroiu Nicolae, (2002), S. 258.

⁵⁸ Vgl. Schuller Georg A., (1969), Bd. II., S. 33.

⁵⁹ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 29.

die Lockerung des feudalen Zwanges: Mittels der mehrmals erwähnten Urbarialregulierungen versuchte der Wiener Hof, die Pflichten der untertänigen Bauern gegenüber ihren Grundherren zu reduzieren und genau festzulegen. Diese Maßnahme war auch ein Versuch in Richtung Steigerung der Effizienz und Produktivität der landwirtschaftlichen Grundflächen, die durch diese Kategorie von Bauern bearbeitet wurden. Auf diese Weise hatten sie mehr Zeit für die Verrichtung ihrer eigenen Arbeit. Es ging aber auch um die Steuer- und Zollpolitik des Wiener Hofes, die die Entwicklung der Landwirtschaft stimulieren sollte, weiters um die Gründung landwirtschaftlicher Gesellschaften und die Editierung und Verbreitung landwirtschaftlicher Fachliteratur und sogar um den Abschluss diplomatischer Verträge durch den Wiener Hof mit Nachbarländern, die die Entwicklung der siebenbürgischen Landwirtschaft stimulieren konnten.

Was die Steuerpolitik zur Stimulierung der Entwicklung der Landwirtschaft betrifft, wurde zum Beispiel die Einsaattaxe im Jahr 1763 wesentlich ermäßigt. Im Jahr 1769 wurde sie sogar aufgehoben und durch eine Grundsteuer ersetzt. Die Steuerpolitik diente auch dem Wachstum des bebauten Bodens⁶⁰ und letztendlich auch dem Übergang der Zweifeldkultur zu einer Dreifeldkultur, bei der anstatt der Hälfte nur ein Drittel der landwirtschaftlichen Flächen Brachland blieb. Die Steuerpolitik wurde nicht nur zur Entwicklung des siebenbürgischen Ackerbaus, sondern auch der Viehzucht verwendet. So wurde die Viehzucht im Jahr 1764 aufgrund des Buccowischen Steuersystems durch Steuerbegünstigungengefördert, eine Maßnahme, die 1770 auch im Brukenthalischen Steuersystem erhalten blieb. Für die Zucht mazedonischer Schafe wurde 1762 eine 5jährige Steuerbefreiung gewährt. Im Jahr 1766 schlug Staatsrat Borié für die feinere einheimische „Tigaia“-Schafrasse sogar eine 10jährige Steuerbefreiung vor. Auch die Bienenzucht wurde im Jahr 1765 durch Steuerbegünstigungen gefördert⁶¹.

Um die siebenbürgische Landwirtschaft besser fördern zu können, machte der Wiener Hof auch von der Maßnahme der Zolltaxen Gebrauch. Um die Steigerung der eigenen Produktion zu gewährleisten, wurde im Jahr 1767 der Zoll auf die Einführung von Getreide erhöht. Auch die Erhöhung des Zolles auf die Einfuhr von Wein aus der Walachei und Moldau im Jahr 1770 kann teilweise als Maßnahme zur Förderung, diesmal der Kultur der

⁶⁰ Ebenda, S. 28.

⁶¹ Ebenda, S. 30 f.

Weinstöcke, im Fürstentum interpretiert werden⁶². Genau wie im Fall der Steuerpolitik wurde auch die Zollpolitik des Wiener Hofes nicht nur für die Entwicklung des siebenbürgischen Ackerbaus, sondern auch der Viehzucht verwendet. Im Jahr 1762 zum Beispiel wurde für die Förderung der Schweinezucht in Siebenbürgen die Einfuhrtaxe erhöht, was auch auf Wunsch der siebenbürgischen Stände geschah⁶³.

Die Habsburger versuchten die Viehzucht in Siebenbürgen auch auf dem Weg der Schließung diplomatischer Verträge mit den Nachbarländern zu fördern: Dabei ging es um Verträge mit dem Osmanischen Reich und mit der Walachei und Moldau, die die Transhumanz der siebenbürgischen Hirten in diesen Ländern sicherten und gleichzeitig auch regelten. Letztendlich dienten die habsburgischen Konsulate in der Walachei und Moldau auch zum Schutze der Person und der Interessen der siebenbürgischen Hirten⁶⁴.

Für die Entwicklungsförderung der Viehzucht in Siebenbürgen machten die Habsburger sogar von den Ausnahmen in ihren eigenen Verordnungen Gebrauch. Ein relevantes Beispiel in diesem Sinne ist die Lockerung der Sanitärkordonverordnungen: Um die wirtschaftlichen Verbindungen der so genannten „Kallibaschen“, rumänische wirtschaftlich prosperierende Viehzüchter, mit der Walachei durch die Quarantänezeit nicht zu stören oder gar kurzfristig zu unterbrechen, wurde ihr Wohngebiet an der südöstlichen Grenze Siebenbürgens absichtlich außerhalb des Sanitärkordons gelassen⁶⁵.

Eine für die Entwicklung der siebenbürgischen Landwirtschaft wichtige Rolle spielte auch die Gründung landwirtschaftlicher Gesellschaften und die Editierung landwirtschaftlicher Fachliteratur, die vom Wiener Hof durch verschiedene Maßnahmen unterstützt und gefördert wurde. Wegen des Widerstandes der Stände konnte die erste landwirtschaftliche Gesellschaft Siebenbürgens⁶⁶, die von Staatsrat Borié schon im Jahr 1761 angeregt und deren Gründung durch das Gubernium schon im

⁶² Ebenda, S. 28-31.

⁶³ Ebenda, S. 31.

⁶⁴ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 31 f.; Heppner Harald, *Österreich und die Donaufürstentümer 1774-1812. Ein Beitrag zur habsburgischen Südosteuropapolitik*. In: *Zur Kunde Südosteuropas* II/13, Graz 1984, S. 32, 35 und 64 f.

⁶⁵ Vgl. Bozac Ileana, Pavel Teodor, (2006), S. 622-627.

⁶⁶ Sogar das Stadtmagistrat von Braşov lehnte im Jahr 1767 den Befehl des Guberniums, eine landwirtschaftliche Gesellschaft zu gründen, ab. Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 27.

Jahr 1766 angeordnet wurde, erst im Jahr 1769 gegründet werden⁶⁷, sie war ein wichtiges Element für die Entwicklung der Landwirtschaft im Fürstentum⁶⁸. Was die landwirtschaftliche Fachliteratur betrifft⁶⁹, war für den Wiener Hof nicht nur deren Veröffentlichung und Verbreitung in den Sprachen der drei ständischen Nationen, ungarisch und deutsch, wichtig, sondern auch in der Sprache der absoluten Mehrheit der Bevölkerung Siebenbürgens, der Rumänen, die vorwiegend Bauern und somit in der Landwirtschaft tätig waren. Im Militärgrenzgebiet spielten für die Entwicklung der Landwirtschaft auch die Instruktionen der Militärbehörden und die Tätigkeit der Grenzzoffiziere eine wichtige Rolle⁷⁰.

Schlussfolgerung

Trotz der Maßnahmen, mit denen die Habsburger die Entwicklung der Landwirtschaft vorantreiben wollten, blieb Siebenbürgen weiter ein Land, das bei der Deckung des Bedarfes seiner Gewerbe und Manufakturen an landwirtschaftlichen Rohstoffen und Lebensmitteln für seine Bevölkerung stark von Importen, insbesondere aus der Walachei und Moldau, abhängig war.

⁶⁷ Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 26 f.; Gündisch Konrad, (1998), S. 121.

⁶⁸ Im Jahr 1770 konnte Staatsrat Binder feststellen, „daß die Agriculturskenntnüsse sich auch in Siebenbürgen auszubreiten anfangen“, Vgl. Müller Konrad, (1961), S. 27.

⁶⁹ Über die Verbreitung der landwirtschaftlichen Literatur, vgl. Müller Konrad, (1961), S. 30; Edroiu Nicolae, (2002), S. 256 und 259; Edroiu Nicolae, Gyémánt Ladislau, Mureşan Ovidiu, *Transilvania. Literatura*. In: Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (Hg.), *Istoria Românilor. Românii între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*. Bucureşti 2002, Vol. 6, S. 864 ff.

⁷⁰ Vgl. Göllner Carl, (1974), S. 39 f.; Andea Avram, (2002), S. 551.

CARACTERISTICILE GENERALE ALE POLITICII AGRICOLE A HABSBURGILOR ÎN TRANSILVANIA (1688–1790)

Rezumat

Politica economică a Habsburgilor sub semnul mercantilismului a acordat o importanță deosebită în special dezvoltării mineritului, manufacturilor și comerțului exterior, fără însă să neglijeze și dezvoltarea agriculturii, care asigura o parte a necesarului de materii prime pentru industrie și a necesarului de alimente pentru populație. Ca urmare a răspândirii ideilor fiziocratice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în Monarhia Habsburgică agricultura capătă o importanță tot mai mare în politica economică a Curții din Viena.

Politica agricolă a Habsburgilor în Transilvania se caracterizează prin luarea unor măsuri directe și indirecte care să stimuleze dezvoltarea acestei ramuri economice.

Măsurile directe ale Curții din Viena nu au putut să fie aplicate din cauza rezistenței stărilor generale transilvănene, care dețineau proprietăți agricole în primul rând pe domeniile statului și pe teritoriul graniței militare, teritorii care constau însă în bună parte din suprafețe neprielnice agriculturii. În categoria măsurilor directe se numără răspândirea culturii unor noi plante agricole precum cartoful, dudul, ale cărui frunze serveau creșterii viermilor de mătase, a unor pomi fructiferi, intensificarea culturii plantelor textile și îmbunătățirea raselor de animale locale prin import de rase mai productive de bovine, ovine și cabaline. De asemenea, a fost stimulată și creșterea albinelor. Răspândirea creșterii viermilor de mătase nu a dat rezultatele așteptate datorită condițiilor climatice nefavorabile din Transilvania. Pentru o mai bună organizare și exploatare a pădurilor transilvănene vor fi alcătuite (elaborate) în timpul Mariei Tereza și a lui Iosif II regulamente ale pădurilor. Curtea Vieneză va organiza în Transilvania și acțiuni ample de combatere a dăunătorilor din agricultură.

Măsurile indirecte ale Habsburgilor pentru dezvoltarea agriculturii transilvănene constau în măsuri în direcția reducerii exploatarei feudale prin fixarea (stabilirea) obligațiilor țăranilor aserviți față de stăpânii lor prin reglementările urbariale din timpul lui Maria Tereza și a lui Iosif II, în folosirea politicii fiscale în vederea stimulării culturii plantelor și creșterii animalelor – impozitele pentru diferite culturi agricole și rase de animale au fost micșorate, în folosirea taxelor vamale în scopul protecției și stimulării

producției agricole în Transilvania, în încheierea de tratate cu Imperiul otoman, cu Țara Românească și cu Moldova prin care se asigura dreptul de pășunat al păstorilor transilvăneni în cele două principate, prin deschiderea de consulate habsburgice în Țara Românească și Moldova, care serveau, printre altele, și protecției și apărării intereselor păstorilor transilvăneni în cele două principate. În sfârșit, Habsburgii au sprijinit dezvoltarea agriculturii în Transilvania și prin întemeierea de societăți pentru răspândirea cunoștințelor agricole și prin tipărirea de literatură științifică agricolă în limbile principalelor etnii ale provinciei.

Cu toate măsurile luate de Habsburgi în vederea dezvoltării agriculturii, Transilvania rămâne în continuare o provincie care depinde de importuri, în special din Țara Românească și Moldova, pentru acoperirea necesarului de materii prime pentru meșteșugurilor și manufacturilor sale și, de asemenea, a necesarului de alimente pentru locuitorii săi.

STUDENȚI DIN LUGOJ LA ȘCOLI ȘI UNIVERSITĂȚI EUROPENE PÂNĂ ÎN ANUL 1850

*Dragoș-Lucian Țigău**

Cuvinte cheie: Banat, Lugoj, învățământ, studenți, universitate.

Schlagwörter: das Banat, Lugos, Unterricht, Studenten, Universität.

Problematica referitoare la frecventarea universităților europene de către studenții ardeleni și bănățeni a devenit obiectul cercetării istorice de după anul 1850. Din a doua jumătate a secolului XIX a început vasta operă de publicare a matricolelor universităților europene. Contribuții remarcabile au venit din partea istoricilor maghiari care au urmărit prezența tinerilor din cuprinsul Regatului Sf. Ștefan în mari centre academice, precum Cracovia, Jena, Viena sau la universitățile italiene¹. Ultimele două decenii au înregistrat o intensificare a acestor preocupări, practic fiind repertoriate toate centrele universitare europene medievale și moderne². Cataloagele cvasi-complete au permis organizarea de simpozioane și publicarea unor analize

* Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu”, București, bd. Hristo Botev, nr. 17, e-mail: dragoslucian68@yahoo.com.

¹ Karl Schrauf, *Magyarországi tanulók külföldön*, I: Jena, II: Bécs, III: Krakkó, Budapest, 1890-1893; Veress Endre, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221-1864*, Budapest, 1941.

² Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén 1790-1850*, Budapest-Szeged, 1994; idem, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789-1919*, Budapest, 2001; idem, *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526-1788*, Budapest, 2003; idem, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526-1700*, Budapest, 2011; Hegyi Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526-1788 (1798)*, Budapest, 2003; Bozzay Réka, Ladányi Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595-1918*, Budapest, 2007 etc.

de substanță referitoare la *Peregrinatio Hungarica*³. Baza de date se lărgeste continuu, inclusiv în format electronic⁴, fapt care ușurează efortul de identificare a studenților originari din zonele intracarpătice. Istoriografia națională nu a manifestat același interes față de peregrinarea academică, situație explicabilă prin numărul redus al românilor care au fost antrenați în acest fenomen pe parcursul Evului mediu și la începutul modernității. Pentru Banat, primul studiu temeinic pe această temă aparține istoricului Costin Feneșan⁵. Informațiile puse atunci în circuitul științific au fost integrate în primele repertorii ale studenților medievali din ținuturile intracarpătice. Investigația a fost continuată, cu rezultate mult mai ample, pentru întreaga perioadă modernă⁶.

În secolele Evului mediu, frecventarea centrelor universitare de către tinerii din Lugoj a fost un fenomen sporadic. Primul student cunoscut este Johannes *de Lugas*⁷, înscris la facultatea de Arte liberale a universității vieneze, în octombrie 1394. Următorii lugoieni sunt semnați abia după două secole, în cadrul Universității ieziuite de la Olomouc (Olmütz)⁸: Franciscus Katay *de Lugas Tr.* (dec. 1596–iun. 1598) și Michael N. Lugassi *Tr.* (1604)⁹. De la Francisc Katay s-a păstrat o *Gratulatio* pentru principele

³ *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert* (Internationale Tagung an der Eberhard-Karls-Universität Tübingen, 17.-18. Oktober 2003), hrsg. von Márta Fata, Gyula Kurucz, Anton Schindling, Stuttgart, 2006.

⁴ *Acta Facultatis Artium. Personen-Nennungen im Zusammenhang mit Prüfung, Graduierung und Verteilung der Vorlesungsthemen, II-IV (1416-1555)*, Bearbeitung: Thomas Maisel, Ingrid Matschinegg, Wien, 2007 (<http://bibliothek.univie.ac.at/archiv/cat/publikationen.html>).

⁵ Costin Feneșan, *Studenți din Banat la universități străine până în 1552*, în *RI*, 29, 1976, 12, p. 1945-1965.

⁶ Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979; Szabó Miklós, Tonk S., *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992; Szabó M., Szögi László, *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Marosvásárhely/Tg. Mureș, 1998; Szabó M., *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely/Tg. Mureș, 2005; L. Szögi, *Studenți români din Transilvania la universitățile din Europa în secolele XVI-XX*, Târgu-Mureș, 2011.

⁷ S. Tonk, *op. cit.*, nr. 874.

⁸ Orașul Olomouc a devenit centru universitar în anul 1573. Două secole mai târziu, patronajul ieziților a fost abolit și înlocuit cu cel al statului. Universitatea a fost redusă la rangul de *lyceum* (1782), recâștigându-și vechiul statut în anul 1827.

⁹ M. Szabó, S. Tonk, *op. cit.*, nr. 532, 1917.

ardelean Sigismund Báthori, compusă în perioada studiilor¹⁰. Șirul studioșilor din epoca premodernă se încheie cu Grigore Loncea/ Lonczay, născut la Lugoj, pe 12 martie 1619. El a fost primit în rândul Ordinului iezuit (Bratislava, 14 oct. 1638), completându-și pregătirea în cadrul universității din Graz (1642–1644)¹¹. Numărul foarte mic al celor plecați la studii se explică, parțial, prin dimensiunile reduse ale Lugojului, care nu a depășit nivelul de târg, apoi prin permanenta amenințare din partea otomanilor. Timp de un secol (1552–1658), Lugojul s-a aflat la marginea eyaletului Timișoarei „ca și în mijlocul turcilor” (1584), locuitorii săi fiind „tulburați și vătămați adeseori de acei vecini neliniștiți <otomanii>, hărțuiți de atacurile date de aceia, siliți să facă schimburi de veghe și străji neîntrerupte” (1643)¹². Din anul 1658, Lugojul a intrat pentru șase decenii sub stăpânirea directă a Porții, mulți orășeni retrăgându-se în Transilvania.

Istoria Banatului a cunoscut o schimbare radicală în anii 1716–1718, când stăpânirea otomană a fost înlăturată cu armele de către trupele habsburgice. În deceniile următoare, imperialii au urmărit ca noua provincie să nu aibă „nimic în comun cu comitatele ungurești ci o existență a sa aparte”¹³ care să permită experiențe reformiste libere, nestingherite de vreo

¹⁰ *Gratvlatio. In Lavdem Serenissimi Sigismvndi Bathory Dei Gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinae, Sacri Rom. Imperij Principis, Vngariae Partium Domini, Siculorum Comititis, &c. cum Avrei Velleris insigni ornaretur.* Avtore FRANCISCO KATHAY DE LVGAS, eiusdem Serenissimi Principis cliente, ac Eloquentiae studioso, in Alma Olomucensi Academia Societatis Jesv. Olomvtii, Typis Georgij Handelij. Anno M.D.XCVII. Urmează separat *Syncharma In Avrevm Vellvs Serenissimi Domini D. Sigismvndi Bathorei Dei Gratia Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinae, Sac. Rom. Imperij Principis, Vngariae partium Domini, Siculorum comitis.* Scriptum ab eodem FRANCISCO KATHAY DE LVGAS, in Alma Acad. Olomuc. Rhetorices studioso, Olomvtii, Excudebat Georgius Handelius, cf. *Régi Magyar Könyvtár*, III/1, ed. Szabó Károly, Hellebrant Árpád, Budapest, 1896, nr. 899, p. 266.

¹¹ M. Szabó, S. Tonk, *op. cit.*, nr. 915. În *Catalogus personarum Colegii Graecensis S. J. 1644* este arătat ca studiind filosofia (*Metaphysiker*), cf. Johann Andritsch, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586-1782)*, Graz, 1965, p. 75. Era înrudit cu George Loncea care „încă de copil s-a aplecat spre disciplina Artelor liberale cele mai vrednice de cinste”, devenind notar și socotitor al târgului Lugoj, înainte de 1628, cf. C. Feneșan, *Diplome de înnobilitare și blazon din Banat. Secolele XVI-XVII*, Timișoara, 2007, p. 98 și 248, nr. 15 și X.

¹² *Călători străini despre Țările Române*, III, București, 1971, p. 96; C. Feneșan, *Diplome*, p. 252.

¹³ Sonja Jordan, *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967, p. 18.

autonomie sau imunitate feudală¹⁴. Colonizarea Banatului cu elemente noi, organizată pe scară largă de stat, și refuzul recunoașterii drepturilor sau prerogativelor nobiliare anterioare, au determinat apariția unor elite și instituții total diferite față de cele din secolele precedente. Alogenii s-au străduit să refacă aici lumea din care veneau, aducând cu sine modele eficiente de dezvoltare. Performanțele evidente ale coloniștilor au determinat în rândul populației românești și sârbești o reevaluare a modului propriu de viață. Fenomenul aculturației a devenit foarte puternic, generând în final o cultură provincială distinctă, racordată la valorile central și vest europene. Lugojul a devenit un oraș complet nou, inclusiv sub aspect urbanistic. Modernizarea s-a afirmat și în domeniul educației, dar foarte lent. Abia din anul 1784, după o întrerupere de aproape un secol și jumătate, lugojenii încep să figureze din nou în matricolele universitare. Decalajul Banatului față de Transilvania s-a estompat treptat, pe parcursul întregului secol XVIII. Dacă în Transilvania, regimul habsburgic a preluat, odată cu provincia, povara unui sistem educațional slab organizat, bazat pe tradițiile secolelor anterioare, în cazul Banatului, noile autorități au modelat învățământul pornind aproape de la cota zero, aplicând direct concepțiile iluministe, subordonate realizării obiectivelor majore ale centralizării și uniformizării statului.

În perioada 1784–1850, spre universitățile europene s-au îndreptat aproape 40 de lugojeni. Cifra reprezintă un procent infim (sub 1%) din totalul studenților originari din regiunea Banat–Transilvania. Frecvența a pornit de la cifre modeste și a crescut foarte lent. Abia în deceniul 1841–1850 s-a depășit media de un student pe an.

Cercetarea de față i-a avut în vedere pe toți cei care au urmat școli civile și militare, de rang mediu sau superior. Opțiunea de a-i prezenta laolaltă pornește din convingerea că ei reprezintă categoria intelectualilor, dornici să-și amelioreze statutul material și social prin educație și competență. Cursanții și absolvenții s-au dovedit capabili să înțeleagă și să promoveze ideile „Secolului Luminilor”, apoi pe cele ale „veacului naționalităților”, din rândul lor s-au recrutat cadrele cu pregătire superioară și tot ei au dat câțiva creatori de cultură. În perioada analizată aici, rolul social al intelectualilor devine tot mai important și evoluează spre statutul de profesie sau funcție, puse adeseori în serviciul statului. Activitatea absolven-

¹⁴ C. Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara, 1997, p. 14-19.

ților de școli înalte este tot mai mult apreciată sub aspect moral și material. Epoca modernă a deschis noi orizonturi de afirmare, studioșii lugojeni având posibilitatea să devină funcționari, juriști, medici, ofițeri, profesori, tehnicieni etc. La rândul ei, profesionalizarea a contribuit la dezvoltarea și diversificarea rețelei de învățământ și a ramurilor științei, la conturarea unor noi orientări în lumea artelor, ideilor și literaturii, la maturizarea conștiinței individualităților naționale. Tinerii întorși de la studii au avut partea lor de contribuție la transformarea orașului lor într-un centru capabil să promoveze modelul burgului european modern.

Spre sfârșitul secolului XVIII, Lugojul se afla în plină dezvoltare și extindere, conturându-și aspectul urban. Orașul era deja separat în Lugojul German și Lugojul Român¹⁵, cu o piață și case frumoase locuite de oameni veseli, animat de negustorii greci. Transformările sunt sesizabile în relațiile călătorilor epocii care fac aprecieri variate, chiar contradictorii despre așezare: „un sat mai mare” (mai 1793, aprilie 1794), „târg mare sau oraș” cu 900 de case locuite de români, germani și sârbi (iunie 1780), oraș mare (1797, 1802) doar prin mahalale sale întinse (1805)¹⁶. La 1828, așezarea se mărise considerabil: Lugojul Român avea 1047 de case și 4799 locuitori, iar Lugojul German doar 176 de case cu 732 locuitori. Aici a fost stabilită reședința comitatului Caraș¹⁷. Călătorii străini din deceniul 1830–1840 confirmă varietatea etnică a celor peste 5000 de locuitori și remarcă edificiile orașului: biserica românească și cea sârbească, clădirea autorităților comitatense, teatrul german și „școlile admirabile, foarte mult extinse în ultima vreme”¹⁸.

Școlile elementare din Lugoj, oraș situat în Banatul civil, au funcționat după *Regulile Directive* (1774), *Schul Patent* (1776) și *Ratio Educationis* (1777) care reglementau organizarea, controlul și dotarea acestora. În

¹⁵ La 29 aprilie 1796 se amintea de *senatus et totius communitatis utriusque, germanici quippe et valachici oppidi Lugos*, cf. Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II/1, Budapeșt, 1884, p. 396.

¹⁶ *Călători străini despre Țările Române*, X/1, București, 2000, p. 373, 568; X/2, 2001, p. 1198, 1212, 1294; *Supliment*, I, 2011, p. 284; *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, I (1801-1821), București, 2004, p. 78, 201.

¹⁷ Ludovic Nagy, *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum*, I, Buda, 1828, p. 180 (populația Lugojului), 186 (autoritățile: comitele, judele nobiliar, notarul, perceptorul, socotitorul cu adjuncții lor; cancelist, chirurg, comisar și asesori jurați) și 469 (comitatul Caraș nu avea niciun oraș liber regesc, ci doar 15 târguri și 222 sate cu 211243 locuitori).

¹⁸ *Călători străini în secolul al XIX-lea*, III (1831-1840), 2006, p. 257, 399, 597.

partea civilă a Banatului, Directoratul școlar ortodox a fost creat încă din anul 1770¹⁹. Un gimnaziu nu apare decât după anul 1823, la inițiativa vicecomitelui Balazs Petrovici, sprijinit financiar (10.000 de florini) de notabilitățile comitatense, și cu aprobarea Consiliului Locumtenențial. Până la acea dată, în lipsa măcar a unui gimnaziu inferior în oraș sau în regiunile învecinate, copiii celor înstăriți primeau educație de la călugării catolici, după care plecau la gimnaziile din Timișoara, Arad sau Szeged²⁰.

Aplicarea sistematică a programului oficial de luminare a determinat creșterea evidentă a numărului celor alfabetizați și o dinamizare a circulației tipăriturilor. Cartea și școala au lărgit baza de recrutare a viitorilor studenți, fiind totodată factorii principali de acțiune în formarea aceluia tip de cetățean ideal al Imperiului, indiferent de limba pe care o vorbea. Scrisul a fost impus și de modernizarea generală, de creșterea economică, de cultură și birocrație. În Banat, expansiunea culturii scrise este mai amplă, mai rapidă și mai evidentă decât în celelalte provincii românești²¹. Totodată, se întrevide amestecarea intențiilor absolutiste și de catolicizare ale Casei suverane de Habsburg cu tendințe iluministe, exprimată în concepția că „numai uniformitatea școlilor poate crea uniformitatea de gândire generală și de principii, de concepții despre patrie și datoriile față de ea, idei ce trebuie să constituie cea mai strânsă legătură între suverani și obediența liniștită a supușilor”²². Frecventarea centrelor academice din Imperiu a corespuns pe deplin politicii oficiale. Concomitent, în spiritul sentinței împărătesei Maria Tereza, potrivit căreia „învățământul este și rămâne o chestiune politică” (1770)²³, s-au impus restricții privind frecventarea universităților din străinătate, mai ales a celor protestante. Prima interdicție datează din 1764, fiind reiterată în 1795 și 1819. Ultima dată, tinerii aflați la studii în afara Imperiului au fost chiar siliți să se reîntoarcă în patrie²⁴. În aceste condiții, totalitatea lugojenilor s-au orientat spre centrele universitare

¹⁹ Remus Câmpeanu, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 1999, p. 42-43, 65-68.

²⁰ *Ibidem*, p. 127, 251; Fr. Pesty, *op. cit.*, p. 366-368.

²¹ Valeriu Leu, Costa Roșu, *Cartea veche românească din Voivodina*, Novi Sad, 2007, p. 20.

²² Friedrich Teutsch, *Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen*, II: 1782-1883 (col. *Monumenta Germaniae Paedagogica*, XIII), Berlin, 1892, p. IV.

²³ *Ibidem*, p. III.

²⁴ *Ibidem*, I: 1543-1778 (col. *Monumenta Germaniae Paedagogica*, VI), 1888, p. CXXVIII-CXXXI și 293-297; R. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 29.

din cuprinsul Imperiului. Majoritatea au studiat la Viena (12), Pesta (10) și Sárospatak (9), puțini dintre ei ajungând la Debrecen și Győr (câte 3), Kecskemét (2), Bratislava, Padova și Pavia (câte unul). Obiceiul completării studiilor în mai multe universități (*peregrinatio academica*) a fost unul restrâns. 29 de lugojeni (dintr-un total de 37) au fost înregistrați în matricolele unei singure școli, doi studioși au ales să-și facă studiile într-un singur oraș, urmând cursurile mai multor instituții de învățământ (Johann Somogy a fost gimnazist și student la Viena, iar George Philippovits își face studiile medii și superioare la Kecskemét), și doar șase tineri au frecventat facultăți din orașe diferite: Pesta – Viena (3), Bratislava – Szeged; Oradea – Sárospatak – Pesta; Viena – Padova – Pavia.

În epoca studiată aici, oferta academică a fost generoasă. Opțiunile au fost determinate, în primul rând, de starea materială și de interesul arătat pentru o anume specializare. A contat semnificativ și atitudinea părinților, starea de sănătate, curajul de a pleca pentru mult timp departe de casă, capacitatea de adaptare la o lume diferită de cea lăsată în urmă. Preferințele lugojenilor vor fi mai bine apreciate după o scurtă prezentare a acestor universități.

În topul preferințelor s-au aflat școlile din capitala Imperiului. Universitatea (*Alma Mater Rudolphina*)²⁵, creată în 1365, a cunoscut un reviriment în perioada iluministă. O dezvoltare remarcabilă a cunoscut facultatea de medicină, care și-a diversificat specializările (farmacie, stomatologie, medicină veterinară) și a contribuit la dezvoltarea cercetării și tehnicii medicale. Un alt domeniu important a fost cel al științelor camerale. La început, acestea au studiat administrația finanțelor publice, dar ulterior, ele au cuprins întreaga administrație a statului, independent de normele juridice care o reglementau. Științele camerale (*Kameralwissenschaften*) efectuau cercetări teoretice, dar și studii practice. Cameraliștii au asigurat Imperiului habsburgic o administrație foarte bine organizată.

Academia cezaro-crăiască de Geniu (inginerie militară) din Viena²⁶ a fost creată în anul 1717, iar în perioada în care a fost frecventată de cel dintâi lugojan, aceasta funcționa în incinta Academiei Tereziene de la Wieden (1785–1797). La cumpăna secolului XVIII (14 dec. 1751), a fost

²⁵ Franz Gall, *Alma Mater Rudolphina 1365-1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten*, Wien, 1965.

²⁶ Friedrich Gatti, *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie, I: Geschichte der K.K. Ingenieur- und K.K. Genie-Akademie 1717-1869*, Wien, 1901.

înființată *Theresianische Militäarakademie*, cu scopul de a pregăti „ofițeri capabili și bărbați leali” imperiului. Denumirea de Academie Militară a apărut în 1769, odată cu înglobarea Școlii de cadeți. Academia primea anual câte 100 de nobili și 100 de burghezi sau oameni liberi. Activitatea școlii s-a desfășurat pe baza planului de studii din 1771 și a regulamentului sancționat de Maria Tereza în anul 1775. Deși durata cursurilor a scăzut treptat de la 11 la numai 3 ani, instruirea a rămas de calitate. *Theresianische Militäarakademie* a fost până în anul 1918 cea mai importantă instituție de pregătire a ofițerilor armatei imperiale²⁷. Institutul Politehnic (*K.K. polytechnisches Institut*) fondat în anul 1815, a fost prima universitate de profil din spațiul german. A avut de la început o orientare non-militară, iar dotarea și organizarea sa erau printre cele mai moderne din lumea academică²⁸.

Instituțiile vieneze au oferit multe avantaje: nu se aflau foarte departe de Lugoj, cursurile propuse erau de calitate, iar utilizarea limbii germane a ușurat comunicarea și traiul cotidian al studenților. Școlile militare asigurau o pregătire completă în domeniu și deschideau perspective sigure de avansare. Bănățenii aveau aici posibilitatea de a citi foarte mult, de a-și însuși maniere elegante, de a fi la curent cu ideile timpului lor, de a se distra și de a lega prietenii cu tineri din tot imperiul. De multe ori, aceste oportunități au stat la baza unor cariere promițătoare.

Al doilea centru academic preferat de lugojeni a fost Pesta. Cea mai importantă universitate maghiară a fost creată de către cardinalul Péter Pázmány în 1635, la Nagyszombat (azi, Trnava în Slovacia). După dizolvarea Ordinului iezuit, instituția a fost mutată la Buda (1777), apoi la Pesta (1784). Până în anul 1844, limba de predare a fost latina, după care cursurile s-au ținut în limba maghiară. Oferta educațională s-a diversificat semnificativ: în cadrul facultății de filosofie a fost creat *Institutum Geometrico-Hydrotechnicum* (1782), iar facultatea de medicină a cuprins un *Institutum Veterinarum* (1787)²⁹. *Institutum Geometricum* (1782–1850) este considerat nucleul viitoarei Politehnici. Pe parcursul a șapte decenii,

²⁷ Johann Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage*, I, Wien, 1894, p. XL-CXVI.

²⁸ *Die K. K. Technische Hochschule in Wien 1815-1915*, red. Joseph Neuwirth, Wien, 1915.

²⁹ *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002*, red. Szögi László, Budapest, 2003.

această școală a dat 1278 de ingineri diplomați³⁰, din care unul a provenit din Lugoj. Cursurile de medicină au fost mult mai atractive pentru bănățeni. Ei s-au specializat în chirurgie, farmacie și medicină veterinară. Importanța aceluia *Institutum Veterinarum* reiese și din faptul că la trei ani de la înființarea sa, au apărut două specializări distincte: *cursus epizootologiae* și *cursus hippiatricae* (1790)³¹.

Prezența studioșilor lugoieni poate fi remarcată și în alte orașe ungurești: Debrecen, Győr, Kecskemét, Sárospatak etc. Cele mai vechi colegii maghiare protestante au fost înființate la Sárospatak (1531) și Debrecen (1536). În secolul XIX, colegiile aveau încorporate clase de filosofie, drept și teologie. Tinerii interesați de filosofie și teologie s-au îndreptat spre Debrecen, iar cei cu preocupări pentru drept au preferat școala din Sárospatak³². Academia iezuită din Győr a fost întemeiată în anul 1718, iar după dizolvarea ordinului care o crease, a devenit o instituție de stat (1776). Între 1785–1802, Academia a fost mutată la Pécs, timp în care a fost frecventată de doi lugoieni. Un al treilea concitadin a ales să urmeze facultățile de filosofie și drept restabilite la Győr³³. De un oarecare interes s-a bucurat și Academia reformată de Drept din Kecskemét, apărută în 1835–1836 prin restructurarea vechiului colegiu. Academia a avut trei facultăți specializate în drept, filosofie și teologie³⁴.

Părăsind spațiul maghiar, prezentarea va continua cu centrele academice din celelalte regiuni ale Imperiului Habsburgic, unde prezența lugoienilor a fost foarte slabă, datorită distanțelor considerabile față de Banat. Începuturile universității din Bratislava (*Regia Academia Posoniensi*) se plasează în timpul domniei regelui Mathia Corvin, care a creat un *Studium generale* după modelul facultăților din Bologna³⁵. La începutul secolului XIX, facultatea de drept avea o bună reputație în mediul academic, dar a fost urmată doar de un student originar din Lugoj, anume Johann Nepomuk

³⁰ Szögi László, *Mérnöképítő Intézet a Bölcsészeti Karon 1782-1850*, Budapest, 1980.

³¹ Thanhoffer Lajos, *Az állatorvostudomány és állatorvosi tanintézetünk története*, Budapest, 1888; *200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás*, red. Holló Ferenc, Budapest, 1987.

³² *A Debreceni Református Kollégium története*, red. Kocsis Elemér, Barcza József, Debrecen, 1988.

³³ Németh Ambrus, *A győri királyi tudomány akadémia története*, I-II, Győr, 1904.

³⁴ Joó Gyula, *A kecskeméti ref. jogakadémia története*, Kecskemét, 1925.

³⁵ Császár Mihály, *Az Academia Istropolitana. Mátyás király pozsony egyeteme. Oklevéltárral*, Pozsony, 1914. Pentru perioada modernă: M. Novák Veronika, *A Pozsonyi Jogakadémia hallgatósága 1777-1849*, Budapest, 2007.

Preyer. Spre spațiul italian s-a orientat tot un singur lugojan, în contextul unei călătorii de studii mai ample (*peregrinatio academica*). Universitatea din Padova (creată în 1222) a funcționat o lungă perioadă (1399–1813) despărțită în *Universitas Iuristarum* și *Universitas Artistarum*³⁶. La Pavia, fondarea unui *Studium generale* în 1361 a prefigurat înființarea universității la sfârșitul secolului XIV de către ducele milanez Gian Galeazzo Visconti. Sub stăpânire austriacă, în 1825, universitatea a fost reorganizată în patru facultăți: filosofie, teologie, drept și medicină³⁷.

Referitor la domeniile studiate, se constată o diversificare a specializărilor, multe din ele fiind nou apărute în cadrul învățământului universitar. Față de secolele anterioare, discontinuitatea cea mai pronunțată s-a produs în studiul teologiei. Un singur lugojan a ales să aprofundeze acest domeniu, la Debrecen. Celelalte specializări medievale, ca dreptul, filosofia și medicina, au cunoscut un progres semnificativ sub impactul ideilor, principiilor și tehnicilor moderne. În topul preferințelor s-au aflat studiile de drept – 17 (din care 9 la Sárospatak, 3 la Győr și 2 la Pesta) și filosofie – 8 (3 la Győr, câte 2 la Debrecen și Viena). Domeniul medical a atras zece tineri care s-au pregătit în ramurile farmaciei – 4 (toți la Pesta), medicinei umane – 5 (Viena – 3, Pesta – 2) și veterinarie – unul la Pesta. După ce și-a luat doctoratul în medicină la Pesta, Dimitrie Nedelcu a hotărât să-și continue pregătirea studiind stomatologia la Viena. La fel, Nicolae Herczeg, care studiasse medicina veterinară la Pesta, a obținut doctoratul la universitatea vineză. Un interes limitat a fost arătat domeniului militar, ingineriei civile (câte 2) și științelor camerale (un student). În privința carierei armelor, descurajante au fost distanța mare față de casă, durata apreciabilă a pregătirii, regimul cazon și costurile ridicate din școlile militare. Pentru celelalte specializări, dezinteresul se poate explica, în parte, prin faptul că acestea erau recent înființate. Preocuparea pentru studii înalte este sugerată de parcurgerea unei duble specializări, în domeniile dreptului și filosofiei (5).

Sub aspect documentar, biografiile studenților lugojeni sunt luminate în mod inegal. Amănuntele referitoare la vârsta, naționalitatea, religia, condiția materială și socială a tinerilor se prezintă disparate și incomplete. Identificarea studenților este posibilă prin precizarea expresă a numelui orașului de proveniență, de regulă *Lugos*, mai rar *Lugosch* sau *Lugosino-*

³⁶ Piero Del Negro (a cura di), *L'Università di Padova: otto secoli di storia*, Padova, 2001.

³⁷ Università degli Studi di Pavia, *Statuti e Ordinamenti dell'Università di Pavia dal 1361 al 1859*, Pavia, 1925; Pietro Vaccari, *Storia dell'università di Pavia*, Pavia, 1957.

*Krassoviensis*³⁸. Din coroborarea diverselor mărturii reiese faptul că unii tineri declarați ca lugojeni s-au născut în alte localități. De exemplu, Teodor Petrovici locuia la Lugoj, dar era născut la Șiria, iar Joannes Kiss provenea din Știuca (Ebendorf/ Csukás), însă tatăl său era nobil în Lugoj³⁹. Situația opusă este ilustrată de vestitul primar Johann Preyer, născut la Lugoj, care s-a stabilit la sfârșitul copilăriei în orașul de pe Bega, fiind considerat timișorean⁴⁰.

În privința vârstei, informațiile păstrate pentru 75% din totalul studenților, lasă să se întrevadă un palier foarte larg. Cei mai tineri cursanți se regăsesc în matricolele școlilor militare: Johann von Breitschwerdt, admis la Academia Tereziană când avea 10 ani, și Ignacz Mervy elev al Școlii de ingineri militari la vârsta de 14 ani⁴¹. Pentru instituțiile civile, etatea cursanților este consemnată neuniform, când studenții se aflau în diverși ani de studiu. Astfel, se poate stabili următoarea distribuție pe vârste în momentul înmatriculării: 15 ani – 2⁴², 16 ani – 8⁴³; 18 ani – 4⁴⁴; 19 ani – 1⁴⁵; 20 – 1⁴⁶; 21 ani – 3⁴⁷; 22 ani – 1⁴⁸. În alte câteva cazuri se cunoaște vârsta tinerilor la finalizarea studiilor: 24 ani – 3⁴⁹, 29, 30 și 32 ani – câte unul⁵⁰.

³⁸ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3162 (Lugosch); M. Szabó, *op. cit.*, nr. 944, 1012; Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară*, III (1839-1878), București, 1935, nr. 1379 (Lugosino-Krassoviensis).

³⁹ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1433a, 931a. La 1828, Știuca/Ebendorf era un târg privilegiat cu 72 de case și 411 locuitori, cf. L. Nagy, *op. cit.*, p. 179.

⁴⁰ Radegunde Täuber, *Johann Nepomuk Preyer. Sein Leben und Werk in Wort und Bild*, Bukarest, ed. Kriterion, 1977.

⁴¹ Breitschwerdt: născut la 17 ian. 1797, admis la 25 oct. 1807, absolvent la 4 oct. 1816, cf. J. Svoboda, *op. cit.*, I, p. 401. Mervy: născut în 1773, admis la 1 sept. 1784, decedat la 7 sept. 1787, cf. Fr. Gatti, *op. cit.*, I, p. 338.

⁴² M. Szabó, *op. cit.*, nr. 813a. Johann Preyer (n. 1805) a terminat Dreptul în 1824.

⁴³ *Ibidem*, nr. 486, 854, 1252, 1253, 1395, 1433a, 1460. Wilhelm Martini (n. 1821) devine student la Viena în 1837, cf. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2560.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 542, 815, 1340. Vasile Maniu (n. 1824) a terminat Dreptul în 1846.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 55 (neprecizat anul de studiu).

⁴⁶ Johann Weiss era în anul V de medicină când avea 24 de ani (v. infra nota 73).

⁴⁷ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 743, 1369, 1441a.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 737.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 1012, 1560, 1678.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 944, 415, 72. Dr. Dimitrie Nedelcu (n. 1812) a devenit doctor în medicină în 1839.

Componenta etnică este o problemă care trebuie abordată foarte cumpănit, întrucât în secolul XVIII, Banatul a fost supus unor ample experimente demografice, concretizate în colonizarea unor populații foarte diferite, originare din centrul și vestul continentului. Cei mai înclinați să urmeze o carieră academică au fost coloniștii. Ei au încercat să refacă în Banat, și pe această cale, lumea din care veneau. Un ajutor important l-au primit prin politicile educaționale ale statului și prin impunerea „etosului instruirii”, caracteristic întregii Europe Centrale. Diversitatea etnică a orașului și raritatea dovezilor concludente impun precauțiile de rigoare. Onomastica cu rezonanță germanică sau slavă nu este întotdeauna un argument decisiv în favoarea apartenenței la aceste două populații. Tot astfel, etniconul *Hungarus*, atașat la numele câtorva studioși (Josef Ivanovits, Joannes Kiss, Theodorus Petrovics, George Philippovits)⁵¹, nu garantează integrarea în neamul maghiar. Cu excepția lui Joannes Kiss, ceilalți tineri, deși declarați unguri, poartă nume tipice lumii balcanice și sunt ortodocși. Onomastica este edificatoare în destul de puține situații. Johann Preyer și Wilhelm Martini erau șvabi, Ioan Faur, Constantin Oprea, Constantin Marianovici, frații Aurel și Vasile Maniu au fost români⁵², Dimitrie Nedelcu este considerat aromân, iar pentru George și Grigore Milancovici se poate admite o ascendență sârbească. Nota comună pentru toți studenții a fost plurilingvismul. Printre prenumerații la cărțile românești tipărite la Buda se află mulți lugojeni care poartă nume românești sau sud-slave⁵³. De

⁵¹ *Ibidem*, nr. 813a, 931a, 1433a, 1441a. George Philippovici, înscris ca ungur, figurează la 1861 printre cei mai entuziaști apărători ai românismului (v. *infra* nota 81). De asemenea, la origine, familia Paphazy s-a numit Popovici, cf. Nagy Ivan, *Magyarország családdai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX, Pest, 1862, p. 119.

⁵² C. Marianovici, D. Nedelcu, N. Herczeg, A. Maniu figurează în repertoriul lui L. Szögi, *Studenți români*, nr. 26, 76, 85, 115. Alte două exemple sunt edificatoare: Gheorghe Faur, o rudă mai vârstnică a studentului Ioan Faur, apare la început ca „Domnu Gheorghe de Faurovici” (*Biblioteca românească*, I, Buda, 1821, prenumerații de la sfârșitul volumului), apoi „Dom. nobil Georgiu Faur” și „Faor Gheorghie de Teus” prenumerați din Lugoj la cărțile lui Damaschin Bojinca (*Diregătoriul bunei-creștere*, 1830; *Anticile românilor*, 1832), Pavel Vasici-Ungureanu (*Anthropologia sau Scurtă cunoștință despre om și despre însușirile sale*, 1830) și la *Grammatica ungurească* (compusă de Imre Szallay și tradusă în românește de Petru Maller, 1832), toate apărute la Buda; fostul student Athanasius Josephus figurează după câțiva ani ca „*Athanaszievits József*” sau „*Iosif Atanasievici*” în lista cumpărătorilor volumelor *Anticile românilor* și *Grammatica ungurească*.

⁵³ „Onorabilul” negustor Ioan Milancovici, probabil unchi sau văr cu cei doi studenți, a subscris întâi la *Pedagogia și metodică pentru învățătorii școalelor orășenești și sătenești*

asemenea, învățarea limbii germane aducea avantaje nu numai în comerț și meșteșuguri, ci și în instruire. Fiind o limbă vie, introdusă și ca mijloc oficial de comunicare, germana a oferit tinerilor perspective ample de afirmare în armată, administrație și în școlile înalte. La universitatea din Pesta, prelegerile de medicină veterinară au fost ținute și în germană, Nicolae Herczeg optând să audieze cursuri în această limbă⁵⁴.

Apartenența confesională a studenților se poate reconstitui în mod acceptabil. Aproape jumătate din ei (18) au mărturisit credința ortodoxă⁵⁵, proporție care poate fi mai mare, în condițiile în care nu pentru toți cursanții este specificată religia. Numărul mare al ortodocșilor se justifică prin faptul că în Banat „țară de Coroană” până în 1779, lipsită de privilegii feudale, biserica răsăriteană și-a câștigat și păstrat un statut mai bun față de Transilvania, fiind considerată egală cu celelalte confesiuni. Celelalte culte sunt abia remarcate: catolică – 6 și luterană – 1⁵⁶.

În privința condiției sociale, informațiile ilustrează o paletă variată. Rangul nobiliar (*nobilis de Lugos*) este atestat pentru 12 studenți⁵⁷. Alți lugojeni și-au etalat condiția de cetățeni onorabili (*civis*)⁵⁸. Datele personale consemnate în registrele matricole conduc la ideea că în unele familii ale orașului au existat, concomitent sau în generații diferite, persoane cu studii înalte. Aurel și Vasile Maniu erau frați de tată⁵⁹, Anton și Ladislau Madarász aveau probabil același grad de rudenie, George și Grigore

de Villom (Villaume), tradusă de Naum Petrovici (Buda, 1818), apoi la cărțile lui Bojinca (*Dirigătorul*) și Vasici. „*Spect. D. Vasilie Fogarasy jurassor la Incl. Comit. Krasso*” (1830) și jude nobiliar (1832), absolvent de Drept și tatăl unui viitor student, achiziționează cărțile lui Bojinca, Szallay și Vasici. Nedelco Nicolae „în întâilea an al filosofiei auzitoriu” la Pesta, este interesat de lucrările lui Bojinca (*Dirigătorul*) și Vasici.

⁵⁴ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 737.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 415, 486, 542, 737, 743, 813a, 815, 854, 1252, 1253, 1340, 1369, 1395, 1433a, 1441a, 1460, la care se adaugă frații Aurel (L. Szögi, *Studenți români*, nr. 115) și Vasile Maniu.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 55 (luteran), 72, 944, 1012, 1560, 1678, la care se adaugă Johann Preyer (catolici).

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 55, 486, 542, 743, 854, 931a, 1152, 1153, 1395; M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 4336. Aurel și Vasile Maniu erau urmașii unei familii nobiliare din Răcăștia (Hunedoara) stabilite la Lugoj.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 1340, 1460.

⁵⁹ Victor Neumann respinge calitatea de frați în favoarea celei de veri, cf. *Vasile Maniu. Monografie istorică*, Timișoara, 1984, p. 13.

Milankovits au fost veri⁶⁰, iar Basil și Theodor Fogarasi – tată și fiu⁶¹. În mod cert, Wilhelm Martini era înrudit cu Friedrich Martini din Mehadia, gimnazist la Viena (1847)⁶², în timp ce pentru Ladislau Kosztka se poate admite o legătură de familie cu Ioan și Leopold Kosztka din Timișoara⁶³.

Ocupațiile și starea materială a părinților au fost dintre cele mai variate: nobili/ proprietari – 12; comercianți, funcționari, meșteșugari – câte 2; administrator, medic, notar – câte unul. Studenții Teodor Petrovici și Teodor Fogarasi se puteau mândri cu părinții lor care erau, în primul caz, vice-comite de Caraș (1823–1825)⁶⁴, respectiv asesor jurat (1830) și judele nobiliar al aceluiași comitat (1832)⁶⁵. Cele 22 de situații pentru care se cunoaște ocupația părinților, permit o comparare edificatoare cu specializările urmate de fiii acestora. Se remarcă trecerea de la ocupațiile tradiționale la cele moderne și sensul ascendent în cazul familiilor de condiție inferioară și mijlocie. Cei 12 fii de nobili au studiat dreptul – 6, filosofia – 2, dreptul și filosofia – 2, medicina și teologia – câte unul. Studiile de drept au fost accesibile deopotrivă fiilor de înalți demnitari (vice-comite) și băieților de administrator sau meșteșugar⁶⁶. Destul de rar se remarcă o asemănare între profesia părinților și cea a copiilor lor⁶⁷. Mai evidentă este discontinuitatea față de preocupările părinților, explicabilă prin talentul tinerilor și dorința lor de a face „altceva”. Copiii a trei comercianți s-au orientat către inginerie și medicină, alți doi băieți de medic și de notar au ales să urmeze filosofia, iar fiul unui administrator a fost îndrumat spre ingineria militară⁶⁸. Un alt exemplu sugestiv îl oferă profesorul universitar

⁶⁰ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1252, 1253. George era fiul lui Basilius, iar Grigore fiul lui Marcus Milancovici.

⁶¹ *Ibidem*, nr. 541, 542. Originar din Lipova, Basil a ajuns student în Drept la Sárospatak (anul IV, sept. 1815, 20 de ani). Theodor, nobil ortodox din Lugoj, a urmat filosofia la Debrecen (anul II, 1842-1843, 19 ani).

⁶² M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 2558 și 2560. Cei doi aveau în comun nu doar numele de familie sau locul în care învață, ci și profesia de medic practică de tații lor. Nu este exclus să fi fost chiar frați.

⁶³ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1011-1013. Ioan și Leopold erau mai mari decât Ladislau, primul fiind student (1835), iar al doilea absolvent (1838) al universității din Pesta.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 1433a (Basilius/ Balazs Petrovits). R. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 251, nota 406.

⁶⁵ Vezi nota 53.

⁶⁶ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1433a, 1441a. Părintele lui Johann Preyer a fost administrator.

⁶⁷ M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3162 (fiul unui încasator de taxe urmează studii comerciale la Viena).

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 116, 2537, 2560, 4381; M. Szabó, *op. cit.*, nr. 813a. Fr. Gatti, *op. cit.*, I, p. 338.

Dimitrie Nedelcu al cărui părinte a fost „căldărașul român numit Damaschin Nedelcu”⁶⁹.

Din prezentarea acestor detalii reiese că starea materială și atitudinea părinților au condiționat în mod hotărâtor urmarea cursurilor. Studiile înalte au presupus cheltuieli însemnate pe o durată apreciabilă. La taxele de studiu⁷⁰ se adăugau cheltuielile de întreținere și costurile legate de procurarea cărților și rechizitelor, de tipărirea dizertațiilor susținute. Dacă nobilii își puteau permite un trai pe măsura rangului lor, în schimb, pentru familiile modeste asemenea cheltuieli au fost mai greu de suportat. Unii studenți erau orfani, dar au avut ambiția de a-și termina studiile, conștienți că numai astfel se puteau afirma⁷¹. Indiscutabil, greutatea materiale, starea de sănătate sau problemele familiale i-au determinat pe unii tineri să se înscrie doar ca auditori sau să-și întrerupă studiile⁷². Un alt factor de selecție a fost regimul cazon, pe care nu toți tinerii îl suportau. O soartă nefericită a avut amintitul Ignacz Mervy, decedat după trei ani de studii militare, pe când avea 17 ani (7 sept. 1787).

Din cei aproape 40 de studenți repertoriați, un sfert (9) nu figurează în registrele matricole mai mult de un an. Pentru restul lor, situația se prezintă astfel: 2 ani universitari – 1; 3 ani – 4; 4 ani – 8. Studii mai îndelungate au efectuat Johann Weiss (5 ani, în contextul unei peregrinări academice la Viena, Pavia și Padova)⁷³ și Johann Breitschwerdt (9 ani la Academia

⁶⁹ Ioan Boroș, *Constituția. Societate secretă română în Lugoj, 1830-1834*, Lugoj, 1928, p. 12.

⁷⁰ La înscrierea lui Ignacz Mervy în Școala militară (1784) a fost plătită importanta sumă de 250 fl.

⁷¹ Pentru Joannes Paphazi, student în anul IV la Drept (Sárospatak, 1818), matricola nu amintește decât numele mamei sale, Elisabeta, cf. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1395. La fel, Johann Preyer a rămas orfan de tată la vârsta de 11 ani (1816).

⁷² Nicolae Herczeg, auditor la medicină veterinară (Pesta, 1842) și Alexandru Isac, auditor în anul IV la Drept (Sárospatak, 1825), cf. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 737, 815. N. Herczeg a reușit totuși să-și ia doctoratul în medicină la Viena (1846), cf. L. Szögi, *Studenți români*, nr. 85. Ladislau Madarász și-a reluat studiile în 1797, după o întrerupere de un an cf. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1153.

⁷³ *Ioannes Weiss filius Hermanni negotiantis, annorum 24, natus in Lugos in Hungaria, studuit Viennae; in facultate medica quinti anni 1838/39* (6 nov. 1838), cf. Veress Endre, *Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium (1264–1864)*, Budapest, 1915, p. 144 (col. Fontes Rerum Hungaricarum, I).

Militară Tereziană din Viena). Cinci studioși au urmat o dublă specializare: filosofie (1–2 ani) și drept (1–4 ani)⁷⁴.

Absolvirea facultăților și obținerea unor grade academice nu este dovedită decât pentru un sfert din totalul celor repertoriați. Un exemplu concludent îl oferă cinci studenți ai Universității din Pesta, unul specializat în chirurgie, iar ceilalți în farmacie, care au susținut examenul de absolvire, reușind să obțină mult dorita diplomă (1825–1848)⁷⁵. Mai ambițios, Nicolae Herczeg și-a continuat în capitala Imperiului studiile începute la Pesta, strădaniei răsplătite cu un doctorat în medicină (6 august 1846)⁷⁶. Acestora li se alătură un ofițer al Academiei Tereziene (Johann Breitschwerdt, 1816), un diplomat în inginerie (Josephus Bagosy, 1833) și doi juriști (Johann Preyer în 1824, Vasile Maniu în 1846). Doar trei lugojeni au reușit să obțină doctoratul: Dimitrie Nedelcu, Nicolae Herczeg (medicină) și Aurel Maniu (drept). Absolvirea studiilor înalte se întrevede din publicarea unor dizertații și lucrări științifice, apoi prin realizările notabile ale carierei postuniversitare.

După finalizarea cursurilor absolvenții au avut de ales între a se întoarce acasă sau a-și căuta rostul în lume. Printre cei reveniți în Banat s-au aflat Ioan Paphazy, Constantin Oprea, Alexandru Isac și Atanase Iosif, foști colegi la Sárospatak. Primul a contribuit la înființarea gimnaziului lugojan (1823), apoi la construirea edificiului acestuia, pe când ocupa funcția de jude nobiliar (1835)⁷⁷. Oprea a avansat de la postul de vice-notar la cel de prim-notar al orașului Lugoj (1830–1832). Funcția de vice-notar a fost preluată de Alexandru Isac, în timp ce Atanasie Iosif a devenit asesor jurat la tribunalul comitatului (1832). Cu aceste funcții ei figurează în listele de prenumerați la cărțile lui Damaschin Bojincă, Pavel Vasici-Ungureanu și Imre Szallay⁷⁸, dovedind astfel, ca mulți alți bănățeni, dorința

⁷⁴ M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1152, 1153, 1433a; M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3732. În 1830, Nicolae Nedelcu era „în întâilea an al filosofiei auzitoriu” la Pesta și trecuse în anul III la Drept (Sárospatak).

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 415, 944, 1012, 1560, 1678.

⁷⁶ Nicolaus Hertzeg, *Reagentia chemica dissertatio inauguralis*, Vindobonae, Typ. Strauss et Sommer, 1846, 15 pp.

⁷⁷ Fr. Pesty, *op. cit.*, p. 367, 371.

⁷⁸ *Peril(ustrul) Constantin Oprea I. Notar la Mag(istrat)/ Opra Konstantin I-ső Magistratualis Jegyző; Sp(ectabilul) Iosif Athanasievici Onor. Iurasor/ Athanaszievits Jósef Vármegye Esküdt; Peril(ustrul) Alexandru Ijak Vițe Not(ar) la Maghistr(at)/ Izsák Sándor aljegyző*, cf. D. Bojincă, *Anticile*, I, p. 229-230; I. Szallay, *Gramatica*, listele la sfârșitul vol. I.

de instruire permanentă și multivalentă, interesul pentru lectură și spiritul patriotic. Un alt lugojan reîntors în orașul natal a fost Grigore Milancovici, care în 1833 apare drept garant pentru doi din acuzații în procesul societății *Constituția*⁷⁹.

Din aceeași generație face parte Mauriciu Asboth (1804, Abasár [comitatul Heves] – 1877, Lugoj), al doilea din cei opt copii ai cuplului luteran András Asbóth și Alojzia Miháلكovics. S-a căsătorit în 1834 cu Wilma Schmidt și a avut 14 copii din care au trăit doar câțiva. Familia a fost de condiție nobiliară, publicându-și diploma de blazon la 22 iunie 1827. Mauriciu Asboth a făcut carieră în domeniul juridic, de la funcția de vice-notar (1832) la cea de judecător (*főszolgabíró*) al comitatului Caraș⁸⁰.

Din seriile mai recente, este cunoscut George Philippovici care în iulie 1861 funcționa ca „protocolist al cărților funduare” și se număra printre susținătorii fervenți ai lui Emanuel Gojdu – comitele român al Carașului⁸¹.

Câțiva absolvenți au participat activ la evenimentele revoluționare din anii 1848–1849. Juristul Theodor Fogarasi figurează printre semnatarii *Petiției neamului românesc* redactată cu ocazia întrunirii revoluționarilor români de la Pesta (9/21 mai 1848)⁸². Ioan Paphazy a devenit pretor în zona Carașului (iunie–iulie 1848)⁸³, iar farmacistul Scheich Károly (1824–1905) a fost sergent major (*honvéd őrmester*) în armata revoluționară maghiară⁸⁴.

Karl Wilhelm Ritter von Martini (1821, Lugoj – 1885, Viena)⁸⁵ a fost fiul unui medic militar. Deși era absolvent de filosofie, s-a orientat către

⁷⁹ I. Boroș, *op. cit.*, p. 33.

⁸⁰ Nagy Ivan, *op. cit.*, XIII, 1868, p. 36; Fr. Pesty, *op. cit.*, p. 400; *Temes vármegye*, coord. Borovszky Samu (col. *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája*), Budapest, 1914, p. 403; mai nou: <http://familytrees.genopro.com/373407Kortvelyessy/KortvelyessyGyulaCsaladja/default.htm?page=contacts.htm>.

⁸¹ Nicolae Cordoș, *Lugojenii și Emanuel Gojdu*, în *Banatica*, 1, 1971, p. 286.

⁸² Teodor Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, I, Sibiu, 1904, p. 343; Cornelia Bodea, *1848 la Români. O istorie în date și mărturii*, I, București, 1982, p. 511.

⁸³ I. D. Suciu, *Rumänen und Serben in der Revolution des jahres 1848 im Banat*, în *RESEE*, VI, 1968, 4, p. 613.

⁸⁴ *A Kerepesi úti temető 1999-ben* (II): 31/2. (1848-49-es) parcella, în *Budapesti Negyed*, VII, 1999, 3 (25), ed. electronică: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00020/adat069.htm>.

⁸⁵ Szinnyei József, *Magyar írók. Élete és munkái*, Budapest, VIII, 1902, col. 711-713; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (în continuare, *ÖBL*), VI, Wien, 1974, p. 117.

armată, devenind profesor la Școala Regimentului de Graniță din Caransebeș. După ce părăsește spațiul bănățean (1846), Martini poate fi remarcat în timpul Revoluției pașoptiste, cu gradul de căpitan în Statul Major din Pesta. Începând cu anul 1850, Karl von Martini se afirmă ca jurnalist și prozator. Lucrează la ziarele *Konstitutionellen Blattes in Böhmen* (Praga), *Grazer Zeitung* și *Grazer Tagespost* (până în 1866). La 1868 este ales deputat și își continuă activitatea gazetărească scriind, timp de zece ani, articolele de fond ale publicației *Fremden-Blattes* din Viena. A avut un talent literar remarcabil, evocând în unele din romanele sale viața și sentimentele coloniștilor șvabi din Banat⁸⁶.

Johann Nepomuk Preyer (1805, Lugoș – 1888, Kirchenberg – Austria)⁸⁷ a devenit o personalitate a epocii sale, dar el aparține foarte puțin Lugoșului. A fost primul dintre cei șapte copii ai lui Georg Preyer (cu origini la Köln și funcționar administrativ la Lugoș din 1789) și Josephei von Leyritz, fiica unui ofițer din Vârșeț. Johann Preyer a părăsit orașul natal când avea 13 ani, pregătindu-se la Gimnaziul piariștilor din Timișoara, Liceul Filosofic din Szeged și Facultatea de Drept din Bratislava (absolvită în anul 1824). În 1826 se angajează la cancelaria comitatului Timiș, reușind ca după doi ani să își ia la Pesta diploma de avocat. Între 1844–1858, Preyer a fost primarul Timișoarei, timp în care promovează o amplă modernizare a orașului sub aspect economic, cultural și edilitar. În timpul primariatului său au fost create Școala de Muzică (1845), secția de Drept în cadrul Liceului, Fabrica de tutun și prima Casă de economii din Banat (1846). Preyer a reușit să introducă iluminatul public cu gaz lampant, să înlăture distrugerile provocate de asediul din timpul revoluției și să redacteze prima monografie modernă a orașului⁸⁸. După câțiva ani liniștiți (1858–1861), petrecuți în Austria, unde se ocupă de literatură, Johann Preyer a revenit la Timișoara ocupând funcțiile de judecător la Curtea de Justiție Imperială și vicepreședinte de tribunal. În 1876, s-a retras pentru tot restul vieții la Kirchenberg. Preyer s-a afirmat și printr-o însemnată

⁸⁶ *Bilder aus dem Honvédleben*, Wien, 1851, reeditat la Praga, 1854; *Stilleben eines Grenzoffiziers*, Wien, 1854; *Pflanzer und Soldat. Bilder und Gestalten aus dem Banate*, Wien, 1854; *Vor 100 Jahren. Ein deutsches Lebens- und Sittenbild*, Wien, 1864.

⁸⁷ R. Täuber, *op. cit.*; *ÖBL*, VIII, 1981, p. 273.

⁸⁸ *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Temesvár, 1853. O ediție bilingvă germană-română s-a publicat la Timișoara, 1995 (Ed. Amarcord, trad. A. Mager și El. Pascu, note I. Hațegan).

activitate literară, concretizată în poezii, povestiri și piese de teatru⁸⁹. Preocupări literar-istorice au avut și alți lugojeni titrați⁹⁰.

Domeniul medical este ilustrat de carierele a doi lugojeni, unul care a practicat farmacia, iar celălalt care s-a afirmat în mediul universitar și în specialitatea stomatologiei. Ladislau Kosztka (1816–1904) este atestat ca farmacist la Kisszeben (Sabinov, în Slovacia), în 1853, și la Tiszaölk (districtul Dada, comitatul Szabolcs)⁹¹ în 1873–1874, dovedindu-se activ până la o vârstă înaintată⁹². A fost căsătorit cu Franciska Heizelmayer, originară din comitatul Ung. Fiul lor, Csontváry Kosztka Tivadar (1853–1919), a fost pregătit tot pentru farmacie, însă la maturitate el a abandonat-o, afirmându-se ca un renumit pictor expresionist și post-impresionist⁹³.

Dimitrie Nedelcu (1812, Lugoj – 1882, Budapesta)⁹⁴ provine dintr-o familie aromânească. Tatăl său era lucrător în alamă, dar înstărit și cultivat, favorabil ideilor moderne. În casa sa din Lugoj s-au ținut în secret ședințele Societății revoluționare *Constituția*⁹⁵. Dimitrie a urmat studii complete de medicină, obținând doctoratul la Pesta, în anul 1839⁹⁶. A perseverat, astfel

⁸⁹ Canova. *Dramatisches Gedicht in fünf Akten*, Leipzig, 1853; *Die Sulioten. Trauerspiel in fünf Akten*, Leipzig, 1854; *Ver Sacrum. Gedichte*, Gmunden, 1858; *Hannibal. Trauerspiel in fünf Aufzügen*, Wien, 1882; Hunyadi László. *Trauerspiel in fünf Aufzügen*, Wien, 1882.

⁹⁰ Este posibil ca Ioan Popovici, student în anul IV la Drept (Sárospatak, 1825) să fie identic cu Ioan. S. Popovics, autorul următoarelor lucrări: *Zivot i vitezka voevanija slavnog kneza epirskoga Dorda Kastriota Skenderbega opisana*, Buda, 1828; *Carmen quod Rev. Dno Pachomio Joannovics, amico colendissimo diem onomasticam feliciter recolenti offert J. S. P.*, Temesvarini, 1833. Typ. Jos. Beichel, cf. Géza Petrik, *Bibliographia Hungariae 1712–1860*, III, Budapest, 1891, p. 123.

⁹¹ Fazekas Árpád, *Szabolcs vármegye patikái a XIX. század végén*, în *Helytörténeti tanulmányok*, VII, Nyíregyháza, 1989, p. 333–336, 341–342.

⁹² Aquila. *A magyar ornithologiai központ folyóirata*, I, Budapest, 1894, 1-2, p. 63; V, 1898, 1-3, p. 208–209.

⁹³ *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990* (ed. electronică).

⁹⁴ Victor Chiffa, *Profesorul Dimitrie Nedelcu (1811-1882), cel dintâi profesor stomatolog ungar de origine română* (teză de doctorat), Cluj, 1929, 24 p.; Maria Berényi, *Románok Budapesten. Dimitrie Nedelcu - Nedelkó Döme*, în *Barátság*, Budapest, XVI, 1, 15 febr. 2009, p. 5974–5976; eadem, *Medici și farmaciști români din Budapesta în secolul al XIX-lea*, în *Simpozion. Comunicările celui de-al XVIII-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria*, Giula, 2009, p. 37–43.

⁹⁵ I. Boroș, *op. cit.*, p. 7–8, 12–13.

⁹⁶ *Dissertatio inauguralis physiologico-pathologica de senectute quam consensu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis et directoris Perillustis ac Spectabilis Domini Decani nec non Clarissimorum ac Celeberrimorum D. D. Professorum pro Doctoratus*

că în mai 1842 își finalizează pregătirea în stomatologie la universitatea Vieneză. Dimitrie Nedelcu a rămas să lucreze în cadrul Facultății de medicină din Pesta, devenind unul din primii profesori europeni de stomatologie. Începând cu 15 mai 1844, data cursului inaugural intitulat *Necesitatea și foloasele stomatologiei*, Dimitrie Nedelcu a fost titularul catedrei timp de peste 35 de ani. Pentru popularizarea noii specializări, el a înființat o clinică ambulatorie de stomatologie după modelul celei vieneze, unde a predat și practicat arta dentară. Deși nu a scris lucrări științifice, Nedelcu a fost ales membru al Societății regale de medicină. A promovat apropierea dintre români și maghiari, frecventând cercurile progresiste. El și-a etalat naționalitatea română și a sprijinit Societatea *Petru Maior* care promova interesele studenților români aflați la studii în Budapesta⁹⁷.

Dintre foștii studenți ai Lugoșului s-au remarcat și câțiva luptători pentru emanciparea națională, politică și religioasă a românilor din Monarhia habsburgică. Primul, în ordine cronologică, a fost Ioan Faur. El a provenit dintr-o familie de origine nobiliară, care a susținut cultura scrisă în limba română. Faur s-a implicat în lupta politică a bănătenilor, activitatea sa cunoscând un apogeu în deceniul 1860–1870. A fost deputat în Dieta maghiară (1861–1869)⁹⁸, vice-comite în 1861 și apoi comite al comitatului Caraș (1868–1870)⁹⁹. Discursurile sale dovedesc un talent oratoric deosebit¹⁰⁰, precum și o atitudine politică moderată.

medicinae laurea summisque in medicina honoribus ac privilegiis rite obtinendis in Alma ac Celeberrima Universitate Pestensi publicae eruditorum disquisitioni submittit Demetrius NEDELKO Lugoschino-Kraschoviensis. Theses adnexae publice defenduntur in Palatio Universitatis minori die ... 1839, Pestini, 24 p., cf. A. Veress, Bibliografia, III, nr. 1379.

⁹⁷ Numele stim. D. D. contribuinți la spesele și scopul concertului și balului tinerimei române din Pesta dat în 23/11 Faur 1865 (Din Buda-Pesta... Dr. Demetriu Nedelcu 10 fl.), în *Aurora română. Foaie beletristică*, III, Pesta, 8, 15/27 apr. 1865, p. 96; *Socotela publică despre banii incurși în cassa Balului român aranjat de tinerimea română la 12 făurariu n. 1874 în Budapesta* (De la Budapesta au intrat de la... On. domn Dr. Nedelcu 20 fl.), în *Federațiunea*, VII, Budapesta, nr. 39 (841), 23 mai/ 4 iunie 1874, p. 454.

⁹⁸ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 289, 296, 311-312, 369, 379-384, 429; IV, 1906, p. 8; A. Veress, *Bibliografia*, III, nr. 1845, 1999, 2280 (Dieta din 1861-1866). Sursele maghiare, disponibile și în format electronic: *Förendiházi napló*, I: 1865-1868, p. 316-518 (dec. 1867–nov. 1868); *Förendiházi irományok*, I: 1869, p. 22 (apr. 1869); *Képviseleőházi naplók*, 1861/I-II (mai-august 1861), 1865/I-IV (dec. 1865–iul. 1867) și 1865/VII (mart.–iun. 1868).

⁹⁹ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 528 (vicecomite); *Förendiházi napló*, I/1865-1868, p. 457; I/1869-1870, p. 174 (comite). La 10 august 1869, Pavel Vasici-Ungureanu îi scria lui

Vasile Maniu (1824, Lugoj – 1901, București)¹⁰¹ a fost o personalitate complexă a societății românești: revoluționar pașoptist, magistrat, publicist, parlamentar și academician. S-a născut într-o familie cu rădăcini nobiliare în Răcăștia (Hunedoara). Părinții săi au fost Alexandru și Elena Maniu. El l-a avut ca frate vitreg pe Aurel Maniu, născut din a doua căsătorie a tatălui. Vasile Maniu s-a căsătorit cu Olga de Lovich și a avut trei copii, Grigore, Vasile și Maria. Pregătirea începută în gimnaziul din Lugoj a fost continuată la Arad, Timișoara și Pesta (1836–1846)¹⁰². În timpul Revoluției pașoptiste, Maniu a luptat pentru drepturile românilor bănățeni, mijlocind legăturile dintre Eftimie Murgu și Nicolae Bălcescu. În noiembrie 1858, s-a stabilit definitiv la București, fără a renunța la lupta pentru emanciparea bănățenilor. A desfășurat o intensă propagandă în favoarea Banatului, cu ocazia încorporării sale în Ungaria (1860) și a secetei din 1863–1864. Deși nu avea cetățenie română, Vasile Maniu a funcționat ca avocat la Curtea Criminală (1859), Curtea de Justiție (1860–1861) și Eforia Spitalelor (1862–1865), apoi a fost ales prim-președinte al Curții de Apel din Iași (1868–1869). Naturalizarea i-a fost acordată în anul 1869. Un moment fericit al vieții sale s-a petrecut în 1876, când a fost ales membru titular al Academiei Române și deputat de Ialomița. Calitatea de parlamentar și-a păstrat-o neîntrerupt până în 1888. Vasile Maniu a desfășurat o bogată activitate publicistică, oglindită în coloanele publicațiilor *Buciumul român*, *Columna lui Traian*, *Românul*, *Trompeta Carpaților*. Totodată, a compus drame și studii istorice¹⁰³.

Barițiu că „nu e înțelegere între români” deoarece „unii sunt îngâmfați că sunt domni mari” oferind ca exemplu pe Ioan Faur, cf. *George Bariț și contemporanii săi. Studii și documente*, II, București, 1975, p. 167.

¹⁰⁰ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 384; A. Veress, *Bibliografia*, III, nr. 1854.

¹⁰¹ Dim. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor*, București, 1897, p. 121; C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, III, Sibiu, 1904, p. 192; J. Szinnyei, *op. cit.*, VIII, col. 513-514; *ÖBL*, VI, 1973, p. 53-54; V. Neumann, *op. cit.*

¹⁰² De la V. Maniu s-a păstrat doar certificatul de promovare a anului I la Univ. din Pesta (iul. 1845). V. Neumann sesizează lipsa diplomei de licență și a altor mărturii documentare care să ateste prezența lui Maniu la Pesta în 1846. Demersurile biografului de a-i găsi actele de studii în arhivele și bibliotecile budapestane au rămas infructuoase. Cu temei, Neumann se întreabă dacă „absența diplomei l-a obligat pe Maniu să preia chiar și pozițiile modeste oferite de autorități?” (*op. cit.*, p. 110-111, notele 15, 17).

¹⁰³ În *Dicționarul General al Literaturii Române*, IV (L-O), București, 2005, p. 201, Vasile Maniu nu este considerat istoric „ci un gazetar cu o temeinică informație”, care publică „nu demonstrații de erudiție ale unui savant, ci impetuoase pledoarii politice”. Lista lucrărilor în *Bibliografia Românească Modernă (1831-1918)*, III (L-Q), București,

Aurel Maniu (1833, Lugoj – 1894, Oravița)¹⁰⁴ a fost căsătorit cu Hermina Haica și a avut o fiică, Livia. S-a orientat, asemeni fratelui său Vasile Maniu, tot către domeniul juridic. Studiile superioare, finalizate după 1850, au fost încununate cu un doctorat în Drept. Și-a început cariera ca notar la Lugoj și vice-notar al comitatului Caraș (1860). Între anii 1861–1872, a fost deputat în Dieta maghiară, reprezentând districtul Făget din comitatul Caraș¹⁰⁵. Aurel Maniu a contribuit la realizarea separației ierarhice între bisericile românești și sârbești, la înființarea Mitropoliei ortodoxe din Transilvania-Banat, precum și la constituirea sistemului de credit bancar românesc. Despre el s-a spus că „era aspru la vorbă, dar de un caracter blând, conciliant, iubitor de dreptate, căutând totdeauna calea mijlocie, calea de aur”¹⁰⁶. Din anul 1875, a funcționat pentru aproape două decenii ca notar public la Oravița, timp în care nu s-a mai implicat în viața politică.

Modelul de afirmare urmând calea armelor este ilustrat de doi lugojeni. Johann Breitschwerdt (1797, Lugoj – 1869, Bratislava) a intrat la vârsta de zece în celebra Academie Militară Tereziană, unde a studiat până în octombrie 1816. După absolvire, a devenit cadet în regimentul de infanterie nr. 32 „Prințul Nicolae Eszterházy”, avansând până la gradul de locotenent. S-a pensionat foarte devreme (1837), după care a mai trăit încă trei decenii¹⁰⁷. O carieră mult mai bogată și remarcabilă a avut August Némethy von Némethfalva (1834, Lugoj – 1895, Viena)¹⁰⁸. El și-a început pregătirea militară chiar la finalul perioadei analizate aici. A fost atras de arma cavaleriei, astfel că în 1854 servește cu gradul de cadet în regimentul

1989, p. 176-177. Drame: *Amelia sau victima amorului*, București 1849; *Monumentul de la Călugăreni*, București, 1871; *Proscrisul*, București, 1880. Studii istorice: *Disertațiune istorico-critică și literară, tractând despre originea românilor din Dacia Traiană*, Timișoara, 1857; *Unitatea latină sau cauza romană în procesul naționalităților din punct de vedere istoric, juridic și politic*, București, 1867; *Misiunea Occidentului latin în Orientul Europei*, București, 1869 (ed. franceză: *La mission de l'Occident latin dans l'Orient de l'Europe*, Paris, 1869).

¹⁰⁴ Articolul Dr. Aurel Maniu, în *Familia*, XXX, nr. 8, 20 febr./4 mart. 1894, p. 85-86; C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 192. J. Szinnyei, *op. cit.*, VIII, col. 513; Victor Lăzărescu, *Dr. Aurel Maniu (1833-1894)*, în *MB*, 33, 1983, nr. 5-6, p. 353-357.

¹⁰⁵ T. Păcățian, *op. cit.*, II, 1904, p. 289, 296, 298, 391; IV, 1906, p. 8, 202, 243-247, 727-730. *Képviseelőházi irományok*, 1861/I, p. 21; 1865/I, p. 11. *Képviseelőházi napló*, 1861/II, p. 54 (iunie-august 1861); 1869/I, p. 11 (apr.-iun. 1869) – 1869/XXIV (apr. 1872), p. 236.

¹⁰⁶ *Familia*, XXX, nr. 8, 20 febr./4 mart. 1894, p. 86.

¹⁰⁷ J. Svoboda, *op. cit.*, p. 401-402.

¹⁰⁸ *ÖBL*, VII, 1976, p. 67.

de dragoni nr. 5. Participă la campaniile din 1859 și 1866, prima dată ca locotenent și adjutant, apoi cu gradul de căpitan de cavalerie. În paralel, August Némethy își desăvârșește pregătirea în cadrul Institutului de Echitație (1859–1860)¹⁰⁹, ceea ce îi facilitează avansarea la gradele de maior (1873), colonel (1879) și feld-mareșal locotenent (1890). A comandat diferite corpuri de cavalerie la Cracovia și Zagreb. Pentru calitățile sale, August Némethy a primit *K. K. Militär-Verdienst-Kreuz* (1866)¹¹⁰.

Informațiile prezentate până aici au evidențiat, chiar și parțial, complexitatea și varietatea aspectelor unui fenomen socio-cultural mai puțin cunoscut din istoria Lugoșului. Prezența studioșilor lugojeni în centrele academice europene a fost restrânsă, dar a contribuit la racordarea societății de aici la cultura și valorile Luminilor europene. După anul 1850, frecventarea academiilor și universităților, îndeosebi a celor din capitala Imperiului Habsburgilor, a devenit tot mai amplă¹¹¹. Pentru români, studiul în marile centre academice a grăbit cristalizarea programului propriu de luminare, conceput din perspectivă națională.

¹⁰⁹ *Equitationsinstitut* a funcționat din 1807 în Paulinerkaserne din Viena-Neustadt. Aici se pregăteau timp de 18 luni, ofițerii și subofițerii de cavalerie. În 1852, cazarma și Institutul de echitație au fost înglobate în cadrul Școlii de Război (*Kriegsschule*).

¹¹⁰ *Kais. Königl. Militär Schematismus für 1879*, Wien, December 1878, p. 44, 436; *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1891*, Wien, 1891, p. 137 (comandant la Cracovia din 1890); idem pentru 1893, Wien, Jänner, 1893, p. 89 (General-Remontierungs-Inspector). Cariera este prezentată în necrologul publicat în *Militär Zeitung*, Wien, 50, nr. 43, 7 dec. 1895, p. 381.

¹¹¹ Un repertoriu parțial indică următoarele efective: Viena: universitate – 39 (1867-1890), politehnică – 4 (1875-1889), academia militară – 1 (1885); Graz: universitate – 5 (1888-1918), politehnică – 1 (1918); Cernăuți – 3 (1889-1906); Lemberg/Liov – 3 (1873-1883); Leoben: academia minieră – 1 (1859); Trieste: academia comercială și navală – 1 (1880). Până în 1880 niciun lugojan nu a fost înscris în universitățile germane din Bonn, Göttingen, Heidelberg, Jena, München.

A N E X E

A. Evoluția numerică a studioșilor din Lugoj (1790–1850)

Deceniul	Total Banat-Transilvania		Din care Lugoj	
	universități din Ungaria	alte universități	universități din Ungaria	alte universități
1781 – 1790	37	286	—	1
1791 – 1800	88	309	2	1
1801 – 1810	183	252	0	1
1811 – 1820	222	349	3	1
1821 – 1830	381	414	8	1
1831 – 1840	515	489	5	3
1841 – 1850	453	467	9	2
TOTAL	1879	2566	2710	
	4445		37	

B. Lista studioșilor pe centre și instituții universitare

Bratislava

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Johann Nepomuk Preyer	1824	Drept (absolvent)	Monograf și primar al Timișoarei (1844–1858); jurist și publicist

1. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, VIII, 1981, p. 273.

Debrecen

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Johannes Herczeg	1837–1838	Teologie (an I)	
2	Johann Faur	1839–1840	Filosofie (an III)	Deputat în Dieta Ungariei (1861–1868) și comite suprem de Caraș (1868–1870)
3	Theodor Fogarasi	1842–1843	Filosofie (an II)	Revoluționar la 1848

1-3. Szabó Miklós, *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005, nr. 743, 486, 542.

Graz

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Grigore Lonczay	1642–1644	Filosofie	Admis în Ordinul iezuit (14 oct. 1638)

1. Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992, nr. 915.

Győr

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Ladislau Madarász	1795–1796 1798–1799	Filosofie (anii I-II)	
		1797–1798	Drept (an I)	
2	Anton Madarász	1798–1799	Filosofie (an II)	
		1799–1800	Drept (an I)	
3	Theodorus Petrovits	1825–1826	Filosofie (an II)	
		1826–1828	Drept (anii I-II)	

1-3. Szabó Miklós, *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005, nr. 1153, 1152, 1433a.

Kecskemét

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	George Philippovits	1846–1847	Drept (an I)	Protocolist al cărților funduare (1861)
2	Josef Ivanovits	1847–1848	Filosofie (an I)	

1-2. Szabó Miklós, *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005, nr. 1441a, 813a.

Olomouc

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Franciscus Katay <i>de Lugas Tr.</i>	1 dec. 1596 – 4 iun. 1598	Arte Liberale	
2	Michael N. Lugassi <i>Tr.</i>	18 febr. 1604	Arte Liberale	Nobil

1-2. Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992, nr. 532, 1917.

Pavia și Padova

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Giovanni Weiss	Pavia: 1836–1837 Padova: 1839	Medicină	Medic

1. Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi peregrinusok*, Marosvásárhely, 1998, nr. 4381.

Pesta

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Nicolaus Duroczij	16 iun. 1825	Chirurgie (absolvent)	
2	Josephus Bagosy	3 ian. 1833	absolvent inginerie (<i>Institutum Geometricum</i>)	
3	Demetrius Nedelko	1839	Medicină (doctorat)	Student la Viena (1842); Prof. univ. la Pesta (1844–1882)
4	Elias Klebovich	12 iul. 1839	Farmacie (absolvent)	
5	Nikolaus Herczeg/Hensczeg	1842–1843	Medicină veterinară (an III)	Doctor în medicină la Univ. Viena (1846)
6	Ladislau Kosztka	17 iul. 1843	Farmacie (absolvent)	Farmacist în diverse orașe
7	Vasile Maniu	1846	Drept (absolvent)	Politician, publicist, academician în România
8	Károly Scheich	24 mai 1848	Farmacie (absolvent)	Farmacist; participant la revoluția pașoptistă
9	Ferenc Svoboda	5 iun. 1848	Farmacie (absolvent)	
10	Aurel Maniu	1850–1853	Drept (doctorat)	Student în drept la Viena (1853); Deputat în Dieta Ungariei (1861–1872) și notar la Oravița (1875–1894)

1-2. Szabó Miklós, *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005, nr. 415, 72; 3. Maria Berényi, *Medici și farmaciști români din Budapesta în secolul XIX*, în *Simpozion*, Giula, 2009, p. 37-43; Szögi László, *Studenți români în secolele XVI-XX*, Târgu-Mureș, 2011, nr. 76; 4-6. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 944, 737, 1012; 7. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, III, Sibiu, 1904, p. 192; 8-9. M. Szabó, *op. cit.*, nr. 1560, 1678; 10. C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 192; Szögi László, *Studenți români*, nr. 115.

Sárospatak

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Joannes Papházi	1818	Drept (an IV)	Jude nobiliar (1835) apoi pretor în zona Carașului (1848)
2	George Milankovits	18 sept. 1819	Drept (an IV)	
3	Grigore Milankovits	16 nov. 1819	Drept (an III)	
4	Mauritius Asbóth	6 sept. 1823	Drept	Vice-notar (1832) apoi jude nobiliar al comitatului Caraș
5	Constantin Oprea	3 sept. 1824	Drept (an IV)	Vice-notar (1830) și prim-notar al orașului Lugoj (1832)
6	Joannes Popovits	2 oct. 1825	Drept (an IV)	
7	Alexander Izsak	15 nov. 1825	Drept (an IV)	Vice-notar al orașului Lugoj (1832)
8	Athanasius Josephus	27 sept. 1828	Drept (an IV)	Asesor jurat al comitatului Caraș (1832)
9	Nikolaus Nedelko	13 nov. 1831	Drept (an IV)	

1-9. Szabó Miklós, *Erdélyiek Magyarországi egyetemeken 1848 előtt*, Marosvásárhely, 2005, nr. 1395, 1252, 1253, 55, 1369, 1460, 815, 854, 1340.

Viena – Academia Militară Tereziană

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Cariera
1	Johann von Breitschwerdt	25 oct. 1807–4 oct. 1816	Locotenent în armata imperială (pensionat în 1837)

1. J. Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt*, I, 1894, p. 401-402.

Viena – Școala de Ingineri Militari (Wieden)

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Cariera
1	Ignacz Mervy	1 sep. 1784–7 sep. 1787	Decedat în timpul studiilor

1. Friedrich Gatti, *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie*, I, Wien, 1901, p. 338.

Viena – Universitate

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Johannes de Lugas	Oct. 1394	Arte liberale	
2	Johann Somogyi von Lugos	1793	Elev gimnazist	
		1799 – 1801	Filosofie	
		1802 – 1803	Drept	
3	Constantin Marianowitsch	1813	Medicină	
4	Johann Weiss von Lugos	1835	Medicină	Student la Pavia și Padova (1836-39)
5	Wilhelm Martini von Lugos	1837	Filosofie	Publicist, profesor la Școala militară din Caransebeș
6	Ludwig Walter	1841	Medicină	
7	Demetrius Nedelko	24 mai 1842	Medicină	Prof. univ. Pesta
8	Nicolaus Herczegh	6 aug. 1846	Medicină (doctorat)	
9	Joseph Preyer von Lugosch	1848	Științe camerale	

1. Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979, nr. 874; 2-6. Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi peregrinusok*, Marosvásárhely, 1998, nr. 3732, 2537, 4381, 2560, 4336; 7-8. Szögi László, *Studenti români în secolele XVI-XX*, Târgu-Mureș, 2011, nr. 76, 85; 9. M. Szabó, L. Szögi, *op. cit.*, nr. 3162.

Nr. crt.	Nume și prenume	Perioada	Specialitatea	Cariera
1	Arnold Arnold von Lugos	1837	Inginerie	

1. Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi peregrinusok*, Marosvásárhely, 1998, nr. 116.

STUDENTEN AUS LUGOSCH AN EUROPÄISCHEN SCHULEN UND UNIVERSITÄTEN BIS 1850

Zusammenfassung

Der Besuch der Universitätszentren von den jungen Leuten aus Lugosch begann im Jahre 1394, aber es war ein unregelmäßiges Phänomen. Bis 1700 werden nur fünf Studenten aus Lugosch aufgezeichnet.

Nach dem Jahre 1718 kommt das Banat unter die Herrschaft der Habsburger. Diese haben eine neue Anschauung über die Verwaltung und das Gesetz durchgesetzt, indem der Anschluss der Provinz an die west- und zentraleuropäischen Werte erleichtert wurde. Bis 1850 wurden die europäischen Kollegs und Universitäten von 37 Studierenden aus Lugosch besucht. In der hier analysierten Zeitspanne wird die Rolle der Intellektuellen immer wichtiger und entwickelt sich zu dem Status von Beruf oder Amt, die oft in den Dienst des Staates gestellt werden. Die Tätigkeit der Hochschulabsolventen wird immer mehr unter moralischem und materiellem Aspekt geschätzt.

Der Besuch der akademischen Zentren aus dem Reich, insbesondere der Schulen aus Wien, entsprach vollkommen der öffentlichen Politik. Im Sinne der Aussage der Kaiserin Maria Theresia, die meinte: "Das Schulwesen aber ist und bleibt allezeit ein politicum" (1770) gab es Versuche, den Besuch der ausländischen - insbesondere der protestantischen - Universitäten zu verbieten.

In der Hauptstadt der Monarchie studierten 11 Jugendliche, in Pesta – 10, in Debrecen, Győr, und Sárospatak zwischen 3 und 9 und in jeder von anderen Städten – unter 2 Personen. Wenige von ihnen hatten den Mut die Ausbildung in Graz, Pressburg, Pavia und Padua – je 1 – fortzusetzen. Die

Gewohnheit der Ergänzung der Studien an mehreren Universitäten (*peregrinatio academica*) war beschränkt. 29 Studierende (von der Gesamtzahl 37) wurden in die Personenstandregister einer einzigen Schule eingetragen und andere 2 Jugendliche bevorzugten die Studien in einer einzigen Stadt zu machen (Kecskemét und Wien), indem sie die Kurse von mehreren Unterrichtsinstitutionen besuchten. Nur 6 Studenten aus Lugosch besuchten die Universitäten aus verschiedenen Städten.

Unter dokumentarem Aspekt werden die Lebensläufe der Studenten aus Lugosch ungleich hervorgehoben. Die Einzelheiten betreffs des Alters, der Nationalität, der Religion, des materiellen und sozialen Zustandes der Jugendlichen sind verschiedenartig und unvollständig. In einigen Familien der Stadt waren, gleichzeitig oder in verschiedenen Generationen, Personen mit hoher Ausbildung. Der materielle Zustand und die Haltung der Eltern bestimmten entscheidend den Besuch der Kurse. Der Hochschulabschluss und das Erringen von akademischen Titeln werden nur für etwa 15 Jugendliche bewiesen. Die hohe Ausbildung kann aus Veröffentlichung von Vorträgen und wissenschaftlichen Arbeiten, sowie aus besonderen Leistungen der postuniversitären Karriere geschlossen werden.

Unter den Menschen aus Lugosch müssen erinnert werden: Johann Nepomuk Preyer (Bürgermeister und Historiker von Temeswar), Karl Wilhelm Ritter von Martini (Journalist und Prosaschriftsteller, der in seinen Romanen das Leben und die Gefühle der schwäbischen Kolonisten wachrief), die Arzt Demeter Nedelko (Professor für Stomatologie an der Universität in Pesta), August Némethy von Némethfalva (Kavallerieeldmarschall). Vasile Maniu war eine komplexe Persönlichkeit der rumänischen Geschichte: Revolutionär, Richter, Publizist, Parlamentarier und Mitglied der Rumänischen Akademie. Sein Bruder, Aurel Maniu, war Volksvertreter im Ungarischen Parlament und er unterstützte die Interessen der Rumänen. Am Ende der hier analysierten Zeitspanne war der Besuch der Akademien und Universitäten auf seiner Höhe.

DISPUTE CONFESIONALE PRIVIND PATERNITATEA BISERICII „SFÂNTUL NICOLAE” DIN LUGOJ

*Ibolya Sipos**

Cuvinte cheie: Biserica „Sfântul Nicolae” din Lugoj, Biserica Ortodoxă, Biserica Greco-Catolică, Ioan Rácz, district

Keywords: The Church „Saint Nicholas” from Lugoj, The Orthodox Church, the Greek Catholic Church, Ioan Rácz, district

Lângă actualul Colegiu Național „Iulia Hașdeu”, aproape de alte două clădiri monument istoric - edificiul actualei primării a municipiului Lugoj și biserica ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului” - se află un monument vechi, un turn de aproximativ 300 de ani, care așteaptă să fie restaurat de către specialiști. Menționat în lucrările de istorie ca unul dintre puținele vestigii ortodoxe care a rezistat intemperiilor vremii, acest turn a făcut parte din fosta biserică-mănăstire „Sfântul Nicolae”.

Ca punct de plecare, istoriografia monumentului are anul precizat pe turn, precum și informația referitoare la ctitorul Ioan Rácz. Biserica „Sfântul Nicolae” sau „Biserica Mică”, cunoscută sub această denumire datorită apariției în 1766 a unui nou lăcaș de cult ortodox – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” - are o vechime mai mare decât turnul. Istoricii din perioada interbelică¹ sau din ultimele decenii² menționează date

* Grupul Școlar „Aurel Vlaicu” Lugoj, jud. Timiș, e-mail: siposibolya@gmail.com.

¹ Petru Olde, *Biserica mică a Lugojului*, în *AnB*, IV, 1931, 2-4, fasc. 9, p. 125. Preotul Petre Olde consideră că „tradiția, care se mai păstrează încă, spune că e mai veche decât orașul încă și că era mănăstire. Întru aceasta trebuie să fie ceva adevărat; mai veche poate fi socotită, pentru că orașul era situat în altă parte și de la poarta cetății spre „dealul viilor” era un câmp acoperit cu copaci, o pădurice, ceea ce am auzit din gura regretatului protopop dr. George Popovici și că era mănăstire, se adevărește prin faptul că până-n ziua de astăzi poporul din jur vine aicea pentru slujbe bisericești peste anul întreg”

² Iványi Istvan, *Lugos rendezett tanácsú város története. Adatok és vázlatok*, Szabadka, 1907, p. 148; Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II/1, Budapest, 1884, p. 358;

diferite despre începuturile bisericii, dar cu siguranță a fost construită în secolul al XV-lea, când aici exista o nobilime locală destul de puternică și de bogată, capabilă să suporte costurile de construcție a unei ctitorii³.

O parte a istoricilor avansează ideea că cea mai veche biserică ortodoxă din Lugoj, „de la cumpăna secolelor XIV-XV“, ar fi fost formată de călugării sosiți aici din Țara Românească⁴.

Lipsa documentelor este suplinită prin apariția unei broșuri în 1859, la o sută de ani de la construcția Bisericii Mari. Scrisă de preotul Dumitru Teodori, broșura oferă cele mai complete date despre istoricul și ctitorul ei Ioan Rácz. „Unde stă azi Lugojul, era înainte de scăparea de sub jugul turcesc câmpie de lacuri, și în depărtare de 200 de stânjeni de cetate se află biserica de comun numită <mică> carea era zidită în singurătate în chip de mănăstire [...] De însemnătate e în Lugoj biserica mică, carea după cum a fost zis, au stat și sub stăpânirea turcilor, și era în timpul acela părăsită, nefiind iertat din partea guvernului turcesc de a se renova, pentru că se afla pe locul cetății, și prinții Ardealului (carii erau pe atunci supuși turcești precum: Apafi, Barcsai, Rakoczi) voiau cu puterea să ducă pe români la calvinism, până ce prefectul suprem a districtelor Logoj, Lippa și Sebeș, Ioane Raț de Mehadia în anul 1726 o restaură, lăsând a treia oară a o

Ion B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, p. 65-70; Ioan Stratan, Vasile Muntean, *Monumente istorice bisericesti din Lugoj*, Timișoara, 1981, p. 107-111; Gheorghe Luchescu, Vasile Muntean, Victor Lăzărescu, *Spiritualitate lugojeană*, Timișoara, 1994, p. 53.

³ Cel mai vechi istoriograf lugojean consideră că „mica biserică datează din secolul XIV și a fost zidită în stil gotico-bizantin, fiind astfel cel mai vechi monument al Lugojului [...] înainte de ocupația turcească populația Lugojului era formată din români și maghiari [...] de o biserică anterioară nu am nici o cunoștință, aceasta este probabil, biserica din curte de pe strada Făgetului, care a fost aproximativ la o depărtare de 200 de stânjeni de zidul exterior al cetății, și care în 1726 administratorul districtual Ioan Rac[z] (după Grisellini a restaurat-o)“. Cu acest prilej s-a pus pe frontispiciul turnului o tablă comemorativă: *Aedificata haec Ecclesia per me Joannem Ratz de Mehadia supremum praefectum inclitorum districtuum Lugos, Lippa et Caransebes, A. D. 1726, die 19 juni*. Mai departe autorul consideră că prin cuvântul *aedificata* „Rac[z] această biserică a construit-o, dar după tradiție, această biserică a fost restaurată pentru a treia oară“. Pentru detalii vezi Iványi István, *op. cit.*, p. 148-149.

⁴ George Popovici, *Uniunea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold*, I, Lugoj, 1901, p. 6; Constantin Târziu, *Scurtă privire istorică asupra bisericii ortodoxe române din Banat*, în *FD*, LIII, 1938, nr. 52, 25 decembrie, p. 14-15;

zugrăvi“⁵. Bun cunoscător al monumentelor bisericesti și al stilului arhitectural al bisericilor bizantine, autorul o aseamănă „cu bisericuța ruinată a mănăstirii dintre Șemlacul mare și Șemlacul mic și cu cea din stânga dealului de la Vărădia, își trage originea ei după natura picturii cei mai din jos, adică a celei mai dintâi, doară încă din secolul al XIV-lea, prin urmare ar sta cam de 4-500 de ani“⁶.

Spre deosebire de punctul de opinie al Bisericii Ortodoxe, punctul de vedere al Bisericii Greco-Catolice este împărțit între doi buni cunoscători ai trecutului lugojean. Într-o copie-manuscris păstrată la Muzeul de Istorie din Lugoj și semnată Ștefan Moldovan se menționează că biserica a fost reconstruită de obercneazul Ioan Rácz de Mehadia în anul 1726⁷. De aceeași părere este și un alt arhieru greco-catolic, Ioan Boroș, care atât în lucrarea manuscrisă despre istoria Lugojului⁸, cât și într-un articol despre această biserică și ctitorul ei, o consideră ca fiind ridicată în secolul al XVIII-lea⁹.

⁵ Cum s-a zidit biserica ortodoxă română din Lugoj, ed. II, Lugoj, 1936, p. 4

⁶ Ibidem.

⁷ „Iară Prefectul din Lugoj Ioanne Rațiu încă la a[nul] 1726 pe seama românilor orășeni a restaurat biserica cea mică și s-a depins din nou“. Pentru detalii vezi Ștefan Moldovan, *Descrierea Lugojului la anul 1862*, copie manuscris, colecția Muzeul de Istorie Lugoj, p. 17.

⁸ Ioan Boroș, *Repertoriul istoric despre orașul Lugoj și districtul, respective vechiul județ al Carașului din anul 1332-1851*, manuscris, lucrare netipărită, colecția Muzeului de Istorie Lugoj, p. 52 (în continuare Boroș, *Repertoriul*). La anul 1726 arhierul notează : „1726. Primprovizorul celor trei districte Lugoj, Caransebeș, Lipova Ioan Raț a lăsat ca în Lugoj să fie zidită biserica română gr[eco] ort[odoxă] cu hramul Sfântului Nicolau, adică biserica cea mică, din care azi stă numai turnul, celelalte părți s'au demolat la anul 1885“. Tot în același manuscris, pe o foaie de hârtie, ca o completare, se fac câteva mențiuni despre începuturile istoriei orașului Lugoj. Referitor la Biserica „Sfântul Nicolae“, se arată că la 1402 bănașita Lenca, soția lui Perian, banul Lugojului, a construit aici o Biserică veche și o mănăstire cu patru călugări. Unul dintre ei a fost Neofit, de meserie zugrav, care a pictat biserica în 1572. În 1634 biserica și mănăstirea au ars. Biserica a fost reclădită în 1658, însă mănăstirea nu s-a mai construit. Ibidem, p. 3.

⁹ Ioan Boroș, *Biserica gr[eco] ort[odoxă] română a Sfântului Nicolae din Lugoj și Ioan Rațiu de Mehadia*, în *Foaia Oficioasă a Diecesei Lugojului (Lugoj)*, II, 1915, 3, 1 februarie, p. 24 (în continuare Ioan Boroș, *Biserica gr[eco] ort[odoxă] română*). Reven- dicarea față de paternitatea lăcașului este explicată astfel: „...și chiar sub acest respect, este divergință de păreri, și adică unii istorici afirmă, că biserica Sfântului Nicolau este cea edificată încă prin veacul al XVI-lea, fără a dovedi aceasta ori determina, că fosta-a acea biserică română – maghiară cu spoiala ritului oriental, ori a fost română ortodoxă de rit oriental, așa încât Ioan Rațiu numai a lăsat ca acea biserică să fie restaurată, iară

Cele două opinii despre construcția sau restaurarea bisericii se leagă de confesiunea istoricilor de care aparțin și, de aici, revendicarea pentru deținerea proprietății. O dispută între cele două biserici, ortodoxă și greco-catolică, a avut loc pe parcursul secolului al XIX-lea și a ținut de oportunitatea ridicării unei noi biserici pentru greco-catolici. Abia în anul 1837 disputa este tranșată de Consiliul Locumtenențial Ungar în favoarea ortodocșilor, prin rămânerea bisericii în posesia comunității ortodoxe¹⁰. Biserica avea 36 de metri lungime, iar înălțimea turnului de 16 metri. Era construită din cărămidă arsă, cu pereți groși de aproape doi metri și acoperită cu țiglă smălțuită de culoare verde. Un inventar întocmit la 1792 de protopopul Constantin Atanasievici menționează câteva date despre pictura bisericii și inventarul cărților bisericești: „Tâmpla de zid până la cerime. Deasupra zugrăvită, pe tâmplă Răstignirea, la ocol 12 proroci, mai jos 12 Apostoli, apoi 12 praznice împărătești și 4 Evangheliști, de dreapta Domnul Hristos și Arhanghelul Mihail, de stânga Maica Precista și Sfeti Nicolae [...] pe Prestol un antimis de la Ioan Georgevici, episcop de la 1758 apr[ilie] 18”¹¹. Inventarul amintit menționează cărțile bisericești, majoritatea în limba română: „una Evanghelie rumînească, 1 Liturghie, 1 Apostol, 1 Cazanie (a lui Varlam 1643), 2 Octoice rumînești, de cele bogate toate 8 glasuri pe coala cea mare, 2 Minee rumînești, 1 Psaltire Moscovicească, 1 Ceaslov Moscovicesc”¹². Vechimea bisericii este dovedită și de campania arheologică din anul 1922, când s-au făcut săpături la fundație și s-au descoperit arme, vase, mormântul unor nobili sau comandanți ai cetății,

unii, că biserica din cestiune nu e nici cea româno-maghiară (calvină), nici română gr[eco] orientală, rămasă din veacul al XVI-lea, ci este cea zidită prin Ioan Rațiu de Mehadia la 1726“. O statistică a bisericilor din eparhia Caransebeș de la 15 ianuarie 1757 menționează că la Lugoj se află o „biserică ortodoxă sobornicească, din piatră, cu hramul Sf. Nicolae, înălțată sub episcopul Maxim la 1722. Acum este înnoită de episcopul Ioan Gheorghevici la anul 1754“. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, p. 227. Acest document, căruia i s-a acordat mai puțină importanță de către istorici, dovedește că turnul a început să fie ridicat în anul 1722, iar biserica reparată în decurs de patru ani, probabil pe locul unei mai vechi biserici ortodoxe. Având în vedere că tot în anul 1722 Ioan Rácz devine prefect al districtului Lugoj, din funcția deținută a avut posibilitatea supravegherii directe a construcției bisericii.

¹⁰ Ioan Boroș, *Unirea Românilor din Lugoj. Istoricul parohiei în anii 1836–1860*, Lugoj, 1925, p. 41.

¹¹ Virgil Turcan, *Un monument istoric: Biserica „Sfântul Nicolae“ din Lugoj*, în *MB*, XII, 1962, 1-4, p. 123.

¹² *Ibidem*.

existând ipoteza că aici ar fi fost și mormântul lui Ioan Rácz¹³. Cu acest prilej s-au găsit urme de ceramică, de paie, oase de animale, o dovadă că în timpul războaielor lăcașul a servit ca adăpost în diversele campanii militare¹⁴. Informații privind modificările aduse edificiului în secolul al XVIII-lea ne sunt furnizate de pisană aflată deasupra intrării în turn. În registrul superior al pisaniei este reprezentată imaginea Sfântului Nicolae, iar cel inferior are reprezentată emblema familiei Rácz. Blazonul înfățișează un leu ridicat în două labe, cu o sabie, iar deasupra scutului, o coroană cu trei colțuri din care se desprinde un chip de om, înarmat cu un scut, o dovadă clară că acest titlu nobiliar a fost dobândit datorită meritelor militare.

Odată cu refacerea turnului, ctitorul bisericii a pus o inscripție unde se menționează data construcției și hramul bisericii:

AEDIFICATA HAEC ECCLESIA PER ME JOANNEM
RATZ DE MEHADIA SUPRAEMUM
PRAEFECTUM INCLITORUM DISTRICTUUM
LUGOS CARANSEBES ET LIPPA. ANNO DOMINI 1726.
DIE 19 IUNII

Având în vedere că biserica este mai veche decât anul ridicării turnului, credem că Ioan Rácz a ridicat în anul 1726 doar turnul, iar edificiul de cult a fost reparat. Același inventar din 1792 menționează, pe lângă descrierea picturii, cărțile de cult și alte obiecte aflate în patrimoniul edificiului. Biserica mai avea un candelabru cu patru lumini și trei clopote¹⁵.

Matricolele bisericesti încep cu anul 1767 și menționează pentru secolul al XVIII-lea existența a cinci preoți ai lăcașului: Andrei Peștișan, Petru Peștișan † 1792, Alexa Popovici † 1795, Atanasie Popovici și Marian Duhovnicul¹⁶.

Informațiile lacunare despre istoricul bisericii pot fi depășite atunci când vorbim despre ctitorul ei, Ioan Rácz de Mehădia. Până acum, despre

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Petru Olde, *op. cit.*, p. 127.

¹⁵ *Ibidem*. Documentul original al inventarului din 1792 se află la Muzeul Protopopiatului Ortodox din Lugoj. O copie a documentului găsit de preotul Petru Olde a ajuns în posesia noastră datorită părintelui Vasile Muntean, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁶ Petru Olde, *op. cit.*, p. 128.

viața și activitatea lui Ioan Rácz s-au scris două studii¹⁷, dar niciunul nu a reușit să răspundă la problema originii confesionale sau la modul cum acest obercneaz a putut să construiască biserica „Sfântul Nicolae“. Numai descoperirea și valorificarea unor noi surse de arhivă pot face lumină în acest caz. Pe baza analizei unor documente conexe, cum ar fi biografia tatălui său, Ștefan Rácz¹⁸, precum și prin activitatea sa ca prefect al districtelor Lugoj, Făget și Lipova încercăm să oferim o explicație asupra modului cum a reușit să adune o mare avere, care să-i permită reconstrucția unui nou lăcaș de cult.

În secolul al XVIII-lea, la nivelul administrației Banatului au fost create patru funcții de administratori superiori (*Obverwalter*), dintre care doi cu sediul la Timișoara, iar câte unul la Lugoj și Orșova. Acești funcționari trebuiau să se ocupe cu îndrumarea și controlul activității desfășurate de administrațiile de district. Prin ordinul din 2 iunie 1753, Administrația Banatului a dispus ca cei doi *obverwalteri* cu sediul la Timișoara să fie mutați, unul la Ciacova, celălalt la Lugoj¹⁹. Documentele rămase din timpul administrației imperiale și sarcinile îndeplinite în slujba Casei de Austria permit reconstituirea parțială a vieții primului ctitor de biserică din secolul al XVIII-lea, a românului Ioan Rácz. Nu se cunoaște cu certitudine data și locul nașterii. Unii istorici bănățeni (Patriciu Drăgălina, George Popovici) afirmă că s-a născut la Mehadia²⁰, iar Ioan Boroș consideră că familia Rácz este originară din Zlatna (Transilvania)²¹. Paul Binder îl menționează pe Ștefan Rácz ca originar din Micești, lângă Alba Iulia, în calitate de administrator fiscal al domeniului Alba, iar în 1698 ca și

¹⁷ Coriolan Buracu, *Ioan Raț de Mehadia, ctitorul bisericii „mici” din Lugoj*, în *România de Vest*, (Timișoara), I, 1938, nr. 171, 19 noiembrie, p. 3; Ioan Boroș, *Biserica greco-ortodoxă română*, II, 1915, nr. 1, 1 ianuarie, p. 7-8; *Ibidem*, nr. 3, 1 februarie, p. 20-22; *Ibidem*, nr. 4, 15 februarie, p. 30-32; *Ibidem*, nr. 5, 1 martie, p. 34-36.

¹⁸ Un studiu despre viața și activitatea lui Ștefan Rácz, mai ales în perioada cât a stat în Alba Iulia, apare la Ștefan Pop, *Între două lumi culturale. Studii din istoria luptelor bisericii române*, în *Răvașul* (Cluj), V, 1907, nr. 40-42, 9 noiembrie, p. 675-683.

¹⁹ Lajos Baróti, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*, I, Timișoara, 1893-1896, p. 225.

²⁰ Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, III, Caransebeș, 1902, p.132; George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 309; Pesty Frigyes, *op.cit.*, II/1, p. 359.

²¹ Boroș, *Repertoriul*, p. 45.

epitrop (curator) al Mitropoliei din Alba Iulia²². Se evidențiază în fața autorităților habsburgice prin slujbele deținute și executarea sarcinilor încredințate. În ianuarie 1701 Ștefan Rácz îl însoțește pe mitropolitul Atanasie Anghel la Viena²³. Aici se face remarcat în fața împăratului Leopold I care, la 19 martie 1791, îi acordă acestuia și, prin el, soției Maria Szabó, fiilor Paul și Ioan, titlatura de nobil cu blazon „ridicându-i din starea mai puțin nobilă”²⁴. Din document reiese că Ștefan Rácz a fost probabil un mic nobil local, fără o mare avere, dar care, prin merite personale, a reușit să-și depășească condiția socială și să se facă cunoscut în fața noilor autorități imperiale. Om de aleasă cultură, Ștefan Rácz se ocupă la Alba Iulia cu refacerea tipografiei²⁵ și cu apariția cărții tipărite în limba română, așa cum a fost editarea unui *Abecedariu românesc* la 1699²⁶. La scurt timp după această dată el aderă la religia unită și își trimite cei doi băieți să învețe la colegiul catolic din Cluj²⁷. Ca adept al unirii cu Biserica Romei, Ștefan Rácz intră în vara aceluiași an în conflict cu o parte a românilor contestatari ai diplomei leopoldine din Brașov, Țara Bârsei și Făgăraș, aceștia negând calitatea lui de curator al Bisericii din Alba-Iulia²⁸. Stabilirea prin părțile bănățene - probabil datorită faptului că în Alba Iulia și-a atras mai mulți dușmani - îl poziționează pe un loc fruntaș în administrația districtuală²⁹, fiind numit ca administrator al districtului Ciacova³⁰. Ultima dată este pomenit în funcție la 4 septembrie 1718, când primește un concediu de zece zile pentru a pleca la Băile de la Mehadia³¹. Moartea lui Ștefan Rácz a survenit între anii 1720-1721, deoarece la 14 octombrie 1721 consilierul aulic Haan confirmă că el a fost provizor erarial

²² Paul Binder, *Nobilul român Ștefan Raț (cca. 1670-1720) „odorbităul Bălgradului” sprijinitor al culturii românești*, în *Apulum*, XXIII, 1986, p. 187.

²³ Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, 2006, p. 118, 120.

²⁴ Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat. Secolele XVI-XVII*, Timișoara, 2007, p. 226-227.

²⁵ *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 525.

²⁶ Gregoriu Silași, *Abecedariu românesc din secolul XVII*, în *Transilvania*, 1883, XIV, nr. 9-10, 1-15 mai p.74-75.

²⁷ Antal Prónail, *Mikes kelemen mint aktor*, în *Sz.*, XLIII, 1909, p. 52.

²⁸ Daniel Dumitran, *Rezistența ortodoxă împotriva unirii religioase în Brașov și Țara Bârsei*, în *Apulum*, Series Historica, IX, 2005/II, p. 55

²⁹ Ioan Boroș, *Biserica gr[eco] or[todoxă] română*, II, 1915, nr. 4, 15 februarie, p. 32.

³⁰ Lajos Baróti, *op.cit*, I, p. 444.

³¹ *Ibidem*.

la Zlatna, unde nu ar fi dat socoteală peste o sumă de 10.000 fl³². La 12 ianuarie 1721 Tezaurariatul Transilvaniei aduce la cunoștința Administrației Banatului să sechestreze cea mai mare parte a averii lui Ștefan Rácz care este depozitată într-o mănăstire românească din apropierea localității Palanca Nouă³³.

Ioan Rácz va căuta să calce pe urmele părintelui său, din moment ce el va îndeplini mai multe slujbe ca funcționar al statului austriac. Până în 1722 Ioan Rácz a lucrat ca translator la Orșova și tribunalul militar din Timișoara³⁴. La 15 aprilie 1722 Ioan Rácz este amintit subadministrator la Făget³⁵. Ascensiunea în funcțiile administrative ale districtului Lugoj-Făget sunt dovada calității sale de bun organizator, autoritățile din Timișoara având deplină încredere față de posibilitățile acestuia de a duce la bun sfârșit sarcinile încredințate. La 12 ianuarie 1722 este numit administrator provizoriu al districtului Lugoj-Făget în locul lui Lorenz Hoffmann, destituit oficial datorită neglijenței în serviciu³⁶. La 5 iulie 1722 Ioan Rácz este numit administrator al districtului Lugoj³⁷, primind în această calitate mai multe însărcinări. Sarcinile fiscale din ce în ce mai mari îi determină pe locuitorii districtului Lugoj să plece în Transilvania, unde credeau că vor avea o viață mai bună. Pentru a stopa această stare de lucruri, Rácz este însărcinat să meargă după fugarii care și-au părăsit gospodăriile și să-i aducă înapoi. În toată perioada în care a funcționat ca administrator, el a făcut tot posibilul ca să fie un bun slujbaș, din moment ce a înaintat o serie de propuneri concrete Administrației în privința construirii unor utilități publice sau repararea lor de către locuitorii districtului, așa cum a fost în cazul cazărmii din Lugoj³⁸. La 3 martie 1722 oficiul administrativ din Timișoara se interesează de via plantată la Vârșeț de episcopul ortodox Moise Stanoevici³⁹. La 21 noiembrie 1722 prefectul districtelor Lugoj-Făget, Ioan Rácz, raportează oficiului administrativ din Timișoara că la episcopul de Caransebeș se găsește deținut un locuitor din Lugoj, acuzat de

³² Ioan Boroș, *Biserica gr[eco] or[odoxă] română*, II, 1915, nr. 5, 1 martie, p. 3.

³³ Lajos Baróti, *op. cit.*, II, p. 442; Ioan Boroș, *Biserica gr[eco] or[odoxă] română*, p. 34.

³⁴ Boroș, *Repertoriul*, p. 45.

³⁵ Lajos Baróti, *op. cit.*, II, p. 62.

³⁶ *Ibidem*, p. 124.

³⁷ *Ibidem*, p. 128.

³⁸ Ioan Boroș, *Biserica gr[eco] or[odoxă] română*, p. 45.

³⁹ Petru Olde, *Episcopii Moise Stanoevici și Nicolae Dimitrievici*, în *FD*, L, 1935, nr. 2, p. 5.

bigamie⁴⁰. În aceeași săptămână, la 27 noiembrie 1723, oficiul administrativ din Timișoara ordonă lui Ioan Rácz să-l aducă sub pază la Timișoara pe bigamul Ion Potcoavă⁴¹. Peste puțin timp, la 19 februarie 1724, oficiul administrativ din Timișoara cere prefectului Rossler din Vârșeț să raporteze dacă este adevărat că via episcopului ortodox a fost dată coloniștilor nemți⁴². O lună mai târziu, pe 9 martie 1724, Ioan Rácz este numit *obercneaz* al districtului Lugoj-Făget, iar la 29 august al districtului Lipova⁴³. Având o sănătate precară, pe 7 februarie 1729 Ioan Rácz primește un concediu de șase luni ca să facă un tratament medical la Viena⁴⁴. Starea sănătății sale s-a înrăutățit în cursul acestui concediu, din moment ce noul administrator al districtului Lugoj, Daniel Buchleitner, raportează Administrației la 28 noiembrie 1729 că Ioan Rácz a decedat⁴⁵.

Prezentarea prin exemplificare a activității desfășurate de administratorul suprem Ioan Rácz ne-a permis să tragem o serie de concluzii asupra rezultatelor muncii sale. Folosindu-se de autoritatea și poziția sa de administrator al districtelor Lugoj, Caransebeș și Lipova, Ioan Rácz a reușit, prin afacerile sale, să strângă o avere frumoasă, folosită în parte pentru ridicarea micii biserici din Lugoj. O vie polemică a stârnit confesiunea lui Ioan Rácz. Am văzut că tatăl său, Ștefan Rácz, în preajma anului 1699 a trecut la religia greco-catolică. Sosit în Banat înainte de 1716, nu credem că el ar fi trecut (dacă a ales să facă acest lucru) imediat la ortodoxie, mai ales că Administrația Banatului, prin ordinele emise între anii 1720-1721, a conferit posturile publice în primul rând catolicilor. Urmărit de Erariu pentru o datorie de 10.000 de fl., nu este exclus ca pentru salvarea averii sau din motive de oportunitate să se convertească la ortodoxie. Numai așa s-ar explica alegerea lui Ștefan Rácz de a-și adăposti majoritatea averii în cursul anului 1720 la mănăstirea ortodoxă de lângă Palanca Nouă⁴⁶. La 12 ianuarie 1721 Tezaurariatul Transilvan cere Administrației să treacă la sechestrarea averii lui Ștefan Rácz, ascunsă în fața autorităților⁴⁷.

⁴⁰ Lajos Baróti, *op. cit.*, II, p. 131.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, I, p. 500.

⁴³ Coriolan Buracu, *op. cit.*, p. 3; Ioan Boroș, *Biserica gr[eco] or[odoxă] română*, p. 47. Ioan Boroș susține că pe 29 august 1724 Ioan Rácz este numit „provivor suprem” și peste districtele Lipova și Caransebeș, cu un salariu de 200 de florini.

⁴⁴ Ioan Boroș, *Biserica gr[eco] or[odoxă] română*, p. 56.

⁴⁵ Lajos Baróti, *op. cit.*, II, p. 154-155.

⁴⁶ Lajos Baróti, *op. cit.*, II, p. 441.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 442.

În lipsa unor surse documentare care să facă mai multă lumină în această privință, credem că Ioan Rácz a urmat religia tatălui, el fiind ctitorul unei biserici ortodoxe ridicate la 1726. O dovadă a faptului că această biserică nu era unită este realitatea că la câteva decenii de la apariția acestui edificiu de cult, cartograful Johann Matthias Korabinsky menționa într-un lexicon apărut la Pressburg în 1786 că la Lugoj, unde a existat și o stație de poștă, Ioan Rácz a construit o biserică ortodoxă: *Lugosch im Banat mit einem Postwechsel, 1726 erbaute allhier der Präfekt Ratz de aus Mehadia eine griechisch nicht unirte Kirche, wie dieses ein marmornes Denkmal daselbst beweist. Postamt. Weinbau*⁴⁸. Toate documentele ulterioare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, inventarul bisericii din 1792, majoritatea cărților de cult în limba română, numele preoților slujitori (majoritatea românești!) dovedesc faptul că este vorba de o biserică aparținând comunității ortodoxe. Incendiul din 9 iulie 1842, extins aproape în tot orașul, a dus la arderea bisericii și la hotărârea autorităților comitatense de a trece la demolare (în afara turnului) în anul 1879.

Ioan Rácz a fost, fără îndoială, la începutul secolului al XVIII-lea figura cea mai cunoscută din districtul Lugoj, reușind să ajungă în funcția cea mai înaltă la care putea să aspire un român în cadrul administrației provinciale. Deoarece puțini funcționari cunoșteau limba localnicilor, guvernatorul Mercy a fost nevoit să-i încredințeze lui Ioan Rácz conducerea mai multor zone, astfel încât acesta devine în 1726 administrator al districtelor Lugoj, Lipova și Caransebeș. De o cultură superioară, cunoscător al mai multor limbi străine, Ioan Rácz a fost un om întreprinzător, care a izbutit să se ocupe cu bune rezultate de problemele administrative și economice ale districtului Lugoj-Făget. Pe acest plan, el s-a evidențiat în conducerea și coordonarea mai multor întreprinderi manufacturiere din zona aflată sub directă sa administrare. În aceste condiții, nu este de mirare că a reușit să adune o sumă importantă de bani pentru înălțarea turnului și reparația micii biserici din Lugoj. Cu toate aceste merite, el nu s-a bucurat de prea multă simpatie din partea conaționalilor săi, din moment ce Ioan Boroș semnalează în două rânduri plângerile pe care românii le-au adresat

⁴⁸ Johann Matthias Korabinsky, *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden. Mit einer Postkarte, durch deren Beyhilfe man sich einen vollständigen Ideal-Atlas dieses Reichs selbst entwerfen kann*, Pressburg, 1786, p. 389.

Administrației asupra modului în care Ioan Rácz înțelegea să adune impozitele din district. De aceea, el poate fi considerat un mic despot local, care nu s-a încumetat niciodată să se răzvrătească sau să refuze aducerea la îndeplinire a sarcinilor cerute de Administrație, chiar dacă acestea au dus la înrăutățirea sau fuga românilor din spațiul lugojean.

Până la descoperirea unor noi surse documentare care să facă mai multă lumină atât în privința istoriei bisericii, cât și a ctitorului Ioan Rácz, refacerea acestui lăcaș de cult ortodox în mica urbe lugojeană vine să întregască dezvoltarea unei comunități compozite interesate de diversitatea confesională, dezvoltarea meșteșugurilor și modernizarea localității, factori care se vor amplifica în timpul dominației austriece.

CONFESSIONAL DISPUTES REGARDING THE ORIGINS OF ST. NICHOLAS CHURCH OF LUGOJ

Abstract

Near the actual National College „Iulia Hasdeu”, close to other two historical monument buildings, the place of the nowadays city hall of the Lugoj town and the Orthodox Church „The Dying of the Lord’s mother”, there is an old monument, a tower of approximately 300 years old which awaits to be restored by professionals. The tower was mentioned in historical writings as one of the fewest remaining orthodox treasures, which has survived along times. This building was a part of the former monastery „Saint Nicholas”.

Due to the lack of documents regarding the beginnings of the Orthodox Church from Lugoj we cannot identify exactly the Church ”Saint Nicholas” or the Little Church in history. It was known with this name due to the appearance of a new orthodox church in 1766, called „The Dying of the Lord’s mother ”, older than the tower itself. The old historical writings, as well as the new historical writings lay down its beginnings before the first written certification of the city or during the 14th and the 15th centuries. The Church registrations begin with the year 1767 and mention for the 18th century the existence of five priests for the church.

The gaps in the information about the church’s history can be completed when we talk about its founder, Ioan Rácz de Mehadia. He was an important accountant of the royal administration and he uses these funds

to build the small church in Lugoj. Also, he had several jobs in Banat which offer him the possibility to gather an important fortune.

Due to the fact that few accountants used to know the language of the locals, the Governor Mercy had to trust the management of several regions to Ioan Rácz. Thus, this man becomes the manager, the leader of the districts called Lugoj, Lipova și Caransebeș in 1726. He had a rich knowledge of the world and knew several foreign languages. Ioan Rácz was an industrious person, who managed successfully and with great results to deal with administrative and economical problems of the district Lugoj-Făget. From this perspective, he became prominent in leading and managing several factories in the area.

Till the discovery of further sources of information which would shed more light in the history of the church and the founder Ioan Rácz, the renovation of this orthodox place of worship in the small city of Lugoj comes to complete the development of a complex community, which is interested in religious diversity, in the development of the trades, in the modernization of the town. These are the elements which will grow during the Austrian domination.

UN PLAN AL DEPOZITULUI DE SARE DIN ARAD ÎN 1774

Livia Magina*

Cuvinte cheie: depozit de sare, Arad, secolul al XVIII-lea

Keywords: salt storehouse, Arad, XVIIIth century

Cu toate că trendul istoriografic marșează pe ideea de a reda aspecte generale, aplicabile unui teritoriu cât mai larg, considerăm că sunt necesare analizele de cazuri particulare, mai ales atunci când este vorba despre a introduce în circuitul istoriografic un document inedit. Anexa prezintă descrierea planului clădirilor depozitului de sare din Arad, realizat în anul 1774. Pornind de la acest document am încercat să conturez mai multe aspecte privitoare la destinația clădirilor în epocă precum și la poziția ocupată de acest depozit în drumul sării de la ocnă spre utilizator. În vederea unei mai bune includeri a informațiilor din document într-o logică a modului de funcționare a sistemului, este necesară o prezentare a principalelor date ale sistemului exploatării, transportului și comerțului cu sare al momentului.

Scurt istoric al exploatării sării

În spațiul românesc, în special în Transilvania, exploatarea sării are un trecut extrem de dens, cercetările istorice atestând o asemenea activitate încă din epoca romană¹. În secolele XIII-XVII cămara de sare a fost principalul organ administrativ în cadrul activității de extragere și distribuire a sării. Componentă importantă a economiei, industria sării, monopol al

*Muzeul Banatului Montan, Reșița, e-mail: liviamagina@yahoo.com.

¹ În acest sens vezi cataloagele de expoziție: *Silber und Salz in Siebenburgen*, ed. Rainer Slotta, Volker Wollman, Ion Dordea, I, Bochum 1999; II, Bochum, 2002; *Sarea, timpul și omul*, ed. Valeriu Cavruc, Andrea Chiricescu, Sf. Gheorghe, 2006; precum și volumele colective *L'exploitation du sel a travers le temps*, ed. Dan Monah, Gh. Dumitroaia, Olivier Weller et John Chapman, Piatra-Neamț, 2007; *Sarea de la prezent la trecut*, ed. Gh. Dumitroaia, Dan Monah, Piatra-Neamț, 2008.

fiscului, a avut pe teritoriul Transilvaniei în secolul al XVII-lea, ca unități administrativo-fiscale, cinci cămări de sare: Turda, Ocna-Sibiului (fiecare cu câte cinci ocne), Dej, Cojocna (cu câte 3 ocne) și Sic (2 ocne), iar în secolul al XVIII-lea, denumite oficii de sare, un număr de șase locații, cele cinci din secolul anterior, la care se adaugă Praidul. Alături de acestea, Maramureșul s-a erijat într-o a doua zonă de importanță în industria minieră a sării, ocnele de aici ținând de domeniul cetății Hust.

Ocnele cu oficiile lor se subordonau Oficiului de sare transilvănean condus de un *director rei salinarie*, secondat de un *perceptor salis* și de o a doua persoană, controlorul. Sumele revenite fiscului din comercializarea sării sunt deosebite, ridicându-se, spre exemplu, la a cincia parte din veniturile totale ale Principatului transilvănean spre sfârșitul secolului al XVII-lea².

Transportul sării

Calitatea sării transilvănene, dar și a celei din Maramureș, a fost apreciată ca fiind una superioară, astfel că a fost exportată atât spre Ungaria, Imperiul Otoman dar și spre Ucraina. Se transportau bolovani, sare zdrobită sau saramură. Transportul sării reprezintă astfel un punct important în angrenajul industriei saline. Drumurile pe uscat, mult mai greoaie, mai expuse riscurilor, atât din cauza degradării mărții cât și a mijlocului de transport - căruța, animale de povară (boi, cai, asini) sau chiar cu spatele, sunt folosite în general pentru distanțe scurte³. Principalul mijloc de transport a fost cel pe apă, mai facil și mai ieftin decât cel pe uscat, făcut cu ajutorul unor luntrii special construite în acest scop. Cele două mari râuri care străbat Transilvania, Mureșul și Someșul și în mai mică măsură probabil și Crișurile, au asigurat calea principală de transport a sării de la extragere spre utilizator, de la munte spre câmpie. Drumul sării pe râul Someș, pornind de la Dej spre Satu-Mare asigură transportul sării de la ocna Dejului, iar cel pe Mureș în special al minereului de la Turda.

Drumul sării pe Mureș este cunoscut încă din secolul al IX-lea⁴, ca legătură între ocna de la Turda și Szeged, unde ființa unul dintre cele mai

² Nicolae Edroiu, *Populație și economie în Transilvania I*, în *Istoria Românilor*, V, București, 2003, p. 504.

³ Dorel Marc, *Sisteme de transport și comercializare tradițională a sării*, în *Sarea, timpul și omul*, ed. Valeriu Cavruc, Andrea Chiricescu, Sf. Gheorghe, 2006, p. 152-158.

⁴ Kovach Geza, *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII-lea*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 194 și următoarele.

mari depozite de sare ale regatului maghiar. Astfel, de-a lungul râului și până la vărsarea acestuia în Tisa, au luat naștere o serie de porturi-depozit: Dobra-Lipova-Arad-Szeged, drumul trecând spre sud, pe Tisa, către Serbia și Croația. În timpul ocupației otomane Lipova este menționată ca fiind loc de depozit și comerț al sării. Evlia Celebi, lăudând cetatea, consemnează că locuitorii acesteia „în cea mai mare parte aduc bolovani de sare din orașul ardelean Turda, cu corăbiile, pe râul Mureș și fac comerț. De aceea, în afara cetății, se găsesc câteva sute de depozite de sare⁵. Încărcând-o de acolo în corăbii, ei pornesc pe râul Mureș, apoi pe Tisa și de acolo pe fluviul Dunărea...”⁶. La Arad însă relatarea nu amintește de o astfel de activitate. În secolul al XVIII-lea, legislația habsburgică prevedea pe parcursul drumului sării pe Mureș mai multe porturi cu depozitele aferente. Portul Partoș, cu magazia de la Alba-Iulia, care avea o capacitate de peste 18.000 de tone de sare precum și cel de la Lipova și Szeged s-au constituit în principalele stații ale corăbiilor încărcate cu sare⁷. Scopul acestora, dar și a celor cu o capacitate mai mică, a fost acela de comercializare a sării în regiune dar și loc de transbordare a mărfii într-o călătorie ce avea loc în mai multe etape⁸.

Un element esențial al transportului este resura umană-năierii (magh. *hajos*). În satele limitrofe Aradului numeroase familii s-au ocupat cu cărăușia sării, asigurându-și traiul din asta⁹. Luntrea, construită special în acest scop, avea un cârmaci (*kormanos*) și mai mulți năieri (16-17). În acest sens urbariul cetății Hust de la începutul secolului al XVII-lea dă o serie de informații a căror natură nu diferă nici pentru secolul următor¹⁰. Astfel, apa trebuia verificată de către cârmaci, dacă undeva pe apă este vreun trunchi, sunt anunțați cei care sunt datori să-l tragă la mal. Pentru navă trebuie 14 scânduri, 28 de funii de tei sau 36 de ștreanguri. Sub bolovanii de sare este

⁵ Călătorul turc se referă probabil la imobile, însă și așa numărul pomenit, de câteva sute, este exagerat.

⁶ *Călători străini despre Țările Române*, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, N. Stoicescu, VI, București, 1976, p. 506.

⁷ Ovidiu Marinel Koch-Tufiș, *Dispozițiile Camerei Aulice adresate la 7 decembrie 1717 Comisiei bănățene de organizare a mineritului*, în *AnB* (S.N.), XII-XIII, 2004-2005, p. 365.

⁸ *Ibidem*, p. 355.

⁹ Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice politice ulterioare*, ed. Constantin Jiga, Remus Feraru, Timișoara, 2005.

¹⁰ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, București, 1968, p. 772.

necesar să se așeze crengi pentru ca aceștia să nu cadă în apă¹¹. Toate aceste acțiuni sunt plătite de către camera de sare a locului, în bani sau în sare.

Prețul sării diferă în funcție de locul din care este cumpărată. Astfel, în secolul al XVI-lea 1 sare, adică un bolovan de sare, costa aproximativ 12 dinari, însă cumpărată din Cașovia costa între 16 și 20 de dinari, achiziționată de la Dej era doar 6 dinari în timp ce de la Carei putea fi luată cu 12 dinari¹². Și valorificarea ei era mai ridicată în porturi decât în la ocnă, chiar dacă prețul era mai mare datorită transportului¹³.

Depozitul de sare

Documentul anexat, așa cum precizam mai sus, se constituie într-un aport la o istorie a arhitecturii dispărute a orașului Arad. Ca multe alte schițe și hărți ale epocii, și acest plan al clădirilor a fost realizat în contextul politicii administrativ-fiscale dar și de urbanizare inițiate de Curtea vieneză.

Funcționarii oficiului fiscal de sare de la Arad, cel puțin în această perioadă, sunt doi: administratorul, în persoana lui Paul Hendrey, și un controlor, însărcinat probabil cu munca scripturistică, Joseph Sapp. Depozitul are și un serviciu de pază, asigurat de cel puțin două persoane (poate mai multe), așa cum s-ar concluziona din descrierea clădirilor. Alături de aceștia, rezidenți ai oficiului, în zona depozitului trebuie să-și fi dus probabil traiul și hamali, un bucătar, un grădinar, un brutar, un grăjdar. Funcționarii principali erau retribuiți atât cu bani cât și cu bolovani de sare.

Descrierea clădirilor depozitului, care se constituie, în fapt, drept o anexă la schița acestuia, este semnată de către cei doi oficiali ai locului, Paulus Hendrey, *distractor salis* și Josephus Sapp, *contralor ponderator*, fără a putea să cunoaștem dacă unul dintre ei este și realizatorul schiței datată 7 mai 1774. Descrierea este făcută atât pentru imobile cât și pentru curtea acestora, iar planul este realizat în secțiune longitudinală, transversală și a bazei la scara 1:20. Dimensiunile sunt exprimate în unități de măsură folosite de funcționarii imperiali în epocă: pentru lungime orgia¹⁴,

¹¹ *Ibidem*, p. 772-773.

¹² *Ibidem*, p. 513.

¹³ Nicolae Edroiu, *Industria extractivă*, în *Istoria Românilor*, VI, București, 2002, p. 261-262.

¹⁴ Orgia (stânjen)=1,6-1,8m, Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii: metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, p. 46.

schuh¹⁵ și zol¹⁶ iar pentru greutate centenarul¹⁷. Fiecare paragraf al descrierii corespunde unui număr de pe schiță, consecvent menționat de realizatorul ei. Se impune, înainte de expunerea descrierii, menționarea locației depozitului în rețeaua urbană. Depozitul era situat pe malul drept al Mureșului, așa cum reiese din Anexa 1, în cartierul numit Orașul german, în imediata apropiere a imobilului ce deservea pe oficialii comitatului. În curtea comună, care avea fântâna în mijloc, dotată cu toate cele necesare, care deservea întregul personal al oficiului și comunica cu cele trei curți, a oficialilor, a paznicilor și curtea mare prin trei porți, erau probabil depozitați în primă instanță bolovanii de sare abia coborâți de pe nave de către hamali sau poate de către năieri. Trebuie să se fi amestecat în această curte, într-o dezordine aparentă, grămezi de sare, grămezi de crengi pentru acoperit, lemn pentru repararea eventuală a luntrilor. Tot aici se întâlneau năierii de la Lipova, care descărcau, cu cei de la Szeged care încărcau sarea pentru a pleca mai departe. Din această zonă a curții, care dădea spre stradă, sarea era depozitată în magazie.

Imobilul principal, depozitul, avea o lungime de 33,264m și o lățime egală cu 10,8m. Construit integral din lemn de stejar și acoperit cu șindrilă, era împărțit în patru camere pentru depozitarea și distribuirea sării și un spațiu în care se realizau calculele aferente comerțului. Camera de depozitare avea o capacitate de peste 500 de tone (9000 de cenetari) de sare, însă în total, imobilul putea înmagazina până la 2016 tone de sare.

Casa de locuit a celor doi oficiali, distribuitorul sării¹⁸/administratorul și controlorul/scribul, avea subsol, parter și etaj. Lung de 18 metri și lat de 11,894 metri, construit din material de bună calitate și acoperit tot cu șindrilă, imobilul de locuit avea la etaj pentru administrator patru dormitoare, cameră, bucătărie și latrină, ușile și ferestrele fiind prevăzute cu gratii de fier.

Parterul, destinat controlorului, cu mai puține încăperi, avea doar trei dormitoare, bucătărie, latrină, de asemenea cu ferestrele și ușile prevăzute cu gratii și balamale de fier. Pe același palier o cameră pentru cancelarie, de scris. La subsol, două pivnițe, una pentru oficialul superior, cu o capacitate

¹⁵ Schuh (lab)= 0,288m; 1 șuh =12 țoli, în *Ibidem*, p. 70.

¹⁶ Zol (țol)= 2,6 cm (1 huveykire), *Ibidem*, p. 71.

¹⁷ Zentner (centenar)= 100 livre= 56,006 kg, după Franceso Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984, p. 323.

¹⁸ Antonius Bartal, *Glossarium et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Budapesta, 1901, subvoce *distractor salis*.

de 200 de urne de vin iar cealaltă pentru controlor, doar pentru 100 de urne de vin, probabil ca parte a retribuției anuale.

Atât curtea cât și grajdurile destinate celor doi oficiali sunt împărțite între ei. Grajdurile funcționarilor, cu o suprafață de 11,322m x4,8m, erau acoperit cu șindrilă, având două compartimente, unul pentru animale, cu loc pentru cinci cai, și un altul pentru păstrarea a două căruțe. Curtea funcționarilor dădea spre piață și era înconjurată de un gard de scânduri către est și zid către piață. Partea îngrădită pentru controlori se învecina cu aceea a paznicilor. Atât administratorul cât și controlorul beneficiază de câte o bucată de teren pentru grădină de semănături.

Un alt imobil, destinat paznicilor, ridicat din material bun, cu acoperiș de șindrilă, are spațiu de locuit pentru o singură persoană (19,088mx4,8m: cameră de dormit și bucătărie), două birouri și grajd pentru doi cai. Singura clădire despre care se menționează că a fost ridicată peste o alta, mai veche, casa paznicilor (5,880mx4,8m), este construită din paiantă și lemn. Grădina de semănături a paznicilor oficiului, aflată lângă casa comitatului, este și ea împărțită între cei doi.

Concluzii

O astfel de dovadă tehnică, în fond, poate fi un sprijin atât în cadrul unei argumentații privind gradul de urbanizare al orașului Arad, asupra importanței acestuia în cadrul comerțului cu sare de pe Mureș, de la Turda spre Szeged, ci și, în același timp și în bună măsură, poate fi folositor în demersurile privitoare la istoria vieții cotidiene.

ANEXĂ

Descrierea planului clădirilor cămării și oficiului fiscal de sare precum și a depozitului de sare din Arad

Original: Magyar Orszagos Leveltar, Urbaria et Conscriptiones, fasc.162, nr. 49

1774, mai 7, Arad

Descriptio delineationis aedificiorum cameralium et iisdem appartinentium fundorum regii salis officii Aradiensis et quidem salis depositarii

1mo Teste numero primo praecclusae delineationis salis depositarium triplici forma delineatum, id est ad apparentiam extrinsecam, intrinsecam et fundamentalem constans in longitudine 18 orgiarum, 3 schuh, in latitudine

6 orgiarum, exstructum totaliter ex ligno querno, scandulis tectum continet in se, quatuor distructores cameras aequales cum seraturis et in medio ambitum ubi billanx distractionis pendet et quaevis singillatim sumpta camera capax novem mille salis cententis.

Simul sumptim denique totum horrem 36 mille salis cententis capere potest. (L=33,264m, l=10,8m)

Quarteria officialium

2do Domus officialium vigore delineationis numeri secundi tripticiter quoque descriptum extrinsece, intrinsece et fundamentaliter, orgiarum in longitudinem 10, in latitudine 6 orgiarum, 3 schuch, 9 zol ex bonis materialibus, ad unam contiguationem scandulis tectum, superior tractus pro salis distractore 4 cubiculis, una camera, culina, S.V. loco secesso cum omnibus sequisitis gradibus, ambitu, fornacibus, portis, fenestris et valis provisus. (L=18m; l=11,894m)

Inferior tractus pro contralorisante tribus cubiculis, culina, camera S.V. loco secesso cum omnibus sequisitis, fornacibus, ambitu, portis, fenestris cum valis et cratibus ferreis.

Continentur in eodem tractu unum cubiculum pro cancelaria, praeterea sub eodem tractu duo celaria, unum pro superiore officiale, 200 urnorum vini capax, secundum pro contralorisante 100 urnorum capax.

Quarteria obequitatorum

3^{io} Domus pro duobus officii obequitatoribus in una contiguitate vi delineationis numeri tertii in longitudine 16 orgiaris, 1 schuch, in latitudine 3 orgiaris sub triplici delineatione minimum extrinseca, intrinseca et fundamentali ex bonis materialibus exstructa, scandulis tecta, continet in se pro singulo obequitatore unum cubile, cameram, culinam et stabulum, is est quodvis stabulum duorum equorum capax. (L=19,088m; l=4,8m)

Stabulum officialis

4to Stabulum salis distractonis sub delineationis numero quarto positum in longitudine 6 orgiarum, 1 schuh, 9 zol, in latitudine 3 orgiarum triplici quoque delineatione videlicet extrinseca, intrinseca et fundamentali designatum ex bonis materialibus scandulis tectum in medio tam divisum, ita ut una pars dicitur stabulam 5 equorum capax, altera pars atrium pro conservandis duobus carribus. (L=11,322m; l=4,8m)

Domus vigiliarum

5to Sub hoc numero quinto describitur domus vigiliarum in longitudine 3 orgiarum, 3schuh, 6 zol, in latitudine 3 orgiarum, ex antiquis aedificiis ante salis depositarium exstructa, partim ex lignis, partim ex

tegulis, asseribusque tecta, alias separatio eiusdem huc dum ad loci huius fortalitium pertinebat. (L=5,880m; l=4,8m)

Hortus officialis

6to Sextus numerus delineationis continet hortum seminiferum et quidem salis distractoris in longitudine 20 orgiarum, in latitudine 18 orgiarum, 3 Schuh cum antiquis asseribus et quernis columnis cinctum. (L=36m; l=33,264m)

Hortus contralorisantis

7mo Per hunc nostrum septimum designatur hortus seminifer officii contralorisantis in longitudine 12 orgiarum, in latitudine 18 orgiarum, 3 Schuh aeque cum antiquis asseribus et columnis quernis cinctus. (L=21,6m; l=33,264m)

Aula seu area officialis

8vo Area salis officialis iuxta delineationis numerum 8vo in longitudine 19 org., 5 Schuh in latitudine 10 org., 4 Schuh cintura eiusdem versus plateam et murus ad partem vicini versus occidentem occutitur. Aliena cintura versus orientem seu aream contralorisantis cingitur asseribus. (L=35,640m; l=19,152m)

Area officii contralorisantis

9no Area officii contralorisantis in longitudine 8 org., 5 Schuh in latitudine 7 org., 2 Schuh, cingitur ex parte platea muro, ex parte domus obequitatorum et aulem officialis occutitur antiquis asseribus et columnis quernis. (L=15,840m; l=13,176m)

Aula officii obequitatorum

10mo Aula duorum officii obequitatorum est comuni in longitudine 16 org, 1 Schuh., in latitudine 3 org., cingitur asseribus et columni quernis. (L=29,088m; l=4,8m)

Horti seminiferi obequitatorum

11mo Hortus unius obequitatoris ante domum quarterialem eorundem existens in longitudine 10 org., 4 Schuh, in latitudine 7 org., 2 Schuh. (L=19,152m; l=13,176m)

12mo Hortus alterius obequitatoris continuative conformiterque quoad antelati obequitatoris in longitudine 10 org., 4 Schuh, in latitudine 7 org., 2 Schuh coaequali cintura cinguntur asseribus et columnis quernis. (L=19,152m; l=13,176m)

Puteus seu fons officii

13mo Sub hoc numero 13mo fons officii intercedi cum omnibus requisitis hidreis, catenis, crepidae antiqua tecto, deservit communiter omnibus officii servitoribus, ocluditur tribus portulis ad tres aulas.

14to Sub hoc numero attingitur Globus Geometricus seu compas qui denotat statum delineationis mappae in Orientem, Occidentem, Meridiem et Septentrionem.

Fundus officii

Ultimo denique annectitur fundus officii habens in longitudine 66 org., 3 schuh, in latitudine 60 org., 3schuh.(L=119,664m, l=108,864m)

Quae haec omnia dum secundum premissam delineationem pro statu natura Excelsa Regiae Camerae Hungariae Aulicae, humillime submitteremus submitterum veneratione perseveramus.

Excelsa Regiae Camerae Hungarica Aulicae

Aradini, die 7, mensis mai, anno 1774

Per commissum regium salis officium huius humillimi servi Paulus Hendrey, salis distractor

Josephus Sapp, contralor ponderator

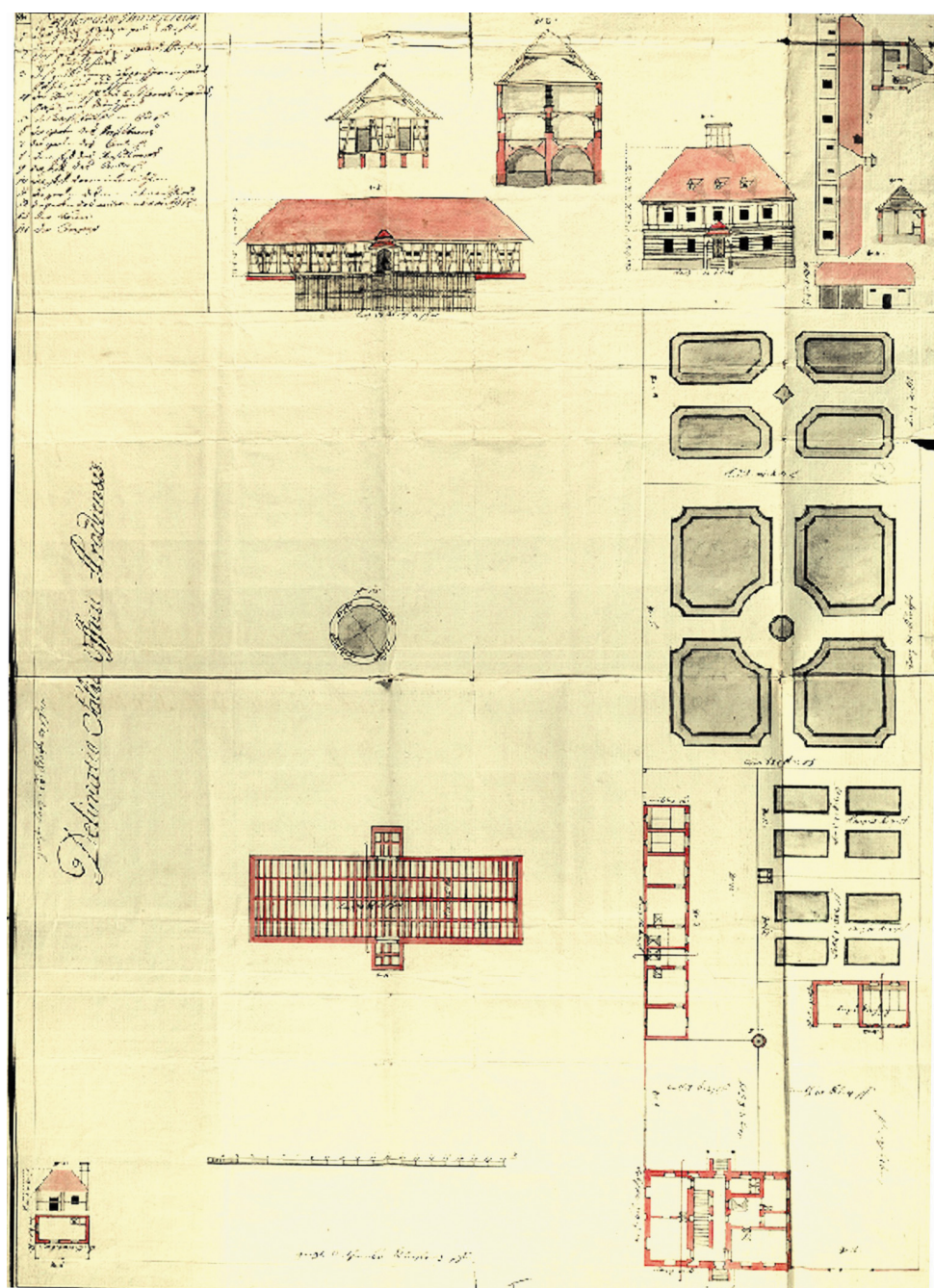
Ex consilio regiae Caesareae

**Poziționarea depozitului de sare pe o hartă contemporană
a orașului Arad**

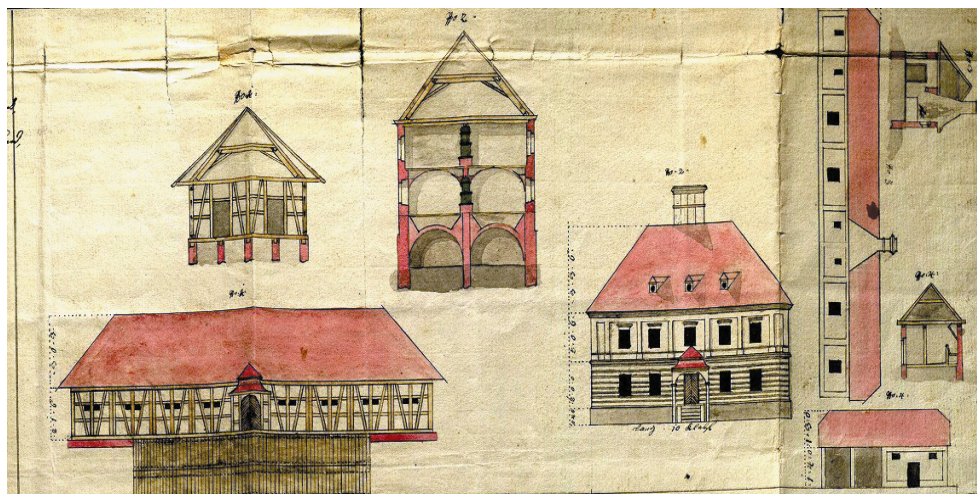

MOL, S 11, Nr. 0018, D. Orașul german : Sub nr. 7. Depozitul de sare

Planul clădirilor depozitului fiscal de sare din Arad din anul 1774

Planul clădirilor depozitului fiscal de sare din Arad din anul 1774 – detaliu

A PLAN OF THE SALT STOREHOUSE FROM ARAD IN 1774

Abstract

A nourishment unfailing ingredient and an important component of an estate economy due to the extractive industry, salt has a particular story. The salt cutting inside the mine, its storing, transport, and delivering are the constitutive parts of a distinct draw. The present article through the annexed document highlights a less visible aspect concerning the salt ore: the intermediate storehouses. Such a place was the town of Arad in the 18th century, as a salt storehouse and delivering milieu within the route toward Szeged, on the Mureș flow. The storehouse plan with an external description and a brief internal one for each of the buildings there was made in 1774 and signed by the two storehouse officials, *distractor salis* and *contralor ponderator*. Plans were probably made by a connoisseur and they present the buildings belonging to the storehouse under three hypostases: longitudinal (horizontal) section, cross section and a frontal view. The courtyard is divided among its lodgers as following: the officials and the

guards, and the main storehouse. The units for length and weight are those of the time. The two dwelling-buildings, one for the officials, with a storey, and the more modest other one for guards, are supplemented by stables, distinct courtyards and kitchen gardens, and these mean that the whole staff of the office was a permanent resident there.

We may consider that the present article and especially its annex would be useful both in the salt transport and delivering system researching and the urban life in the 18th century studying.

ACORDAREA MEDALIEI DE ONOARE PROTOPOPULUI DE CARANSEBEȘ IOAN TOMICI DE CĂTRE ÎMPĂRATUL FRANCISC I (5 OCTOMBRIE 1834)

*Ana-Carina Babeu**

Cuvinte cheie: protopop Ioan Tomici, proiect școlar, medalie de onoare, Caransebeș

Mots clé: doyen Ioan Tomici, projet d'école, la médaille d'honneur, Caransebes

În Transilvania și Banat, anexate la Imperiul Habsburgic încă din 1688, respectiv 1718, ideile iluministe s-au răspândit atât prin slujitorii bisericii, cât și prin intermediul cărturarilor români. În Banat, la începutul secolului al XIX-lea se remarcă, pe lângă Constantin Diaconovici Loga - profesor la Preparandia din Arad, director al școlilor românești și sârbești din Banat, trei preoți ortodocși: Dimitrie Țichindeal, Ioan Teodorovici și Ioan Tomici (1771-1839).

Ioan Tomici a fost un slujitor dedicat bisericii greco-ortodoxe, dar și lumii laice, prin implicarea sa în reformarea învățământului bănățean. Ascensiunea sa pe plan profesional s-a datorat în mare parte episcopului de la Vârșeț, Iosif Iovanovici Șacabent, care îl hirotonește ca preot în Dognecea în 1795¹. Calitățile de pedagog le-a demonstrat în cadrul școlii din Vârșeț, unde a predat un curs de catiheză, așa cum rezultă și din corespondența avută cu episcopul Șacabent la 23 octombrie 1803: „vă numesc pe binecucernicia Voastră de catichet în limba cea românească... să veniți la Verșeț și țiitorului de locul meu, protopresbiterului Verșețului se ne arătați, apoi în 23-lea Novembrie a.c. cursul școlesc de începeți”². Ulterior, cursurile de catiheză au fost introduse și la Școala superioară și la Școala de

* Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, Str. Șesul Roșu, nr.12, Caransebeș, e-mail: carina_babeu@yahoo.com.

¹ Doinel Puiu Mărgineanu, *Din trecutul Protopopiatului Caransebeș*, în *FD*, IX, 2003, 1-7 (95-96) ian.-febr., f.1.

² Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, Colecția de documente, manuscrise și foi volante, inv. 117, dos. 134/1812-1834, f. 41 (în continuare SJANCS).

Matematică din Caransebeș. Drept răsplată pentru introducerea catihezei, dar și pentru îndeplinirea exemplară a obligațiilor ca preot, în cadrul ședinței consistoriale desfășurată la 1 mai 1804, Ioan Tomici a fost propus ca asesor al Consistoriului eparhial din Vârșeț³. Tot în anul 1804 a fost numit și protopop în Caransebeș de către episcopul Șacabent, funcție pe care a deținut-o până în anul morții sale, în 1839.

Ioan Tomici a înțeles politica tereziană și iosefină, și anume aceea că luminarea poporului se face prin școlarizare. În calitate de director al școlilor naționale, în anul 1817 a înaintat guvernului militar un proiect cuprinzând o reorganizare a școlilor primare din regimentul valaho-illiric nr. 13. Noutatea acestui proiect a constatat în stimularea calității învățământului prin introducerea unui curs de calificare pentru învățători. Din adresa trimisă de Comanda generală regnicolară din Timișoara către Regimentul banatic valachico-illyric din Caransebeș se regăsesc propunerile lui Ioan Tomici⁴: înființarea unei școli preparandiale de probă în Caransebeș pentru ca „să aibe învățători culți și capabili de a instrui”, acceptarea grănicerilor tineri cu „vocațiune pentru cariera învățătorescă”, asigurarea unor mijloace de subzistență stabilite pe baza unor învoieli între comune și învățători, încheierea unor contracte în scris aprobate de regiment, premiarea învățătorilor comunali. Pentru plata salariilor învățătorilor, Ioan Tomici a propus consiliului de război întemeierea unui fond al școlilor naționale, care urma să fie alimentat dintr-un tas, introdus în biserici, precum și din daruri benevole în bani⁵. Introducerea unui tas în toate bisericile din regimentul de graniță româno-iliric, sub supravegherea preoților și a comandanților militari avea și scopul de a-i recompensa pe învățătorii care s-au remarcat prin activitatea lor. Astfel, în 1819 s-a înființat „fondul școlilor naționale gr. ort. din Caransebeș” care până în anul 1906 a crescut la suma de 100000 coroane, sumă ce a fost donată pentru construirea Gimnaziului de Stat din Caransebeș⁶. La 30 decembrie 1820 Ioan Tomici face cunoscută hotărârea Consistoriului de la Vârșeț din 18 nov. 1820, privind stabilirea sumei de 555 fl 49 cr. ca „tas școlesc” în toate bisericile din regimentul de graniță româno-iliric pe anul 1820⁷.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, f. 6-7.

⁵ SJANCS, Colecția personală Nicolae Corneanu, *Monografia Eparhiei Caransebeș*, inv. nr. 119, dos. 1/1940, f. 75.

⁶ SJANCS, Colecția de documente, manuscrise și foi volante, inv. 117, dos. 150/ 1911, f. 4 v.

⁷ *Ibidem*, dos. 134/1812-1834, f. 3.

Proiectul de reorganizare a școlilor naționale a fost acceptat de consiliul aulic de război și, la 1 mai 1820, s-a desfășurat primul curs de pedagogie din Caransebeș, pe o durată de trei luni⁸. Printre coordonatori s-au numărat, alături de Ioan Tomici, Constantin Diaconovici Loga și proto-popul Nicolae Andreevici care, în calitate de directori ai școlilor naționale din Regimentul Grăniceresc nr. 13, au avut obligația să susțină acest curs. Nicolae Andreevici a fost ultimul organizator al cursului pedagogic în anul 1871, când se desființează Regimentul de Graniță nr.13. Însă, acest curs preparandial a stat la baza învățământului pedagogic din Caransebeș, pentru că în anul 1876 ia naștere Institutul Pedagogic din Caransebeș.

Inițiativa acordării medaliei de onoare protopopului Ioan Tomici a pornit din partea lui Maxim Manuilovici, episcop de Vârșeț, care a înaintat o adresă Comandei Militare Generale Banatice Cesaro-Regește la 27 octombrie 1830, prin care a solicitat susținerea protopresbiterului Ioan Tomici în vederea acordării medaliei de onoare din partea împăratului Austriei, Francisc I. „Atrăgând astfel prin activitatea sa neobosită și prin conducerea potrivită a cauzei școlare și prin strădania sa folositoare de a ridica literatura română - binemeritata atențiune a autorităților sale superioare atât preotești (bisericești), cât și lumești, după cum se învederează aceasta în destul din mai multe sale atestate, nu pot să nu apreciez și din partea mea aceste merite și să înaintez în origine recursul adresat mie pentru câștigarea unei decorațiuni către înalta Comandă generală cu umilita rugare ca să binevoiască a recomanda Prea înaltei grații a Majestății Sale apostolice sacrosante pe susnumitul protopresbiter al Caransebeșului ca exemplu demn de imitat, spre încurajarea altora, și să binevoiască a sprijini în mod părtinitor rugarea sa pentru câștigarea unei decorațiuni”⁹.

Ca răspuns la adresa episcopului de la Vârșeț, la 4 noiembrie 1830 a fost semnat un atestat de către comandantul Regimentului grăniceresc valaho-illyric nr. 13, colonelul Michael Drasenovici von Posertve, cu privire la calitățile morale și activitățile desfășurate de Ioan Tomici atât pe plan spiritual, cât și laic „nu numai că a catehizat cu rezultat binefăcător în școala superioară și matematică din loc, fără oarecare adaus, sau remunerațiune, și și-a câștigat, prin râvna sa fără preget, și în această privință mulțămirea deplină a Regimentului și a autorităților mai înalte, [...] ci în

⁸ *FD*, XVII, 25 august, 1902, nr. 34, f. 2.

⁹ *SJANCS*, Colecția de documente, manuscrise și foi volante, inv. 117, dos. 134/1812-1834, f. 11.

lipsa de director la școala națională și-a câștigat prin instruirea cu îngrijire și gratuită a aspiranților de învățători la școala națională în decurs de șase ani, precum și în general prin conducerea neobosită și potrivită a cauzei școlare din comună, merite neperitoare, prin urmare, și s-a împlinit cu mult zel datorințele în toată privința ca preot, ca conducătorul păstorilor sufletești și ca învățător poporal”¹⁰.

Demersurile referitoare la acordarea medaliei civile protopopului Ioan Tomici au durat aproape patru ani, din anul 1830 până în anul 1834. Corespondența s-a purtat între Regimentul grăniceresc valaho-illyric nr. 13, Comanda Militară Generală Banatică Cesaro-Regească și Consiliul de Război al Curții de la Viena.

La 8 februarie 1831 a fost întocmit un raport de către comandantul Regimentului grăniceresc valaho-illyric nr. 13, Michael Drasenovici von Posertve, și înaintat Comandei Militare Generale Banatice Cesaro-Regești, unde au fost menționate meritele lui Ioan Tomici: îndelungata activitate preotească pe o perioadă de 40 ani, sprijinul moral și material acordat tineretului doritor să se afirme în domeniul învățământului sau militar, funcționarea timp de șase ani ca director al școlilor naționale, traducerea și transcrierea unor lucrări în domeniul teologic, înființarea unor fonduri școlare, activitatea de catehizare și, nu în ultimul rând, cea filantropică, specifică unui slujitor al bisericii, care s-a materializat prin colecta sumei de 216 fl pentru Institutul de orbi din Pesta, o altă sumă de 116 fl. destinată creării unui fond în favoarea „morboșilor vraci spre a putea folosi Băile din Media” (Mehadia), iar în anul 1830 prin donarea sumei de 47 fl. 55cr pentru înființarea unui institut de alienați în Ungaria¹¹.

În 29 aprilie 1831 a fost întocmită o notă din partea reprezentatului Comisiei de studii a Curții de la Viena, Mitrowsky, prin care îl susținea pe Ioan Tomici în vederea obținerii medaliei de onoare în fața Consiliului de Război de la Viena. „Comisiunea de studii a Curții îl declară – în considerarea acestora - pe protopresbiterul Thomics pe deplin demn pentru o decorație onorabilă și crede că ar trebui să se facă pentru el pașii de lipsă la Majestatea Sa pentru preagratioasa acordare a marei medalie de onoare, civile, de aur, cu atât mai vârtos, că un preot ca Thomics, care ca protopresbiter greco-neunit stă pe aceeași treaptă ca un catolic, pare a avea dreptul la o atare distincție pentru merite câștigate în cauza școlară”¹².

¹⁰ *Ibidem*, f. 14.

¹¹ *Ibidem*, f. 31-32.

¹² *Ibidem*, f. 22.

Următorul pas l-a reprezentat solicitarea înaintată împăratului Francisc I din partea Directorului de război al Curții de la Viena din 28 mai 1831, cu privire la acordarea medaliei de onoare lui Ioan Tomici. „Deoarece el a prestat în toată privința mai mult decât i-a cerut datorința sa în înțelesul strict al cuvântului și a împreunat cu aceste însușiri, încă rare la clerul bisericii sale, și o purtare morală curată edificatoare, crede credincios supusul consiliu de război al Curții, că poate să îndrăznească a ruga pe Majestatea voastră, să binevoiți preagratios a acorda eminentului protopresbiter drept răsplătă pentru multiplele sale merite și pentru încurajarea preoțimii greco-neunite marea medalie de onoare, civilă, de aur, cu toartă și cu cordea”¹³.

În 8 iulie 1834 s-a primit răspunsul referitor la raportul înaintat în februarie 1831 de către Comanda Militară Generală Banatică, prin care se aduce la cunoștință rezoluția din 5 iunie 1834 cu privire la acordarea protopopului greco-ortodox Ioan Tomici din Caransebeș a medaliei de onoare, civilă, de aur, cu toartă și panglică, cu mențiunea ca aceasta să fie înmănată titularului într-un cadru festiv¹⁴.

Evenimentul a fost descris în *Ofen Zeitung*¹⁵ (Ziarul de la Buda) nr. 87 din 1834. Festivitatea s-a desfășurat în biserica greco-ortodoxă din Caransebeș, la care a luat parte generalul Shön von Traunwerth, ofițerii de ștab, ofițerii superiori, reprezentanții Regimentului Grăniceresc nr 13, locuitorii Caransebeșului, dar și din împrejurimi. Slujba religioasă a fost oficiată de protosincelul arhiepiscopesc Pachonius Ioanovics, asistat de protopopul Ioan Tomici, de notarul consistorial Ștefan Popovici și de încă doi preoți și un diacon. După încheierea serviciului divin, preoții au ieșit din altar și au venit înaintea amvonului, iar Carl Roth Jovich von Siegenberg, vicecolonel și comandant al Regimentului, a prezentat meritele lui Ioan Tomici, precum și rezoluția împăratului Francisc I, după care i-a prins la piept medalia de aur, încheind cu mulțumiri adresate protopopului. A urmat mesajul de mulțumire din partea lui Ioan Tomici, rostit în limba germană, după care tinerii studenți și preoții au cântat *Mnogaja Ljeta* („Doamne, dă-ne mulți ani!”). A fost susținut un discurs și în limba română de către vicarul general (protosincel), prin care Ioan Tomici era considerat un exemplu demn de urmat. La amiază, la reședința episcopului din

¹³*Ibidem*, f. 26.

¹⁴*Ibidem*, dos. 138/1822-1834, f. 6.

¹⁵*Ibidem*, dos. 134/1812-1834, f. 39-40.

Caransebeș a fost oferită o masă unde domnul general brigadier a toastat în sănătatea împăratului Francisc I, după care șase elevi îmbrăcați în haine bisericești au cântat din nou *Mnogaja Ljeta* și s-au tras toate clopotele bisericii. Protopopul Ioan Tomici a închinat în sănătatea Excelenței Sale împăratul, dar și pentru generalul de cavalerie de Schneller, generalul maior și brigadier Shön von Traunwerth, vicecolonelul și comandantul Regimentului nr. 13, Carl Roth Jovich von Siegenberg, episcopul diecezan de Rajacsics și pentru delegații consistoriului diecezan.

Oferirea medaliei civile de către împăratul Austriei, Francisc I, unui preot ortodox român a fost un caz singular în Banat. Personalitate erudită, beneficiind de sprijinul și protecția unor persoane influente atât în domeniul religios, cât și în cel militar Ioan Tomici a reprezentat un model al atașamentului față de structurile austriece. Activitățile sale au fost apreciate de către autorități, înscriindu-se în seria reformelor susținute de austrieci.

ATTRIBUTION DE LA MÉDAILLE D'HONNEUR AU DOYEN DE
CARANSEBEȘ IOAN TOMICI PAR L'EMPEREUR FRANCISC LE Ier
(5 oct. 1834)

Résumé

Ioan Tomici était un représentant du siècle des Lumières dans le Banat, à travers son implication dans plusieurs projets dans le domaine religieux ou profane, parmi les plus importantes comptant la réforme de l'éducation en Banat, en veillant à la qualité de l'enseignement, par l'établissement d'un fonds scolaire, en traduisant des ouvrages théologiques et des actes de charité. Fournir la médaille civile par l'empereur d'Autriche, François Ier, à un prêtre orthodoxe roumaine était un cas singulier dans le Banat. Personnalité savante, tout en bénéficiant du soutien et de la protection à la fois influente dans le domaine religieux et dans l'armée, Ioan Tomici était un modèle de l'attachement envers les structures autrichiennes. Ses activités ont été appréciées par les autorités, a rejoint dans une série de réformes soutenues par les autrichiens.

THE EPISCOPAL ELECTIONS IN ARAD 1873, AS REFLECTED BY THE ROMANIAN PRESS

Mihaela Bedecan*

Keywords: Romanian Orthodox Church, Arad Bishopric, electoral synod, Miron Romanul, Romanian press

Cuvinte cheie: Biserica Ortodoxă Română, Episcopia Arad, sinod electoral, Miron Romanul, presa românească

Moise by his Christian name, Miron Romanul, the future bishop of Arad and metropolitan bishop of Transylvania, was born at Mezieș, Bihor, on the 23rd of August 1828 in a well-to-do villager family. He studied the local elementary school, the secondary school at Beiuș, and then he followed theological studies in Arad between 1846 and 1849. In 1857 he took the habit at Hodoș-Bodrog Monastery and he was given the name of Miron. He was a secretary and then an eparchial counselor, so to say two administrative positions within Arad Bishopric in the days of Bishop Gherasim Raț, but also he staid in Arad bishopric service at the time of Bishop Procopie Ivașcovic; between 1857 and 1869 he was a teacher at the Theological-Pedagogic Institute. He concomitantly got a lift up in the clerical hierarchy, from deacon (1857), proto-deacon, singhel, proto-singhel, and president-dean of Oradea Orthodox Consistory, between 1870 and 1873¹. In August 1871 he was appointed to the archimandrite position and in January the next year he received the dignity of a dean of the whole Arad diocese.

* Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca, e-mail: bedecanmihaela@yahoo.com.

¹ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996, p. 385; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 139-141.

He became conspicuous within the national movement, namely the actions that started in 1861², the moment the Romanians began to organize themselves in the new political circumstances. The national identity consciousness development had a crucial role in the nation forming. If speaking about the Romanian society, such a phenomenon became a general one by the 1848 Revolution time, the liberal government set after 1860 having encouraged the national movement. Sibiu Diet meeting in 1863³ represented the legislative acknowledgement of the Romanian nation, language and confessions among the Empire political nations. But the Romanian legislative forum functioning was just for a time as the Court would have a new arrangement by accepting the collaboration with the Magyars. Franz Joseph I dissolved the Diet of Sibiu on the 1st of September 1865, and asked for a new diet election that would meet in Cluj on the 19th of November. The tax for exerting the electoral franchise became restrictive for the Romanian electors as the most of them were not in position to pay it so the majority was assured for the Magyars. Miron Romanul, an unyielding supporter of the national interests involved himself in the electoral campaign for Diet elections in 1865, 5 deputies being elected then in Arad region⁴.

On the 8th of June 1867 as a result of his debates with the Magyar political class representatives, Austrian emperor crowned himself as king of Hungary, the dual monarchy being settled thus. So the Magyar nobles found the way to complete their ambitions of hegemony as they had worked during the feudal kingdom. Transylvania was included under Budapest control and subordination area within that dual political structure. The dual monarchy of Austria-Hungary installing changed the national movement direction. Fully aware of the peril that the new state formula would be for the Romanians, the political leaders of those ones looked for solutions to go with the moment. But to find a common denominator proved to be the great difficulty. As a result of the divergent opinions, two political diametrically opposite directions crystallized within the Romanian national movement,

² Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, p. 63-64; Dumitru Suci, *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2004, p. 61-76.

³ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj-Napoca, 1979, *passim*.

⁴ Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 140.

the passivism and the activism⁵ which divided the political and intellectual Romanian elite and caused prejudices to their common cause.

Miron Romanul was one of the initiators of the meeting from 14/26 November 1867, together with Nicolae Filimon and Lazăr Ionescu. As a candidate in Chişineu-Criş electoral circle in the 1869 elections, and a deputy in Budapest Parliament after, he had a national program to present to his electors, together with his own opinions on the political and national situation of his people. The fraction belonging to passivism within the national movement criticized him for involving in such a political activity. In the biography that he dedicated to him⁶, Miron Cristea, the future metropolitan bishop, explained Miron Romanul's gesture by motivating that he had had Şaguna's accord⁷. With the approval of the same one, Miron Romanul was a royal school inspector in 1869 in Caraş-Severin County, but only for 1 year, afterwards his adversaries reproaching him also with that function⁸.

The metropolitan bishop Şaguna demise – a complex personality who marked an era in the Romanian Orthodox Church history – was a lost for the whole Romanian society in Transylvania. The problem of a successor election appeared in the same time, so that one to continue the great hierarch's way. Thanks to Şaguna the Orthodox Church had its Organic Rule, so the constitutional basis for election worked. According to 156, 161, and 170 paragraphs, the convening circular letter was emitted for the metropolitan consistory meeting in order to unleash the elective procedure. By N° 8 Metrop. 1873 act, that forum established the Romanian Orthodox Church electoral Congress on the 16th of August/ 7th of September⁹.

⁵ Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania. 1900-1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 8-19.

⁶ Ilie Dinurseni, *Arhiepiscopul și metropolitul Miron Romanul*, Sibiu, 1898.

⁷ Andrei Şaguna named Miron Romanul as one of the candidates, beside the favorite Ioan Popasu and Nicolae Popea, in 1865 for Caransebeş Bishopric elections; see: Ioan Lupaş, *Din corespondența mitropolitului Miron Roman*, în *Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului. La douăzeci de ani de arhipăstorire*, Sibiu, 1940, p. 500.

⁸ Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul 1874-1898 după acte, documente și corespondențe inedite*, Sibiu, 1986, p. 27.

⁹ *Telegraful român*, 21, 1873, nr. 56, 12/24 iulie, p. 1; *Lumina*, 2, 1873, nr. 41, 15/27 iulie, p. 1; *Federațiunea*, 6, 1873, nr. 55, 19/31 iulie, p. 2; *Albina*, 8, 1873, nr. 53, 15/27 iulie, p. 2.

As a result of Ivaşcovici election for the metropolitan chair, the name of Arad dean Miron Romanul was brought into relief. As the elective procedure from Sibiu might be followed by the imperial recognition, during the 5th session of the Congress, on the 30th of August/ 11th of September, V. Babeş read the project of the official letter which was to be send to the Court to be sanctioned. The Congress forum elected a deputation of five persons¹⁰ to hand urgently the voted document to the emperor. The official body of representatives – Iacob Bologa, Ioan cavalier de Puşcariu, Ioan P. Deseanu and George Floca – was led by Miron Romanul.

The newspaper of Sibiu¹¹, and *Lumina*¹² from Arad were the only papers that published Miron Romanul's discourse before the face of the emperor on the 17th of September the date of the Romanian Orthodox delegation audience. The news on the imperial audience was published in the Magyar official paper *Budapesti Közlöny*, 20th of September, and was taken over by *Federaţiunea*¹³.

When installing on the metropolitan chair Procopiu wrote a letter¹⁴ to clergy and to the faithful people from Arad diocese to depart from them. He let them know after 20 years of pastorship that the diocese Consistory and archimandrite Miron Romanul were entrusted to lead the diocese till the vacant chair would be occupied, but under his fatherly supervision all that period of transition. As Miron Romanul had been the Procopie's right hand in the diocese, such a choice was not at all a surprise. In January 1872, while he had some healthy problems, Ivaşcovici appointed Romanul the dean of the whole bishopric on the basis of paragraph 118 of the Organic Rule¹⁵, as he motivated his decision.

Procopie Ivaşcovici election for the metropolitan position during the Congress of August 1873 called for elections within Arad bishopric, the bishop of which he had been.

¹⁰ *Telegraful român*, 21, 1873, nr. 71, 2/14 septembrie, p. 1; *Albina*, 8, 1873, nr. 67, 2/14 septembrie, p. 1. For *Albina*, that information was offered by V. Babeş.

¹¹ *Telegraful român*, 21, 1873, nr. 74, 13/25 septembrie, p. 1.

¹² *Lumina*, 2, 1873, nr. 56, 13/25 septembrie, p. 1.

¹³ *Federaţiunea*, 6, 1873, nr. 63, 10/21 septembrie, p. 1.

¹⁴ Nr. 202 A.E.M. din 16/28 septembrie 1873. See: *Lumina*, 2, 1873, nr. 58, 23 septembrie/5 octombrie, p. 1; *Albina*, 8, 1873, nr. 75, 30 septembrie/12 octombrie, p. 3.

¹⁵ *Speranţa*, 3, 1872, nr. 3, 1 februarie, p. 21.

By the form letter of Arad eparchial Consistory all the parochial units received the metropolitan edict¹⁶ through which the hierarch announced his election for the Sibiu metropolitan chair¹⁷ and regulated how the bishop vacancy would be substituted for in Arad bishopric, according to the 98th paragraph of the Organic Rule.

From the viewpoint of canonic-jurisdiction and administration Arad diocese had 18 ranks subordinated to, 11 belonging to Arad bishopric and 7 under Oradea¹⁸ consistory leading.

The metropolitan letter was followed by a circular one of Arad eparchial Consistory¹⁹ which was sanctioned in the session on the 4th/ 16th of October 1873; through that letter the proto-presbyteries offices and parishes, and the school inspectorates were let know about the change within the bishopric, and the priests about the new bishop's name to be used in the ritual prayers.

Being not very present in media, the event was present in press in full progress, during the preparative moments and then as an elective moment. In distinction from other elections within the Orthodox Church, there were more papers to refer to, information, even succinct being spread by more newspapers.

The most details were found as was but natural in the local paper *Lumina*, the official newspaper of Arad eparchy. Even interested in the subject the paper had not an ample approaching, a relating in detail, in other words that kind of electoral serial discussions in consecutive paper issues as it had happened in the case of the metropolitan elections. Only the steps before the election and the elective moment with the electoral synod meeting were punctually related.

The initiative for Arad bishop election belonged to the eparchial Consistory Presidium, which took notice of the metropolitan election and announced on the 26th of September 1873 (Julian calendar), the plenary

¹⁶ It is about the letter N°. 202 A.E.M. from 16th/28th of Septembrie 1873. See: *Albina*, 8, 1873, nr. 78, 11/23 octombrie, p. 2.

¹⁷ *Lumina*, 2, 1873, nr. 61, 7/19 octombrie, p. 1. News from *Lumina* were taken over by the metropolitan paper, with an emphasis on letter N°. 202 A.E.M. and on the date of electoral synod, the 11th of November. See: *Telegraful român*, 21, 1873, nr. 82, 11/23 octombrie, p. 1.

¹⁸ Pavel Cherescu, *Episcopia Aradului în anul 1867*, Oradea, 2008, p. 201.

¹⁹ Document N°. 1277 Plen./1873, approved in the session of 4th/16th of October 1873. *Lumina*, 2, 1873, nr. 61, 7/19 octombrie, p. 1.

session of Arad eparchial Consistory meeting to decide the first measures in order to prepare the election moment²⁰.

Only a single desertion was mentioned by that paper, concerning the representatives for synod. It was the case of circumscription (circle) XII Lipova where a new poll had to be organized after the former lay deputy George Berariu's resignation. The eparchial Consistory of Arad emitted a form letter²¹ according to which the Sunday of the 21st of October each church community would be the parish synod meeting to elect the deputy, so that the next Sunday "the faithful men" produce the vote result in a shape of sealed up election protocol to George Fogorași, the electoral commissar in Lipova. The elected one had a seat of 3 years, 1873–1875.

The term as established by Consistory for Arad synod was 11-12/23-24 November 1873²².

Once starting the elective procedure two sustaining nuclei outlined for the two candidates Miron Romanul and rector Ioan Mețianu²³. Ioan Popovici Deseanu representing the deputies of Arad diocese, and Partenie Cosma, representing Oradea office of locum tenens were the leaders of Miron Romanul's suporting campaign; Partenie Cosma was otherwise a relative of Miron Romanul, as his wife was the future bishop niece of brother²⁴. Ioan Mețianu was strongly supported by the group around Vincențiu Babeș²⁵. The dispute between the two groups was a public one within the Romanian press framework which became the field of the involved ones confrontation. So if Romanul's supporters used *Lumina* to back their candidate, their opponents used *Albina*, a media battle starting between the two newspapers.

²⁰ *Lumina*, 2, 1873, nr. 59, 30 septembrie/12 octombrie, p. 1.

²¹ It is about the document N° 1333 Plen./1873, from 4th /16th of October 1873 sent to clergy and parish synods from electoral circle Lipova. În *Lumina*, 2, 1873, nr. 61, 7/19 octombrie, p. 1.

²² According to document N°. 1315 Plen. Of Arad Romanian Orthodox eparchial Consistory, from 4/16 October 1873. See: *Lumina*, 2, 1873, nr. 62, 11/23 octombrie, p. 1; nr 69, 4/16 noiembrie, p. 1; *Albina*, 8, 1873, nr. 78, 11/23 octombrie, p. 3.

²³ Ioan Mețianu was born at Zărnești, in 1828. He climbed the clergy hierachy, as priest, rector, dean in Oradea, and bishop of Arad from 1875. He would occupy the eparchial chair till 1898 when he was elected as the Ardeal metropolitan bishop. He died in 1916, and was burried in Sibiu.

²⁴ Eusebiu Roșca, *Monografia mitropoliei ortodoxe române a Ardealului începând dela repausarea arhiepiscopului-mitropolit Andreiu baron de Șaguna până astăzi. Contribuții istorice*, Sibiu, 1937, p. 73; Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 139.

²⁵ *Lumina*, 2, 1873, nr. 71, 11/23 noiembrie, p. 2-3; Eusebiu Roșca, *op. cit.*, p. 73-75.

Miron Romanul's appointing for Consistory president stirred a dour reaction in *Albina* that called such a gesture for abusive and illegal and considered that position as contrary to the church morality²⁶. The paper editorial board commented upon the whole moment amending Romanul's attitude and giving the readers to understand that that one would use such a situation in his favor during the next electoral episode.

Ioan Slavici, one of Miron Romanul's supporters published an article in *Lumina*²⁷, a portrait of the future bishop according to a frame that the dean perfectly kept on. So Slavici supported a hierarchy of an irreproachable morality, whose demeanor was redoubled by a national political direction. Slavici was one of Romanul's intimates since that one was a bishop dean in Oradea. Miron Romanul proposed then Slavici for the eparchial Consistory archivist position and included him in the delegations for his canonic visits in Bihor villages²⁸. The riposte came soon. As a response to Slavici's article, Vincențiu Babeș published in *Albina* an ironical material accusing the dean's accedence, his incompatibilities, thus charging also the diocese synod members who supported him²⁹. Miron Romanul himself retorted repealing all the charges and qualifying the opinion of Babeș as a biased one as he considered that his opponent had a particular aim in view by protecting a candidate who would work ulterior in his favor³⁰.

Babeș attacked also the second Mețianu's opponent, Nicolae Popea even if that one passed for few chances to occupy the eparchial chair.

The strain was prolonged by *Telegraful român* entering the dispute which felt in its duty to retort to the done situation³¹. *Albina* editorial board was accused to support certain candidates for the eparchial chair so being in an illegal position as it encroached the 97th and 153rd paragraphs of the Organic Rule that interdicted such a matter. The newspaper anonymous correspondent³² ascertained "with indignation" that *Albina* was not for the first time in such a position while Miron Romanul's episode seemed to be a

²⁶ *Albina*, 8, 1873, nr. 78, 11/23 octombrie, p. 2-3.

²⁷ *Lumina*, 2, 1873, nr. 64, 18/30 octombrie, p. 1-3.

²⁸ The two ones would become opposites within some years attacking each other. See: Teofil Bugnariu, Ioan Domșa, Dimitrie Vatamaniuc, *Ioan Slavici. 1848-1925. Biobibliografie*, București, 1973, p. XXIX-XXX.

²⁹ *Albina*, 8, 1873, nr. 85, 4/16 noiembrie, p. 1-2.

³⁰ *Lumina*, 2, 1873, nr. 70, 8/20 noiembrie, p. 3.

³¹ *Telegraful român*, 21, 1873, nr. 90, 8/20 noiembrie, p. 1-2.

³² *Ibidem*. The article was signed cu "Y".

copy of that one of dean Nicolae Popea, who had had the same destiny as being disparaged within the newspaper from Pesta. The editorial board of *Albina*, far from recognizing its guilt laid stress on accusing the metropolitan semi-official newspaper, and retorted the same charges for its campaign only for certain candidates in the question.

The conflict ended before the electoral synod convening, *Albina* renounced to such a subject so that it would not publish any data on the election result. Such an abrupt carelessness might be associated with the electoral result as the elected bishop was that one the paper had disparaged before.

60 deputies formed the synod meeting in Arad, and their votes were as follows: Miron Romanul – 34 votes, Ioan Mețianu – 25, while for Nicolae Popea a single vote was registered³³. It seems that Mețianu would have obtained more votes very close to be elected if the night before the voting 6 deputies from Bihor hadn't betrayed him. Having been invited to a banquet by that one opponents, they had been persuaded to vote for the "Bihor native" Romanul³⁴.

After Miron Romanul election there were also certain press voices to attack such an option. Nicolae Stravoiu, a member of the metropolitan Congress from 1873 had a courageous attitude and signed a material on that question in *Gazeta Transilvaniei*³⁵. The author chose not accidentally *Gazeta* from Brasov as his material was a critical one concerning the Orthodox elective model. On the electoral process within the Romanian Orthodox Church, Stravoiu approached the case of Arad bishopric pointing that the elective procedure had been erroneous applied. His discourse logic was based on the idea of a "unique body", a unique metropolitan entity. On that basis he thought that candidates from the whole metropolitan province had had to take part in as it had happened in the metropolitan bishop election when a representative of Arad eparchy had been elected and not one of Transylvania eparchy. The deputy demonstration compelled attention that the procedure from Arad spreading could create an undesirable precedent so that any diocese could further elect its hierarch only within the respective bishopric territory, a rule that had to be applied consequently for

³³ *Lumina*, 2, 1873, nr. 72, 18/30 noiembrie, p. 1; I.D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, II, Timișoara, 1980, p. 920.

³⁴ Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 17.

³⁵ *Gazeta Transilvaniei*, 36, 1873, nr. 91, 29 noiembrie/11 decembrie, p. 1-2.

the metropolitan chair too. So the author concluded that they must abandon to such damaging practice for the Orthodox Church as it puts in question the “agreement and fraternity”. The author was extremely categorical and accused directly Arad synod which could not have separated from “the local interests” by electing an unqualified person, nor a deserved one, with a unique quality that had devolved from his allegiance to the diocese area.

Three of the Romanian newspapers related on the Arad bishop election, but the data were different according to their sources.

If *Familia* related the event as a simple notice³⁶ giving its readers the final result in some lines, *Federațiunea* published an article on its first page together with some commentaries³⁷. That text rather kept track of the adversaries reprimand those for whom the election result was a stung lesson. Fully content with Romanul given trust, the paper board considered the final vote for a great success and greeted him with cheers. Being convict that “the professional intriguers” had machinated till the last moment, the paper journalists saw a diversion even in how late the telegram with the final result had arrived to them as the 6 hours for the telegram covering from Arad to Pesta they took for suspect and too much larger³⁸.

Naturally the largest relating on Arad election was made by *Lumina*, which published the whole Protocol of the diocese electoral synod sessions from 11-12 November 1873³⁹. The synod meeting respected integrally the specific procedure by following all the necessary steps. The document under president Ivașcovici’s signature and Teodor Pap, Moise Bocșan, and Georgiu Popa as notaries was to confirm the net favorable result for Miron Romanul and remember that the next classified ones, Meșianu and at a very great distance Nicolae Popea had to be mentioned within that Protocol in order to comply with the triad of the first voted ones from whom the bishop was to be confirmed.

If the electoral moment was missed by the metropolitan newspaper that published no information, we find some news on Miron Romanul confirming on the Episcopal chair in the paper from Sibiu. A brief relating of some lines on the first page announced the voting result of Arad electoral synod validation, together with the estimating time of ordainment after

³⁶ *Familia*, 9, 1873, nr. 38, 18/30 noiembrie, p. 441.

³⁷ *Federațiunea*, 6, 1873, nr. 73, 18/30 noiembrie, p. 1.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Lumina*, 2, 1873, nr. 72, 18/30 noiembrie, p. 4-5.

Christmas time⁴⁰. The ordainment took place on the 3rd of February 1874, but Miron's pastorship was a short one as on the 21st November the same year he was elected for the metropolitan bishop chair⁴¹ once again replacing Ivașcoviți who had occupied the Serbian patriarchate chair.

Gradually noted and in a subjective shape the elective event from Arad, November 1873, was a full of light and shade one in the press pages, certain aspects being stressed according to the involved ones attitude. So if within the pre-electoral time the candidates' vanity and interests but especially their supporters' subjective opinions dominated, once consumed the event wouldn't unleash passionate discourses. The eparchy paper backed the official position promoting the candidate who the former bishop Procopie had wished, while *Albina* took the opposite stand. Not at last, the moment was used to remind the public opinion the subject of the Orthodox Church election and the dissatisfactions which were bound up with the elective procedures.

ALEGERILE EPISCOPALE DE LA ARAD DIN 1873 OGLINDITE ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ

Rezumat

Miron Romanul s-a născut în 1828 în Bihor. A urmat teologia la Arad. S-a călugărit la mănăstirea Hodoș-Bodrog în 1857. A ocupat funcții administrative în dieceza Arad, în timpul episcopilor Gherasim Raț și Procopie Ivașcoviți. Între 1870-1873 a fost președinte-vicar al consistoriului ortodox din Oradea. În 1871 a ajuns arhimandrit și apoi vicar al întregii episcopii de Arad.

S-a remarcat în mișcarea națională din anul 1861 și în campaniile electorale din 1865 și 1869. Pentru acțiunile politice a fost criticat de opoziția sa politici.

După moartea lui Andrei Șaguna a fost ales mitropolit Procopie Ivașcoviți. Astfel, devenea vacant scaunul eparhial de Arad. Consistoriul eparhial a declanșat procedurile electiv. S-au remarcat doi candidați:

⁴⁰ *Telegraful român*, 21, 1873, nr. 98, 6/18 decembrie, p. 1-2.

⁴¹ Păcățianu, T.V., *Două alegeri de mitropolit în Sibiu, în Transilvania. Organul Societății culturale „Astra”*, 60, 1929, nr. 7-8, p. 518-527.

Miron Romanul și Ioan Mețianu. În jurul lor s-au format grupuri de susținere. Disputa dintre acestea s-a purtat în presă, în ziarele *Lumina* și *Albina*.

Cea mai cuprinzătoare relatare despre alegere a aparținut ziarului *Lumina*. Aici s-a publicat Protocolul sinodului electoral desfășurat în 11-12/23-24 noiembrie 1873. Miron Romanul a fost ales episcop cu 34 de voturi din cele 60 exprimate.

Episodul alegerii de la Arad a adus în discuție tema alegerilor în Biserica Ortodoxă Română.

DESPRE IDENTITATEA RĂSĂRITEANĂ A BISERICII GRECO-CATOLICE ROMÂNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA*

Cecilia Cârja, Ion Cârja **

Cuvinte cheie: Biserica greco-catolică, identitate, secolul XIX

Keywords: Greek catholic church, identity, 19th century

Biserica greco-catolică română a asumat încă de la începuturile sale două identități fundamentale, una dată de moștenirea spirituală cu care venea dinspre Ortodoxie, iar cealaltă reprezintă identitatea pe care o primește în momentul intrării în comuniune de credință cu Biserica Romei, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor. În întreaga sa existență istorică, această Biserică a dorit să păstreze cele două identități în raport de coabitare, un raport care a delimitat, în timp, coordonatele specificității greco-catolicismului românesc. Identitatea confesională greco-catolică se va integra în ansamblul mai larg al identității naționale românești. Pentru românii din Imperiul austriac, devenit monarhie dualistă din 1867, dimensiunea confesională a servit drept factor de identificare etnică până târziu, la începutul secolului XX, fapt care face să crească în complexitate problematica identității românești.

În răstimpul de un secol și jumătate scurs de la unirea ecleziastică a românilor cu Roma, în 1700, până la înființarea instituției mitropolitane (1853), Biserica Română și-a elaborat continuu propria identitate¹, puține

* Această lucrare a fost posibilă cu sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU 89/1.5/S/60189 cu titlul „Programe postdoctorale pentru dezvoltare durabilă într-o societate bazată pe cunoaștere”. Prezentul material se va publica și în limba engleză, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 2012.

** Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, e-mail: ioncarja@yahoo.it.

¹ Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, 2006.

sunt însă perioadele cu o așa mare densitate de schimbări și transformări care să se poată compara cu cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Înființarea provinciei mitropolitane cu două episcopii noi, la Gherla și la Lugoj (1853), și înlăturarea în acest fel a jurisdicției arhiepiscopiei romano-catolice de Esztergom, participarea episcopatului român la conciliul Vatican I (1869-1870), organizarea constituțională statornicită de cele trei sinoade provinciale (1872, 1882, 1900) precum și de o serie de sinoade diecezane, proiectul „Autonomiei Catolice” maghiare, înființarea în 1912 a episcopiei maghiare de Hajdúdorogh, constituie desfășurări evenimențiale care au transformat profund fizionomia identitară a greco-catolicismului românesc². Răsăriteană sub raportul ritului și al credinței, cu un „superstrat” catolic în plan dogmatic, Biserica greco-catolică română cunoaște în perioada de timp aleasă spre analiză o dialectică fără precedent între vechi și nou, o regrupare a componentelor identității sale care va sfârși prin a o aduce mai aproape de paradigma latină a catolicismului.

În adresa trimisă mitropolitului Ioan Vancea de către sinodul vicarial de la Năsăud, în 22 aprilie 1872, se spune că misiunea Bisericii greco-catolice românești este aceea de a împăca „orientalismul” cu „occidentalismul” pe terenul vieții bisericești³. Expresia pune în lumină caracterul complex și compozit al greco-catolicismului transilvan, reprezentând, totodată, una din multele maniere posibile de definire a identității sale. Într-un spațiu al diversității culturale și religioase, așa cum era Transilvania și

² Referitor la aspectele menționate, a se vedea următoarele lucrări: Ana Victoria Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici vienezi în Transilvania (1855-1868)*, I-II, Cluj-Napoca, 2003; Ioana Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, Cluj-Napoca, 2009; Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)*, Cluj-Napoca, 2001; Ion Cârja, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869-1892)*, Cluj-Napoca, 2007; Gabriel Adriányi, *Lo stato ungherese ed il Vaticano (1848-1918)*, în Pál Cséfalvay, Maria Antonietta de Angelis (ed.), *Mille anni di cristianesimo in Ungheria*, Budapeșt, Conferința Episcopală Maghiară, 2001, p. 114; Cecilia Cârja (ed.), *Românii greco-catolici și episcopia de Hajdudorogh (1912). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, 2009; Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja (ed.), *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI). Lucrările colocviului internațional din 14-17 noiembrie 2007*, Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 2009, p. 393-404.

³ I. Cârja, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea*, p. 223.

Austro-Ungaria în perioada pe care o avem în vedere, identitatea confesională greco-catolică se definea în funcție de o multitudine de repere. Identitatea ca atare se definește mereu, în plan istoric, prin delimitare și disociere de „celălalt”, o alteritate, istoria însăși reprezentând, după formularea inspirată a Helenei Ahrweiler, „câmpul de întâlnire, conflictuală sau încrezătoare a Sinelui cu Celălalt”. Identitatea și alteritatea sunt, în devenire istorică, atribute mișcătoare, alteritatea fiind considerată drept o oglindă a alterității, sau o identitate a celui alt. Asumând și sintetizând o experiență istorică complexă, identitatea rămâne un fenomen unificator și securizant, care tinde să elimine din câmpul său toate elementele perturbatoare⁴.

Aceste considerații explică foarte bine funcționarea mecanismelor identitare la nivel de macrogrupuri, așa cum sunt comunitățile religioase sau naționale. Pentru identitatea confesională greco-catolică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avem de-a face cu existența unui joc al raportării la alterități multiple. O primă ipostază alteritară pentru comunitatea greco-catolică transilvană este Biserica ortodoxă, cu care are în comun ritul, tradiția ecleziastică răsăriteană, elemente de organizare și funcționare instituțională, de disciplină și drept canonic. Diferența între aceste două confesiuni românești, elementele specifice și de individualizare, sunt date de apartenența la două sfere de jurisdicție ecleziastică distincte, din care derivă particularități de ordin dogmatic, constituțional, disciplinar. Un al doilea segment al alterității pentru greco-catolici, este reprezentat de catolicismul de rit latin, care se manifestă în trei ipostaze: relația cu Scaunul papal, cu ierarhia catolică de rit latin din Ungaria, respectiv contactul curent între credincioși la nivelul vieții comunitare. Deosebirile dintre catolicismul latin și modelul greco-catolic românesc se accentuează pe verticală, pornind de la ierarhie înspre comunitățile locale. În perioada cercetată, catolicismul latin transferă prin politica de uniformizare și a influențelor latinizante promovate de Sfântul Scaun, elemente identitare noi greco-catolicismului transilvan; se poate vorbi, în alți termeni, de o identitate supraordonatoare, cea latino-catolică, precum și de identități distincte, reprezentate de comunitățile de rit oriental. Clivajul național se adaugă diferențierii confesionale, ducând la configurarea a două alterități,

⁴ Helene Ahrweiler, *Imaginea celui alt și mecanismele alterității*, în Toader Nicoară (ed.), *Introducere în istoria mentalităților colective*, Cluj-Napoca, 1995, p. 132-139.

disociate între ele până la antagonism: „greco-catolic”-„romano-catolic”⁵. Repertoriul confesiunilor care funcționează ca alterități și mai pronunțate în raport cu greco-catolicismul, poate continua apoi cu religiile reformate ale Transilvaniei: luteranismul, calvinismul, unitarianismul.

Nu în ultimul rând, trebuie spus că identitatea însăși a Bisericii greco-catolice nu este unică și unitară, ci avem de-a face mai curând cu o structură identitară multiformă și fragmentată. Un prim nivel identitar este cel elaborat de elită și transmis apoi spre structurile locale ale Bisericii, în forma actelor normative adoptate la sinoadele provinciale și diecezane, prin hotărâri ale consistoriului, circulare etc. La acest nivel, al clerului superior greco-catolic, discursul identitar comportă două nuanțe majore: un prim discurs ancorat pe necesitatea integrării cât mai depline a Bisericii unite în structurile catolicismului, conform cadrului trasat de Roma, și un al doilea discurs care privilegiază importanța elementelor identitare de factură răsăriteană, nivel care se intersectează cu linia curentului național din Biserică. Există apoi nivelul structurilor locale: protopopiate, parohii, comunități, unde identitatea este de asemenea una compozită, conținând un puternic atașament pentru rit, un set variabil de practici răsăritene, la care se adaugă practici, cutume, uzanțe etc. venite pe filieră catolică (ca de pildă Rozariul, cultul Sfântului Anton etc.), apoi elemente impuse de strategia identitar-uniformizatoare a elitelor, în măsura în care au fost asumate de viața religioasă curentă a comunităților. Constructul identitar local al greco-catolicismului conține, totodată, și practici necreștine, superstiții, elemente folclorice, toate acestea vizate în mod repetat de acțiunea de purificare a devoțiunii de masă, promovată de elite și care țin de istoria culturii populare și de durată lungă a mentalităților colective.

Biserica greco-catolică prezintă de asemenea, în diferitele provincii istorice asupra cărora își extinde jurisdicția, o varietate de identități, reflecție în organizarea constituțională, în modul de desfășurare a raporturilor cu statul, cu societatea și cu celelalte Biserici din Imperiu, precum și în viața religioasă a comunităților. Astfel, în timp ce dieceza mitropolitană era mai aproape de tradiția răsăriteană, pe teritoriul episcopioilor din Părțile Vestice, îndeosebi la Oradea, funcționau uzanțe și norme de drept și de organizare

⁵ Vezi mai pe larg studiul semnat de Nicolae Bocșan, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic-greco-catolic)*, în Nicolae Bocșan, Valeriu Leu (coord.), *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, Reșița, 1996, p. 96-110.

preluate de la Biserica latină. Episcopia Gherlei prezenta cea mai mare diversitate sub aspectul identității ecleziastice, dată de specificul protopopiatelor moștenite de la vechea episcopie de Făgăraș, la care se adaugă parohiile venite de la episcopia ruteană de Munkács.

Trebuie adăugat și faptul că asupra identităților confesionale românești, „greco-catolică” și „greco-orientală” deopotrivă, presează constant discursul laicului, al intelectualilor, al „intelighenției” din mișcarea națională, reflectat în dezbaterile presei din epocă, în sensul în care doresc să le subsumeze și să le înglobeze identitățile generale românești în calitate de paradigmă supraordonatoare. Confesiunea și Biserica vor continua să reprezinte pentru români, în pofida modernizării și a laicizării, un factor de identificare și delimitare etnico-națională, un veritabil „stâlp al națiunii”⁶. Avem de-a face, prin urmare, cu o relație de tip polemic și concurențial, între identitățile confesionale și identitatea națională românească, în perioada cuprinsă între Revoluția pașoptistă și Primul război mondial.

În contextul în care identitatea Bisericii greco-catolice române cunoaște transformări importante pe durata celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, este interesant de urmărit mai îndeaproape ce se întâmplă cu elementele de sorginte răsăriteană ale acestei identități ecleziastice. Pentru întregă această perioadă, sursele semnalează existența unei viguroase componente răsăritene a greco-catolicismului transilvănean, în pofida influențelor de factură latinizantă care au afectat în mod inevitabil identitatea acestuia. Astfel, vizitele celor două delegații pontificale la Blaj, în deceniul șase al secolului al XIX-lea, cu deosebire cea din anul 1858, constată larga persistență a elementelor de factură răsăriteană în viața bisericească a românilor uniți, un atașament pentru tradițiile orientale neconform, pe alocuri, cu maniera în care Roma înțelegea Orientul creștin și practicarea unei atare tradiții bisericești. Aspecte precum căsătoria și recăsătorirea preoților, slaba considerație de care se bucura doctrina indisolubilității matrimonialului și, în consecință, prea marea flexibilitate a Bisericii Unite în acceptarea divorțului, prezența vizibilă la nivelul jurisprudenței bisericești a unor normative de drept canonic de factură bizantină, precum *Pravila* sau *Pidalionul*, surprind neplăcut pe membrii delegațiilor menționate, care ar fi dorind să-i găsească pe greco-catolicii români mai temeinic întemeiați în spiritul religiei catolice. La acestea se adaugă conduita excesiv

⁶ Alexandru Duțu, *Sacru și profan în sud-estul european. Secolele XVII-XIX*, în *AIIA Cluj*, XXXI, 1992, p. 43 sq.

orientalizantă a lui Alexandru Șterca Șuluțiu, definit de unul dintre raportorii delegației din 1858 un „mitropolit ambițios și intrigant”, care n-a ezitat să intre și în biserici ortodoxe cu ocazia vizitațiilor canonice pe care le-a întreprins⁷.

Dintre mărturiile de epocă ce scot în evidență dimensiunea răsăriteană a identității ecleziastice greco-catolice, deosebit de sugestivă este lista celor 10 puncte, adoptate în 10 august 1868, în perspectiva sinodului electoral care avea să se țină la Blaj în ziua următoare. Aceste puncte, precum: restaurarea autonomiei constituționale a Bisericii greco-catolice române, unirea cu Roma este numai de factură dogmatică așa cum prevăd cele patru puncte adoptate la sinodul de la Ferara-Florența, dependența ierarhiei române de Sfântul Scaun se înscrie exclusiv în limitele prevăzute de sinodul florentin, viitorii candidați la funcții episcopale în Biserica Române Unită vor fi aleși de către un sinod compus de laici și clerici, participarea laicilor cu vot deliberativ în administrația bisericească, întrunirea anuală de către episcop a sinodului diecezan etc., au fost definite de Constantin G. Patelos drept un enunț „clar și simplu al principiilor catolicismului răsăritean”. Cele 10 puncte arată stadiul elaborării identității sale în raport cu câteva repere esențiale: presiunea latinizată venită dinspre Roma și dinspre ierarhiile romano-catolice din Imperiu, politica ecleziastică desfășurată oficial în Imperiu față de uniți, în această perioadă post-concordatară și nu în ultimul rând, ortodoxia, robustă și bine organizată în Transilvania odată cu reactivarea mitropoliei (1864) și cu promulgarea *Statutului Organic* (1868), cu care Blajul împărtășește elemente identitare comune dar de care se și delimitează în același timp. Această declarație de principii menită să afirme „bazele constituționale ale Bisericii greco-catolice românești”, este în opinia aceluiași Patelos și nu numai, un proiect vizibil influențat de ecleziologia ortodoxă; el va stârni neliniște și preocupări la Nunțiatură și pe lângă diferite instanțe imperiale din Viena, meritând din perspectivă romană denunțarea formală pe baza imputării de spirit „schismatic”⁸.

În pofida faptului că a fost apreciat în epocă, în anumite cercuri românești, drept un promotor al politicii de latinizare, mitropolitul Ioan Vancea a scos în evidență, în repetate rânduri, aspecte ale identității

⁷ A.V. Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici vienezi în Transilvania*, I, p. 65-285.

⁸ Constantin G. Patelos, *Vatican I et les évêques uniates. Une étape éclairante de la politique romaine à l'égard des orientaux (1867-1870)*, Louvain, Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, Fascicule 65, 1981, p. 226.

răsăritene specifice Bisericii pe care o păstorea. Astfel, la lucrările conciliului Vatican I a pledat constant pentru menținerea nealterată a dreptului canonic și a instituțiilor „Bisericii grecești”. În același context, Vancea a elaborat un material de prezentare a Bisericii Române Unite, la cererea episcopului american James Gibbons; ierarhul român elaborează cu această ocazie un portret esențializat al identității răsăritene a greco-catolicismului transilvănean, enumerând printre elementele de această factură: ritul grec bizantino-constantinopolitan „urmat” de români din vremuri imemorabile, disciplina bisericească și calendarul. Întânim pe larg, în textele elaborate în perioada conciliului și înaintate unor oficiali ai acestuia precum și papei însuși, referiri la elemente de viață ecleziastică specifice „Bisericii grecești”, conservate în practicile religioase ale Bisericii greco-catolice române. Expresia ca atare, de „Biserică greacă”, prezintă frecvent în autodefinirea identitară a elitelor române unite din epocă are, în opinia noastră, o semnificație generică, o modalitate prin care se indică aspecte ale identității răsăritene din Biserica Română Unită, sau chiar valoarea unui eufemism prin care se încearcă evitarea unei alte denominațiuni sub care era cunoscut creștinismul răsăritean, aceea de „ortodox”.

Alături de dimensiunea răsăriteană a identității sale, evidentă în viața Bisericii Unite pe toată întinderea perioadei avute în vedere, se vor impune dinspre Roma alte câteva aliniamente identitare importante, în contextul a ceea ce s-a numit drept politică de latinizare sau efortul Sfântului Scaun de a-i aduce pe uniți mai aproape de paradigma latină a catolicismului. Cea mai elocventă dovadă pentru faptul că Biserica greco-catolică română se conformează, în plan dogmatic, canonului ortodoxiei identitare trasat de la Roma, o găsim în decretul primului sinod provincial, din anul 1872. Preluarea în cuprinsul acestor hotărâri a dogmei primatului și a infailibilității papei, așa cum se adoptase aceasta la conciliul Vatican I, menționat *expresis verbis* în decretul sinodal românesc, inserarea apoi în conținutul acelorași decizii sinodale a dogmei Imaculatei Concepții, sugerează într-o manieră limpede plierea identității bisericești greco-catolice pe canonul impus de Sfântul Scaun⁹, sau, cu alte cuvinte, includerea în patrimoniul greco-catolic a unor inovații de dogmă care decurgeau în mod inevitabil, la

⁹ N. Bocșan, I. Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I*, p. 259-286; Olivier Raquez, *Riflessioni sul primo Sinodo Provinciale della Chiesa greco-cattolica di Transilvania, tenuto a Blaj nel 1872*, în Ion Cârja (ed.), *I Romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, Bucarest-Roma, 2004, p. 139-147.

urma urmei, din comuniunea cu Roma asumată și practică de Biserica greco-catolică românească.

Conciliul Vatican I, cu ale sale inovații în sens latinizant care i-au urmat la nivelul vieții ecleziastice din Biserica unită transilvăneană, constituie faza mai avansată a unui proces pe care Roma îl dorește și-l demarase pe seama românilor uniți încă din deceniul șase al secolului al XIX-lea, la scurt timp după ridicarea Bisericii acestora la rang mitropolitan. Pe lângă acest transfer de elemente ale identității ecleziastice de factură latină spre românii greco-catolici, Sfântul Scaun avea propria viziune cu privire la modul în care aceștia trebuiau să-și asume și să-și practice propria tradiție răsăriteană. Astfel, după vizita la Blaj a delegației din 1858 precum și în cadrul dezbaterilor care au urmat ulterior la Nunțiatură și Congregația de Propaganda Fide, s-a vorbit îndelung despre maniera în care românii uniți trebuiau să-și profeseze identitatea răsăriteană a Bisericii lor. Roma a cerut, spre exemplu, folosirea unor surse de drept bisericesc bizantin de către Biserica română greco-catolică în ediții aprobate de Sfântul Scaun. Alte aspecte ale specificului răsăritean al Bisericii Române Unite în legătură cu care Roma a formulat recomandări și directive de urmat au fost apoi căsătoria preoților, funcționarea instanțelor de judecată în Biserică (în special tribunalele matrimoniale), alegerea episcopului și altele. În efortul de cunoaștere și organizare a tinerei provincii de Alba Iulia și Făgăraș, desfășurat în deceniile șase și șapte ale secolului al XIX-lea, Sfântul Scaun a dorit să se asigure că românii greco-catolici desfășoară o viață bisericească fără erori de dogmă, disciplină și organizare, altfel spus că elementele de identitate răsăriteană care-i caracterizează îi feresc de devierea spre ceea ce în terminologia catolică a epocii se numea „schismă” („schisma grecilor”) precum și de șubrezirea bazelor ecleziale ale apartenenței acestora la catholicism.

Apare evident faptul că dezbaterile din epocă asupra componentei răsăritene a identității ecleziastice și spirituale a românilor uniți comportă mai multe perspective de analiză și înțelegere, două fiind esențiale din punctul nostru de vedere: identitatea răsăriteană la nivelul realității concrete, așa cum era aceasta asumată și practică în mod curent la nivelul vieții religioase de pe cuprinsul provinciei mitropolitane de Alba Iulia și Făgăraș și, în strânsă legătură, cel de al doilea nivel: al reprezentărilor despre sine, al autopercepției identitare. Realitatea prezenței elementelor de factură răsăriteană la nivelul identității greco-catholicismului românesc este una inegală, variabil distribuită comunitar și teritorial. Subiectul n-a bene-

ficiat până acum de cercetări sistematice, constatările noastre nu vor depăși prin urmare un anumit grad de generalitate, cu posibilitatea de a putea fi ulterior aprofundate. Astfel, apare evident că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe cuprinsul diecezei mitropolitane (arhidieceza), elementele de factură răsăriteană ale identității confesionale greco-catolice sunt mai extinse, mai viguroase și mai evidente. Viața bisericească din arhidieceză prezintă o fizionomie mai apropiată de cea a creștinismului răsăritean, elementele păstrate de la ortodoxia bizantino-constantinopolitană din care a pornit par a fi mai evidente aici decât în cazul comunităților unite care s-au resimțit de pe urma coabitării de proximitate cu catolicismul de rit latin (episcopia de Oradea). Aceste elemente de expresie răsăriteană sunt vizibile, în perioada aleasă spre studiu, atât la nivel instituțional (exemplu: alegerea episcopului, în arhidieceză, în timp ce în episcopiile sufragane ierarhul era numit de împărat și validat sub aspect canonic de papă, după modelul romano-catolic practicat în epocă în întreg Imperiul austriac, ulterior austro-ungar), cât și la nivelul vieții religioase, comunitare, care prezintă încă puternice similarități cu cea a românilor ortodocși din spațiul transilvănean. Conștiința moștenirii răsăritene, a apartenenței la familia mare a Bisericilor orientale este aici mai puternică, mai ușor de identificat și de probat la nivelul surselor. În episcopiile sufragane, situate în părțile de vest și de nord ale blocului românesc din Imperiu și ne referim aici la episcopia de Oradea precum și la parohiile maramureșene preluate de la eparhia ruteană a Munkácsului și incluse în dieceza de Gherla odată cu crearea acesteia din urmă, transferul de elemente de organizare bisericească și de viață religioasă dinspre modelul romano-catolic face ca identitatea confesională a românilor uniți să fie mai aproape de catolicismul de rit latin, fără a lipsi din fizionomia identității acestora o componentă răsăriteană. Românii din aceste regiuni au trăit mai în proximitatea comunităților romano-catolice, de etnie în principal maghiară și contaminarea dinspre acest model eclezial se observă atât la nivelul organizării instituționale (numirea episcopului, prezența arhidiaconatului ca formă de organizare bisericească), cât și în planul vieții religioase (prezența unor forme devoționale tipic „latine”: cultul unor sfinți ai Bisericii catolice, rugăciunea Rozariului etc.). Prezența până astăzi în satele maramureșene, foste greco-catolice, a formulei de salut: *Lăudat să fie Isus Christos!*, este un indiciu limpede privind influența modelului religios și cultural romano-catolic (*Laudetur Iesus Christus!*) asupra românilor uniți din zonă.

S-a vorbit în epocă și în istoriografia de mai târziu de fenomenul de latinizare a uniților, văzut ca o expresie a dorinței Sfântului Scaun de a aduce comunitățile de rit răsăritean aflate în comuniune cu Roma mai aproape de modelul latin, roman, al catolicismului. Chiar dacă n-a fost o politică sistematică, deliberată, asumată programatic, fenomenul a fost unul real și s-a soldat cu creșterea ponderii elementelor identitare de factură catolică romană („latină”) în viața bisericească a comunităților unite, mai ales după conciliul Vatican I, așa cum am menționat și anterior. Istoriografia internațională mai veche sau mai recentă nu este unanimă în a accepta un atare calificativ și în acest sens există opinii mai răspicite precum cea a lui Constantin G. Patelos, care vorbește de „proiecte de latinizare ale uniților” înainte de Vatican I și în timpul lucrărilor conciliare¹⁰, precum și puncte de vedere mai nuanțate care susțin că procesul de latinizare n-a fost un program oficial al Romei față de uniți ci a reprezentat expresia unor medii latine mai zeloase și s-a bazat în foarte mare măsură pe necunoașterea în Apus a tradițiilor creștinismului răsăritean, pe existența unui blocaj cultural care făcea ca despre Bisericele unite din Europa Centrală și din Orientul Apropiat să se știe la Sfântul Scaun lucruri puține și superficiale¹¹. În orice caz, în ceea ce privește Biserica Română Unită, după crearea mitropoliei, în 1853, următoarea etapă avută în vedere în mod imperativ de către Sfântul Scaun a fost organizarea acesteia, pe plan constituțional în primul rând, organizare derulată pe durata celei de a doua jumătăți a veacului XIX, în care s-a ilustrat într-o manieră substanțială mitropolitul Ioan Vancea. Acest proces de organizare a fost receptat în mediile mai orientalizante din arhiepiscopie și, parțial, la nivelul intelectualității laice de confesiune greco-catolice, drept „latinizare”, diminuare a dimensiunii tradiționale a vieții ecleziastice greco-catolice. Fapt este că odată cu înființarea și organizarea provincii mitropolitane a românilor greco-catolici, la mijlocul veacului al XIX-lea, au fost introduse în Biserica Română Unită numeroase inovații „latine”, după cum demonstrează o analiză recentă¹². La nivelul segmentelor nordice și vestice ale greco-catolicismului românesc, mediul multicultural și pluriconfesional a pre-

¹⁰ Constantin G. Patelos, *Vatican I et les évêques uniates*, p. 142-220.

¹¹ A se vedea în acest sens Rosario F. Esposito, *Leone XIII e l'Oriente cristiano. Studio storico-sistematico*, Milano, 1961, p. 499-517.

¹² Ana Victoria Sima, *Despre inovațiile latine introduse în Biserica română Unită la jumătatea secolului al XIX-lea*, în Constantin Bărbulescu et al. (eds.), *Identitate și alteritate 5. Studii de istorie politică și culturală*, Cluj-Napoca, 2011, p. 72-82.

dispus, în mod natural, la „latinizare”; coabitarea intercomunitară s-a soldat cu transfer și preluare de la „celălalt” a unor elemente ale identității ecleziastice. Dincolo de diversitatea interpretărilor și a canalelor de pătrundere – oficial/instituțional sau comunitar, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea avem de-a face în mod incontestabil cu o anumită expansiune a modelului identitar al romano-catolicismului care va limita expresivitatea și vizibilitatea dimensiunii de factură răsăriteană a identității greco-catolicismului românesc.

Pornind de la practicarea sa în realitatea concretă, cotidiană, a vieții religioase, identitatea răsăriteană a Bisericii Române Unite apare formulată într-o manieră specifică la nivelul autopercepției identitare, în conștiința de sine a acestei Biserici. Conștiința faptului că reprezintă o Biserică răsăriteană este evidentă în elaboratul discursiv al greco-catolicismului român din epocă, prezent în diverse surse: hotărârile sinoadelor provinciale, presa greco-catolică, în dialogul cu Sfântul Scaun și cu catolicismul de rit latin din Austro-Ungaria. Discursul identitar are de altfel funcția de a transmite în exterior, în special în direcția unor alterități confesionale, imaginea unei componente de expresie răsăriteană solide a greco-catolicismului românesc. Dimensiunea răsăriteană a identității confesionale greco-catolice are rol de delimitare identitară față de catolicismul de rit latin, ea a fost subliniată în mod sistematic de către elitele române unite ori de câte ori a fost necesară afirmarea specificității greco-catolicismului românesc. Intervențiile orale și scrise ale episcopilor români la lucrările conciliului Vatican I sunt un exemplu în acest sens, despre felul în care elitele române unite doresc să transmită o anumită imagine de sine, să aducă la cunoștința Sfântului Scaun și a episcopatului catolic prezent la conciliu ipostaza răsăriteană a identității sale ecleziastice. Răsăriteană sub raportul ritului, uzanțelor, al disciplinei în mare parte, și totuși catolică, în baza comuniunii de credință cu Roma, așa dorea să se înfățișeze pe sine Biserica Română Unită, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și nu numai. Evidențierea componentei identitare răsăritene la nivelul discursului elitelor are de altfel rolul de factor securizant, de natură să evite absorbția, înglobarea în modelul romano-catolic.

Biconfesionalismul românesc din Imperiul austriac (austro-ungar) înfățișează existența a două Biserici, „greco-orientală”¹³ și „greco-catolică”,

¹³ Referitor la denominația de „greco-orientală” folosită în epocă pe sema Bisericii Ortodoxe din Transilvania, a se vedea Mihai Săsăujan, *Biserică greco-neunită sau Biserică*

pentru a căror identitate componenta răsăriteană este una fundamentală; sunt două structuri ecleziastice pentru a căror imagine de sine tezaurul spiritual al creștinismului răsăritean constituie o referință identitară comună. Evident, la nivelul relației dintre cele două Biserici, autenticitatea tradiției orientale este un aspect disputat, obiect de polemică; astfel, în timp ce Biserica greco-catolică este percepută de către ortodocși că prin apartenența la catolicism s-a îndepărtat de tradiția orientală, pe care o mai păstrează într-o formă alterată, Biserica ortodoxă este calificată în valorizările mediului greco-catolic ca fiind una „schismatică”, în sensul de a aparține acelor comunități răsăritene marcate de „schisma grecilor”, ieșite așadar, odată cu marea Schismă din 1054, din comuniunea cu Scaunul Apostolic roman. Trebuie spus însă aici că această expresie de „schismatic” nu este folosită de greco-catolici în relaționarea lor directă, instituțională, cu Biserica ortodoxă transilvăneană sau în referirile făcute la aceasta, după cum am arătat în altă parte, acest apelativ aparține terminologiei practicate de mediile romane pentru a-i denomina pe creștinii de confesiune ortodoxă, elitele românilor uniți utilizând o atare expresie doar în comunicarea cu mediile pontificale și cu catolicismul central-european¹⁴.

De asemenea, referirile discursului greco-catolic la tradiția răsăriteană nu sunt lipsite o anume conotație temporală și de conținut, astfel trimiterile, mențiunile făcute cu diferite ocazii de elitele române unite la teologia, spiritualitatea și viața ecleziastică a Răsăritului, vizează creștinismul oriental al primului mileniu iar nu perioada de după 1054. Vorbind, astfel, despre „tradițiile Bisericii grecești” care se regăsesc din plin în Biserica sa, în contribuțiile aduse la dezbaterile de la Vatican I mitropolitul Vancea se referea la Biserica bizantino-constantinopolitană de dinaintea Marii Schisme. Primul mileniu creștin cu cele șapte sinoade ecumenice a constituit dealtfel, în secolul XIX-lea ca și în prezent, o bază identitară și un tezaur de credință pe care și-l asumă deopotrivă Ortodoxia răsăriteană și Catolicismul apusean.

Nu în ultimul rând, pentru etalarea mai pregnantă sau mai discretă a celor două componente identitare ale greco-catolicismului transilvănean,

greco-răsăriteană? Considerații istorice și eclesiologice ale episcopului Andrei Șaguna la mijlocul secolului al XIX-lea, în Tabor, II, 2009, nr. 11, februarie, p. 47-55.

¹⁴ Ion Cârja, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea*, p. 225-246 passim; Ion Cârja, *Aspects of the image of the Orthodox with the Greek-Catholics in the second half of the 19th century*, în *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*, IX, 2007, p. 247-254.

bizantină și catolică, a contat în această perioadă și orientarea episcopatului, modul în care acesta înțelegea să facă vizibil portretul identitar al Bisericii Române Unite. Prelatul cu ce mai pronunțată orientare filo-orientală din a doua jumătate a veacului XIX a fost incontestabil primul mitropolit, Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867), ale cărui înclinații și opțiuni ortodoxe deranjau pe reprezentanții papalității și episcopatul catolic din imperiu. Interesantă de asemenea pentru dorința de promovare a unui anumit segment al identității ecleziastice este și folosirea de către mitropolitul Victor Mihályi de Apșa (1895-1918) a vestimentației arhieresti tipice pentru un episcop răsăritean, așa cum apare în câteva imagini fotografice de la sfârșit de secol XIX¹⁵. Alți episcopi români uniți au avut o atitudine și o politică ecleziastică prin care se situau mai aproape de componenta identitară catolică a Bisericii lor, așa cum a fost cazul de exemplu al episcopului de Oradea, Iosif Papp Szilágyi, mult mai favorabil tezelor Curiei romane despre prerogativele papei, la lucrările conciliului Vatican I, decât superiorul său ierarhic, mitropolitul Ioan Vancea¹⁶. O orientare ecleziastică mai pronunțată pro-catolică a dovedit de asemenea, după toate probabilitățile, și episcopul de Gherla, Ioan Szabó (1878-1911), care a intenționat, între altele, să deschidă în Biserica Română Unită o ramură de rit răsăritean a ordinului iezuit¹⁷.

Exprimarea și valorizarea componentelor identitare ale greco-catolicismului aparținea sferei de preocupări a elitelor acestei Biserici, comunitățile precumpănitor rurale și lipsite de cultură religioasă și teologică nu aveau, după cum este evident, acces la abordări identitare pretențioase.

¹⁵ Vezi imaginile publicate în *Șematismul Veneratului cler al Arhiepiscopiei Metropolitane Greco-Catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sfânta Unire 200*, Blaj, 1900, p. 43-51.

¹⁶ Intervențiile celor doi ierahi români la conciliu sunt prezentate în: N. Bocșan, I. Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I*, p. 149-226; a se vedea și Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *La partecipazione del vescovato greco-cattolico romeno al Concilio Ecumenico Vaticano I° 1869-1870*, în Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Piccardi (eds.), *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e culturale*, Brăila-Venezia, 2004, p. 405-427; Idem, *A la recherche de l'identité. L'Église gréco-catholique roumaine au premier Concile de Vatican (1869-1870)*, în *Nouvelles Études d'Histoire*, XI, publiées à l'occasion du XX-e Congrès International des Sciences Historiques, Sydney, 2005, București, 2005, p. 191-205.

¹⁷ *Episcopul Ioan Szabó și Sfântul Scaun. Corespondență (1874-1910)*, ediție, studiu introductiv și note de Ion Cârja, Daniel Sularea, Cluj-Napoca, 2007, p. 105-109.

Credincioșii erau atașați însă de cutume și uzanțe, de practici ale vieții religioase curente, esențiale și acestea pentru definirea unei identități eclesiastice la nivel comunitar. Nu era deloc lipsită de importanță însă, în acest secol al afirmării națiunilor moderne, atât pentru elitele cât și pentru comunitățile Bisericii Române Unite, întâlnirea identității confesionale cu cea națională, cele două situându-se într-un raport de co-fundamentare, în sensul în care confesiunea a servit până târziu, la începutul secolului XX, în Austro-Ungaria, drept factor de identificare și delimitare etnico-națională. Într-o autopercepție mai larg răspândită, conta așadar faptul că, alături de Biserica ortodoxă, și Biserica greco-catolică era o Biserică românească.

ON THE EASTERN IDENTITY OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH WITHIN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Abstract

With an ecclesiastic identity consisting of Eastern tradition elements and aspects belonging to the Catholic confessional identity too, the Romanian Greek Uniate church passed the second half of the 19th century a crucial age of constitutional organizing, with an impact on several levels, namely the dogmatic, institutional and disciplinary ones. During such an organizational and innovational approach of an unprecedented proportion all along that church history, the Romanian Greek-Catholicism increased its complexity by new Latin Catholic elements of identity; the age was marked out by some moments as that of 1853 with the metropolitan seat and other two new churches settlement, the plain canonic autonomy obtaining, the Romanian Uniate episcopate participation to Vatican I Council, the three provincial and a series of diocesan synods organizing. The ecclesial and cultural context that the whole Catholic Church was living at the moment predisposed in fact to such policies of merging that would lead finally to the Eastern Catholics rapprochement with the Latin paradigm of Catholicism. Our article aims to make an inventory of the Eastern elements within the Romanian Greek-Catholicism during that age of changes, by reference to the context that inevitably determined that church doubtless rapprochement with Rome and a moving off its fundamental tradition of a Byzantine structure, in the same time.

FREEMASONRY LODGE “UNIO” FROM CLUJ AND THE MEMORANDUM MOVEMENT

*Varga Attila**, *Cornel Kameniczki***

Keywords: Freemasonry, Lodge Unio, Romanian National Movement, Romanian Cultural League

Cuvinte cheie: Francmasonerie, Loja Unio, Mișcare Națională Românească, Liga Culturală Română.

Motto:

“The Romanian Cultural League asserts that it has succeeded to enter the saint temple of the brotherly chain that lies all over the world...”

The large document¹ which has been of a real use to us in the present analyze framing, represents a fundamental document that certainly helps to better understand an important moment of the Romanians from Ardeal national movement during the second half of the 19th century. Besides of this, the data within the proper act may be seen as a genuine “door” beyond of which there are important answers connected to the essence of the main transformations that took place both within the Transylvanian freemasonry, and that one of the whole continent, especially beginning with the second half of the Romantic era.

In other words, as the act signatories do recognize (Vöröss Sándor – Venerable Master of Lodge „Unio” Cluj, Vöröss Sándor – Secretary, and Deáky Albert – Former Venerable of the same lodge), it is about a public letter, emitted by the freemasonry Lodge „Unio” from Cluj, dated on the 7th

* Academia Română, filiala Cluj, Institutul de Istorie „George Barițiu”,
e-mail: atyvarga@yahoo.com.

** Economist, Expert achiziții, e-mail: ckameniczki@yahoo.com.

¹ The analyzed document is owned by Mr. Andrei Hodiș from Zalău. The author of this study, as well as Mr. Cornel Kameniczki, has been permitted to quote and reproduce the material, the reason why he pays the owner cordial thanks .

of October 1893. The proper document is focused on two great parts. The first one refers to the deep impact generated on continental and local plans (Transylvania and the Kingdom of Romania) by the Romanian Cultural League activity and then by the Memorandum itself, and the second part focuses on the connection between the above mentioned Cultural League and the European freemasonry, a correlation that indirectly throws into relief the major changes within it the time we have already recalled.

The year the document was emitted “Unio” lodge brethren were going to a celebrate seven years from the lightening². Certain years of achievements and notable success passed. The Lodge members had succeeded to finalize the temple in the Trencsin Square (Avram Iancu Square, nowadays) that was inaugurated on the 17th of May 1890³. Besides of that, they had founded a society to protect children, a hospital for children, then “Kossuth’s Companions Society” in order to improve the contact between the elite and the middle class of the handicraftsmen. They also had succeeded to create a sheltering institute that later worked under the name of “The Schoolteachers’ Daughters from Ardeal Hostel”.

Other institutions also entered the city landscape due to their effort, which would have the last word during the complicated process of the society modernizing. The Lodge members became more and more numerous, so that the brethren from Cluj had new shops opening in mind, in Bistrița, Dej, Zalău, Turda and Târgu-Mureș. The contacts with other lodges members were also naturally developed or at least, no major inner turbulences were registered till the disputes with the freemasons from Oradea, in the first half of the 20th century.

However, the crucial moments within the connections with the “profane questions” were registered in 1890 – 1892. In 1890 in the context of tensions the Religious Affairs minister Csáki Albin’s project of law

² According to the original archive documents, Lodge „Unio” from Cluj was founded on the 14th of November 1886. A month before, on the 26th of October 1886, nine persons, remarkable personalities belonging to Cluj Magyar elite, had come in Oradea to be initiated in freemasonry and to be assisted in opening a shop in Cluj. The nine delegates had been received by the Venerable Master Berkovits Zsigmond who raised them to take the II rank (of companions), and the III rank (of master) respectively, in the same day, within successive ceremonies. See: Varga Attila, *Elite masonice maghiare. Loja „Unio” din Cluj (1886-1926)*, Cluj-Napoca, 2010, p. 34-35.

³ *Ibidem*, p. 53.

created, as referring to obligation of learning the Magyar language starting with children garden and primary school age, as well as of the effervescence after the Conference of the Romanian National Party from Transylvania, Sibiu, on the 16th of October 1890, the protests from Romania, especially those of the students among which lots originated from Ardeal and the Banat, joined the province protests.

One of the most important centers that supported the protest was the Superior Teachers Training School from Bucharest, where B. P. Hașdeu and Alexabdru Odobescu were among the professors. Besides the students from Romania – Simion Mehedinți, M. Dragomirescu, I.A. Floru, I. Rădulescu-Pogoneanu – students from Transylvania entered their names in that school – Simion C. Mândrescu, I. Buzna, or from the Banat – Ioan Lupulescu – who were in closed terms with those of home⁴.

In October 1890, a group of young intellectuals from Bucharest, in a meeting at the Faculty of Letters under Simion Mehedinți's leadership decided to draw up a protest memorial against the Dual authorities; two months later, on the 15th of December 1890, within a new meeting of the students and noteworthy personalities from the academic society they succeeded to lay the organizational and programmatic foundation of the "League for the Romanians Cultural Unity". On the 17th of December they elected the first provisional committee of the League that was composed of: N. Vicol, S. Mehedinți, P.P. Negulescu, Al. Teodor, G. Murnu, I. Lupulescu, G. Cernescu, N. Floru, M. Dragomirescu, V. Patriciu, Al. Tălănescu, Ionel P. Grădișteanu (deputy), N. Barbu (professor), Gr. Negoescu (deputy), N. Ionescu (professor), V. Maniu (lowyer, member of the Romanian Academy), I. Mihalcea Vrânceanu (merchant) and Al. Orăscu, senator, Rector of Bucharest University. Al. Orăscu was elected for president, I. Lupulescu for secretary, and Grigore Al. Orăscu for treasurer⁵.

According to the Lodge "Unio" superior magistrates' remarks, those who signed the letter, the Cultural League "was that political and national movement that tried permanently to illustrate in booklets and press-articles the atrocities and Hungary and the Hungarian nation humanenessless, and to put a bad face on them in front of the Western world (...). First of all, the

⁴ *Liga Culturală Română. Liga pentru unitatea românilor de pretutindeni 1890-2010*, București, 2010, p. 21.

⁵ *Ibidem*, p. 22.

League wishes to win the people from Ardeal sympathy”⁶. Indeed the initial aim of the League, as it was emphasized in the manifesto, was to spread the national culture among the Romanians from all the provinces and to let know each other.

It results from the League statute that it intended: “to cultivate the national unity and solidarity; to organize a series of manifestations in order to give a large impetus to the Romanians cultural movement no matter where they were, by starting libraries and reading houses, publishing books in mass editions, supporting the papers which would work for the League aims, by conferences and patriotic meetings, by celebrating the great dates from the former Romanian nation life, by organizing yearly congresses of the League members, and by setting up a mutual assistance fund through subscriptions, donations, etc”⁷.

The cultural unity affirming and consolidation is not the final aim of the League, as at a certain moment, according to one of its members’ assertion “even if at its beginning the League, in order not to alarm the neighbor powers, tried to betray interest especially in spreading culture within the masses and strengthening the relations among the scattered brothers”, however in due season it was to proclaim the need of political unity⁸.

That idea referring to the Romanians’ political unity concerned also the superior magistrates of the Lodge “Unio” from Cluj. As they confessed in their open letter “through such an idea they try to agitate the masses against the Hungarian estate and it is up to all the modern requirements under the liberalism of which the Romanian culture would develop”⁹. The remark is a correct one especially for that that according to the era outlook we cannot omit that in the 19th century, when the confessional estate passes to a liberal one, which was defined as an “inner” society power, an institution of the collective identity, the secularization was the revolving plate of the European culture.

⁶ See the letter from October 7, 1893, elaborated by the Lodge „Unio” Cluj magistrates, a property of Mr. Andrei Hodiș from Zalău, also presented in Annexes at the end of this study.

⁷ *Liga Culturală Română*, p. 23.

⁸ *Ibidem*

⁹ See the letter from October 7, 1893, elaborated by the Lodge „Unio” Cluj magistrates, a property of Mr. Andrei Hodiș from Zalău, also presented in Annexes at the end of this study.

The European outstanding concerning the secularization was materialized through the deep impact of that phenomenon within the European culture. More than this, if taking in account the rapport between religion and culture, the 19th century was the era that opened the more and more extended way of the acculturation among the old European nations, so that notions as “free consciousness”, “cults free exercise”, “the right to play indifference” or even to a vehement reaction of protesting became an important cultural back¹⁰.

The analyzed period such a vehement reaction of the Romanian cultural elite under the League cupola appeared in 1891 with the “Memorial of the Romanian university students concerning the Romanians situation in Transylvania and Hungary”. The genesis of this act as well as its results for the Romanian movement in Transylvania emphasize that the relations between the Memorandum-writers and the League are profoundly settled down since the League starting. Not even as an action but also as an aim, as content respectively, the Memorial might be taken for the Memorandum forerunner¹¹.

A work of a large human circle forming the students committee from Bucharest University, the students’ Memorial demonstrated on 52 pages the Romanian people continuity and unity on the basis of historic, ethnographical and demographic arguments. The students Memorial met with success especially through the interest that it aroused in France, Belgium and Italy. The intense echo of the Memorial in the Western Europe hostile to the Triple Alliance countries had a favorable effect upon some of political Romanian leaders’ attitude regarding the opportunity of the Memorandum submitting to Vienna¹².

Following the impact of the Memorial in the Western Europe, the Magyar students set up in Budapest, on the 16th of March 1891 an executive Committee that was mandated with the Romanian Memorandum question (*A román Memorandum ügyében kiküldött végrehajtó-bizottság*), so that to answer also by a memorial which intended to counteract the Romanian document effect. Their answer also in a shape of 64 pages booklet published in June-July 1891 in Budapest in Magyar, French and German, as

¹⁰ Simona Nicoară, *O istorie a secularizării. Avatururile creștinismului și triumfalismul noilor ere (sec. XIX-XX)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 37-38.

¹¹ Gelu Neamțu, Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, Liviu Maior, *Mișcarea Memorandistă în Istoria României. Transilvania*, II, Cluj-Napoca, 1997, p. 425-616.

¹² *Ibidem*.

an annex of „Egyetemi Lapok”, was entitled *A magyar románok és a magyar nemzet. A magyar főiskolák ifjúságának Válasza Románia egyetemi ifjúságának emlékiratára* (The Magyar Romanians and the Magyar nation. The Magyar superior schools youth’s answer to the Memorial of the university youth from Romania).

Concomitantly with the Magyar students’ answer, the university professor Moldován Gergely from Cluj University published some articles in the Magyar paper „Kolozsvár” and in „Hungarische Revue”, a paper of German language; ulterior those materials were published in a booklet under the title: *Válaszirat a bukaresti román Memorandumára* (Answer to the Memorial of the Romanian youth from Bucharest)¹³.

The vehement reaction of the Magyar part made the Romanian students from Austria-Hungary Monarchy to draw up the already famous *Retort*, also known as “The Romanian question in Transylvania and Hungary. Retort of the Romanian academic youth from Transylvania and Hungary to the answer of the Magyar academic youth they had given to the Memorial of the university students from Romania”, Vienna, Budapest, Graz, and Cluj, 1892. The initiator of that answer was Aurel. C. Popovici, a student at the Medicine Faculty from Graz. He was the one to communicate the idea to the Cultural League from Bucharest¹⁴.

The action had a collective treasure. It had begun by setting up the “Romanian students from Transylvania and Hungary Committee in order to elaborate a memorial as an answer to the Magyar students’ memorial”; that committee launched on the 11th of October 1891 an “Appeal to the Romanian people”, to which all the Romanian students from the Austria-Hungary Monarchy adhered. The executive central or editorial committee was set up following a concord through correspondence, from 40 young people, on the basis of the students from Vienna, Graz, Budapest and Cluj. The *Retort* editing and publishing would be coordinate from Graz by Aurel C. Popovici¹⁵. The *Retort* authors attracted the public opinion attention that the dual pact, as well as the whole legislation that had fallowed the compromise with Austria had the aim to create the national integrated Magyar estate to the prejudice of Transylvania autonomy; and that meant – the *Retort* authors emphasized – the Dacian-Roman population continuity

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

repelling in the Carpathian-Danubian area. The superior magistrates of the League “Unio” Cluj confessed in their letter on that strain moment that “as concerns the firm under aegis of which that Retort was published, the Hungarian estate saw itself compelled to charge the work publicly, its authors and also its distributors. After reading the whole work and after examination the counsels for the defense who could not invoke a legally justified reason of defense, continuing the procedure the instance saw itself obliged – some of its members being freemasons – to decide the defendants’ sentencing for incitement against the country interests, and to apply the correspondent penalty”¹⁶.

The lawsuit would end by Aurel C. Popovici’s sentencing to prison for 4 years, to pay a fine of 500 florins, but also by Nicolae Roman’s imprisoning for one year and a fine of 200 florins paying. The instance decision generated a lot of protests in the middle of the Romanian elite. The young generation in full swing of its political assertion would blow up the national movement by setting in action the Romanian National Party, implicitly the whole Romanian community. The students’ movement together with its memorials stimulated and sped up, respectively, the actions connected to the Memorandum developing, and created the favorable atmosphere in finalizing the Memorandum movement¹⁷.

“The Romanians from Transylvania and Hungary Memorandum” was ended and signed in Sibiu, on the 25th of March 1892, by the members of the Committee that had been appointed by the General Meeting of the representatives of all the Romanians electors from Transylvania and Hungary to set up the Memorandum, namely by: Dr. Ioan Rațiu – president, George Pop de Băsești – vice-president, Eugen Brote – vice-president, Dr. Vasile Lucaciu – general secretary, Septimiu Albini – secretary, and Iuliu Coroianu – reviewer. The copy which was destined to the Emperor was made by calligrapher R. Pick from Vienna, in Romanian, German, and Hungarian. Concomitantly, the Memorandum was published as a booklet in 7.500 copies in Romanian, 500 in German, 700 in French, and other 700 copies in Italian, by the Printing Institute Sibiu.

¹⁶ See the letter from October 7, 1893, elaborated by the Lodge „Unio” Cluj magistrates, a property of Mr. Andrei Hodiș from Zalău, also presented in Annexes at the end of this study.

¹⁷ Gelu Neamțu, Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, Liviu Maior, *Mișcarea Memorandistă în Istoria României. Transilvania*, II, Cluj-Napoca, 1997, p. 425-616.

By that approach the Emperor and the public opinion were let know that the Romanians had set the document within a aware action that had begun for a long time past as following the national consciousness arousing, and also that their action far from being a single person's action was the emanation of a legal forum, a recognized by the power and constitutional one which, by its commissioners, namely the Central Committee of the Romanian National Party, "by revealing the disagreement between the legitimately state and that one de facto in Hungary, comes to accuse in front of the civilized world the system that tends to steal what a people has for its most precious thing: the law and the language"¹⁸.

The League "Unio" superior magistrates' reaction over against those memorials was, first of all, a very skeptical one. According to the same letter dated on the 7th of October 1893, we find out that: "the Memorandum which had not arisen either from the juridical character of law or of the science, nor from the present situation of the existent relations, because those premises had been incorrect and absurd, was presented within an answer of 78 pages, to the Magyar university youth.. That answer was translated in the main European cultural estates languages and distributed in more than 1.000 copies. With that in view, the League, under the Magyar students of Wallachian mother-tongue firmament, published a new work, the Retort, within which Hungary is charged with the ferocious wildness, atrocity and the lack of humaneness"¹⁹.

But what was more alarming for the superior magistrates of the Lodge "Unio" Cluj was the fact that "the League, within the last yearly report, asserts that by distributing the up mentioned document [Retort] succeeded to enter the saint temple of the brotherly chain that lays all over the world and to find there an affirmative answer"²⁰. The reality according to which the Romanian intellectuals succeeded to generate sympathy and effervescence within the European freemasonry through a document with a political color, is far for being a novelty. Significant precedents may be found within the anterior times. An illustrating example is the remarkable letter that Petru Broșteanu, Venerable Deputy Master of the Lodge „Licht

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ See the letter from October 7, 1893, elaborated by the Lodge „Unio” Cluj magistrates, a property of Mr. Andrei Hodiș from Zalău, also presented in Annexes at the end of this study.

²⁰ *Ibidem*

und Wahrheit” from Reșița²¹ wrote on the 30th of November 1892, to one of the most important political men from Ardeal in the second half of the 19th century, George Barițiu.

Within that letter which through its second part is also a veritable pleading for the Romanian political leaders adhering to freemasonry, we are told among other things that it would be a great error to anathematize the freemasonry “as being the most accursed invention of Satan. It [the freemasonry] is a weapon that from a century leads not only Europe fates but also those of the whole world (...). We alone, the misérables, do not see what happens around us, as it seems that God dazzled us. The civilized and humane freemasonry world when seeing that nobody combats the Magyars, gave them all the back for submitting and oppressing us in order to educate us in their higher culture (...). Instead of entering the lodges where our enemies are to break down their hypocritical mask and show the free-masons who they are growing and cherish (...), we lie still and look how the arrogance, brutality and wildness reach over our nation sanctuary”²².

The fact that especially within the second half of the 19th century on the European freemasonry stage the osmosis among politics, freemasonry and nationalism makes its presence visible, as we have found up in the two cases above, might be explained both through the era mentality context, and the freemasonry geo-policy itself. It is already known that the 19th century was the stage that liberalisms, republicanisms, socialisms, but especially the nationalisms played on²³.

According to the epoch spirit, the secularization which was of a lent development till the 18th century; it sped up in the 19th and 20th centuries. That era the confrontation between estate and religion to ensure the dominant control upon the society was disposed to the estate, politics, ideology and other cultural-spiritual aspects. Liberalism, democracy and nationalism became the human expectations new ideologies²⁴. Ideologists

²¹ For supplementary data on the Venerable Deputy Master Petru Broșteanu's involvement in the Romanian national movement, see: V.M. Zaberca, V. Leu, *Din corespondența băcăjenilor cu George Barițiu*, in *Mehedinți-Istorie și Cultură*, Drobeta Turnu Severin, 1978, p. 87-90 and Varga Attila, Rudolf Cristian, *Documenta Masonica Transylvanica et Banatica. Loja „Licht und Wahrheit” din Reșița*, I, Cluj-Napoca, 2011.

²² Biblioteca Academiei Române - București, Secția de Manuscrise, Fond Corespondență George Barițiu, Ms. rom. 1010. See the letter from the 30th of November 1882.

²³ Simona Nicoară, *op. cit.*, p. 256

²⁴ *Ibidem*, p. 337.

claimed the nation as the focus of a mythical pathos that abandoned the rational will in favor of enthusiasm, devotion and sentiments to climax with the political love – what means the patriotism and nationalism²⁵.

Under the liberalism cupola that time, not only the local churches nationalization took place, but of the freemasonry itself which in a great part was marked by nationalism and the phenomenon of politicizing in the second half of the 19th century, especially within the French lodges – as a superior magistrate of the French masonry noted in two of his famous works²⁶. Beginning with 1877, the freemasonry influence upon the French political life was an obvious one. It is not the question of a complot between republicans and freemasons, but about a phenomenon of osmosis. The freemasonry became a kind of “republican party”, and the political power of the freemasonry order would be exerted by its members’ presence till 1939 in certain administrative spheres. So that in order to maintain such a considerable influence the freemasonry tried to place its loyal men with any governmental change, especially within the Ministry of Home Affairs and the Ministry of Education²⁷.

Therefore if in the second part of the 19th century, especially after 1877 a new type of freemasonry came into being, namely the politicized one, where the Romanian elite did succeed to plead for the national cause? More exactly which way did the “Cultural League for all the Romanians Unity” enter the saint temple of the brotherly chain? We do not believe that the Anglo-Saxon was the way, rather the French one was. The explanation is a simple one and we may infer it from François Thual’ precious work on the freemasonry geo-policy.

According to his pertinent analyze (improvable within a certain fragment²⁸) we might speak about two freemasons types in the second part

²⁵ *Ibidem*, p. 101.

²⁶ Jean-André Faucher, *Histoire de la Grande Loge de France 1738-1980*, Paris, s.a., p. 56-57.

²⁷ Idem, *Les franc-maçons et le pouvoir. De la Révolutions à nos jours*, Paris, [s.a.], p. 167-168.

²⁸ We believe that the theory according to which the Anglo-Saxon freemasonry, a traditionalist and conservative, that did not tolerate within its lodges the political discussions is not valuable for the beginning of the 19th century. We have shown in our researches that part of the Magyar emigration after 1848, under Kossuth Lajos’ leadership was supported in its political approaches by the Anglo-Saxon freemasonry, as well as the other part of the Magyar migration, led by Klapka György și Türr István and hostile to Kossuth was backed by the French freemasonry. More than these, our

of the Romantic era. It is question first of all about a majority Anglo-Saxon freemasonry, a traditionalist and conservative one, which focused on philosophical and moral investigations, on philanthropic actions that interdicted its members to have political or religious debates. On the other hand, a European freemasonry worked in opposition to that one, a liberal freemasonry that had prolongations in South America, focusing on the human society changing and allowing the profane discussions on political and social life within its lodges²⁹.

The social and political changing needs a strong political commitment. To that, as well as to the desire to make the freemasonry principle of equality, justice and progress dominate not only at the mental level, but within the society, the desire of secularizing was added. The consciousness secularizing does not suppose a fervent anticlericalism at all costs, but just the pledge for a liberal, progressive and, compulsory, a political freemasonry³⁰.

That liberal and politicized freemasonry, within which the Romanian cause seemed to have had its echo, shows another fundamental aspect that must be taken into account. The same time, namely the second half of the 19th century, they could speak about a mutation at the freemasonry peripheral world. Relating to the freemasonry on the whole, that is the main Anglo-Saxon one, the Latin area where the mutation took place, are but peripheral³¹. In other words, the freemasonry evolution as a liberal, progressive and political one illustrates the systemic model of evolution according to which a system develops through its peripheral areas micro-mutations³². It is a fundamental treasure of the freemasonry geo-policy in the second part of the Romantic era, and the fact that somewhere within that “freemasonry purlieu”, a small people of a Latin origin could have

research on archive documents brought to light Kossuth Lajos' deep political considerations in the Lodge of Cincinnati (February 1852). Also see: Berényi Zsuzsanna Ágnes, *Kossuth Lajos és a szabadkőművesek*, Budapest, 2002, respectiv *Report of the Special Committee appointed by the Common Council of the City of New York, to make the arrangements for the reception of Gov. Louis Kossuth, the distinguished Hungarian Patriot – Magyar Országos Levéltár - Budapest, A szabadkőműves szervezetek levéltára, Unio páholy hagyatéka, Az Unió páholyban tartott beszédek és jelentések 0983 évben*, f. 6-15.

²⁹ François Thual, *Géopolitique de la Franc-Maçonnerie*, Paris, 1994, p. 65-66.

³⁰ *Ibidem*, p. 66.

³¹ *Ibidem*, p. 76.

³² *Ibidem*

heart the echoes of its national approach might be seen not as an oddity or an irritating anomaly. On the contrary, as Venerable Deputy Master Petru Broșteanu wrote himself from the Danubian Empire purlieus, from a little industrial town at the Semenik Mountains feet, “the freemasonry basis would always be that independent and sovereign lodge, and its multi-ethnic and multi-confessional treasure would be matched anywhere and any time under the device: Liberty! Fraternity! Equality!”

ANNEXE

*Or. Kolozsvár
(Klausenburg, Ungarn 5893)*

Hochwürdiger Meister von Stuhl!
Thr. Brr.!

Gewiss ist Euch jene politische und nationale Bewegung bekannt, die vor einigen Jahren aus dem uns benachbarten Rumänien hervorgegangen, und seither immer bestrebt ist, Ungarn und die ungarische Nation in Brochüren und Zeitungartikeln der Atrocität und Inhumanität zu zeihen und sie vor dem gebildeten Westen anzuschwärzen und unsympathisch zu machen. Der eigentliche Anstifter und Veranstalter dieser Bewegung ist der Verein „Liga“ in Bukarest, welcher aus unbekannten Geldquellen sein Dasein fristet, und indem er vorgibt die rumänische Cultur zu befördern, unter der Aegide der politisch kompetenten Behörde sich aufrecht erhält. Dieser Verein überfluthete, unter der Firma der rumänischen Studenten, vor einigen Jahren die ganze gebildete Welt mit einem „Memorandum“, in welchem der Gedanke ausgesprochen wird: die in 5 verschiedenen Staaten lebenden Walachen zu einem Staate zu vereinigen; und in welchem in erster Linie gegen den ungarischen Staat agitirt wird, der gewiss allen modernen Anforderungen entspricht, und unter dessen Liberalismus sich doch zuerst die rumänische Cultur entwickelte.

Da nun Siebenbürgen seit tausend Jahren den ergänzenden Theil Ungarns bildet, so richtete die Liga in erster Linie ihr Augenmerk auf diesen Landestheil, in welchem trotz des ungarischen Barbarismus (!! -) sich die dort wohnenden Walachen, welche vor einigen hundert Jahren als

herumwandernde Nomaden griech. or. Religion von der Balkanhalbinsel gekommen, als Gäste hier empfangen wurden, die aber kein kampffähiges Volk waren, auf 1.394,601 vermehrten. Die gegenwärtig 765,220 zählender Magyaren und 219,263 Deutsche Siebenbürgens, die gebildeter und wohlhabender sind, verbluteten grossentheils bei der Vertheidigung des Vaterlandes, und nahmen nach und nach ab. In erster Linie wünscht nun die Liga Siebenbürgen zu gewinnen. Eine anderen Rechtsgrund hat die Liga ausser dem Gesagten numerischen Meherheit nicht.

Das „Memorandum“, das weder vor dem Richterstuhle des Rechtes und der Geschichte, der Wissenschaft, noch vor dem der natürlichen Lage der Verhältnisse bestehen konnte, da dessen Behauptungen unrichtig und absurd waren, wurde in einer „Erwiderung“, welche 78 dicht gedruckte Seiten enthielt, von der ungarischen akademischen Jugend widerlegt. Diese „Erwiderung“ wurde in die meisten Sprachen der europäischen Culturstaaten übersetzt und in vielen 1000 Exemplaren verbreitet. Daraufhin liess die „Liga“ unter der Firma der walachisch sprechenden ungarischen Studenten ein neues Werk, die „Replik“ veröffentlichen, in welcher die Ungarn des grausamsten Barbarismus, der Atrocität und Inhumanität beschuldigt werden.

In Anbetracht der Firma, unter welcher die Replik erschien, sah sie der ungarische Staat gezwungen, das Werk, so wie Verfasser und Verbreiter desselben vor das Schwurgericht zu stellen. Nachdem nun dort das ganze Werk vorgelesen und die rechtmässigen Vertheidiger angehört worden waren, diese aber keinen annehmbaren Vertheidigungsgrund vorbringen konnten, sah sich in Folge der Verhandlung der hohe Gerichtshof, - unter dessen Mitgliedern auch Freimaurer-Brüder waren – gezwungen, die Geklagten wegen Agitation gegen das Interesse des Vaterlandes einstimmig zu verurtheilen, und die wohlverdiente Strafe auszusprechen. Dies Urtheil wurde vom Obersten-Gerichtshof, trotz aller Apellation approbirt.

Da die „Liga“ aber in ihrem letzten Jahresbericht behauptet, es sei ihr gelungen durch die Verbreitung der genannten Schriften sogar in den heiligen Tempel der Bruderkette, welche sich um die ganze Erde schlingt, einzudringen und dort günstige Aufnahme zu finden: so ist es uns Freimaurer-Brüdern zur moralischen Pflicht geworden, da wir zugleich als Bürger und Patrioten in jenen Schriften ebenfalls beschuldigt werden, - wenn auch nicht anderes, so doch wenigstens gelegentlich der Verhandlung des Geschwornengerichtes, durch die Zusendung der Rede

des ämtlichen Vertreters des Staates, ein Lebenszeichen zu geben und zu reagiren. Diese Rede wurde von einem profanen Ausschuss vervielfältigt und den Kulturstaaten zugeschickt.

Wir beabsichtigen hiermit keineswegs die hohe Sphäre unserer königlichen Kunst in die alltäglichen und eigennützigen Bahnen herab zu ziehen, wir bitten Euch nur in brüderliche Liebe u. mit dieser Frage beschäftigen wollt, und die echte Liebe mit ihrer zweischneidigen und unparteiischen Macht, möge Euer Urtheil lenken.

Diese öffentliche Rede erschöpft die Frage zwar nicht; sie wurde auch gar nicht in der Absicht gesprochen, der Welt vorgelegt zu werden; doch wirft sie einen Lichtstrahl auf den Geist der Liebe und Gerechtigkeit, und der edelfühlende und hoch über den profanen Kämpfen sich empor hebende Brudergeist kann darauss richtig sehen und folgern, und das genügt uns sogar in dem Falle der Unkenntniss der tausendjährigen Geschichte und der Gegenwart des magyarischen Volkes.

Das Übrige wird mit Gottes Hilfe durch die kompetenten Kräfte und Faktoren, an kompetenter Stelle geschlichtet. Er, der Mächtige, der majestätische Baumeister dieses Weltuniversums, dem das Leben des Einzelnen, wie auch das der Völker angehört, der segne unsere Arbeit, und unsere Sympathie, Liebe und Hochachtung sei mit Euch. Wir Gr. Euch in u.h.z.

Alexander v. Vöröss,
Obermeister.

Albert Deáky,
Ehrenobermeister.

Graf Ladislaus v. Teleki,
Sekretär

LOJA MASONICĂ „UNIO” DIN CLUJ ȘI MIȘCAREA MEMORANDISTĂ

Rezumat

Analiza de față se concentrează pe un document foarte lung scris în germană în anul 1893, care face parte dintr-o colecție privată de surse istorice aparținând domnului Andrei Hodis din Zalău. Ne-am propus să explicăm și, de asemenea, să aducem în prim plan un nou punct de vedere în ceea ce privește mișcarea națională românească din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea de și de la începutul secolului XX. Mișcarea națională a românilor din Transilvania nu a fost neapărat în strânsă legătură cu o serie de societăți secrete, dar este foarte important să se sublinieze că, în urma informațiilor din documentele Francmasoneriei moderne, acest tip de analiză sensibilă trebuie să se bazeze pe două niveluri de analiză: una oficială, care este cea petiționară, și a doua, cea subterană, în care elitele politice românești – în mare măsură francmasone – au încercat să obțină sprijinul și solidaritatea francmasoneriei europene, în beneficiul cauzei lor naționale. Este vorba despre impactul profund al naționalismului în francmasoneria europeană, care a condus la apariția, în interiorul acestei organizații, a comunităților emoționale sau a grupurilor favorabile la programele politice ale națiunilor.

STATUTE ALE REUNIUNILOR CULTURALE. ROLUL LOR ÎN AFIRMAREA MIȘCĂRII CULTURALE ROMÂNEȘTI DIN BANATUL ISTORIC

Ioan Munteanu *

Cuvinte cheie: Banat, secolele XIX-XX, cultură, reuniuni culturale

Keywords: Banat, XIX-XX centuries, culture, cultural assemblies

Reuniunile culturale au avut menirea să conserve tradițiile și obiceiurile atât de bogate și diverse din Banatul istoric. Activitatea lor a fost importantă, având o contribuție esențială la păstrarea și afirmarea conștiinței naționale, la apărarea limbii materne, a datinilor și aspectelor culturale. Prin intermediul lor țăranul bănățean a fost obișnuit să citească, să prețuiască cartea, a fost îndrumat să se încadreze într-o muncă disciplinată, orientată spre aprecierea valorilor colective¹. Contribuția lor a fost majoră la adâncirea filonului bogat al cântecului și muzicii, al teatrului și creației literare. De aceea, activitatea pe care au desfășurat-o a avut deosebită aderență la publicul bănățean, fiind considerată un factor real de dezvoltare a sentimentului național și religios al populației românești². S-a manifestat cu vigoare în centrele urbane și mai cu seamă în localitățile rurale, antrenând persoane din toate categoriile sociale, impulsionând interesul pentru cultură. Organizarea reuniunilor culturale a pornit, în majoritatea cazurilor, din inițiativa preoților și învățătorilor, iar uneori a țăranilor din localitate. Preocuparea sătenilor pentru susținerea acestor instituții culturale, mai ales a corurilor, își avea justificarea în realitatea politică din acele timpuri. În mare parte, românii au fost marginalizați sau chiar excluși din viața politică. Le-a rămas însă posibilitatea de afirmare în viața culturală, cu toate

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, b-dul Vasile Pârvan, nr. 4.

¹ Constantin Tufan Stan, *De la Reuniunea Română de Cântări și Muzică la corul „Ion Vidu”. 1810-2010*, Timișoara, 2010, p. 17.

² *FD*, XXVII, 1912, nr. 46, din 11/24 noiembrie, p. 4.

opreliștile de care s-au lovit. Românul – menționa scriitorul Virgil Birou – în „cântec a putut să facă politică și acte de vitejie, în cântec și-a epuizat plusul de vitalitate și dexteritate, căci se cere multă știință să faci un cântec frumos. Nici nu l-a costat nimic. Dumnezeu i-a dat instrumental gratis, iar în codru și pe țarină nimeni nu l-a putut urmări pentru cântare. Și, tot cântând, degeaba s-au trudit să-l deznaționalizeze. Degeaba au forțat limbi străine în școală și Biserică. Pentru că el cânta românește”³. Această realitate explică solicitarea locuitorilor din satele bănățene de a se încadra pe posturi de învățători persoane capabile să organizeze și să instruiască coruri. În cererea înaintată Episcopiei Caransebeșului de locuitorii din Bocșa se solicita ca postul vacant de învățător să fie dat unui cadru didactic care să poată instrui corul local⁴.

Ca instituții cu implicare directă în viața comunităților românești din Banatul istoric, a fost necesar ca organizarea și activitatea desfășurată să se realizeze pe baza unor statute aprobate de autoritățile vremii. Acestea erau redactate de intelectualii existenți în localitățile bănățene, la care, uneori, se asociau meseriași, mici negustori, funcționari și chiar săteni cu mai multă știință de carte. Statutul Societății de lectură Ioan Popasu a elevilor de la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș a fost alcătuit de o comisie formată din profesori ai acestei unități de învățământ⁵. Elaborarea statutelor a fost o chestiune de reală însemnătate și a implicat discernământ și multă grijă din partea autorilor. Ele urmau a fi atent verificate de autoritățile ministeriale maghiare înainte de a fi aprobate. Se cunoștea faptul că activitatea reuniunilor culturale românești nu convenea acestor autorități și că statutele respective vizau scopuri mult mai largi decât prevederile înscrise în textul lor, vizau obiective menite să mențină trează și să afirme conștiința națională, să apere limba maternă⁶. Românii trăiau în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea o perioadă de efervescență în viața culturală, dar a fost și o etapă de cu probleme din pricina

³ V. Birou, *Oameni și locuri din Caraș*, Timișoara, 1982, p. 98-99.

⁴ Angela Rotaru-Dumitrescu, *Istoria învățământului românesc din Banat. 1900-1918*, Timișoara, 2010, p. 256.

⁵ D. Alic, *Aspecte organizatorice din activitatea Societății de lectură „Ioan Popasu” a studenților de la Institutul Teologic Ortodox Român din Caransebeș*, în *Biserică și Comunitate în Banat și Transilvania*, I, Timișoara, 2007, p. 25.

⁶ I. Pârvu, *Biserică și Societate în Episcopia Caransebeșului în perioada păstoririi Episcopului Nicolae Popea. 1889-1908*, Timișoara, 2009, p. 198.

condițiilor politice impuse în societate⁷. De aceea, redactarea statutelor trebuia realizată cu atenție și subtilitate spre a nu oferi autorității ministeriale motive de respingere.

Cu toată grija și rigoarea autorilor, autoritățile au folosit pretexte în repetate rânduri pentru a tergiversa aprobarea sau a hotărâ respingerea statutelor unor reuniuni culturale românești. Statutele corului din Broșteni, întemeiat în anul 1903, au fost aprobate doar în anul 1910, după succesive amânări, motivându-se că s-a propus și înființarea unei „casine și biblioteci corespunzătoare poporului”⁸. Reuniunea din Bocșa Română prevedea, în art. 3 din statute, înființarea unei școli de muzică în limba română, folosită ca pretext de autorități pentru a respinge Statutele. Tot din motive politice au fost respinse statutele reuniunilor culturale din Iladia și Mercina⁹. Comitele de Timiș solicită, în 31 mai 1892, Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din Budapesta să refuze aprobarea statutelor Asociației femeilor ortodoxe române din Lipova care reunea reprezentanți de frunte ai societății românești din localitate. Își motiva astfel pretenția: „în ultimii ani s-a observat că mai ales românii sub forma asociațiilor culturale și de binefacere, urmăresc cultivarea și dezvoltarea sentimentului naționalist și al solidarității naționale. Acest lucru se observă mai ales la asociațiile în care preoții și învățătorii, aderenți ai curentului naționalist, au rolul de conducători”¹⁰. A fost și motivul pentru care notarul comunal din Beregsău interzice activitatea reuniunii locale. Potrivit statutelor, scopul acesteia era „cultivarea locuitorilor din comuna bisericească”. Notarul consideră că prin activitatea desfășurată „se politizează”. Pretorul cercual ordonă „să bată toba în sat ca acela care o cuteza să meargă la școală și la cor o fi dus cu geandarmii”¹¹. Toate aceste hotărâri ale autorităților urmăreau să zădărnicească strădaniile românilor bănățeni de a-și cultiva valorile tradiționale și afirma cultura națională. Reuniunile culturale erau considerate de autoritățile maghiare ca fortărețe ale românismului, ca mijloace de prețuire a tradițiilor și datinilor strămoșești, de sensibilizare a locuitorilor români

⁷ Lucian Mic, Episcopul Caransebeșului, *Mărturisire și Devenire în Episcopia Caransebeșului. Studii de istorie bisericească*, Caransebeș, 2010, p. 84.

⁸ I. Pârvu, *op. cit.*, p. 199.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Angela Rotaru-Dumitrescu, *op. cit.*, p. 264; Cf. Zenovie Păclișanu, *Guvernele maghiare și mișcările culturale ale românilor ardeleni*, în *Revista fundațiilor regale*, 1, 1934, p. 124.

¹¹ *Educatorul*, Oravița, III, 1911, nr. 4, aprilie, p. 75-76.

pentru susținerea actului cultural¹². Această realitate explică îndârjirea manifestată de ministerele maghiare față de aprobarea statutelor reuniunilor culturale românești.

Atitudinea ministerelor maghiare va avea consecințe directe asupra comportării autorităților locale bănățene, încurajându-le acțiunile obstrucționiste față de activitatea reuniunilor culturale, facilitându-le posibilitatea de a recurge la abuzuri. Este cazul situației de la Beregsău. Comportamentul autorităților ministeriale în privința aprobării statutelor, marcat uneori de tergiversări și respingeri, a generat o situație specială în Banatul istoric până în anii primului război mondial. Au fost înființate numeroase asociații culturale: coruri, reuniuni de lectură, reuniuni de cânt și muzică care vor activa în localitățile bănățene timp de ani de zile fără să-și redacteze statute proprii sau fără să ceară aprobare ministerială pentru cele elaborate. Era o manifestare clară a rezistenței față de presiunile exercitate de autorități, o opunere la măsurile abuzive. În asemenea situații, conducerea reuniunilor culturale recurgea doar la obținerea aprobării din partea organelor bisericești ortodoxe superioare, în special a Consistoriului Diecezan. Societatea de lectură „Ioan Popasu” a elevilor de la Institutul Teologic-Pedagogic din Caransebeș avea statute aprobate de către Consistoriul Eparhial în anul 1868¹³, statute ce vor fi redactate din nou în anul 1888¹⁴. Conținutul majorității Statutelor pune în discuție o problemă de principiu. Aveau stipulate o serie de obiective care lăsau deschisă posibilitatea ca în realizare să depășească stricta definire din text, fiind caracterizate prin formulări vagi sau cu caracter general. Această situație a pus episcopiile în imposibilitatea de a decide singure și în mod independent aprobarea funcționării reuniunilor¹⁵. Din această realitate s-a impus cerința că aprobarea de funcționare în condiții de legalitate să fie obținută de la organele ministeriale, fiind solicitată Ministerului de Interne sau Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Rezolvarea solicitărilor a fost adeseori greoaie, marcată de tergiversări și respingeri.

Statutele reuniunilor culturale au fost cuprinzătoare și includeau detalieri importante cu privire la modul de organizare internă și la conținutul activităților desfășurate. Constatăm o abordare oarecum similară a proble-

¹² Dumitru Jompan, *Coruri și fanfare din Banat. Caraș-Severin*, Timișoara, 2003, p. 12.

¹³ D. Alic, *op. cit.*, p. 25.

¹⁴ Constantin Brătescu, *Episcopul Ioan Popasu și cultura bănățeană*, Timișoara, 1995, p. 87.

¹⁵ Angela Rotaru-Dumitrescu, *op. cit.*, p. 264.

melor prezentate în textul acestora la diferite reuniuni. Există însă și o serie de deosebiri provenite din modul de formulare a problemelor, din preocuparea de a le corela cu cerințele și posibilitățile locale. În general, cuprindeau următoarele chestiuni:¹⁶ 1) denumirea reuniunii; 2) scopul preconizat; 3) mijloacele de atingere a scopului: a) culturale; b) materiale; 4) membrii Reuniunii: a) primirea; b) categoriile de membri; c) drepturile și îndatoririle acestora; d) încetarea drepturilor și datoriilor; e) excluderea; 5) conducerea reuniunii: a) adunarea generală; b) comitetul; c) oficialii; d) agendele oficialiilor (președintele; vice președintele; notarul (secretarul); „dirigentul”; casierul; controlorul; arhivarul – bibliotecarul; avocatul); 6) dispoziții generale: a) controlarea casei (a venitului și cheltuielilor); b) fondul permanent al reuniunii; c) administrarea fondului; d) aplanarea neînțelegerilor dintre membri; e) modificarea statutului; f) dizolvarea reuniunii; g) inspecția supremă. În unele statute observăm stipulații suplimentare, care se înscriu totuși în aceleași obiective comune. Menționăm în acest sens: precizarea motivelor excluderii unui membru; precizarea agendelor adunării generale și ale funcționarilor; stabilirea competențelor președintelui, notarului, arhivarului¹⁷. Erau precizări clare, care detaliau conținutul obiectivelor stabilite în text. Documentăm afirmațiile formulate cu o analiză a conținutului unor statute ale reuniunilor culturale din ășezările bănățene.

Societatea Română de Cântări și Muzică din Caransebeș și-a propus ca scop „cultivarea cântărei și muzicei”. Ca mijloace de realizare stabilea: susținerea unei școli de cântări și muzică; utilizarea contribuțiilor membrilor fondatori, sprijinitori și activi; a venitului de la capitalul eventualelor fundațiuni; a câștigurilor de la manifestările culturale organizate¹⁸. Mijloacele preconizate indică preocuparea pentru diversificarea surselor materiale de susținere a activităților organizate și strădania de a obține fondurile necesare îndeplinirii scopului stabilit.

Detalii clare se referă la calitatea de membru. Putea deveni membru al societății „fiecare cetățean onest”, ales pe baza unei hotărâri a comitetului. Excepție făceau membrii de onoare, aleși numai în Adunarea generală. Erau împărțiți în patru categorii: a) fondatori – cei care la primirea în Societate achitau 30 fl. ca taxă pentru formarea capitalului fundațional;

¹⁶ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin (SJANCS), Fond *Reuniunea Română de Cântări și Muzică «Armonia» din Ticvaniul Mare*, dosar 3/1913, f. 1-13.

¹⁷ SJANCS, Fond *Reuniunea de Cântări și Muzică. Anina*, dosar 1/1920, f. 1-5.

¹⁸ SJANCS, Fond *Societatea de Cântări și Muzică din Caransebeș*, dosar 3/1876-1877, f. 1.

b) sprijinitori – cei care achitau anual, în rate lunare, o taxă de 6 fl.; c) activi – cei care achită o taxă anuală de 3 fl. și primeau instrucțiune în școala de cântări și muzică; d) onorari – cei aleși pentru meritele câștigate în susținerea intereselor societății¹⁹. Precis conturate erau și drepturile membrilor fondatori, sprijinitori și activi: participare cu vot decisiv la adoptarea hotărârilor adunării generale; a alege și a fi ales în societății; să consulte socotelile și casa societății; să ceară deslușiri despre administrarea banilor; să se informeze despre deciziile luate în comitet și în adunarea generală; să participe gratuit la manifestările culturale organizate de societate²⁰. În ansamblul lor, asigurau o posibilitate evidentă de implicare în organizarea internă a societății, în adoptarea de decizii și programarea manifestărilor. Practic, drepturile largi acordate membrilor determinau un anumit caracter democratic funcționării societății culturale. Membrii de onoare aveau doar drept de vot consultativ și puteau participa gratuit la acțiunile culturale inițiate de instituție. Înscrierea în societate a membrilor sprijinitori și activi se făcea pentru cel puțin un an.

La fel de riguros erau stipulate datoriile membrilor și încetarea acestora. Erau, în primul rând, obligați să plătească regulat taxele, iar cei activi să participe „la orele de instrucțiune și la producțiunile” societății²¹. Drepturile și îndatoririle încetau: a) în caz de moarte; b) prin ieșirea de bună voie din societate; c) prin strămutarea domiciliului; d) excludere. Cei care doreau ieșirea de bună voie se adresau, în scris, președintelui cu cel puțin o lună înainte de finele anului. Momentul de început al unui an de activitate era considerată data de 1 septembrie. Un membru exclus printr-o hotărâre a comitetului putea să apeleze la adunarea generală. Motivele excluderii puteau fi: a) purtare necuviincioasă și scandaloasă; b) absentare nemotivată, de mai multe ori, de la activitățile organizate de societate. Actul excluderii era premers de acordarea unei atenționări din partea comitetului, rămasă fără rezultat²².

Atent conturate erau dispozițiile de organizare internă. Administrarea societății se realiza prin: a) adunarea generală; b) comitet; c) președinte și d) funcționari. Adunarea generală ordinară se convoca cu 14 zile înainte de data întrunirii; se organiza la începutul fiecărui an; hotărârile validate trebu-

¹⁹ *Ibidem*, f. 1-2.

²⁰ *Ibidem*, f. 2.

²¹ *Ibidem*, f. 2-3.

²² *Ibidem*, f. 3.

iau aprobate de cel puțin 20 membri. Atribuțiile sale constau din: alegerea comitetului; alegerea membrilor de onoare prin vot nominal sau secret; cenzurarea socotelilor pe anul încheiat; votarea bugetului pe anul următor; modificarea statutului; hotărârea de desființare a societății. Comitetul era alcătuit din: președinte, notar (secretar), casier, cinci membri. O decizie validă se putea adopta numai cu prezența membrilor comitetului. Președintele Comitetului era și președintele adunării generale²³. Atribuțiile Comitetului și ale membrilor săi erau următoarele: executarea hotărârilor adunării generale și rezolvarea afacerilor care nu țineau de competența acesteia; admiterea sau demiterea magistrului de cântări; alegerea unui vicepreședinte care să înlocuiască președintele când acesta absenta sau „în casu de abdicere”. Statutul preciza și obligațiile multiple ale președintelui: să vegheze la executarea deciziilor comitetului; să convoace adunarea generală și ședințele comitetului; să mențină ordinea și disciplina între membrii societății; să reprezinte instituția în relațiile cu alte asociații; să controleze comitetul, magistrul de cântări și pe oficiali. Notarul avea ca atribuții: redactarea protocolului (procesului verbal) la ședințele adunării generale și ale comitetului; asigurarea corespondenței; îngrijirea de actele societății; verificarea arhivei și a registrului membrilor²⁴. Casierul păstra toate documentele referitoare la casa societății; era responsabil de averea acesteia; îndeplinea „erogațiunile” cu avizul președintelui²⁵. Caseria era controlată anual de președinte și comitet, care primeau de la casier un raport despre derularea veniturilor și cheltuielilor. Raportul era prezentat adunării generale.

Aplanarea neînțelegerilor dintre membri se realiza de un „județiu” (o comisie) ales pe baza Legii 54/1868, capitolul 3. Desființarea societății o hotăra adunarea generală, în prezența a cel puțin $\frac{3}{4}$ dintre membri și cu votul aprobator a $\frac{2}{3}$ dintre cei prezenți. Averea societății dizolvate putea fi folosită numai în scop public și național, potrivit cu legile statului.²⁶ În partea finală a statutului se făcea mențiunea că cele înserate în cuprinsul său „se vor executa numai după aprobarea din partea Înalțului Ministeriu reg. ung.”. De asemenea, era precizat faptul că prevederile din statut pot fi modificate doar de Adunarea generală, cu votul dat de $\frac{2}{3}$ dintre membri prezenți.

²³ *Ibidem*, f. 4.

²⁴ *Ibidem*, f. 5.

²⁵ *Ibidem*, f. 6.

²⁶ *Ibidem*, f. 7.

Statutul Reuniunii de Teatru, Casinou și de Cetire din Oravița includea prevederi asemănătoare cu ale societății din Caransebeș. Cuprinde însă și o serie de detalieri care definesc mai exact obiectivele urmărite. Se face consemnarea că reuniunea a luat ființă prin fuziunea a două instituții culturale din Oravița: 1) Reuniunea Teatrului și Casinoului; 2) Casinoul și Reuniunea de Cetire civilă. Și-au îmbinat averea, administrând-o în comun²⁷. Statutul ținea seama de condițiile și posibilitățile locale, de specificul vieții culturale și mentalitatea oamenilor din părțile Oraviței. Oferă o imagine relativ cuprinzătoare asupra obiectivelor preconizate de reuniune, dar și asupra cerințelor, care se revendicau în desfășurarea acțiunilor culturale în spațiul Oraviței. Ca scop își stabilea: a) să procure publicului reprezentății teatrale; b) să promoveze viața socială prin procurarea de lectură folositoare; organizarea de petreceri și jocuri permise; c) asigurarea de instruire prin sporirea bibliotecii care stă liberă la dispoziția membrilor²⁸. Membru putea deveni un cetățean cu „renume nepătat”, care a împlinit „al 18-lea an de etate”. Primirea o aproba comitetul cu exprimarea majorității de voturi în secret.

Dispoziții minuțioase se refereau la organizarea internă, la structurile administrative, modul de activitate, drepturile și datoriile membrilor. Un membru ordinar plătea lunar o taxă de 50 de cruceri; cei externi achitau anual o taxă de 3 fl. Modificarea taxei o aproba Adunarea generală cu votul dat de $\frac{3}{4}$ din membrii prezenți. Membri externi erau considerați locuitorii cu domiciliul în comunele din vecinătatea Oraviței. Primirea ca membru se asocia cu asumarea unor obligații („datorințe” în text): a) să se supună „întru toate Statutelor”; b) să plătească anual o taxă stabilită; c) să accepte prezența ca membru până la sfârșitul anului calendaristic; d) să-și anunțe în scris, la Prezidiu, intenția de a părăsi Reuniunea, până la 15 octombrie. Membrii restanțieri cu taxa lunară erau avertizați, iar numele le era afișat la edificiul reuniunii. Neachitarea taxei timp de trei luni consecutive se finalizează cu excluderea²⁹.

Statutul prevedea dreptul membrilor de a introduce „oaspeți” în localul reuniunii, având responsabilitatea comportării acestora. „Oaspeții” erau înscrși într-un registru special („cartea de oaspeți”) și timp de 14 zile beneficiau de toate drepturile, inclusiv vizitarea localului contra unei taxe

²⁷ SJANCS, Fond *Asociația de Teatru, Casino și Cetire*, dosar 3/1875, f. 1.

²⁸ *Ibidem*, f. 1.

²⁹ *Ibidem*, f. 2.

de 50 cruceri. Locuitorii din Oravița puteau vizita localul cu aprobarea președintelui reuniunii³⁰. În același mod puteau proceda fiii membrilor în vacanțele școlare, având părinții datoria de a face o cerere scrisă, aprobată de președinte. O serie de amănunte detaliază modul de comportare a membrilor în reședința reuniunii. În sala de lectură („de cetire”) nu era permis a se vorbi cu ton mai înalt, a se ține discursuri ori „alte pertractări” pentru a nu fi conturbați cititorii. Nu era îngăduită mutarea jurnalelor din sala de lectură, iar după utilizare trebuiau introduse între coperțile stabilite. Jurnalele vechi nu puteau fi îndepărtate din sala de lectură până nu erau înlocuite cu jurnale noi. Localul reuniunii dispunea de o sală de billiard. Membrii achitau o taxă pentru practicarea jocului. Nu erau îngăduite decât trei jocuri succesive. Deteriorarea meselor de joc era suportată de jucători. Se puteau organiza unele petreceri în localul reuniunii cu permisiunea comitetului. Purtarea necuviincioasă a unui membru determina excluderea din reuniune, după ce prezidiul îl avertizase, fără rezultat, de trei ori. Aceeași sancțiune se aplica și membrilor inculpați în procese penale sau acuzați de crimă³¹. Neînțelegerile sau vătămrile între membri erau soluționate de „un juriu de onoare”, ales potrivit Legii 54/1868.

Problemele reuniunii erau conduse și rezolvate de: adunarea generală, comitet și de un prezidiu³². Convocarea adunării generale se făcea cu cel puțin opt zile înaintea întrunirii și era însoțită de anunțarea problemelor puse în dezbatere. Se convoca la cererea a trei membri din cmitet sau a 20 de membri ordinari. Pe lângă obligațiile generale cunoscute, se mai prevedeau datoriile: să adopte hotărâri privind abonarea de ziare și procurarea de cărți; alegerea funcționarilor; să prezinte procesele verbale ale ședințelor comitetului; să aprobe diferite împrumuturi; să adopte acele măsuri necesare susținerii Reuniunii³³. Adunarea generală era statutară cu condiția prezenței cel puțin a 1/5 din membri ordinari, domiciliați în Oravița. În caz contrar, se convoca, în decurs de 14 zile, o nouă adunare generală, deciziile fiind valide indiferent de numărul membrilor prezenți. Între îndatoririle comitetului mai erau incluse: să țină în stare bună averea mobilă și imobilă a reuniunii; să se îngrijească de fructificarea capitalului și amortizarea datoriilor; să aranjeze în mod corespunzător baluri, concerte, serate spre a

³⁰ *Ibidem*, f. 3.

³¹ *Ibidem*, f. 4.

³² *Ibidem*, f. 5.

³³ *Ibidem*, f. 5-6.

spori averea; să promoveze reprezentații și conferințe, acțiuni de distracție și instruire; să controleze cheltuielile stabilite prin buget; să asigure edificiul reuniunii contra incendiului; să acorde lunar câte 50 cruceri la 4 persoane sărace din Oravița. Comitetul organiza lunar cel puțin o ședință, convocată de președinte. Avea un caracter public, iar hotărârile le adopta cu majoritatea voturilor celor prezenți. Prezidiul se alegea anual în adunarea generală și se compunea din: președinte, vicepreședinte, inspectorul casieriei și teatrului, avocat, notar, bibliotecar (sau arhivar), casier, custodele mobilierului³⁴. Între atribuțiile președintelui mai erau introduse: să supravegheze exercitarea strictă a prevederilor statutare; să prezinte spre aprobare toate cheltuielile bugetare; să elaboreze un regulament pentru funcționari în vederea efectuării corecte a activităților și să-l supună aprobării comitetului³⁵. Statutul stabilea dreptul membrilor de a cunoaște deciziile comitetului și de a formula propuneri „de corijare”. În localul reuniunii era depusă „o carte anume” pentru înscrierea „de reclamațiuni și plânsori”³⁶.

Dizolvarea reuniunii se hotăra când aceasta „nu mai e în stare a procura mijloacele de lipsă pentru susținerea edificiilor și fondului instruct”. Decizia trebuia aprobată în adunarea generală de cel puțin $\frac{3}{4}$ din membri. Dacă un membru se pronunța pentru menținerea ei și în decurs de 6 săptămâni demonstra valabilitatea propunerii sale, dizolvarea era suspendată pe timp de un an, interval în care de edificiu și *fundus instructus* se îngrijea membrul respectiv³⁷. După expirarea suspendării, dizolvarea era aplicată. În cazul desființării reuniunii, suma rămasă după achitarea datoriilor și acoperirea cheltuielilor cu întreținerea edificiului era pusă la dispoziția autorităților școlare pentru fondul fundațional. Trebuia folosită pentru susținerea unei școli medii în Oravița³⁸. De edificiu urma să se îngrijească comuna Oravița. Statutele Reuniunii din Oravița au fost văzute și aprobate la 29 septembrie 1875 de Ministerul de Interne ungar. S-a pus condiția ca prevederile din statute să fie respectate „cât mai punctual”. În cazul că se constata periclitarea intereselor statutului maghiar, ministerul va dispune interzicerea ei³⁹.

³⁴ *Ibidem*, f. 8.

³⁵ *Ibidem*, f. 8.

³⁶ *Ibidem*, f. 9.

³⁷ *Ibidem*, f. 9.

³⁸ *Ibidem*, f. 10.

³⁹ *Ibidem*, f. 9.

În numeroase privințe satutele Reuniunii Române de Cânt și Muzică «Armonia» din Ticvaniul Mare erau asemănătoare cu cele de la Caransebeș și Oravița. Și în cuprinsul lor constatăm unele deosebiri de formulare, precizări suplimentare cu menirea de a le corela cu cerințele și posibilitățile din localitate. Ne vom referi doar la aceste deosebiri. Statutele au fost aprobate de adunarea generală de constituire în 28 octombrie 1888. Au fost respinse de trei ori de ministerul ungar. Stabileau ca scop: cultivarea și promovarea cântului artistic și a muzicii atât religioase cât și profane⁴⁰. Realizarea scopului se înfăptuia prin: 1) mijloace culturale între care: a) înființarea unei școli de cânt și muzică; b) formarea unei biblioteci cu cărțile necesare; c) procurarea de cărți, periodice și instrumente muzicale; d) organizarea de manifestări culturale publice și 2) mijloace materiale, care includeau: a) taxele membrilor; b) donații și ajutoare; c) daruri și ofrande voluntare; d) venitul adus de manifestările culturale organizate de Reuniune⁴¹.

Atent conturate sunt dispozițiile referitoare la organizarea internă a reuniunii. Statutele stabileau că membrii fondatori plăteau o singură dată taxa de 20 coroane; cei ajutători achitau anual o taxă de două coroane; cei activi sau ordinari trebuiau să „conlucre la corul Reuniunii”. Taxele achitate de membri constituiau un „fond permanent” din care se acopereau cheltuielile urgente sau eventualele deficite. Cetățenii din străinătate puteau deveni membri onorari, însă numai cu aprobarea Ministerului de Interne⁴². Unele precizări se refereau și la drepturile membrilor. Între drepturile incluse și în alte statute, cele privind Reuniunea din Ticvaniul Mare mai stabileau: posibilitatea de a propune „regule speciale pentru afacerile interne ale comitetului; alegerea funcționarilor; beneficiere de scaun gratuit la manifestările culturale organizate de Reuniune; să ceară președintelui convocarea Adunării generale.⁴³ Membrii activi erau datori să activeze cel puțin zece ani în reuniune, să frecventeze regulat orele de instrucție, să arate deplină ascultare „dirigentului”. Statutele făceau și menționarea: biserica din localitate susține reuniunea, îi asigură localul pentru școala de cânt, în consecință membrii activi aveau obligația de a participa la activitatea corului bisericesc. Excluderea unui membru se efectua în următoarele

⁴⁰ SJANCS, *Fond Reuniunea Română de Cântări și Muzică «Armonia» din Ticvaniul Mare*, dosar 3/1913, f. 1.

⁴¹ *Ibidem*, f. 1-2.

⁴² *Ibidem*, f. 2.

⁴³ *Ibidem*, f. 4-5.

condiții: purtare scandaloasă; neachitarea timp de jumătate de an a taxei stabilite; absență nemotivată de la orele de instrucțiune și acțiunile organizate de reuniune. În cazul excluderii se aplica și o amendă de o coroană pentru fiecare lună cât a avut calitatea de membru⁴⁴.

Între agendele de activitate ale adunării generale, mai erau incluse, pe lângă prevederile obișnuite: alegerea unei comisii menite să cenzureze rapoartele și socoțile instituției; revizuirea regulamentului pentru afacerile interne ale comitetului; stabilirea salariului „dirigentului”, modificarea Statutului⁴⁵. Adunarea generală era convocată cu cel puțin opt zile înainte de data întrunirii. Adopta hotărâri cu votul $\frac{1}{4}$ din membrii prezenți. Membrii Comitetului erau aleși pe durata unui an dintre care trei persoane trebuiau să aparțină membrilor activi. Ședințele sale erau publice, iar hotărârile le adopta cu majoritate relativă de voturi. Competența acestuia „se extinde peste toate afacerile care privesc reuniunea și care nu sunt rezervate adunării generale”⁴⁶. Între altele, avea obligația: să cerceteze rapoartele anuale pe care președintele le prezenta adunării generale; să alcătuiască proiectul de buget; să rezolve toate chestiunile curente; aleaga comisia verificatoare; stabilea desfășurarea manifestărilor culturale; procura cărțile, periodicile și instrumentele musicale; menținea disciplina între membrii; veghea la respectarea statutului⁴⁷. Cu excepția „dirigentului”, care era salariat, ceilalți membri din corpul oficialilor „nu primesc nici un fel de remunerație”⁴⁸. Atribuțiile președintelui mai includeau: să vegheze asupra activității oficialilor; să anunțe membrilor toate deciziile validate; să semneze, împreună cu notarul, toate actele emenate de reuniune, să decidă în caz de egalitate de voturi. Vicepreședintele avea toate drepturile președintelui în cazul că acesta „este împiedicat în împlinirea oficiului său”⁴⁹. Secretarul reuniunii îndeplinea agendele notariale; păstra ordinea vorbitorilor; purta corespondența; păstra sigiliul; ținea evidența membrilor. Casierul avea ca obligații: să păstreze evidența „socoților” (veniturile și cheltuielile) reuniunii, să primească taxele anuale și să păstreze evidența casei, alcătuirea anuală a bilanțului, administrarea banilor potrivit hotărârilor comitetului, purta responsabilitatea averii instituției. Arhivarul sau bibliotecarul se îngrijea de

⁴⁴ *Ibidem*, f. 6.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 7-8.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 8-9.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 9.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 10.

cărți, periodice, instrumentele muzicale, împrumuta membrilor o carte pe termen de 30 de zile, ținea evidența inventarului reuniunii⁵⁰. Controlarea casieriei o realiza președintele și comitetul. Adunarea generală putea alege o comisie din trei membrii pentru „suprarevizia socoții”, adică supracontrolul veniturilor și cheltuielilor.

Statutele prevedeau posibilitatea ca reuniunea să-și realizeze „un fond permanent” provenind din: taxe, donații, dispuneri testamentare, sume votate de adunarea generală. Capitalul constituit al fondului era depus spre fructificare și doar profitul anual se întrebuința pentru acoperirea cheltuielilor. Se puteau acorda și împrumuturi cu acoperire legală. Neînțelegerile ivite între membri se aplanau „printr-un județ de pace”. Dizolvarea reuniunii o hotăra numai adunarea generală, în prezența a $\frac{3}{4}$ dintre membri și cu $\frac{2}{3}$ de voturi⁵¹. În caz de dizolvare, „toată averea Reuniunii va trece în posesia școalei elelemnatre Greco-catolice române din Ticvaniul Mare”⁵². Decizia Adunării generale de modificare a statutelor, de dizolvare a reuniunii și de dispunere a averii trebuia aprobată de Ministerul de Interne ungar înainte de executare.

Prevederile statutare scot în evidență o realitate importantă. Reuniunile culturale s-au impus în viața comunităților bănățene ca modalități și factori de educație morală, de apropiere a locuitorilor, de implicare în cunoașterea valorilor naționale. Activitatea lor a fost, în general, un spațiu în care moralitatea și normalitatea trebuiau respectate și cultivate printr-o acțiune colectivă⁵³. De aceea, prima condiție care determina excluderea unui membru era comportarea scandaloasă și necuviincioasă. Acei membri – specifica un statut – care „se vor păta prin furturi, bătai, batjocuri și suduiri de conducători” cei care concluează contra ordinii, aceia „fără amânare se vor exclude”⁵⁴. Statutele defineau și o orientare certă a reuniunilor culturale spre îndeplinirea unor obiective naționale. Faptul că în programul manifestărilor culturale erau incluse mereu cântece românești, piesele de teatru ale scriitorilor români, cântecele populare locale le-a impus în conștiința comunităților bănățene ca modalități evidente de susținere a mișcării naționale, de afirmare a culturii proprii, cu specificitatea

⁵⁰ *Ibidem*, f. 10-11.

⁵¹ *Ibidem*, f. 12.

⁵² *Ibidem*, f. 13.

⁵³ V. Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807-1948*, Arad, 2006, p. 155.

⁵⁴ *Ibidem*.

dată de tradiția istorică⁵⁵. Mesajul lor, cultural și românesc, sensibiliza publicul participant la manifestările culturale, îi încuraja credința în soluționarea aspirațiilor naționale, îi întărea voința de a apăra limba maternă.

Conținutul statutelor și aprobarea lor a facilitat realizarea acestui dublu obiectiv: moral și național, a îngăduit dobândirea unei relative protecții față de presiunea exercitată de autorități și va asigura posibilitatea desfășurării unei acțiuni culturale complexe, în care cântecul s-a împletit cu reprezentația teatrală, cu recitățile de poezii. Prin întreaga lor desfășurare au contribuit la afirmarea mișcării culturale românești în Banatul istoric până la declanșarea primului război mondial. Stau mărturie statutele și activitatea reuniunilor culturale din Caransebeș, Oravița, Bocșa Română, Ticvaniu Mare, Orșova, Vrani, Naidăș, Pesac, Cerneteaz, Cuvejdia, Birchiș etc.

Statutele reuniunilor culturale prevedeau clar măsurile ce trebuiau luate pentru organizarea și desfășurarea manifestărilor culturale. Prevederile lor au urmărit să evite intervenția represivă a autorităților și să asigure protecția membrilor activi. Conținutul lor este important întrucât definea cadrul general de elaborare a programului de activitate, de alcătuire a repertoriului corului, a acțiunilor teatrale sau de lectură. Unele statute conțineau și referiri la normele de organizare a întrunirilor publice, cu precizarea că de respectarea lor era responsabil comitetul de organizare⁵⁶.

Dublul obiectiv – moral și național, stabilit prin statutele reuniunilor culturale rezultă mai cu seamă din conținutul manifestărilor organizate. Ședințele și acțiunile Societății de Cântări și Muzică „Ioan Popasu” din Caransebeș au fost adeseori prilejuri de impetuoasă manifestare a idealurilor naționale și de exprimare a voinței de apărare și conservare a valorilor culturale tradiționale. La ședințele ordinare din anul 1899/1900, de pildă, s-au prezentat lucrările: „Decebal, ultimul rege dac”; „Despre lux”; au fost recitate poeziile: „Noi vrem pământ”, „Rugămintea din urmă”, „Regina ostrogoților”, „El Zorab” ș.a.; s-au interpretat piesele muzicale: Cântecul ginteii latine, Idilă, Serenadă ș.a.⁵⁷. Programul acțiunii culturale a societății, din 21 mai 1890, a avut ca motto cuvintele „uniți în cuget”. Orchestra a interpretat Marșul lui Mihai Viteazul și Cântecul Doină; Serenadă. S-a prezentat poezia La icoană (Alexandru Vlahuță). În privința activității

⁵⁵ Angela Rotaru-Dumitrescu, *op. cit.*, p. 263.

⁵⁶ I. Pârvu, *op. cit.*, p. 203-204.

⁵⁷ D. Alic, *op. cit.*, p. 26-27.

muzicale, programele societății constituiau un model de selecție și mesaj cu conținut național. În 1879 s-au interpretat cântecele Hora Griviței, Marșul ostașilor, Cântec ostășesc, ca un omagiu adus vitejiei armatei române în războiul de independență. În anii următori, activitatea muzicală include piese corale, precum: Marșul lui Mihai Viteazul, Dorul înstrăinatului, Cântecul gîntei latine, Uniți în Cuget, Balada, Cîsla, creațiile lui Ioan Vidu, I. Șt. Paulian. Activitatea s-a extins mereu, a devenit mai complexă și laborioasă. În anul 1903/1904 a organizat 17 ședințe ordinare, 2 extraordinare, una festivă, prezentându-se 15 lucrări, urmate de dezbateri critice⁵⁸. În timpul campaniei electorale din 1906, tinerii membri ai Societății, îmbrăcați în haine țărănești, au cutreierat satele, au interpretat cântece în casele sătenilor, susținând candidatul Partidului Național Român. Într-o adresă a contelui Apponyi trimisă mitropolitului Ioan Meșianu se preciza: „teologii și preparanzii participă la toate mișcările politice fanatizând poporul în lupta pentru revendicări naționale”⁵⁹. Poeziile lui Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Mihai Eminescu, Alexandru Vlahuță, Octavian Goga, Victor Vlad Delamarina (Peneș Curcanul, Rugămintea din urmă, Santinela română, Doina, Clăcașii ș.a.) au fost mereu prezente în programul manifestărilor culturale pe care le-a organizat. În cadrul activității s-a cultivat mereu interesul pentru cunoașterea istoriei poporului român. Biblioteca achiziționează lucrările scrise de A. D. Xenopol, George Barițiu, August Treboniu Laurian, Grigore Tocilescu, V. A. Urechea, Iosif Vulcan, Nicolae Gane etc. Sunt elaborate conferințe publice despre Mihai Viteazul și alte personalități din trecutul istoric. Revista „Progresul” reflectă interesul pentru literatură, pentru învățarea creației literare a lui V. Alecsandri, Mihai Eminescu, G. Coșbuc, Dimitrie Bolintineanu⁶⁰. Îndeplinind obiectivele stabilite prin statut, întreaga activitate desfășurată în cursul anilor a însemnat un real sprijin dat mișcării culturale naționale, un impuls pentru afirmarea acesteia.

O importanță deosebită a avut și activitatea desfășurată de Reuniunea de Teatru, Casinou și de Cetire din Oravița, susținută de intelectualii, de minierii și oamenii din uzinele localității. În sufletul membrilor ei a fost permanent trează dorința de a cultiva limba română prin realizarea unor acțiuni artistice de calitate. Prin cântece, interpretarea de piese de teatru, recitarea de poezii căutau să contribuie la întărirea conștiinței naționale și la

⁵⁸ Angela Rotaru-Dumitrescu, *op. cit.*, p. 253.

⁵⁹ C. Brătescu, *op. cit.*, p. 90-91.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 88-90.

cunoașterea valorii culturii românești. La serbarea organizată în 8 martie 1913 toate coristele au participat îmbrăcate în costume naționale, dând expresie sentimentelor nutrite. În programele pregătite și realizate au inclus cântece patriotice („Domnul Tudor”, „Hora Sinaia”, „Arboroasa”, „La malurile Prutului”, „Hora curcanilor”, „Cât îi țara românească”, ș.a.), au pus în scenă operetele Nașa Trina, Forfecarii, Sub păr, au pregătit spectacole cu piesele de teatru: Rusaliile, Creditorii, Cine-Cinel, Nunta țărănească, Ruga de la Chizătău, Baba Hârca, Arvinte și Pepelea, O noapte furtunoasă, cu opereta Crai Nou, monologul satiric Niță Pangen etc⁶¹. Referindu-se la evoluția artistică a membrilor Reuniunii, ziarul *Dreptatea* scria următoarele: „Orăvițenii ar putea fi mândri, căci posed în sânul lor o ceată de diletanți erudiți, cu cari la orice ocazie ar putea debuta”⁶². Reuniunea de la Oravița s-a bucurat de un important prestigiu, mai cu seamă în partea de sud a Banatului istoric, și a influențat permanent afirmarea mișcării culturale.

Programul de activitate al Reuniunii Române de Cânt și Muzică „Armonia” din Ticvaniul Mare a oferit numeroase prilejuri de cultivare a sentimentului național și de punere în valoare a bogatei tradiții culturale. În repertoriul său întâlnim mereu cântecele: Pe-al nostru steag, Tricolorul, Marșul lui Mihai Eroul, Răsunetul Ardealului, Înainte Române, Dorul înstrăinatului, Român Verde ș.a. alături de creația muzicală a compozitorilor bănățeni (cântecele Mândră țară e Banatul, Hora Armonia, Sus opincă, Coasa, Hora cântăreților etc.)⁶³. Și activitatea acestei Reuniuni a însemnat o reală contribuție la afirmarea culturii bănățene.

În condițiile regimului politic dualist austro-ungar, românii din Banatul istoric au considerat activitatea culturală ca o modalitate de a întări coeziunea națiunii, ca o posibilitate de a potența valorile care să asigure progresul societății românești⁶⁴. Aceasta explică faptul că populația românească a sprijinit reuniunile de cultură, s-a implicat direct în activitatea acestora. A fi corist în Banat – sublinia un cercetător al problemei „înseamnă a fi, în sat, un om care se deosebea de ceilalți consăteni ai săi prin prestigiul său social și cultural”⁶⁵. Această realitate justifică complexa și

⁶¹ D. Jompan, *op. cit.*, p. 153-158.

⁶² I. Crișan, *Teatrul din Oravița*, Reșița, 1968, p. 54.

⁶³ D. Jompan, *op. cit.*, p. 213.

⁶⁴ Fl. Zamfir, *Școală și Societate românească din comitatul Timiș, între anii 1867-1918*, Timișoara, 2009, p. 288.

⁶⁵ C. Tufan-Stan, *op. cit.*, p. 20.

ampla activitate a reuniunilor culturale din Banatul istoric până în anii primului război mondial în foarte multe localități ale provinciei motivează strădania lor pentru a obține aprobarea Statutelor de funcționare.

Statutele au ocupat un loc important în activitatea desfășurată de Reuniunile culturale. Conțineau prevederi clare privind modul de organizare internă, drepturile și atribuțiile membrilor și organelor de conducere, principiile de organizare a manifestărilor culturale. Au asigurat un cadru de legalitate și de protejare a membrilor față de presiunile autorităților. Au asigurat orientarea activităților spre realizarea a două obiective esențiale: educația morală și afirmarea conștiinței și culturii naționale. Înfăptuirea acestora a determinat organizarea de acțiuni culturale complexe, în care cântecul, poezia, piesa de teatru, au dat expresie voinței de a susține valorile culturii naționale.

STATUTES OF THE CULTURAL ASSOCIATIONS AND THEIR ROLLE IN THE ROMANIAN CULTURAL MOVEMENT ASSERTING IN THE HISTORICAL BANAT

Abstract

The Statutes had an important place in the activities held by the Cultural Associations. They enclosed detailed provisions on the internal organization of the associations and clear stipulations on the members' and leaderships' rights and duties, as well as the principles of cultural events organizing. The Statutes were approved by the Hungarian ministries and so they provided a legal and protective framework for the associations' members against the authorities' pressures and abuses. Their content drew two essential objectives: moral education and the national consciousness and culture asserting. Their implementing generated complex cultural events where song, poetry and theatre gave expression to national ideal supporting will.

VIOLENCE VARIABLES IN THE BANAT AT THE END OF WORLD WAR I

Ionela Moscovici*

Keywords: the Banat, fall of 1918, violence, notary, national guards

Cuvinte cheie: Banat, toamna anului 1918, violență, notar, garda națională

Within a universe still marked by conflict in the fall of 1918, the Banat was both in the war – the Balkans confrontations, those ones on the Italian front – and peace proximity – armistices that propagated from eastern to western Europe. The people there came within a peculiar world horizon in October, their life being punctuated by unusual events far from the daily limits. We shall watch within a limited chronological frame the impact of the war precarious end on the population. An end that assumes not the beginning of relaxation, of peace, but promotes the violent states. The war was not suddenly ended; it didn't dissolve the whole life experiences, and didn't put an end to straining and violence but redistributed them out of the front in a new shape and new appearances¹.

To paraphrase Philippe Braunstein, we could register the following dilemma: if violence could be an object of history², a coefficient to estimate war and its outcomes which were than the manifestations? The question of “war violence” or of this after a war is a notion to define the way that

* Doctorand în cotutelă la Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, Strada Mihail Kogălniceanu, nr. 1, 400084, România/Université de Strasbourg, Arts, civilisation et histoire de l'Europe, 4 rue Blaise Pascal, 67081 Strasbourg Cedex, France, e-mail: ionela_moscovici@yahoo.fr. Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/107/1.5/S/76841, cu titlul „Studii doctorale moderne: internaționalizare și interdisciplinaritate”.

¹ Frédéric Gros, *États de violence. Essai sur la fin de la guerre*, Paris, 2008, p. 23.

² Octave Debary, Laurier Turgeon, *Objets & mémoires*, Quebec, 2007, p. 10, *apud* Philippe Braunstein, *Travail et entreprise au Moyen Âge*, Bruxelles, 2003, p. 10.

individuals, groups or nations went over, incited to or suffered situations of an extreme violence, which come within and as a result of a war state³. On the other hand, violence is taken into consideration like an unextinguished piece of coal, an inherited datum, and aggressiveness is seen as an embryo that is waiting for a favorable medium to develop and manifest⁴. That is way the process of a retrospective searching of symptoms, according to sources, so to understand the manifestation declining, the various factors crossing – to which an antidote might be found.

The target area of our approaching is represented by Nicolae Ilieșiu's questionnaire answers on which a bipolar analyzing grid was applied concerning: the content and the phenomenon structure. We pay a special attention to the 4th question: "How did the come back to civvy street Romanians manifest their enthusiasm in the fall of 1918? (to whom they produced burglaries, devastations, robberies, murders –, by name and detailed)".

The answer of priest Tiberiu Gherga from Coșava catches the general tonus of a larger context and becomes a brief summary of the end of year 1918. This reference material might be taken for a chronicle of many of the Banat localities. The scenario is a recurrent one for almost any village, the difference and specific features resulting from the way to interpret it. From such fragmental sources we would try to reconstitute all kinds of moods and attitudes. "Coșava commune having been out of the war area, didn't suffer excessively in the train of war, except for material damages which are inherent in wars time. So that the local population mood had been as quiet as possible till the Austria-Hungary army disintegration when the come back to civvy street ones brought the revolt embryos against the former dominators the cause of whom they had suffered so much along the fronts, especially for food and clothes lacking.

Such a behavior agitated then the population that had stayed at home, and after the different news that arrived until the farthest hamlets that great changes are to come, and then the intellectuals' propaganda to maintain the order by national guards forming, all of them goaded people to believe that better times would come. So that the population was ready for the changes

³ Annette Becker, Christian Ingrao, *D'une guerre à l'autre*, în *La violence de guerre 1914-1945: approches comparées des deux conflits mondiaux*, Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, Christian Ingrao, Henri Rousseau, Bruxelles, 2002, p. 21.

⁴ Corneliu Sârbu, Lucian Stăncilă, Constantin Florea, *Stigmatul războiului*, Craiova, 2008, p. 9.

that were to happen”⁵. It is just a proof that the agitation and violence arose with the soldiers re-coming and the Austria-Hungary empire collapse. At an imaginative level the war ended, the domination ended so the all the feelings outburst has to come in full liberty. It is considered that the soldiers pervaded people with the spirit of insubordination, of revolt, that they are to put on the flame. The fire was ulterior nourished by the rumors spreading, by propaganda.

Violence inner sources

Before cataloguing the various attitudes, given the analyze logic we may identify the causes and locate the sources. Leaving the front after years or months of mobilization, violent battles, bitter expectations, pains and grieves, as well as the congruent experiences: captivity, hospitalization or desertions made the soldiers become callous. Here is the confession of Patrachie Miclăuș, priest at Bichingi: “The Romanian soldiers when coming home from battle, having been adjusted under color feared no colors...”⁶.

A situation of demobilization or liberation is tantamount to passing from an affective medium to another one⁷, from an aggressive and combative one – the front – to a private, protective and peaceful one – community, family. It is an abrupt passing as the front is left out of order, without any preliminary plan, so that we speak about a passing from a medium of military rigors to another compulsionless one, a medium of freedom and of personal will. It was a time of improvised decisions; the vision on the postwar time hardly sketched the whole, that one of the national future without catching a glimpse of private situations, the micro-social details, what means the soldier and his family.

Liberated from the confrontation or camp routine, in front of their coming home moment – behindhand due to transport disturbing or some restrictions persistence – the soldiers find their home as being changed during their absence, and their families being starved after the war privations. So they would stay under the same pressure of fear: from being afraid for their own life to tremble for their family surviving. Not only in battle they knew the panic large zone, they re-found it at home. Death,

⁵ Muzeul Banatului din Timișoara, fond *Nicolae Ilieșiu*, dosar 129 *Nădrag*, f. 1 (în continuare MBT).

⁶ Idem, dosar 15 *Bichingi*, f. 6.

⁷ Olivier Forcade, *Le temps militaire à l'époque contemporaine: pratiques et représentations*, în *Bibliothèque de l'école des chartes*, 157, 1999, 2, p. 481.

destructions or the human being annihilation were the shock wave of war, the family poor state, food and indispensable produces lacking made the shock wave at home⁸. "This year autumn, the terrible massacre having ended, those who stayed at home greet the ones who come back from battle with open arms and an indescribable enthusiasm. In addition of their joy expressing, they also used to tell the newcomers about the troubles they had to endure as they needed food and clothes"⁹.

To the soldiers' frustration and immense inner tensions we may add the existence of fire arms. Many soldiers re-came with their fire arms, so that they could anytime turn to shot in order to solve the most trifling misunderstanding. On the fundamentals of the conflict end excitements, of instinctual reactions of self-defense, of remaining, latent strives the affective war mood is recreated at the individual and collective (all the soldiers got discharge) level. As the means were at hand, the front atmosphere was projected on the village lanes. So the soldiers' committed acts of violence upon certain civilians belonged to the state of emergency¹⁰.

Violence external sources and manifestations

Social tensions that had been accumulated within the rural world were also amplified the first days of November 1918 with the soldiers coming from battle. They are not the unique perpetrators or actors on the violence theatre, population itself being warmed up to the wheels of actions: burglaries, robberies, devastations and destructions. In a social order ensemble, violence as a provocative factor¹¹ induces threatening and ubiquitous peril. But where order is broken up, where the former structure basis decay violence becomes the guiding element in charge to make transit to a new world. Whether violence was imposed, aroused, endured or only noticed all the people belonged to the same scene of void of authority, of uncertainty, of total civil life disorganization¹².

The abuses in requisition or distribution of food or different goods may be identified as the main source. Notaries, of a Magyar origin most of them, and merchants, mainly Jews were the exponents of such facts. To

⁸ Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *14-18, retrouver la guerre*, Paris, 2003, p. 75.

⁹ MBT, *fond Nicolae Ilieșiu*, dosar 61 Curtea, f. 5.

¹⁰ Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *op. cit.*, p. 92.

¹¹ Pierre Chaunu, *Violence, guerre et paix*, in *Politique étrangère*, 61, 1996, 4, p. 887.

¹² Annette Becker, Christian Ingrao, *op. cit.*, p. 24.

whom the forestry experts may be add, as they incurred the villagers' rage given the taxes for fire or building wood. There are a few cases where mayors or any other civil servants were identified as accomplices of injustices. Such a case is that of Birchiș where the inhabitants focused their rage against the village chief and post magistrate by devastating their houses¹³. At Cornereva, the mayor escaped from people justice following the local priests 'intervention'¹⁴. At Coșteiu, the mayor was shot dead by night.

It is a boomerang effect in the phenomenon: the former ones who had exploited and wronged to people – especially the vulnerable categories as the alone women after their husbands' mobilization, widows and orphans, and old folk – became victims of the crowd at the end of war. Even it has more facets, o semantic of unorganized violence, within an improvised and unwonted frame may be stand out.

Unassuming the whole acts inventory, we enumerate certain localities where typical cases of violence emerged. So, the estate forests were devastated at: Bârna (for building wood), Bucovățiu (in addition with the forestry expert chasing), Cladova (made by Dobrești inhabitants), Feneș, Jupani, Luncani (in addition with forestry ward and documents setting on fire). Damages of different ranges on shops and inns at: Cliciova, Cladova, Căprioara, Cornea, Cornereva, Coșteiu, Curtea, Domașnea, Fârliug. The owners of those ones were of a Jewish, Magyar or Swabian origin, often with discrepant material means comparing with the main people majority. The war time speculation, as well as the complicity with the notary, that one who was in charge with food requisition and distribution and who transferred fraudulent part of goods to the local shop enriched many merchants. A testimony from Blajova is relevant: "That curried favor with authorities merchant was all-powerful in the commune by war time. Within his shop flour, crude oil, salt, sugar, matches etc. were shared out to orphans and paupers at the costs his enriching desire dictated. Feeling guilty and afraid of being hold responsible for his acts, he speculates the situation trying to fish in troubled waters. He leaves the village spreading the news that the Romanians want to kill him. He lets open his shop. The public commission after holding an inquiry there establishes that there were no goods of great worth. He had placed such goods at neighbors and

¹³ MBT, fond *Nicolae Ilieșiu*, dosar 15 *Birchiș*, chestionar.

¹⁴ Idem, dosar 50 *Cornereva*, chestionar.

acquaintances”¹⁵. Their welfare and the fact that they stocked important quantities of needed produces made them be the many robberies targets. “Coming back from battle in the 1918 fall, and noticing the poverty their families had so long lived in, the soldiers tried to satisfy their hungry by confiscating grains from the Jewish merchant Steiner Ludovic and from the owner Nagel”¹⁶.

Thefts are less explicit testimonies as they seem to be common, ordinary larcenies with of no great interest. Such certain acts are noted, having as object grains, food, fuel, at: Boldur, Dubești – the village shop, Cireșa (pigs from the local priest), Jena rail-station (oil), Bulci castle (cellar with wine and a barn with food), Iablanița rail-station (grains), Berini etc.

A particular case is that one of alcohol cause devastating. Alcohol drinking was seen as a mean to dezinhibit oneself and escape from fear and anxiety. It was a source to resist in the battle and a mean to forget the front once coming home back. O certain quantity of alcohol was daily put in the soldier’s ration, representing a conflict derivate¹⁷. For many of households, especially for the mountain ones the plum brandy was a revenue source. By sending it or by barter they obtained grains for cattle growing. Fruits from many orchards were requisitioned in order to make brandy in the estate distilleries. So mach of beverage took the way to towns. When coming back from battle, the soldiers tried to find means to secure drinks following their elation, their former daily consuming habit and what they considered to be a right of them. They devastated inns, stills and drinks storage locations at: Căprioara, Coșteiu, Dezești, Dragomirești, Feneș, Gladna Română (the villagers shared the fermented fruits there), Chizdia.

The facts and acts of violence are exculpated within a lot of memoirs products, especially in Ilieșiu’s questionnaire answers. The most different are the invoked justifications: war and its troubles, absence of authority, self-defense, and the initial good intention embezzlement by precipitate engaging in the crowd movement, alcohol¹⁸. In the case of Bârna robbers

¹⁵ Idem, *Caiet Timiș, Blajova*, f. 66-67.

¹⁶ *Ibidem*, *Berini*, f. 54.

¹⁷ François Cochet, *1914-1918: L'alcool aux armées. Représentation et essai de typologie*, în *Guerre mondiales et conflits contemporains*, 222, 2006, p. 32.

¹⁸ Events from Jena, as related by Dimitrie Lupea: „When night was falling, all gang went to eating house where the publican gave them what they had asked for, even tobacco and cigarettes that otherways were totally lacking, and by 7 – 8 hour at night all of them went towards the owner’s house”. Idem, dosar 106 *Jena*, f. 11/b.

they asked for clemency: “because they suffered too much during the war”¹⁹, and the Braznic ones’ behavior has an excuse: “seeing that there was no mastery, they indulged in such an act”²⁰.

The acts of violence that degenerated into human lives losses are taken for exceptions; but even in such a case they have a strong motivation: self-defense as an answer to the feeling of uncertainty. Spontaneous conflicts were supposed to get at the root of misunderstandings by brawls; they end in wounds and goods destroying, but seldom in bringing to a dangerous end as murder. To keep cool, to be temperate somehow, to preserve the respect for life are put in the questionnaire answers down to the Romanians character, for whom the revenge ends with prey, with the requisitioned goods recovering. So, the Făget school principal registers: “...people set in motion to do their right. The endured pains and grief were to be rehabilitated up to their mind, but their heart streak is obviously proved by the fact that they didn’t applied <death sentence> but only compensation. This is the way to explain the devastations without murder. If by accident there was a murder here and there, that one was a brought about one and totally justified by the Romanians’ need to defense by themselves”²¹.

The newspaper *Drapelul* offers a testimony on the practices out of normal conditions. The ad-hoc meeting from “Concordia” Lugoj at the beginning of November 1918 proves that the stage of an extraordinary fact was surpassed the events having degenerated and developing as a generalized phenomenon. The important representatives: civilians and soldiers, clergy and intellectuals, villagers from neighborhood, and women demonstrate that the whole collectivity joining to find solutions.

“The favorable occasion to improvise that rally was given by news coming from different parts of the county on regrettable acts of violence that were committed by bands of armed soldiers, to whom villagers of ours joined here and there, being stirred up to thoughtless facts. In front of such a danger for public order, personal and wealth safety, it’s the case of urgent measures so that the danger should not spread away and amplify more and more”²².

¹⁹ Idem, dosar 12 *Bârna*, chestionar.

²⁰ Idem, dosar 27 *Bruznic*, chestionar

²¹ Idem, dosar 77 *Făget*, f. 7/b.

²² *Drapelul*, XVIII, nr. 113 /23 octombrie/5 noiembrie 1918, p. 1.

On the 6th of November 1918, the prefect of Caraș-Severin county registered in a confidential report: “An unleashed crowd that was at the beginning formed only by armed soldiers who had been given leave of absence from their cantonments, gained for their purposes the home stayed population too, and hadn’t been satisfied with devastating authorities and their locations, but turned to all the factors who were seen as enemies given their good wealth. We might not assert that such actions were against a nationality as robberies took places also in some clean Romanian localities”²³.

Those data truthfulness is proved by an official communiqué belonging to the commanders of national Romanian, Magyar and Swabian councils through which the population of no matter nationality was invited to stay calm and asked to observe the propriety. The appeal was published in newspapers:

“Ioan Hock in the name of Magyar National Council, dr. Teodor Mihali in the name of Romanian National Council, and Wilhelm Meltzer in the name of Swabian Dieta deputies has launched the following

Proclamation:

In the middle of bloody tempest of the world war the main of our insistence is to keep our people far from new pains and devastations, and whatever would follow in the forthcoming or far future, to baffle the useless bloodshed and belongings devastation.

We invite thus all the Magyar, Romanian and Swabian nations members to join together in order to guarantee by mutual confidence the mutual understanding, having to establish by common consent all the ways to better guarantee together personal and belongings safety in the middle of events that could possibly follow”²⁴.

How the question was made in Nicolae Ilieșiu’s questionnaire shows that the localities in the Banat were witnesses to two specific shapes of the demobilized soldiers’ manifestations, both of them being effervescent moods. A re-coming enthusing life experience on the one hand, with strong inspiring feelings, liberating rapture, and on the other hand, a violent reaction, a full ensemble of degraded/debased and non-civic behaviors²⁵.

²³ *Histoire de la Transylvanie*, coord. Béla Köpeczi, Budapest, 1992, p. 608; *1918 la români. Documentele Unirii: unirea Transilvaniei cu Romania, 1 Decembrie 1918*, VII, București, 1989, document 105, p. 138-139.

²⁴ *Drapelul*, XVIII, nr. 113 din 23 octombrie/5 noiembrie 1918, p. 2.

²⁵ Sébastien Roché, *Expliquer le sentiment d’insécurité: pression, exposition, vulnérabilité et acceptabilité*, in *Revue française de science politique*, 48, 1998, 2, p. 275.

The answers to the questionnaires might identify an intermediary behavior, this one of staying calm within which possible enthusiastic or violent reactions to have been kept unspoken inside peoples' soul. The answer simplicity or standardization might be due to information or details lacking, as they had been asked by Nicolae Ilieșiu, as well as to a difficult memory reactivation after 20 years since the events. In the same way they do prefer the general example, a generic one and the peculiar, exceptional cases are excluded: "...devastations, robberies did not take place, the population keeping cool"²⁶. The following examples are relevant in the matter: "The soldiers who had come back from the battle in the fall of 1918 had a dignified behavior keeping silence in the village. Only some irresponsible elements from the village took part in the neighbor villages' devastations..."²⁷. "After war the coming back inhabitants kept on the course, no one making trouble to them"²⁸. There were no devastations, burglaries in the village, the Romanians 'enthusiasm confining to the joy of happier future expectations"²⁹.

Another counter-example would be what priest of Fârda parish was spoken about, if we had to take into consideration the violent, aggressive behavior as a common rule: "For the beginning only joy and devoutness in the village. The quarrels ended, they used to help each other, gave assistance in more difficult problems. They were deeply faithful, went to churches to thank God for escaping safely and meeting their families again. There was no devastation in the village as they had nobody and nowhere to do it"³⁰.

Coming home, being together with the family in the middle of village and church community proved its therapeutic and regenerating force. Violence of the front was enough to forget the former resentments. Escaping safely proved to be beyond any provocation. The unique event that could have degenerated was obviated by the number force. So, the guards with the inhabitants' encouraging summoned the Hungarian gendarmes and the forestry expert to leave the locality without asking them to pay back the wood from the village forest³¹.

²⁶ MBT, fond Nicolae Ilieșiu, dosar 5 *Baloșești*, chestionar 1.

²⁷ Idem, dosar 8 *Bacăul de Mijloc*, f. 4-5.

²⁸ Idem, dosar 28 *Buchini*, chestionar 1.

²⁹ Idem, dosar 62 *Cutina*, chestionar.

³⁰ Idem, dosar 79 *Fârda*, chestionar.

³¹ *Ibidem*, f. 2.

The absence of such acts of vandalism was put to conjuncture, to occasion in some localities: "There was no case of revenge against the Magyar authorities as they all had run on time"³².

Squaring with the notary

The conflict end is symbolically equal to put Hungary among the vanquished and to go out from the long tradition of summing to a rapacious authority which was represented at the communities' level, by notaries, taxation system men and gendarmes. The soldiers' attitude in front of the notaries is expressed by a single word: fury; "against whom they had a real hate since the war time, just because they were to propose discharging of military service. We may say that the Magyar notaries on principle did not propose the Romanian soldiers to be discharged. The notaries also had been in charge with food – and in such a quality they had committed unprecedented abuses"³³. Thus, the Magyars office workers could not justify their place in the life of a community which might rise again. Those ones' abuses together with those of the Jewish or even certain Romanian merchants caused the need to solve disputes on the spot, on the ad-hoc popular tribunals or the law of compensation basis.

A Lex Talions appliance is offered by the questionnaire on the commune of Borlova. "The Romanians who had come back from battle knew to answer their oppressor the notary of evil memory Merner, by destroying all he had"³⁴. To go back to experience before the conflict was hard to be spoken about or described; it was a painful one so the incidents, examples or the possible endured ordeals were substituted at the memory level, by the resulting feelings. The informer stops on the brink of "of evil memory", and continues with the situation reverse. The oppression was answered with destroying, as the work, so the pay. The survived notary who was allowed to run away comes back in the village with a Serbian guard from Caransebeș. Sometimes the Serbians even proclaimed themselves as liberators, unknowing the relations net within the Banat villages, treated with the Magyar notaries and gendarmes, for revenge and reprimand acts as like in the case we are relating about. After reprisals, a soldier who had

³² Idem, dosar 22 *Botești*, chestionar.

³³ Ioan Rusu-Abrudeanu, *România și războiul mondial. Contribuții la studiul istoriei războiului nostru*, București, 1921, p. 8.

³⁴ MBT, fond *Nicolae Ilieșiu*, dosar 21 *Borlova*, chestionar.

come back from battle and a child died³⁵. The years passing did not dispel fear and frustration the inhabitants had felt then, and also didn't succeed to cure the wounds: "Painful that that enemy of [Romanian] people still lives in Romania"³⁶.

There were devastated the notary offices at: Bujor, Belobreșca, Berzeasca, Brebul, Moldova Nouă, Moldova Veche, Sichevita, Socol, Valeapai (Caraș), Jadani. The notary office of Ostrov devastation was put on the Bolshevik troubles. The windows of Alexandru Popovici's house (Broșteni) were broken down; the notary's house from Ciclova Montană was devastated as well as those of Iancu Petruț (Greoni) and of that one from Pojejena de Jos; furniture was destroyed in the notary's house from Radimna, and the household of that one from Sacoșul Turcesc was also destroyed. The notaries from Cărbunari and Ciortea (Caraș), and Breștea were driven away. The grains requisitioned by notary offices at Călnic and Prigor were distributed to the local population. Following the unsafe atmosphere the notaries from Căprioara, Coșteiu, Forotic, Pojejena de Sus, Șușca (Caraș), Beregsăul Mare left the villages for their life fear. The notary from Beba Veche took refuge in Szeged, that one from Secaș in Timișoara, being aware of their guilt. The notaries from Chizătău, Ferendia, Gătaia, Parța, Sacoșul Turcesc, Saravale running away was also registered.

The notary from Priciova could have nuisances because he had refused and made late the mothers' and mobilized ones' wives' support. The priest intervention to make up the conflict and the owned support distribution within two days got him under cover in front of the crowd dissatisfaction³⁷. On the same accusations basis, the soldiers from Giroc arrested the notary and the mayor, both of them being ulterior liberated by the Magyar guard³⁸. At Murani the notary took revenge against the soldiers who had dared to hold him responsible for grains distribution³⁹.

Grains brutally requisition at Cornereva by notary Vaya with the help of forestry expert Erdely, did not make the come home soldiers to be furious as the local priests calmed them. In exchange, the two ones were escorted till Holdea and delivered to the Romanian army in order to

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Idem, dosar 44 *Cireșul*, chestionar.

³⁸ Idem, caiet *Timiș*, *Giroc*, p. 327-328.

³⁹ Idem, caiet *Timiș*, *Murani*, p. 445.

answer⁴⁰. The event is confirmed in Nădrag questionnaire, the Hungarian notary delivering to the Romanian army being taken for a justice action⁴¹.

At Curtea, the circle notary' yard was used for sugar and oil storage. Notary Ioan Balogh incurred the population rage as he refused to distribute such indispensable goods. Having been menaced to death he succeeded to escape leaving the village in shepherd's clothes⁴². A similar portion had also the notary from Naidăș. His house was devastated and the hundreds alcohol quarts found there became the source of other violent acts⁴³.

At Deta, the notary passed at the war end from social discriminations to pettifoggeries with a national hue. His actions belong to abuse perimeter, to force using, to blackmailing as he blamed publicly the locality intellectuals:

"In the 1918 fall, the notary Ungar Pal by beating the drum rallied the whole population of the commune (to) make them vote a declaration that they want to remain under Hungary. Atanasie Conciat, a candidate for priest leading the people rejects with the greatest indignation the notary's set trap. The people indignation against the notary is so great that that one runs away one night. Three days after he appears in the commune together with 30 Hungarian soldiers under 3 officers command. All of them were armed with machine guns and grenades. The Romanian movement leaders are rallied in front of the mayoralty and branded for being against Hungary, and that never Romania would own these lands"⁴⁴.

Such an attitude has a retort consisting in humbling or public ordeal. The people' pains are compensated by letting the notary feel death imminence, with a whole moods scale, from fear to imploration. "Notary Fekete Janos from Brebul, who was also a notary from Valeadeni, and who had got laugh of the inhabitants' pains was driven on the village lanes, and a man with a hatchet up to the notary's head followed him, and what is more to kill him. The notary is saved by some leaders from Brebul intervention"⁴⁵.

⁴⁰ Idem, dosar 50 *Cornereva*, f. 5.

⁴¹ Idem, dosar 129 *Nădrag*, f. 1/b.

⁴² Idem, dosar 61 *Curtea*, f. 5/b.

⁴³ Idem, Caiet *Caraș*, *Naidăș*, p. 255.

⁴⁴ Idem, Caiet *Timiș*, *Denta*, p. 224-225.

⁴⁵ Idem, Caiet *Caraș*, *Valeadeni*, p. 392.

The war times made also violence manifesting in excess, in a pure, absolute shape, which goes to murder⁴⁶. The whole community takes part in the notary punishment, demobilized soldiers and even women. A kind of indictment superposes the events relating within which the witness becomes the doers' accomplice by his neutral tune without giving the names of: "demobilized ones", "a woman". Once murder done, the ordeal didn't end as the family is refused to follow the burial rite. The testimony let us know that the corpse was ulterior recuperated and buried in other locality graveyard.

Such an extreme act witness was the locality Moldova Veche: "Notary Samuil Kugel, after being summoned by the demobilized ones to open the commune pay office was stricken with an iron bar in head. He falls down into a swoon, in a blood lack. The dying man is thrown in the Danube. Coming to himself again, he emerges at the bank. A woman strikes him with a hoe and kills him. The corpse is thrown in the Danube and 8 days after the family finds it near by Moldova Nouă and buries him in the graveyard of Zlatița"⁴⁷.

Remedies

Priests played an important role in tempering and calming down spirits and reproaches, in avoiding many of the incidents. As close to community villages' wise men and advisers, they kept the crowds' anger underfoot. Testimonies in such a matter were kept from many localities: in Bichingi "the priest called people in the church and they swore by cross not to kill and plunder; as all were Romanians, they didn't hurt each other"⁴⁸. At Glimboca, the priest's preparation and advice, together with the mayor's ones, who was moreover a war cripple, kept the community far from some dramatic inner conflicts.

Press also assumes part of keeping calm advices that come from leaders. An appeal of Ardeal Orthodox Archdiocese was published in *Drapelul*, after its first publication in *Telegraful Român*. The national cause is invoked in order to make people aware and sensible that some ones' excesses might expose it in danger. Individual or common misunderstandings are to be left away in the favor of the national general interest. On

⁴⁶ Michel Wieviorka, *La Cruauté*, în *Coq-héron*, 174, 2003, 3, p. 114-115.

⁴⁷ Idem, *Caiet Caraș, Moldova Veche*, p. 248.

⁴⁸ Idem, dosar 16 *Bichingi*, chestionar.

the eve of the Great National Assembly they might prove an irreproachable behavior so that not to menace the event well developing. The time tension is let in ambiguity, of pernicious time of change without any accuse or violence or aggressiveness types remembering.

“Let us mind!

Times are hard, full of gale. Events rush with an amazing celerity.

We might be sober-minded and considerate, so that not to pervert by our rashness our national cause. We do pray our honored clergy in towns at villages to advise the faithful to calmly behave, not to look for provocative occasions which would cause bloodshed of innocent persons.

Our destiny as a nation the national assembly would decide.

Till then each Romanian may listen to and follow the Romanian national committee voice, the unique one asked these decisive days to mend the ways”⁴⁹.

As the in almost all cases of violence and aggressions, the come back soldiers were the main actors the solution hat to be looked for and was found within them: the National Guards forming. Our approach did not intend to relate the whole process of those guards constituting. Different national and county archives keep protocols and reports on the subject, part of them having been published in the documents collections *1918 la români, Documentele Unirii: unirea Transilvaniei cu Romania, 1 Decembrie 1918*. A series of studies also resumes the constituting process in a pragmatic way. Following the testimonies and memories channel, the conduits and effects of the new authorities were far at our hand.

In the absence of an authority it was impossible to put an end to violence. For many times the Hungarian police authorities arbitrarily resorted to force so that to give an example, to demonstrate that they have the control, under an ended shape of violence to constrain the villages’ rebels to surrender down⁵⁰. The remedy could come just from such a schism between the daily realities of quarrels, aggressiveness, robberies and devastations that the soldiers took part in disorderly, and the attempt to stop them, to create an authority within the community able to respect the minimum individuals’ rights and the belongings. The demobilized or ready to be soldiers could easy be organized as they belong to a community and know it well, have arms and have been accustomed to rigor and military

⁴⁹ *Drapelul*, XVIII, nr. 114 din 25 octombrie/7 noiembrie 1918, p. 3.

⁵⁰ Pierre Chaunu, *op. cit.*, p. 887-888.

discipline during the war time. Such a calling up under colors in the population's interest and the order keeping becomes a public one. People are called by clarion, from the church pulpit, through the intellectuals' approaching, within the meetings and custom socials. Such a notice is published in *Drapelul*:

“You, Romanian Brethren!

Enlist urgently the Romanian battalion in Lugoj. Come faithfully and heartily! It is about our national honor defense and our Romanian estate saving! Come without a moment's hesitation all these who are able-bodied so that not to be too late because bands of plunders and drinkers cry shame upon us in front of the world. Come, brethren that the right and saint cause is calling us!⁵¹

The nation is once again invoked as being beyond any other interest. By that calling a verdict is launched. The alcohol is the chaos source, and the guilty ones are identified at an ethnic level: “tăciunari” [smutty ones]. It was not possible that the Romanians have such a label, as their aspirations were so great and tend to a right and saint cause. Honor as a national attribute, and the estate, the restraint frame as an innermost, individual attribute are invoked. The two elements, nation and estate proclaim the rising up in arms and justify their defense.

The constituting dates are different from a locality to another but they are within the first decade of November. The frame is the same: during a session or a leaders and soldiers from the village meeting, they decide on the need to constitute the local national council and a guard under the Romanian National Central Council from Arad. The commandants' voting is open “by acclaiming”. Enlisting the guard is voluntary with under no material benefits assuming. The patrolling and guarding (the first public order guards)⁵² day and night service on the whole locality territory is set up, as well as the vehicles control and roads watch, and the intervention in cases of individuals' rights and belongings non-observance. The guards stay active and contribute in a good measure to re-set order and pacify the communes, to stop the Magyar gendarmerie's abuses. Being created to cover the authority void, the Romanian guards seldom join violent conflicts with the Hungarian gendarmes. Part of them are abolished at the Serbians coming, the rest of them at the French troops installing.

⁵¹ *Drapelul*, nr 115 din 27 octombrie/9 noiembrie 1918, p. 2.

⁵² Coriolan Iosif Buracu, *Amintiri*, Timișoara, 2007, p. 133-135.

The guards did not change the law, did not contest the former order but that it was not applied. They did not wish to be rival forces but complementary ones, but their juxtaposition with the Magyar authorities made them divergent by the promoted interests.

“We have not approved any authority suspension, but we claimed that till other laws would be brought there and other authorities would be settled, the existent laws be respected without hesitation and the authorities be supported in their desires discharging. But naturally these authorities have to correctly understand their mission, as considered themselves to serve people and not to be the people’s masters. For that they have to let apart the political reasons from their work as not being called to solve the great question of the day, and to dedicate all their attention to the public interest service: to guarantee the legal order and the citizens’ belongings and life security without any exception. These times only in such a work the authorities could count on our support. But if this duty will be overlooked, we will stand face to face and only then it could become timely for us to take coercive measures for the good of people, in full agreement with all the citizens”⁵³. The conflicts between the Magyar gendarmes or guards and the Romanian guards, between a former and contested authority and a new one which was supported now by attacking, now by retreating seldom had the colors of guerrilla operations, of attrition. Some of them were in a shape of massacre, as it was at Făget fair, on St. Dumitru’s feast where 20 about were raked by bullets. It is about practices dislocated from their originate essence that were sharpened by war and its end circumstances.

Even if the 1918 fall will confirm, from the tactic viewpoint, the war end as pains, violence and death source, the fragile and long pacifying process will not deny such elements which will contaminate the new reality in the Banat.

⁵³ *Drapelul*, XVIII, nr. 113 din 23 octombrie/5 noiembrie 1918, p. 2.

VARIABLE ALE VIOLENȚEI ÎN BANAT LA SFÂRȘITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Rezumat

În toamna anului 1918 Banatul se afla în continuare într-un univers marcat de război. Viața cotidiană se confrunta cu o serie de evenimente neobișnuite, caracterizate prin stări de violență. Războiul nu era în acea perioadă pe deplin încheiat, stările de spirit tensionate se făceau încă simțite, violența fiind debordată în afara frontului în parametri diferiți și în forme inedite de manifestare.

În studiul nostru am înscris următoarea dilemă: dacă violența ar fi percepută drept un obiect al istoriei, un coeficient de evaluare a războiului și a consecințelor sale, care ar fi formele de manifestare? Demersul nostru se dorește a fi o căutare retrospectivă a simptomelor violenței mergând pe filonul mărturiilor, astfel încât să putem înțelege mai bine declinarea manifestărilor și a diversilor factori care intervin în contextul de după război.

Sursele acestor violențe pot fi reperate în demobilizarea dezorganizată ca urmare a prăbușirii frontului și a dezintegrării armatei austro-ungare, în privațiunile din spatele frontului, în abuzurile suferite de familiile soldaților din partea autorităților maghiare. Putem să mai adăugăm aici și sentimentul de frustrare, acumularea unei imense tensiuni interioare din timpul războiului și recurgerea frecventă la alcool. Cea mai mare parte a soldaților se reîntorc de pe front cu armele, astfel încât pot recurge foarte ușor la forță pentru rezolvarea diferitelor neînțelegeri. Pe fondul suprasolicitării de la finalul conflictului, a exercițiului reacțiilor instinctive în materie de auto-apărare, a diferendelor latente, starea afectivă de război se recrează atât la nivel individual, cât și colectiv. Astfel atmosfera frontului se proiectează pe străzile satului, actele de violență ale soldaților demobilizați comise asupra civililor (în principal asupra autorităților: primarului, notarului, secretarului, dar și asupra comercianților) pot fi încadrate în starea de asediu. Enumerăm o serie de acte de violență cum ar fi jafurile, violențele fizice, sechestrarea, uneori chiar crima.

Remediile împotriva acestor tensiuni au fost găsite în intervenția preoților, percepuți de către soldați ca înțelepți ai satelor și sfetnici de încredere și în constituirea gărzilor naționale, organisme create prin voluntariat pentru a putea acoperi vidul de autoritate și pentru a asigura siguranța bunurilor și a ordinii publice.

ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÂNTULUI CENTRAL JUDEȚEAN CARAȘ (ORAVIȚA) AL ASTREI ÎN PERIOADA 1918–1937

*Dumitru Tomoni**

Cuvinte cheie: Caraș, Oravița, despărțământ județean, cercuri culturale, biblioteci populare
Keywords: Caraș, Oravița, county district section, cultural societies, country libraries

Modificarea statutelor „Astrei” în ședința specială din 9 noiembrie 1924 a Adunării Generale din Arad¹ a creat cadrul statutar pentru înființarea despărțămintelor centrale județene în anul 1926. Acestea erau organe intermediare între centru și despărțămintele de plasă și aveau sediul în reședința plasei centrale.

Despărțămintele județene erau conduse de către un comitet format din 15 membri, aleși de către adunarea despărțământului pe timp de 5 ani „dintre cei mai vrednici, devotați și muncitori membri fondatori, pe viață și activi ai «Asociațiunii», domiciliați pe teritoriul despărțământului”². Din comitetul despărțământului județean făceau parte, de drept, președinții tuturor despărțămintelor din plasele județului. Organul executiv al comitetului era biroul, constituit din funcționarii onorifici ai despărțământului: președintele, vicepreședintele, secretarul, casierul, controlorul, bibliotecarul și economul. Principalele atribuții ale comitetului erau: inițierea, organizarea, conducerea și supravegherea vieții culturale și economice de pe teritoriul despărțământului printr-o susținută activitate organizatorică și de propagandă culturală. Comitetul avea obligația de a înființa și organiza cercurile culturale în toate localitățile urbane și rurale de pe teritoriul despărțământului.

* Liceul Făget, jud. Timiș, e-mail: dtomoni@yahoo.com.

¹ Serviciul Județean Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond *Astra*, doc. 2041/1924, f. 179-181 (în continuare SJSAN).

² *Regulamentul pentru regionalele, despărțămintele și cercurile culturale ale „Astrei”*, art. 15.

mântului, de a le îndruma și supraveghea activitatea, de a organiza Case Naționale, biblioteci, școli țărănești, expoziții, conferințe etc³.

Membrii comitetului se constituiau în cinci comisii, după aptitudinile, pregătirea și dorința acestora: comisia pentru organizarea cercurilor culturale; comisia pentru propaganda culturală prin cursuri, conferințe, răspândirea publicațiilor, colaborarea cu alte societăți; comisia pentru Casa Națională și sala de citit; comisia bibliotecilor, muzeelor și serviciului de colportaje; și comisia pentru înscrierea de membri, încasarea taxelor și a altor venituri și constituirea fondurilor. Pe lângă activitatea în comisii, fiecare dintre membrii comitetului coordona activitatea unuia sau mai multor cercuri culturale.

În Ardeal și Banat s-au constituit 23 de despărțăminte centrale județene: Alba Iulia, Arad, Bihor, Brașov, Caraș, Ciuc, Făgăraș, Hunedoara, Maramureș, Mureș, Năsăud, Odorhei, Sălaj, Satu Mare, Severin, Sibiu, Someș, Târnava Mare, Târnava Mică, Timiș-Torontal, Treiscaune și Turda⁴.

În Banat, cele trei despărțăminte centrale județene – Timiș-Torontal, cu sediul la Timișoara, Severin, cu sediul la Lugoj și Caraș, cu sediul la Oravița – coordonau activitatea despărțămintelor constituite în plășile acestor județe, așa cum rezultă din tabelul alăturat:

Despărțămintele centrale județene din Banat (1926-1937)

Nr. crt.	Despărțământul central județean	Despărțământul de plasă
1	Caraș (Oravița)	1 Oravița 2 Bocșa 3 Bozovici 4 Moldova Nouă 5 Reșița 6 Sasca Montană („Vichentie Babeș”)

³ *Ibidem*, art. 16; vezi și Eugen Hulea, „Astra”. *Istoric, organizare, activitate, statute și regulamente*, Sibiu, 1944, p. 32-33; Ioan Holhoș, *Sistemul organizatoric pentru susținerea și realizarea programului cultural educativ al „Astrei”*, în „Astra” 1861-1950, *Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român*, coord. Victor V. Grecu, Sibiu, 1987, p. 256-257; Valer Moga, *Astra și Societatea 1918-1930*, Cluj Napoca, 2003, p. 298.

⁴ *Transilvania* (Sibiu), an. LVII, nr. 8-9, august-septembrie, 1926, p. 402-403; vezi și Valer Moga, *op. cit.*, p. 299-302.

2	Severin (Lugoj)	1 Lugoj 2 Caransebeș 3 Orșova 4 Sacu 5 Teregova
3	Timiș-Torontal (Timișoara)	1 Timișoara 2 Buziaș 3 Ciacova 4 Comloșu Mare 5 Deta 6 Giulvăz 7 Jimbolia 8 Lipova 9 Periam 10 Recaș 11 Sînnicolau Mare 12 Vinga

Despărțământul Oravița s-a constituit ca despărțământ județean, sub denumirea de „Despărțământul Caraș“, în urma adunării din 29 decembrie 1926, sub conducerea profesorului Ilie Rusmir de la liceul din Oravița⁵.

Conducerea despărțământului, după ce a făcut o analiză profundă a realităților social-economice și culturale a zonei arondate și, în special, a satului românesc, a stabilit mai multe direcții de acțiune. Potrivit acestui program se dorea: înființarea de despărțăminte de plasă, cercuri culturale și biblioteci populare, reactivarea corurilor și reuniunilor de cântări, susținerea de conferințe pentru a conștientiza efectele tuberculozei și sifilisului, adevărate „plăgi sociale“ și cele ale scăderii natalității, îndrumarea agricultorilor și crescătorilor de vite pentru îmbunătățirea soiurilor de plante și a raselor de animale, sprijinirea agricultorilor pentru comercializarea produselor agricole, redobândirea încrederii în intelectualii satelor și ai orașelor etc⁶.

Pe lângă despărțământul central Oravița, în cadrul despărțământului județean Caraș mai funcționau și 5 despărțăminte de plasă: Reșița, Bocșa-Montană, Bozovici, Sasca-Montană și Moldova Nouă⁷. Activitatea lor a

⁵ *Transilvania*, an LVIII, nr. 10-11, octombrie-noiembrie, 1927, p. 475.

⁶ Serviciul Județean Caraș Severin a Arhivelor Naționale, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 1/1930, f. 61 și dosar 2/1931, f. 47 (în continuare: SJCSAN).

⁷ *Ibidem*, dosar 5/1932, f. 43-49 și dosar 6/1933, f. 16; vezi și *Vestul* (Timișoara), an V, nr. 1138 din 15 iulie 1934.

fost diferită de la un an la altul, în funcție de agenda evenimentelor și zelul conducătorilor.

Înființarea de cercuri culturale în localitățile mai importante a constituit o preocupare primordială a conducerii despărțământului județean. Numărul cercurilor culturale va crește de la 38 în anul 1930⁸, la 40 în 1932⁹ și la 46 în 1937¹⁰, despărțământul județean Caraș situându-se din această perspectivă în rândul despărțămintelor fruntașe ale „Astrei”.

Tabel nr. 23 Cercurile culturale din județul Caraș în anul 1937¹¹

Nr. crt.	Cercul cultural	Plasa	Președintele cercului
1	Bozovici	Bozovici	Alexandru Boldescu - judecător
2	Rudăria	Bozovici	Nicolae Careba – preot
3	Borlovenii Vechi	Bozovici	T. Borchescu – preot
4	Șopotul Vechi	Bozovici	Iosif Găină
5	Pătaș	Bocșa	L. Lăzărescu – învățătoare
6	Dalboșeț	Bozovici	Brebenția
7	Prilipeți	Bozovici	Ilie Ursu – notar
8	Lăpușnicu Mare	Bozovici	N. Bihoiu – preot
9	Gârbovăț	Bozovici	N. Micicoi – învățător
10	Sasca Română	Răcăjdia	A. Mihailovici – preot
11	Cărbunari	Răcăjdia	M. Gropșian – ziarist
12	Răchitova	Oravița	Alexa Olariu – preot
13	Greoni	Oravița	Gheorghe Vișan – agricultor
14	Milcoveni	Răcăjdia	Petru Bena – învățător
15	Iam	Răcăjdia	Gheorghe Seracin
16	Berliște	Răcăjdia	Gheorghe Dănescu – preot
17	Pojojena de Jos	Moldova Nouă	Vasile Blaj – preot

⁸ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 2/1931, f. 16-19.

⁹ *Ibidem*, dosar 6/1931, f. 16-17.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 23/1937, f. 62-64.

¹¹ *Ibidem*.

18	Ciclova Montană	Oravița	Vasile Crețu – preot
19	Ciclova Română	Oravița	D. Ciocârlie – învățător
20	Broșteni	Oravița	Eugeniu Macovei – învățător
21	Maidan	Oravița	I. Balmez – notar
22	Ciuchici	Răcăjdia	Brutus Belcean – preot
23	Petrila	Răcăjdia	I. Gârcu – agricultor
24	Dognecea	Bocșa	I. Roiescu – inginer
25	Gârliște	Reșița	Axente Popovici – preot
26	Târnova	Reșița	Contantin Ilie – preot
27	Baziaș	Moldova Nouă	P. Constantinescu
28	Socol	Moldova Nouă	Nicolae Chirițescu – locotenent
29	Oravița (Valea Minerilor)	Oravița	Iacob Boșica – învățător
30	Moldova Veche	Moldova Nouă	A. Gruia – preot
31	Ticvaniul Mic	Oravița	Romulus Suciuc – preot
32	Bogodini	Răcăjdia	Ion Corcan
33	Jitin	Oravița	Linția Teodor – preot
34	Văliug	Reșița	Gheorghe Pungă – învățător
35	Sușca	Moldova Nouă	Septimiu Daș – preot
36	Socular	Răcăjdia	Ion Duma – învățător
37	Agadici	Oravița	Gheorghe Măteu – preot
38	Vrăniș	Răcăjdia	Simion Bartolomeu – preot
39	Răcăjdia	Răcăjdia	Gheorghe Simion – preot
40	Mercina	Răcăjdia	Leonte Polgar – notar
41	Vrani	Răcăjdia	Iosif Râta – preot
42	Oravița Română	Oravița	Cornel Jurca – preot
43	Ilidia	Răcăjdia	–
44	Ciorța	Răcăjdia	Ion Ursu – învățător
45	Vărădia	Oravița	Nica Paul – notar
46	Macoviște	Răcăjdia	Iacob Crețu – preot

Paralel cu înființarea cercurilor culturale, conducerea despărțământului județean s-a preocupat și de crearea bibliotecilor populare în cât mai multe localități. Dacă în anul 1928 funcționau doar 9 biblioteci populare¹², în 1932 numărul lor a crescut la 40¹³, iar peste un an, la 60¹⁴, chiar dacă uneori activitatea lor lăsa de dorit pentru că erau „împreunate cu bibliotecile altor societăți culturale”¹⁵. Pe lângă aceste biblioteci primite de la Sibiu vor funcționa și biblioteci donate de unele personalități sau de alte societăți culturale. Astfel, în 1933, ministrul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor, Dimitrie Gusti, a donat 15 biblioteci unor comune din județul Caraș¹⁶. În același timp, președintele despărțământului de plasă Bozovici, Coriolan Buracu, a primit din partea Bibliotecii „I. G. Bibicescu” din Turnu Severin 12 biblioteci a câte 400 de volume fiecare, inclusiv mobilier pentru localitățile: Bozovici, Bănia, Borlovenii Vechi, Dalboșeț, Gârbovăț, Lăpușnic, Pătaș, Prilipeți, Prigor, Șopotul Vechi și Rudăria și o bibliotecă cu 800 de volume pentru despărțământul de plasă din Bozovici¹⁷. O bibliotecă importantă, ce cuprindea aproape 2 500 de volume avea și despărțământul de plasă din Sasca Montană¹⁸. Biblioteca oferea cititorilor 8 colecții de ziare politice și sociale și mai multe reviste: „Transilvania”, „Cele trei Crișuri”, „Convorbiri Literare”, „România Ilustrată”, „Viața Românească”, „Revista corurilor din Banat”, „Semenicul”, „Banatul”, „Tribuna Banatului” etc¹⁹. Între anii 1931–1938 despărțământul central județean Caraș a încercat fără succes crearea unei biblioteci publice în Oravița prin unificarea bibliotecii despărțământului cu bibliotecile publice înființate de scriitorul și prefectul Ion Dongorozi.

Sușținerea de prelegeri și conferințe a constituit cea mai importantă și constantă activitate a despărțământului județean Caraș. Tematica a fost diversă, dar cele mai multe dintre ele abordau aspecte importante ale vieții materiale, spirituale și sociale ale satului cărășan: „Grădinăritul”, „Creșterea animalelor și valorificarea lor prin cooperare”, „Sfaturi igienice”, „Despre tuberculoză”, „Despre sifilis”, „Bolile contagioase”, „Cancerul și

¹² *Transilvania*, an 59, nr. 12, decembrie, 1928, p. 1039.

¹³ *Vestul*, an. IV, nr. 871 din 3 august 1933.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 1138 din 15 iulie 1934.

¹⁵ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 6/1933, f. 16.

¹⁶ *Vestul*, an. IV, nr. 871 din 3 august 1933.

¹⁷ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 2/1931, f. 18.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 8/1931, f. 29.

¹⁹ *Transilvania*, an 60, nr. 10-11, octombrie-noiembrie, 1929, p. 828.

porfilaxia lui“, „Despre alcoolism“, „Criza morală și urmările ei“, „De ce suntem săraci?“²⁰. Numeroase conferințe au fost dedicate unor teme importante din istoria românilor: „Mihai Viteazul“, „Originea neamului românesc“, „Luptele de la Tisa-Budapesta“, „Ziua de 10 Mai“, „Ziua de 1 Decembrie“ etc.²¹. Numărul conferințelor va crește de la 22 în anul de activitate 1927/1928²² la 66 în 1931/1932²³ și 132 în 1933/1934²⁴. Conferințarii erau intelectualii județului – Ilie Rusmir, Petre Corneanu, Coriolan Buracu, Ilie Groșianu, Ion Țeicu, A. Perianu, Cornel Dăneț, Andrei Mălăescu, Ion Fira etc., dar și universitarii clujeni Gheorghe Bogdan-Duică și Patrichie Râmneanțu sau directorul Muzeului Bănățean Timișoara, dr. Ioachim Miloia.

Sușținerea de conferințe era inclusă în mod obligatoriu și în programul manifestărilor organizate cu ocazia aniversării sau comemorării unor personalități cărășene, așa cum au fost academicianul Simeon Manguica²⁵, istoricul Ioan Sârbu, generalul Traian Doda²⁶ și revoluționarul pașoptist Eftimie Murgu²⁷. Din dorința de a da „drept pildă vie generațiilor tinere“ și a-și exprima prețuirea față de aceste personalități, conducerea despărțământului a ridicat monumente sau a așezat plăci comemorative. La 20 aprilie 1929 a avut loc la Bozovici solemnitatea dezvelirii monumentului pașoptistului bănățean Eftimie Murgu, la care au participat sute de țărani din Valea Almăjului și numeroși intelectuali din principalele orașe din Banat. Solemnitatea a început în casa culturală prin ședința festivă a despărțământului Oravița, la care a fost invitat și prof. univ. Gheorghe Bogdan-Duică care a susținut prelegerea „Viața și faptele lui Eftimie Murgu“²⁸. În 1933 s-a ridicat în Oravița monumentul altui bănățean, iluministul Damaschin Bojincă²⁹. Cu ocazia adunării generale a despărțământului județean Caraș organizată la Rudăria, la exact un deceniu de la moartea istoricului Ioan Sârbu, conducerea despărțământului a dezvelit, în prezența unui public numeros și a

²⁰ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 6/1933, f. 17-20.

²¹ *Ibidem*.

²² *Transilvania*, an. 59, nr. 12, decembrie 1928, p. 1039-1040.

²³ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 5/1932, f. 43-48.

²⁴ *Vestul*, an. V, nr. 1138 din 15 iulie 1934.

²⁵ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 5/1932, f. 46.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, dosar 2/1936, f. 56.

²⁸ *Răsunetul* (Lugoj), an. VIII, nr. 19 din 5 mai 1929.

²⁹ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 6/1933, f. 17.

fanfarelor din Bănia și Prilipeți, o placă comemorativă cu inscripția: „În amintirea marelui istoric Dr. Ioan Sârbu/anul 1865–1922/, s-a așezat această placă pe casa strămoșească de către asociația culturală Astra, desp. Caraș, 9 iunie 1932”³⁰.

Tot în scopul cunoașterii vieții și activității unor personalități bănățene sau a istoriei locale, conducerea despărțământului a tipărit mai multe lucrări având chiar și o editură proprie. Astfel, în anul 1930 a văzut lumina tiparului o broșură cu numele almăjenilor morți în primul război mondial, tipărită în 1000 de exemplare și distribuită gratuit familiilor celor dispăruți. În același an s-a tipărit un Almanah al Almăjului și un calendar de perete cu fotografiile lui Eftimie Murgu, Ioan Sârbu, Traian Doda, Gheorghe Novacovici și a celui mai bătrân stejar din lunca Almăjului³¹. În 1932, conducerea despărțământului a publicat în editura proprie broșura comemorativă „Viața și opera lui Simion Mangiucă”, iar în anul următor lucrarea „Viața și opera bănățeanului Damaschin Bojincă”, scrisă de profesorul Traian Topliceanu³².

Având convingerea că prin artă se dă posibilitatea contemporanilor și posterității să cunoască și să aprecieze gradul de cultură, personalitatea și profunzimea țăranului român, despărțământul a încurajat aranjarea de expoziții cu premii pentru a scoate în evidență creațiile artei românești în ceea ce privește portul, țesăturile și broderiile și pentru a deștepta gustul și dragostea pentru ele. Astfel de expoziții s-au organizat în anul 1928 la Orșova³³ (pentru costume bănățene), în 1932 la Bozovici și la Oravița³⁴ (cu secții etnografice, istorice, industriale, de pictură și sculptură bănățeană, de demografie și cultură, de ocupații tradiționale etc.), la Rudăria (pentru cusături naționale) și la Sasca-Montană (pentru costume naționale)³⁵.

Admirația pentru istoria națională și dorința de păstrare a vestigiilor istorice s-a văzut și din încercarea de înființare de muzee locale, remarcându-se în acest sens „Muzeul Almăjului” din Bozovici, ce deținea peste 200 de obiecte, monede romane, maghiare din secolul al XIII-lea, arme, tablouri vechi, obiecte casnice și de îmbrăcăminte, fotografii așezate în

³⁰ *Ibidem*, dosar 5/1932, f. 4.

³¹ *Ibidem*, dosar 2/1931, f. 22.

³² *Ibidem*, dosar 6/1933, f. 16.

³³ Gheorghe Preda, *Activitatea „Astrei” în 25 de ani de la Unire (1918-1943)*, Sibiu, 1944, p. 230.

³⁴ SJCȘAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 6/1933, f. 20.

³⁵ Gh. Preda, *op. cit.*, p. 230.

dulapuri și mese tip vitrină. Tot despărțământul Bozovici a tipărit un pliant cu numele almăjenilor morți în timpul primului război mondial, ce a fost distribuit gratuit familiilor celor căzuți la datorie³⁶. Membrii despărțământului Sasca-Montană l-au însoțit pe Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului din Timișoara, într-o periegeză arheologică, reușind cu această ocazie să se descopere însemnate urme ale civilizației romane și dacice. Prin aceste periegeze și prin donațiile unor iubitori de istorie din zonă, muzeul din Timișoara s-a îmbogățit cu numeroase obiecte și monede romane, un frumos lanț de bronz, numeroase brățări de metal și bijuterii romane, 400 de monede de pe timpul lui Constantin cel Mare, acte miniere din anii 1782–1793, un permis de armă din anul 1808 etc³⁷.

Din dorința de a pune în valoare mișcarea corală din județele Caraș, existentă încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conducerea despărțământului va acorda o atenție constantă corurilor și fanfarelor. În primăvara anului 1930, din inițiativa lui Vasile Goldiș, a avut loc la Oravița o dezbatere cu tema „Astra și corurile”, cu participarea dirijorilor de coruri din 8 localități³⁸. Cei prezenți au subliniat atât rolul important avut de mișcarea corală în cadrul mișcării naționale române până la Marea Unire, cât și situația dificilă în care se află unele coruri și fanfare. Pe lângă starea generală de apatie, cauza esențială o reprezenta implicarea factorului politic. Potrivit punctului de vedere exprimat de participanții la această adunare: „Politica rău înțeleasă, care a adus atâtea instituții culturale și economice la sapă de lemn s-a cuibărit și aici. Corurile și fanfarele vechi, cu trecut glorios în luptele politice naționale s-au desființat, iar puținele care au mai rămas s-au scindat în două sau în trei după partidele politice din sat sau oraș”³⁹. Pentru revigorarea mișcării corale, adunarea a hotărât să se înființeze în cadrul despărțământului o secție a corurilor și fanfarelor care va avea un președinte și 5 membri și se va ocupa de integrarea activităților corale în cadrul programului general al despărțământului. Cele mai bune coruri și fanfare urmau să fie recompensate printr-o subvenție anuală votată de către conducerea despărțământului. În același timp, toți dirijorii urmau să fie trimiși la cursuri de pregătire, iar cei mai valoroși la Conseruatorul din Timișoara. Preoții și învățătorii satelor urmau să fie membri

³⁶ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 2/1931, f. 22.

³⁷ *Transilvania*, an. 61, nr. 7-10, iulie-octombrie 1930, p. 59.

³⁸ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 1/1930, f. 36.

³⁹ *Ibidem*, f. 40.

activi ai corurilor și să ia parte la conducerea lor împreună cu toți ceilalți intelectuali din localitatea respectivă. Politica urma să fie exclusă din activitatea corurilor și fanfarelor, iar acelea care s-ar abate de la acest principiu urmau să fie excluse din cadrul despărțământului. În schimb, conducerea despărțământului se obliga să tipărească culegeri de cântece, pe care urma să le distribuie gratuit corurilor și fanfarelor. În sprijinirea mișcării corale urmau să fie atrase și organele administrației locale: primarii, notarii și consilierii locali⁴⁰. Din păcate, acest proiect de revigorare a mișcării corale nu se va aplica decât parțial, activitatea corurilor și fanfarelor fiind sub potențialul și tradiția moștenită.

Cu toate acestea, despărțământul va menține o colaborare constantă cu reuniunile corale și fanfarele din localitățile județului Caraș. Ele au fost invitate atât la manifestările organizate cu ocazia adunărilor generale, cât și la sărbătorirea unor evenimente importante din istoria națională sau a unor personalități bănățene. De fiecare dată conducerea despărțământului a oferit premii celor mai valoroase coruri și fanfare. Astfel, cu ocazia adunării generale ținută la 26 iulie 1931 în Bocșa Montană s-a organizat un concurs de coruri și fanfare în grădina restaurantului „Cerbul de aur“, la care au participat corurile: „Traian Grozăvescu“ din Oravița, „Mihai Gașpar“ din Bocșa Montană, „Doina“ din Vasiova, cele din Bărbosu, Ramna și Ocna de Fier, precum și reuniunea de cânt și lectură din Dognecea, reuniunea de cânt din Bocșa Română și societatea muzicală din Bocșa Română⁴¹. La sfârșitul concursului au fost premiate corurile din Oravița, Bocșa Română și Ocna de Fier. La concursurile de fanfare au participat fanfarele din Vermeș, Valeapai, Bocșa Montană, U.D.R. Bocșa Română și Bozovici, fiind premiată fanfara din Bozovici⁴². Activități similare s-au organizat și cu ocazia celorlalte adunări generale și nu numai. Astfel, la adunarea generală a „Astrei“ organizată în anul 1930 la Caransebeș⁴³, în prezența regelui Carol al II-lea, conducerea despărțământului a acordat o subvenție de 1000 lei fanfarelor din Bozovici și Prilipeți, care au participat la programul artistic organizat cu această ocazie⁴⁴. Conducerea despărțământului s-a preocupat și de premierea elevilor cu rezultate deosebite obținute la învățătură. În 1930

⁴⁰ *Ibidem*, f. 40-44.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 2/1931, f. 36.

⁴² *Ibidem*, f. 36-37.

⁴³ Dumitru Tomoni, *Adunarea generală a „Astrei“ de la Caransebeș (1930)*, în *Banatica*, 17, 2005, p. 505-521.

⁴⁴ SJCȘAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 5/1932, f. 43.

au fost donate 279 volume pentru premii școlare: 57 Liceului de băieți „General Dragalina“ din Oravița, 70 școlilor primare din Oravița, 29 Gimnaziului de fete din Oravița și 123 volume școlilor din Broșteni, Greoni, Rachitova și Ciclova Montană⁴⁵. La sfârșitul anului școlar următor s-au mai donat 57 volume liceului de băieți și 29 volume Gimnaziului de fete din Oravița⁴⁶. În perioada 12-20 mai 1935, despărțământul a organizat o expoziție de carte românească în cadrul acțiunii „Săptămâna cărții“. În acest sens, conducerea despărțământului s-a adresat mai multor edituri pentru a trimite cărți și reviste spre a le pune în vânzare. Venitul obținut din rabatul acordat a fost folosit pentru premiarea elevilor cu rezultate deosebite la învățătură⁴⁷.

Cum unul dintre obiectivele „Astrei“ încă de la înființare a fost ridicarea materială și spirituală a satului românesc, conducerea despărțământului va răspunde solicitării Comitetului Central de la Sibiu de a organiza școli țărănești. Prima școală țărănească s-a deschis la 15 ianuarie 1935 în Oravița, fiind sprijinită și de conducerea „Astrei“ care, în ședința din 3 februarie 1934, a hotărât alocarea unei subvenții de 10 000 lei⁴⁸. Cursurile, cu o durată de 30 de zile, au fost urmate de 29 de cursanți. Ele au fost susținute în mod gratuit de profesori, învățători, ingineri și avocați din Oravița⁴⁹. Pentru anul următor, școala țărănească din Oravița a beneficiat de sprijinul Prefecturii județului Caraș, a preturilor de plasă⁵⁰, a Camerei Agricole Caraș și, bineînțeles, a conducerii „Astrei“. Cursurile s-au deschis în ziua de 4 februarie, cu participarea a 25 de cursanți cu vârsta cuprinsă între 22 și 37 de ani. S-au predat atât lecții de specialitate – botanică, zootehnie, agricultură, cooperatie etc. – cât și lecții de educație națională și cetățenească: limbă și literatură română, istorie, economie politică, drept și legislație, igienă și muzică⁵¹. Cursanților li s-au prezentat și o serie de conferințe cu subiecte adecvate: „Așezarea impozitelor și perceperea lor“, „Cooperatia în criza financiară“, „Purtarea pe stradă, în societate, familie“, „Reguli la masă“, „Salutul, purtarea față de autorități“, „Ce să citim; organizarea unei biblioteci“, „Cum trebuie organizat un cerc cultural“ etc.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 2/1931, f. 20.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 5-6.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 14/1935, f. 19.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 8/1934, f. 4.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 14/1935, f. 7.

⁵⁰ *Ibidem*, Fond Pretura Plășii Bozovici, dosar 10/1936, f. 8.

⁵¹ *Ibidem*, Fond Astra. Despărțământul județean Caraș, dosar 20/1936, f. 5-11.

Cursurile au fost absolvite de 23 de cursanți, între care și 5 tineri români din Iugoslavia. Activitatea școlii țărănești din Oravița va continua și în anii următori, când asemenea școli se vor deschide și în alte localități din județ.

Realizările despărțământului central județean Caraș s-au remarcat și prin unele activități specifice acestui despărțământ: înființarea de Case Naționale, deschiderea unui cinematograf și efectuarea de cercetări monografice.

Conducerea despărțământului a acordat în mod constant ajutoare bănești necesare ridicării unor case naționale în unele localități mai importante, solicitând în acest sens și sprijinul Comitetului Central de la Sibiu. Asemenea edificii culturale se vor construi la Broșteni, Răchitova⁵², Reșița, Ciclova Montană, Vrani, Secășeni și Rusova-Nouă⁵³.

Numeroase probleme a ridicat funcționarea cinematografului „Astra” din Oravița, dar prin tenacitatea președintelui Ilie Rusmir ele au fost depășite. Până în 1930 cinematograful, ce aducea un venit considerabil, a funcționat într-o casă particulară, dar odată cu vânzarea ei sucursalei locale a Băncii Naționale au început să apară probleme pentru găsirea unei locații corespunzătoare. După zeci de intervenții făcute guvernatorului Băncii Naționale, conducerii Asociației de Teatru, Casinou și de Cetire din Oravița, a hotelului „Coroana” din Oravița și a altor asociații și instituții locale⁵⁴, la 5 ianuarie 1934 primește autorizație de funcționare în localul Asociației de Teatru, Casinou și Cetire⁵⁵. Cinematograful a constituit un mijloc eficient de propagandă culturală prin zecile de filme educative prezentate atât adulților cât și elevilor care se bucurau de reduceri importante de prețuri. Din păcate, veniturile realizate au fost insuficiente pentru zidirea unui palat cultural în Oravița, așa cum preconizase conducerea despărțământului.

Aceasta din urmă s-a remarcat și prin susținerea cercetărilor monografice din Valea Almăjului, o zonă bine definită, formată din 16 sate „lipsite de drumul de fier [...] cu un port național aproape uniform, grai românesc destul de bine păstrat, obiceiuri vechi, abundente”⁵⁶. Cercetările

⁵² *Ibidem*, dosar 271931, f. 23.

⁵³ *Ibidem*, dosar 6/1933, f. 21.

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 1/1930, f. 8; 3/1932, f. 2-5; 5/1932, f. 36-37; 7/1933, f. 3-48 și 9/1934, f. 5.

⁵⁵ Sim. Sam. Moldovan, *Oravița de altădată și teatrul cel mai vechi din România*, Oravița, 1938, p. 141.

⁵⁶ *Transilvania*, an 67, nr. 6, noiembrie-decembrie, 1936, p. 592.

s-au efectuat cu sprijinul Institutului de Igienă și al Muzeului Etnografic din Cluj. Echipa de cercetători era formată din dr. Petru Râmneanțu, premiat de Academia Română pentru studiile din secuime, ce trebuia să cerceteze demografia și alimentația zonei, dr. Făcăoaru pentru teste de inteligență și cercetări antropologice, Eugen Dabija pentru probleme juridice, dr. L. Netoliczka pentru etnografie, Ion Chelcea pentru folclor, dr. L. Ruva și dr. Gheorghe Runcan pentru medicină terapeutică, dr. Gheorghe Laeș pentru zootehnie, inginer Pavel Grecu pentru agronomie și agricultură, Olga Tuzenco pentru alimentație, prof. Ilie Rusmir și Al. Damian pentru plante medicinale, ing. I. Muntean pentru silvicultură, Sim. Sam. Moldovan și înv. I. Nemeș pentru istoria bisericii⁵⁷. Cercetările s-au efectuat în comunele Borlovenii Vechi și Pătaș în perioada 27 iunie-23 iulie, beneficiind de sprijinul material al conducerii despărțământului. Paralel cu cercetările efectuate s-au făcut peste 300 de consultații medicale și s-au dat tratamente gratuite, 30 de perechi de concubini au fost convinși să se căsătorească, s-au ținut 32 de conferințe, un curs de altoire și unul de gospodărie, au fost vizitate mai multe gospodării dându-se sfaturi în domeniile agriculturii, sănătății, igienei și creșterii copilului. Rezultatul cercetărilor a fost adus la cunoștința autorităților județene pentru a putea elabora un program cultural-economic și sanitar pentru satele județului.

Cu excepția anului 1935, despărțământul central județean Caraș și-a ținut cu regularitate adunările generale la: Oravița (10 iunie 1928, 14 iulie 1929 și 8 iulie 1936); Reșița (29 iunie 1930); Bocșa Montană (26 iulie 1931); Rudăria (9 iunie 1932); Moldova Nouă (22 iulie 1933); Sasca Montană (8 iulie 1934) și Vrani (13 iunie 1937)⁵⁸. Adunarea Generală de la Moldova Nouă a ales un nou comitet județean, care a condus despărțământul până la constituirea Regionalei „Astra Bănățeană”. Noua conducere era formată din: Ilie Rusmir (președinte), Ioan Bolboca (vicepreședinte), Andrei Mălăescu (secretar general), Nicolae Băulescu (secretar), D. Gopșian (casier) și Traian Mica (jurisconsult). Membri în comitet au fost aleși: Nicolae Lighezeanu, Maxim Radovan, Virgil Musta, I. Cioc, Petre Corneanu, Ioan Nedelcu și D. Boitor⁵⁹.

⁵⁷ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 20/1936, f. 35-36; vezi și *Acțiunea* (Lugoj), an. III, nr. 28 din 19 iulie 1936.

⁵⁸ SJCSAN, *Fond Astra. Despărțământul județean Caraș*, dosar 26/1939, f. 1.

⁵⁹ *Vestul*, an. IV, nr. 871 din 3 august 1933.

Prin eforturile conducerii despărțământului și, în special, ale președintelui Ilie Rusmir, precum și prin multitudinea activităților desfășurate, despărțământul central județean Caraș a reușit să-și facă simțită prezența în viața culturală a județului, să fie un reper și pentru alte asociații culturale și să se bucure de aprecierea conducerii de la Sibiu.

THE ACTIVITY OF ASTRA'S CENTRAL DEPARTEMENT FROM CARAȘ COUNTY (ORAVIȚA) DURING 1918-1937

Abstract

Oravita district section was set up under the name „CARAS DISTRICT SECTION” following the meeting of December 20, 1926, under the leadership of the High School teacher Ilie Rusmir from the High School in Oravița.

Besides the central Oravița district section within Caraș county district section, there were 5 small rural district sections: Reșița, Bocșa-Montană, Bozovici Sasca-Montană and Moldova Nouă. Their activity was different every year depending on the leaders' agenda and enthusiasm.

The setting up of the cultural societies in the most important places was the main concern of the leadership of the Caras district section. The number of cultural societies will increase up to 38 in 1930, to 40 in 1932 and to 46 in 1937, Caras District section being from this point of view one of the distinguished district sections of "Astra". In parallel with setting up cultural societies, the leadership of Caras district section was concerned with setting up country libraries, in as many places as possible. While in the year 1928 there were only 9 country libraries, in 1932 their number increased to 40 and a year later to 60. Delivering lectures was the most important and constant activity of Caras district section. There were many subjects but most of them dealt with important aspects of material, spiritual and social life in the rural area of Caras county. Given the efforts of the leadership of the district section, mainly those of president Ilie Rusmir, as well as the multitude of the activities involved, the Central district section of Caras made its presence felt in the cultural life of the county, being at the same time a guide mark for other cultural societies and enjoying appreciation from the leadership in Sibiu.

BIOGRAFIA UNEI SRIITTOARE DE LA SAT – MARIA DOGARU –

Carmen Albert*

Cuvinte cheie: Feminism, Maria Dogaru, Ghiță Bălan-Șerban, Banat, emancipare
Key words: Feminism, Maria Dogaru, Ghiță Bălan-Șerban, emancipation

Istoria feminismului românesc constituie încă una din temele cu realizări întârziate în abordările istoricilor bărbați și femei deopotrivă, cu toate că aspecte privind istoria femeilor și a participării lor la viața privată sau la istoria politică au început în ultimii ani să vadă tot mai des lumina tiparului¹. Cu toate acestea o istorie a acestei mișcări bazată pe documente istorice sistematic studiate și valorificate care să ilustreze contribuția femeilor la marile evenimente politice românești relevante pentru istoria României și a Europei deopotrivă, își așteaptă cercetătorii. Condițiile istorice specifice fostelor provincii românești impun abordarea diferențiată a acestor teme care au evoluat în contexte politice diferite, imprimându-se caracteristici proprii în ceea ce privește poziția socială și rolul femeii în societate, precum și în tendințele de emancipare ale acestora în viața publică în speță în cea politică².

*Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10,
e-mail: albertcarmen89@gmail.com.

¹ Câteva realizări sunt demne de menționat cum ar fi: *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, edit. Ghizela Cosma, Enikő Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican, Cluj-Napoca, 2002; *Condiția femeii în România secolului XX. Studii de caz*, coord. Ghizela Cosma, Virgil Țărau, Cluj-Napoca, 2002; *Despre femei și istoria lor în România*, edit. Alin Ciupală, București, 2004; *Condiția femeii în societatea modernă*, edit. Cătălin Turliuc, Maria Nicoleta Turliuc, Iași 2004; Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc, antologie de texte (1838-1929)*, Iași, 2002; *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*, edit. Maria Bucur, Mihaela Miroiu, Iași, 2002.

² O istoriografie a istoriei femeii și feminismului în care sunt semnalate și câteva considerații pertinente în ceea ce privește diferențele de abordare pe regiuni istorice în studiul semnat de Alin Ciupală, *Cercetarea istorică din România și istoria femeii*, în *Om și*

În Banat cercetarea istorică din ultimii ani nu s-a preocupat de istoria femeilor/feminism, din motive legate și de faptul că majoritatea cercetătorilor au fost preocupați de aspecte ale istoriei în care femeile nu s-au impus, interesul slab pentru spațiul privat unde regăsim și prezențe feminine nu a atras din păcate atenția nici măcar al cercetătoarelor, ar fi unele motive care explică parțial rămânerea în urmă. La acestea se adaugă desigur penuria documentară, multiplele limbi în care acestea sunt redactate, raritatea surselor editate, a periodicelor, mai ales dacă vorbim de secole trecute, rațiuni care au întârziat cercetarea istorică în Banat, în general. Ariditatea terenului cercetării a demobilizat în acest sens. Se impune astfel un ritm alert și aici, un efort recuperator ca în cazul altor teme sau perioade istorice, măcar pentru motivul deseori invocat de feministe/academicieni acela că nu putem ignora trecutul unei părți care constituie mai mult de jumătate din populație.

Dacă interesul specialiștilor s-a mai aplecat asupra femeilor și problematicii de gen, aceasta s-a referit în special la formele de organizare și de acțiune colectivă a celor care făceau parte din protipendada urbană-reuniuni, asociații, societăți - în general soții ale personalităților politice celebre în epocă mai ales din vechiul Regat, Moldova, Transilvania valabil secolelor XIX-XX. Banatul cu o istorie proprie diferită chiar și de cea a Transilvaniei cu care a fost deseori în istoriografie confundat, este vitregit de asemenea cercetări aprofundate. Cu toate acestea ne putem referi la Maria Botiș, Lucia Cosma, Alexandrina Vidrighin ca să amintim doar câteva personalități feminine, care nu întâmplător au aderat la Uniunea Femeilor Române din Austro-Ungaria constituită încă din 1913, organizație cu o activitate îndelungată care în timp va concentra mai multe asociații feminine la nivel național³. Soții de politicieni remarcabili, aceste doamne au înțeles să militeze în felul lor, așa cum se putea în contextul politic existent, pentru susținerea activității soților lor, adăugându-se la rolul de soții și mame și pe cel filantropic și de asistență socială. O mare necunoscută însă o reprezintă, pentru istoria Banatului cel puțin, femeia în lumea rurală. În general problemele din lumea satului au făcut obiectul cercetărilor în perioada de după primul război mondial, de către Astra atât în Transil-

societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI), coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007, p. 483-494.

³ Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, p. 133.

vania cât și în Banat, ulterior de institutele de cercetare monografică constituite mai mult sau mai puțin după modelul propus de Dimitrie Gusti.

Ieșirile în teren ale Institutului Social Banat-Crișana - corespondentul Școlii monografice de la București pentru regiunea Banatului și Crișanei - în perioada interbelică în vederea monografierii localităților rurale s-au concentrat pe câteva probleme generale considerate necesare pentru emanciparea economică și culturală a satului. Temele selectate erau fără referire directă la femei, decât la capitolul „concluzii și propuneri” unde de regulă comportamentul lor era înfierat și condamnat, fiind considerat sursa tuturor neajunsurilor și degradării morale. Desigur subiecte legate de scăderea sporului natural, problema căsătoriei, avorturilor, igiena familiei, contracepția, specifice spațiului privat care interesau monografiștii bănățeni presupuneau implicit și recursul la femei și problemele lor. A existat de asemenea și un interes privind prezența feminină în spațiul public doar în ceea ce privește flagelul prostituției, frecvent analizat pe parcursul campaniilor monografice a scos în evidență concluzii care însă condamnau exclusiv femeia. Deci despre femeile de la țară în publicațiile Institutului Social Banat-Crișana s-a scris prea puțin și atunci în sens acuzator-denigrator de către autorii bărbați, fixați în schema prejudecăților vremii, existând astfel un mare gol în înțelegerea problematicii de gen în perioada analizată. De fapt Institutul bănățean nu făcea decât să se conformeze principiilor eugeniei promovate de Școala lui Dimitrie Gusti considerată o adevărată pepinieră în formarea specialiștilor în determinism ereditar⁴.

Se impune așadar completarea informațiilor de atunci cu noi ipostaze ale femeii rurale care să înlăture prejudecățile privitoare la presupusa inferioritate față de bărbați atât de mult timp consolidate pe parcursul istoriei. Acestui deziderat atașăm și studiul de față care se referă la biografia unei scriitoare-feministe Maria Dogaru dintr-o localitate rurală situată în Banat.

Maria Dogaru era cunoscută la data când Ghiță Bălan-Șerban îi scria lui Aurel Cosma jr. în deceniul 7 al secolului XX. Ce a determinat pe acest condeier să redacteze biografia Mariei Dogaru, aflăm chiar din corespondența acestuia publicată recent⁵. În anii socialismului condeierii bănățeni au întreținut o bogată corespondență cu Aurel Cosma jr. pe care îl considerau

⁴ Maria Bucur, *Eugenie și modernizare în România interbelică*, Iași, 2005, p. 75.

⁵ Valeriu Leu, *Studii și documente bănățene 2*, ediție postumă îngrijită de Carmen Albert, Timișoara, 2011, p. 166.

mentorul lor, un adevărat lider care îi încuraja în activitatea lor publicistică, drept pentru care îi scriau frecvent, dându-i informații despre activitatea lor, date biografice, relevante astăzi pentru cercetătorii interesați de acest fenomen specific bănățean.

Numărul acestor condeieri era foarte mare ceea ce a constituit un fenomen care a atras atenția și altor autori prestigioși⁶. Cu Ghiță Bălan Șerban relația lui Aurel Cosma jr. era în acei ani ai socialismului mai profundă. Se informează reciproc, schimb informații, își susțin proiectele⁷. Aurel Cosma jr. avea nevoie de date despre țăranii condeieri din Banat pentru redactarea unei lucrări privind literatura scrisă de aceștia în perioada interbelică⁸. Publicase de altfel un studiu pe această temă⁹, reluând subiectul după ce în anii interbelici i-a mai dedicat spații largi în revista literară „Luceafărul”, pe care tot el a înființat-o în anul 1935. Cum era firesc nu putea să uite și de Maria Dogaru, în redactarea articolului. Ghiță Bălan s-a oferit să trimită o biografie că să conțină informațiile necesare citându-l pe Petru Vintilă care într-un articol publicat în „Albina” o numește prima țărăncă „feministă” din România¹⁰. A trimis așa cum a promis biografiile lui Andrei Bălan, Ion Ciucurel dar și propria autobiografie. Pe cea a Mariei Dogaru, am reperat-o în Arhiva Mitropoliei Române¹¹ fondul Aurel Cosma, fiindu-ne sesizată cu ani în urmă de regretatul istoric Valeriu Leu.

Cu talent și sensibilitate acest condeier-țăran Ghiță Bălan-Șerban evocă în biografia trimisă lui Aurel Cosma personalitatea bine conturată a Mariei Dogaru născută Palcu, a cărei viață a fost până la un moment dat tipică pentru orice țărăncă.

Născută la Comloșu-Mare atât ea cât și familia ei s-a integrat în limitele convenționale impuse de tradiția satească, potrivit căreia fetele trebuie să fie legate de gospodărie/casă și să se mărite cât mai avantajos posibil. Maria Dogaru a ratat astfel până și șansa de a fi școlită la oraș la binecunoscutul Clastru de fete, după cum au hotărât părinții ei, rămânând cu cele șase clase absolvite în sat. Există frica locuitorilor de la sat față de tentațiile orașului unde perspectivele păreau atrăgătoare pentru tineri, dar

⁶ Gabriel Țepelea, *Plugarii condeieri din Banat*, ediție îngrijită și studiu introductiv de I.V. Boldureanu, Timișoara, 2005.

⁷ Valeriu Leu, *Memorie, memorabil, istorie în Banat*, Timișoara, 2006, p. 227.

⁸ *Ibidem*, Scrisoarea din 11 iulie 1971, p. 165.

⁹ Aurel Cosma, *Țăranii condeieri din Banat*, în *Orizont*, Timișoara, decembrie 1971.

¹⁰ Valeriu Leu, *Studii și documente bănățene* 2, p. 166.

¹¹ Arhiva Mitropoliei Banatului, Fond Aurel Cosma, cutia 6, f. 30.

periculoase mai ales pentru femei care puteau deprinde obiceiuri imorale riscând rușine și marginalizare pentru întreaga familie. Deci căsătoria ei cu un fecior din sat – Iulian Dogaru – s-a produs în mod firesc acționându-se sub presiunea modelului cultural tradițional care nu încuraja tinerele fete spre studiu, carieră și emancipare. Lectura intensă a gazetelor vremii i-a deschis gustul pentru literatură și scris, astfel că în scurtă vreme a început să publice în „Cuvântul satelor”, un ziar al țăranilor care a apărut la Lugoj neîntrerupt din 1926-1946, gest pe care Ghiță Bălan l-a considerat pe bună dreptate „revoluționar”. În mentalul colectiv era prea înrădăcinată ideea că femeile trebuie să stea „între cloște și lângă oala cu varză!”. Era deci un comportament neconvențional pentru o țărăncă care refuza să se lase subordonată și constrânsă doar în spațiul privat, pe care nu l-a abandonat mai ales că viața i-a hărăzit și un destin crud: acela de a nu fi mamă niciodată, rămânându-i atribuțiile de soție și gospodină. Este o caracteristică din păcate actuală, aceea a femeilor care cultivă excepționalismul indiferent în ce domeniu, se exprimă în spațiul public, dezvoltă o carieră, dar sunt lipsite de realizări în viața privată, așa cum se înțelege în sens patriarhal. Maria Dogaru a studiat intens, autodidact cu interes spre sociologii feministe, filozofii și filozofi, teosofii, lecturi care urmate de meditații profunde cu timpul i-au conturat convingerile feministe care au consacrat-o.

În acele vremuri ale perioadei interbelice, adânc frământată de stereotipuri și prejudecăți acest gest revoluționar cum l-a calificat Ghiță Bălan-Șerban, a fost urmat o perioadă de timp de o strategie de „camuflare”, Maria Dogaru semnându-și scrierile cu numele soțului. Nu este singular acest exemplu. Se mai cunosc cazuri de femei autoare de cărți sau tipărituri de orice fel semnează cu pseudonim sau numele soțului, conștiente ca și Ghiță Bălan de teama ridicolului¹² și a complexelor de inferioritate. De remarcat consecvența cu care a semnat mai mulți ani în „Cuvântul satelor” articole prin care sancționa dependența femeilor față de bărbați și lipsa de autonomie, asumându-și riscul în cele din urmă și semnând ulterior cu numele propriu.

Colaborarea cu revista „Suflet nou” din Comloșul Mare îi prilejuiește un nou contact cu opinia publică continuând cu subiecte care vizau emanciparea femeilor de la țară, Ghiță Bălan considerând-o o adevărată „sufragetă cu vocație și talent”. Nu este de mirare că un țăran din Comloș cunoștea acest termen specific ideologiei feministe care s-a născut odată cu

¹² Un exemplu celebru ar fi cel al autoarei Georges Sand!

mișcarea politică din Anglia începutului de sec. XX. Era o dovadă a lectorilor și a setei de cunoaștere care i-a făcut celebrii pe toți condeierii bănațeni nefiind cu nimic mai prejos decât intelectualii școliți la universități europene. În paginile revistei amintite, Maria Dogaru își impune convingerile în mod categoric subliniind complexe de inferioritate care domină femeia rurală și militând, ca de altfel în toate temele publicate, pentru ridicarea ei din starea în care era. În scurt timp însă o boală mai veche care a recidivat, a curmat viața acestei feministe de la țară la o vârstă încă tânără, rămânând în urma ei articolele publicate și biografia scrisă de Ghiță Bălan-Șerban pe care o atașăm în anexă.

Astfel o viitoare istorie a femeilor și/sau feminismului trebuie să se constituie pe o cercetare care să coboare de la elite la periferia societății, cuprinzând desigur și perspectiva rurală unde considerăm că acest studiu dedicat unei scriitoare de la sat feministă în convingerile ei, poate constitui un element component.

ANEXA

MARIA DOGARU

Biografie

Maria Dogaru s-a născut la 10 aprilie 1906, în Comloșul Mare, ca unic exemplar de țarancă talentată și cultă, rar nu numai la noi ci și în alte țări. Când iau trecut primii ani ai copilăriei, a fost dată la școala primară din sat, pe care a absolvit-o până la capăt, adică toate cele șase clase ale învățământului de atunci. Terminând școala primară, părinții ei țărani, au oprit-o acasă în gospodărie, deși puteau s-o trimită la „Claustrul” de fete, așa cum făceau alți țărani din sat. Dânșii au voit însă ca fiica lor Maria să rămână țarancă, să umble la hora din sat, iar la sorocul măritișului, să fie căsătorită cum se cuvine după datină, cu un fecior din sat. Ceea ce s-a și întâmplat, de altfel, căci după o perioadă scurtă de „fetic”, a fost căsătorită cu un fecior din sat, proaspăt demobilizat după primul război mondial, Iulian Dogaru al cărui nume îl poartă, căci numele părinților ei, era acela de Palcu. Încă din timpul adolescenței, în casa părinților ei, Maria citea gazeta „Drapelul” a lui Braniște de la Lugoj, „Poporul Român” a lui Birăuțiu de la Budapesta, „Libertatea” de la Orăștie, iar ceva mai târziu „Cosânzeana” de la Cluj, cu anexa ei populară „Lumea și Țara” admirabil redactată de către Sebastian

Bornemisa. Natura refuzându-i maternitatea, a început să citească și să studieze intens – atunci când prezența ei nu era reclamată în gospodărie cristalizându-se astfel în mintea și sufletul ei facultatea de a gândi matur, de a fi informată, de a cunoaște cât mai mult, cuprinzând în sufletul ei orizonturi cât mai vaste. Cam în anii acestor studii apare la Lugoj gazeta „Cuvântul satelor” în ale cărei coloane se puteau citi aproape exclusiv articole semnate de țărani bănățeni, buni mânuitori de condei. Maria Dogaru face gestul – revoluționar pentru vremea ei! De a păși în arena scrisului, înfruntând acele prejudecăți puternice la sat care pretindeau ca „țărancă să stea între cloște și lângă oala cu varză”! Începând să-și publice articole și schițe literare, la început sub numele soțului ei Iulian Dogaru, ca mai târziu să lase la o parte și complexul de inferioritate și teama de ridicol și să semneze cele scrise cu numele ei adevărat de femeie-țărancă. Timp de mai mulți ani, a colaborat astfel la „Cuvântul satelor” cu articole de actualitate, având ca tematică ridicarea țărancii române din ignoranța în care a încremenit-o prejudecățile timpurilor, preconizând formarea unei țărancii cu demnitate, așa cum o reclamă spiritul modern al secolului în care trăim. Concomitent a început a colabora și la revista „Suflet nou”, apărută chiar în comuna ei natală, Comloș, în ale cărei coloane, ca o adevărată „sufragetă” a meleagurilor bănățene, cu evidentă vocație și talent, a abordat subiecte ce trădau același deziderat major al emancipării țărancii române. Când își afirma, în articole de polemică, punctul ei de vedere scump și își apăra cetatea convingerilor ei, condeiul său căpăta accente și vervă deosebită, iar tonul avea duritatea impetuoasă a pamfletului, care anihila și disloca opiniile învechite.

„...*Avem în Banat-scria Maria Dogaru-țărani culți, cari cetesc mari enciclopedii agricole, cari vizitează expoziții agricole internaționale, ținute pe la Viena, Berna sau Bruxelles, importând vite de rasă din Eleveția, dar alături de ei, mai stă încă o femeie stăpânită de un anacronic complex de inferioritate, care în fața unui străin se fâstăcește, cu mâna la gură, neînfrăznind să spună și ea o vorbă, o părere- și de aceea e necesar, ca și femeia țărancă să fie antrenată, într-un puternic afluent de cultură, care să-i trezească conștiința demnității și rolului ei în familie și societate, o fință ce trebuie scoasă din inerția ei ancestrală, din ipostaza de simplă protoplasmă biologică*”...Paralel cu activitatea publicistică și cu îndeplinirea conștiințioasă a treburilor gospodărești, Maria Dogaru, căuta să aprofundeze, prin lectură și studiu și problemele sociologiei reclamate în lupta ei pentru emanciparea femeii de la țară, precum și doctrinele și

sistemele filosofilor preocupând-o totul: de la spiritualismul lui Platon și monadologia lui Leibniz, la materialismul lui Democrit, inclusiv unele idei mistico-filosofice, găsite în scrierile Bucurei Dumbravă, foarte în vogă pe atunci, originare în teosofia hindusă, antroposofia lui Rudolf Steiner sau metapsihica lui Charles Richet... Dar în plină activitate pe plan publicistic, în plină ardoare de a-și realiza personalitatea, destinul care proiecta umbre invizibile, și-a fluturat aripa, încât o maladie, vindecată în prima tinerețe, s-a exacerbât brusc, trebuind să fie transportată la un sanatoriu din Timișoara, unde Maria Dogaru se stinge, la câteva ore după intervenția chirurgicală în floarea vârstei, într-o zi tristă și umedă din Noiembrie a anului 1942. A fost înmormântată în cimitirul de sud al satului natal, în dangătul răscolitor al clopotelor celor două biserici și petrecută la groapă de toată suflarea feminină a satului-bărbații fiind duși pe fronturi căci pe toate meridianele planetei, bubuia fumul și flăcările celui de-al doilea război mondial, incendiaseră parcă întreg globul... Peste mormântul ei, s-a ridicat, de către bătrânii ei părinți, o frumoasă criptă funerară din beton armat, iar călătorul singuratic este atras de piatra funerară măreață, din marmură neagră suedeză, pe care se poate citi următorul text comemorativ:

Maria Dogaru
Publicistă și scriitoare
Precursora a vremii de lumină
A țărancei române
Și catrenul
*„pământ vitreg, pământ hain
E așa puțin din tine-n noi
Și așa curând pământ hain
Ne ceri pustiul înapoi!...”*

Iar în urma sa rămâne o dâră de lumină, desenată de strădania și dragostea ei pentru emanciparea semenelor ei țărance!...

Ghiță Bălan-Șerban

A RURAL WOMAN-WRITER – MARIA DOGARU’S BIOGRAPHY*Abstract*

They are but several researches within the Romanian feminism history concerning the situation of women from the countryside during the inter-war period. Some works on the subject focalize more on the domestic works and private life problems, and less on emancipation, education, representation and political action.

The present study represents a contribution to the history of feminism in the Banat, by following the biography of a writer from the countryside, who published in more of the time papers, founded a paper at Comloșu-Mare, and militated for the female emancipation. That biography was sent by Ghiță Bălan-Șerban, a rural writer too, to Aurel Cosma jr. who wished during the socialist years to publish a work on those writers and their inter-war works. Owing to that fact I have recuperated from Timișoara Metropolitan Church Archives this document which represents the biography of a woman-writer from the countryside, who was appreciated in due season for her cultural high level, but especially for her endeavors to promote the woman image and necessity to emancipate her.

ASPECTE DIN ACTIVITATEA PRIMĂRIEI MUNICIPIULUI TIMIȘOARA DIN ANUL 1937

Vasile Rămneanțu*

Cuvinte cheie: Primăria Timișoara, activitate, 1937

Keywords: activity hall, Timișoara, 1937

În studiul de față ne propunem să analizăm activitatea din cadrul Primăriei Timișoara în anul 1937, iar în vederea realizării acestui demers istoriografic am cercetat arhiva Primăriei municipiului Timișoara referitoare la ședințele Comisiei Interimare.

În cadrul întrunirii din 30 martie 1937 a Comisiei Interimare s-a discutat proiectul de buget pe anul financiar 1937-1938. Documentul prevedea la capitolul venituri suma totală de 159.881.232 de lei, aceeași sumă fiind inclusă și la cel al cheltuielilor. Au fost analizate și bugetele celor 13 întreprinderi ale Primăriei orașului Timișoara. Președintele Comisiei Interimare a subliniat că, prin comparație cu bugetele anilor precedenți, greutatea cu care se confrunta Primăria au crescut de la an la an, ajungând în acel moment la maxim¹.

Comisiei Interimare i s-a adus la cunoștință faptul că Administrația Centrală a Municipiului a depus proiectul bugetar pentru exercițiul financiar 1937-1938, având înregistrată la venituri și cheltuieli suma de 147.154.814 lei, în timp ce bugetele anexă a întreprinderilor comunale cuprindeau suma de 262.393.182 la venituri și 228.268.147 de lei la cheltuieli, urmând ca diferența de 34.125.035 de lei de la venituri să se verse pentru echilibrarea bugetului Administrației Centrale².

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, b-dul Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: vasileramneantu@yahoo.com.

¹ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, *Fond Primăria Municipiului Timișoara*, d. 2/1937, f. 209, f. 218-225.

² *Ibidem*, f. 183.

Într-o altă întrunire, forul de conducere al Primăriei a aprobat toate veniturile municipiului cuprinzând suma totală de 159.776.198 de lei, iar la cheltuieli suma de 141.908.958 de lei³.

Analizând proiectul de buget se constata creșterea cheltuielilor ordinare ale anului 1937-1938 cu peste 40% față de totalul anului în curs. Aceste sporuri se compuneau, parte din sarcinile impuse prin noile legi, ca Legea organizării Ministerului Aerului și Marinei, Apărării Passive a Populației, Subvenției pentru fondul de înzestrare al armatei, Legea pentru organizarea și educația tineretului român, Legile învățământului secundar industrial și a învățământului secundar comercial, parte din sporirea prețurilor la totalitatea furniturilor și lucrărilor necesare întreținerii serviciilor municipale.

Față de aceste sarcini crescânde, veniturile nu puteau fi sporite sub niciun motiv, epuizându-se până în acel moment la maxim toate sursele legale, conducerea municipiului fiind constrânsă a recurge și în privința impozitelor din adiționale la maximum cotelor admise de către Legea Contribuțiunilor Directe.

Noile legi ale învățământului industrial și comercial impuneau comunelor cheltuieli cu construirea de localuri noi, repararea și întreținerea școlilor și a locuințelor personalului didactic, burse pentru elevi și alte cheltuieli. Or, cheltuielile ordinare nu puteau fi acoperite cu venituri ordinare, iar veniturile nu mai puteau fi sporite, aplicându-se și până atunci cota maximă asupra tuturor izvoarelor de venituri.

În aceste condiții s-a decis menținerea în interesul echilibrării bugetului ordinar pe anul financiar 1937-1938 a următoarelor cote adiționale suplimentare: pe veniturile proprietăților agricole (1%), pe veniturile proprietăților clădite (2,1%), pe veniturile comerciale și industriale (1%), precum și pe veniturile din profesii libere (1%). Acestea urmau să fie încasate deodată cu cotele adiționale ordinare⁴.

Referatul Serviciului Financiar arăta că în cursul celor cinci luni de executare a bugetului, creditele comprimate la unele articole nu au fost suficiente pentru satisfacerea necesităților, propunându-se deschiderea unor credite suplimentare și a unora extraordinare. Din încasările celor cinci luni se constata că bugetul veniturilor a fost executat în raport de 5 la 12.

³ *Ibidem*, f. 448.

⁴ *Ibidem*, f. 112-116.

Printre creditele suplimentare remarcăm cele pentru amplificarea și întreținerea Bibliotecii, pentru hrana ucenicilor de la Căminele I și II, pentru Colonia de recreație a elevilor de la Marea Neagră, subvenții pentru diferite societăți, reuniuni și instituții sociale, pentru susținerea operelor culturale și artistice, pentru terminarea lucrărilor la Colonia de recreație din Poiana Mărului, în timp ce creditele extraordinare au fost folosite, printre altele, pentru terminarea Bisericii Ortodoxe Române din cartierul Mehala, pentru repararea Bisericii Ortodoxe Române din cartierul Fabric etc⁵.

Veniturile preliminate în bugetul general al municipiului în primele cinci luni ale anului au fost realizate peste cota aritmetică de 41,66%, obținându-se la încasări 49%, situație existentă și la unele întreprinderi comunale⁶.

Comisia Interimară a Primăriei a cercetat și referatul șefului Serviciului Financiar în care se arăta necesitatea modificării bugetului general și a unor bugete anexe, în scopul sporirii fondurilor de deschidere de credite suplimentare și extraordinare care erau aproape epuizate, constatându-se că necesitățile solicitate de către diferite servicii erau mult mai mari decât sporurile propuse prin referatul în cauză.

Situația executării bugetului în primele șapte luni ale anului arăta încasări în plus atât la bugetul general, cât și la întreprinderile care au solicitat modificarea bugetului prin sporirea veniturilor. Echilibrul bugetar era pe deplin asigurat dacă se lua în considerare faptul că în semestrul II, conform experiențelor de până atunci, întotdeauna încasările erau în creștere. În consecință, s-a decis modificarea bugetului general de venituri și cheltuieli⁷.

În urma modificărilor au fost deschise credite suplimentare pentru construcții, reparații și întreținerea edificiilor comunei, pentru amplificarea Bibliotecii în noul local, pentru achiziționarea de materiale în scopul întreținerii Muzeului Bănățean sau pentru hrana și întreținerea ucenicilor din Căminul nr. 2 pe anul școlar 1937-1938⁸.

Au mai fost alimentate fondurile pentru plata medicamentelor și taxelor de îngrijire a bolnavilor săraci din spitalele publice, cel acordat statului, respectiv Eforiei școlilor de ucenici pentru educația și învățământul muncitorilor, pentru plata lucrărilor de construcție a Aeroportului Timișoara. Se

⁵ *Ibidem*, f. 585-588.

⁶ *Ibidem*, f. 619.

⁷ *Ibidem*, f. 742-743.

⁸ *Ibidem*, f. 745.

modificau și bugetele unor întreprinderi comunale, toate aceste decizii fiind trimise spre aprobarea ministrului de interne⁹.

În plan cultural, conform înțelegerii cu reputatul ornitolog Dionisie Linția, acesta a pus la dispoziția Primăriei colecția ornitologică pe care o deținea în scopul înființării Muzeului Ornitologic. În schimbul acesteia, Primăria i-a acordat o locuință pentru a o folosi gratuit pe tot restul vieții sale și a soției. Linția era obligat a da tot concursul la conservarea pieselor și la amplificarea Muzeului Ornitologic și a proiectatei Grădini Zoologice. Decizia Comisiei Interimare a Primăriei urma a fi înaintată Ministerului de Interne spre aprobare¹⁰.

O altă chestiune aflată în atenția conducerii Primăriei municipiului Timișoara a constituit-o organizarea unei stagiuni teatrale în iarna anului 1937-1938. În lipsa adeziunii mai multor orașe și județe în vederea înființării „Teatrului de Vest”, ideea nu s-a putut concretiza. Pe de-altă parte, conducerea județului Timiș-Torontal și a municipiului de pe Bega, dorind a asigura în iarna lui 1937-1938 o stagiune de teatru românesc la Timișoara, cu reprezentații de un înalt nivel artistic, a fost de acord să colaboreze cu Comitetul de Patronaj al Teatrului românesc din Arad, colaborare recomandată de către episcopul ortodox-român Andrei Mager în următoarele condiții: constituirea la Timișoara a unui Comitet de Patronaj similar celui din orașul de pe Mureș, aflat tot sub președinția de onoare a episcopului Andrei și compus din Anton Mocsony, din prefectul județului, primarul orașului, prim-președintele Curții de Apel, rectorul Politehnicii, președintele Institutului Social Banat Crișana, președintele Regionalei ASTRA Banat, decanul Baroului Avocaților, președintele Asociației Medicilor, precum și alte personalități ale Banatului.

Pe lângă acest Comitet, care urma să conducă și să anime întreaga acțiune, se constituia și un comitet tehnic, a cărui sarcină era să se îngrijească de selecționarea pieselor de teatru, administrarea fondurilor financiare, aducerea trupelor de teatru, organism aflat sub președinția rectorului Politehnicii, Constantin Teodorescu¹¹.

Pentru a se putea asigura la Timișoara o stagiune teatrală pe o perioadă de patru luni, cu 16-25 de reprezentații serale și cu 7-8 matinee

⁹ *Ibidem*, f. 746-750.

¹⁰ *Ibidem*, f. 402. Despre această problemă, pe larg, vezi Florin Medeleț, Vasile Rămneanțu, *Muzeul Banatului. File de cronică. II 1918-1948*, Timișoara, 2003, p. 145-147.

¹¹ *Ibidem*, f. 716-717.

școlare în zilele de duminică, având în repertoriu drame și comedii jucate de trupele teatrale „Național” și „Regina Maria” din București, era nevoie de un fond de 600.000 de lei, din care Prefectura județului Timiș-Torontal pune la dispoziția Comitetului Tehnic suma de 300.000 de lei, Primăria Timișoarei acoperind restul fondului¹².

Cheltuielile de deplasare ale trupelor teatrale urmau să fie suportate pe din două de către Comitetele de Teatru Român din Arad și, respectiv, din Timișoara. Comitetul Tehnic suporta, pe lângă cheltuielile de deplasare ale trupelor teatrale, numai deficitele financiare rezultate în urma spectacolelor. Cheltuielile necesare cu aducerea ansamblului de Operă din Cluj erau suportate în întregime de către Primăria Timișoara, fără niciun amestec sau control din partea Comitetului de Patronaj¹³.

În urma adoptării protocolului de colaborare cu Comitetul de Patronaj al Teatrului românesc din Arad, teatrul arădean urma să-și deschidă stațiunea în Timișoara la 30 noiembrie 1937, decidându-se de către conducerea Primăriei Timișoara punerea la dispoziția celor două Comitete de Patronaj a sălii Teatrului comunal pentru organizarea unei reprezentații teatrale în colaborare cu Teatrul Național din București, organizatorii fiind scutiți de o serie de taxe¹⁴.

În zilele de 10-11 mai 1937 Opera Română din Cluj a dat în Timișoara două reprezentații, dar încasările la spectacolele respective au fost foarte slabe, fiind insuficiente pentru acoperirea tuturor cheltuielilor de deplasare și de organizare a acestora. În consecință, Comisia Interimară a Primăriei a decis acordarea unei subvenții de 10.000 de lei¹⁵.

Un alt turneu al Operei din Cluj a fost organizat în perioada 1-6 decembrie 1937. Considerându-se că nu puteau fi acoperite în întregime din încasări cheltuielile cu organizarea turneului, fiind necesar ca Primăria orașului să contribuie cu o subvenție, Comisia Interimară a aprobat o subvenție de 210.000 de lei pentru cele șase spectacole. Opera clujeană era obligată în schimb să prezinte, cu cei mai buni artiști ai săi, următoarele spectacole: „Năpasta” (1 decembrie), iar în zilele cealalte „Marta”, „Cavaleria Rusticană cu Pagliaci”, „Ebrei”, „Mireasa vândută” și „Traviata”. Trebuia susținută și o reprezentație matineu pentru elevii școlilor secundare din Timi-

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 718.

¹⁴ *Ibidem*, d. 17/1937, f. 20.

¹⁵ *Ibidem*, f. 37.

șoara cu „Năpasta”. Membrii Operei erau scutiți de toate taxele comunale la hotelurile din localitate¹⁶.

În altă ordine de idei, Comisia Interimară a Primăriei municipiului Timișoara aproba utilizarea creditului de 51.000 de lei, economisit din capitolul bugetar „ajutor pe seama Societății „Vatra”, pentru plata ajutorului acordat „Sindicatului ziariștilor profesioniști din Banat”, în valoare de 10.000 de lei și, respectiv, pentru plata ajutoarelor culturale pe seama ziarelor (36.000 de lei)¹⁷.

Conducerea Primăriei Timișoara s-a ocupat și în anul 1937 de întreținerea școlilor de pe raza municipiului, precum și de rezolvarea altor probleme ale învățământului timișorean. Astfel, a fost aprobată solicitarea gimnaziului de fete de a fi executate lucrările de reparații necesare¹⁸.

Pe de-altă parte, s-a aprobat scutirea de taxele școlare pe anul școlar 1936-1937 a unor elevi ai Conservatorului de Muzică al municipiului¹⁹.

Comisia interimară a Timișoarei a hotărât donarea unui lot în suprafață de 408. 5 stânjeni pătrați în scopul clădirii Muzeului Școlar, cu condiția ca această construcție să se realizeze pe baza planurilor aprobate în prealabil de către Serviciul Tehnic al municipiului, iar intabularea pe numele Comitetului Școlar al Muzeului Regional să se facă numai după ce edificiul proiectat era pus deja sub acoperiș²⁰.

Comisia Interimară a municipiului a analizat referatul inspectorului central al Învățământului Muncitoresc privind reorganizarea și, respectiv, funcționarea Școalelor de ucenici, în care se arăta că, în împrejurările din acel moment, era imposibil a se mai alocă vreo sumă pentru acoperirea cheltuielilor necesare la întreținerea acestora. Totodată, Comisia Financiară a municipiului, întocmind proiectul de buget pe anul 1937-1938, a avizat ștergerea întreținerii acestor școli din sarcina municipiului.

Comisia Interimară, după lungi deliberări, a decis să fie cerut avizul Serviciului Contencios, care să arate cine era obligat din punct de vedere legal să întrețină Școalele de Ucenici, respectiv cursurile profesionale pentru ucenici.

Pe de altă parte, Comisia Financiară a municipiului, întocmind proiectul de buget, a constatat că era imposibil a mai fi alocată vreo sumă

¹⁶ *Ibidem*, f. 40-41.

¹⁷ *Ibidem*, d. 2/1937, f. 819.

¹⁸ *Ibidem*, f. 550.

¹⁹ *Ibidem*, f. 268. Alții au fost scutiți doar pe semestrul al doilea.

²⁰ *Ibidem*, f. 37.

pentru acoperirea cheltuielilor necesare cu întreținerea Căminelor de ucenici, dând avizul pentru ștergerea cheltuielilor respective din sarcina municipiului și propunând menținerea hotărârilor Comisiei Interimare din 15 iulie 1936 și a memoriului înaintat Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, urmând ca statul să-i plaseze pe ucenici în noul edificiu aflat în Bulevardul Regina Maria, la construirea căruia municipiul a contribuit cu circa două milioane de lei. Și în acest caz Comisia Interimară a decis să ceară avizul Serviciului Contencios²¹.

S-a decis cedarea în mod definitiv a terenului din Bulevardul Regina Maria în extindere de 1269 stânjeni pătrați, pe care a fost construit noul palat al Căminului de ucenici al Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, urmând ca formele de predare să fie efectuate după aprobarea deciziei de către Ministerul de Interne²².

Într-o altă ședință a Comisiei Interimare a Primăriei a fost luat în discuție referatul Serviciului Contencios privind obligativitatea întreținerii Școalelor și Căminelor de ucenici. S-a decis menținerea în întregime a hotărârii Comisiei Interimare luată în ședința din 15 iulie 1936 și a memoriului înaintat la 14 octombrie 1936 Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. S-a hotărât, în același timp, că până la transferarea ucenicilor în noul cămin urmau să se plătească și pe mai departe sumele prevăzute în bugetul exercițiului 1937-1938 pentru întreținerea acestora.

Căminele de ucenici și de calfe rămâneau și pe mai departe în administrarea Primăriei. Se prevedea, de asemenea, înființarea unui cămin în Circumscripția IV Principele Carol pentru ucenicii din zona respectivă, precum și pentru cei din circumscripțiile III Principesa Elisabeta și V Ronaș.

Pentru școalele de ucenici, municipiul urma să acorde o subvenție anuală Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale și să pună la dispoziție 2-3 învățători pentru predarea cursurilor de cultură generală²³.

Au fost elaborate și două referate privitoare la problema în cauză, primul în care directorul Căminelor de ucenici nr.1 și 2 era somat ca până la 1 septembrie 1937 să se mute în noul cămin²⁴, și al doilea, întocmit de către Serviciul Financiar, care preciza că în bugetul în exercițiu exista acoperire

²¹ *Ibidem*, f. 170-172. Despre situația învățământului profesional din Timișoara vezi și d. 41/1936, f. 173-175, 483.

²² *Ibidem*, f. 235-236.

²³ *Ibidem*, f. 267-268.

²⁴ *Ibidem*, f. 543.

bugetară pentru întreținerea ucenicilor din Căminele nr. 1 și 2 doar până la 1 octombrie 1937, direcțiunea Căminului nr. 1 fiind invitată din nou să execute hotărârea conducerii Primăriei cu privire la trecerea ucenicilor din aceste cămine în noul cămin al statului, care urma să se deschidă la 1 octombrie 1937²⁵.

La solicitarea unui grup de intelectuali sârbi, Comisia Interimară a aprobat, în principiu, donarea unui teren în vederea construirii unui internat sârbesc, Serviciul Economic urmând a întocmi formele necesare pentru aprobarea prealabilă a donației de către Consiliul de Miniștri printr-un jurnal²⁶.

În urma apariției jurnalului Consiliului de Miniștri, Comisia Interimară a municipiului Timișoara a fost autorizată să cedeze în mod gratuit terenul proprietate a municipiului pentru construirea Internatului și a Casei Naționale a sârbilor. Forul de conducere al Primăriei a decis donarea terenului și a unui număr de cărămizi în următoarele condiții: construcțiile proiectate să fie executate în termen de trei ani pe baza planurilor aprobate de către Serviciul Tehnic comunal, iar în cazul în care nu erau realizate construcțiile respective, terenul rămânea în proprietatea Primăriei. De asemenea, terenul urma să fie transcris în cartea funduară numai atunci când edificiul proiectat va avea acoperiș²⁷.

În privința problemelor medicale, Comisia Interimară a aprobat, în principiu, rezervarea terenului Primăriei situat în spatele Spitalului de stat, secția chirurgicală din circumscripția III pentru mărirea spitalului, urmând ca formele pentru cedarea terenului să fie întocmite numai atunci când Spitalul de stat va avea posibilitatea să construiască pe terenul respectiv²⁸.

În cadrul ședinței din 9 ianuarie 1937 a Comisiei Interimare a fost prezentat jurnalul Consiliului de Miniștri prin care s-a autorizat cedarea gratuită către Inspectoratul General Zootehnic și Sanitar Veterinar din Timișoara a unui lot situat în piața Mărăști, colț cu Calea Aradului (strada Seneca), având suprafața de 867 de stânjeni pătrați pentru construirea Institutului de Microbiologie Veterinară²⁹.

²⁵ *Ibidem*, f. 624.

²⁶ *Ibidem*, f. 441.

²⁷ *Ibidem*, f. 563-564.

²⁸ *Ibidem*, f. 544-545.

²⁹ *Ibidem*, f. 6.

Donarea era condiționată de faptul ca în trei ani construcția să fie terminată, intabularea dreptului de proprietate urmând să se facă numai atunci când edificiul se va afla sub acoperiș³⁰.

Comisia Interimară a fost preocupată în cursul anului 1937 și de ridicarea Catedralei Ortodoxe Române. Avându-se în vedere că lucrările erau înaintate iar antrepriza reclama achitarea unor situații verificate în valoare de mai multe milioane³¹, s-a decis ca din împrumutul de 17 milioane contactat de la C.E.C., 10.000.000 să fie alocați pentru plata lucrărilor de construcție a Catedralei Ortodoxe Române din Cetate³². Rambursarea sumei urma să se facă din veniturile generale prin înscrierea anuităților în cadrul bugetului ordinar al municipiului³³.

În atenția Comisiei Interimare s-a aflat și situația întreprinderilor comunale. Astfel, în cadrul unei ședințe a forului de conducere al Primăriei a fost discutată contractarea împrumutului de șapte milioane de lei pentru plata lucrărilor de amplificare de la Abatorul comunal. Având în vedere că împrumutul, solicitat în luna mai 1935 și aprobat printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri, nu a putut fi realizat deoarece Casa Națională de Economii și Cecuri Poștale (instituție la care s-a autorizat contractarea împrumutului) a epuizat cota afectată pentru împrumuturile ce treceau de un an de zile și, considerând că lucrările de amplificare începute în 1934 s-au executat deja în mare parte, iar antreprizele solicitau achitarea costului, s-a ajuns la concluzia că angajarea acestor lucrări întrecea suma de 13.000.000 de lei, iar Comisia Interimară la angajările făcute s-a sprijinit pe promisiunea lichidării împrumutului de 7.000.000 de lei pe un termen de cel puțin cinci ani, iar Casa Națională de Economii și Cecuri Poștale nu a acordat împrumutul garantat cu efecte decât pe un an de zile, neputând înscrie la cheltuieli într-un singur an bugetar suma întreagă, considerând că până la încheierea anului financiar devenea scadentă și plata costului mașinilor pentru frigorifer, în sumă de 4.993.975 de lei în urma cărui fapt suma împrumutului trebuia majorată, s-a decis contractarea urgentă a unui împrumut de 10.000.000 de lei. Acesta va servi exclusiv pentru achitarea în parte a plăților scadente în 1937 de peste 13.000.000 de lei, ce urma să se realizeze la orice institut financiar din țară. Împrumutul urma să se contrac-

³⁰ *Ibidem*, f. 507.

³¹ *Ibidem*, f. 88.

³² *Ibidem*, f. 90.

³³ *Ibidem*, f. 96.

teze în numerar, pe termen de trei-cinci ani, cu o dobândă de maxim 7%, pe bază de gaj.

Rambursarea împrumutului, a capitalului și a dobânzilor urma să se facă din veniturile fondului special creat pe baza articolului 37 din Legea Sanitară Veterinară, precum și din veniturile generale prin înscrierea anuităților în bugetul ordinar al municipiului.

Președintele Comisiei Interimare trebuia să supună decizia luată aprobării ministrului de interne spre aprobare, iar apoi să apară un nou jurnal al Consiliului de Miniștri și să înceapă tratativele cu instituțiile bancare³⁴.

Într-o altă ședință a fost analizat referatul Serviciului Financiar privind contractarea unui împrumut de 17 milioane de lei pentru plata lucrărilor de amplificare ale Abatorului. Având în vedere avizul Casei Naționale de Economii și Cecuri Poștale, Consiliul de administrație al acesteia aprobând împrumutul respectiv pe un termen de cinci ani cu o dobândă de 7% și considerând dreptul Comisiei Interimare care prin jurnalul Consiliului de Miniștri a fost autorizată să contracteze un împrumut care să nu întreacă 1/5 parte din totalul veniturilor ordinare ale bugetului în curs (cifrate la 100.054.524 de lei), ținând cont că împrumutul era destinat exclusiv Abatorului, considerând că în bugetul anului 1937 era prevăzută o alocație de 2.360.000 de lei pentru plata anuităților împrumutului respectiv, s-a hotărât contractarea împrumutului de la Casa de Economii și Cecuri Poștale³⁵. Decizia a fost înaintată ministrului de interne spre aprobare³⁶.

A fost discutat de către Comisia Interimară și raportul de reorganizare tehnică, financiară și comercială a Uzinei comunale de gaz³⁷, fiind aprobate propunerile de reorganizare³⁸.

În privința Cinematografelor comunale, acestea, începând cu data de 25 iulie 1936, au fost conduse de către o comisie specială, care a găsit la data preluării un deficit de 4.875.332 de lei. După măsurile luate pentru îndreptarea lucrurilor, în intervalul 10 august 1936-10 februarie 1937 Cinematografele comunale au realizat un venit net de 1.054.234 lei. Drept urmare, Comisia Interimară a decis menținerea sistemului de conducere și de administrare existent³⁹.

³⁴ *Ibidem*, f. 9-11.

³⁵ *Ibidem*, f. 88-90.

³⁶ *Ibidem*, f. 96.

³⁷ *Ibidem*, f. 76-77.

³⁸ *Ibidem*, f. 80.

³⁹ *Ibidem*.

O situație aparte o avea Lăptăria comunală, unde mărirea vânzărilor se putea realiza doar treptat, deoarece clienții din diferite motive au refuzat cumpărarea produselor Lăptăriei. În același timp, prețul de cumpărare al laptelui de la producători s-a majorat în ultima vreme.

Perioada de încercare dată de către conducerea Primăriei pentru ieșirea din criză a dat rezultate nesatisfăcătoare deoarece nu s-a putut introduce un control sever al laptelui adus din provincie de către producători și revânzatori care, cu un lapte inferior, făceau o concurență puternică Lăptăriei comunale, cauzând în perioada de încercare o pierdere zilnică de 7-8000 de lei. În consecință, Comisia Interimară a primăriei a hotărât închiderea întreprinderii la o dată care urma să se fixeze într-un interval de 8-10 zile și apoi lichidarea ei definitivă⁴⁰.

A fost analizat și referatul Comisiei Speciale însărcinată cu conducerea și supravegherea Lăptăriei, în care se arăta că a fost preluată conducerea întreprinderii de către comisie în împrejurări vitrege, uzina fiind într-o stare deplorabilă, laptele vândut fiind de o calitate slabă, având sub 3% grăsime. Folosindu-se bicarbonat de sodiu pentru conservarea acestuia, s-a ajuns în scurt timp la aprovizionarea populației cu un lapte bun, fapt dovedit prin creșterea numărului consumatorilor.

În ciuda acestui progres existau totuși mari greutăți precum: urcarea prețului laptelui de către producători, lipsa vehiculelor pentru transportul laptelui de la centrele de colectare la fabrică, lipsa unei posibilități de control a revânzătorilor care vindeau lapte nepasteurizat sub firma Lăptăriei comunale, inexistența aproape completă a vehiculelor pentru distribuirea laptelui, lipsa unor utilaje necesare pentru creșterea calității laptelui.

Față de situația existentă, Comisia era de părere că era nevoie de timp și liniște pentru reorganizarea întreprinderii, propunând sistarea provizorie a funcționării Lăptăriei. S-a decis închiderea întreprinderii pe data de 1 noiembrie 1937 în scopul completei reorganizări și modernizări, lichidarea tuturor datoriilor vechi și a angajamentelor de până la data respectivă, precum și concedierea provizorie a personalului. Comisia Specială urma să studieze și să facă propuneri pentru noua reorganizare a Lăptăriei comunale⁴¹.

A urmat o altă hotărâre care aproba, pe baza unui referat al Serviciului Economic, menținerea în funcțiune a Lăptăriei pe o perioadă de

⁴⁰ *Ibidem*, f. 623.

⁴¹ *Ibidem*, f. 633-634.

probă în următoarele condiții: direcția întreprinderii era obligată să asigure vânzarea zilnică a unei cantități de circa 4000 de litri de lapte crud nepasteurizat, curățit igienic, cu grăsimea prevăzută în Legea Sanitară, sub controlul permanent al organelor Serviciului Sanitar al municipiului.

Vânzarea urma să se facă numai prin revânzători organizați în acest scop, care erau obligați ca laptele comandat să-l furnizeze la locuințele consumatorilor. Direcțiunea Lăptăriei urma să abzică personalul din acel moment, menținând însă personalul respectiv pe timp nedeterminat de probă.

În cazul în care se constata că vânzarea laptelui nu se putea asigura prin revânzători sau fără pierderi urma să fie sistată imediat funcționarea întreprinderii până la proiectata reorganizare.

Direcțiunea Lăptăriei nu putea efectua nicio angajare, plată sau comandă fără aprobarea Comisiei Speciale, fiind obligată să prezinte zilnic situația întreprinderii comisiei, iar la proxima ședință a Comisiei Interimare să vină cu un plan detaliat de exploatare, precum și cu o eventuală propunere de reducere a personalului la strictul necesar. Dacă va fi nevoie de o astfel de reducere trebuia să se aibă în vedere starea familiară a fiecărui angajat, nefiind în interesul Primăriei trimiterea în șomaj a unui număr mai mare de muncitori pe timp de iarnă⁴².

A urmat înștiințarea directorului întreprinderii că nu putea executa hotărârile luate deoarece i s-a epuizat întregul credit bugetar, și astfel nu poate plăti muncitorii cărora le datora și salariul pe luna septembrie 1937. Drept răspuns, Comisia Interimară a invitat Serviciul Financiar să întreprindă formele legale pentru modificarea bugetului anexă al Lăptăriei, efectuându-se, pe baza propunerii Direcțiunii, anularea economiilor și achitarea salariile muncitorilor⁴³.

Un referat al Direcțiunii Lăptăriei sublinia că la cerințele populației s-a continuat furnizarea de lapte pasteurizat și astfel economia de 2.500 de lei zilnică ce a existat conform proiectului pentru furnizarea de lapte nepasteurizat urma să se epuizeze pentru pasteurizare. Se mai preciza că, după punerea în aplicare a noului proiect pentru servirea populației prin revânzători, în 18 octombrie 1937 cheltuielile și veniturile s-au egalizat⁴⁴.

În final, pe baza referatului și propunerii Serviciului Economic și, respectiv, a Comisiei Speciale în care se arăta că producătorii, urcând prețul

⁴² *Ibidem*, f. 654-656.

⁴³ *Ibidem*, f. 662-663.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 680.

laptelui în mod exagerat, iar autocamioanele și mașinile Lăptăriei fiind stricate, întreprinderea avea o pierdere zilnică de 2.700-3000 de lei, iar reorganizarea în regie proprie și asigurarea bunului ei mers necesitau un capital de circa șase milioane de lei, s-a decis închiderea și lichidarea Lăptăriei comunale pe data de 15 ianuarie 1938 și transferarea personalului definitiv la alte servicii ale Primăriei. Serviciul sanitar al Primăriei urma să întocmească un regulament cu privire la controlul laptelui pus în vânzare, Comisia Specială a Lăptăriei fiind însărcinată să ia contact cu cei interesați în vederea închirierii întreprinderii⁴⁵.

În altă ordine de idei, pe baza referatului Serviciului Economic, s-a luat la cunoștință punerea în funcțiune a Brutăriei comunale, Serviciul Economic urmând să se îngrijească de procurarea făinei și a combustibilului necesar pentru a se asigura producerea pâinii pentru instituțiile municipiului⁴⁶.

Comisia Interimară a aprobat, în principiu, planurile referitoare la amplificarea și amenajarea cinematografului „Apollo”, urmând ca suma necesară în acest scop (2.813.026 de lei) să fie prevăzută în exercițiul bugetar al anului 1938-1939⁴⁷.

Comisia Interimară a aprobat bilanțurile și conturile de profit și pierderi ale întreprinderilor comunale pe exercițiul financiar al anului 1936-1937. Uzina electrică, Uzina de apă și canalizare, Tramvaiele comunale, Serviciul de pompe funebre, Fabrica comunală de cărămide, Cinematografele comunale, Casa comunală de amanet, Băile populare/Plaja, Abatorul comunal, Fabrica de gheață, au înregistrat beneficii, singura excepție fiind, așa cum am văzut mai sus, Lăptăria comunală⁴⁸.

S-a aprobat dotarea fondurilor de asistență socială din beneficiul net al Uzinei electrice și Tramvaielor comunale, respectiv pentru fondul săracilor, fondul șomerilor, fondul sanitar, orfelinatul „Regina Maria” și pentru Fondul bibliotecii de la U.Z.E.T.⁴⁹.

O altă problemă aflată în atenția Comisiei Interimare a fost cea a construirii aeroportului din Timișoara. Astfel, Uzina electrică trebuia să execute de urgență lucrările pentru instalațiunile conductei electrice și luminatului electric la Aerogara aflată în construcție, cu cablu subteran.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 816.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 739.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 547-548.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 306.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 312.

Cheltuielile necesare în acest scop, de circa 868.936 de lei, urmau să fie prevăzute în bugetul din 1937 al U.Z.E.T-ului⁵⁰.

A fost, de asemenea, adjudecată definitiv licitația pentru darea în antrepriză a lucrărilor de construcție a hangarului de la Aeroportul Timișoara firmei Augustin Schmiedigen din București⁵¹. Comisia Interimară a aprobat și cererea aceleiași firme pentru executarea lucrărilor de instalare a luminii electrice la Aerogară, după analiza ce urma a fi întocmită de către Serviciul Tehnic al Primăriei⁵².

O chestiune deosebit de complexă o reprezenta rectificarea generală a cadastrului municipiului, a planurilor și a hărților. Aceasta deoarece o rectificare precisă a lucrărilor vechi era foarte dificil de realizat pentru că acestea erau făcute de către autoritățile maghiare înainte de 1904, iar între timp toate punctele de reper s-au distrus, iar schimbările atât în configurație, întindere și cultura terenurilor, precum și cele survenite privind persoana posesorilor nu au fost operate din anul 1912 încoace în mod precis. Pe lângă schimbările normale din ultimii 25 de ani neoperate, prin reforma agrară și Legea de Împroprietărire Urbană din 1921 s-au creat noi loturi și parcele ale căror planuri din nou ridicate nu erau identice cu vechile planuri cadastrale.

În conformitate cu dispozițiile aliniatului 4 al articolului 201 din Legea Administrativă și a dispozițiilor articolului 70 din Legea pentru organizarea cadastrului din 20 aprilie 1933, Comisia Interimară a Primăriei Timișoara a aprobat referatul și propunerea Serviciului Tehnic, autorizându-l cu refacerea cadastrului printr-o nouă măsurătoare executată după dispozițiile Legii cadastrului⁵³.

Lucrările se ridicau la suma de aproximativ 10-15 milioane de lei, cheltuieli ce nu puteau fi suportate din veniturile ordinare ale Primăriei. Direcția Generală a Cadastrului a aprobat, în principiu, proiectul de lucrări al Serviciului Tehnic, autorizându-l cu executarea lucrărilor de reambulare și completare în mai mulți ani, prin personalul de specialitate de care dispunea.

Comisia Interimară a acceptat propunerea de a se face o nouă măsurare în loc de reambulare, lucrare care ar dura peste cinci ani. După datele

⁵⁰ *Ibidem*, f. 55.

⁵¹ *Ibidem*, f. 572.

⁵² *Ibidem*, f. 676. Privitor la construirea Aeroportului vezi și d. 41/1936, f. 32, 77-78, 225, 299, 335, 370, 392, 418, d. 15/1936, f. 42-43, 154-155, 156, 160.

⁵³ *Ibidem*, f. 111.

primite de la Administrația Financiară, dacă se aplica taxa cu cotele maxime admise de către Legea Cadastrului prin articolul 70, randamentul anual al acestor taxe urma să fie de circa 1.200.000 -1.500.000 de lei, deci pentru acoperirea tuturor cheltuielilor trebuia impusă pe circa 10 ani consecutivi⁵⁴.

Comisia Interimară a aprobat regulamentul pentru constatarea și stabilirea taxei speciale de rectificare generală a cadastrului funciar⁵⁵, care apoi a fost aprobat și de către Ministerul de Interne⁵⁶.

În cursul anului 1937 a fost analizată de către Comisia Interimară și problema publicității în oraș, aprobându-se, în principiu, constituirea unei Societăți pe acțiuni după modelul regiilor mixte cu un capital de 1.600.000 de lei, la care municipiul să participe cu $\frac{1}{4}$ parte, urmând ca $\frac{3}{4}$ parte să fie rezervată pentru capitalul particular și aportul inginerului C.G. Peșteanu ca proprietar al unor invenții în folosul întreprinderii proiectate și ca organizator al acesteia. Serviciul Economic, cel Contencios și inginerul Peșteanu urmau să redacteze statutele întreprinderii și să obțină aprobarea acestora⁵⁷.

S-a decis și punerea în funcțiune a Laboratorului pentru fabricarea corpurilor „Neon” ca atelier al Uzinei Comunale de Gaz, aprobându-se ca primele cheltuieli ale acestuia să se acopere din fondul de rulment al Uzinei de gaz (până la suma de 300.000 de lei)⁵⁸.

Comisia Interimară a analizat și cererea mai multor locuitori ai comunei Fratelia de a se alipi la Timișoara. Deoarece prin această unire s-ar fi mărit în mod considerabil vatra municipiului și s-ar fi amplificat problemele edilitare ale orașului, s-a decis delegarea unei comisii care să studieze problema respectivă și să depună un raport privind modul de soluționare a acesteia⁵⁹.

În privința lucrărilor edilitare s-a adjudecat licitația pentru executarea lucrărilor de construire a Podului Eroilor din Circumscripția IV⁶⁰.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 110.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 305.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 494-495. Lucrările urmau să se execute numai în raport cu fondurile anuale înscrise în buget la cheltuielile cu destinație specială. Pentru acoperirea cheltuielilor a luat ființă, începând cu 1 aprilie 1937, o taxă specială de cadastru asupra venitului net impozabil al imobilelor.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 51.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 380.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 714-715.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 23.

Comisia Interimară a aprobat executarea unor lucrări de natură urgentă pentru conservarea și întreținerea edificiului Palatului Cultural în regie proprie⁶¹ și și-a dat avizul pentru eliberarea autorizației de zidire solicitată de către Societatea Anonimă Română de Telefoane pentru construirea palatului proiectat în Bulevardul Carmen Sylva, cu condiția ca în termen de 5 ani să fie construit și al treilea etaj pentru a fi la același nivel cu Palatul Camerei de Comerț și Industrie⁶².

A fost aprobată, în principiu, refacerea, respectiv amenajarea pieței din fața Teatrului comunal, arhitectul Duiliu Marcu urmând a fi încredințat cu soluționarea acestei chestiuni, Serviciul Tehnic trebuind a prezenta un deviz asupra lucrărilor ce urmau a fi executate⁶³.

Pe baza referatului Serviciului Tehnic, în care se arăta că în bugetul pe anul 1937 s-a prevăzut suma de 2.190.324 de lei pentru repararea și întreținerea, după necesitate, a pavajelor vechi din străzi, întreținerea și repararea aleilor cu savură de bazalt, a drumurilor macadamizate, și anume, acoperirea din nou cu piatră sfărâmată clasa a IV-a și comprimarea străzilor și drumurilor din Alea Dumbravei, Alea Jandarmilor, Calea Torontalului, precum și repararea și întreținerea carosabilelor din Calea Săcălazului, strada Honig, drumul spre Urseni, Piața Crucii, Bulevardul dr. Babeș, Bulevardul Eroilor de la Tisa, Calea Moșniței până la hotar, strada Toracului, ca și a altor drumuri macadamizate în funcție de necesitate, Comisia Interimară a aprobat lucrările respective, dându-și acordul și pentru executarea lucrărilor pentru întreținerea șanțurilor, cursurilor de apă și de apărare contra inundațiilor în cadrul sumei de 250.000 de lei. Pentru construirea carosabilelor și a străzilor noi a fost prevăzută în bugetul pe 1937 suma de 2.500.000 de lei, aprobându-se și acest program de lucru⁶⁴.

De asemenea, Comisia Interimară a decis executarea programului de asfaltare în campania de lucru 1937-1938 a următoarelor străzi: Veneția, Bulevardul Constantin Diaconovici Loga – între Bulevardul Regele Ferdinand și strada Wilson, Bulevardul Mihai Viteazul, Bulevardul Eroilor de la Tisa, strada V. Babeș, Sanatoriul Bega, în fața liceelor Carmen Sylva și Loga, strada Scipio, Strada P.P. Carp, strada Solderer, piața din dosul Bisericii Sârbești, strada Negruzzi, carosabilul și piața din strada Mercur,

⁶¹ *Ibidem*, f. 55.

⁶² *Ibidem*, f. 200.

⁶³ *Ibidem*, f. 165.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 284-285.

drumul C.F.R. din Ronaț, pasajul de la cinematograful Capitol înspre Bulevardul Mihai Viteazul⁶⁵.

S-a aprobat și construirea străzilor cu pavele semicubice împreună cu construirea bazei în sistem macadam (strada Mitropolit Varlaam, Zurobara, I. Ghica, S. Bărnuțiu, Putna, Sibiu), construirea străzilor cu pavele semicubice pe bază sistem macadam deja existentă (străzile V. Bădescu, Argeș, Tapia, Cluj), construirea străzilor în bază macadam (strada Banatului), precum și terminarea lucrărilor începute în 1936 cu pavaj nou și bază macadam (străzile Frobl, Pestalozzi, S. Bărnuțiu)⁶⁶.

Comisia Interimară a municipiului Timișoara a hotărât executarea lucrărilor de construire a Bulevardului Marghiloman, formând legătura cu Bulevardul Tache Ionescu⁶⁷. În același timp, cetățenii din diferite străzi ale municipiului au fost de acord să suporte costul unei părți din prețul carosabilelor străzilor respective (str. Mihai Gașpar, Izvorului etc.)⁶⁸.

A fost aprobată și construirea de conducte de apă și canal în diverse zone ale orașului (str. Constanța, Diana etc.)⁶⁹. A fost adjudecată definitiv licitația pentru executarea lucrărilor de izolare, de beton și de asfalt de la carosabilul Podului Traian de către firma Bitumen din Oradea, precum și licitația pentru reconstruirea monumentului demontat din Piața Libertății în cimitirul militar⁷⁰.

A fost totodată adjudecată definitiv licitația pentru executarea lucrărilor de asfalt de pe teritoriul Timișoarei, Circumscripția I, în suprafață de circa 32.000 metri pătrați și pentru executarea pavajului cu calupuri de piatră între șinele T.C.T. pe bază de împrumut, respectiv finanțate din bugetele anilor 1937-1940 (1.280.740 de lei)⁷¹.

Comisia Interimară a luat în discuție și necesitatea intensificării iluminatului public în Circumscripția I Bulevardul Loga și Regina Maria, în Circumscripția IV Bulevardul Carol, de la podul Traian până la Piața Asănești, Bulevardul Berthelot și strada I.C. Brătianu, cheltuielile pentru executarea acestor lucrări ridicându-se la cifra de 2.254.000 de lei. Au fost aprobate aceste lucrări, care trebuiau a fi realizate în doi ani, începând cu

⁶⁵ *Ibidem*, f. 289.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 384.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 465.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 392.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 567, 581.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 508.

⁷¹ *Ibidem*, f. 672.

toamna anului 1938 când urmau a fi primite materialele necesare în acest scop⁷².

În același an, Ministerul Apărării Naționale oferea Primăriei cedarea Cazarmii „Transilvania” în schimbul sumei de 44.227.000 de lei și al unui teren de 11,5 hectare pe care să se construiască o nouă cazarmă.

Comisia Interimară a decis, în principiu, întocmirea formelor necesare pentru aprobarea prealabilă a acestui act de dispoziție printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri, hotărându-se că Municipiul nu va achita suma sus-menționată în numerar, ci va executa lucrările edilitare necesare în limita sumei, pe terenul unde se va construi noua cazarmă și va furniza materialul de construcție necesar⁷³.

S-a aprobat, în principiu, și contractarea unui împrumut de 44.227.000 de lei de la Casa de Depuneri și Consemnațiuni în scopul realizării lucrărilor respective, amortizarea acestuia urmând să se facă din fondurile alocate pentru plata impozitelor către stat⁷⁴.

În concluzie, Primăria municipiului Timișoara s-a confruntat la începutul anului 1937 cu greutăți în vederea întocmirii unui buget echilibrat, determinate de creșterea cheltuielilor ordinare în urma sarcinilor impuse de unele legi noi sau datorită sporirii prețurilor la totalitatea furniturilor și lucrărilor necesare întreținerii serviciilor municipale. În aceste condiții, Comisia Interimară a hotărât menținerea și în anul bugetar pe care îl analizăm a unor cote adiționale suplimentare.

În ciuda dificultăților a fost menținut pe parcursul anului 1937 un buget echilibrat.

În plan cultural, conducerea Primăriei a urmărit în continuare înființarea unui Muzeu Ornitologic și a unei Grădini Zoologice, menținându-se contactul în acest sens cu reputatul ornitolog Dionisie Linția.

Eșuând planul privind înființarea „Teatrului de Vest”, Comisia Interimară a urmărit organizarea unei stagiuni teatrale în iarna lui 1937-1938, stabilindu-se colaborarea cu Comitetul de Patronaj al Teatrului românesc din Arad. Urmău să aibă loc reprezentații teatrale ale Teatrului Național din București, Teatrului din Arad etc., Primăria suportând o parte din cheltuielile privitoare la deplasarea trupelor teatrale sau organizarea acestor spectacole.

⁷² *Ibidem*, f. 791-792.

⁷³ *Ibidem*, f. 794.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 795.

În același timp, Opera din Cluj a susținut spectacole în orașul de pe Bega, Primăria sprijinind financiar aceste manifestări culturale prestigioase. Comisia Interimară a decis și susținerea de spectacole pentru elevii școlilor secundare din oraș în vederea ridicării gradului de cultură al acestora.

De asemenea, Comisia Interimară a acordat ajutoare financiare unor societăți culturale din Timișoara sau din România.

Conform legislației în vigoare conducerea Primăriei a întreținut și în cursul anului 1937 școlile de pe raza municipiului, implicându-se în rezolvarea problemelor învățământului timișorean. O atenție aparte a fost acordată reorganizării învățământului profesional, Primăria continuând și în noua situație să sprijine școlile și căminele de ucenici.

În domeniul medical, Comisia Interimară a municipiului a decis să cedeze un teren pentru amplificarea Spitalului de stat, acordând și sprijin financiar sistemului de sănătate timișorean.

S-a cedat și un teren gratuit Inspectoratului General Zootehnic și Sanitar Veterinar din Timișoara în vederea construirii Institutului de Microbiologie Veterinară.

Comisia Interimară a sprijinit financiar și în 1937 construirea Catedralei Ortodoxe Române din Timișoara, precum și lucrările de întreținere ale altor lăcașuri de cult din orașul de pe Bega.

În privința întreprinderilor Primăriei au avut loc lucrări de dezvoltare a Abatorului comunal, care au necesitat sume mari, s-a desfășurat reorganizarea tehnică, financiară și comercială a Uzinei comunale de gaz, iar Cinematografele comunale, după o perioadă de timp în care au înregistrat un deficit bugetar, s-au redresat.

O situație dificilă a avut-o în anul 1937 Lăptăria comunală datorită creșterii prețului de cumpărare a laptelui de la producători, concurenței neloiale a producătorilor și a revânzătorilor, a lipsei vehiculelor pentru transportul laptelui de la centrele de colectare la fabrică și pentru distribuirea acestui produs, a problemelor financiare și a lipsei unor utilaje tehnologice. În ciuda unor scurte perioade în care fabrica a dat semne de revenire, Comisia Interimară a hotărât închiderea și lichidarea Lăptăriei comunale începând cu data de 15 ianuarie 1938. Întreprinderile municipale au înregistrat, cu excepția Lăptăriei, beneficii în anul pe care îl analizăm.

În privința lucrărilor edilitare a continuat construcția Aeroportului din Timișoara, Comisia Interimară fiind preocupată și de dezvoltarea publicității din oraș. Au fost luate măsuri pentru întreținerea și refacerea străzilor și șoselelor din municipiu, pentru apărarea contra inundațiilor, au fost

construite conducte de apă și canal, s-a luat în discuție intensificarea iluminatului public.

Conducerea Primăriei Timișoara a fost preocupată și de rectificarea generală a cadastrului municipiului, Serviciul Tehnic fiind însărcinat cu refacerea acestuia în condițiile stabilite de către Comisia Interimară.

ON THE MAYORALTY OF TIMIȘOARA ACTIVITY IN 1937

Abstract

The present study aims to analyze the activity of Timișoara Mayorality in 1937 so that in order to realize this historiographic approach we have researched the archive of the Mayorality concerning the Ad-interim Commission sessions.

The Mayorality of the city of Timișoara had certain difficulties to draw up a well-balanced budget at the beginning of 1937. Under such circumstances, the Ad-interim Commission decided to keep for the budget year we are to analyze some supplementary additional quotations. In spite of the difficulties the budget of 1937 was a well-balanced one.

With respect to the cultural field, the management of the Mayorality was involved in organizing a theatrical season in winter 1937-1938, with the National Theatre, Arad Theatre, and etc. participation.

The Ad-Interim Commission also lent support to some cultural associations from Timișoara or from Romania.

According to the law in effect the Mayorality management supported in 1937 the schools from the city too, and was involved in solving instruction questions in Timișoara (among which, the vocational education organizing).

Concerning the health field, the city Ad Interim Commission decided to cede a plot of land for the public Hospital extension also supporting the health system of Timișoara.

The Commission supported in 1937 Timișoara Romanian Orthodox Cathedral building and also the maintenance works of other churches in the town on the Bega.

The Mayorality services recorded benefits in 1937, excepting the municipality dairy produce which was in a difficult economic position so that the Ad-Interim Commission had to decide its close and clearance

beginning with the 15th of January 1938. Some Mayoralty services developed the year we are analyzing.

As regarding the urban equipment Timișoara Airport building went on, the Ad-Interim Commission having been also concerned in the advertising development within the town. They also adopted measures for the city streets and roads maintenance and reconstruction, for flood defense, water and sewer pipe-lines were installed, and the public lightening intensifying was considered too.

The Mayoralty management was also interested in the general rectification of the city survey, the Technical Service having been in charge with under the terms which the Ad-Interim Commission had settled down.

DEPORTAREA CETĂȚENILOR ROMÂNI DE ETNIE GERMANĂ DIN BANAT ÎN UNIUNEA SOVIETICĂ

Viorel Bălțoi*

Cuvinte cheie: germani, deportare, minoritate, Banat

Keywords: Germans, deportation, minority, Banat

După ieșirea României la 23 august 1944 din alianța cu Germania nazistă, în noul context politico-militar, organele de ordine publică – Poliție și Jandarmerie – au procedat în scurt timp la arestarea cetățenilor români de etnie germană și maghiară pentru internarea lor în lagăre. În timpul acestor ample acțiuni au fost vizați în mod special conducătorii și membrii Grupului Etnic German (G.E.G.).

Ocuparea României după 23 august de Armata Roșie a avut un efect devastator pentru minoritatea germană din România. Aceasta a fost acuzată în masă de colaborare cu Wehrmacht-ul german, motiv pentru care sovieticii au decis deportarea acestora în U.R.S.S. Moscova, profitând de potențialul său militar dislocat în România și cu acordul tacit al Aliatilor – Marea Britanie și S.U.A. –, nu a ezitat niciun moment să-și pună în aplicare intențiile sale în ianuarie 1945. De cele mai multe ori, pe lângă sași și svabi, au fost deportați și români, sârbi, unguri, slovaci, cehi, iar protestele României au fost efectiv ignorate de sovietici.

Deportarea cetățenilor români de etnie germană din Banat în Uniunea Sovietică în ianuarie 1945 este un eveniment de o mare importanță căruia istoricii i-au consacrat articole în diverse reviste de specialitate. Dintre aceștia amintim pe Eusebiu-Marcel Narai (*Aspecte privind situația minorității germane din județele Caraș și Severin în anii 1944-1948*, în revista „Analele Banatului”) și pe Mircea Rusnac (*Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică 1945. Cu referire specială la Banat*, în „Banatica”).

* Universitatea București, Facultatea de Istorie, e-mail: viorelbalttoi@yahoo.com.

În consecință, tema de față prezintă o serie de informații inedite evidențiate în urma unor cercetări recente ce oferă o imagine clară asupra operațiunilor de arestare a cetățenilor români de etnie germană din Banat. În acest referat sunt prezentate mai puțin aspectele generale, atenția fiind concentrată în special asupra evenimentelor din regiunea Banat.

Generalități

Istoria Imperiului Țarist și apoi a Uniunii Sovietice prezintă numeroase informații ce fac referire la cazurile de deportări masive de populație din teritoriile unde putea fi întâlnită o rezistență mai mare contra sistemului represiv de guvernare către regiunile cele mai greu accesibile din adâncul teritoriului (Siberia, Kazahstan, Extremul Orient)¹. Fenomenul a fost intensificat în perioada celui de-al doilea Război Mondial, când conducătorii sovietici au reușit performanța de a deporta popoare întregi pe motivul colaborării cu trupele germane de ocupație. În vara anului 1941, după atacul lui Hitler, Republica Sovietică Socialistă a Germanilor de pe Volga a fost desființată și întreaga populație de acolo a fost deportată în Siberia și Kazahstan. Acest proces s-a accentuat după ce Armata Roșie a început recucerirea teritoriilor ocupate de trupele Wehrmacht-ului².

După includerea României în sfera de influență a Moscovei, acest fenomen a fost aplicat și cetățenilor români de etnie germană de pe întreg teritoriul său. Procesul a produs o puternică impresie asupra opiniei publice românești. Această măsură luată de Moscova a demonstrat pe deplin caracterul iluzoriu al independenței României³.

Potrivit articolului 2 din Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944, guvernul român a fost „obligat” să interneze în lagăre pe cetățenii germani și unguri aflați în România la data de 23 august 1944⁴.

Pentru înlăturarea spionajului și menținerea ordinii în spatele armatei de operațiuni, în decembrie 1944 s-au luat măsuri pentru arestarea bărbaților și femeilor de origine etnică germană de pe teritoriul județelor Caraș,

¹ Mircea Rusnac, *Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică (1945). Cu referire specială la Banat*, în *Banatica*, 16, 2003, p. 303.

² *Ibidem*.

³ Dinu C. Giurescu, *Februarie 1945. 300.000 de germani din România sub amenințarea deportărilor sovietice*, în *MI*, 9, 1994, p. 43.

⁴ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare SJANTM), fond Delegatul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului în Județul Severin 1945, dosar 3/1945, f. 7; Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale (în continuare SJANAR), fond Legiunea de Jandarmi Arad, dosar 43/1948, f. 1.

Severin, Timiș-Torontal, Hunedoara și Arad. Urmău să fie ridicați cei care s-au înrolat în unitățile militare germane, cei care au depus jurământ statului german sau lui Adolf Hitler, cei care au făcut o intensă propagandă și au sprijinit trupele germane în rezistența contra Armatei Române și Aliate, precum și conducătorii Grupului Etnic German⁵. Toți aceștia urmau să fie internați într-un lagăr din localitatea Darova (jud. Severin), fiind obligați a se hrăni și întreține singuri. Totodată, s-au luat măsuri de restricție pentru întreaga populație de etnie germană din Banat, precum interzicerea circulației între localități și confiscarea aparatelor de radio și telefonie⁶. Arestaților li se permitea să ia bagaje în greutate de maximum 50 kg, cu bunuri absolut necesare traiului⁷. De asemenea, Prefectura Județului Timiș-Torontal, cu avizul Ministerului de Interne, în baza unui ordin telefonic din data de 12 septembrie 1944, a dispus imediat la punerea în disponibilitate a funcționarilor de origine etnică germană și maghiară. În baza acestui ordin, un număr mare de notari comunali din județele Timiș-Torontal, Arad, Caraș și Severin au fost destituiți din funcții⁸. Mai mult decât atât, în perioada 23 august 1944 – 6 martie 1945, împotriva etnicilor germani de pe cuprinsul întregii țări s-au luat următoarele măsuri: arestarea și condamnarea membrilor G.E.G. și ridicarea dreptului de vot al acestora; închiderea întreprinderilor care au produs pentru armata germană; suspendarea cursurilor școlilor germane în care s-a făcut propagandă nazistă; deportarea câtorva zeci de mii de germani în U.R.S.S. pentru muncă de reconstrucție⁹.

În decembrie 1944, autoritățile de la Moscova au decis să deporteze în Uniunea Sovietică, pentru a-i folosi la munca forțată, pe germanii din țările ocupate de Armata Roșie – Ungaria, Cehoslovacia, România, Bulgaria și Iugoslavia. Prin decizia luată de Comitetul de Stat pentru Apărarea Patriei (G.O.K.O.), se aprobau practic propunerile făcute cu o zi înainte de N.K.V.D., organul însărcinat să realizeze operațiunea de deportare prevăzută a se încheia până la 15 februarie 1945¹⁰. Măsura era lipsită de orice temei juridic și, din această cauză, ea a fost receptată cu ostilitate atât de

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 95/1944, f. 2.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, București, 2003, p. 280.

⁸ ANIC, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 24/1944, f. 3, f. 5-20.

⁹ Constantin Aioanei, Cristian Troncotă, *Minoritatea germană din România – o privire istorică*, în *MI*, 1, 1995, p.56.

¹⁰ *Istoria Românilor*, IX, București, 2008, p. 747-748.

partidele istorice, cât și de guvernul condus de generalul Nicolae Rădescu, care a încercat să obțină sprijinul celorlalte mari Puteri Aliate pentru a preveni punerea ei în practică. Într-o discuție purtată la 3 ianuarie 1945 de Constantin Vișoianu, ministrul Afacerilor Externe al României, cu Burton Y. Berry, reprezentantul politic al S.U.A. la București, șeful diplomației române i-a vorbit despre cererea reprezentanților sovietici de a ridica și a trimite în U.R.S.S. pe cetățenii români de origine germană, acest transfer urmând a se face împotriva voinței poporului. Potrivit lui Vișoianu, prin deportarea nemților erau depășite regulile dreptului internațional, iar România ar fi fost pusă în viitor într-o situație foarte delicată¹¹.

Aflarea primelor informații cu privire la deportarea cetățenilor români de etnie germană a creat un precedent serios întrucât aplicarea acestei măsuri depășea categoria persoanelor care au colaborat sistematic cu „naziștii”. Un alt aspect al fenomenului deportării este faptul că autoritățile sovietice deportau cetățeni ai unei țări cu care semnasera o convenție de armistițiu. Astfel că opinia publică română a fost în mod justificat îngrijorată de faptul că același tratament s-ar fi putut aplica în curând tuturor românilor care s-ar fi opus sovietizării țării¹².

Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944 nu conținea nicio prevedere referitoare la obligația statului român de a asigura reparațiile de război față de Uniunea Sovietică prin trimiterea unor cetățeni români la munca de reconstrucție în regiunile distruse în urma războiului¹³. Cu toate acestea, ordinul nr. 031 din 6 ianuarie 1945 al Comisiei Aliate de Control către președintele Consiliului de Miniștri român prevedea mobilizarea cetățenilor români de etnie germană pentru munca obligatorie. Ordinul preciza că în intervalul 10-20 ianuarie 1945 urmau să fie „mobilizați toți locuitorii germani apti de muncă, indiferent de cetățenia lor. Bărbații între 17 și 45 de ani, femeile între 18 și 30 de ani. Femeile care alăptează copii până la 1 an nu vor fi mobilizate”. Ultimul paragraf prevedea, totuși, unele excepții: „Vă solicităm să alcătuiți o listă specială a celor care, deși intră în această categorie, potrivit statului român sau organelor locale, merită să fie scutiți”¹⁴.

La 9 ianuarie, Constantin I.C. Brătianu, președintele Partidului Național Liberal (P.N.L.), adresa prim-ministrului român o scrisoare în legătură

¹¹ D. Șandru, *op. cit.*, p. 156.

¹² Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 43.

¹³ *Istoria Românilor*, p. 748-749.

¹⁴ M. Rusnac, *op. cit.*, p. 307-308.

cu preconizata deportare a germanilor în U.R.S.S., care era de fapt un protest față de această măsură: „Nu putem permite să fim instrumente în executarea unor măsuri împotriva unei întregi categorii de cetățeni români, în totalitatea ei, indiferent de originea ei etnică și de faptul că între ei sunt sau nu criminali de război. Ne întoarcem astfel pe altă cale de discriminare rasială, a cărei eradicare a fost una din condițiile armistițiului. Ca unul care am protestat întotdeauna împotriva măsurilor luate împotriva evreilor sau chiar a țăganilor, din motive similare, nu pot să nu protestez acum când este planificată transmutarea unui număr mare de cetățeni români care, chiar dacă sunt de origine germană, trăiesc de multe secole pe pământ românesc. Ei reprezintă un factor important al producției agricole și industriale în Transilvania, iar deportarea lor în masă în Rusia ar putea crea o prăpastie pe care noi nu o vom putea umple din nou, mai ales azi când ni se cere să mărim efortul în întreaga producție a țării la maxim. Aceste cerințe sunt împotriva condițiilor armistițiului din 12 septembrie 1944 și vin în contradicție cu declarațiile făcute de guvernul rus la data respectivă, care afirma că guvernul sovietic nu intenționează să realizeze deportarea pentru muncă în Rusia, un zvon care a fost răspândit la această dată de propaganda nazistă”. Totodată, Dinu Brătianu solicita ca cererea Comandamentului sovietic să fie discutată în Consiliul de Miniștri român, iar guvernul de la București să dea un răspuns scris autorităților de la Moscova, evidențiind că o asemenea cerere ar fi trebuit să poarte în mod obligatoriu și semnătura celorlalți reprezentanți ai Națiunilor Aliate¹⁵.

Proteste au înaintat și diplomații Statelor Unite. La 12 ianuarie, Burton Y. Berry comunica oficial lui Constantin Vișoianu că guvernul S.U.A. nu fusese înștiințat de guvernul sovietic asupra ridicării cetățenilor români de origine germană și, în consecință, dezaproba această măsură, considerând că depășea necesitatea „de a asigura liniștea și securitatea liniilor de comunicație în spatele frontului sovietic”. Bunele intenții ale autorităților de la Washington nu au depășit faza notelor diplomatice¹⁶.

În schimb, Winston Churchill, premierul Marii Britanii, era de acord cu hotărârea Comandamentului sovietic: „Luând în considerare tot ceea ce a suferit Rusia, și atacurile premeditate întreprinse de România împotriva ei, și armatele vaste pe care Rusia le folosește pe front în prezent, și condițiile groaznice ale popoarelor în multe părți ale Europei, nu înțeleg de

¹⁵ D. Șandru, *op. cit.*, p. 156-157.

¹⁶ Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, 1996, p. 122-123.

ce rușii ar greși dacă cer ca 100 sau 150 mii din acești oameni să lucreze în subteranul lor. De asemenea, trebuie să ținem minte că am promis să lăsăm destinul României în mare măsură în mâinile rușilor. Eu nu pot să consider că ar fi greșit din partea rușilor să ia români de orice origine doresc, ca să lucreze în minele rusești, în lumina celor întâmplate”¹⁷.

Astfel, guvernul român se vedea obligat să pună în aplicare măsurile stabilite de Comisia Aliată de Control. În toate județele țării s-au constituit echipe mixte formate din militari sovietici și cadre ale armatei, jandarmeriei și poliției române. Comisiile și-au desfășurat activitatea în baza ordinului generalului Vinogradov, locțiitor al președintelui Comisiei Aliate de Control din România, potrivit căruia urmau să fie deportați în U.R.S.S. circa 41.300 de etnici germani¹⁸.

În aceste condiții, generalul Nicolae Rădescu a făcut demersuri către gen. Vinogradov împotriva „mobilizării pentru lucru în U.R.S.S.”, precizând că guvernul român nu era de acord cu măsurile cerute de Comandamentul Sovietic¹⁹.

Ca urmare a demersurilor guvernului român pe lângă cel sovietic, Ministerul Afacerilor Interne a emis ordine prin care erau scutite de la deportare următoarele categorii de etnici germani:

- muncitorii, în raport de necesitățile fabricilor, și specialiștii din cadrul întreprinderilor care nu puteau fi înlocuiți cu cetățeni români;
- membrii familiilor constituite prin căsătorii mixte, inclusiv copiii rezultați din acestea;
- preoții, călugării și călugărițele care oficiau slujbe în bisericile evanghelice;
- femeile care aveau copii sub 1 an;
- ofițerii, subofițerii, maiștrii militari și rezerviștii din Armata Română;
- infirmii și toți cei care dovedeau că sunt inapți pentru munca fizică²⁰.

La aflarea primelor știri despre ridicarea iminentă a etnicilor germani, liderii acestora, Hans Otto Roth și Rudolf Brandsch, fostul subsecretar de

¹⁷ *Ibidem*, p. 123.

¹⁸ C. Aioanei, C. Troncotă, *op. cit.*, p. 56.

¹⁹ Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, p. 122.

²⁰ C. Aioanei, C. Troncotă, *op. cit.*, p. 56.

stat pentru minorități din guvernul Iorga-Argetoianu, au încercat să-l convingă pe prim-ministrul Nicolae Rădescu să renunțe la această acțiune. Acesta însă a precizat că ordinul fusese primit de la Moscova și că guvernul român nu putea împiedica prin nicio hotărâre îndeplinirea lui. Concomitent, Societatea Națională de Cruce Roșie (S.N.C.R.) a României a intervenit în repetate rânduri la guvern, solicitând măcar diminuarea proporțiilor deportărilor²¹. La 22 ianuarie 1945, doctor I. Costinescu, președintele S.N.C.R., revenea asupra cererilor făcute cu privire la germanii ce fuseseră ridicați și transportați în U.R.S.S., sugerând nouă categorii de persoane care trebuiau scoase din rândurile celor ce urmau să fie predate armatei sovietice²². La această intervenție, directorul cabinetului militar al gen. Nicolae Rădescu, locotenent-colonel Gr. Drăguțescu, a răspuns: „Comisia nu face nici o excepție”²³.

Față de această măsură dramatică luată împotriva minorității germane, Partidul Național-Liberal a decis să părăsească guvernul, dar țărâniștii i-au convins să-și schimbe decizia pentru a nu da Partidului Comunist posibilitatea să pretindă că democrații îi au sub protecția lor pe germani²⁴.

Însuși regele Mihai a trimis președintelui american F. D. Roosevelt, la 24 ianuarie 1945, un amplu memoriu în care descria sinistru situație a României aflată sub ocupație sovietică. Referindu-se la deportarea germanilor, regele scria: „Acești cetățeni, care numără astăzi o jumătate de milion, sunt stabiliți în România de multă vreme (transilvăneni de șapte secole, cei din Banat de două secole). Pentru aceste motive acești cetățeni constituie o parte din existența reală a națiunii române, de care sunt legați în întregime și, prin urmare, a-i lua fie și pentru o scurtă perioadă din gospodăriile lor ar perturba într-un mod foarte serios toate ramurile de activitate ale țării (stat, armată, industrie, comerț, activitate bancară, agricultură ș.a.m.d.)”²⁵.

În privința atitudinii Partidului Comunist față de această problemă a deportărilor, ea era într-un fel sintetizată de exemplul secretarului județean Caraș al P.C.R., Mihai Dalea, care se adresa astfel în preziua deportărilor, transmițând cuvântul de ordine al Comitetului Central al Partidului către conducătorii „antifasciști” germani întruniți la Casa Muncitorească:

²¹ D. Șandru, *op. cit.*, p. 157.

²² ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1402/1944-1945, f. 55 f-v.

²³ D. Șandru, *op. cit.*, p. 158.

²⁴ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 43.

²⁵ M. Rusnac, *op. cit.*, p. 310.

„Mergeți cu toții și primii voi veți merge. Dincolo să le spuneți apoi celorlalți: Priviți! Asta am făcut-o noi! Ceea ce am distrus tot noi trebuie să reconstruim. Acum!”²⁶.

Deportări, drame, victime

Ordinul de declanșare a operațiunilor de ridicare a cetățenilor români de etnie germană din România a fost dat în ziua de 10 ianuarie 1945, la orele 21:30, de către Direcția Generală a Poliției: „1) Mobilizarea germanilor se face după planurile întocmite anterior și la termenele stabilite de delegatul Comisiei Aliate de Control, între 10 și 20 ianuarie 1945; 2) Mobilizarea se face sub conducerea românească de acord și sub controlul reprezentantului Comisiei Aliate de Control”²⁷.

Conform planului stabilit, arestarea minorității germane din București a fost declanșată în noaptea de 10/11 ianuarie 1945. Cei ridicați erau transportați cu camioane la Gara Băneasa, unde erau pregătite vagoane de marfă pentru a-i transporta în U.R.S.S. În cursul zilei de 11 ianuarie au fost reținute 8.500 de persoane, care au fost imbarcate în 65 de vagoane. În final, din capitală au fost ridicați 15.000 de etnici germani. Câtiva din aceștia au fost eliberați, dovedindu-se că erau români. Printre cei arestați s-au aflat un număr restrâns de evrei, care sub regimul Ion Antonescu se declaraseră germani pentru a se pune la adăpost de autoritățile germane²⁸.

La Brașov, acțiunea a început în seara zilei de 10 ianuarie 1945. Patrulă mixte româno-sovietice cu căruțe rechiziționate din satele din împrejurimi au fost dislocate în principalele străzi și cartiere cu populație majoritară săsească. În timpul ridicării din zorii zilei de 11 ianuarie a fost interzisă circulația pe stradă și ieșirea din locuințe. Populația orașului a fost profund indignată de soarta germanilor, comentând faptul că au fost ridicate și fete mai mici de 10 ani. O puternică impresie au produs sașii care s-au sinucis, uneori cu întreaga familie, pentru a nu fi deportați în U.R.S.S.²⁹ Numărul sașilor care au plecat din Brașov în cursul zilei de 12 ianuarie 1945 a fost de 2.600, urmând să mai fie deportate încă 1.400 de persoane ce erau în curs de a fi arestate întrucât figurau în tabelele întocmite de autorități. Odată cu arestarea sașilor au fost ridicați și 15 membri ai

²⁶ Eusebiu-Marcel Narai, *Aspecte privind situația minorității germane din județele Caraș și Severin în anii 1944-1948*, în *AnB (S.N.)*, XVI, 2008, p. 327.

²⁷ *Istoria Românilor*, p. 749.

²⁸ C. Aioanei, C. Troncotă, *op. cit.*, p. 57.

²⁹ *Ibidem*.

Partidului Comunist, toți de origine germană, dar cotați ca membri activi și de încredere. Toți aceștia au fost infiltrați printre sași cu scopul de a se putea cunoaște de către sovietici atât starea de spirit în rândurile germanilor, cât și atitudinea pe care aceștia erau decși să o manifeste pe viitor³⁰.

La Sibiu, arestările au început în noaptea de 12/13 ianuarie 1945. Aici, dispoziția dată a fost ca, în cazul în care cei căutați nu erau acasă, să fie ridicați proprietarii imobilelor și capii de familie. De asemenea, puteau fi arestați toți cei care nu puteau dovedi imediat cu acte că nu sunt sași. Și în județul Sibiu s-au înregistrat numeroase cazuri de sinucideri, iar alții au fugit în munți, unde au fost capturați în cele din urmă de autorități³¹.

În Banat, ca și în restul țării, minoritatea germană a avut de suferit la sfârșitul celui de-al doilea Război Mondial. Șvabii bănățeni au fost considerați „colaboraționiști” ai Germaniei, motiv pentru care trebuia să se ia „măsuri radicale” împotriva lor³².

La 3 ianuarie 1945, Direcția Generală a Poliției transmitea un ordin telegrafic către Inspectoratul Regional de Poliție Timișoara, în care se preciza: „Începând cu 3 ianuarie 1945, va sosi în fiecare reședință de județ câte un ofițer sovietic pentru coordonarea operațiunii de adunare a acelor internabili. Poliția și toate autoritățile de stat le vor da tot concursul solicitat. Toți cei ridicați vor fi conduși sub pază în locuri de adunare dinainte fixate de Poliție și Jandarmerie. Locurile de adunare să fie situate neapărat lângă o stație de cale ferată. Hrana celor internabili cade în sarcina autorităților locale (Poliție și Jandarmerie) timp de 2-6 zile, având zilnic cel puțin o masă caldă. Comandanții organelor locale de Poliție și Jandarmerie, înainte de a începe operațiunea, vor întocmi tabele nominale pe localități pe baza cărora vor aduna toate persoanele ce trebuie înlăturate. Pentru realizarea acestei operațiuni, inspectorii regionali de Poliție trebuie să păstreze permanent legătura cu inspectorii regionali de jandarmi. Toate aceste operațiuni pregătitoare trebuie încheiate în ziua de 9 ianuarie 1945, orele 12; de la această dată și oră tot personalul de Poliție și Jandarmerie se va concentra pentru a păși în comun acord la realizarea prezentului ordin”³³.

Potrivit unui ordin al Comisiei Aliate de Control către Consiliul de Miniștri din 6 ianuarie 1945, toți cei mobilizați pentru deportare trebuiau să

³⁰ *Ibidem*, p.58.

³¹ *Ibidem*.

³² SJANTM, fond Frontul Unic Muncitoresc Timiș-Torontal, dosar 1/1945, f. 14.

³³ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond Documentar, dosar 13347, vol. 3, f. 6 f-v.

aibă asupra lor: îmbrăcăminte de iarnă, bocanci, cămăși, lenjerie de pat, cuțit și furculiță, obiecte sanitare, hrană pentru 15 zile, greutatea acestora nedepășind 20 de kg. Cei mobilizați aveau dreptul să scrie și să primească scrisori sau colete poștale. Cei care nu se supuneau, ca și familiile lor și cei care îi ajutau să se sustragă urmau să fie aspru sancționați³⁴.

La Timișoara, operațiunea de identificare a minorității germane s-a făcut cu ajutorul tabelelor nominale găsite la G.E.G. Acțiunea de ridicare, control și triere a început în seara zilei de 12 ianuarie 1945. La aceasta au participat echipe mixte româno-sovietice, sprijinite de întreg efectivul Poliției și Chesturii, cât și de o parte a Inspectoratului de Poliție³⁵.

Totuși, au fost unele cazuri când unii germani mai bogați, cu sprijinul autorităților locale și în schimbul unor sume de bani, au reușit să dispară la timp din localitate și să scape astfel de deportare. Alții și-au procurat acte false de la evreii veniți din localitatea Bor (fosta Iugoslavie), iar cu sprijinul acestora s-au adăpostit în Oradea, Satu Mare sau Szeged (Ungaria), unde nu puteau fi recunoscuți. Însă majoritatea au trăit o adevărată tragedie, fiind deportați în U.R.S.S.³⁶

Mai mult decât atât, unii șvabi stabiliți în Banat cu două sute de ani în urmă, simțindu-se vizați de autoritățile române în urma presiunii exercitate de Moscova, au recurs la măsuri disperate, negându-și chiar originea etnică. Consulatul francez din Timișoara a fost asaltat zilnic de zeci de cereri pentru obținerea de certificate de origine etnică franceză „la orice preț”. Chiar dacă aceste solicitări au fost efectiv refuzate de consulat, au fost totuși unii avocați și notari publici care au eliberat din complezență sau contra-cost astfel de certificate, bazându-se pe simple declarații sau cu martori „de ocazie”, care erau în cele mai multe cazuri funcționari de birou³⁷. Unii etnici germani au încercat în ultimele momente să se refugieze „la Partidul Social Democrat pentru a găsi apărare”³⁸.

Pentru a evita acest fenomen al deportării, au fost cazuri când tinere germane disperate și-au găsit „miri de ocazie”. Pentru perfectarea unor astfel de căsătorii au plătit mari sume de bani. *Luptătorul Bănățean* prezenta malițios acest aspect: „Și, deoarece acei care s-au căsătorit cu nemțoaice după data de 13 ianuarie au făcut-o de bunăvoie, ei vor trebui să suporte

³⁴ E.M. Narai, *op. cit.*, p. 326.

³⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar 13347, vol. 3, ff. 131-132.

³⁶ SJANTM, fond Comitetul Județean P.C.R. Timiș-Torontal, dosar 19/1945, f. 36.

³⁷ *Luptătorul Bănățean*, Anul II, nr. 113 din 27 ianuarie 1945, p. 1.

³⁸ ANIC, fond C.C. al P.C.R., secția Cancelarie, dosar 224/1945, f. 3.

până la sfârșit riscurile unor astfel de căsătorii, însoțindu-și miresele pe drumul unei datorii care trebuie plătită: munca de refacere a U.R.S.S.-ului”³⁹.

De multe ori s-a întâmplat ca autoritățile să ridice și persoane ce sufereau de diverse afecțiuni. Un astfel de eveniment s-a petrecut la sediul central nr. 4 din Timișoara, de unde autoritățile sovietice au ridicat, fără consimțământul organelor Chesturii, persoane constatate ca fiind bolnave, unele dintre acestea suferind chiar de tuberculoză⁴⁰.

Au existat și gesturi disperate. Unii, neputând să suporte această dramă, și-au pus capăt zilelor. Spre exemplu, în localitatea Lovrin (jud. Timiș-Torontal), Elisabeta Hilger, în vârstă de 91 de ani, s-a spânzurat. Singurătatea a determinat-o să comită acest act, restul membrilor familiei sale fiind deportați în U.R.S.S.⁴¹.

Potrivit notelor informative și numeroaselor tabele nominale întocmite de Poliție și legiunile de jandarmi din regiunea Banat, se poate preciza că deportările masive ale minorității germane s-au efectuat în intervalul 13-19 ianuarie 1945, încheindu-se la începutul lunii februarie din același an⁴².

În urma examinării acelorași tabele nominale menționate anterior, rezultă că limita de vârstă a celor ridicați pentru deportare, conform ordinelor stabilite, nu a fost respectată de autoritățile sovietice. Spre exemplu, din localitatea Peciul Nou (jud. Timiș-Torontal) zeci de tineri în vârstă de 15 ani au fost ridicați de autorități în cursul zilei de 15 ianuarie 1945 și predați delegatului sovietic din comuna Giulvăz⁴³.

Deși în ordinul nr. 32475 al Direcției Generale a Poliției din 3 ianuarie 1945 se prevedea ca vârstă între 17 și 45 de ani pentru bărbații ce puteau fi ridicați, iar în comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri, transmis prin Radio București din 16 ianuarie 1945, ora 14, se prevedea pentru etate de 16-45 de ani, totuși nici acest ordin nu a fost respectat⁴⁴.

³⁹ *Luptătorul Bănățean*, Anul II, nr. 113 din 27 ianuarie 1945, p. 1.

⁴⁰ ACNSAS, fond Documentar, dosar 13347, vol. 3, f. 60.

⁴¹ Eugen Mioc, *Comunismul în Banat 1944-1965. Dinamica structurilor de putere în Timișoara și zonele adiacente*, II, Timișoara, 2010, p. 107.

⁴² ACNSAS, fond Documentar, dosar 13347, vol. 3, ff. 210-266; SJAN TM, fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, dosar 128/1945, ff. 28, 46, 51, 55, 56, 62, 63, 72, 203-205, dosar 130/1945, f. 115; Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale (în continuare SJAN CS), fond Legiunea de Jandarmi Severin, Posturi și Sectoare, dosar 35/1945, ff. 2-4, dosar 19/1945, f. 13-16, 127-128.

⁴³ SJANTM, fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, dosar 128/1945, f. 56.

⁴⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar 13347, vol. 3, f. 49.

Acțiunile de ridicare a germanilor au avut loc și în localitățile Cărani, Giarmata și Orțișoara (jud. Timiș-Torontal), unde au fost arestați bărbați de 46, 47 și 48 de ani⁴⁵. Tot din localitatea Orțișoara, printre femeile ridicate pentru a fi deportate au fost mai multe persoane de 16 și 17 ani⁴⁶.

În cursul lunii ianuarie 1945, un aspect căruia i s-a acordat o atenție deosebită atât din partea Comandamentului sovietic, cât și a Legiunii de Jandarmi Severin, a fost cel al deportării minorității germane. Astfel, în perioada 12-24 ianuarie 1945, comandantul Legiunii de Jandarmi a lucrat permanent cu maiorul Kuhaev asupra situației etnicilor germani⁴⁷. În zilele de 17-18 ianuarie 1945, autoritățile române, secondate de delegatul sovietic lt. Maro, s-au deplasat în localitățile Brebu-Nou, Slatina-Timiș și Sadova-Veche pentru a supraveghea acțiunea de arestare a germanilor ce urmau să fie deportați pentru munca obligatorie. În intervalul 16-18 ianuarie 1945, cpt. Vântu Gheorghe, însoțit de lt. Radomschi Alexie de la Comisia pentru Aplicarea Armistițiului, au fost prezenți în comuna Darova pentru a urmări acțiunea de reținere a etnicilor germani. O situație similară s-a petrecut și în localitatea Pietroasa Mare (jud. Severin)⁴⁸.

Astfel de scene dramatice au avut loc și în Timișoara, unde delegații Poliției au fost mai mult decât niște asistenți, deoarece ofițerii sovietici s-au erijat în președinți de comisie, soluționând cazurile persoanelor exceptate fără a ține seama de avizul autorităților române. La centrul principal de adunare, unde se găseau strânși cei mai mulți germani, reprezentanților de poliție nu li s-a permis să-și noteze datele necesare de la persoanele aduse în față decât în mod sumar și în grabă⁴⁹.

În general, nu s-a ținut cont de persoanele scutite pentru deportare rezultate în urma căsătoriilor mixte. Totodată, s-a refuzat categoric eliberarea muncitorilor și specialiștilor considerați ca indispensabili în întreprinderile respective. Bărbații concentrați au fost ridicați de autoritățile sovietice direct de la unitățile militare. De asemenea, ofițerii sovietici au ridicat în multe cazuri persoane ce nu se încadrau în limitele stabilite prin ordine⁵⁰.

⁴⁵ SJANTM, fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, dosar 131/1945, ff. 63, 71, 171 v., 172.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 130/1945, f. 76.

⁴⁷ *Idem*, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 90/1944, f. 338.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar 13347, vol. 3, f. 132.

⁵⁰ *Ibidem*.

Un caz similar s-a petrecut în localitatea Jimbolia (jud. Timiș-Torontal), unde Comandamentul sovietic a arestat, în cursul zilei de 19 ianuarie 1945, 368 de femei de etnie germană care au fost predate delegatului sovietic cpt. Alexiev, pentru a fi deportate în U.R.S.S.⁵¹

În cursul lunii ianuarie 1945, minoritatea germană din Timișoara a trăit adevărate momente de groază. Din nota S.S.I. (Serviciul Special de Informații) din 16 ianuarie aflăm: „Au fost cazuri când fete de origine etnică germană, între 17-18 ani, eleve de liceu, care fugind desperate noaptea pe stradă, s-au aruncat în brațele ofițerilor români spunând: «Sunteți români, sunteți mai cu suflet, mai manierați, vă stăm la dispoziția dvs., nu ne lăsați, salvați-ne». Întrucât în primele zile operația efectuată și care a fost condusă de autoritățile românești nu a dat rezultatul scontat, Comandamentul Suprem [sovietic] din București față de această situație a dat ordin imediat ca continuitatea operațiunilor de ridicare a elementului german să se facă direct de către poliția militară sovietică, iar autoritățile românești civile și militare să secondeze și să indice acestora, pentru facilitarea cât mai rapidă a operațiunilor, locurile unde aceștia sunt”⁵².

În Lipova, delegatul sovietic, cpt. Weiss, a cerut să i se predea 326 de persoane, bărbați și femei, prevăzute pentru acea localitate. Dar acolo nu exista un număr așa mare de șvabi pentru a putea satisface ordinele primite. Totodată, ofițerul rus a refuzat să pună în libertate 18 persoane care nu se încadrau în dispozițiile referitoare la vârstă, iar alte 29 de persoane care se încadrau în prevederile ordinelor de a fi exceptate au împărțășit aceeași soartă. În același timp, alte patru persoane au fost arestate de la domiciliile lor în locul celor dispărute⁵³.

La Arad, acțiunea de ridicare a etnicilor germani a fost declanșată în seara de 12 ianuarie 1945. Pe durata arestărilor s-a constatat că foarte mulți cetățeni români de origine sârbă, slovacă, maghiară etc., în timpul regimului Ion Antonescu, din motive de oportunism, și-au schimbat originea etnică, declarându-se germani, iar în acele momente prezentau acte care confirmau că erau de alte origini⁵⁴.

Potrivit dispozițiilor date de autorități la Lugoj, operațiunea a început în noaptea de 15/16 ianuarie 1945. Arestarea germanilor a fost precedată de

⁵¹ SJANTM, fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, dosar 130/1945, ff. 124-129.

⁵² C. Aioanei, C. Troncotă, *op. cit.*, p. 59.

⁵³ ACNSAS, fond Documentar, dosar 13347, vol. 3, f. 51.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 133.

un recensământ general efectuat de organele Poliției și Jandarmeriei. În urma acestei acțiuni au fost identificate 1.270 de persoane ce se încadrau în prevederile ordinelor pentru arestare. La îndeplinirea acestei misiuni au participat organele Poliției, sprijinite de 350 de elevi de la Școala Militară și 200 de militari sovietici⁵⁵. Totodată, de la mai multe întreprinderi din Lugoj au fost ridicați specialiști care nu puteau fi înlocuiți și, cu toată împotrivirea autorităților române, s-a răspuns „că din moment ce nu s-a dat 100% din cei care urmau să fie ridicați, ei nu pot lăsa acasă niciun german”⁵⁶.

La Caransebeș, identificarea cetățenilor români de etnie germană s-a făcut în urma unui recensământ efectuat de către autoritățile locale. În timpul acestei acțiuni au fost utilizate și arhivele ridicate de la G.E.G. Arestările au început în noaptea de 16/17 ianuarie 1945⁵⁷.

Pentru identificarea germanilor din Orșova, ordinele au fost date încă din luna decembrie 1944, iar arestarea acestora a început în dimineața zilei de 16 ianuarie 1945, ora 4. Ca și în celelalte orașe, delegatul sovietic lt. Boldunov Sașa nu a respectat ordinele în cazul persoanelor exceptate. Astfel, au fost ridicate: persoane ce depășeau limitele de vârstă stabilite prin ordine; specialiști din fabrici și din C.F.R.; cetățeni aflați sub arme și familiile lor; persoane de altă origine decât cea germană⁵⁸. Totodată, au fost ridicate de la Administrația Porților de Fier (A.P.F.) 17 persoane, din care 8 erau absolut indispensabile ca specialiști pentru asigurarea navigației în bune condiții în sectorul Porțile de Fier și al Cataractelor⁵⁹. Această atitudine a ofițerului sovietic a dat naștere la agitații în rândul populației Orșovei, care în cele din urmă a făcut intervenții la partidele politice, iar acestea, la rândul lor, au relatat cazul la Ministerul Afacerilor Interne⁶⁰.

La Oravița, identificarea minorității germane a fost înlesnită de faptul că o mare parte a etnicilor plecaseră odată cu retragerea trupelor germane ce ocupaseră vremelnic orașul, astfel încât acțiunea s-a desfășurat cu ușurință. Arestările au început în dimineața zilei de 15 ianuarie 1945, orele 5. La îndeplinirea acțiunilor a participat întreg efectivul poliției din localitate, sprijinit de 25 de militari sovietici. În același timp, au fost reținute și persoane care îndeplineau toate condițiile pentru a fi scutite de deportare⁶¹.

⁵⁵ *Ibidem*, ff. 133-134.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 52.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 134.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 135.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 52.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 135.

⁶¹ *Ibidem*, f. 136.

Identificarea șvabilor din Reșița a început încă din luna decembrie 1944, iar arestarea lor a survenit în dimineața zilei de 16 ianuarie 1945. Aceasta s-a efectuat conform unui plan de colaborare dintre autoritățile române și reprezentanții Comisiei Aliate de Control. În tot acest timp, ridicarea s-a făcut fără respectarea cazurilor exceptate prevăzute în ordine, încălcându-se dispozițiile cu privire la vârste, origine etnică etc.⁶² De asemenea, în cadrul comisiei de triere, autoritățile române nu și-au putut îndeplini misiunea din cauza imixtiunii ofițerilor sovietici. Astfel, nu s-au putut înregistra toate persoanele ridicate de poliție sau sovietici, motiv pentru care nu se poate cunoaște un număr precis al celor deportați. Totodată, nu s-a permis ca persoanele selectate de comisie ce beneficiau de una din condițiile de a fi exceptate prevăzute în ordine să fie menționate în registrul delegatului poliției⁶³. În plus, nu s-a luat în considerare rezultatul vizitei medicale efectuate la centrele de control de către cei șase medici români, nefiind scutiți decât 50% dintre cei diagnosticați ca bolnavi, așadar inapți de muncă⁶⁴. În cursul lunii ianuarie 1945, din Reșița au fost ridicați pentru deportare în U.R.S.S. și cetățeni de altă origine decât cea germană, precum români, maghiari, sârbi, cehi, slovaci, în total 672 de persoane (509 bărbați și 163 femei)⁶⁵. Situații similare au mai avut loc și în alte zone ale țării⁶⁶.

Un accent deosebit în perioada ridicării minorității germane a fost pus pe identificarea tuturor persoanelor de origine germană sau de alte naționalități care au fost înrolate în trupele SS (*Schutzstaffel*). Potrivit informațiilor transmise de Inspectoratul de Jandarmi Timișoara, 80% din bărbații care au făcut parte din unitățile sus-menționate aveau tatuată pe antebrațul stâng una din literele A, B sau C. Aceste tatuaje aveau o lungime de 1-2 centimetri. Inițialele au fost tatuate în urma analizelor medicale ale sângelui și precizau grupa sangvină și unitatea SS din care acești bărbați făceau parte⁶⁷.

Din datele de arhivă rezultă că numărul celor deportați din Banat în U.R.S.S. este următorul:

- Județul Arad – 2.328 persoane⁶⁸;
- Județul Caraș – 3.555 persoane⁶⁹;

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 137.

⁶⁵ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 31/1945, ff. 117-128.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar 30/1945, f. 41, dosar 34/1945, f. 18, dosar 35/1945, f. 37.

⁶⁷ SJANCS, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 143/1945-1946, f. 15.

⁶⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar 13347, vol. 3, f. 43.

- Județul Severin – 3.305 persoane⁷⁰;
- Județul Timiș-Torontal – 13.875 persoane⁷¹

– Total – 23.063 persoane.

Unul din supraviețuitorii deportărilor menționează că din Banat au fost deportate peste 30.000 de persoane, bărbați și femei, dintre care aproximativ 7.000-8.000 și-au găsit sfârșitul în Rusia din cauza bolilor (distrofie), foametei, muncii excesive și frigului⁷².

Pentru o informare cât mai bună a cititorilor, considerăm că este extrem de importantă prezentarea unei situații numerice din principalele localități a cetățenilor români de etnie germană ridicați și deportați în U.R.S.S.⁷³.

Localitatea	Bărbați	Femei	Total
Arad	315	331	646
Băile Herculane	5	8	13
Caransebeș	78	70	148
Lipova	58	81	139
Lugoj	324	424	748
Oravița	30	18	48
Orșova	73	65	138
Reșița	1160	429	1589
Sânicolau Mare	84	77	161
Timișoara	1590	1120	2710

⁶⁹ SJANCS, fond Prefectura Județului Caraș, dosar 2/1945-1946, f. 72.

⁷⁰ SJANTM, fond Delegatul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului Jud. Severin, dosar 3/1945, f. 7.

⁷¹ Idem, fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, dosar 128/1945, f.1, dosar 130/1945, f. 1.

⁷² Ignaz Fischer, *Date despre deportarea în Rusia a etnicilor germani din Banat*, în *Analele Sighet II. Instaurarea comunismului între rezistență și represiune*, București, 1995, p. 416-417.

⁷³ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 31/1945, ff. 169-170.

Un ordin circular din 10 decembrie 1945, emis de Comandamentul Legiunii de Jandarmi Severin, preciza că toți cetățenii români de origine germană înrolați în trupele SS care au revenit în țară și îndeplineau vârsta necesară pentru muncă urmau să fie internați în lagărul de la Turnu Măgurele. De asemenea, în același lagăr puteau fi internați, indiferent de vârstă, cetățenii români și de altă origine decât cea germană care făcuseră parte din unitățile speciale germane⁷⁴.

Trebuie precizat faptul că șvabii din Banat care nu au fost deportați în U.R.S.S. din diferite motive (vârstă, religie) au fost internați în detașamentele de muncă de la Anina, București, Hunedoara, Roșiorii de Vede, Slobozia, Târgu Jiu, Timișoara, Turnu Măgurele etc.⁷⁵

Despre modul în care au decurs ridicările de etnici germani din Banat, sunt menționate unele mărturii ale unor persoane care au trăit aceste tragice evenimente.

Referitor la trista experiență a deportărilor, Karl Bereznyak, din Reșița, își amintește: „M-au luat de pe stradă. Se vedea după îmbrăcăminte. Aveam pantaloni Strumpfosen, apoi o jachetă scurtă, fină, o șapcă norvegiană. Românii nu se îmbrăcau așa. Erau un soldat român și unul sovietic – așa mergeau. Rușii știau toți să vorbească puțin germana. M-au întrebat frumos dacă știu germană. „Ja”, am zis. „Na paidom!”. M-au dus la școala de piatră, Bastilia, cum i se zicea, și m-au reținut. [...] Ne-au dus cu trenul. Am călătorit pe podișul Uralului, la peste o mie de metri. Acolo am lucrat în uzină, opt ore pe zi. Seara ne dădea o zeamă de varză și ne culcam. La cinci sute de metri depărtare de noi era o gară pentru mărfuri. Te trezeau la miezul nopții, la descărcat de vagoane și stăteam acolo până dimineța. Atunci mergeam înăuntru și ne dădeau iar zeama de varză să mâncăm și din nou în uzină. Iarna, duminicile le petreceam la curățat zăpezi, vara – la câmp, la colhozuri. [...] Eu, la 21 de ani, am ajuns să am treizeci și cinci de kilograme. Toți eram slabi, unii mureau. Mulți au murit încă în vagoane când ne transportau. Drumul a fost foarte greu și obositor, treizeci și șase de zile a ținut”⁷⁶.

⁷⁴ SJANCS, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 79/1945-1946, f. 25.

⁷⁵ SJANAR, fond Legiunea de Jandarmi Arad, dosar 43/1948, ff. 4-5; SJANTM, fond Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal, dosar 121/1945, ff. 12-16, dosar 199/1946, ff. 22-23; SJANCS, fond Prefectura Județului Caraș, dosar 2/1945-1946, f. 79.

⁷⁶ Smaranda Vultur (coordonator), *Germanii din Banat prin povestirile lor*, București, 2000, p. 379-380.

Drumul s-a desfășurat în condiții absolut inumane. Karl Bereznyak, care a călătorit o lună și cinci zile până la Berezovsk, relatează: „Din când în când trenul a fost oprit și noi puteam coborî, aduce apă, să ne mișcăm etc. Dar eram păziți cu severitate de soldați înarmați cu pistoale automate. Astfel mergea călătoria mai departe, până la fața locului. La granița româno-rusă am fost urcați în vagoane de vite rusești. Aici, la graniță, începea calea ferată cu ecartament lat. Când noi am întâlnit pe drum vagoane încărcate cu lemne sau scânduri am putut să șterpelim material combustibil”⁷⁷.

Petru Paul Walter își amintește: „La 20 ianuarie 1945, am fost imbarcați eu, cumnatul meu și încă alți mulți oameni într-un tren de marfă care avea 50-60 de vagoane. Fiecare vagon avea în mijloc o sobă și în podeaua vagonului era făcută o gaură care pe deasupra slujea îndeplinirii nevoilor omenești. În timpul călătoriei eram aproape toți veseli, atunci fiind suficiente alimente și băutură. După 36 de zile de călătorie am ajuns în lagăr. Lagărul se numea Iss, fiind situat la 200 de kilometri distanță de Munții Ural”⁷⁸.

Eva Pascu (născută Ollinger) relatează: „Din septembrie până în anul următor am fost în lagăr. În noaptea de 13 spre 14 ianuarie 1945 am fost urcați în vagoane; știam că vom pleca, dar nu știam încotro ne vor duce. [...] După un anume timp am fost preluați de soldați ruși și atunci am știut unde vom ajunge. Aproximativ șapte zile am fost pe drum. Nu eram pregătiți, nu aveam multe lucruri la noi. Cei care au fost ridicați de acasă au putut cel puțin să se aprovizioneze cu alimente și haine. Noi aveam doar strictul necesar. În timpul mersului am oprit de câteva ori, am avut voie să coborâm să ne dezmoștim, am putut să ne luăm apă, dar s-a întâmplat ca în apropiere de Craiova să dispară cineva și locul lui a fost luat de un soldat român. Numai numărul conta, nimic altceva. Și am ajuns după șapte zile, am trecut prin Iași, peste graniță și am trecut pe lângă multe sate, am ajuns în Ucraina, în Donbas, într-o mină de cărbune. Sătenii mei erau în marea lor majoritate mineri, așa că erau obișnuiți cu munca, și inginerii erau tot mineri, erau prieteni de-ai fratelui meu, care a fost medic. [...] Și în Donbas, cum am ajuns, am fost dați jos din vagoane, a trebuit să așteptăm mult până am fost încolonați și am pornit, am ajuns la barăci. Podeaua era din lut, era iarnă, frig, fără pături, fără nimic. Ne-am dezbrăcat paltonul, unul l-am

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ M. Rusnac, *op. cit.*, p. 322.

așezat sub noi, cu altul ne încălzeam câte doi. Cu mâncarea era foarte greu, pentru că de obicei ne dădeau supă de varză sau de castraveți, fără prea multă grăsime. Ne-au dat mei fiert și carne din conserve, aproximativ o lingură de carne”⁷⁹.

Situația nu s-a schimbat nici după februarie 1945, când familiile de origine etnică germană din România au adresat guvernului un memoriu în care cereau repatrierea celor trimiși la muncă în U.R.S.S. „Marea majoritate au fost oameni absolut pașnici, care nu au făcut nicio politică, nu au fost înscrși în Grupul Etnic, deci nu au fost legionari, hitleriști sau fasciști. Dimpotrivă, ei ca și noi, ne-am desolidarizat complet de aceste ideologii străine, și aceasta pentru că ne-am asimilat și încadrat complet în viața românească”⁸⁰. Au fost și cazuri în care cetățeni români, cu lacrimi în ochi și cu inimile zdrobite de durere, au încercat să fie cât mai convingători în doleanțele lor transmise instituțiilor statului român pentru repatrierea celor deportați: „S-au ridicat cetățeni născuți din căsătorii mixte din a 3-a, a 4-a generație, sau chiar mai vechi în țară, care nici nu cunosc limba germană și n-au avut vreodată contact cu germanii, militari în termen sau concentrați, persoane bolnave, sau alții sub sau peste limita de vârstă etc. etc. Unii dintre ei, sau părinții, sau bunicii lor, au luptat în Armata Română vărșându-și sângele în războaiele din 1877/78, 1913, 1916/1919. – Nu mai poate încăpea vreo îndoială că cei care încă acum treizeci de ani au luptat împotriva nemților ar mai putea să aibă simpatii pentru ei. Toți aceștia sunt buni români 100%, și s-au încadrat sufletește și cetățenește complet în viața românească democratic respectând perfect legile și interesele țării. Este deci foarte explicabil că toți aceștia n-au făcut politică germanofilă și n-au fost înscrși în Grupul Etnic German”⁸¹.

Cea mai mare parte a germanilor deportați în U.R.S.S. au rămas acolo până în anii 1948-1949, când au fost repatriați. Grupuri mai mici de germani, care din cauza condițiilor foarte grele în care trăiau nu au putut să muncească, au fost repatriate mai devreme, începând chiar cu toamna anului 1945, când au revenit în România primele transporturi. Însă această experiență tragică pentru germani era departe de a fi încheiată. După trecerea prin punctul Sighet la 20 octombrie 1945, aceștia au fost îndrumați

⁷⁹ *Germanii din Banat prin povestirile lor*, p. 351-352.

⁸⁰ Ioan Scurtu (coordonator), *România. Viața politică în documente 1945*, București, 1994, p. 159.

⁸¹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 30/1945, f. 63.

către Comisia de „triere” din Satu Mare. După înregistrarea în funcție de vârstă și sex (bărbați, femei, copii), i se elibera fiecărei persoane o dovadă provizorie valabilă pe o perioadă de 15 zile ce purta mențiunea specială „Fost la muncă obligatorie în U.R.S.S.”. În baza acestei dovezi, germanii se prezentau la posturile de jandarmi în localitatea de domiciliu, urmând a primi la timp noi dispoziții pentru încadrarea lor în detașamentele de muncă⁸².

Potrivit unui raport al Inspectoratului de Poliție Oradea, acest prim lot de repatriați a cuprins 1865 de persoane, bărbați, femei și copii. Toți acești cetățeni români au fost aduși din regiunile Rostov, Crivoirot și Nipro Petrov, formând primul transport compus numai din oameni bolnavi⁸³. O notă telefonică din 27 octombrie 1945, transmisă de aceeași instituție menționată anterior, raporta că în intervalul 23-25 octombrie 1945 au fost triați la Oradea un număr de 1.638 cetățeni români de etnie germană reîntorși de la muncă din U.R.S.S. În acest efectiv au fost 650 bărbați, 790 femei și 198 copii⁸⁴. Tot Inspectoratul de Poliție Oradea informa Direcția Generală a Poliției că, la 30 octombrie 1945, a trecut prin Sighet un nou transport de cetățeni români de origine germană din diferite regiuni ale țării reîntorși de la munca obligatorie, având un număr de 1010 persoane, dintre care 727 bărbați, 250 femei și 33 copii⁸⁵.

La 3 noiembrie 1945, Comisia Aliată de Control din România a informat Ministerul Afacerilor Interne al României că, potrivit hotărârii guvernului sovietic, urmau să se întoarcă la domiciliile lor permanente o parte din germanii mobilizați la lucru în U.R.S.S. Dintre aceștia, în România 8.000 de persoane, în Ungaria și Iugoslavia 4.500 de persoane. Transportul urma să fie efectuat prin „lagărul” Nr. 36 Sighet, unde sosiseră deja aproximativ 4.000 de persoane⁸⁶.

În vara anului 1945, la câteva luni de la sistarea deportărilor, Comitetul Regional al Partidului Comunist din România a cerut organizațiilor județene liste nominale cu „supușii români de origine germană democrați” care se aflau deportați în U.R.S.S. Comitetul Severin a stabilit numărul lor la 41. Dintre ei, doar 26 erau germani, restul cehi, slovaci, maghiari.

⁸² SJANCS, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 79/1945-1946, f. 16.

⁸³ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 130/1945, f. 30.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 137.

⁸⁵ *Idem*, dosar 31/1945, f. 22.

⁸⁶ *Idem*, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 32/1945 I, f. 36.

Aproape niciunul nu făcuse parte din Grupul Etnic German. În momentul ridicării, trei dintre ei erau membri ai Uniunii Tineretului Comunist (UTC), unul al Partidului Comunist (PC), iar alții solicitaseră să se înscrie în acest partid. Din cei 53 de deportați din județul Timiș-Torontal, 16 erau membri ai PC și unul al Partidului Social Democrat (PSD). La 13 iunie 1946, Comitetul Județean P.C.R. Caraș comunica regionalei Banat că în ultimul timp veneau chiar români să intervină pentru aducerea acasă din U.R.S.S. a cetățenilor de etnie germană care erau membri de partid, unii din perioada ilegalității⁸⁷.

În privința numărului celor deportați în U.R.S.S. din România, cifrele diferă în funcție de instituțiile și de data la care au fost întocmite, acestea oscilând între 70.000 și 75.000. Unele documente rusești recent cercetate menționează că din totalul de 112.480 persoane (61.375 bărbați și 51.105 femei) înregistrate de NKVD între 25 decembrie 1944 și 30 ianuarie 1945, numărul deportaților de etnie germană din România s-a ridicat la 69.332 (36.590 bărbați și 32.742 femei)⁸⁸.

În privința repatrierii din U.R.S.S. a cetățenilor români de etnie germană, datele provenite din arhivele ruse prezintă următoarea statistică pentru perioada de timp cuprinsă între anii 1945 și 1949⁸⁹:

An	Nr.
1945	9.064
1946	10.639
1947	9.126
1948	11.439
1949	20.804
Total:	61.072

Deși în a doua jumătate a lunii octombrie 1945 au revenit în România primii sași și șvabi, majoritatea bolnavi și incapabili de muncă, nu la fel s-a întâmplat și cu cei care trebuiau să revină pe parcursul anului 1946, aceștia

⁸⁷ Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București, 2007, p. 159.

⁸⁸ *Istoria Românilor.*, p. 753.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 754.

fiind transportați din Rusia direct în Germania. În aceste condiții, în cursul lunii februarie 1947, prim-ministrul Petru Groza a solicitat să se intervină pe lângă Comisia Aliată (Sovietică) de Control pentru ca deportații să fie readuși în România. De asemenea, a dispus ca aceștia să fie puși imediat în libertate, fără a mai fi internați în lagăre, cu excepția celor vinovați de încălcarea legilor țării. Revenirea masivă în România a celor deportați a survenit în anii 1948 și 1949, când lagărele de muncă au fost desființate⁹⁰.

În anul 1950, aproximativ 11.000 de germani din județul Timiș-Torontal se reîntorseseră de la munca obligatorie din U.R.S.S. Deocamdată nu avem informații sigure că aceștia se regăsesc și în statistica arhivelor rusești, dar ei sunt confirmați în documentele Partidului Comunist că au revenit la căminele lor de odinioară din Banat⁹¹.

Cei care au reușit să supraviețuiască și să revină acasă și-au regăsit toate bunurile mobile și imobile confiscate. Pentru aceasta s-a constituit „Comisariatul General pentru administrarea și lichidarea bunurilor Grupului Etnic German”, în baza legii 485 din 4 octombrie 1944, emisă de Președinția Consiliului de Miniștri. Sediul central al acestuia se situa în București, pe strada Luterană, numărul 12⁹².

După 50 de ani, la 14 octombrie 1995, a fost sfințit monumentul ridicat întru cinstirea victimelor deportării în fosta Uniune Sovietică, amplasat la Reșița în parcul „Cărășana”. El este un monument unic în România, realizat în concepția artistului Hans Stendl. Pe frontispiciu se află gravată următoarea inscripție în limbile română și germană: „În amintirea victimelor deportării în Rusia 1945-1950” (*Zum Gedenken an die Opfer der Deportation nach Russland 1945-1950*). Totodată, pe el sunt gravate numele localităților în care au fost deportați germanii din România: Berezovski, Belaia Kalitva, Bulovka, Celeabinsk, Cestakova, Djerjinsk, Dneprijinsk, Dnepropetrovsk, Dokucaevsk, Elenovka, Enakevo, Frunze, Gorlovka, Hatepetovka, Irmino, Iss, Iunkom, Kadeevka, Kapitalnaia, Kopesk, Krasnoarmeinsk, Krasnodar, Lenino, Makeevka, Nikolaev, Odessa, Pavlovskaja, Petrov Val, Plast, Romanka, Rostov, Scegllovka, Stalino, Sverdlovsk, Ufalei, Valkovo, Volodarka, Voroslovgrad, Zaporije. Acestea sunt locurile în care s-au consumat teribilele drame ale acelor ani

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ E. Mioc, *op. cit.*, p. 113.

⁹² ANIC, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 24/1944, f. 310, f. 313; SJAN CS, fond Legiunea de Jandarmi Severin, dosar 9/1945, f.22; SJTAN, fond Grupul Etnic German din România, dosare 1-4, 7/1945.

întunecați. Dar tot cu ocazia sfințirii monumentului din Reșița, deputatul Forumului Democrat al Germanilor în Parlamentul României, Eberhard-Wolfgang Wittstock, a ținut să precizeze: „Îmi pare rău că nu s-a spus de la tribună – pentru că marea majoritate a oamenilor nu știu – că minoritarii germani au fost deportați în Rusia la cererea explicită a Rusiei și nu pentru că statul român a hotărât acest lucru! Este foarte important să se știe că România nu a avut niciun amestec în deportarea germanilor”⁹³.

Concluzii

Prin noul context politico-militar apărut după 23 august 1944, în care întreaga minoritate germană din România era acuzată în masă de colaborare cu armata germană care invadase Uniunea Sovietică s-a comis o gravă greșeală cu consecințe greu de imaginat.

Zeci de mii de sași și șvabi au fost deportați doar prin faptul că aveau la bază aceeași origine, cea germană. Rezultatul acestor deportări a fost unul tragic, mii și chiar zeci de mii de morți. Toate protestele instituțiilor statului român, întreprinse pentru a opri acest tragic eveniment au fost efectiv ignorate de marile puteri, astfel încât România nu poate fi acuzată în vreun fel pentru atitudinea sa în această privință.

În ianuarie 1945, legea pentru protecția minorităților naționale a fost eliminată de Moscova din tratatul de drept internațional și înlocuită pentru o vreme cu dispozitivul său militar din România și Europa de sud-est. Această decizie luată de Stalin și acoliții săi rămâne de domeniul trecutului. Astăzi, pe baza legilor în vigoare, asemenea fapte sunt de neconceput.

Cei care dețin azi pârghiile de control din punct de vedere politic, atât pe plan intern și internațional, au datoria morală față de semenii lor să gestioneze situația actuală democratică și să prevină astfel de evenimente nedorite încât acestea să nu se mai repete.

⁹³ M. Rusnac, *op. cit.*, p. 326.

DEPORTATION OF ROMANIAN CITIZENS OF GERMAN NATIONALITY FROM THE BANAT IN THE SOVIET UNION

Abstract

The situation of the German minority in the Banat, as in the rest of the country, gradually worsened after the act of August 23, 1944. The range 12 to 19 January 1945 was most dramatic for most of the Banat Swabians. They were accused by Moscow of collaboration with the German army, the main reason they were deported to the USSR. A small number of Swabians, with the complicity of local authorities, managed to disappear in time from their localities, but a large number of them had to endure deportation.

In most localities in the Banat, the operations Germans arresting were executed during the night. These actions were made by Romanian-Soviet joint patrols and in most cases they did not meet the situation of persons excepted from deportation. During the arrests there were mentioned specifically those Germans enrolled in the SS. Those who were not deported for some reason (age, religion) were enrolled in labor battalions in the country. Testimonies of survivors are downright disturbing. Pleadings filed by relatives of those deported by the authorities did not change at all the situation of the Germans who were sent to work in the USSR.

Most of those people of German nationality who had been deported to the USSR remained there until 1948-1949, when they were repatriated. Smaller groups of Germans who hadn't been able to work due to difficult life conditions were repatriated earlier, starting with autumn 1945 when the first groups came back in Romania.

As for the number of deportees in the USSR, the figures vary depending on the institutions and the data they have, ranging from approximately 70,000 to 75,000 throughout Romania. The important thing is that, in 1948-1949, the labor camps were closed, and the deported Germans returned in the country totally, including the 11,000 Swabians from the Banat.

DIN ACTIVITATEA PARTIDULUI NAȚIONAL-POPULAR ÎN BANAT LA MIJLOCUL ANULUI 1946

Radu Păiușan*

Cuvinte cheie: Partidul Național Popular, pro-comunist, activitate, Banat

Mots-clé: Parti National-Populaire, pro-communiste, activité, Banat

La doar câteva luni după constituirea Partidului Național-Popular, acesta și-a extins masiv activitatea și în Banat¹. Dar existau și probleme, mai ales în raport cu Comisia Aliată de Control². Acest lucru se întâmpla și în cadrul organizației național-populare din Jimbolia care, printr-o adresă, întreba Comitetul Județean ce atitudine să ia față de decizia acesteia cu privire la restituirea bunurilor absenteiștilor germani plecați în toamna anului 1944, odată cu retragerea trupelor naziste și care, atunci, se înapoiau în România.

O altă problemă o constituia și faptul că, în localitate existând mai mulți membri ai P.C.R. și P.S.D., hotărârile erau luate doar de către aceste partide, de către Apărarea Patriotică și de către Madosz³.

Și în județul bănățean Severin organizarea național-popularilor începea să dea roade. Aici, în data de 10 iunie, a avut loc ședința de constituire a Comitetului Județean al P.N.P.-ului. În cadrul ședinței a fost ales ca președinte Victor Ungar, vicepreședinți: dr. Mihail Feneșan, șeful plășii Caran-

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: rpaiusan@litere.uvt.ro.

¹ Radu Păiușan, *Aspecte ale constituirii Partidului Național-Popular în Banat la începutul anului 1946*, în *SIB*, XXXIV, 2010, p. 118-130; Idem, *Noi aspecte ale activității Partidului Național-Popular în Banat în anul 1946*, în *Banatica*, 21, 2011, p. 427-443; Idem, *Din istoricul activității Partidului Național-Popular în Banat în anul 1946*, în *AnB* (S.N.), XIX, 2011, p. 493-501.

² Eusebiu-Marcel Narai, *Viața economică și socială în județele Caraș și Severin (1944-1948) (I)*, Timișoara, 2010, p. 97, 99-101, 103, 105-112, 114-115.

³ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al Partidului Național-Popular*, d. 2/1946, f. 73 (în continuare SJTAN).

sebeș, dr. Aladar Körösi și Romulus Domșa, secretar general Nicolae Popa și, ca secretari adjuncți, dr. Ioan Planchitiu și Aurel Stoiță, iar în funcția de casier Ioan Lăzărescu⁴.

În județul Timiș-Torontal național-popularii au câștigat noi membri marcanți, printre care și generalul D. N. Constantinescu, care a și fost cooptat în Comitetul Județean al organizației și a fost ales ca președinte al organizației municipale Timișoara. La această alegere a participat și Ion Velescu din partea C.C. al P.N.P.⁵.

Dar, în același timp, au existat și probleme cu Uniunea Populară Maghiară, fost Madosz. În acest sens, colonelul Dinculescu, delegatul plășii Ciacova, releva în ședința Comitetului Județean Timiș-Torontal al P.N.P. din 15 iunie, că existau unele fricțiuni în activitatea politică a partidelor din Frontul Național-Democrat, pe care le cauza U.P.M.-ul printr-o atitudine de șovinism extrem de jignitoare atât la adresa național-popularilor, cât și la adresa populației românești, în general⁶.

Același lucru era semnalat și de către Sabin Toduțiu, președintele plășii Jimbolia⁷, care declara că întâmpina aceleași greutăți din partea U.P.M.-ului ca și în plasa Ciacova. La declarațiile lui Niculescu și Toduțiu s-a raliat și Mihail Buțu, delegatul plășii Recaş, unde U.P.M.-ul avea aceeași atitudine⁸.

Dar organizația național-populară din județul Timiș-Torontal continua să aibă și nerealizări, mai ales în problemele de natură organizatorică. Astfel, din raportul plășii Lipova, susținut în cadrul aceleiași ședințe de către colonelul Mihai Boulescu, rezulta că organizația național-populară nu avea decât 35 de membri înscriși în orașul Lipova, în restul plășii nefiind organizată nicio comună, din cauză că, nu cu mult timp înainte, a fost constituit comitetul local al P.N.P. din oraș⁹.

Existau fricțiuni și între organizația național-populară din Timiș-Torontal și Frontul Plugarilor. Aceasta, deși în data de 16 iunie 1946 s-a

⁴ Idem, d. 3/1946, f. 178.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, f. 180.

⁷ Despre activitatea național-popularilor în plasa Jimbolia vezi și Radu Păiușan, *Aspecte noi despre activitatea Partidului Național-Popular din Banat în anul 1946*, în *Oameni de seamă ai Banatului*, coord. Tiberiu Ciobanu, Aurel Turcuș și Vasile Barbu, Uzdin (Serbia), Timișoara (România), 2012, p. 85-86.

⁸ SJTAN, fond Comitetul Județean Timiș-Torontal al Partidului Național-Popular, d. 3/1946, f. 181.

⁹ *Ibidem*, f. 182.

desfășurat la Timișoara o mare adunare populară a acestui partid, la care a participat și Petru Groza, președintele Consiliului de Miniștri și al Frontului Plugarilor, și Romulus Zăroni, ministru al Agriculturii. Aceștia veniseră la Timișoara în scop propagandistic, sub pretextul distribuirii titlurilor de proprietate, ca urmare a reformei agrare decretate în martie 1945¹⁰.

Acest lucru rezultă și dintr-o adresă a Frontului Plugarilor din Timiș-Torontal către Comitetul Județean al P.N.P.-ului, în care se afirma că organizația frontistă din comuna Hitiaș a înaintat o cerere prin care se reclama că reprezentantul național-popularilor în Consiliul Politic al comunei nu colabora sincer cu Frontul Plugarilor. Aceasta, deoarece reprezentantul național-popularilor provoca scandal aproape în fiecare ședință, acuzându-l pe primar de diverse chestiuni de ordin administrativ fără nicio importanță. Se mai afirma, în plângere, că din cauza acestor neînțelegeri, toți țăranii se îndepărtau de organizația frontistă, vorbindu-i de rău¹¹.

Conform rapoartelor notarilor din unele comune ale județului Timiș-Torontal, numărul membrilor Blocului Partidelor Democratice și aliaților săi se prezenta astfel, în lunile iunie-iulie 1946¹²:

Comuna	P.N.L.- Tătărescu	P.S.D.	P.C.R.	Fr. Plug.	P.N.P.	U.P.M.	Uniunea Antifascistă Slavă
Opațița	150	43	20	105	5	-	-
Ofsenița	-	60	15	32	-	-	-
Omorul Mare (azi Rovinița Mare)	38	20	36	40	-	220	-
Partoș	24	-	4	120	-	150	-
Gaiul Mic	19	-	15	50	-	-	-
Dejan	-	-	83	41	2	240	10
Omorul Mic (azi Rovinița Mică)	15	30	4	12	-	-	-
Banloc	10	-	8	115	-	-	-
Soca	-	-	406	45	-	-	-

¹⁰ Idem, fond *Prefectura județului Timiș-Torontal*, d. 7/1946, f. 70-71.

¹¹ Idem, fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al P.N.P.*, d. 6/1946, f. 143.

¹² *Ibidem*, f. 154-163.

Analizând acest tabel, observăm că reprezentarea cea mai bună o avea P.C.R.-ul și, abia apoi, Frontul Plugarilor, iar cea mai slabă P.N.P.-ul și Uniunea Antifascistă Slavă. După naționalități, în localitățile românești și sârbești, cel mai bine era reprezentat P.C.R.-ul, iar în cele cu populație maghiară – U.P.M.-ul.

Între timp, avusese loc, pe 7 iunie, Conferința Județeană a organizației național-populare din Timiș-Torontal, conferință la care au fost prezenți și prefectul Valeriu Novacu, și Velescu, din partea C.C. al P.N.P. În intervenția sa din cadrul conferinței, generalul Teodor Șerb, președintele organizației național-populare județene, l-a prezentat pe noul membru al partidului, generalul D. N. Constantinescu, care a și fost cooptat în Comitetul Județean, încredințându-i-se organizarea partidului în municipiul Timișoara.

Este interesantă intervenția avocatului Nicolae T. Ionescu, membru în Comitetul Județean al P.N.P., care a prezentat ce reprezintă B.P.D.-ul și care vor fi relațiile dintre partidele din cadrul acestuia. Avocatul Ionescu arăta că „programul cuprins în Platforma B.P.D. este un program de compromis al tuturor partidelor care au înțeles să se unească în aceste vremuri tulburi pentru viitorul țării noastre. Toate partidele își mențin programul propriu pentru viitor, când problemele mari care se pun astăzi statului român vor fi soluționate”¹³.

O altă problemă care se punea în fața nou-înființatului partid era cea a existenței, și din rândurile sale, a unor demnitari la nivel județean. Aceștia erau doar din rândurile a trei partide care aveau organizații mai vechi în județul Timiș-Torontal: P.C.R., P.S.D. și P.N.L.-Tătărescu. Acesta din urmă revendica și funcția de prefect al județului, pe care o deținea P.N.P.-ul. În consecință, național-popularii din Timiș-Torontal rămân cu problema demnitarilor din județ și din municipiul Timișoara nerezolvată. Problema s-a discutat în ședința din 17 iunie 1946 a Comitetului Județean al partidului.

Referindu-se la cazul prefectului, dr. Valeriu Novacu, care era și vicepreședinte al Comitetului Județean Timiș-Torontal al P.N.P., arăta că situația acestuia a fost discutată recent în prezența ministrului Vlădescu-Răcoasa, care era membru al C.C. al P.N.P. și în Biroul Județean al partidului, și în Consiliul Politic al județului.

Se arăta că în Biroul Județean Timiș-Torontal al P.N.P., unii membri, ca avocatul Nicolae T. Ionescu și profesorul Vichente Ardelean, care era

¹³ *Banatul*, Timișoara, anul II, nr. 125, 10 iunie 1946, p. 3.

secretarul general al organizației național-populare din județ, au criticat pe prefectul dr. Valeriu Novacu pentru că nu era popular în județ și că nu făcea destulă politică de partid, susținând mai mult P.C.R.-ul, al cărui membru și era, de fapt, și Tineretul Progresist din B.P.D. Dar în Consiliul Politic Județean, cu excepția P.N.L.-Tătărescu, toate partidele, inclusiv U.P.M.-ul, care nu făcea parte din această structură politică, au fost de acord că prefectul Valeriu Novacu corespundea funcției pe care o ocupa. Singur P.N.L.-Tătărescu s-a exprimat împotriva prefectului, revendicând – pentru sine – funcția respectivă, arătând că a făcut în acest sens demersuri la București. Dar organizația național-populară din județul Timiș-Torontal continua să-l susțină pe Valeriu Novacu pentru funcția de prefect, considerându-l o persoană cultă, autoritară și cu merite în mișcarea democratică a țării. Susținerea mai provenea și din faptul că acesta își luase angajamentul în fața ministrului Vlădescu-Răcoasa, membru în Biroul Central din București al P.N.P., că va asigura reușita alegerilor și că va servi, mai mult ca până atunci, interesele partidului. În consecință, Biroul Județean Timiș-Torontal al P.N.P., în prezența delegatului de la București, a acceptat ca dr. Valeriu Novacu să rămână mai departe în funcția pe care o deținea.

Conducerea organizației național-populare din județ era însă informată că au fost făcute noi demersuri la București de către unele organizații locale ale unor partide din B.P.D., ca prefectul Novacu să fie înlocuit, iar postul să fie atribuit organizației locale a P.N.L.-Tătărescu¹⁴.

Drept urmare, organizația național-populară din județ reafirma că se opune în mod categoric ca locul de prefect să fie dat unui alt partid. Se afirma că organizația național-populară din Timiș-Torontal, la cererile altor partide din F.N.D. și, apoi, B.P.D., a acceptat ca prefectul Novacu să fie menținut mai departe în funcție, chiar dacă nu era prea popular în partid, tocmai pentru a nu pierde acest loc. Se mai arăta că, dacă totuși C.C. al P.N.P. ar hotărî înlocuirea prefectului, atunci noul prefect trebuia să fie membru al P.N.P., organizația din Timiș-Torontal fiind în măsură să propună oricând două-trei persoane care ar fi putut conduce, în condiții bune și cu succes, prefectura județului¹⁵.

Prezentând demnitarii județului și municipiului, Comitetul organizației național-populare din Timiș-Torontal le acorda și calificative. Demnitarii prezentați erau: dr. Valeriu Novacu – prefect, fără calificativ; dr. Silviu

¹⁴ SJTAN, fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al P.N.P.*, d. 2/1946, f. 59.

¹⁵ *Ibidem*, f. 60.

Pepelea – subprefect, cu calificativul bine; dr. Ion Petric – primarul municipiului Timișoara, membru al P.S.D., calificativ bine; dr. Nicolae Grivu – viceprimar, P.N.L.-Tătărescu, calificativ bine; Ilie Rada – viceprimar, membru al P.C.R., calificativ bine; dr. Nicolae Table¹⁶ – directorul Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara, calificativ bine¹⁷.

Pentru unele funcții și demnități în județul Timiș-Torontal și municipiul Timișoara avea și Comitetul Județean al național-popularilor unele propuneri. Una dintre acestea se referea la administratorii de supraveghere a unor întreprinderi din Timișoara și județ. Național-popularii arătau că în municipiul de reședință și în județ existau aproximativ 460 de întreprinderi de tot felul, cărora le-au fost numiți administratori de supraveghere de către Ministerul Industriei și Comerțului. Dintre aceștia, 440 erau membri ai P.N.L.-Tătărescu și numai 20 făceau parte din alte partide, P.N.P.-ul neavând nici un asemenea post. Dar, având în vedere că numirea în astfel de posturi era un loc bun pentru câștigarea de membri pentru partid, prin propaganda pe care administratorii o puteau face printre funcționarii din întreprinderi și având în vedere că aceștia, prin cedarea unei părți din onorariul lor, puteau crește considerabil veniturile partidului, organizația național-populară din Timiș-Torontal a solicitat, cu toată insistența ca, din cele 460 de posturi de administratori de supraveghere, cel puțin 50 să fie membri ai P.N.P.-ului. Întreprinderile care ar fi urmat să fie atribuite național-popularilor trebuiau să fie trase la sorți sau să fie desemnate prin înțelegere între organizațiile județene ale P.N.L.-Tătărescu și ale P.N.P.-ului.

O altă propunere a organizației național-populare din Timiș-Torontal era ca reprezentanții acesteia să fie prezenți și în Comisia pentru administrarea și supravegherea bunurilor inamice (C.A.S.B.I.). Posturile de administrator sau controlor în aceste instituții, se arăta în propunerea național-popularilor, erau deținute – aproape în exclusivitate – de membri ai P.C.R. și P.S.D. Solicitarea național-popularilor din Timiș-Torontal era ca și ei să fie numiți, într-o proporție echitabilă, în astfel de posturi¹⁸.

În același sens, național-popularii vizau și alte posturi de conducere din Timișoara și din județ. Era vizat postul de director al Oficiului Economic, al cărui ocupant – inginerul Mircea Borza, de altfel membru al P.C.R.

¹⁶ Pentru activitatea politică a acestuia, ca membru al P.N.L.-Tătărescu, vezi și Nicolae Mirescu, *Solii țărănimii*, în *Vieața bănățeană*, Timișoara, anul I, seria a II-a, nr. 77, 4 iulie 1946, p. 1.

¹⁷ SJTAN, fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al P.N.P.*, d. 2/1946, f. 59.

¹⁸ *Ibidem*, f. 60.

– avea calitative slabe, fiind apreciat, de către prefectul județului ca slab organizator. B.P.D.-ul județean dorea să propună pentru postul respectiv tot un membru al P.C.R.-ului, dar propunerea nu a fost soluționată și național-popularii doreau să li se atribuie lor postul. Mai era vizat de către P.N.P. și postul de medic primar al județului Timiș-Torontal. Cel care deținea postul, dr. Ion Pleșa, membru al P.S.D., era calificat drept mediocru și era bănuț de către prefect și de către alți membri ai partidului că ar fi fost reacționar. În consecință, național-popularii revendicau postul, chiar dacă nu dispuneau în acel moment de un membru potrivit, ci erau în căutarea unui medic distins care, după ce se va înregistra în P.N.P., să fie propus pentru a fi numit în funcția respectivă¹⁹.

Cu toate că partidele care făceau parte din B.P.D. erau satelite ale P.C.R.-ului, continuau să existe fricțiuni între ele. Acesta a fost și cazul plășii Vinga, reședința organizației național-populare de aici, care semna la Comitetul Județean Timiș-Torontal al partidului în data de 23 iunie că întâmpină aceleași greutăți ca și în perioada anterioară din partea Organizației Antifasciste Slave și a Uniunii Populare Maghiare, precum și a organizației locale a Frontului Plugarilor și a președintelui de plasă a comisiei de reformă agrară. Aceștia voiau înlocuirea ajutorului de primar, care era membru al organizației locale național-populare și care era de etnie bulgară. Același lucru îl semna colonelul Atanasie Crăciunescu în plasa Periam, unde organizația P.N.P. întâmpina greutăți din partea organizațiilor P.S.D.-ului, a Frontului Plugarilor și a P.C.R.-ului²⁰.

Acestora le-a răspuns, în ședința Comitetului Județean Timiș-Torontal al P.N.P.-ului, avocatul Nicolae T. Ionescu, care afirma că, în viitor, aceste greutăți și neînțelegeri să fie raportate și depuse în scris la Comitetul Județean ca, pe baza acestora, să se facă demersurile și intervențiile necesare. În caz că se prezentau situații mai grave, să fie aduse și dovezi ca să se poată interveni și pe calea justiției. Luând cuvântul pe marginea aceleiași chestiuni, profesorul Vichente Ardelean a declarat că acestor divergențe asupra naționalismului nu trebuie să li se dea o proporție și o valoare atât de importantă, ci ele trebuiau cât mai mult atenuate, dat fiind, cum se exprima secretarul general al organizației național-populare din Timiș-Torontal, momentul crucial de atunci în care se găsea țara, adică discutarea frontierelor României la Conferința celor patru miniștri de la Paris²¹.

¹⁹ *Ibidem*, f. 61.

²⁰ *Idem*, d. 3/1946, f. 181.

²¹ *Ibidem*, f. 182.

Într-adevăr, Consiliul Miniștrilor de Externe al Aliaților, întrunit la Paris, hotărâse – în 7 mai – că Dictatul de la Viena, prin care se cedase nord-vestul Transilvaniei, era nul și neavenit și se discutau – în continuare – problemele frontierei cu Ungaria²².

În intervenția sa, prefectul Valeriu Novacu, care era și vicepreședinte al organizației național-populare din Timiș-Torontal, arăta că interesele superioare ale țării reclamau o stare de chibzuință patriotică, întrucât erau momente grele, pe care guvernul trebuia să le treacă. Mai afirma că trebuia știut că, la crearea unei atmosfere de neîncredere între popoarele conlocuitoare – și nu între majoritate și minoritățile naționale, cum ar fi fost exprimarea normală – lucrează atât forțele reacțiunii românești, cât și celei maghiare, care căutau, după părerea sa, să creeze un nou moment de discordie pe chestiunea Ardealului²³. Aceasta deși, cum se exprimă istoriografia contemporană, ungurii au profitat – inițial – de situația lor²⁴. În continuare, în intervenția sa, Valeriu Novacu afirma că, dat fiind că aveau de îndeplinit condițiile armistițiului, precum și alte sarcini, trebuiau să fie vigilenți la activitatea lor politică și să înlăture orice agitație în chestiunea naționalităților²⁵.

În cuvântul său, avocatul Nicolae T. Ionescu, fiind însărcinat cu dezvoltarea Platformei-Program a B.P.D., este convins că fiecare îl cunoaște, cu atât mai mult cu cât el este, dacă nu identic, foarte fidel și apropiat de programul P.N.P.-ului.

În încheierea întrunirii, profesorul Vichente Ardelean a dat instrucțiuni referitoare la constituirea comitetelor locale ale P.N.P.-ului și a rugat pe delegații plășilor din județ ca să depună toate eforturile pentru ca, până la data congresului, să fie înființate organizații național-populare în toate comunele din plășile respective²⁶.

Acest lucru era imposibil de realizat datorită situației existente în teren, în acest sens primindu-se rapoarte din mai multe comune. Astfel, în comuna Breștea existau doar 4 membri ai P.N.P.-ului, din total de 434, cât avea B.P.D.-ul local. Cel mai bine era situat în această comună Frontul

²² Nicolae Mirescu, *O sentință*, în *Vieața bănățeană*, anul I, seria a II-a, nr. 57, 8 iunie 1946, p. 1.

²³ SJTAN, fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 81.

²⁴ Armin Heinen, *Stalinizarea României, logica evenimentelor între anii 1944-1947*, în *AIIA Iași*, XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 508.

²⁵ SJTAN, fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al P.N.P.*, d. 3/1946, f. 81.

²⁶ *Ibidem*.

Plugarilor, care avea 310 membri, apoi P.C.R.-ul – cu 60, P.N.L.-Tătărescu – 58 și P.S.D. – 2. În schimb, în cadrul opoziției erau 50 de membri la P.N. T.-Maniu și 30 la P.N.L.-Brătianu²⁷.

Într-o altă plasă a județului, Vinga, conform raportului președintelui organizației național-populare din plasă, în cadrul raportului putere-opoziție, opoziția deținea aproximativ 60%, iar puterea, adică B.P.D.-ul, aproximativ 40%. Situația aceasta exista, deși președintele de plasă declara că aveau concursul notarilor de plasă și, în special, al intelectualilor, în frunte cu prim-pretorul plășii. Se mai arăta în raport că țăranii înstăriți stăteau în expectativă, neînscrindu-se în partide, temându-se de comunism. Erau menționați români care nu voiau să se încadreze în P.N.P., ci urmau partidele istorice²⁸, așa că național-popularii nu dispuneau – în comuna Vinga, cu majoritate bulgară – decât de 125 de membri, iar în întreaga plasă doar 900²⁹. Deci, apar și deosebiri etnice, bulgarii erau în B.P.D., iar românii urmau partidele istorice.

În alte comune din Timiș-Torontal, situația era și mai dezastruoasă pentru partidele care formau guvernul Petru Groza. În comuna Șanovița din județul Timiș-Torontal, conform raportului organizației național-populare locale, nu exista nici măcar constituit B.P.D.-ul, deoarece partidele care trebuiau să-l formeze nu se înțelegeau și aveau probleme interne. Astfel, se spunea în raport, organizația P.S.D. era în desființare, cea a Frontului Plugarilor avea membri foarte puțini, iar P.C.R.-ul avea un singur membru. În comună exista și Consiliul Politic, în care și organizația național-populară avea un delegat. Dar acest consiliu nu ținea ședințe decât atunci când voia notarul, ceea ce făcea ca treburile comunei să nu meargă prea bine³⁰.

În vederea congresului organizației național-populare din județul Timiș-Torontal a început și o acțiune de înființare de noi organizații politice. Astfel, în 20 iunie 1946 s-a constituit organizația național-populară din comuna Omor (azi Rovinița Mare, din plasa Deta), fiind ales președinte Iosif Munteanu³¹, pe 2-3 iunie s-a înființat organizația național-populară din

²⁷ Idem, d. 2/1946, f. 83.

²⁸ Vasile Rămneanțu, *Aspecte privind activitatea organizației județene Timiș-Torontal a Partidului Național-Tărănesc din anii 1944-1946 consemnate în arhivele C.N.S.A.S., în Banatica*, 21, 2011, p. 463.

²⁹ SJTAN, fond *Comitetul Județean T.-T. al P.N.P.*, d. 2/1946, f. 84.

³⁰ Idem, d. 6/1946, f. 183 v.

³¹ *Ibidem*, f. 142.

comuna Checea, fiind ales președinte activ Iancu Itineanțu³². În 24 iunie a fost înființată organizația național-populară din comuna Gaiul Mic, avându-l ca președinte pe Ilie Cercega, iar vicepreședinte pe Lucian Imbroane³³.

Continuau să existe neînțelegeri sau atitudini sectare din partea unor partide din B.P.D. În comuna Șandra din județul Timiș-Torontal exista consiliu politic, dar nu exista înțelegere cu Frontul Plugarilor și P.C.R. Primarul, se arăta în procesul-verbal al ședinței din 27 iunie a național-popularilor, era de la Frontul Plugarilor și era și președintele comitetului comunal pentru aplicarea reformei agrare. În schimb, ajutorul de primar făcea parte din Frontul Plugarilor și din P.N.P. În consecință, organizația național-populară locală recomanda excluderea sa pentru că a intrat în P.N.P. din interes, și a fost și delegat în comisia de plasă pentru acceptarea germanilor³⁴.

Tot în vederea organizării congresului organizației național-populare din Timiș-Torontal, aceasta a primit, în data de 28 iunie 1946, o adresă din partea Stabilimentelor Economice ale Municipiului Timișoara (S.E.T.) prin care îi anunța că li s-a aprobat sala cinematografului „Capitol” pentru data de 30 iunie 1946. Aceasta era făcută însă sub rezerva ca, în dimineața acelei zile, sala să nu fie ocupată de către garnizoana sovietică care, în mod regulat, ocupa sala duminică între orele 8-13 cu reprezentații cinematografice pentru armata sovietică³⁵. Deci, garnizoana sovietică din Timișoara ocupa, în fiecare duminică, sala principalului cinematograf din oraș, în scop propriu, instituțiile românești neîndrăznind nici măcar să-i ceară permisiunea pentru anumite activități.

Este interesant că presiunea P.C.R.-ului asupra satelitului său, P.N.P.-ul, nu era deocamdată prea intensă. Astfel, Comitetul de organizare a manifestației național-populare din 30 iunie 1946 recomanda ca localul unde se va ține banchetul să fie pavoazat cu următoarele lozinci: TRĂIASCĂ M.S. REGELE MIHAI I, TRĂIASCĂ P.N.P. și TRĂIASCĂ MITIȚĂ CONSTANTINESCU, președintele P.N.P.³⁶ Nu era nicio lozincă referitoare la Petru Groza, conducătorul guvernului din care făceau parte și național-popularii și nici la P.C.R. Nu era momentul ca P.C.R.-ul să iasă în față, ci își trimitea satelitul în avangardă.

³² *Ibidem*, f. 145.

³³ *Ibidem*, f. 151.

³⁴ *Ibidem*, f. 145.

³⁵ *Ibidem*, f. 185.

³⁶ *Ibidem*, f. 155.

Continuau să existe și probleme dificile sau nesoluționate în diferitele organizații național-populare din Timiș-Torontal. Una dintre acestea, conform raportului comitetului plășii Ciacova din 29 iunie 1946, era plata cotizațiilor lunare care, se afirma în raport, erau o povară neplăcută pentru membri, în general, și pentru țărani, în special³⁷.

O altă problemă pentru național-popularii din Timiș-Torontal erau necesitățile locale ale comunelor. În același raport se afirma că cetățeanul nu se uită numai la succesele politice, în mare, ale guvernului, el mai vrea începerea unei campanii, deocamdată pentru a face drumuri, asigurarea unui preț liber și bun la cereale și să li se pună la dispoziție un tren automotor pe linia Giera, unde exista numai unul și acesta era tren de cursă pentru muncitori³⁸.

Din punct de vedere organizatoric, era raportat că în plasa Ciacova aveau 12 organizații cu comitet, în cele 12 comune din câte existau în plasă. S-au ținut întruniri în trei comune în cursul lunii iunie, cu rezultate peste așteptări, pentru că cei înscriși erau oameni cu prestigiu și atrăgeau în organizare nu numai persoane, ci chiar și alte comune³⁹.

În ceea ce privea raportul de forțe în plasă, se arătau următoarele: în cadrul B.P.D.-ului, P.N.P. avea 20% și va progresa, Frontul Plugarilor – 25% și stătea pe loc, în cel mai fericit caz, P.C.R.-ul și U.P.M.-ul aveau, împreună, 20% și stăteau pe loc, P.N.L.-Tătărescu avea 15%, cu șanse de creștere și P.S.D.-ul – 20%, cu șanse de creștere în rândul populației de origine germană. În cadrul opoziției, partidele istorice aveau aproximativ 35%, restul de 35% erau neutri. Pentru B.P.D. se dădea cifra de 30%. În ceea ce privea demnitarii din plasă, pretorul era membru al P.N.P.-ului, din 16 notari – 7 erau național-populari, secretarul de plasă era membru al P.N.P.-ului, iar din cei 16 primari – 3 erau național-populari și din cei 16 ajutoari de primari – doar 2 erau național-populari⁴⁰.

Amânat fiind, pentru a fi mai bine pregătit, congresul organizației național-populare din județul Timiș-Torontal s-a desfășurat în ziua de duminică, 30 iunie 1946, în sala festivă a Prefecturii județului. La el au participat 108 delegați ai organizațiilor locale și de plăși din județ și delegați de sectoare din municipiul Timișoara. Din partea C.C. al P.N.P. din București

³⁷ *Ibidem*, f. 128.

³⁸ *Ibidem*, f. 129.

³⁹ *Ibidem*, f. 128.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 129.

au participat dr. Ion Barbu și Nicolae Zaharia. Manifestarea a început la ora 9 și prima sa sarcină a fost să aleagă comitetul și biroul județean definitive ale organizației național-populare județene care, până atunci, erau doar provizorii. După îndeplinirea acestei sarcini s-a trecut la prezentarea rapoartelor organizațiilor de plasă.

Primul a fost prezentat raportul plășii Vinga de către Iancu Jelecuteanu, președintele organizației de plasă. În raport se afirma că în plasa Vinga erau înscriși un număr de 900 de membri, din care numai în sediul de plasă 125. În plasă erau organizate și comitete locale național-populare în 5 comune. Ca activitate politică remarcabilă a fost amintită adunarea politică din comuna Vinga, din luna aprilie, la care au participat și delegați ai comitetului județean, în frunte cu dr. Valeriu Novacu, prefectul județului. Au mai fost ținute trei adunări publice în cuprinsul plășii, adunări care se afirma că au avut rezultat remarcabil și a fost organizată o serbare cultural-artistică. Se mai arăta că, în total, au fost ținute 12 conferințe publice în cadrul cărora au fost dezbătute probleme de actualitate politică. Relativ la colaborarea cu celelalte partide politice și organizații care compuneau F.N.D.-ul, apoi B.P.D.-ul, conducătorul organizației național-populare din plasa Vinga raporta că exista o înțelegere perfectă, activitatea politică fiind dusă în cel mai înalt spirit de solidaritate, totuși era necesară o propagandă mai intensă a tuturor partidelor din B.P.D., și că programul P.N.P.-ului nu era suficient de cunoscut⁴¹.

În raportul plășii Gătaia, prezentat de către preotul Paul Madincea, se afirma că, prin acest congres, organizația județeană Timiș-Torontal a P.N.P.-ului putea să stea cu cinste alături de celelalte partide din B.P.D. Preotul Madincea mai arăta că plasa Gătaia a fost considerată una dintre cele mai recalitrante plăși, crezându-se – în această plasă – că ideile mari (procomuniste) nu vor prinde din cauza dușmanilor lor, adică partidelor democratice, care nu voiau să înțeleagă imperativele vremurilor de atunci. Dar această părere, afirma raportorul, a fost spulberată prin faptul că, mergând prin satele din plasă, deși era mijlocul lucrărilor agricole, de la fondarea B.P.D.-ului și până atunci a fost suficient timpul ca, din 19 comune care formau plasa Gătaia, în 16 să existe organizații național-populare solide. În raport se face apoi apologia monarhiei, a regelui Mihai și a principiilor P.N.P.-ului: „Hotărârea eroică a tânărului nostru rege, M.S. Regele Mihai I, care a fost secondat de întreaga suflare românească cu

⁴¹ *Ibidem.*

ocazia zilei de 23 august 1944, alături de spiritul adus în viața politică de marii noștri aliați (nu începuseră încă disensiunile dintre aceștia – *n.n.*), care au promovat cauzele eliberării noastre naționale. Iată de ce pe plan intern, în programul partidului nostru este credința în viața eternă a Monarhiei Românești. Tot cu această ocazie trebuie relevată concepția de înaltă democrație manifestată de întregul popor, în frunte cu armata sa, care, în noaptea de 23 august 1944, a pășit – cu curaj și încredere – în contra dușmanilor cotropitori de la Mărășești, Oituz și Viena (este vorba de Dictatul de la Viena din 30 august 1940, prin care României i s-a luat, prin rapt, nord-vestul Transilvaniei – *n.n.*), rupând, prin sacrificiul de sânge vărsat din belșug, alături de aliații noștri firești, hotarul vremelnice impus de către dușmanii noștri. Din aceste motive poporul nostru se încadrează în acest partid, care respectă familia, biserica și datinile strămoșești și care-și iubește regele tânăr, viteaz și înțelept. Acesta este miracolul pentru care, într-un timp atât de scurt, ni s-au întins mâini și ni s-au adunat credințe în toate păturile sociale"⁴².

Acest fenomen s-a răspândit, în concepția raportorului, și asupra plășii Gătaia, unde național-popularii aveau pretorul, care le-a dat concurs nelimitat, preoți, notari, învățători și, cum era firesc, majoritatea covârșitoare o forma țărănimea românească, care ar fi fost dornică de un alt climat decât realitatea care, până atunci, a fost instalată. Mai raporta că aveau membri, în plasă, și din alte naționalități, cum erau slovacii din comuna Butin care, în frunte cu preotul și învățătorul lor, s-au încadrat în P.N.P. La fel aveau membrii național-populari și în consiliile comunale, care colaborau cu ceilalți consilieri pentru binele și prosperarea neamului. Dar această pătrundere în rândurile populației le-au adus și invidia unor partide din B.P.D. Cu toate că, se arăta în raportul plășii Gătaia, până atunci au înaintat comitetului județean 514 adeziuni și se afirma că le va fi suficient timpul până la alegeri să-și ducă sarcina la bun sfârșit, dovedind dușmanilor lor că ei erau aceia care reprezentau năzuințele de mai bine ale țării"⁴³.

Din raportul plășii Ciacova, prezentat de colonelul Teodor Dinculescu, rezulta că, din punct de vedere organizatoric, din cele 14 comune ale plășii, 12 aveau organizații național-populare. Numărul simpatizanților în plasă era estimat la 1.500-2.000 de persoane, dar membrii înscrși pe profesii erau: 225 de plugari, 36 de funcționari, 20 de meseriași, 4 comercianți și 25 casnici.

⁴² Idem, d. 2/1946, f. 60-61.

⁴³ *Ibidem*, f. 61.

Referitor la comitetele B.P.D. și consiliile politice, se afirma că funcționau bine, dar se recunoștea că nu aveau ședințe în mod regulat.

Raportul forțelor politice din B.P.D. era: P.N.P. avea 20% din membri și se afla în progres, Frontul Plugarilor – 25% și stătea pe loc, P.C.R. – 20% și stătea pe loc, P.N.L.-Tătărescu – 15%, cu șanse de creștere și P.S.D. – 20%, cu șanse de creștere în cadrul germanilor.

Raportorul afirma că singurul partid care era cu oarecare șanse de creștere era P.N.P.-ul, pentru că programul acestuia și oamenii care-l conduc și-l încadrează, ca o garanție specifică a plășii Ciacova, că cei propuși de ei la alegerile de plasă să rămână bine aleși și să pună greutatea sa în serviciul plășii și organizării.

Președintele comitetului organizației național-populare din plasă recunoștea că opoziția, adică partidele istorice, aveau majoritatea membrilor, adică aproximativ 35%, B.P.D.-ul avea 30%, iar neutrii erau 35%. Raportul mai reliefa membrii organizației național-populare care ocupau demnități în plasă, adică pretorul plășii și secretarul de plasă, 7 notari din cei 16 câți erau în plasă, și 3 primari din cei 16 câți erau în funcțiune.

Mai sunt prezentate și necesitățile plășii Ciacova, adică să se refacă drumurile dintre centrul de plasă și Jebel, și dintre Jebel și Ghilad, care erau impracticabile. Mai era necesar să se pună un tren automotor pe linia Timișoara-Jebel-Ciacova-Giera, în lipsa căruia comunicarea între plasă și reședința județului era foarte îngreunată⁴⁴.

Mai existau însă și plăși în curs de organizare, cum era plasa Giulvăz, conform raportului profesorului Livezeanu⁴⁵.

A urmat raportul Secției de Presă și Propagandă, care a fost prezentat de către Nicolae Ionescu-Papastelatu, secretarul acesteia. Conform afirmațiilor acestuia, secția a luat ființă în cadrul organizației național-populare din județul Timiș-Torontal în data de 20 ianuarie 1946, deci chiar în timpul congresului de constituire a P.N.P. din Timiș-Torontal. Scopul acestei secții înființate în orașul Timișoara a fost, pentru început, răspândirea în cadrul păturii mijlocii a propagandei național-populare⁴⁶.

Schema propagandei național-populare a fost făcută după următorul plan: 1. propaganda pe calea tipăriturilor; 2. prin ziare; 3. prin pancarte, afișe mari și mici; 4. prin răspândirea de fluturași; 5. prin adunări publice la

⁴⁴ *Ibidem*, f. 62.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 63.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 64.

orașe și sate; 6. prin întruniri, la Timișoara, a funcționarilor și comercianților, prin viu grai, de la om la om, în diferite ocazii.

Măsurile de eficientizare: 1. prin conferințe, adică cercuri de studii, cu medici, avocați, meseriași, profesori etc.; 2. prin ziarul propriu și care, după cum se știe, nu l-am putut obține până în prezent; 3. prin radio; 4. organizarea de diferite serbări culturale sau distractive; 5. piese de teatru și festivaluri.

Ca realizări erau raportate: 1. Răspândirea în municipiul Timișoara și în sate a unui număr de 2.600 de afișe mari și mici cu programul P.N.P.-ului. 2. Au fost răspândiți, în public, aproximativ 10.000 de fluturași, cu diferite lozinci scoase din programul P.N.P.-ului. 3. S-au organizat în Timișoara două adunări publice la care au luat parte funcționari publici și particulari, comercianți, industriași și cetățeni care simpatizau cu național-popularii. 4. Au fost organizate mari întruniri publice în centrele de plasă, ca în Ciacova – de două ori, Gătaia, Ghilad, Comloșu Mare⁴⁷, Vinga, Orțișoara, Lipova, Periam și în comunele Felnac, Cărpiniș, Checea, Recaş, Lenauheim și Grabaț. Se afirma că, în total, au fost ținute 11 adunări publice în centrele de plasă și 8 în comune⁴⁸. La Timișoara au fost organizate adunări săptămânale cu membrii P.N.P.-ului la sediul partidului din str. Vasile Alecsandri nr. 7. A fost organizată comemorarea lui Nicolae Bălcescu la Palatul Cultural din Timișoara și au fost organizate echipe de propagandă care au avut misiunea de a răspândi programul partidului.

Secretarul secției mai arăta că, neavând ziar propriu, au fost publicate în jurnalul *Banatul* 28 de articole politice, 70 de articole diverse, tot cu caracter politic, 18 corespondențe privind adunările publice în județ și în ziarul central al partidului, *Națiunea*.

Numeric, se arăta că Secția de Propagandă și Presă a putut aduna, sub drapelul P.N.P.-ului, un număr de aproximativ 4.000 de simpatizanți și 1.800 de membri înscriși⁴⁹.

Concluzionând, putem afirma că Partidul Național-Popular, deși era un satelit al P.C.R.-ului, nu era supus total acestuia. Național-popularii își permiteau chiar să arate neînțelegerile existente în cadrul Blocului Partidelor Democratice și chiar să le critice, inclusiv P.C.R.-ul. Unii dintre

⁴⁷ Pentru aceasta vezi și Ioan Olărescu, *Comloșu Mare și Lunga: repere istorice: oameni care au fost*, Timișoara, 2001, p. 5-30.

⁴⁸ SJTAN, fond *Comitetul Județean Timiș-Torontal al P.N.P.*, d. 2/1946, f. 63.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 64.

aceștia se pronunțau, în continuare, pentru valorile tradiționale românești: biserică, monarhie constituțională, armată, familie și naționalitate. P.C.R.-ul nu-și permitea, încă, să conducă vizibil societatea românească, ci continua să acționeze prin interpuși, printre care și Partidul Național-Popular.

L'ACTIVITÉ DU PARTI NATIONAL-POPULAIRE DU BANAT AU MILIEU DE L'ANNÉE 1946

Résumé

Le Parti National-Populaire s'est constitué relativement tard, après le coup d'État du 23 août 1944 et même après l'installation du gouvernement pro-communiste conduit par P. Groza.

En conquérant le pouvoir, les communistes ont devenu conscients de la nécessité d'organiser, en formations politiques fidèles, beaucoup de segments de la société roumaine. On peut mentionner les soi-disants couches moyennes: les industriels, les commerçants, les artisans-patrons, les fonctionnaires publics et particuliers etc., qui n'avaient eu aucune activité politique. À ce moment-là, les communistes se sont rendus compte qu'ils ne pouvaient éviter ou ajourner infiniment les élections parlementaires.

Toutes ces couches moyennes devaient inscrites dans un parti politique, satellite du Parti Communiste Roumain. Pratiquement, on ne peut parler d'un nouveau parti politique, mais la soi-disante organisation de masse dirigée par les communistes, dénommée – démagogiquement – l'Union des Patriotes, a été transformée – à l'occasion d'un grand congrès, en janvier 1946, à Bucarest – dans un parti politique (le Parti National-Populaire). Celui-ci devait désorienter une partie de la population par l'intermédiaire de l'attribut de „national”, englobée dans la titulature du parti, pour indiquer le fait que le gouvernement P. Groza comptait sur des partis authentiques, nationaux, à la différence du parti communiste, considéré comme formation politique d'importation.

C'est pourquoi au début, dans l'année 1946, le Parti Communiste Roumain ne s'est pas impliqué visiblement dans l'activité du nouveau parti, mais seulement par l'intermédiaire des quelque-uns de ses membres infiltrés dans le Parti National-Populaire.

MAGHIARII ȘI CEHII DIN JUDEȚELE CARAȘ ȘI SEVERIN ÎN PERIOADA 1944–1948

Eusebiu Narai*

Cuvinte-cheie: populaționism, națiune, naționalități, maghiari, cehi

Mots clé: populationisme, nation, nationalités, hongrois, tchèques

Poziția geografică și statutul juridic distinct, tradițiile culturale și realitățile confesionale, la care se adaugă, după 1718, tendințele reformiste ale Coroanei, menite să pună în valoare, economic, militar sau politic, avantajele oferite de noua provincie au asigurat Banatului o situație particulară, acesta devenind o adevărată arie de convergență a civilizațiilor și influențelor culturale, punct de întâlnire a culturii occidentale cu cea a Europei centrale și sud-estice, într-un spațiu și un timp în evoluție spre modern, care dislocă tradiționalul, deseori cu brutalitate, accelerează ritmul istoric, provocând rapide și ample prefaceri¹.

După primul război mondial, în condițiile împărțirii Banatului între statele succesoare ale monarhiei austro-ungare, vom vorbi doar despre populația Banatului românesc, pentru care există la îndemână statistici².

Recensământul din anul 1930 este considerat a fi primul recensământ al României întregite, făcut pe baze absolut științifice. El oferă un total de 18.057.028 locuitori pentru România. Potrivit acestuia, populația totală a Banatului românesc se ridică la cifra de 962.932, din care pe județe: Caraș – 200.929 locuitori, Severin – 239.586 locuitori și Timiș-Torontal – 499.443 locuitori, la care mai adăugăm populația celor 11 așezări sud-mureșene din județul Arad necuprinse în suma inițială, și anume 22.974 locuitori. În

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Teologie și Istorie,
e-mail: emnarai@yahoo.com.

¹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 8; vezi, în acest sens, J.J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum – 1774*, Timișoara, 1982, p. 166.

² Ioan Hațegan, *Populație și habitat în Banatul secolelor XVIII-XX*, în *AMN*, 32 (II), 1995, p. 164.

mediul rural trăiau 789.379 locuitori, iar în cel urban 173.553 locuitori răspândiți în cele 7 orașe (Reșița – 19.868, Oravița – 9.585, Lugoj – 91.580, Aradul Nou – 6.064, Caransebeș – 8.704, Orșova – 81.591, Lipova – 6.000, Timișoara – 91.580). Naționalitățile existente în Banat acum sunt în număr de 17, plus alții neidentificați³:

<i>Naționalitatea</i>	<i>Număr locuitori total</i>	<i>Procentaj %</i>
<i>Români</i>	514.035	54%
<i>Germani</i>	241.626	23,7%
<i>Maghiari</i>	99.233	10,4%
<i>Sârbi, croați, sloveni</i>	40.525	4,3%
<i>Țigani</i>	17.883	1,9%
<i>Cehi și slovaci</i>	14.110	1,5%
<i>Evrei</i>	11.299	1,2%
<i>Bulgari</i>	10.013	1,1%
<i>Ruteni</i>	3.886	0,4%
<i>Ruși</i>	1.599	0,2%
<i>Polonezi</i>	594	-
<i>Turci</i>	171	-
<i>Greci</i>	27	-
<i>Armeni</i>	19	-
<i>Albanezi</i>	11	-
<i>Huțani</i>	7	-
<i>Tătari</i>	3	-
<i>Alții</i>	6.975	0,7%
<i>Neidentificați</i>	820	-

Conform unor statistici oficiale, la începutul anului 1939 Ținutul Timiș avea 1.748.648 locuitori, dintre care 307.051 la orașe și 1.440.797 la sate, repartizați pe județe în felul următor: Arad – 428.114 locuitori, Caraș – 202.665 locuitori, Hunedoara – 336.466 locuitori, Severin – 245.543 locuitori și Timiș-Torontal – 516.166 locuitori⁴.

³ *Ibidem*, p. 165-166; vezi și *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, I, p. XXIV, XXVI, XXVIII.

⁴ *Vestul*, Timișoara, anul X, nr. 2288, 12 martie 1939, p. 6.

Recensământul din 6 aprilie 1941 prezintă o cifră totală a populației bănățene de 1.235.224 de locuitori, cifră în care se includ și refugiații din teritoriile românești ocupate abuziv în urma Dictatului de la Viena. Au sosit în număr mare refugiați din Transilvania de Nord, dar majoritatea se reîntorc după 1945. Numeroși intelectuali din Cluj-Napoca și-au găsit refugiul în Timișoara. La Biled s-au stabilit moți și crișeni. În timpul războiului se modifică și numărul bulgarilor din Banat. Astfel, în 1943, peste 20 de familii de bulgari părăsesc Banatul, formând în Bulgaria localitatea Bardanski Geran. După 30 august 1940 (Dictatul de la Viena) sunt plasați în localitățile câmpiei Banatului o mică parte din foștii locuitori români din Cadrilater, dar și cei originari din Banatul sârbesc și Macedonia (aromâni). S-au așezat macedoromâni în Săcălaz, Dudeștii Noi și Becicherecu Mic. Români din Iugoslavia au format colonii în Lovrin, Periam și Lenauheim.

Pierderile în război și scăderea natalității au dus la o micșorare cu aproape 38.000 de persoane în numai patru ani (1941-1945). În intervalul 1930-1941, media natalității pe întregul Banat a fost de 17,8‰, iar mortalitatea de 18,0‰, rezultând un deficit geodemografic de 0,2‰. După încheierea războiului, o mică parte din populația germană (membrii SS) din Banat se alătură trupelor germane, luând calea Germaniei. Au fost deportați în Uniunea Sovietică o serie de cetățeni, soldați și ofițeri minoritari (deportarea germanilor și evreilor). O parte din cehii și slovaci din Banat (aproape 3.000 de persoane) se repatriază în Cehoslovacia, unde se stabilesc în sate din Boemia și Slovacia, părăsite de germani⁵.

Conform unor statistici, la sfârșitul anului 1944 și începutul anului 1945 populația Banatului era formată din: români – 40%, germani – 20%, maghiari – 15%, slavi (sârbi, bulgari, slovaci) – 15%, evrei – 3%, alte naționalități (italieni, turci, țigani, francezi) – 7%⁶. Județul Caraș avea 191.233 locuitori, dintre care: români – 140.607 (73,5%), germani – 16.016 (8,3%), maghiari – 3.319 (1,7%), sârbi – 9.368 (4,8%), croați – 8.094 (4,2%), cehi – 6.675 (3,4%), slovaci – 1.541 (0,8%), evrei – 223 (0,1%), țigani – 4.729 (2,4%) ș.a.m.d.⁷. Din păcate, nu deținem informații precise privind populația județului Severin în același interval de timp.

⁵ Remus Crețan, *Etnie, confesiune și opțiune electorală în Banat*, ed. II, Timișoara, 2006, p. 46.

⁶ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond *Comitetul Regional PCR Banat*, d. 1/1944, f. 47 (în continuare SJTAN).

⁷ Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Caraș-Serviciul Administrativ*, d. 20/1944, f. 21 (în continuare SJCSAN).

Impactul social al reformei agrare (martie 1945), care a expropriat terenurile mai mari de 50 ha, și faptul că în timpul secetei din anii 1946-1947 Banatul nu a fost atins au determinat stabilirea a numeroase familii de români din zona Moldovei, în special în satele părăsite de germani. În această perioadă sosesc și numeroși români din județul Hunedoara (doar din satul Boz s-au așezat circa 60%), din Crișana și din Oltenia, respectiv din zone învecinate Banatului. Migrează și români din Muntenia și persoane din URSS, toți așezându-se în zona de câmpie. Plata despăgubirilor de război Rusiei (2 miliarde lei) și staționarea trupelor sovietice (până în 1958) au afectat economic și social Banatul⁸.

Recensământul din 25 ianuarie 1948 relevă următoarele aspecte: o populație totală de 1.220.552 de locuitori și o densitate a populației de 57 loc./kmp. Populația urbană a crescut cu 7.000 de locuitori, prin faptul că Sânnicolau Mare a fost declarat comună urbană. Structura etnică a populației indică în continuare ponderea majoritară a românilor (60,1%), urmați de germani (17,2%), maghiari (12,8%), sârbi și croați (4,0%) și alte minorități (5,9%)⁹. Județul Caraș număra acum 187.322 locuitori (144.500 români, 4.685 maghiari, 14.780 germani, 72 evrei etc.), iar județul Severin – 232.612 locuitori (194.365 români, 14.145 maghiari, 13.689 germani, 342 evrei ș.a.)¹⁰.

Europa ultimelor secole a fost marcată de două mișcări contradictorii: conștientizarea comunităților lingvistice și confesionale multiple și dobândirea sentimentului de identitate națională. Prima mișcare a dat naștere la plurilingvism și interculturalitate. Condițiile politico-economice, sociale și culturale din secolul al XX-lea au făcut dificilă abordarea problemelor etnice și confesionale în întreg spațiul sud-est european, fiind foarte dificil de realizat un echilibru între tradițiile locale și influențele externe. Banatul însă nu prezintă forme tipice naționalismului extrem, datorită unei conviețuiri exemplare între majoritari și minoritari.

În Banat întâlnim relații complexe între majoritari și minoritari, respectiv întâlnim o interculturalitate tipică pentru sud-estul Europei. Pentru a studia patrimoniul cultural bănățean trebuie să relevăm importanța economico-socială a migrațiilor din secolul al XVIII-lea și mutațiile apărute după

⁸ Remus Crețan, *op. cit.*, p. 46-47.

⁹ *Ibidem*, p. 47.

¹⁰ A. Golopenția, D. C. Georgescu, *Populația R.P.R. la 25 ianuarie 1948*, București, 1948, p. 41.

trecerea de la dominația turcească la cea habsburgică. Fiecare element etnic și-a lăsat o puternică amprentă pe diversitatea și complexitatea culturală actuală¹¹.

Termenul de „diversitate culturală” este folosit, de obicei, ca o descriere a compoziției demografice a unei societăți oarecare, în timp ce atunci când discutăm de „multiculturalism”, „multietnicitate” și „pluriconfesionalitate” ne referim, îndeosebi, la implicațiile politice și cele de planificare demografică. În acest sens, „multiculturalismul” nu este o simplă descriere a numărului de limbi vorbite dintr-o anumită regiune geografică, cum este Banatul, sau dintr-o anumită țară, ci un scop care face posibil ca diferite grupuri culturale să trăiască laolaltă pe soclul unei politici oficiale centrale sau locale. Relațiile existente între grupul predominant sau majoritate (români) și minoritățile din regiunea studiată ne determină să constatăm diferitele forme pe care le poate prezenta factorul politic. Deoarece după anul 1918 societatea bănățeană a fost guvernată sub umbrela culturală românească, majoritatea grupurilor etnice și-au putut menține propria limbă, tradițiile familiale și religioase. Pluralismul cultural determină multiculturalismul. Acesta din urmă a găsit un spațiu tipic de dezvoltare în Banat datorită politicii oficiale promovate sub administrații diferite (austriacă, maghiară și românească) din secolul al XVIII-lea și până în prezent. În acest context, rădăcinile pluralismului cultural ar trebui căutate în Banat cu câteva secole în urmă¹².

Conceptul de minoritate națională nu poate fi înțeles decât pe baza precizării corelațiilor existente între națiune, naționalitate și grup etnic.

Națiunea este asociată influenței factorilor politici, identificați, la rândul lor, cu ideea de stat. În sens restrâns, națiunea accentuează relația culturală a unui grup specific de oameni și reprezintă grupul de oameni care ocupă un spațiu geografic în care acceptă valori particulare comune; aceste valori sunt de primă importanță atât în alegerea teritoriului, cât și în organizarea lui ca stat distinct. O serie de factori obiectivi (origine comună, limbă, religie, tradiții etc.) sau subiectivi (rolul afilierii naționale a persoanelor în zonele bilingve de graniță, afilierea în spațiile dintre regiunile unde există o limbă comună specifică unor națiuni diferite etc.) pot transforma națiunea în timp.

¹¹ Remus Crețan, *op. cit.*, p. 30.

¹² *Ibidem*, p. 28.

Naționalitatea presupune caractere obiective diferite față de alte grupuri de populație, sentimente de separare și de identitate etnică. Grupurile etnice sunt, adeseori, lipsite de suveranitate, fapt care determină ca numeroase naționalități să-și schimbe forma de acțiune într-o luptă pentru transformarea lor în națiuni reale. Comunitățile care nu au un obiectiv bine determinat și care nu se bazează pe probleme subiective în cadrul naționalităților, dar care dispun de anumite cunoștințe istorice proprii și de o conștiință națională se numesc grupuri etnice. Un grup etnic este un grup social care are o altă limbă sau, cel puțin, un dialect diferit de celelalte etnii. Grupul etnic prezintă o unitate între membrii săi, o cultură individuală și un nume particular. Ajung doar două particularități din cele menționate mai sus, și grupul de oameni poate fi considerat grup etnic. De obicei, aceste grupuri nu sunt numeroase și ocupă spații economice restrânse, cunoscute sub numele de „sfere de umbră”. Grupul etnic este un termen referitor la diviziunea pe verticală dintr-o societate, fiind parte componentă a unei populații mai numeroase, posedând însă o cultură proprie. Membrii unor astfel de grupuri au origine comună, reală sau imaginară, și pot fi diferențiați prin rasă, religie, origine națională ori unele combinații între aceste elemente definitorii. Existența unor astfel de grupuri etnice este rezultatul migrațiilor, iar procesele de asimilare și de integrare ale acestora sunt strâns legate de distingerea și persistența legăturilor etnice. Dacă există grupuri minoritare pe teritoriul unei țări, acestea sunt părți componente ale națiunilor independente și poartă numele de minorități naționale.

Este necesar a se preciza și termenul cu utilizare generală, etnia. Ea poate cuprinde fie națiunea dominantă, fie o singură minoritate. În cadrul unei națiuni sunt mai multe etnii sau grupuri etnice. Etnia este o populație desemnată de un nume sau etnonim, care se bazează pe aceeași origine, tradiție culturală comună, întărită de o conștiință de apartenență la același grup. Unitatea etniei se sprijină pe o limbă, un teritoriu și o istorie identice¹³.

Deosebirea doctrinară între „naționalități” și „minorități” s-a format în timpul monarhiei austro-ungare, pe teritoriul căreia două minorități cartelate dominau numeroase popoare care, ca și întreg, erau majoritare acestora. După Tratatul de la Trianon, situația s-a schimbat, elementul românesc fiind superior numeric maghiarilor și germanilor din Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania. A devenit, astfel, necesară denumirea de „minorități

¹³ *Ibidem*, p. 20-21.

naționale”, primul element (minoritatea) referindu-se la raportul numeric dintre popoarele conviețuitoare, cel de-al doilea (națională) recunoscând entitatea națională a minoritarilor, cu toate drepturile care decurg din aprecierea entității ei naționale.

În sens larg, minoritățile naționale ar corespunde grupurilor de populație ale unui stat, diferite de majoritatea semenilor săi prin apartenența națională și prin faptul că nu ocupă un teritoriu politic și administrativ specific în interiorul statului respectiv¹⁴.

Maghiarii sunt cel mai nou element etnic al Banatului, dacă îi excepțăm pe ucrainenii sosiți din Maramureș la începutul secolului al XX-lea. Ungurii sunt fie catolici, fie reformați, devenind – de la începutul secolului al XIX-lea – o parte etnică componentă a Banatului. S-au remarcat prin activități legate de meșteșugărit, specializarea în produse artisanale, agricultură și artă culinară. Influența intelectualilor maghiari s-a resimțit mai ales în orașele Timișoara, Arad, Lugoj, Reșița, Deta și Jimbolia¹⁵.

Arealul Lugoșului prezintă, și în prezent, două colonii bine încheiate: Țipari și Bodo. Țipari a fost colonizat în anul 1881, iar Bodo în 1895. Ele fac parte din categoria celor mai recente colonii maghiare din Banat. Scopul colonizării a fost avansarea elementului maghiar spre est. În această zonă s-a încercat spargerea blocului românesc nu numai prin pauperizarea românilor, ci și prin așezarea concomitentă a altor elemente străine ușor asimilabile: evrei, ruteni, germani și slovaci. Minoritatea maghiară a reușit să pătrundă și în sate curat românești: Balinț (fostă reședință de plasă), Sacu, Satu Mic și Valea Lungă. Localitățile Bodo și Țipari erau aproape pur maghiare, fiind urmate de mici concentrări în localitatea germană Bethausen și în localitatea românească Valea Lungă. Cu o pondere mică (5-10% unguri) s-a dus o politică de maghiarizare a localităților românești situate pe văile Bega, Timiș și Pogăniș (Satu Mic, Sacu, Zgribești, Sudriaș, Balinț, Darova și Boldur), astfel încât să se unească nucleele maghiare din Câmpia Banatului cu cele din sud-vestul Transilvaniei. Până în 1930, un centru majoritar maghiar a devenit și Nevrincea, localitate curat românească în anul 1850. La Balinț, Nevrincea, Satu Mic, Ohaba Lungă și Susani maghiarii erau elemente etnice instabile, trăind în colibe insalubre, amenajate în scopuri forestiere. În Găvojdia și Sacu predominau fermele cu circa cinci familii, atrase în scopuri agricole¹⁶.

¹⁴ *Ibidem*, p. 22.

¹⁵ *Ibidem*, p. 32.

¹⁶ *Ibidem*, p. 93.

Spațiul industrial Reșița-Bocșa cuprinde zonele Bocșa și Reșița. De pe teritoriul fostelor plase din împrejurimile Bocșei nu consemnăm astăzi nicio localitate majoritară maghiară. Frecvențe maghiare relativ mari (30-40%) au existat până în perioada interbelică în recentele colonii Iersig și Izgar și mai reduse (circa 10%) în Bocșa Montană și în Vasiova. Maghiarii din Bocșa au sosit din satele bănățene și transilvănene în scopuri forestiere și industriale pe întreaga perioadă 1900-1930. Nesemnificativ (5%) a fost aportul maghiarilor în satele Vermeș, Surducu Mare și Duleu; ei ocupau posturi de conducere sau erau simpli funcționari la întreprinderile forestiere și la cariera de piatră din Surduc. Ungurii din Vermeș, Izgar și Iersig au migrat în mare măsură în Timișoara. Maghiarii au înregistrat creșteri importante până la 1930 în satul Fizeș: cei peste 150 de unguri corespund contingentului așezat după 1900 în scopul valorificării vitei de vie, a cărei cultură a fost extinsă în Dealurile Tirolului. După 1945 sosesc secui și unguri din Brașov, Bod și sate din Covasna și Harghita. O parte a acestora se stabilesc în Bocșa, cei mai numeroși fiind angajați în domeniul siderurgic reșițean.

De pe valea Bârzavei ungurii au preferat mai ales nucleul industrial format din Reșița Montană și Reșița Română, localități în care au fost întotdeauna depășiți de germani. Funcțiile industriale erau adjudecate de germani. Pe maghiari îi întâlnim cu precădere ca muncitori în siderurgie, în domeniul exploatărilor miniere și forestiere din Munții Semenici. Comunități mici de maghiari se întâlneau în localitățile: Cuptoare–Secu, Văliug, Doman, Carașova și Zorlențu Mare, centre de convergență economică (agricolă și industrială) care au atras puțini funcționari și muncitori forestieri¹⁷.

Arealul sud-estic al Banatului poate fi împărțită în mai multe zone, locuite sporadic de unguri.

În zona Orșova–Băile Herculane (1.850 de unguri, în anul 1900), doar localitatea Orșova a prezentat o oarecare concentrare a maghiarilor. Foarte puțini unguri au fost atrași în Băile Herculane și Mehadia. În Băile Herculane maghiarii dețineau – până în anul 1913 – funcții administrative în domeniul balnear, iar în Mehadia au încercat acapararea conducerii exploatărilor miniere și forestiere. În anii 1900 și 1910, 65% din maghiarii zonei trăiau doar în Orșova, maghiarii fiind muncitori activi la șantierul naval și la atelierul de căi ferate din localitate.

¹⁷ *Ibidem*, p. 94-95.

Spațiul Caransebeș–Teregova a prezentat întotdeauna localități cu nuclee maghiare foarte mici. Ca și alte etnii, ungurii au fost atrași ca muncitori în domeniile siderurgic (Ferdinand), forestier și administrativ (Caransebeș, Măru și Teregova), exploatarea marmorei (Rusca Montană) etc.

Zona Oraviței s-a caracterizat, de asemenea, prin existența unei mici comunități de unguri încă din anul 1900 (1.320 de persoane). În localitățile industriale și miniere (Oravița, Oravița Română și Steierdorfanina) ungurii dețineau frecvențe nesemnificative în secolul al XIX-lea. Pătrunderea maghiarilor în această zonă s-a produs în scopul participării acestora la activitățile culturale bogate din Oravița, fost centru administrativ al județului Caraș, dar și pentru a avea câștiguri mari și sigure în domeniile industrial și administrativ.

În zona Clisurii Dunării ungurii s-au așezat în grupuri mici în așezările mixte sârbo-românești (Berzasca, Socol, Moldova Nouă), fiind în căutarea lucrului la pădure sau practicând pescuitul.

Depresiunea Bozovici a atras foarte puțini maghiari, doar în vechiul centru administrativ Bozovici.

În concluzie, maghiarii reușesc să câștige numeroase majorități și să înființeze colonii noi până la 1913. În mod firesc, fenomenul de maghiarizare a germanilor, slovacilor, evreilor și rutenilor a scăzut după 1918. După anul 1920 are loc deplasarea coloniștilor maghiari spre orașe. Cauzele principale sunt: reforma agrară care a condus la parcelarea moșiilor pe care au fost aduși, dar și dezvoltarea orașelor Timișoara și Lugoj care au atras țărani de la sate ca muncitori în industrie și în construcții. Astfel, coloniștii maghiari din Stanciova, Babșa, Valea Lungă, Coșava și Satul Mic au abandonat total satele în care ei erau destul de numeroși.

Recensământul din 1930 relevă existența a 164.788 de maghiari, respectiv 13,4% din totalul populației, ceea ce denotă scăderea cu doar 1% a maghiarilor, într-o perioadă de 30 de ani¹⁸.

În perioada 1944-1948 forțele de ordine au supravegheat îndeaproape activitatea Comunității Maghiare, considerată contrară intereselor statului român, desfășurând o puternică propagandă șovină și revizionistă. De pildă, la începutul lunii octombrie 1944 erau atent monitorizați un număr de 18 membri de frunte ai Comunității Maghiare de pe raza județului Severin, printre care figurau conducătorii organizațiilor din Făget, Mănăștiur, Bodo, Bethausen, Țipari, Bunea Mică și Margina¹⁹.

¹⁸ *Ibidem*, p. 95-96.

¹⁹ SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Severin*, d. 71/1944, f. nenumerotată.

Acțiunile etnicilor maghiari din Banat sunt descrise amănunțit în *Ordinul de informații nr. 166*, emis de Inspectoratul de Jandarmi Timișoara la data de 29 ianuarie 1945: „minoritarii unguri de la întreprinderile industriale și comerciale (unde sunt foarte mulți) caută prin toate mijloacele să nedreptățească pe români și să ocupe ei, adică ungurii, posturile de conducere și serviciile cele mai ușoare și mai bine plătite [...] fac o intensă propagandă contra autorităților noastre și mai ales contra funcționarilor de stat, căutând să le pună în sarcină tot felul de fapte neadevărate, făcând aceasta numai cu scopul de a-i compromite și a-i îndepărta din posturile ce le ocupă; în presă, și mai ales în ziarul *Luptătorul Bănățean* apar zilnic articole prin care se aduc fel de fel de acuzații funcționarilor români și jandarmilor (autorii acestor articole sunt, în majoritatea cazurilor, din rândurile ungarilor, care s-au înscris în F.N.D. și sub această mască urmăresc scopuri subversive)”²⁰. Dintre acțiunile „iridentei” maghiare în județele Caraș și Severin în cursul anilor 1945-1946 amintim: organizarea de adunări, spectacole de teatru etc., la îndemnul maghiarilor înscrși „de formă” în Madosz (mai târziu Uniunea Populară Maghiară – *n.n.*), în comunele Țipari, Dumbrava ș.a. (jud. Severin), cu scopul înlăturării funcționarilor români²¹; atitudinea ostilă a maghiarilor de la fabrica „Margina-Reșița”, care au aderat în masă la partidul comunist, față de însemnele regale ale României²²; refuzul de a vorbi limba română, afișarea tricolorului maghiar la vedere, încercările de eliminare a cadrelor didactice românești din școli, demisiile colective din F.N.D., precum și alte manifestări ale maghiarilor din comunele Dumbrava, Bodo, Țipari și Târgoviște (jud. Severin)²³. Exemplele sunt numeroase în acest sens, însă autoritățile locale au reacționat cu fermitate, punând sub urmărire 18 iredentiști maghiari din județul Severin și un număr similar din județul Caraș la începutul anului 1947²⁴.

Deși ordinul M.A.I. din 17 octombrie 1944 stipula disponibilizarea tuturor funcționarilor de origine etnică maghiară din administrația locală, înscrierea masivă a ungarilor de pe raza celor două județe (Caraș și Severin – *n.n.*) în Partidul Comunist, Madosz (Uniunea Populară Maghiară) sau în alte formațiuni politice din cadrul Frontului Național Democrat, precum și ponderea relativ scăzută a acestora în structura etnică generală a populației

²⁰ *Ibidem*, d. 69/1945, f. nenumărată.

²¹ *Ibidem*, f. nenumărată.

²² *Ibidem*, d. 65/1946, f. 43.

²³ *Ibidem*, f. 183.

²⁴ *Ibidem*, d. 18/1948-1949, f. nenumărată.

din zonă au determinat neducerea la îndeplinire, decât într-o mică măsură, a dispoziției amintite mai sus²⁵.

S-a trecut, în egală măsură, la blocarea bunurilor aparținând etnicilor maghiari „absenteiști”, în baza articolului 8 din Convenția de Armistițiu. Astfel, de pildă, în luna martie 1946, în județul Caraș au fost blocate bunuri ale maghiarilor în valoare totală de 25.993.981 lei, dintre care: 15 bunuri clădite (17.710.331 lei); 13 bunuri neclădite (554.450 lei); 16 bunuri mobile (6.263.750 lei); 4 ateliere dotate cu mașini și unelte (1.465.450 lei)²⁶. La măsuri punitive similare s-a recurs și în cazul bunurilor etnicilor maghiari de pe cuprinsul județului Severin.

Autoritățile locale au procedat și la internarea etnicilor maghiari în lagăre de muncă, fiind considerați „inamici” ai statului român. În luna septembrie 1944 un număr de 7 etnici maghiari din raza Secției de Jandarmi Birchiș (jud. Severin) au fost internați în lagăre din interiorul țării²⁷.

În primele luni ale anului următor (1945 – *n.n.*), 4 etnici maghiari din județul Severin au fost internați în lagărele de la Târgu Jiu (3) și, respectiv, Slobozia Veche (1), deși acesta era grav bolnav (netransportabil)²⁸, iar 7 etnici maghiari din județul Caraș (5 din Reșița și 2 din Oravița) au fost internați în lagărul de la Turnu Măgurele, dar au fost eliberați la sfârșitul anului 1945²⁹.

Cehii au fost așezați în șapte localități din sud-estul Banatului românesc, ocupându-se mai ales cu lucrul la pădure și cu mineritul. Au prezentat o relativă izolare culturală și social-economică³⁰.

În secolele XVIII-XIX, alături de germani au fost colonizați în Banat și cehi. De obicei, cehii au fost racolați ca muncitori în domeniul minier, siderurgic (Ferdinand, Nădrag, Rusca Montană, Steierdorf etc.) și în porturile dunărene (Orșova, Moldova Veche). Cehii care au conviețuit cu germanii au fost germanizați. Marea masă a cehilor a sosit în prima jumătate a secolului al XIX-lea ca specialiști în domeniul minier pentru

²⁵ Flori Stănescu, Dragoș Zamfirescu, *Ocupația sovietică în România. Documente (1944-1946)*, București, 1998, p. 53-54.

²⁶ SJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș–Oficiul județean al bunurilor inamice*, d. 1/1945-1946, f. 295.

²⁷ SJTAN, fond *Legiunea de Jandarmi Severin*, d. 71/1944, f. nenumerotată.

²⁸ *Ibidem*, d. 66/1945, f. 4.

²⁹ SJCSAN, fond *Prefectura județului Caraș–Oficiul județean al bunurilor inamice*, d. 3/1945-1946, f. 447.

³⁰ Remus Crețan, *op. cit.*, p. 32.

localitățile de la Clisura Dunării, Anina și împrejurimi, și Reșița. Grupuri importante au fost așezate ca muncitori forestieri în câteva sate din sud-estul Banatului unde astăzi formează majoritatea populației. Ei sunt originari din localitățile Depresiunii Praga, spațiul montan înconjurător acesteia și chiar din regiunea Boemia.

La recensământul din 1900, cehii din Banat reprezentau 1% din populația Banatului, cu o concentrare în sud-estul Banatului, în cea mai mare parte în Munții Almăjului. Principalele nuclee s-au creat în hotarul localităților românești, în areale montane izolate. Distingem grupările majoritare cehe din împrejurimile localității Moldova Nouă, respectiv Gârnice, Sf. Elena, Berzasca, Liubcova, comunitățile din zona Orșovei, cu satele Bigăr, Eibenthal, Ogradena Nouă, precum și cele două sate din sudul Munților Semenic, Ravensca și Șumița. Prezența cehilor în această zonă este legată de colonizările din anii 1820-1860. În această perioadă au fost atrași cehi din Boemia cu scopul vădit al defrișării pădurilor și al înființării industriei lemnului. Propaganda lansată populației cehilor și boemilor a fost efectuată de către firmele sau persoanele particulare care au luat în arendă exploatarea pădurilor din Banat. Deoarece spațiile montane prielnice acestui deziderat erau ocupate de autohtoni, pentru cei proaspăt aduși abia s-a găsit loc în regiunile deja defrișate sau defrișate ulterior. Acest ținut a aparținut fostului „regiment de graniță” cu sediul la Caransebeș. Cauza rezidă și în faptul că autoritățile militare au fost de acord cu opera de colonizare a cehilor și boemilor (germanilor) din Banat. Majoritatea cehilor o formează locuitorii celor șapte sate complet cehe din sud-estul Banatului: Gârnice (Gernik), Sf. Elena, Ravensca (Ravensko), Bigăr (Schnellersruhe), Ogradena Nouă, Șumița (Šumica) și Eibenthal (Jevental)³¹.

În literatura geografică se specifică nivelul scăzut din punct de vedere economic al coloniștilor recrutați, magnații oferindu-le de lucru cehilor doar o perioadă de cinci-șase ani, apoi renunțând ușor la serviciile acestora. Coloniile au fost înființate în perioada 1823-1850; excepție a făcut Șumița, unde ultimii cehi au sosit în anul 1856. Antreprenorul Magyarli din Oravița și guvernatorii austrieci aveau o părere bună despre „spiritul colonizator și energia cehilor”. În comparație cu imigranții slovaci, cehii erau mai perseverenți. Primul obiectiv al noilor coloniști cehi a fost crearea de școli și biserici în localitățile nou înființate. Nivelul social al coloniilor a fost în

³¹ *Ibidem*, p. 116.

continuă creștere până la primul război mondial. Atâta timp cât industria lemnului a fost înfloritoare în zonă, nivelul lor de trai a fost acceptabil.

Cehii specializați în cultura plantelor au provenit exclusiv din zonele joase ale Cehiei (Depresiunea Praga). Câteva familii de cehi s-au așezat, alături de români și germani, în Văliug (4,5%).

La recensământul din 1930, elementul ceh s-a păstrat majoritar în aceeași zonă sud-estică a Banatului, apărând o nouă colonie minieră cehă, Baia Nouă. Această localitate a luat ființă prin exodul cehilor din Bigăr, unde o parte din mine au fost închise. Existau astfel opt sate cu majoritate cehă: Gârnic, Sf. Elena, Bigăr, Baia Nouă, Eibenthal, Ogradena Nouă, Șumița și Ravensca.

Criza economică a anilor '30 a afectat și industria lemnului, veniturile cehilor devenind tot mai mici. Gârnicul și Sf. Elena au fost centrele spirituale ale cehilor cărășeni și localitățile cele mai populate cu cehi din Banat. Locuitorii acestor sate nu se mai ocupau cu munca la pădure, orientându-se spre creșterea vitelor. Cehii din Gârnic nu mai produceau decât pentru necesarul propriu. Condițiile naturale dificile au determinat ca până la 1940 să fie sărac și satul Sf. Elena, cea mai veche colonie cehă din Banat.

O importantă comunitate de cehi au format-o minierii de la Steierdorf–Anina. La Baia Nouă a lucrat populația masculină cehă din Bigăr și Eibenthal (navetiști). Numărul cehilor din satele Clopodia, Gârnic și Sf. Elena a fost în continuă scădere, din două motive: 150 de familii s-au întors în Cehoslovacia după cel de-al doilea război mondial; circa 50 de familii au imigrat în SUA³².

Cehii din Banat au fost și sunt bilingvi; în secolele trecute, o parte a cehilor cunoșteau limba germană, alții chiar maghiara, iar în prezent vorbesc și limba română. Este cunoscut procesul de germanizare a acestora la finele secolului al XIX-lea³³.

Deținem câteva informații legate de situația etnicilor cehi din județele Caraș și Severin în anii 1944-1948: locuitorii din comuna Steierdorf–Anina (jud. Caraș), care s-au declarat de origine etnică cehă cu ocazia recensământului efectuat la nivelul județului menționat mai sus, erau somați să prezinte acte justificative în acest sens de la Oficiul Parohial până la data de 28 decembrie 1944, în caz contrar fiind considerați germani și tratați ca atare, măsură determinată de influența culturii și civilizației germane asupra

³² *Ibidem*, p. 116-117.

³³ *Ibidem*, p. 118.

cehilor și slovacilor bănățeni³⁴, la începutul lunii octombrie 1946, cehii care locuiau în comuna Eibenthal (jud. Severin), în special cei înstăriți, erau îngrijorați datorită zvonului privind repatrierea forțată în Cehoslovacia, în regiunea sudetă, în cel mai scurt timp posibil, riscând să-și piardă avutul³⁵; în luna februarie 1947, *Comisia cehoslovacă pentru înscrierea cetățenilor români de origine etnică cehă pentru repatriere în Cehoslovacia* a ajuns în comuna Caransebeșul Nou (jud. Severin), făcând propagandă în această direcție, cu aprobarea Comisiei Aliate de Control și beneficiind de suportul logistic al Crucii Roșii Cehoslovace³⁶; în iunie 1947, un număr de cca. 2.000 de etnici cehi din comunele Gârnice, Sf. Elena și Coronini (jud. Caraș) erau pregătiți pentru repatriere în Cehoslovacia, autoritățile administrative fiind preocupate de „umplerea golului rămas” după plecarea acestora³⁷; în luna aprilie 1948, primarul comunei Coronini a intervenit pe lângă forurile superioare pentru a obține loturile de pământ și islazurile rămase de la cehii din Sf. Elena, care s-au repatriat în țara de origine în cursul anului 1947³⁸; deși cehii din satul Bigăr, care se repatriaseră în anul 1947, îi înștiințau pe cei rămași în România despre neîndeplinirea promisiunilor făcute de Comisia de Repatriere și solicitau intervenția acestora pe lângă guvernul român pentru a li se aproba revenirea în țară, în ziua de 7 iulie 1948 un număr de cca. 40 de familii de cehi din satele Zlatița, Gârnice și Sf. Elena (jud. Caraș) au plecat spre Cehoslovacia, drumul lung până în patria de origine urmând să fie parcurs cu mai multe camioane (până la Orșova) și, apoi, cu trenul³⁹.

* * *

Deși populaționismul promovat de Curtea vieneză în Banat pe parcursul secolului XVIII viza întărirea elementului german și catolic în teritoriile nou cucerite, exploatarea economică sistematică și asigurarea forței necesare apărării granițelor, românii au rămas majoritari în regiune, ocupându-se în continuare cu creșterea vitelor, apicultură, minerit, exploatarea forestieră, prelucrarea metalelor etc. Perioada 1867-1918 s-a identificat cu politica de maghiarizare forțată, practică la toate nivelurile

³⁴ SJCȘAN, fond *Consiliul Popular al orașului Anina (1885-1950)*, d. 17/1944, f. 4.

³⁵ SJCȘAN, fond *Legiunea de Jandarmi Severin*, d. 43/1946, f. 165.

³⁶ SJCȘAN, fond *Legiunea de Jandarmi Severin*, d. 96/1946, f. 69.

³⁷ *Făclia Banatului*, Timișoara, anul II, nr. 349, 21 iunie 1947, p. 1.

³⁸ SJCȘAN, fond *Legiunea de Jandarmi Caraș*, d. 2/1948, f. 23.

³⁹ *Ibidem*, f. 113, 117.

societății, coloniștii unguri pătrunzând în apropierea marilor orașe și chiar în satele românești. După Marea Unire, elementul românesc din Banat a fost influențat de unele caracteristici culturale locale din Transilvania, Moldova și Oltenia.

Maghiarii, considerați cel mai nou element etnic al Banatului, s-au remarcat prin activități legate de meșteșugărit, specializarea în produse artisanale, agricultură și artă culinară, fiind colonizați masiv în regiune în timpul regimului dualist (1867-1918). După Marea Unire, fenomenul de maghiarizare a altor minorități de pe teritoriul Banatului (germani, slovaci, evrei și ruteni) s-a estompat, în paralel constatându-se deplasarea acolo-niștilor maghiari spre orașe.

În perioada 1944-1948 forțele de ordine au supravegheat îndeaproape activitatea Comunității Maghiare, considerată contrară intereselor statului român, desfășurând o puternică propagandă șovină și revizionistă. De asemenea, deși se preconiza disponibilizarea tuturor funcționarilor de origine etnică maghiară din administrația locală, înscrierea masivă a ungarilor de pe raza celor două județe (Caraș și Severin) în Partidul Comunist, Madosz (Uniunea Populară Maghiară) sau în alte formațiuni politice din cadrul Frontului Național Democrat, precum și ponderea relativ scăzută a acestora în structura etnică generală a populației din zonă au determinat îndeplinirea, într-o mică măsură, a dispoziției amintite mai sus; din motive similare, măsuri precum blocarea bunurilor și internarea în lagăre de muncă a etnicilor maghiari au fost aplicate selectiv și la scară redusă față de etnicii germani, aflați într-o situație disperată.

Cehii, colonizați în Banat în secolele XVIII-XIX, se ocupau mai ales cu lucrul la pădure și cu mineritul, apropiindu-se foarte mult de germani la finele secolului al XIX-lea. După 23 august 1944, mulți cehi de pe raza județelor Caraș și Severin s-au repatriat în Cehoslovacia, pentru „repopularea” regiunii sudete (din care fuseseră expulzați germanii, în baza decretelor Beneș – *n.n.*), cu aprobarea Comisiei Aliate de Control și beneficiind de suportul logistic al Crucii Roșii Internaționale, deși promisiunile Comisiei de Repatriere s-au dovedit, de multe ori, imposibil de îndeplinit.

În concluzie, deși au fost semnalate uneori animozități între elementele etnice din județele studiate, în linii generale, raporturile au fost destul de bune, confirmând gradul înalt de civilizație și toleranță caracteristic Banatului.

LES HONGROIS ET LES TCHÈQUES DES DÉPARTEMENTS DE CARAŞ ET SEVERIN PENDANT LES ANNÉES 1944-1948

Résumé

Les hongrois, considérés comme le plus récent élément ethnique du Banat, se sont remarqués par leur expérience dans les domaines de l'artisanat, de l'agriculture et de l'art culinaire, étant colonisés – en grand nombre – dans la région, pendant le régime dualiste (1867-1918). Après 1918, on constate le déplacement des colons hongrois vers les cités. Pendant la période 1944-1948 les forces d'ordre ont surveillé de près l'activité de la Communauté Hongroise, qui a développée une puissante propagande chauvine et revizioniste.

Les tchèques, colonisés dans la province du Banat pendant les XVIIIème-XIXème siècle, se sont occupés notamment avec le travail au forêt et avec les travaux miniers, s'approchant énormément des allemands à la fin du XIXème siècle. Après le coup d'État du 23 août 1944, plusieurs tchèques qui habitaient dans les départements de Caraş et Severin se sont repatriés dans leur patrie natale, pour „le repeuplement” de la région sudète.

RECENZII

Iulian Mihai Damian, *Ioan de Capestrano și Cruciada Târzie*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, 324 p.

S-au impus tot mai mult în istoriografia românească a ultimilor ani tematicile legate de Cruciada Târzie și rolul spațiului românesc în problematica respectivă. Cartea lui Iulian Mihai Damian, istoric aparținând generației tinere, își propune să reconstituie, prin apelul la personajul cheie Ioan de Capestrano, un moment de răscruce de la bariera Evului mediu și a Modernității. Nu este vorba doar de mecanismele care au guvernat politica de cruciadă, ci și de modul în care popoarele Europei de est și sud-est au reușit să se implice în procesul respectiv și să constituie o barieră în calea avansului otoman. Lucrarea este structurată în două părți mari: „Unitatea bisericii în vremea lui Ioan de Capestrano” respectiv „Ioan de Capestrano și cruciada din 1456”. În prima parte, după ce trece în revistă aspectele legate de omul și reformatorul Ioan de Capestrano, autorul dedică pagini consistente situației eclesiastice din Ungaria primei jumătăți a secolului al XV-lea. Este probabil cea mai completă și complexă analiză dedicată unirii florentine și a coabitării/relației dintre biserica romană și cea de factură răsăriteană. Demersul este susținut masiv de izvoare provenind din arhivele și bibliotecile italiene, cu care autorul s-a familiarizat pe parcursul lungii sale șederi la Roma. Astfel, acțiunea inițiată de către inchișitorul Ioan de Capestrano în rândul populației de rit răsăritean ar trebui privită nuanțat în cadrul mai larg al politicii de cruciadă și în contextul unirii florentine. A fost vorba, până la urmă, de destructurarea unei posibile relații de putere dintre grupul ortodox raliat în jurul despotului sârb George Branković și altele eterodoxe de orientare husită. Ceea ce franciscanul a urmărit cu tenacitate a fost acea unitate a bisericii prin eliminarea schismei și a infidelilor eretici, dovadă și destinul urmat de „ereziarhul” episcop Ioan de Caffa, ajuns ulterior unul dintre episcopii *bonae memoriae* care au acționat în numele unirii religioase cu biserica romană.

Partea a doua este dedicată efectiv cruciadei și a implicării lui Ioan de Capestrano în susținerea efortului cruciat. Amenințarea otomană, resimțită tot mai acut în spațiul central și est-european, a culminat cu ocuparea Constantinopolului în anul 1453. Proiectele de cruciadă din prima jumătate a secolului al XV-lea au fost suficient de numeroase, privite însă dintr-o perspectivă diferită de diversele grupuri care au coagulat ideile respective. Autorul identifică un discurs oficial asupra cruciadei, care este în convergență cu discursul umaniștilor epocii și care era bine ancorat în mecanismele politice, financiare și militare ale epocii. Dimpotrivă, Ioan de Capestrano propune un proiect „minorit” prin apelul la mase și intervenția divină, în ton cu tradiția creștină a războaielor sfinte. În acest context se plasează și acțiunea de la Belgrad din 1456, care a salvat pentru o vreme spațiul central european de prezența otomană. Așa cum autorul concluzionează, „victoria de la Belgrad se va impune ca un model de cruciadă alternativ la cel oficial, cu puternice ecouri la nivelul unei spiritualități specifice”.

Monografia de față, prin apelul la noi surse și grile interpretative, aduce o nouă viziune asupra politicii creștine vis-a-vis de fenomenul Crucii târzii a secolului al XV-lea, constituindu-se într-o analiză fundamentală a impactului marii politici medievale europene asupra spațiului românesc.

Adrian Magina

Izvoare de antroponimie și demografie istorică. Conscripțiile cetății Sătmăr din 1569-1570, ediție îngrijită, studiu introductiv și indici de Marius Diaconescu, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012, 288 p.

Considerăm salutară această nouă ediție de documente, sursă și resursă istorică. Abordarea diferită, din unghi antroponimic și demografic, a unor documente cu caracter preponderent economic și social, se conturează încă din titlul lucrării, constituindu-se într-un subiect controversat în istoriografie, și de aceea de interes. Dorința editorului de a realiza o analiză interdisciplinară prin valorificarea congruențelor dintre filologie și demografie este una ambițioasă, cu atât mai mult cu cât documentele au servit deja, fără a fi însă editate, realizării unor volume generoase de istorie socio-economică.

Expunerea documentelor este precedată de studiul introductiv al editorului care cuprinde, alături de un scurt istoric, detalii privind momentul redactării, modul de înregistrare, omisiunile, respectiv erorile cenzorilor, explicații asupra tehnicii de transcriere. Indicii atașați, toponimic (numele satului, amplasarea în epocă și amplasarea actuală), al numelor de familie, al prenumelor persoanelor recenzate și nerecenzate în cadrul conscripției din 1569 (cu specificarea în ce localitate a fost înregistrat și numărul de apariții ale numelui respectiv) precum și indicele de materii se constituie într-un instrument de lucru extrem de valoros, avangardă a unui posibil volum, de această dată de analiză.

Cele două documente redactate în limba latină de autoritățile habsburgice în condițiile ocupării și fortificării de către habsburgi a cetății Sătmăr, și anume *Conscripția târgurilor și satelor aparținătoare domeniului cetății Sătmăr cu numele supușilor, cu censul și cu toate veniturile fiscului (august 1569)* și *Registrul târgurilor și satelor cu numărul supușilor care aparțin de cetatea Sătmăr* (aprilie 1570), conțin informații care pot conduce la concluzii cu valoare interdisciplinară deosebită. În 186 de localități, respectiv 197 în al doilea document, au fost înregistrate 6.540 de nume - jeleri, iobagi, libertini și nobili - fapt ce pune la dispoziția cercetătorului noi rute

de analiză, de la posibilitatea deducerii etniei și până la, așa cum propune editorul, realizarea unor hărți de imigrare spre zonele urbane.

Editarea de surse primare nu este o sarcină facilă ori derizorie. Investiția de timp este dublată de cunoștințe specifice din partea cercetătorului/editorului, dar mai ales de înțelegerea profundă a realităților epocii în care au fost redactate documentele. De aceea, orice asemenea demers este un pas înainte pentru medievistica românească.

Livia Magina

Adrian Magina, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă și Islam în Banat (1500-1700)*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, 206 p.

Volumul de față reprezintă o apariție nouă și necesară în peisajul istoriografiei românești, ce abordează o tematică inedită, dedicată de autorul ei în egală măsură istoriei bănățene, cât și istoriei ecleziastice. Suntem în fața unei abordări ambițioase și meritorii, care și-a propus să reconstituie aspecte importante ale vieții confesionale a Banatului din secolele XVI-XVII, un excurs impus de lipsa unor sinteze de substanță, a unui dialog istoriografic constructiv, cerut de specificul unei provincii multietnice și multiconfesionale, așa cum Banatul istoric s-a dovedit a fi începând cu evul mediu și până în contemporaneitate. Încă din *prolegomene* autorul își declară intenția de a trata istoria bisericii bănățene în integralitatea sa, circumscrisă unei perioade de referință în care confesiunile tradiționale creștine s-au confruntat atât cu inovația religioasă promovată de Reformă, cât și cu impactul avansului islamic spre centrul Europei, care a marcat pentru un secol și jumătate arealul bănățean, determinând mutații însemnate în plan economic, social, politic sau confesional. Investigația istoricului caută răspunsuri, avansează opinii, construiește ipoteze, formulează certitudini fundamentate pe o foarte bună documentare și pe o analiză comparată a unei palete largi de surse istoriografice. Frustrarea mărturisită de autor este legată de o serie de limitări care au îngreunat atât cercetare, cât și prelucrarea coerentă a datelor obținute, limitări care țin de specificul istoriei spațiului bănățean: este vorba, în primul rând, de lipsa monumentelor ecleziastice din epoca medievală și premodernă, distruse în decursul unei istorii tumultuoase, precum și de inconsecvența și inconsistența izvoarelor documentare care a împietat asupra câmpului de analiză. În pofida acestor obstacole obiective, meritul incontestabil al lucrării este acela de a aduce la lumină și de a pune în valoare surse inedite, depistate în arhivele din Roma, Vatican, Viena, Budapesta, Esztergom, Martin (Slovacia) sau Cluj-Napoca, surse care, coroborate cu accesarea unei bogate bibliografii române, maghiare și sârbo-croate aduse la zi au facilitat autorului o construcție istoriografică coerentă, de o înaltă ținută academică.

Capitolul I al lucrării este dedicat în mod firesc *Izvoarelor și istoriografiei ecleziastice privind Banatul secolelor XVI-XVII* (p. 11-32), autorul mărturisind faptul că istoria bisericească a Banatului s-a dovedit a fi un domeniu incitant de cercetare, care i-a oferit posibilități nebănuite în ceea ce privește nu doar depistarea și prelucrarea documentației referitoare la sfera confesională, cât și coroborarea și analizarea tuturor tipurilor de izvoare cunoscute. Meritul de necontestat al lucrării este acela că ea se fundamentează pe o excelentă bază documentară care, deși limitată în mod obiectiv de ceea ce timpul și vremurile au permis să se păstreze, odată adusă la lumină prin strădania cercetătorului, a oferit informații prețioase construcției istoriografice, augmentate de accesarea unei bogate bibliografii de specialitate. Au fost consultate izvoare diplomatice (fonduri familiale, colecții de documente sau fonduri ale instituțiilor ecleziastice și politice), surse otomane (deftere, cronici otomane și cărți de călătorie), precum și surse ecleziastice (ortodoxe, catolice și reformate) pe care autorul le apreciază însă ca fiind de valoare inegală și adesea subiective. În egală măsură, este de apreciat parcurgerea unei istoriografii consistente dedicate vieții religioase din Banat, asupra căreia însă autorul își manifestă opinia că ea nu s-a ridicat la nivelul istoriografiei de același tip din celelalte provincii românești. Complexitatea problematicii abordate a presupus accesarea atât a informațiilor furnizate de istoriografia românească, cât și de cea sud-slavă și maghiară, autorul recurgând la o serie de aprecieri calitative asupra sferelor de interes manifestate de scrisul istoric, cât și de un anumit grad de subiectivism determinat de considerente de natură politică sau religioasă.

Capitolul al II-lea, *Banatul în secolele XVI-XVII* (p. 33-52), este un excurs gândit de autor pe două paliere care circumscriu fundamentele eșafodajului ideatic al viitoarelor capitole. Un prim palier este dedicat identității teritoriale a Banatului, o provincie central-europeană în viziunea cercetătorului, el respingând încadrarea acesteia în spațiul geografic transilvănean (extrem de răspândită în rândurile istoriografiei românești), față de care a avut o evoluție administrativă, istorică și confesională aparte. Autorul ia în discuție întinderea teritoriului istoric al Banatului, diversitatea geografică ce a avut impact asupra dezvoltării comunităților umane, cadrul politic al secolelor XVI-XVII, caracterizat de vexațiile provocate de destrutturarea regatului maghiar și de impunerea diferențiată a dominației otomane asupra Banatului, precum și situația administrativă a ținutului, cu a sa tranziție de la sistemul comitatens impus de regalitatea maghiară la noile forme de organizare administrativă induse de cucerirea otomană – vilayetul

Timișoarei în zona de câmpie a Banatului, și banatul de Caransebeș și Lugoj inclus în Principatul autonom al Transilvaniei. Un al doilea palier cuprinde o interesantă analiză a mediului receptor în care se vor decanta diferitele orientări religioase în secolele XVI-XVII. Autorul constată preeminența caracterului rural al spațiului bănățean, diferențele notabile între diferitele comunități sătești (după cum reiese din defterele otomane), susținând opinia că, în pofida unei păreri înrădăcinată în vechea istoriografie, „chiar în primele decenii de după cucerirea otomană, populația Banatului cunoaște o curbă ascendentă și asta mai ales datorită lumii rurale”. Analizează apoi specificul etnic și confesional al celor patru centre urbane ale Banatului, insistând asupra diferențelor sensibile dintre orașele din zona de câmpie – Timișoara și Lipova – multietnice și multiconfesionale mai ales după cucerirea otomană, și cele din zona montană și piemontană – Caransebeș și Lugoj - considerate a fi printre puținele centre urbane românești din regatul maghiar, ulterior din Principatul autonom ardelean. Situarea Banatului la confluența dintre Roma și Bizanț dă autorului prilejul unei pertinente analize a antecedentelor confesionale din secolele XIV-XV, cu aprecieri de valoare asupra evoluției ortodoxiei și a catolicismului în ținutul de la sud de Mureș, ca premise fundamentale pentru mutațiile declanșate de evenimentele politice și religioase ale secolului al XVI-lea.

Capitolul al III-lea – *Impactul modernității: Reforma în spațiul central-european* (p. 53-61) – tratează schimbările structurale la nivelul continentului european la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Atenția cercetării se focalizează în mod necesar pe cazul Ungariei datorită apartenenței Banatului la acest spațiu, constatându-se că aici pătrunderea ideilor luterane s-a realizat masiv în rândul comunităților germane, până spre mijlocul secolului al XVI-lea transferul religios fiind aproape complet în orașele vorbitoare de limbă germană, spre deosebire de curtea regală, unde ideile luterane au avut mai puțin succes. Punctul de cotitură este considerat de autor ca fiind reprezentat de dramaticul an 1526, ce a determinat dispariția unei bune părți a elitei procatolice și a celei bisericești maghiare, cu efecte dezastruoase la nivelul clerului inferior și al organizării în general a structurilor eclesiastice catolice. Se observă faptul că pătrunderea inițială a ideilor luterane printre maghiari, mai ales prin intermediul studenților ce au frecventat universitățile central-europene, a fost urmată la mijlocul secolului de o radicalizare a curentului protestant maghiar, ce optează acum pentru teologia helvetică ce venea cu oferta modernității și a implicării profunde în viața religioasă și politică. Con-

secința practică a tuturor acestor mutații a fost cuprinsă în hotărârile Dietei de la Turda din 1568, în cadrul căreia se pun bazele constituționale ale organizării religioase a Transilvaniei, fundamentată pe cele patru religii recepte.

Cel de-al IV-lea capitol al lucrării – *Szegedi Kis István, Petru Petrović și pătrunderea Reformei în Banat* (p. 63-80) – tratează începuturile protestante la sud de Mureș, precum și reacția catolică în fața acestei intruziuni spirituale. Autorul mărturisește de la bun început că etapele pătrunderii ideilor protestante în Banat sunt destul de dificil de urmărit, cel mai adesea fiind reliefat în informația documentară momentul în care exista deja un nucleu reformat. De asemenea, el constată că se poate observa o oarecare întârziere în ceea ce privește diseminarea ideilor protestante în spațiul bănățean, întârziere pe care o pune pe seama faptului că în Banat comunități catolice importante nu existau decât în centrele urbane, în timp ce majoritatea populației rurale era ortodoxă (români și sârbi) și nu manifesta interes pentru primii reformatori. În viziunea sa, anul 1544 a fost semnificativ pentru destinul Reformei în Banat, fiind anul în care, pe de-o parte, este consemnat primul pastor care oficia servicii divine pentru reformații din Timișoara – Gáspár Biai, pe de altă parte, acum își începe activitatea la Cenad unul din cei mai importanți reformatori ai acelei perioade - Szegedi Kis István. De fapt, Adrian Magina atribuie succesul ideilor protestante în Banatul de câmpie la două personaje-cheie: omului politic Petru Petrović, inițiatorul și protectorul inovației religioase, cel mai important nobil de funcție din sudul Ungariei, și lui Szegedi Kis István, reformatorul care a scos din anonim prima comunitate reformată bănățeană, unul din cei mai prolifici scriitori reformați maghiari din secolul XVI. Potrivit autorului, cei doi „au reușit să disemineze protestantismul într-un cadru mai larg, apoi să-l implementeze, construind primele comunități reformate consemnate documentar în Banat”. În mod firesc, autorul se întreabă în ce măsură a evoluat comunitatea protestantă din Banat la mijlocul secolului al XVI-lea spre radicalizarea helvetică, după modelul celei transilvane? Din sursele consultate, opinia avansată este aceea că în comunitatea protestantă din Timișoara apăruseră și alte opțiuni confesionale în afara luteranismului, însă poziția lui Szegedi nu poate fi cunoscută decât în măsura în care el a părut dispus spre dialog cu calvinismul. Totuși, autorul conchide că orientarea procalvină a avut câștig de cauză în cazul protestanților bănățeni, fapt dedus din sursele istoriografice de sfârșit de

secol XVI care confirmă că această variantă a Reformei a fost cea la care se afiliaseră comunitățile rămase în Banat sub ocupație otomană.

Construind comunități româno-calvine: Caransebeș și Lugoj este problematica urmărită de cercetător în cel de-al V-lea capitol al volumului (p. 81-90), ce își propune să analizeze modul în care Reforma a pătruns și a fost receptată în Banatul montan de-a lungul secolului al XVI-lea. Observând că în această parte a Banatului pătrunderea ideilor protestante a fost ceva mai târzie, cercetătorul pune acest fapt pe seama realităților sociale și etnice, căci, deși în mediul urban al Caransebeșului și Lugojului exista un însemnat strat catolic, reprezentat mai ales de elitele locale, baza etnică era predominant românească, ceea ce a constituit o barieră serioasă în cale diseminării noilor idei religioase de către reformatorii care nu cunoșteau această limbă. Din punctul de vedere al autorului, această barieră nu a putut fi depășită decât de personaje bilingve. La fel ca și în cazul zonei de câmpie, se constată dificultatea de a stabili momentul în care societatea bănățeană din acest spațiu a intrat în contact pentru prima dată cu inovația religioasă. Momente de referință în activitatea reformatoare sunt detectate a fi fost: folosirea alternativă a bisericii din Caransebeș de către catolici și protestanți conform hotărârii dietale din 1564; publicarea *Paliei de la Orăștie* în 1582, care dezvăluia o realitate bănățeană indubitabil de factură calvină, ce folosea în biserică limba română; înființarea unei școli reformate în Caransebeș, probabil după anul 1564, cu scopul de a fundamenta credința pe plan local; afilierea la un cadru instituțional bine definit reprezentat de episcopatul româno-calvin al Transilvaniei; producția de carte religioasă ca un imperativ în promovarea mesajului evanghelic în vernacular. Cumulând toate aceste aspecte, Adrian Magina concluzionează că Reforma în spațiul Banatului montan al secolului al XVI-lea a fost una din componentele confesionale decisive, care au marcat acest teritoriu, lărgind baza relațiilor umane și interconfesionale, impulsionând producția culturală românească și marcând începutul umanismului bănățean ce se va face remarcant în special în secolul următor.

Cel de-al VI-lea capitol – *Catholicism, Reformă, umanism: Caransebeșul și Lugojul în secolul XVII* (p. 91-116) – analizează evoluția confesională din spațiul Banatului montan în decursul veacului al XVII-lea. Două aspecte sunt urmărite de către autor: evoluția ortodoxiei bănățene între Reformă și autoritatea princiară, și raporturile dintre catolici și calvinii în Banatul de munte. În ceea ce privește primul aspect analizat, cercetătorul constată că în zona înaltă a Banatului, ortodoxia a constituit religia domi-

nantă în cadrul lumii rurale, fără a găsi indicii concrete asupra interacțiunii ei cu ideile reformate. Întrebarea pe care o formulează autorul este legată de constatarea faptului că biserica răsăriteană din Banatul montan nu a făcut obiectul atenției calvine. Răspunsul propus în cercetarea de față este acela că, deși Reforma a fost interesată de dialogul cu ortodoxia reprezentată de patriarhia de la Constantinopol, faptul că Banatul ortodox a depins de altă sferă de jurisdicție, cea a patriarhiei sud-slave de la Ipek, mult mai puțin deschisă dialogului interconfesional, a făcut ca în decursul întregului secol să nu existe nicio relaționare între promotorii Reformei și populația ortodoxă din mediul rural al Banatului montan, de care era despărțită liturgic prin folosirea limbii slavone, de non-comunicarea ierarhică și de lipsa unui dialog interconfesional. În ceea ce privește raporturile dintre catolicism și calvinism în aceeași arie geografică, ele au fost analizate în principal în mediul urban al Caransebeșului și Lugojului, acolo unde cele două comunități religioase au cunoscut o evoluție aparte. Comparând situația celor două denominații, Adrian Magina constată diferențe sensibile în modul de acțiune și manifestare spirituală: în timp ce catolicii și-au trimis tinerii să studieze la universitățile catolice central-europene, reformații s-au format pe plan local, în cadrul colegiilor transilvane; apoi, elita nobiliară s-a implicat diferit și ea în susținerea celor două confesiuni – banii de Caransebeș și Lugoj, în majoritate calvini, și-au susținut coreligionarii, în timp ce restul demnitarilor (comiți, vicecomiți, juzi primari) au rămas atașați confesiunii romano-catolice; se mai remarcă faptul că, deși catolicii au fost mai numeroși, ei nu mai dispuneau de sacerdoți sau de biserici, cei din Caransebeș obținând cu greu în 1624 dreptul de a avea preot și de a ține slujbe într-o casă particulară. Autorul constată faptul că revirimentul catolic s-a produs începând cu anul 1625, odată cu noua misiune iezuită, ce l-a avut ca principal promotor pe George Buitul, primul iezuit român, originar din Caransebeș. Misiunea a obținut succese notabile prin reformarea comunității în spirit tridentin, prin refacerea bazelor sociale grație activității de propagandă în limba vernaculară și prin înființarea unei școli cu o clasă de gramatică. Reacția reformată se materializează de-abia după anul 1642, când dispariția misionarului iezuit și a fratelui său a dus la eșecul misiunii catolice. Reformații răspund printr-o activă circulație a cărții tipărite, ce a facilitat răspândirea mesajului calvin în vernacular. În cele din urmă, se constată că impactul dominației otomane, impuse în 1658, a determinat refugiarea unei bune părți a comunităților catolice și reformate în Principatul Transilvaniei.

Ultimul capitol – *Islam și creștinism în Banat* (p. 117-149) – este o pertinentă analiză a evoluției practicilor religioase în Banatul de câmpie, acolo unde incidența dintre Islam și confesiunile creștine a fost mult mai accentuată de vreme ce întreaga zonă a intrat sub totala dominație otomană încă de la mijlocul secolului al XVI-lea. Comparând modul în care Islamul a relaționat cu celelalte confesiuni religioase, cercetătorul constată că musulmanii au stabilit cele mai cordiale relații cu biserica ortodoxă care păstorea credincioșii români și sârbi, mai ales după ce Banatul a intrat în sfera instituțională ecleziastică de la Ipek la mijlocul secolului XVI. Analiza autorul este centrată atât pe aspectele religiei oficiale promovate de biserica ortodoxă (liturgia, diversele tipuri de slujbe, rugăciunea, ceremoniile religioase, apelând la mărturii de epocă), cât și pe modul de transpunere a religiei în mentalul popular, mult mai dificil de abordat, constatându-se faptul că, potrivit mărturiilor iezuite, exista mult atașament în rândul populației ortodoxe față de practici tradiționale fără suport doctrinar. În ceea ce privește evoluția confesiunilor reformată și catolică, cercetarea de față constată o situație diferită de cea semnalată în Principatul ardelean, acolo unde dominația otomană se pare că a favorizat religia reformată. În Banatul de câmpie situația pare a fi fost opusă, dovadă stând vizitațiile apostolice, bunele relații cu comercianții raguzani și bosniaci (catolici) din rațiuni economice, persistența învățământului de bază sau noile misiuni iezuite și franciscane din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În contrapartidă, s-a constatat că ocuparea Banatului de câmpie și transformarea lui în vilayet începând cu anul 1552 a izolat centrele reformate, adepții protestantismului rămânând fără organizarea ierarhică și administrativă. După anul 1650 atât prezența reformată, cât și cea catolică se diminuează în teritoriul bănățean astfel încât la începutul secolului al XVIII-lea, constată autorul, Banatul a fost, din punct de vedere confesional, „o mare ortodoxă punctată cu câteva mici insule catolice în centrele urbane sau în zona Carașovei”.

Amplei analize asupra fenomenului religios în Banatul secolelor XVI-XVII îi sunt adăugate, în anexă, 16 documente inedite provenite din arhivele române, maghiare, italiene sau austriece, binemeritat efort paleografic și lingvistic, ce vine să întrească o cercetare complexă, extrem de necesară în peisajul istoriografiei românești, care pune în lumină aspecte inedite ale vieții religioase bănățene, avansează opinii și susține teorii pertinente.

Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan, volum îngrijit de Dumitru Țicu și Rudolf Gräf, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, 492 p.

La prestigioasa editură a Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca al Academiei Române a apărut de curând un volum omagial dedicat unui mare om de cultură, arhivist, istoric și cercetător – Costin Feneșan - un adevărat model de probitate morală, științifică și profesională pentru tânăra generație de istorici din România.

Volumul îngrijit de istoricii Dumitru Țicu și Rudolf Gräf reunește contribuțiile unor istorici reprezentativi pentru medievalistica românească actuală și pentru epoca modernă a istoriei țării noastre: cadre universitare de la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, prof. univ. dr. Rudolf Gräf, acad. Ioan Aurel Pop, prof. univ. dr. Marcel Știrban), Universitatea de Vest din Timișoara (prof. univ. dr. Dumitru Țicu, prof. univ. dr. Ioan Munteanu) și prof. univ. dr. István Petrovics (Universitatea din Szeged-Ungaria), precum și cercetători științifici de la Muzeul Banatului Montan din Reșița (Dumitru Țicu, Albert Carmen, Ligia Boldea, Adrian Magina), de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București (Viorel Achim), Institutul de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca (Ludovic Bathory, Lidia Gross, Gheorghe Iancu, Stelian Mândruț, Gelu Neamțu, Dumitru Suciu), Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române (Alexandru Simon), Institut für Geographie din Innsbruck-Austria (Kurt Scharr), Erdélyi Múzeum-Egyesület Cluj-Napoca (András W. Kovács), arhiviști (Ioan Drăgan), cercetători posdoctoranzi ca Liviu Câmpeanu, doctoranzi ca Livia Magina sau istorici ca Dragoș Lucian Țigău (profesor la Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu” din București) și preotul Gheorghe Naghi, stabilit în Statele Unite ale Americii.

Biografia intelectuală și științifică, profilul cercetătorului și savantului Costin Feneșan este prezentată detaliat de istoricul Dumitru Țicu în partea introductivă a volumului *Itinerarii istoriografice*, care-l surprinde pe istoricul Costin Feneșan în diverse ipostaze: excelent cunoscător al mai multor limbi străine (germana, maghiara și sârba), editor al unor volume de izvoare latine, maghiare și germane referitoare la istoria medievală a

Banatului, culese din arhive românești și europene (austriece, maghiare și germane, cu precădere), dar și de izvoare contemporane (din arhiva Cominternului de exemplu), traducător, arhivist și cercetător la Institutul de Istorie ale Academiei Române din Cluj- Napoca și București, Director al Arhivelor Statului. Dumitru Țicu schițează portretul unui mare istoric medievist, format în ambianța stimulativă a școlii istorice clujene, un model de erudiție, focalizat pe "cultul documentului", autor a 16 cărți, coautor la 11 monografii științifice, autor a peste 120 de studii și articole științifice de mare valoare, publicate în reviste de prestigiu din țară și străinătate, în limba română sau în limbi de circulație internațională.

Studiile cuprinse în volumul *Itinerarii istoriografice* se focalizează pe istoria Banatului și a Transilvaniei în Evul Mediu și în epoca modernă. Istoria elitei, a cnezimii și nobilimii românești din Banat și Transilvania este abordată comprehensiv, pe o vastă bază documentară (inclusiv surse arhivistice) de către reputatul istoric clujean Ioan Aurel Pop (pentru perioada dinastiei Angevine) într-un studiu consistent în limba germană, dar și de către Ligia Boldea (*O familie nobilă română a Banatului montan în epoca Principatului: Mâtnicenii de Ohaba-Mâtnic*) și Ioan Drăgan (*Privire generală asupra nobilimii românești din Transilvania în secolele XVI-XVI*). Lidia Gross prezintă testamentul și funeraliile castelanului cetății Ieciu, Thomas Jo (anul 1531), o abordare aparținând istoriei mentalităților prin grija pentru viața de dincolo (donațiile pentru suflet), explicarea amănunțită a dispozițiilor testamentare și a rolului "apropiaților" în ultimii ani de viață ai defunctului.

Istoria instituțiilor în Transilvania și Banat în Evul Mediu se reflectă în studiul elaborat de András W. Kovács referitor la instituția voievodatului la mijlocul veacului al XIV-lea (*Voievozii Transilvaniei în perioada 1344-1359*), în articolul scris de Remus Câmpeanu focalizat pe statutul și evoluția celor 7 scaune săsești în Evul Mediu (*Scaunul Sibiu și cele 7 scaune în Evul Mediu. Constituire, evoluție, componență*). István Petrovics a realizat un studiu documentat referitor la un aspect de istorie instituțională urbană (*Two Letters of Istvan Herceg, principal Judge of Temesvár from the Sixteen Century*). Istoria Lipovei la începutul secolului al XVII-lea este reconstituită pe baza a 18 documente inedite din Arhiva Națională Maghiară, publicate acum pentru prima dată de către cercetătorul Adrian Magina (*Lipova at the beginning at the 17th century*).

Doctoranda Livia Magina a elaborat, pe baza investigării unor documente inedite din Arhiva Națională Maghiară, un studiu dedicat unei

localități rurale din comitatul Timiș în veacul al XV-lea (*Documentary contribution concerning the history of Șarad*).

Volumul *Itinerarii istoriografice* include și câteva studii referitoare la aspecte de istorie bisericească și culturală a Banatului și Transilvaniei în Evul Mediu, menite să ofere o largă deschidere, precum și inaugurarea unor noi direcții de cercetare în problematica complexă a istoriei confesionale și culturale. Dragoș Lucian Țigău explică detaliat rolul arhidiaconilor de Caransebeș în contextul spiritual al episcopiei Cenadului în veacurile XIV-XVI (*Câteva considerații despre arhidiaconia de Caransebeș, secolele XIV-XVI*). Cercetătorul Viorel Achim explică amănunțit cauzele și desfășurarea disputelor confesionale privind dijmele bisericești din Caransebeș și Căvăran pe baza a numeroase documente medievale, inclusiv inedite - *Disputa în legătură cu dijmele bisericești din Caransebeș și Căvăran (1500)*.

Istoricul și arheologul medievist Dumitru Țicu prezintă colecția de carte veche românească din Banat (secolul al XVIII-lea), care se regăsește în Arhiva Muzeului Banatului din Timișoara (*Informații despre cartea veche românească din Banat*).

Proiectele de cruciadă antiotomane ale Veneției, Ungariei și Moldovei lui Ștefan cel Mare sunt prezentate și explicate de Alexandru Simon (*Western and Eastern Riders of the Storm: The Quest for Crusader Supremacy and Ottoman Endurance in the 1470s*).

Istoria modernă a Transilvaniei și Banatului este prezentă în paginile volumului *Itinerarii spirituale* prin mai multe studii care se referă la mișcarea națională, revoluția din 1848-1849, aspecte de viață economică, istorie bisericească. Gelu Neamțu a descris raporturile dintre români și secui în timpul revoluției din 1848-1849, pe baza chestionării a 9 documente de epocă - *Români și secui la 1848-1849 (Relații oglindite în 9 documente)*. Dumitru Suciu prezintă evoluția programului mișcării naționale românești din Transilvania și Banat în perioada 1849-1867 (*Evoluții programatice și alternative tactice ale mișcării naționale românești din Transilvania 1849-1867*).

Raporturile dintre episcopul ortodox Andrei Șaguna și intelectualii bănățeni în perioada cuprinsă între revoluția din 1848-1849 și instaurarea dualismului austro-ungar sunt reconstituite de istoricul Nicolae Bocșan (*Andrei Șaguna și intelectualii bănățeni*). Attila Varga a explorat arhiva privată a generalului Klapka György referitoare la corespondența cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza și România în perioada 1859-1865:

Private Archive of Freemason General Klapka György. Correspondence concerning prince Alexandru Ioan Cuza and the Romanian principalities (1859-1865). Personalitatea și cariera ecleziastică a lui Ștefan Moldovan sunt reconstituite prin intermediul unor scrisori trimise de acesta unor cărturari și intelectuali români din epocă de către preotul Gheorghe Naghi din S.U.A. (*Ștefan Moldovan în câteva scrisori și frânturi de istorie*).

Istoricul Ioan Munteanu prezintă o serie de date demografice referitoare la structura populației în funcție de apartenența confesională în plasa Caransebeș la finele veacului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea (*Componente ale vieții spirituale în plasa Caransebeș la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*).

Istoricul Rudolf Gräf realizează o incursiune amănunțită în istoriografia referitoare la societatea industrială StEG, prezentând însă și fondurile arvistice ale StEG și cotidienele care au publicat știri cu privire la activitatea economică a societății respective (*Despre istoriografia societății StEG și a industriei montanistice din Banat*).

Istoricii clujeni Ludovic Bathory, Gheorghe Iancu și Marcel Știrban au explicat începuturile primei fabrici de vagoane din România- fabrica de motoare și vagoane Astra din Arad (*Formarea societății Astra – prima fabrică română de vagoane și motoare S.A. Arad între anii 1919-1923*).

Istoricul austriac Kurt Scharr a descris detaliat expediția militară germană în Turkestan în anul 1913, inserând o serie de hărți și imagini, ilustrând perfect problematica abordată, referitoare la spațiul Asiei Centrale în preajma primului război mondial.

Carmen Albert descrie o serbare școlară la Reșița de Ziua Marii Uniri, în anul 1919, la care au participat elevii școlii primare de stat și elevii de la școala confesională greco-ortodoxă (*O serbare școlară la Reșița de ziua Marii Uniri*). Volumul se încheie cu prezentarea de către Stelian Mândruț a inserției istoriografice a Anuarului Institutului de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca în anii 2006-2011.

Volumul *Itinerarii istoriografice* reprezintă o realizare majoră a medievisticii românești, prin problematica novatoare abordată, prin documentele inedite din arhive, introduse în circuitul istoric, prin noutatea interpretărilor istorice în spațiul istoriei medievale și moderne a Transilvaniei și Banatului, prin calitatea grafică și prin noile direcții de cercetare pe care le propune.

Банат кроз векове, слојеви култура Баната, coord. Miodrag Matićki, Vodoiko Iovici, Вукова задужбина, Београд, 2010, p. 927.

Banatul, teritoriul și leagănul a mai multor naționalități, confesiuni și religii, întotdeauna a fascinat prin geografia, istoria, obiceiurile și tradiția religioasă moștenite și păstrate în sânul fiecărei comunități, într-un cadru politic, social, cultural și religios comun. De aceea istoria Banatului fie a fost scrisă pentru granițele actuale ale Banatului sârbesc sau românesc, fie a fost părtinitoare în exprimarea adevărului istoric, dar există excepții unde acribia cercetătorului istoric a scos la iveală adevărurile istorice de necontestat.

În anul 2010, în cadrul seriei „Вукова задужбина, синтезе, 3“ (*Moștenirea lui Vuk – sinteze, 3*) un grup de peste treizeci de cercetători consacrați ai spațiului Bănățean au participat la o amplă lucrare științifică, care a văzut lumina tiparului sub numele „Банат кроз векове, слојеви култура Баната“, Београд, 2010 (*Banatul de-a lungul veacurilor*, Belgrad, 2010). Colegiul de redacție alcătuit din academicianul Deian Medacovici, Stevan Bugarski, Dinko Davidov, Jarco Dimici, Vidoiko Iovici, Alexandar Loma, Miodrag Matićki, Iovan Pein, Momcilo Spremici și Slavko Veinovici au coordonat, putem spune cu succes, echipa de istorici pentru editarea acestei lucrări ample, ce vizează istoria Banatului în granițele sale istorice, o istorie care însumează mai multe sfere de cercetare: arheologie, istorie medievală, modernă, istorie ecleziastică, istoria literaturii, numismatică, istoria socială în Banat, istoria învățământului în Banat, precum și date despre istoria mișcărilor și vieții sociale.

De aceea, cercetătorii care și-au dat contribuția pentru această lucrare provin din diferite câmpuri ale cercetării, de la istorici, istorici literari, istorici bisericești, lingviști, istorici ai religiilor, etnologi, precum și cunoscători ai vieții culturale și sociale a populației din Banat. Lucrarea de față, alcătuită din 972 de pagini, este împărțită tematic în patru părți distincte.

Prima parte, cea istorică, este contribuția istoricilor Snejana Marin-kovici, cu studiul „Банат у праисторији, антици и током сеобе народа“ (Banatul în preistorie, antichitate și în vremea migrațiilor), Momcilo Spremici - „Породица Јакшић у Банату“ (Familia Iacșici în Banat),

Alexandar Krstici - „Банат у средњем веку” (Banatul în timpul evului mediu), Jelka Reger - „Гроф Ђорђе Бранковић, визионар обновљене српске државе” (Groful George Brancovici, vizionarul reînnoirii statului sârb), Duško M. Kovacevici - „Прилог за историју вршачког владичанства” (Contribuții la istoricul episcopatului de Vârșeț), Pera Nicolici - „Владика Теодор Несторовић” (Vlădica Teodor Nestorovici), Iovan Pein - „Банат под турском окупацијом” (Banatul sub ocupația otomană), Jarko Dimici - „Први аустротурски рат 1716–1718 и ослобођење Баната од турске власти” (Primul război austro-otoman din anul 1716–1718 și eliberarea Banatului de sub turci), Vladan Gavrilovici - „Српски национални програм на Темишварском сабору” (Programa națională sârbă expusă la soborul din Timișoara), Iovan Pein - „Банат у „Великом рату” 1914–1918. године и ослободилачки напор” (Banatul în „Marele război” din anul 1914–1918 și efortul pentru eliberare), Dragoljub. R. Jivoinovici - „Банат у преговорима Савезника и Румуније 1914–1916” (Banatul în tratativele Alianților și România din 1914-1916), Drago Njegovan - „Српско-румунски односи и положај Румуна у Српском Банату од присаједињења Војводине Србији до Видовданског устава Краљевине СХС” (Relațiile sârbo-române și situația românilor în Banatul sârbesc de la alipirea Voivodinei la Serbia până la Constituția de la Vidovdan a Regatului SHS (Sârbilor, Croaților-Hrvati și al Slovenilor)).

Lecturarea acestui capitol fascinează prin abundența de date oferite mai ales pentru partea sârbă a Banatului, desigur cu foarte multe incursiuni în spațiul Banatului Românesc dar mai ales cu precădere pentru perioada medievală. Expunerea a mai multor dovezi arheologice de factură slavă sau avară au menirea în această parte a volumului de a pune în evidență prezența unor elemente de obârșie slavă în spațiul bănățean, care însă nu sunt legate printr-un studiu mai amplu asupra secolelor IX–XV, pentru a dovedi continuitatea prezenței elementului slav în Banat. Perioada secolului al XV-lea până la ocuparea Banatului de turci este marcată doar prin istoria familiei nobiliare Iacșici, lăsându-se un gol în ceea ce privește celelalte familii nobiliare sârbe din Banat, dar mai ales asupra istoriei Banatului în acea perioadă. Studiul istoricului Alexandar Crstici vine în completarea acestui vid de date istorice cu o prezentare amănunțită, cu un bogat reper bibliografic, dând tonul celorlalte studii pentru istoria Banatului până la sfârșitul secolului al XVIII–lea. Istoria Banatului în secolul al XIX–lea lipsește cu desăvârșire, lăsând poate locul istoricului relațiilor sârbo-române la începutul secolului al XX–lea în contextul Primului război mondial.

Seriozitatea și exactitatea cu care sunt prezentate datele istorice pentru perioadele enunțate constituie punctul de plecare al fiecărui cercetător în parte. Bibliografia sârbă, maghiară, română, franceză sau germană vin în sprijinul celor amintite, dorindu-se deci alcătuirea unei istorii a sârbilor din Banat, având ca punct de plecare bibliografia naționalităților conlocuitoare. Cu toate acestea, vom observa că în tratarea istoriei Banatului sunt trecute cu vederea aspecte importante, cum ar fi Banatul în secolul al XIX-lea sau istoria ecleziastică a Banatului cu privire la istoria episcopatului sârb de Timișoara. Acest lucru este scuzabil deoarece volumul prezentat este rodul unui simpozion dedicat istoriei Banatului, iar temele tratate nu au putut oferi spațiul necesar prezentării tuturor aspectelor din istoria spațiului bănățean. De aceea vedem interesul mai pregnant pentru istoria episcopiei de Vârșeț, cu conotațiile istorice privind episcopia Caransebeșului sau a relațiilor sârbo-române la începutul secolului al XX-lea.

Partea a doua a volumului este dedicată artei în Banat. Fie că este vorba despre arta bisericească, tendințele barocului în Banat, literatura sârbă din Banat, viața culturală oglindită în teatrele de epocă și dansurile populare sau fenomenele religioase prezente în viața populației din Banat, toate vin să contureze și să însușească viața datelor istorice, câteodată stereotipe, ale capitolului anterior. Autorii Dinko Davidov - „Зоографске иконе Баната Темишварског“ (Icoanele zoografilor în Banatul de Timișoara), Miodrag Iovanovici - „Уметност у Банату у XVIII веку између истока и запада“ (Arta în Banat în secolul al XVIII-lea între răsărit și apus), Branka Kulici - „Банатски дрворезбари у XVIII веку“ (Sculptorii din Banat în secolul al XVIII-lea), Voislav Matici - „Барок у Банату“ (Barocul în Banat), Spasoje Grahovač - „Српска књижевност у Банату у XVIII и XIX веку“ (Literatura sârbă în Banat în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea), Miodrag Matijkić - „Српска банатска периодика (1827-1920)“ (Periodica sârbă din Banat (1827-1920)), Draško Regier - „Двадесети век књижевног Банат“ (Al douăzecilea secol al Banatului literar), Alois Uies - „О потзоришном стварању на тлу Банат 1718–1918“ (Despre creația teatrală în spațiul bănățean 1718-1918), Miloš Nemanjici - „Знаменити српски интелектуалци и уметници међу Банаћанима у време културног препорода“ (Intelectuali și artiști de seamă sârbi printre bănățeni în epoca renașterii culturale), Alexandar Loma - „Словенски именски слојеви у Банату; преглед досадашњих налаза и преостала питања“ (Elemente onomastice slave în Banat; trecerea în revistă a cercetărilor actuale și alte întrebări), Nikola F. Pavković - „Слојеви народне религије у Банату“

(Elemente ale religiei populare în Banat), Selena Racoccevic - „Матрице успостављања друштвених идентитета у традиционалној плесној пракси Срба у Банату током XX века“ (Matrițe de repunere a identității sociale în practica dansului tradițional al sârbilor din Banat în secolul al XX-lea), renumiți pentru studiile lor efectuate și pe teritoriul Banatului român scot în evidență cultura sârbului bănățean cu precădere pentru secolele al XVIII-lea și al XX-lea. Dealtfel, lucrările semnate de profesorii Spasoie Grahovaț, Miodrag Iovanovici, Voislav Matici sau Miodrag Matijki sunt sinteze ale lucrărilor ample ale distinșilor istorici ai artelor, cununi ale cercetărilor întreprinse în spațiul Banatului românesc. Cu toate acestea, putem concluziona împreună cu Voislav Matici că spațiul bănățean românesc, în opinia cercetătorilor sârbi pentru moștenirea culturală a sârbilor din Banat, încă nu este pe deplin cercetată, ea putând face obiectul unui studiu mai serios dedicat fiecărui domeniu, respectiv literar, arhitectural, lingvistic, religios etc. În acest sens, profesorul Spasoie Grahovaț va dedica literaturii sârbe din Banat din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea o lucrare bazată pe rememorarea principalilor piloni ai literaturii sârbe din această perioadă: Dositei Obradovici, Giura Iacșici, Iovan Steici și alții, precum și conexiunile acestora ancorate în tradiția culturală europeană a epocii. În această ordine de idei se înscrie și studiul lui Miodrag Matijki despre periodicele sârbilor din Banat, o formă de păstrare și aducere aminte a identității naționale într-un spațiu multiethnic, multicultural și multireligios. Alois Uies concluzionează că anii 1718–1918 au fost definitorii pentru întoarcerea Banatului și a Peninsulei Balcanice la sistemul social și cultural european. De aceea, dedică studiul său fenomenului cultural care va lua amploare în Banat – „viața pe scenă” care, după opinia lui, este o variantă a teatrului european creat în Banat și pentru Banat, iar contribuția sârbilor la acest fenomen se va dovedi mai apoi definitorie pentru cultura teatrului la sârbi.

Partea a treia a volumului este dedicată celorlalte naționalități conlocuitoare, minoritare în Banatul sârbesc. Studiile cercetătorilor Laura Spăriosu - „Румуни у Банату“ (Românii în Banat), Branko Bešlin - „Немци у Банату“ (Nemții în Banat), Agnesz Oszer - „Мађарска историографија деветнаестог века о Банату“ (Istoriografia magiară despre Banat în secolul al XIX-lea), Alexei Arsenjev - „Руси у Банату“ (Rușii în Banat), Jan Babiak - „Словаци у Банату“ (Slovacii în Banat), Voislava Radovanovici - „Јевреји у Банату“ (Evreii în Banat), Ielena Knejevici - „Сликаство националних мањина у Банату (Maђара,

Румуна, Немаца и Словака) од осамнаестог века до двадесетог века“ (Pictura minorităților naționale în Banat (maghiari, români, nemți și slovaci) între secolul al XVIII-lea și secolul XX) contribuie la definitivarea „cărții de vizită” a bănățeanului, prin prezentarea scurtă dar succintă și punctuală a genezei, dezvoltării și a momentelor importante din viața fiecărei naționalități prezente în Banatul sârbesc. Nu de puține ori se vor face conexiuni și cu viața naționalităților în cauză, în spațiul Banatului românesc.

Laura Spăriosu prezintă pe scurt momentele formării populației române din perspectiva istoriografiei române, făcând diferența între bănățeni, ardeleni și olteni, toți membrii ai marii familii de români prezenți în Banatul sârbesc ca minoritate. După o localizare geografică precisă a locurilor de trai sunt amintite alfabetic toate localitățile din Banatul sârbesc unde au trăit și trăiesc români. Biserica, cultura, educația, organizațiile sociale, periodicele, manifestațiile culturale sunt parte din viața acestei etnii, descrise ca făcând parte din poporul român format în câmpiile de la nord de Dunăre, mărginite înspre nord de Carpați. Laura Spăriosu concluzionează că formarea unui element predominant de populație română în părțile Banatului montan sunt extinderea naturală a populației române dinspre răsărit spre apus, în timp ce pentru formarea unui element compact de populație română în nordul și centrul Banatului sunt datorate activității nobililor români.

Istoria etniei nemțești din Banat începe cu colonizările Habsburgice din secolul al XVIII-lea. Chiar dacă bolile secolului XVIII au devenit un adevărat calvar pentru populația nemțească în Banat, elementele rămase ale popoarelor italiene, spaniole sau franceze au contribuit la formarea naționalității „șvabe” din Banat. Branco Beșlin amintește de șvabii bănățeni care, prin aportul cultural și istoric, au reușit să lase o amprentă vie în istoria acestei minorități. Din Banatul românesc este amintit pictorul Ștefan Jäger, născut în comuna Cenei în anul 1877, Adam Muler Gutembrun, născut la 1852 sau Nicolas Lenau, născut în 1802. Autorul precizează că secolul al XIX-lea a însemnat perioada de aur a șvabilor bănățeni, iar situația politică din timpul Reich-ului avea să pună la grea încercare existența lor în Banat. Cercetarea istoriei Banatului în condițiile impuse de acribia istorică nu se pot întreprinde fără consultarea istoriografiei maghiare despre Banat, este concluzia la care se ajunge citind referatul lui Agnesz Oszer. Autor amintit face referire la informațiile oferite de istoriografia maghiară cu privire la istoria poporului sârb din Banat.

Partea a patra a volumului vine în completarea celor arătate anterior: Zoran Turkan „Прилог за историју Свете горе Банатске“ (Contribuții la istoria Sfântului munte bănățean), Stevan Bugarski „Правни положај Православне српске епархије Темишварске“ (Statutul juridic al Episcopiei ortodoxe sârbe din Timișoara), Grozdanka Goikov „Школство у Банату“ (Școala în Banat), Miodrag Milin „Заједница и школа код банатских Срба у Румунији“ (Comunitatea și școala sârbilor bănățeni din România), Raika Grubici „Пољопривреда Баната до средине XX века“ (Agricultura Banatului până la mijlocul secolului al XX-lea) și Dragan Petrovici „Индустријализација Баната“ (Industrializarea Banatului). Istoricul sârb din România Stevan Bugarski, prin datele oferite, aduce completare istoriei ecleziastice bănățene prin amintirea principalelor repere istorice din viața episcopiei sârbe din Timișoara. Problematika care-l preocupă pe Bugarski însă este legată de statutul juridic și ecleziastic al episcopiei ortodoxe sârbe din România, din cele mai tulburi timpuri ale regimului comunist până la recunoașterea ei din partea guvernului României ca episcopie subordonată Patriarhiei Sârbe la 17 decembrie 2008.

Scopul propus al volumului, prefătat pe coperta cărții prin „cocia de la Dupljaia” ca semn al genezei și existenței culturii în Banat, este de a arăta cititorilor interesați geneza, etapele de dezvoltare și situația actuală a întregului istoric bănățean. Prin prisma faptului că lucrarea a apărut la inițiativa istoricilor sârbi, datele despre ținuturile bănățene la vest de granița sârbo-română sunt puține care acordă o perspectivă nouă în cercetarea istorică asupra populației sârbe din Banat. Volumul de față este cu siguranță singurul care, între coperțile sale, prezintă Banatul atât de complex din punct de vedere istoric, ecleziastic și cultural. De aceea, prezintă un punct de plecare în cercetările ulterioare din orice perspectivă ar fi întreprinse.

Această lucrare se înscrie cu succes în spațiul eforturilor depuse, de tot mai intens cercetată în ultima vreme de istoricii sârbi istorie a Banatului, pentru studierea cât mai complexă a istoriei poporului sârb în spațiul bănățean. Putem sublinia importanța acestei lucrări prin materializarea eforturilor depuse nu numai prin investigarea exhaustivă a bibliografiei oferite, dar și prin publicarea într-un ritm alert a mai multor studii destinate Banatului, acestea fiind premergătoare acestui studiu complex. Putem spune că lucrarea se înscrie generic în activitatea de valorificare științifică a informațiilor oferite de istoriografia popoarelor conlocuitoare, printre a-i cărei predecesori îi putem numi pe Alexa Ivici și Iovan Erdeljanovici, renumiții istorici sârbi ai Banatului.

Putem afirma fără îndoială că pentru cercetătorii preocupați de istoria spațiului bănățean, lucrarea de față prezintă continuarea contribuțiilor la istoria Banatului din perspectiva istoricilor sârbi, dar respectând principiul adevărului și al obiectivității fenomenului cercetat. De aceea, din lucrare putem culege date prețioase despre celelalte naționalități conlocuitoare, ceea ce îi conferă volumului un spirit al echității și egalității în fața istoriei a tuturor bănățenilor.

Zoran Sașa Iașin

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AARMSI	– Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. București
AIIA Cluj	– Anuarul Institutului de Istorie <i>George Bariț</i> . Cluj-Napoca
AIIA Iași	– Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie <i>A.D. Xenopol</i> . Iași
AIIN	– Anuarul Institutului de Istorie Națională
AMN	– Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca
AnB (S.N.)	– Analele Banatului, Serie Nouă, Arheologie-Istorie. Timișoara
Apulum	– Apulum. Alba-Iulia
Banatica	– Banatica. Reșița
Crisia	– Crisia. Oradea
FD	– Foaia Diecezană. Caransebeș
MB	– Mitropolia Banatului
MI	– Magazin Istoric
RESEE	– Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	– Revista Fundațiilor Regale
RI	– Revista de Istorie. Revista istorică. București
SIB	– Studii de istorie a Banatului. Timișoara
SMIM	– Studii și Materiale de Istorie Medie. București
Studii	– Studii. Revistă de Istorie. București
Sz.	– Századok. Budapesta
Ziridava	– Ziridava. Studii și cercetări. Arad

CÂTEVA DOCUMENTE PRIVIND COMITATUL TORONTAL ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

Adrian Magina

Rezumat. Comitatul Torontal a fost una dintre cele mai mici unități administrative din sudul regatului medieval ungar. Deși a intrat de timpuriu în atenția istoriografiei, acest teritoriu nu a beneficiat până în prezent de investigații istorice serioase. Cele 17 documente ale studiului de față, provenind din perioada 1406-1448, oferă o serie de indicii asupra istoriei acestui comitat. Cele mai multe se referă la aspecte juridice și dispute desfășurate între nobilii locului. Ies în evidență două familii, Chep și Himfy, ambele locuind pe domeniul de la Beodra, azi Novo Miloševo în Serbia. Familia Chep, reprezentată de Caterina, văduva lui Iacob, a fost implicată în cele mai multe conflicte din acea perioadă.

Documentele editate integral în anexă și cu regește în limba română, vin să întregască datele deja cunoscute despre istoria comitatului. Aceste informații sunt însă disparate și nu conturează o imagine de ansamblu asupra realităților medievale din acel teritoriu. De aceea, editarea documentelor de față s-a dorit a fi un impuls pentru viitoare investigații asupra elitelor ori a instituțiilor bănățene medievale.

CARE-I LOCUL REFORMEI BRAȘOVENE? ÎNCERCARE DE STABILIRE A IDENTITĂȚII TEOLOGICE A LUI JOHANNES HONTERUS ȘI A REFORMEI LA BRAȘOV

Edit Szegedi

Rezumat. Pornind de la un episod al vieții reformatorului Francisc David prezentul articol își propune stabilirea identității teologice a Reformei brașovene. Adoptând perspectiva lui Zoltán Csepregi, care abordează problema într-un mod radical, Reforma brașoveană este văzută în contextul reformismului catolic, ceea ce face imposibilă și inutilă încadrarea teologică strictă.

IDENTITĂȚI PREMODERNE BĂNĂȚENE: O FAMILIE DE DEMNITARI AI BANATULUI DE CARANSEBEȘ ȘI LUGOJ

Ligia Boldea

Rezumat. Istoricul familiei Simon de Caransebeș, asupra căreia intenționăm să ne aplecăm în materialul de față din perspectivă genealogică, prezintă o variantă interesantă în panoplia elitelor sociale bănățene. El își propune să completeze tabloul elitelor sociale românești bănățene din epoca Principatului, tot mai populat în literatura istoriografică din ultimii ani. Reconstituirea istoriei familiei din perspectivă genealogică a întâmpinat o

serie de dificultăți generate, ca și în alte cazuri studiate, de inconsistența și inconsecvența informației documentare. Din această perspectivă am încercat să refacem, în limita datelor de care dispunem în acest moment, profilul fiecărui membru al familiei, integrat generației sale. A rezultat o construcție inegală, condiționată strict de ceea ce actele vremii au consemnat, iar timpul scurs de atunci a păstrat.

Portretul genealogic schițat este cel al unei familii nobile a Caransebeșului secolelor XVI-XVII, o familie românească în opinia noastră, opinie fundamentată pe ambientul majoritar românesc în care și-a desfășurat existența, pe alianțele matrimoniale încheiate exclusiv cu alte familii nobile române bănățene sau hațegane sau pe realitatea că onomastica familială, ce denotă un anumit conservatorism prin repetarea obstinantă a unor prenume, nu trădează o înclinație spre maghiarizare, în pofida faptului că elitele românești ale Banatului au făcut în secolele anterioare tranziția de la ortodoxism la catolicism. Ceea ce a reieșit din informația documentară parcursă a fost profilul unei familii bine încheiate, cu relații și afinități evidente, cu o extensie evolutivă de două secole în care membrii săi s-au preocupat atât de propășirea familială, cât și de servirea comunității în mijlocul căreia trăiau.

A fost, de asemenea, o exponentă a „noii” nobilimi de funcție, ce a proliferat în Banatul de răsărit încă de la sfârșitul secolului al XV-lea, o serie de membri ai săi deținând în repetate rânduri calitatea de castelan (*castellanus*), primar (*judex primarius*), jude nobiliar (*judex nobilium*) sau jurat (*juratus*) ai Caransebeșului, o paletă aproape completă a demnităților exercitate în plan local. Este o dovadă elocventă a implicării active a acestei familii în cotidianul social-economic și politico-juridic al urbei, fapt care mărturisește în egală măsură asupra statutului său privilegiat, a respectabilității manifeste, a științei de carte și a unei bunăstări materiale presupusă în mod intrinsec de ocuparea unor asemenea funcții.

SEIMENI ÎN SLUJBA PRINCIPILOR TRANSILVANIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVII

Florin Nicolae Ardelean

Rezumat. La origine, seimenii au fost un grup de mercenari străini, de proveniență sud-dunăreană, aflați în slujba domnilor români în secolul XVII. Începând cu domnia principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea seimenii sunt semnați și în armata principatului Transilvaniei. Aceștia alcătuiau detașamente de infanterie și purtau arme de foc. În ceea ce privește armamentul și îmbrăcămintea, seimenii au fost comparați cu ienicerii. La curtea principelui Mihail Apafi seimenii făceau parte din garda permanentă a principelui, alături de alți soldați de origine străină (germani, polonezi etc.). Treptat, în rândurile seimenilor din Transilvania au pătruns și elemente autohtone, schimbând componența etnică a acestui grup de mercenari.

CARACTERISTICILE GENERALE ALE POLITICII AGRICOLE A HABSBURGILOR ÎN TRANSILVANIA (1688–1790)

Marinel Ovidiu Koch-Tufiş

Rezumat. Politica economică a Habsburgilor sub semnul mercantilismului a acordat o importanță deosebită în special dezvoltării mineritului, manufacturilor și comerțului exterior, fără însă să negligeze și dezvoltarea agriculturii, care asigura o parte a necesarului de materii prime pentru industrie și a necesarului de alimente pentru populație. Ca urmare a răspândirii ideilor fiziocratice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în Monarhia Habsburgică agricultura capătă o importanță tot mai mare în politica economică a Curții din Viena.

Politica agricolă a Habsburgilor în Transilvania se caracterizează prin luarea unor măsuri directe și indirecte care să stimuleze dezvoltarea acestei ramuri economice.

Măsurile directe ale Curții din Viena nu au putut să fie aplicate din cauza rezistenței stărilor generale transilvănene, care dețineau proprietăți agricole în primul rând pe domeniile statului și pe teritoriul graniței militare, teritorii care constau însă în bună parte din suprafețe neprielnice agriculturii. În categoria măsurilor directe se numără răspândirea culturii unor noi plante agricole precum cartoful, dudul, ale cărui frunze serveau creșterii viermilor de mătase, a unor pomi fructiferi, intensificarea culturii plantelor textile și îmbunătățirea raselor de animale locale prin import de rase mai productive de bovine, ovine și cabaline. De asemenea, a fost stimulată și creșterea albinelor. Răspândirea creșterii viermilor de mătase nu a dat rezultatele așteptate datorită condițiilor climaterice nefavorabile din Transilvania. Pentru o mai bună organizare și exploatare a pădurilor transilvănene vor fi elaborate în timpul Mariei Tereza și a lui Iosif II regulamente ale pădurilor. Curtea vieneză va organiza în Transilvania și acțiuni ample de combatere a dăunătorilor din agricultură.

Acțiunile indirecte ale Habsburgilor pentru dezvoltarea agriculturii transilvănene constau în măsuri în direcția reducerii exploatării feudale prin fixarea obligațiilor țăranilor aserviți față de stăpânii lor prin reglementările urbariale din timpul lui Maria Tereza și a lui Iosif II, în folosirea politicii fiscale în vederea stimulării culturii plantelor și creșterii animalelor – impozitele pentru diferite culturi agricole și rase de animale au fost micșorate, în folosirea taxelor vamale în scopul protecției și stimulării producției agricole în Transilvania, în încheierea de tratate cu Imperiul otoman, cu Țara Românească și cu Moldova prin care se asigura dreptul de pășunat al păstorilor transilvăneni în cele două principate, prin deschiderea de consulate habsburgice în Țara Românească și Moldova, care serveau, printre altele, și protecției și apărării intereselor păstorilor transilvăneni în cele două principate. În sfârșit, Habsburgii au sprijinit dezvoltarea agriculturii în Transilvania și prin întemeierea de societăți pentru răspândirea cunoștințelor agricole și prin tipărirea de literatură științifică agricolă în limbile principalelor etnii ale provinciei.

Cu toate măsurile luate de Habsburgi în vederea dezvoltării agriculturii, Transilvania rămâne în continuare o provincie care depinde de importuri, în special din Țara Românească și Moldova, pentru acoperirea necesarului de materii prime pentru meșteșugurilor și manufacturilor sale și, de asemenea, a necesarului de alimente pentru locuitorii săi.

STUDENȚI DIN LUGOJ LA ȘCOLI ȘI UNIVERSITĂȚI EUROPENE PÂNĂ ÎN ANUL 1850

Dragoș Lucian Țigău

Rezumat. Frecventarea centrelor universitare de către tinerii din Lugoj a început în anul 1394, dar a fost un fenomen sporadic. Până în anul 1700 sunt consemnați doar cinci studenți proveniți din Lugoj. După anul 1718, Banatul a intrat în stăpânirea Habsburgilor. Aceștia au impus o nouă concepție despre administrație și lege, ușurând racordarea provinciei la valorile central- și vest-europene. Până în anul 1850, colegiile și universitățile europene au fost frecventate de aproximativ 37 de studenți din Lugoj. În perioada analizată aici, rolul social al intelectualilor devine tot mai important și evoluează spre statutul de profesie sau funcție, puse adeseori în serviciul Statului. Activitatea absolvenților de școli înalte este tot mai mult apreciată sub aspect moral și material. Frecventarea centrelor academice din Imperiu, îndeosebi a școlilor din Viena, a corespuns pe deplin politicii oficiale. În spiritul sentinței împărătesei Maria Tereza, potrivit căreia „învățământul este și rămâne o chestiune politică” (1770), au existat încercări de a interzice frecventarea universităților din străinătate, mai ales a celor protestante. În capitala Monarhiei au studiat 11 tineri, în Pesta – 10, la Debrecen, Győr și Sárospatak – între 3 și 9, iar în fiecare din celelalte orașe – sub 2 persoane. Puțini dintre ei s-au încumetat să-și continue pregătirea la Graz, Bratislava, Pavia și Padova – câte unul. Obiceiul completării studiilor în mai multe universități (*peregrinatio academica*) a fost unul restrâns. 29 de studenți (dintr-un total de 37) au fost înregistrați în matricolele unei singure școli, iar alți doi tineri au preferat să-și facă studiile într-un singur oraș (Kecskemét și Viena), urmând cursurile mai multor școli. Doar șase studenți din Lugoj au frecventat universități din orașe diferite. Sub aspect documentar, biografiile studenților din Lugoj sunt luminate în mod inegal. Amănuntele referitoare la vârsta, naționalitatea, religia, condiția materială și socială a tinerilor se prezintă disperate și incomplete. În unele familii ale orașului au existat, concomitent sau în generații diferite, persoane cu studii înalte. Starea materială și atitudinea părinților au condiționat în mod hotărâtor urmarea cursurilor. Absolvirea facultăților și obținerea unor grade academice nu sunt dovedite decât pentru aproximativ 15 tineri. Studiile înalte se întrevăd din publicarea unor dizertații și lucrări științifice, apoi prin realizările notabile ale carierei post-universitare. Dintre lugojeni s-au remarcat: Johann Nepomuk Preyer (primar și istoric al Timișoarei), Karl Wilhelm Ritter von Martini (jurnalist și prozator care prezintă în romanele sale viața și sentimentele coloniștilor șvabi din Banat), medicul Demeter Nedelko (profesor de stomatologie la Universitatea din Pesta), August Némethy von Némethfalva (feldmareșal de cavalerie). Vasile Maniu a fost o personalitate complexă a societății românești: revoluționar, magistrat, publicist, parlamentar, istoric și membru al Academiei Române. Fratele său, Aurel Maniu a fost deputat în Parlamentul Ungariei, sprijinind interesele românilor. La sfârșitul perioadei analizate aici, frecventarea academiilor și universităților era în plină ascensiune.

DISPUTE CONFESIONALE PRIVIND PATERNITATEA BISERICII „SFÂNTUL NICOLAE” DIN LUGOJ

Ibolya Şipoş

Rezumat. Lângă actualul Colegiu Național „Iulia Haşdeu”, aproape de alte două clădiri monument istoric - edificiul actualei primării a municipiului Lugoj și Biserica Ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului” - se află un monument vechi, un turn de aproximativ 300 de ani, care așteaptă să fie restaurat de către specialiști. Menționat în lucrările de istorie ca una dintre puținele vestigii ortodoxe care a rezistat intemperiilor vremii, acest turn a făcut parte din fosta biserică – mănăstire „Sfântul Nicolae”.

În lipsa documentelor nu se cunoaște anul construcției sau cine au fost ctitorii lăcașului de cult. Biserica „Sfântul Nicolae” sau „Biserica Mică”, cunoscută sub această denumire datorită apariției în 1766 a unui nou lăcaș de cult ortodox – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” - are o vechime mai mare decât turnul. Istoriografia mai veche sau mai nouă consideră că a fost ridicată înainte de prima atestare documentară a orașului sau în secolele XIV-XV. Matricolele bisericești încep cu anul 1767 și menționează pentru secolul al XVIII-lea existența a cinci preoți ai lăcașului.

Informațiile lacunare despre istoricul bisericii pot fi depășite atunci când vorbim despre ctitorul ei, Ioan Rácz de Mehadia. Ca un important funcționar al administrației imperiale, el reușește să adune o mare avere, folosită la ridicarea micii biserici din Lugoj. Deoarece puțini funcționari cunoșteau limba localnicilor, guvernatorul Mercy a fost nevoit să-i încredințeze lui Ioan Rácz conducerea mai multor zone, devenind în 1726 administrator al districtelor Lugoj, Lipova și Caransebeș. De o cultură superioară, cunoscător al mai multor limbi străine, Ioan Rácz a fost un om întreprinzător, care a izbutit să se ocupe cu bune rezultate de problemele administrative și economice ale districtului Lugoj-Făget. Pe acest plan, el s-a evidențiat în conducerea și coordonarea mai multor întreprinderi manufacturiere din zonă.

Până la descoperirea unor noi surse documentare care să facă mai multă lumină atât în privința istoriei bisericii, cât și a ctitorului Ioan Rácz, refacerea acestui lăcaș de cult ortodox din mica urbe lugojeană vine să întregască dezvoltarea unei comunități compozite interesate de diversitatea confesională, dezvoltarea meșteșugurilor și modernizarea localității, factori care se vor amplifica în timpul dominației austriece.

UN PLAN AL DEPOZITULUI DE SARE DIN ARAD ÎN 1774

Livia Magina

Rezumat. Sarea, nelipsită din alimentație și componentă importantă a economiei unui stat prin industria extractivă, are o poveste aparte. Tăierea ei în ocnă, depozitarea,

transportul și distribuția sunt părțile componente ale unui angrenaj deosebit. Prezentul articol evidențiază, prin documentul anexat, un aspect mai puțin vizibil în transportul minereului de sare: depozitele intermediare. Un asemenea loc este și Aradul în secolul al XVIII-lea, depozit și loc de distribuție a sării în drumul pe Mureș spre Szeged. Planul depozitului, completat cu o descriere exterioară și sumar interioară a fiecărui imobil în parte, a fost realizat în anul 1774, fiind semnat de cei doi oficiali ai depozitului, *distractor salis* și *contralor ponderator*. Schițele, realizate probabil de un cunoscător, prezintă imobilele aparținătoare depozitului în trei ipostaze: în secțiune longitudinală (orizontală), transversală și văzute din față. Curtea se împarte astfel între locatarii ei: oficialii și paznicii și clădirea principală de depozitare. Dimensiunile sunt exprimate în unitățile de lungime și greutate folosite în epocă. Cele două imobile-locuință, unul pentru oficiali, cu etaj, și celălalt pentru paznici, mai modest, sunt completate de grajduri, curte separată și grădină de semănături, semn că întregul personal al oficiului era rezident permanent aici. Prezentul articol, dar mai ales anexa lui, considerăm că vor fi utile în cercetări ale sistemului de transport și distribuție a sării, dar și în studii despre viața urbană în secolul al XVIII-lea.

ACORDAREA MEDALIEI DE ONOARE PROTOPOPULUI DE CARANSEBEȘ
IOAN TOMICI DE CĂTRE ÎMPĂRATUL FRANCISC I
(5 OCT. 1834)

Carina Babeu

Rezumat. Ioan Tomici a fost reprezentantul secolului Luminilor în Banat, datorită implicării sale în mai multe proiecte din domeniul religios sau profan, dintre care cel mai important îl constituia reforma educației în Banat, veghind la calitatea învățământului, prin stabilirea de fonduri școlare, traducând pentru aceasta lucrări de teologie și efectuând acte de caritate. Acordarea medaliei civile de către împăratul Austriei, Francisc I, unui preot ortodox era un caz singular în Banat. Personalitate savantă, beneficiind de sprijin și de protecție influentă în domeniul religios și militar, Ioan Tomici era un model de atașament față de structurile austriece. Activitățile sale au fost apreciate de autorități, fiind atașat unei serii de reforme susținute de către austrieци.

ALEGERILE EPISCOPALE DE LA ARAD DIN 1873
OGLINDITE ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ

Mihaela Bedecan

Rezumat. Miron Romanul s-a născut în 1828, în Bihor. A urmat teologia la Arad. S-a călugărit la mănăstirea Hodoș-Bodrog în 1857. A ocupat funcții administrative în dieceza Arad, în timpul episcopilor Gherasim Raț și Procopie Ivașcovic. Între 1870-1873

a fost președinte-vicar al consistoriului ortodox din Oradea. În 1871 a ajuns arhimandrit și apoi vicar al întregii episcopii de Arad.

S-a remarcat în mișcarea națională din anul 1861 și în campaniile electorale din 1865 și 1869. Pentru acțiunile politice a fost criticat de opoziții săi politici.

După moartea lui Andrei Șaguna a fost ales mitropolit Procopie Ivașcovi. Astfel, devenea vacant scaunul eparhial de Arad. Consistoriul eparhial a declanșat procedurile electiv. S-au remarcat doi candidați: Miron Romanul și Ioan Meșianu. În jurul lor s-au format grupuri de susținere. Disputa dintre acestea s-a purtat în presă, în ziarele *Lumina* și *Albina*.

Cea mai cuprinzătoare relatare despre alegere a aparținut ziarului *Lumina*. Aici s-a publicat Protocolul sinodului electoral desfășurat în 11-12/23-24 noiembrie 1873. Miron Romanul a fost ales episcop cu 34 de voturi din cele 60 exprimate.

Episodul alegerii de la Arad a adus în discuție tema alegerilor în Biserica Ortodoxă Română.

DESPRE IDENTITATEA RĂSĂRITEANĂ A BISERICII GRECO-CATOLICE ROMÂNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Cecilia Cârja, Ion Cârja

Rezumat. Având o identitate ecleziastică alcătuită din elemente ale tradiției răsăritene combinate cu aspecte preluate dinspre identitatea confesională catolică, Biserica Română Unită traversează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o perioadă hotărâtoare, de organizarea constituțională, cu impact pe mai multe nivele: dogmatic, instituțional, disciplinar. Pe durata acestui demers de organizare și inovare de o amploare fără precedent în istoria acestei biserici, jalonat de momente precum înființarea mitropoliei și a doua episcopii noi în 1853, obținerea deplinei autonomii în plan canonic, participarea episcopatului român unit la conciliul Vatican I, organizarea a trei sinoade provinciale urmate de o serie de sinoade diecezane, identitatea greco-catolicismului românesc crește în complexitate, în sensul în care achiziționează noi elemente identitare din patrimoniu catolicismului de rit latin. Contextul eclezial și cultural în care se mișcă întreagă Biserica catolică din epocă, predispunea, de altfel, la politici de uniformizare, care au dus într-un final la apropierea catolicilor de rit răsăritean de paradigma latină a catolicismului. Articolul nostru dorește să inventarieze elementele de factură răsăriteană ale greco-catolicismului românesc în această perioadă de transformări, prin raportare la contextul care a determinat în mod inevitabil o certă apropiere de Roma a acestei Biserici și o îndepărtare totodată de tradiția sa originară de factură bizantină.

LOJA MASONICĂ „UNIO” DIN CLUJ ȘI MIȘCAREA MEMORANDISTĂ

Varga Attila, Cornel Kameniczki

Rezumat. Analiza de față se concentrează pe un document foarte lung scris în germană în anul 1893, care face parte dintr-o colecție privată de surse istorice aparținând domnului Andrei Hodis din Zalău. Ne-am propus să explicăm și, de asemenea, să aducem în prim plan un nou punct de vedere în ceea ce privește mișcarea națională românească din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX. Mișcarea națională a românilor din Transilvania nu a fost neapărat în strânsă legătură cu o serie de societăți secrete, dar este foarte important să se sublinieze că, în urma informațiilor din documentele Francmasoneriei moderne, acest tip de analiză sensibilă trebuie să se bazeze pe două niveluri de analiză: una oficială, care este cea petiționară, și a doua, cea subterană, în care elitele politice românești – în mare măsură francmasone - au încercat să obțină sprijinul și solidaritatea francmasoneriei europene în beneficiul cauzei lor naționale. Este vorba despre impactul profund al naționalismului în francmasoneria europeană, care a condus la apariția, în interiorul acestei organizații, a comunităților emoționale sau a grupurilor favorabile la programele politice ale națiunilor.

STATUTE ALE REUNIUNILOR CULTURALE. ROLUL LOR ÎN AFIRMAREA MIȘCĂRII CULTURALE ROMÂNEȘTI DIN BANATUL ISTORIC

Ioan Munteanu

Rezumat. Statutele au ocupat un loc important în activitatea desfășurată de Reuniunile culturale. Ele conțineau prevederi detaliate privitoare la organizarea internă a reuniunilor și prevederi clare asupra drepturilor și atribuțiilor membrilor și ale organismelor de conducere, precum și principiile organizării acțiunilor culturale. Statutele au fost aprobate de ministerele maghiare și au asigurat astfel un cadru legal și de protejare a membrilor asociațiilor în fața presiunilor și a abuzurilor autorităților. Conținutul lor a trasat două obiective esențiale: educația morală și afirmarea conștiinței și culturii naționale. Înfăptuirea lor a generat manifestări culturale complexe, în care cântecul, poezia și teatrul au dat expresie voinței de a susține idealul național.

VARIABILE ALE VIOLENȚEI ÎN BANAT LA SFÂRȘITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Ionela Moscovici

Rezumat. În toamna anului 1918, Banatul se afla în continuare într-un univers marcat de război. Viața cotidiană se confrunta cu o serie de evenimente neobișnuite, caracterizate prin stări de violență. Războiul nu era în acea perioadă pe deplin încheiat, stările de spirit tensionate se făceau încă simțite, violența fiind debordată în afara frontului în parametri diferiți și în forme inedite de manifestare.

În studiul nostru am înscris următoarea dilemă: dacă violența ar fi percepută drept un obiect al istoriei, un coeficient de evaluare a războiului și a consecințelor sale, care ar

fi formele de manifestare? Demersul nostru se dorește a fi o căutare retrospectivă a simptomelor violenței mergând pe filonul mărturiilor, astfel încât să putem înțelege mai bine declinarea manifestărilor și a diversilor factori care intervin în contextul de după război.

Sursele acestor violențe pot fi reperate în demobilizarea dezorganizată ca urmare a prăbușirii frontului și a dezintegrării armatei austro-ungare, în privațiunile din spatele frontului, în abuzurile suferite de familiile soldaților din partea autorităților maghiare. Putem să mai adăugăm aici și sentimentul de frustrare, acumularea unei imense tensiuni interioare din timpul războiului și recurgerea frecventă la alcool. Cea mai mare parte a soldaților se reîntorc de pe front cu armele, astfel încât pot recurge foarte ușor la forță pentru rezolvarea diferitelor neînțelegeri. Pe fondul suprasolicitării de la finalul conflictului, a exercițiului reacțiilor instinctive în materie de autoapărare, a diferendelor latente, starea afectivă de război se recrează atât la nivel individual, cât și colectiv. Astfel, atmosfera frontului se proiectează pe străzile satului, actele de violență ale soldaților demobilizați comise asupra civililor (în principal asupra autorităților: primarului, notarului, secretarului, dar și asupra comercianților) pot fi încadrate în starea de asediu. Enumerăm o serie de acte de violență cum ar fi jafurile, violențele fizice, sechestrarea, uneori chiar crima.

Remediile împotriva acestor tensiuni au fost găsite în intervenția preoților, percepți de către soldați ca înțelepți ai satelor și sfetnici de încredere, și în constituirea gărzilor naționale, organisme create prin voluntariat pentru a putea acoperi vidul de autoritate și pentru a asigura siguranța bunurilor și a ordinii publice.

ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÂNTULUI CENTRAL JUDEȚEAN CARAȘ (ORAVIȚA) AL ASTREI ÎN PERIOADA 1918-1937

Dumitru Tomoni

Rezumat. Despărțământul Oravița s-a constituit ca despărțământ județean sub denumirea de „Despărțământul Caraș“, în urma adunării din 29 decembrie 1926, sub conducerea profesorului Ilie Rusmir de la liceul din Oravița.

Pe lângă despărțământul central Oravița, în cadrul despărțământului județean Caraș mai funcționau și 5 despărțăminte de plasă: Reșița, Bocșa-Montană, Bozovici, Sasca-Montană și Moldova Nouă. Activitatea lor a fost diferită de la un an la altul, în funcție de agenda evenimentelor și zelul conducătorilor.

Înființarea de cercuri culturale în localitățile mai importante a constituit o preocupare primordială a conducerii despărțământului județean. Numărul cercurilor culturale va crește de la 38 în anul 1930, la 40 în 1932 și la 46 în 1937, despărțământul județean Caraș situându-se din această perspectivă în rândul despărțămintelor fruntașe ale „Astrei“.

Paralel cu înființarea cercurilor culturale, conducerea despărțământului județean s-a preocupat și de crearea bibliotecilor populare în cât mai multe localități. Dacă în anul 1928 funcționau doar 9 biblioteci populare, în 1932 numărul lor a crescut la 40, iar peste un an, la 60.

Susținerea de prelegeri și conferințe a constituit cea mai importantă și constantă activitate a despărțământului județean Caraș. Tematica a fost diversă, dar cele mai multe dintre ele abordau aspecte importante ale vieții materiale, spirituale și sociale ale satului cărășan.

Prin eforturile conducerii despărțământului și, în special, ale președintelui Ilie Rusmir, și prin multitudinea activităților desfășurate, despărțământul central județean Caraș a reușit să-și facă simțită prezența în viața culturală a județului, să fie un reper și pentru alte asociații culturale și să se bucure de aprecierea conducerii de la Sibiu.

BIOGRAFIA UNEI SCRITOARE DE LA SAT - MARIA DOGARU

Carmen Albert

Rezumat. În istoria feminismului românesc cercetările privind situația femeilor de la țară în perioada interbelică nu sunt deloc numeroase. Câteva lucrări în sensul acesta se concentrează mai mult pe muncile casnice și problemele de viață privată, mai puțin pe chestiuni legate de emancipare, educație, reprezentare și acțiune politică.

Studiul de față reprezintă o contribuție la istoria feminismului bănățean, prezentând biografia unei scriitoare din mediul rural care a publicat în mai multe ziare ale vremii, a pus bazele unui ziar la Comloșu-Mare și a militat pentru emancipare feminină. Această biografie a fost trimisă de Ghiță Bălan-Șerban, de asemenea scriitor-țăran, lui Aurel Cosma jr. care în anii socialismului și-a propus editarea unei lucrări despre acești autori și scrierile lor în perioada interbelică. Datorită acestui fapt am recuperat din arhivele Mitropoliei de la Timișoara acest document care reprezintă biografia unei scriitoare din mediul rural, apreciată în epocă pentru nivelul cultural ridicat, dar mai ales pentru faptul că s-a străduit să promoveze imaginea femeii și a necesității emancipării ei.

ASPECTE DIN ACTIVITATEA PRIMĂRIEI MUNICIPIULUI TIMIȘOARA DIN ANUL 1937

Vasile Rămneanțu

Rezumat. În studiul de față ne propunem să analizăm activitatea din cadrul Primăriei Timișoara în anul 1937, iar în vederea realizării acestui demers istoriografic am cercetat arhiva Primăriei municipiului Timișoara referitoare la ședințele Comisiei Interimare.

Primăria municipiului Timișoara s-a confruntat la începutul anului 1937 cu greutăți în vederea întocmirii unui buget echilibrat. În aceste condiții, Comisia Interimară a hotărât menținerea și în anul bugetar pe care îl analizăm a unor cote adiționale suplimentare. În ciuda dificultăților, bugetul pe anul 1937 a fost unul echilibrat.

În plan cultural, conducerea Primăriei a fost implicată în organizarea unei stagiuni teatrale în iarna lui 1937-1938 cu participarea Teatrului Național, Teatrului din Arad etc.

De asemenea, Comisia Interimară a acordat ajutoare financiare unor societăți culturale din Timișoara sau din România.

Conform legislației în vigoare, conducerea Primăriei a întreținut și în cursul anului 1937 școlile de pe raza municipiului, implicându-se în rezolvarea problemelor învățământului timișorean (printre care și reorganizarea învățământului profesional).

În domeniul medical, Comisia Interimară a municipiului a decis să cedeze un teren pentru amplificarea Spitalului de stat, acordând și sprijin financiar sistemului de sănătate timișorean.

Comisia Interimară a sprijinit financiar și în 1937 construirea Catedralei Ortodoxe Române din Timișoara, precum și lucrările de întreținere ale altor lăcașuri de cult din orașul de pe Bega.

În privința întreprinderilor Primăriei, acestea au înregistrat în cursul anului 1937 beneficii, cu excepția Lăptăriei comunale, care s-a aflat într-o situație economică dificilă, fapt ce a determinat Comisia Interimară să hotărască închiderea și lichidarea acesteia începând cu data de 15 ianuarie 1938. Unele întreprinderi s-au dezvoltat în timpul anului pe care îl analizăm.

În privința lucrărilor edilitare a continuat construcția Aeroportului din Timișoara, Comisia Interimară fiind preocupată și de dezvoltarea publicității din oraș. Au fost luate măsuri pentru întreținerea și refacerea străzilor și șoselelor din municipiu, pentru apărarea contra inundațiilor, au fost construite conducte de apă și canal, s-a luat în discuție intensificarea iluminatului public.

Conducerea Primăriei Timișoara a fost preocupată și de rectificarea generală a cadastrului municipiului, Serviciul Tehnic fiind însărcinat cu refacerea acestuia în condițiile stabilite de către Comisia Interimară.

DEPORTAREA CETĂȚENILOR ROMÂNI DE ETNIE GERMANĂ DIN BANAT ÎN UNIUNEA SOVIETICĂ

Viorel Bălțoi

Rezumat. Situația minorității germane din Banat, ca și din restul țării, s-a înrăutățit treptat după 23 August 1944. Perioada 12-19 ianuarie 1945 a fost cea mai dramatică pentru cei mai mulți șvabi bănățeni. Au fost acuzați de Moscova de colaborare cu armata germană, acesta fiind motivul principal pentru care au fost deportați în URSS. Puțini dintre aceștia, cu complicitatea autorităților locale, au reușit să dispară la timp din localitățile lor, dar un număr mult mai mare a trebuit să îndure deportarea.

În cele mai multe localități din Banat, operațiunile de arestare a etnicilor germani s-au desfășurat în timpul nopții. Acestea au fost realizate de patrule mixte sovieto-române și, în cele mai multe dintre cazuri, acestea nu s-au atins de persoanele exceptate de la deportare. Pe perioada arestărilor au fost vizați mai ales acei germani care s-au înrolat în trupele S.S., cei care n-au fost deportați din anumite motive (vârstă, religie) au fost înrolați în batalioanele de muncă din țară. Mărturiile supraviețuitorilor sunt de-a dreptul cutremurătoare. Insistențele rudelor celor deportați de către autorități nu au schimbat cu nimic soarta etnicilor germani deportați la muncă în URSS.

Cei mai mulți dintre germanii deportați în URSS au rămas acolo până în 1948-1949, când au fost repatriați. Grupuri mai mici de germani, care datorită condițiilor grele de viață nu au putut fi puși la muncă, au fost repatriate mai devreme, începând cu toamna anului 1945, când primele grupuri s-au reîntors în România.

În ceea ce privește numărul deportaților în URSS, acesta variază în funcție de instituții și de datele deținute de acestea, mergând de la aproximativ 70.000, la 75.000 la nivelul întregii României. Faptul important este acela că în 1948-1949 lagărele de muncă s-au închis și germanii deportați s-au întors în totalitate în țară, inclusiv cei 11.000 de șvabi din Banat.

DIN ACTIVITATEA PARTIDULUI NAȚIONAL-POPULAR ÎN BANAT LA MIJLOCUL ANULUI 1946

Radu Păiușan

Rezumat. Partidul Național-Popular s-a constituit relativ târziu, după lovitura de stat de la 23 august 1944 și chiar după instalarea guvernului pro-comunist condus de dr. Petru Groza.

Ajungând la putere, comuniștii au devenit conștienți de necesitatea de a organiza în formațiuni politice obediente multe din segmentele societății românești. Pot fi menționate, în acest sens, așa-numitele pături mijlocii: industriașii, comercianții, meseriașii-patroni, funcționarii publici și particulari etc., care nu desfășuraseră până atunci nicio activitate politică. Pe atunci, comuniștii și-au dat seama că nu puteau să evite sau să amâne, pe o perioadă nedeterminată, alegerile parlamentare.

Toate aceste pături mijlocii trebuiau să se înscrie într-un partid politic, satelit al Partidului Comunist Român. Practic, nu se poate vorbi despre un nou partid politic, însă așa-numita organizație de masă condusă de comuniști, intitulată – în mod demagogic – Uniunea Patrioților, a fost transformată – cu ocazia unui mare congres, desfășurat la București în ianuarie 1946 – într-un partid politic (Partidul Național-Popular). Acesta trebuia să dezorienteze o parte a populației prin intermediul epitetului de „național”, inclus în titulatura partidului, pentru a demonstra faptul că guvernul Petru Groza se baza pe partide autentice, naționale, spre deosebire de partidul comunist, considerat a fi o formațiune politică de import.

Din acest motiv, inițial, în anul 1946, Partidul Comunist Român nu s-a implicat în mod vizibil în activitatea noului partid, ci numai prin intermediul unora dintre membrii săi, infiltrați în rândurile Partidului Național-Popular.

MAGHIARII ȘI CEHII DIN JUDEȚELE CARAȘ ȘI SEVERIN ÎN PERIOADA 1944-1948

Eusebiu Narai

Rezumat. Maghiarii, considerați cel mai recent element etnic al Banatului, s-au remarcat prin experiența lor în domeniile meșteșugurilor, agriculturii și al artei culinare, fiind colonizați – în număr mare – în regiune în timpul regimului dualist (1867-1918). După Marea Unire din 1918 se constată deplasarea coloniștilor maghiari spre mediul urban. În intervalul 1944-1948 forțele de ordine au supravegheat îndeaproape activitatea Comunității Maghiare, care a desfășurat o puternică propagandă șovină și revizionistă.

Cehii, colonizați în Banat în secolele XVIII-XIX, s-au ocupat în special cu lucrul la pădure și cu mineritul, apropiindu-se foarte mult de germani la sfârșitul secolului al XIX-lea. După lovitura de stat de la 23 august 1944, mai mulți cehi care locuiau în județele Caraș și Severin s-au repatriat în țara lor natală, pentru „repopularea” regiunii sudete.

SOME DOCUMENTS ON THE COUNTY OF TORONTAL IN THE FIRST HALF OF THE 15th CENTURY

Adrian Magina

Abstract. The county of Torontal was one of the smallest administrative units in the southern part of the medieval Hungarian Kingdom. Even if it benefited early by a historical monograph, this area has not been yet the object of serious investigations within the contemporary historiography. The 17 documents of the present study proceed from 1407 – 1448 and provide a series of aspects on the county of Torontal history. Almost all give prominence to juridical causes generated by inter-nobiliary debates. The two families Chep and Himfy are to be noticed, both of them living on Beodra estate, a settlement belonging to Novo Miloševo from Serbia today. The family Chep represented by Caterina widow of Iacob, stands out especially due to the numerous conflicts it was involved in.

The documents totally presented in the annex with regestes into Romanian come to round the already known data on the history of the county. These data are but dissipated and do not give a general image on the medieval realities of the area. By editing the documents we wish to give an impetus to future investigations on the nobiliary or institutional milieu of the Banat today's territory.

WOHIN GEHÖRT DIE KRONSTÄDTER REFORMATION? VERSUCH EINER THEOLOGISCHEN ZUORDNUNG VON JOHANNES HONTERUS UND DER REFORMATION IN KRONSTADT

Edit Szegedi

Zusammenfassung. Ausgehend von einer Episode aus dem Leben des Reformators Franz Davidis versucht der vorliegende Aufsatz, den theologischen Ort der Kronstädter Reformation festzulegen. Dabei wird der Ansatz von Zoltán Csepregi in Betracht gezogen, der die Frage auf eine radikale Art beantwortet und die Kronstädter Reformation im Kontext der katholischen Reformversuche interpretiert, was die eindeutige Festlegung auf eine bestimmte theologische Strömung unnötig und unmöglich macht.

PRE-MODERN IDENTITIES IN THE BANAT: A FAMILY OF DIGNITARIES FROM THE BANAT OF CARANSEBEȘ AND LUGOJ

Ligia Boldea

Abstract. The history of the family Simon of Caransebeș we plan to write on within this article from a genealogic point of view, presents an interesting variant of the Banat social elites picture. The article is meant to round the image of the Romanian social elites within the Principality of Transylvania era, an ever more abundant one in the historical literature the last years. There was a series of difficulties to reconstitute that family history on a genealogic basis – similarly to other cases we have studied –, as a result of the reference material unsubstantiality and inconsistency. Under such a perspective and within the radius of information we possess now we have tried to reconstitute the profile of each of the family's

members as fitted in his generation. An unequal construction was drawn up, strictly accorded to what the acts of that time had registered and to what the passed time preserved.

The genealogic image corresponds to that of a noble family from the 16th–17th centuries Caransebeș, a Romanian family in our opinion, on the ground of a majority Romanian milieu the family lived in, of their matrimonial alliances exclusively concluded with other Romanian noble families from the Banat or Hațeg, or the fact that the family onomatology, with a certain conservative line by an obstinate reiteration of some Christian names, does not show any proclivity to Magyar language even if the Romanian elites in the Banat passed the anterior centuries from Orthodoxy to Catholicism. As a result of the reference data we have gone over, we have the profile of a well knocked together family, with obvious relations and affinities, with an evolutionary development of two centuries within which the family's members concerned themselves both with the family advancement and the community they lived in serving up.

The family was also an exponent of the “new” nobility of position which had proliferated in the eastern Banat since the end of the 15th century, a series of its members having repeatedly held for castellan (*castellanus*), mayor (*judex primarius*), nobiliary magistrate judge (*judex nobilium*) or jury man (*juratus*) in Caransebeș, so to say an almost complete palette of the local dignities. It is an eloquent proof concerning that family active involvement in the social-economic and political-juridical current life of the city, a fact that also pleads for its privileged status, its obvious honor, education, and an intrinsic assumed welfare when holding such dignities.

SEIMENI IN THE SERVICE OF TRANSYLVANIAN RULERS IN THE SECOND HALF OF THE SEVENTEENTH CENTURY

Florin Nicolae Ardelean

Abstract. Initially the *seimeni* were a group of foreign mercenaries, coming from the regions south of the Danube, in the service of Romanian rulers in the Seventeenth century. Beginning with the reign of Prince George Rákóczi the Second, the *seimeni* were also present in the Transylvanian army. They were organized as infantry troops armed with fire weapons. Their clothing and weapons were similar in many aspects to those of the Ottoman Janissary. At the court of Prince Michael Apafi the *seimeni* were a part of the permanent guard of the prince, together with other soldiers of foreign origin (Germans, Polish etc.). In time, local soldiers (Hungarians or Romanians from Transylvania) were accepted among the *seimeni* changing the ethnic composition of this group of mercenaries.

ALLGEMEINE MERKMALE DER LANDWIRTSCHAFTSPOLITIK DER HABSBURGER IN SIEBENBÜRGEN (1688–1790)

Marinel Ovidiu Koch-Tufiş

Zusammenfassung. Die Wirtschaftspolitik der Habsburger stand im Zeichen des Merkantilismus. Besondere Aufmerksamkeit wurde der Entwicklung des Bergbaus, der Manufakturen und des Außenhandels gewidmet, ohne allerdings die Entwicklung der Landwirtschaft zu vernachlässigen. Diese sicherte einen Teil des Bedarfs an Rohstoffen für

die Industrie und den Lebensmittelbedarf der Bevölkerung. Als Folge der Verbreitung der physiokratischen Ideen auch in der Habsburgermonarchie in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts erlangt die Landwirtschaft eine immer größere Bedeutung in der Wirtschaftspolitik des Wiener Hofes.

Charakteristisch für die Landwirtschaftspolitik der Habsburger in Siebenbürgen ist das Treffen von direkten und indirekten Maßnahmen zur Förderung dieses Wirtschaftszweigs.

Die Direktmaßnahmen des Wiener Hofes konnten kaum angewandt werden, weil die Generalstände Siebenbürgens dagegen Widerstand leisteten. Letztere besaßen landwirtschaftliche Besitztümer vor allem auf den Staatsdomänen und im Gebiet der Grenzregimenter, der Militärgrenze. Doch diese Territorien waren größtenteils kaum günstig für landwirtschaftliche Tätigkeiten. Zu den von Wien empfohlenen Direktmaßnahmen in der Landwirtschaft zählte die Einführung neuer landwirtschaftlicher Kulturen, etwa der Kartoffel, des Maulbeerbaums, dessen Blätter zur Seidenraupenzucht dienten, von diversen Obstarten, die Intensivierung der Aufzucht von Pflanzen für die Textilindustrie sowie die Verbesserung der lokalen Tierrassen durch den Import und die Einkreuzung mit produktiveren Rinder-, Schaf- und Pferderassen. Auch wurde die Imkerei gefördert. Die Ausbreitung der Seidenraupenzucht errang nicht die angepeilte Bedeutung und die erwarteten Ergebnisse, denn die klimatischen Bedingungen in Siebenbürgen waren ungünstig. Für eine besser Organisierung der Nutzung der Wälder Siebenbürgens werden zu Zeiten von Maria Theresia und Joseph II. Reglements für die Wälder ausgearbeitet. Der Wiener Hof organisiert in Siebenbürgen auch großflächige Maßnahmen zur Bekämpfung landwirtschaftlicher Schädlinge.

Indirekte Maßnahmen der Habsburger zugunsten der Entwicklung der siebenbürgischen Landwirtschaft waren die Verringerung der feudalen Ausbeutung durch Festschreibung von Verpflichtungen für die Bauern, die in einem Abhängigkeitsverhältnis zu ihren Grundherren standen, durch die Urbaralreglements unter Maria Theresia und Joseph II., durch Einführung einer Fiskalpolitik, welche den Pflanzenbau und die Viehzucht förderte, indem die Steuern für den Anbau bestimmter Pflanzen und für die Aufzucht bestimmter Rassetiere vermindert wurden, indem Schutzzölle eingeführt wurden zwecks Schutz und Förderung der Landwirtschaft in Siebenbürgen. Auch wurden mit der Hohen Pforte, der Walachei und der Moldau Verträge abgeschlossen, durch welche den siebenbürgischen Schäfern das Weiderecht in den beiden Fürstentümern gesichert wurde, indem auch habsburgische Konsulate in der Walachei und in der Moldau eröffnet wurden, die unter anderen auch dem Schutz und der Verteidigung der Interessen siebenbürgischer Schäfer in den beiden Fürstentümern dienten. Nicht zuletzt unterstützten die Habsburger die Entwicklung der Landwirtschaft in Siebenbürgen durch Gründung von Gesellschaften zur Verbreitung neuer landwirtschaftlicher Erkenntnisse und durch die Förderung des Drucks von Büchern und Periodika, die landwirtschaftliches Fachwissen in den hauptsächlichen Sprachen der Bewohner Siebenbürgens verbreiteten.

Trotz aller Maßnahmen, die von den Habsburgern getroffen wurden zwecks Entwicklung der Landwirtschaft bleibt Siebenbürgen weiterhin eine importabhängige Provinz, mit hauptsächlich Importen aus der Walachei und aus der Moldau, mit denen die steigenden Bedürfnisse der Handwerker und der Manufakturen nach Rohstoffen befriedigt wurden, aber auch der Bedarf an Lebensmitteln gedeckt werden konnte.

STUDENTEN AUS LUGOSCH AN EUROPÄISCHEN SCHULEN UND UNIVERSITÄTEN BIS 1850

Dragoș Lucian Țigău

Zusammenfassung. Der Besuch der Universitätszentren von den jungen Leuten aus Lugosch begann im Jahre 1394, aber es war ein unregelmäßiges Phänomen. Bis 1700 werden nur fünf Studenten aus Lugosch aufgezeichnet.

Nach dem Jahre 1718 kommt das Banat unter die Herrschaft der Habsburger. Diese haben eine neue Anschauung über die Verwaltung und das Gesetz durchgesetzt, indem der Anschluss der Provinz an die west- und zentraleuropäischen Werte erleichtert wurde. Bis 1850 wurden die europäischen Kollegs und Universitäten von 37 Studierenden aus Lugosch besucht. In der hier analysierten Zeitspanne wird die Rolle der Intellektuellen immer wichtiger und entwickelt sich zu dem Status von Beruf oder Amt, die oft in den Dienst des Staates gestellt werden. Die Tätigkeit der Hochschulabsolventen wird immer mehr unter moralischem und materiellem Aspekt geschätzt.

Der Besuch der akademischen Zentren aus dem Reich, insbesondere der Schulen aus Wien, entsprach vollkommen der öffentlichen Politik. Im Sinne der Aussage der Kaiserin Maria Theresia, die meinte: "Das Schulwesen aber ist und bleibt allezeit ein politicum" (1770) gab es Versuche, den Besuch der ausländischen - insbesondere der protestantischen - Universitäten zu verbieten.

In der Hauptstadt der Monarchie studierten 11 Jugendliche, in Pesta – 10, in Debrecen, Győr, und Sárospatak zwischen 3 und 9 und in jeder von anderen Städten – unter 2 Personen. Wenige von ihnen hatten den Mut die Ausbildung in Graz, Pressburg, Pavia und Padua – je 1 – fortzusetzen. Die Gewohnheit der Ergänzung der Studien an mehreren Universitäten (*peregrinatio academica*) war beschränkt. 29 Studierende (von der Gesamtzahl 37) wurden in die Personenstandregister einer einzigen Schule eingetragen und andere 2 Jugendliche bevorzugten die Studien in einer einzigen Stadt zu machen (Kecskemét und Wien), indem sie die Kurse von mehreren Unterrichtsinstitutionen besuchten. Nur 6 Studenten aus Lugosch besuchten die Universitäten aus verschiedenen Städten.

Unter dokumentarem Aspekt werden die Lebensläufe der Studenten aus Lugosch ungleich hervorgehoben. Die Einzelheiten betreffs des Alters, der Nationalität, der Religion, des materiellen und sozialen Zustandes der Jugendlichen sind verschiedenartig und unvollständig. In einigen Familien der Stadt waren, gleichzeitig oder in verschiedenen Generationen, Personen mit hoher Ausbildung. Der materielle Zustand und die Haltung der Eltern bestimmten entscheidend den Besuch der Kurse. Der Hochschulabschluss und das Erringen von akademischen Titeln werden nur für etwa 15 Jugendliche bewiesen. Die hohe Ausbildung kann aus Veröffentlichung von Vorträgen und wissenschaftlichen Arbeiten, sowie aus besonderen Leistungen der postuniversitären Karriere geschlossen werden.

Unter den Menschen aus Lugosch müssen erinnert werden: Johann Nepomuk Preyer (Bürgermeister und Historiker von Temeswar), Karl Wilhelm Ritter von Martini (Journalist und Prosaschriftsteller, der in seinen Romanen das Leben und die Gefühle der schwäbischen Kolonisten wachrief), die Arzt Demeter Nedelko (Professor für Stomatologie an der Universität in Pesta), August Némethy von Némethfalva (Kavalleriefeldmarschall). Vasile Maniu war eine komplexe Persönlichkeit der rumänischen Geschichte: Revolutionär, Richter, Publizist, Parlamentarier und Mitglied der Rumänischen Akademie. Sein Bruder, Aurel Maniu, war Volksvertreter im Ungarischen Parlament und er unterstützte die Interessen der Rumänen. Am Ende der hier analysierten Zeitspanne war der Besuch der Akademien und Universitäten auf seiner Höhe.

CONFESSIONAL DISPUTES REGARDING THE ORIGINS OF ST. NICHOLAS CHURCH OF LUGOJ

Ibolya Şipoş

Abstract. Near the actual National College „Iulia Hasdeu”, close to other two historical monument buildings, the place of the nowadays city hall of the Lugoj town and the Orthodox Church „The Dying of the Lord’s mother”, there is an old monument, a tower of approximately 300 years old which awaits to be restored by professionals. The tower was mentioned in historical writings as one of the fewest remaining orthodox treasures, which has survived along times. This building was a part of the former monastery „Saint Nicholas”.

Due to the lack of documents regarding the beginnings of the Orthodox Church from Lugoj we cannot identify exactly the Church „Saint Nicholas” or the Little Church in history. It was known with this name due to the appearance of a new orthodox church in 1766, called „The Dying of the Lord’s mother ”, older than the tower itself. The old historical writings, as well as the new historical writings lay down its beginnings before the first written certification of the city or during the 14th and the 15th centuries. The Church registrations begin with the year 1767 and mention for the 18th century the existence of five priests for the church.

The gaps in the information about the church’s history can be completed when we talk about its founder, Ioan Rácz de Mehadia. He was an important accountant of the royal administration and he uses these funds to build the small church in Lugoj. Also, he had several jobs in Banat which offer him the possibility to gather an important fortune.

Due to the fact that few accountants used to know the language of the locals, the Governor Mercy had to trust the management of several regions to Ioan Rácz. Thus, this man becomes the manager, the leader of the districts called Lugoj, Lipova şi Caransebeş in 1726. He had a rich knowledge of the world and knew several foreign languages. Ioan Rácz was an industrious person, who managed successfully and with great results to deal with administrative and economical problems of the district Lugoj-Făget. From this perspective, he became prominent in leading and managing several factories in the area.

Till the discovery of further sources of information which would shed more light in the history of the church and the founder Ioan Rácz, the renovation of this orthodox place of worship in the small city of Lugoj comes to complete the development of a complex community, which is interested in religious diversity, in the development of the trades, in the modernization of the town. These are the elements which will grow during the Austrian domination.

A PLAN OF THE SALT STOREHOUSE FROM ARAD IN 1774

Livia Magina

Abstract. A nourishment unfailing ingredient and an important component of an estate economy due to the extractive industry, salt has a particular story. The salt cutting inside the mine, its storing, transport, and delivering are the constitutive parts of a distinct

draw. The present article through the annexed document highlights a less visible aspect concerning the salt ore: the intermediate storehouses. Such a place was the town of Arad in the 18th century, as a salt storehouse and delivering milieu within the route toward Szeged, on the Mureş flow. The storehouse plan with an external description and a brief internal one for each of the buildings there was made in 1774 and signed by the two storehouse officials, *distractor salis* and *contralor ponderator*. Plans were probably made by a connoisseur and they present the buildings belonging to the storehouse under three hypostases: longitudinal (horizontal) section, cross section and a frontal view. The courtyard is divided among its lodgers as following: the officials and the guards, and the main storehouse. The units for length and weight are those of the time. The two dwelling-buildings, one for the officials, with a storey, and the more modest other one for guards, are supplemented by stables, distinct courtyards and kitchen gardens, and these mean that the whole staff of the office was a permanent resident there.

We may consider that the present article and especially its annex would be useful both in the salt transport and delivering system researching and the urban life in the 18th century studying.

ATTRIBUTION DE LA MÉDAILLE D'HONNEUR AU DOYEN DE CARANSEBEŞ
IOAN TOMICI PAR L'EMPEREUR FRANCISC LE Ier
(5 oct. 1834)

Carina Babeu

Résumé. Ioan Tomici était un représentant du siècle des Lumières dans le Banat, à travers son implication dans plusieurs projets dans le domaine religieux ou profane, parmi les plus importantes comptant la réforme de l'éducation en Banat, en veillant à la qualité de l'enseignement, par l'établissement d'un fonds scolaire, en traduisant des ouvrages théologiques et des actes de charité. Fournir la médaille civile par l'empereur d'Autriche, François Ier, à un prêtre orthodoxe roumaine était un cas singulier dans le Banat. Personnalité savante, tout en bénéficiant du soutien et de la protection à la fois influente dans le domaine religieux et dans l'armée, Ioan Tomici était un modèle de l'attachement envers les structures autrichiennes. Ses activités ont été appréciées par les autorités, a rejoint dans une série de réformes soutenues par les autrichiens.

THE 1873 BISHOP ELECTIONS AT ARAD
IN THE ROMANIAN PRESS

Mihaela Bedecean

Abstract. Miron Romanul was born in 1828, in Bihor County. He studied theology at Arad. In 1857 he entered the Hodoş-Bodrog Monastery as a monk. He did administrative work in the Arad diocese when Gherasim Raţ and Procopie Ivaşcovici were bishops. Between 1870-1873 he was president-vicar of the Orthodox consistory in Oradea. In 1871 he became archimandrite and then vicar of the Arad diocese.

He distinguished himself in the national movement in 1861 and in the election campaigns in 1865 and 1869. For his political actions he was severely criticised by his political opponents.

After the death of Andrei Șaguna, Procopie Ivașcovici became bishop. Thus the Arad diocesan see became vacant. The diocesan consistory began the electoral proceedings. Two candidates distinguished themselves: Miron Romanul and Ioan Mețianu. Support groups gathered around them. The newspapers *Lumina* and *Albina* presented the competition between those two support groups.

Lumina had the most comprehensive presentation of the election. They published the Protocol of the electoral synod from 11-12/23-24 November 1873. Miron Romanul was elected bishop with 34 votes out of 60.

The bishop election from Arad brought into discussion the subject of elections in the Romanian Orthodox Church.

ON THE EASTERN IDENTITY OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH WITHIN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Cecilia Cârja, Ion Cârja

Abstract. With an ecclesiastic identity consisting of Eastern tradition elements and aspects belonging to the Catholic confessional identity too, the Romanian Greek Uniate church passed the second half of the 19th century a crucial age of constitutional organizing, with an impact on several levels, namely the dogmatic, institutional and disciplinary ones. During such an organizational and innovational approach of an unprecedented proportion all along that church history, the Romanian Greek-Catholicism increased its complexity by new Latin Catholic elements of identity; the age was marked out by some moments as that of 1853 with the metropolitan seat and other two new churches settlement, the plain canonic autonomy obtaining, the Romanian Uniate episcopate participation to Vatican I Council, the three provincial and a series of diocesan synods organizing. The ecclesial and cultural context that the whole Catholic Church was living at the moment predisposed in fact to such policies of merging that would lead finally to the Eastern Catholics rapprochement with the Latin paradigm of Catholicism. Our article aims to make an inventory of the Eastern elements within the Romanian Greek-Catholicism during that age of changes, by reference to the context that inevitably determined that church doubtless rapprochement with Rome and a moving off its fundamental tradition of a Byzantine structure, in the same time.

FREEMASONRY LODGE „UNIO” FROM CLUJ AND THE MEMORANDUM MOVEMENT

Varga Attila, Cornel Kameniczki

Abstract. The present analyze focuses on a very long document that was written in German in 1893; it is an integral part of a private collection of historic sources belonging to Mr. Andrei Hodis from Zalău. We have aimed to explain and also to render evident a new viewpoint on the Romanian national movement in Transylvania within the second half of the 19th century and the beginning of the 20th one. The Romanians' national movement in

Transylvania was not at all costs strongly related to a series of secret organizations but it is very important to underline that following data from the modern Freemasonry documents such a sensible analyze must stand upon two levels of analyzing: an official one which is the petitioner one, and the second underground one, within which the Romanian largely Freemasonic politic elites tried to obtain the European Freemasons' support and fellowship for their national cause benefit. We may speak about the nationalism deep impact on the European freemasonry which led within that organization to emotional communities' appearance or to groups manifesting as favorable to political programs of the nations.

STATUTES OF THE CULTURAL ASSOCIATIONS AND THEIR ROLLE IN THE ROMANIAN CULTURAL MOVEMENT ASSERTING IN THE HISTORICAL BANAT

Ioan Munteanu

Abstract. The Statutes had an important place in the activities held by the Cultural Associations. They enclosed detailed provisions on the internal organization of the associations and clear stipulations on the members' and leaderships' rights and duties, as well as the principles of cultural events organizing. The Statutes were approved by the Hungarian ministries and so they provided a legal and protective framework for the associations' members against the authorities' pressures and abuses. Their content drew two essential objectives: moral education and the national consciousness and culture asserting. Their implementing generated complex cultural events where song, poetry and theatre gave expression to national ideal supporting will.

DES VARIABLES DE LA VIOLENCE AU BANAT À LA FIN DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Ionela Moscovici

Résumé. À l'automne de l'année 1918, le Banat se trouvait dans un univers marqué encore par la guerre. La vie quotidienne se confrontait avec une série d'événements inhabituels, caractérisés par des états de violence. La guerre n'était pas complètement éloignée à cette époque-là, les états d'esprit tendus persistaient encore, la violence étant transférée au delà du front, aux paramètres nouveaux et avec des formes inédites de manifestation. Dans notre étude on inscrit le dilemme suivant: si la violence était perçue comme un objet de l'histoire, un coefficient d'évaluation de la guerre et de ses conséquences, quelles seraient ses formes de manifestation? Notre démarche est une recherche rétrospective des symptômes de la violence sur le filon des témoignages pour pouvoir mieux appréhender la déclination des manifestations et de divers facteurs qui intervenaient dans le contexte d'après-guerre.

Les sources de ces violences peuvent être repérées dans la démobilisation désorganisée suite à l'effondrement du front et à la désintégration de l'armée austro-hongroise, dans les privations de l'arrière, dans les abus subis par les familles des soldats de la part des autorités hongroises. On peut ajouter aussi le sentiment de frustration, l'accumulation d'une immense tension intérieure pendant la guerre et souvent le recours à l'alcool. La plupart

des soldats reviennent du front avec leurs armes, de telle manière qu'ils pouvaient facilement recourir à la force pour régler les différents malentendus. Au fond de l'accablement de la fin du conflit, de l'exercice des réactions instinctives en matière de l'autodéfense, des différends latents, l'état affectif de guerre se récrée au niveau individuel et collectif. Ainsi l'atmosphère du front se projette sur les ruelles du village, les actes de violences des soldats démobilisés commis sur les civils (principalement les autorités: le maire, le notaire et le clerc de notaire, mais les commerçants) pouvant ainsi être encadrées dans l'état de siège. On énumère une série d'acte de violence comme les pillages, les violences physiques, la séquestration, parfois même le meurtre.

Les remèdes pour ces tensions sont trouvés dans l'intervention des prêtres, vus par les soldats comme des sages du village et des confesseurs de confiance et dans la constitution des gardes nationaux, organismes créés par appel au volontariat pour combler le vide d'autorité et pour assurer la sûreté des biens et l'ordre public.

THE ACTIVITY OF ASTRA'S CENTRAL DEPARTEMENT FROM CARAȘ COUNTY (ORAVIȚA) DURING 1918-1937

Dumitru Tomoni

Abstract. Oravita district section was set up under the name „CARAS DISTRICT SECTION” following the meeting of December 20, 1926, under the leadership of the High School teacher Ilie Rusmir from the High School in Oravița.

Besides the central Oravița district section within Caraș county district section, there were 5 small rural district sections: Reșița, Bocșa-Montană, Bozovici Sasca-Montană and Moldova Nouă. Their activity was different every year depending on the leaders' agenda and enthusiasm.

The setting up of the cultural societies in the most important places was the main concern of the leadership of the Caras district section. The number of cultural societies will increase up to 38 in 1930, to 40 in 1932 and to 46 in 1937, Caras District section being from this point of view one of the distinguished district sections of „Astra”. In parallel with setting up cultural societies, the leadership of Caras district section was concerned with setting up country libraries, in as many places as possible. While in the year 1928 there were only 9 country libraries, in 1932 their number increased to 40 and a year later to 60. Delivering lectures was the most important and constant activity of Caras district section. There were many subjects but most of them dealt with important aspects of material, spiritual and social life in the rural area of Caras county. Given the efforts of the leadership of the district section, mainly those of president Ilie Rusmir, as well as the multitude of the activities involved, the Central district section of Caras made its presence felt in the cultural life of the county, being at the same time a guide mark for other cultural societies and enjoying appreciation from the leadership in Sibiu.

A RURAL WOMAN-WRITER – MARIA DOGARU'S BIOGRAPHY

Carmen Albert

Abstract. They are but several researches within the Romanian feminism history concerning the situation of women from the countryside during the inter-war period. Some works on the subject focalize more on the domestic works and private life problems, and less on emancipation, education, representation and political action.

The present study represents a contribution to the history of feminism in the Banat, by following the biography of a writer from the countryside, who published in more of the time papers, founded a paper at Comloșu-Mare, and militated for the female emancipation. That biography was sent by Ghiță Bălan-Șerban, a rural writer too, to Aurel Cosma jr. who wished during the socialist years to publish a work on those writers and their inter-war works. Owing to that fact I have recuperated from Timișoara Metropolitan Church Archives this document which represents the biography of a woman-writer from the countryside, who was appreciated in due season for her cultural high level, but especially for her endeavors to promote the woman image and necessity to emancipate her.

ON THE MAYORALTY OF TIMIȘOARA ACTIVITY IN 1937

Vasile Rămneanțu

Abstract. The present study aims to analyze the activity of Timișoara Mayoralty in 1937 so that in order to realize this historiographic approach we have researched the archive of the Mayoralty concerning the Ad-interim Commission sessions.

The Mayoralty of the city of Timișoara had certain difficulties to draw up a well-balanced budget at the beginning of 1937. Under such circumstances, the Ad-interim Commission decided to keep for the budget year we are to analyze some supplementary additional quotations. In spite of the difficulties the budget of 1937 was a well-balanced one.

With respect to the cultural field, the management of the Mayoralty was involved in organizing a theatrical season in winter 1937-1938, with the National Theatre, Arad Theatre, and etc. participation.

The Ad-Interim Commission also lent support to some cultural associations from Timișoara or from Romania.

According to the law in effect the Mayoralty management supported in 1937 the schools from the city too, and was involved in solving instruction questions in Timișoara (among which, the vocational education organizing).

Concerning the health field, the city Ad Interim Commission decided to cede a plot of land for the public Hospital extension also supporting the health system of Timișoara.

The Commission supported in 1937 Timișoara Romanian Orthodox Cathedral building and also the maintenance works of other churches in the town on the Bega.

The Mayoralty services recorded benefits in 1937, excepting the municipality dairy produce which was in a difficult economic position so that the Ad-Interim Commission had to decide its close and clearance beginning with the 15th of January 1938. Some Mayoralty services developed the year we are analyzing.

As regarding the urban equipment Timișoara Airport building went on, the Ad-Interim Commission having been also concerned in the advertising development within the town. They also adopted measures for the city streets and roads maintenance and reconstruction, for flood defense, water and sewer pipe-lines were installed, and the public lightening intensifying was considered too.

The Mayoralty management was also interested in the general rectification of the city survey, the Technical Service having been in charge with under the terms which the Ad-Interim Commission had settled down.

DEPORTATION OF ROMANIAN CITIZENS OF GERMAN NATIONALITY FROM THE BANAT IN THE SOVIET UNION

Viorel Bălțoi

Abstract. The situation of the German minority in the Banat, as in the rest of the country, gradually worsened after the act of August 23, 1944. The range 12 to 19 January 1945 was most dramatic for most of the Banat Swabians. They were accused by Moscow of collaboration with the German army, the main reason they were deported to the USSR. A small number of Swabians, with the complicity of local authorities, managed to disappear in time from their localities, but a large number of them had to endure deportation.

In most localities in the Banat, the operations Germans arresting were executed during the night. These actions were made by Romanian-Soviet joint patrols and in most cases they did not meet the situation of persons excepted from deportation. During the arrests there were mentioned specifically those Germans enrolled in the SS. Those who were not deported for some reason (age, religion) were enrolled in labor battalions in the country. Testimonies of survivors are downright disturbing. Pleadings filed by relatives of those deported by the authorities did not change at all the situation of the Germans who were sent to work in the USSR.

Most of those people of German nationality who had been deported to the USSR remained there until 1948-1949, when they were repatriated. Smaller groups of Germans who hadn't been able to work due to difficult life conditions were repatriated earlier, starting with autumn 1945 when the first groups came back in Romania.

As for the number of deportees in the USSR, the figures vary depending on the institutions and the data they have, ranging from approximately 70,000 to 75,000 throughout Romania. The important thing is that, in 1948-1949, the labor camps were closed, and the deported Germans returned in the country totally, including the 11,000 Swabians from the Banat.

L'ACTIVITÉ DU PARTI NATIONAL-POPULAIRE DU BANAT AU MILIEU DE L'ANNÉE 1946

Radu Păiușan

Résumé. Le Parti National-Populaire s'est constitué relativement tard, après le coup d'État du 23 août 1944 et même après l'installation du gouvernement pro-communiste conduit par Petru Groza.

En conquérant le pouvoir, les communistes ont devenu conscients de la nécessité d'organiser, en formations politiques fidèles, beaucoup de segments de la société roumaine. On peut mentionner les soi-disants couches moyennes: les industriels, les commerçants, les artisans-patrons, les fonctionnaires publics et particuliers etc., qui n'avaient eu aucune activité

politique. À ce moment-là, les communistes se sont rendus compte qu'ils ne pouvaient éviter ou ajourner infiniment les élections parlementaires.

Toutes ces couches moyennes devaient être inscrites dans un parti politique, satellite du Parti Communiste Roumain. Pratiquement, on ne peut parler d'un nouveau parti politique, mais la soi-disante organisation de masse dirigée par les communistes, dénommée – démagogiquement – l'Union des Patriotes, a été transformée – à l'occasion d'un grand congrès, en janvier 1946, à Bucarest – dans un parti politique (le Parti National-Populaire). Celui-ci devait désorienter une partie de la population par l'intermédiaire de l'attribut de „national”, englobée dans la titulature du parti, pour indiquer le fait que le gouvernement Petru Groza comptait sur des partis authentiques, nationaux, à la différence du parti communiste, considéré comme formation politique d'importation.

C'est pourquoi au début, dans l'année 1946, le Parti Communiste Roumain ne s'est pas impliqué visiblement dans l'activité du nouveau parti, mais seulement par l'intermédiaire de quelqu'uns de ses membres infiltrés dans le Parti National-Populaire.

LES HONGROIS ET LES TCHÈQUES DES DÉPARTEMENTS DE CARAŞ ET SEVERIN PENDANT LES ANNÉES 1944-1948

Eusebiu Narai

Résumé. Les hongrois, considérés comme le plus récent élément ethnique du Banat, se sont remarqués par leur expérience dans les domaines de l'artisanat, de l'agriculture et de l'art culinaire, étant colonisés – en grand nombre – dans la région, pendant le régime dualiste (1867-1918). Après 1918, on constate le déplacement des colons hongrois vers les cités. Pendant la période 1944-1948 les forces d'ordre ont surveillé de près l'activité de la Communauté Hongroise, qui a développée une puissante propagande chauvine et revizioniste.

Les tchèques, colonisés dans la province du Banat pendant les XVIIIème-XIXème siècle, se sont occupés notamment avec le travail au forêt et avec les travaux miniers, s'approchant énormément des allemands à la fin du XIXème siècle. Après le coup d'État du 23 août 1944, plusieurs tchèques qui habitaient dans les départements de Caraş et Severin se sont rapatriés dans leur patrie natale, pour „le repeuplement” de la région sudète.